Ideologija radikalne desnice u republici Poljskoj

Lacković, Stjepan

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:114:708972

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Repository / Repozitorij:

FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / disertations

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet političkih znanosti

Stjepan Lacković

IDEOLOGIJA RADIKALNE DESNICE U REPUBLICI POLJSKOJ

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2021.

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet političkih znanosti

Stjepan Lacković

IDEOLOGIJA RADIKALNE DESNICE U REPUBLICI POLJSKOJ

DOKTORSKI RAD

Mentor:
Prof. dr. sc. Tihomir Cipek

Zagreb, 2021.

University of Zagreb

Faculty of Political Science

Stjepan Lacković

IDEOLOGY OF THE RADICAL RIGHT IN THE REPUBLIC OF POLAND

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Prof. dr. sc. Tihomir Cipek

Zagreb, 2021.

INFORMACIJE O MENTORU

Prof. dr. sc. Tihomir Cipek rođen je 1962. godine u Zagrebu, gdje završava osnovno i srednjoškolsko obrazovanje. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao politologiju na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Godine 2000. izabran je za docenta, 2005. za izvanrednog profesora, te 2010 za redovitog profesora. Kao stipendist ÖAD-a u nekoliko se navrata znanstveno usavršavao na Institutu za ekonomsku i socijalnu povijest i Institutu za istraživanje istočne i jugoistočne Europe Sveučilišta u Beču (1993., 1995., 1999.), a kao stipendist zaklade Alexander von Humboldt i Fritz Thysson na Seminaru za političku znanost-Sveučilišta u Göttingenu (2001.). Kao stipendist Herderovog vijeća broavio je 2002. godine na Herderovom institutu-Sveučilišta u Marburgu/Lahn, a kao stipendist Zaklade Hans Seidl boravio je u centru za europske integracije Sveučilišta u Bonnu 2006.godine. Kao stipendist Basileus programa 2009. godine istraživački je boravio na Fakultetu političkih znanosti u Beogradu, dok se 2010 kao stipendist CEEPUS programa znanstveno usavršavao na Institutu za istočnoeuropsku povijest Bečkog sveučilišta. 2010. godine istraživački je boravio na Fakultetu društvenih i ekonomskih znanosti Sveučilišta Comenius u Bratislavi kao stipendist vlade Slovačke republike, a iste je godine boravio kao istraživački stipendist London School of Economics and Political Science (LSE) na dotičnom prestižnom sveučilištu. Na dodiplomskom studiju politologije i novinarstva Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu predaje 'Povijest hrvatske političke misli', i 'Politike povijesti'. Na poslijediplomskom specijalističkom studiju 'Regionalne komparativne studije srednje i istočne Europe' na FPZG-u predaje kolegije 'Srednja i jugoistočna Europa: povijest i pojam (s Prof. Dr. Sc. Mirjanom Kasapović), 'Politika i umjetnost u srednjoj i jugoistočnoj Europi' (s Mr.sc. Boškom Piculom) te 'Politički sustav i politike Poljske, češke i Slovačke'. Na doktorskom studiju Komparative politike na FPZG-u predaje kolegij 'Diktature, demokracije i defektne demokracije u 20 i 21. stoljeću (skupa sa Prof.dr.sc. nenadom Zakošekom) te kolegij 'Demokratska tranzicija i povijesno naslijeđe: slučaj Češke, Poljske i Rusije'. Na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu predaje kolegije 'Diktature u srednjoj Europi (diplomski studij povijesti) i 'Komparativna povijest srednje Europe' (doktorski studij povijesti). Od 1992. voditelj je sekcije 'Nacija i nacionalizam' Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti. Od 1994. urednik je biblioteke 'Povijest hrvatskih političkih ideja' (Golden marketing, Zagreb), od 2004. urednik je biblioteke 'Povijest Europe' nakladničke kuće Alinea, Zagreb.

Ideologija radikalne desnice u Republici Poljskoj

Sažetak

Glavni cilj disertacije je analizirati ideologiju glavnih predstavnika radikalne desnice u Poljskoj. Ova doktorska disertacija dizajnirana je kao studija slučaja unutar okvira kulturalnog pristupa u političkim znanostima. Kao metoda istraživanja odabrana je kombinacija kvalitativne analize sadržaja i konceptualne analize ideologije Michaela Freedena. Iako je najveći fokus istraživanja na dvjema političkim strankama (Zakon i pravda i Liga poljskih obitelji) kao glavnim predstavnicima radikalno desne političke scene u Poljskoj, istraživanje se bavi i drugim akterima, prije svega organizacijama civilnog društva, društvenim pokretima i medijima, koji sudjeluju u konstruiranju i promoviranju ideologije radikalne desnice. Pritom istraživanje nije ograničeno na sadržaj ideologije i aktere koji tu ideologiju promoviraju, već ono uključuje i analizu procesa putem kojih se ideologija radikalne desnice eksplicira i formulira, kao i analizu dinamičnih odnosa među akterima procesa proizvodnje ideologije doprinoseći istraživanju ideologije radikalne desnice kao i istraživanju procesa konstruiranja političkih ideologija općenito. Kao polazište za navedenu analizu u disertaciji se koristi ponešto modificirana definicija radikalne desnice poznatog politologa Casa Muddea prema kojoj su konstitutivna obilježja radikalne desnice integralni nacionalizam, autoritarnost i populizam. Analizom je utvrđeno kako su sve tri ideološke karakteristike tipične za radikalnu desnicu prisutne kod glavnih aktera istraživanih u ovoj disertaciji. Na tragu konceptualne analize, ova disertacija je pokazala kako središnji konstitutivni koncept radikalno desne ideologije u Poljskoj predstavlja nacija, i kako svi ostali okolni koncepti detektirani analizom, poput solidarnosti, jednakosti šansi, pravde, demokracije, slobode, zadobivaju svoje značenje na temelju svog odnosa prema središnjem konstitutivnom obilježju ideologije.

Ključne riječi: *radikalna desnica, ideologija, integralni nacionalizam, Poljska, Zakon i pravda, Liga poljskih obitelji*

Ideology of the radical right in the Republic of Poland

Abstract

In the last thirty years or so, the influence of the radical right has been constantly growing throughout Europe. This political success has been accompanied by an increasingly intensive scientific research on the phenomenon of the radical right, which has resulted in several studies that address various aspects of the radical right phenomenon in Europe. Paradoxically, despite such abundance of research papers, their review suggests that there are relatively few papers that have a systematic and in-depth approach to the political ideology of the radical right. This doctoral dissertation fills this research gap and focuses on the political ideology of the radical right, taking into account the thesis of the well-known researcher of political ideologies Michael Freeden, that political ideologies are the centre of political analysis because the study of ideologies can provide relevant insights necessary for understanding politics and political processes.

In the context of the debate on the wave of radicalism in Europe, Poland is a particularly interesting case. Firstly, it is the largest and most populous post-communist country that became a member of the EU and a country in which the radical right won three parliamentary and three presidential elections between 2005 and 2020. Secondly, in academic papers and media Poland is often portrayed as an example of a country that has successfully gone through the process of transformation to a liberal democracy and as an example of the most successful transition economy in Europe. The Polish case is also interesting because it is a country with more than 90% of declared Catholics and where, primarily due to historical development, Catholicism plays a significant role in political, social and cultural life; it has become a key component of the Polish national identity. In contrast to Western European countries, in Poland Political Catholicism did not spark the development of strong Christian-Democratic parties, it rather gave rise to radical right-wing parties instead. In addition to cultural factors, historical heritage is often considered a fertile ground for the emergence of this type of parties, especially its influence on political processes and on the processes of building national identity. Namely, the Polish historical heritage, specifically the one related to the 20th century, was marked by a short period of democratic rule (1918-1925), and two

long periods of authoritarian rule, that of Jozef Pilsudski (1925 to 1939), and that of the communist authoritarians (1945 to 1989).

Thus, the main goal of the dissertation is to analyze the ideology of the main representatives of the radical right in Poland by exploring its discursive manifestations, as well as the way in which the radical right ideology is produced. This doctoral dissertation is designed as a case study within the framework of a cultural approach in political sciences. Cultural approach is characterized by the insistence on the importance of context, which, on the other hand, makes it difficult to define clear independent, dependent and intervening variables. Therefore, in the cultural approach, a case is most often taken as the analytical unit taking into consideration all the complexity of its historical and socio-political distinctiveness. Qualitative content analysis was chosen as the research method, and a conceptual analysis of Michael Freeden's ideology was added to it, since this approach allows us to better understand the morphology of ideologies and their operationalization in politics.

The first chapter is about the theoretical and methodological framework. Since the concept of the radical right is one of the deeply contested concepts which there is no consensus about in political science, and since the aim of this doctoral dissertation is to explain this concept, the first part of the chapter consists of a review and analysis of recent literature. The notion of the radical right was analyzed through comparison with related terms such as *the extreme right*, *right-wing populism* and *the far right*. As a starting point for analysis in the dissertation, a somewhat modified definition of the radical right by the well-known political scientist Cas Mudde is used. According to him, the constitutive features of the radical right are integral nationalism, authoritarianism and populism. Like the concept of the radical right, the concept of ideology is also ambivalent and can be understood in different ways which results is multiple uses of the term *ideology* which are often contradictory. This doctoral dissertation is largely based on the morphological approach to the study of ideology developed by Michael Freeden.

The second chapter deals with the history of Poland before 1989. The first part of the chapter explains the early context of the emergence of Polish nationalism, which has its roots in the ‘noble democracy’ of the 17th century, as well as in the national struggles for independence of the 19th century. However, the chapter focuses on two periods that significantly influenced

the emergence and growth of Polish political nationalism in the early 2000s. The first is the interwar period (1918-1939) in which two traditions of Polish political thought, *Sanacja* and *Endecja*, crystallized, and from which two visions of the Polish nation, national identity and nation-state, emerged. The second period is after the Second World War, i.e., the period of the People's Republic of Poland in which the legitimization and institutionalization of the nationalist discourse takes place. Equally, in this period there emerged and formed social groups with different visions of the Polish state after the fall of communism.

The third chapter deals with the transformation of the People's Republic of Poland into the Third Republic and with an account of political and social events in the first decade after the fall of communism. This chapter sheds light on the political and social context within which the dominant social divisions in Polish society emerged, which in large part resulted in the evolution of radical right-wing parties in the early 2000s. In particular, the very nature of the transformation process emerged as the main subject of dispute. Namely, the Polish right believes that due to the contractual transformation of the system, the 'revolution' is not over and that the left-liberal groups have made an agreement with the former communist establishment. They believe that the Third Republic is a product of this agreement and that it serves the left-liberal and former communist elites to maintain positions of power and rule the Third Republic to the detriment of the oppressed people. This conspiratorial narrative represents the foundation around which the politics and ideology of the radical right have been built in Poland since 2000.

The fourth chapter deals with the emergence and profiling of two radical right-wing parties, Law and Justice (Polish: *Prawo i Sprawiedliwość* – PiS) and the League of Polish Families (Polish: *Liga Polskich Rodzin* – LPR) . The chapter is structured in such a way as to first present the history of the formation of these parties, with an emphasis on the main actors who participated as the originators and implementers of these projects. In both cases, these are largely the 'family projects' of the Kaczynski brothers (Law and Justice) and father and son Giertych (League of Polish Families). From the Kaczynskis' biographies, it is obvious that they come from an environment dominated by the legacy of *Sanacja*, while father and son Giertych openly present themselves as the heirs of the interwar *Endecja*. After presenting their political activities and the first successes in the elections, the ideology of these two parties is

reconstructed, primarily from their programs and other party publications. The research showed that until 2005 both parties contained all the constitutive elements of the radical right according to Mudde's conceptualization. While these constitutive elements have been present in the League of Polish Families since its founding, the party Law and Justice gradually became radicalized. This period, at least from the perspectives of PiS and LPR, is dominated by the conflict between the post-communist elites (former communists and left-liberal intellectuals) gathered around the left Democratic Left Alliance (Polish: *Sojusz Lewicy Demokratycznej*, SLD**)** and the so-called "patriotic' camp that emerged from Solidarity. This chapter also covers the period between 2005 and 2007 when these two parties, together with the Self-Defense party, formed a government that lasted less than two years. This first, shorter coming to power of the radical right in Poland is not important because of the public policies they pursued during that period, but because of the experience and lessons gained by PiS during its rule in the liberal democratic system. Namely, after 2007, the LPR disappeared from the Polish political scene, leaving the PiS as the only relevant political actor of the radical right.

The fifth chapter covers the period between 2007 and 2015. It is the period of rule by the Civic Platform (Polish: *Platforma Obywatelska*, PO), a center-right party with strong pro-EU views and liberal economic and social policies. Due to the disappearance of the left from the Polish political scene, the main social and political conflict underwent a radical change. PiS formulated a new conflict – the struggle between solidarity and liberal or corporate Poland – and built its ideology around this conflict. This period in Polish political and social life was marked by the immigration crisis that hit Europe and the debate on the acceptance of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women, the so-called Istanbul Convention. Both topics as well as the pro-European orientation of the PO government led to the mobilization of radical right-wing social groups and media that skillfully occupied public space by successfully imposing their topics on the public agenda. As this dissertation will show, PiS has adapted its discourse to that of radical right-wing organizations and has successfully presented itself as their political representative. On the one hand, this 'alliance' helped the PiS succeed in the 2015 presidential and parliamentary elections, while on the other it marked the further radicalization of the PiS, especially when it comes to issues of morals and values.

The sixth chapter deals with the period between 2015 and 2020. During that period, the PiS won both the presidential and the parliamentary elections twice. This chapter emphasizes how PiS translates its ideology into public policies. Namely, during this period PiS focused its efforts on two projects: 'repairing the state' and rebuilding the community (nation). The first project was marked by the judicial reform and the crisis related to the Constitutional Court; it aimed to strengthen the executive branch to the detriment of other branches of government. The PiS community reconstruction project was conceived as a change in the material and spiritual dimension of the community. The first is mostly related to social policies, the emphasis being on family policies. Changes in the spiritual dimension imply changes in cultural policy, within which there has been a reform of public media and the announcement of the "repolonisation" of private media. In changing the spiritual dimension, PiS placed special emphasis on the defense of the traditional way of life on the one hand, and on the politics of history on the other, in which the Institute of National Remembrance played an exceptional role.

The seventh chapter takes the form of a final discussion in which the basic theses of the radical right ideology in Poland are reconstructed. The aim of this discussion is to position the topic of this dissertation within the framework of a broader theoretical discussion between liberals and their critics. Finally, the conclusion summarizes the main research results in this doctoral dissertation and points to the possible direction of future research, especially research of countries with a strong radical right and with a similar historical and cultural heritage. Equally, the conclusion points to the fact that this dissertation has not fully answered the research question related to finding out how ideology is constructed, and the actors involved in the process. Namely, the problem was the research design and selection of the analysis method. The conclusion is that a more complete answer to this research question would require some field research, preferably using the method of interview or survey. Finally, we believe that some future research on ideology should move in that direction.

Key words: *radical right, ideology, integral nationalism, Poland, Law and Justice, League of Polish Families*

SADRŽAJ

1. UVOD 1

2. TEORIJSKI I METODOLOŠKI OKVIR 17

2.1. Teorijski okvir 17
2.1.1. Radikalna desnica – definicije i terminologija 17
2.1.2. Konceptualizacija ideologije 39
2.1.3. Integralni nacionalizam 52
2.2. Metodološki okvir 55
2.2.1. Istraživački dizajn: Kulturalni pristup kod studije slučaja 55
2.2.2. Metode analize 61

3. POVIJESNO-KULTURNI KONTEKST NASTANKA POLJSKOG INTEGRALNOG NACIONALIZMA 63

3.1. Od protonacionalizma do modernog nacionalizma 63
3.2. Poljska Druga Republika (1918. – 1939.) Dvije tradicije političkog mišljenja. 72
3.3. Komunističko nasljeđe 90

4. TRANSFORMACIJA KOMUNISTIČKOG REŽIMA U POLJSKOJ: POGODBENA PROMJENA SUSTAVA 113

5. ZAKON I PRAVDA I LIGA POLJSKIH OBITELJI 2001. - 2007. 144

5.1. Zakon i pravda 2001. – 2005. 145
5.2. Liga poljskih obitelji 2001. – 2005. 167
5.3. Radikalna desnica na vlasti 2005. – 2007. 198
5.3.1. Zakon i pravda na vlasti 202
5.3.2. Liga poljskih obitelji na vlasti 208

6. RADIKALNA DESNICA U OPOZICIJI 2007. – 2015. 220

6.1. Zakon i pravda u opoziciji 221
6.2. Mobilizacija radikalno desnih organizacija 2007. – 2015. 226
6.3. Zakon i pravda: predsjednički i parlamentarni izbori 2015. 258

7. ZAKON I PRAVDA NA VLASTI 2015. – 2020. 268

7.1. Popravak države 268
7.2. Obnova materijalne dimenzije nacije 278
7.3. Duhovna obnova nacije 286
7.3.1. Reforma medija i obrana tradicionalnog načina života 286
7.3.2. Politike povijesti 295
7.3.3. Pomirenje nasljeđa Pilsudskog i Dmowskog 312

8. ZAVRŠNA RASPRAVA 318

9. ZAKLJUČAK 352

10. LITERATURA 360

11. ŽIVOTOPIS 392

1. UVOD

U posljednjih tridesetak godina konstantno raste utjecaj radikalne desnice diljem Europe. Iako je nakon Drugog svjetskog rata predstavljala marginalan faktor u europskoj politici, radikalna desnica ponovno se probila na političku scenu krajem 1980ih i 1990ih, postajući sve aktivnija i politički utjecajnija (Betz, 1999). Ovaj period tretira se kao treći val[1] desnog radikalizma u postratnim europskim demokracijama (Mudde, 2019). Glavni poticaj strankama iz ove stranačke obitelji dali su izborni uspjesi Nacionalnog fronta (Front National, FN) u Francuskoj (Minkenberg i Schain, 2003) te posebno Slobodarske stranke Austrije (Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ) (Wodak, 2015). Ono što karakterizira treći val desnog radikalizma u Europi jesu izborni uspjesi radikalno desnih stranaka, ali i njihovo reduciranje na margine političkog prostora, s obzirom da su naporima *mainstream* političkih stranaka one uspješno držane podalje od vlasti. Međutim, radikalna desnica nije oslabjela već je u novome tisućljeću dodatno ojačala, potaknuta prije svega temama imigracije i europske integracije, što je okrunjeno dolaskom Fidesza – Mađarskog građanskog saveza na vlast u Mađarskoj (Fidesz – Magyar Polgári Szövetség) i Zakona i pravde (Prawo i Sprawiedliwość, PiS) u Poljskoj. Ovaj skok ili pomak radikalne desnice s političke margine u politički *mainstream* naziva se četvrtim valom radikalizma u Europi (Mudde, 2019).

Politički uspjeh radikalne desnice[2] pokrenuo je široku političku i akademsku debatu pa i ne čudi što nizozemski politolog Cas Mudde tvrdi kako je radikalna desnica jedna od samo nekoliko akademskih tema koje se mogu istraživati bez potrebe da se opravdava relevantnost izbora teme (Mudde, 2007). Na tragu teze o radikalnoj desnici kao „normalnoj patologiji" (Scheuch i Klingeman, 1967) ili „patološkoj normalnosti" (Mudde, 2010) svakog društva pretpostavka je da u svakom društvu postoje ljudi koji dijele vrijednosti radikalne

[1] Prvi val činile su neofašističke stranke u periodu između 1945. i 1955. godine. Drugi val činile su stranke desnog populizma u periodu između 1955. i 1980. godine (Mudde, 2019).

[2] Uz navedene, neke od glavnih radikalno desnih stranaka u suvremenoj Europi koje su prošle izborni prag na parlamentarnim izborima od 2000 godine do danas su: Flamanski interes (Vlaams Belang, VB) u Belgiji, Danska narodna stranka (Dansk Folkeparty, DF) u Danskoj, Sjeverna liga (Lega Nord, LN) u Italiji, Jobbik, Pokret za bolju Mađarsku (Jobbik Magyarországért Mozgalom) u Mađarskoj, Slobodarska stranka(Partij voor de Vrijheid, PVV) u Nizozemskoj, Alternativa za Njemačku (Alternative für Deutschland, AfD) u Njemačkoj, Liga poljskih obitelji (Liga Polskich Rodzin, LPR) u Poljskoj, Stranka velike Rumunjske (Partidul România Mare, PRM) u Rumunjskoj, Slovačka nacionalna stranka (Slovenská národná strana, SNS) u Slovačkoj, Švedski demokrati (Sverigedemokraterna, SD) u Švedskoj.

desnice[3]. Međutim**,** ključno je pitanje pod kojim se uvjetima ta „normalna patologija“ oblikuje u politički uspješne stranke ili pokrete**.** U literaturi o radikalnoj desnici profilirala su se dva pristupa ili modela objašnjavanja pojave i uspjeha radikalno desnih stranaka i pokreta: prvi je „model potražnje” (eng. *demand side model*) i on prednost daje strukturi, dok je drugi „model ponude” (eng. *supply side model*) koji prednost daje akterima i njihovu djelovanju (Eatwell, 2003; Mudde, 2007; Rydgren, 2007). Modeli potražnje koriste argumente koji se fokusiraju na društvenoekonomske čimbenike poput modernizacije, imigracije ili nezaposlenosti, a koji onda služe kao okidači za davanje glasa radikalnoj desnici. Zajednički je nazivnik ovih objašnjenja da se na različite načine temelje na „teoriji nedaća” (eng. *grievance theory*), fokusirajući se najčešće na makrostrukturalno oblikovane uvjete koji povećavaju bijes i nezadovoljstvo među ljudima. U slučaju srednje i istočne Europe, često se kao faktori navode transformacija iz autoritarnih u liberalno demokratske režime, iz državnog socijalizma u kapitalizam i iz industrijalizma u postindustrijalizam te nedovršena konsolidacija demokratskih ražima (Minkenberg, 2002).

Među objašnjenjima koja se fokusiraju na stranu ponude možemo razlikovati dvije skupine čimbenika. Prvi su vanjski čimbenici i odnose se na različite „političke okolnosti” (eng. *political opportunity structure*)[4] poput izbornih sustava te odgovora elita i medija (Rydgren, 2007), dok su drugi unutrašnji i odnose se na djelovanje (eng. *agency*) političkih aktera, odnosno na a) stranačke organizacije i b) ideologije i diskurse radikalno desnih stranaka i društvenih skupina (Mudde, 2007; Rydgren, 2007). Temeljnu pretpostavku ovog pristupa ili modela možemo sažeti u tvrdnji kako su stranke „vladari svog uspjeha” u smislu da će njihov „izborni uspjeh ovisiti o ideologiji […] i o politikama koje nude, kao i o načinu na koji su organizirani i vođeni” (Carter, 2005: 13). Konačno, u literaturi u pravilu dominiraju radovi

---

[3] Scheuch i Klingeman su kreirali model koji se temelji na pretpostavci da potencijal za pojavu radikalno desnih stranaka i pokreta postoji u svim industrijskim društvima. Dakle, u svim društvima postoje ljudi, tzv gubitnici modernizacije (njem. *Modernisierungsverlierer*) (Betz, 1994) koji će se teže nositi s društvenim, ekonomskim i kulturnim promjenama i koji će na te promjene ili na nestajanje njima poznatog svijeta reagirati negativno. Reakcije ovih ljudi biti će mobilizirane od strane radikalne desnice koja će im nuditi jednostavna rješenja za poboljšanje njihove pozicije (Minkenberg, 2002).

[4] Prema Tarrowu, radi se o „konzistentnim, ali ne i nužno formalnim, permanentnim, ili nacionalnim […] resursima koji su izvanjski skupini koju se istražuje“ (Tarrow, 2007: 32). Kako to objašnjavai Kriesi, pod utjecajem literature o društvenim pokretima osamdesetih godina prošlog stoljeća, koncept „političkog konteksta” zamijenjen je popularnijim konceptom „političkih okolnosti” (Kriesi, 1991). Osnovna je pretpostavka unutar ove perspektive da se političko djelovanje odvija unutar političkog konteksta koji sadrži kako prilike tako i prepreke, s tim da se prije svega radi o percepciji ovih okolnosti od strane političkih aktera.

koji kombiniraju ova dva modela. Osnovna je pretpostavka da socioekonomski, politički i sociokulturni čimbenici predstavljaju nesumnjivo nužne uvjete ili „plodno tlo" (Mudde, 2007) za uspjeh radikalno desnih stranaka, ali nisu i dovoljni (Lucardie, 2000; Eatwell 2003; Norris, 2004).

Nakon uvida u opsežnu literaturu o radikalnoj desnici u Europi nameće se zaključak kako u objašnjavanju uspjeha radikalne desnice dominiraju modeli potražnje unutar kojih je posebno popularna modernizacijska teza[5] (Muis i Immerzeel, 2016). Mudde navodi kako je još 1968. godine Giovani Sartori kritizirao dominaciju „političke sociologije" koja se dominantno bavila „potrošačem" (glasačem) i ignorirala „proizvođača" (stranke), ukazujući na trend objašnjavanja politike faktorima „s one strane politike". Mudde tvrdi kako nekoliko desetljeća kasnije i dalje u politološkoj znanosti dominira „sociološki pristup" u proučavanju političkih stranaka, kako se političke institucije i aktere tretira kao posrednike, a uzročna objašnjenja politike traže se u uzorcima društvenih konflikata u društvu. Konačno, Mudde tvrdi kako ekonomski i sociološki determinizam dominira i područjem proučavanja radikalne desnice u Europi koja se dominantno tretira kao pasivna posljedica socioekonomskog razvoja (Mudde, 2007).

S druge strane, značajno je manje studija koje problematiziraju ulogu samih stranaka i njihovih ideologija**,** dok je najmanje pažnje posvećeno upravo ideologiji radikalne desnice (Mudde, 2007: 4-5). Prema Muddeu, razlog zašto studije o radikalnoj desnici u pravilu opisuju njihovu povijest, vođe ili izborni uspjeh, a malo pažnje posvećuju njihovoj ideologiji, leži u činjenici što ti radovi olako prihvaćaju tezu kako je ideološki aspekt radikalne desnice poznat svima (Mudde, 2000: vii). Na istome su tragu i Muis i Immerzeel (2016) koji tvrde da se radikalno desne stranke međusobno razlikuju prema svojemu ideološkom karakteru te kako

[5] Vrlo općenito, modernizacija se shvaća kao proces ubrzanih društvenih i kulturnih promjena koje prate rastuća autonomija pojedinca uz prateću funkcionalnu diferencijaciju društva. U tome kontekstu, pojava i popularnost populističke radikalne desnice shvaćaju se kao nastojanja da se ova društvena promjena zaustavi (Minkenberg, 2002). U tome kontekstu, pojava i popularnost populističke radikalne desnice shvaćaju se kao nastojanja da se ova društvena promjena zaustavi (Minkenberg, 2002). Teorija kaže kako faza postindustrijalizacije i postmaterijalnih vrijednosti prijete raspadanjem tradicionalnih društvenih struktura, posebno onih temeljenih na klasi i religiji. Ovaj raspad ili rasulo izazivaju kod osoba osjećaj gubljenja zajednice i pripadanja, a koji vodi osjećaju nesigurnosti i nesposobnosti. Iz tog razloga, dobar dio građana pozitivno reagira na poruke koje zazivaju obnavljanje i naglašavaju vrijednost primarnih zajednica kao što su nacija i obitelj (Betz, 1994; Eatwell, 2003). Dakle, kao lijek za društvenu diferencijaciju nudi se nacionalno definirana zajednica, a umjesto individualizacije, inzistira se na povratku tradicionalnim rodnim ulogama u zajednici. Zaključno, radi se o eksplanatornom pristupu koji kombinira središnje aspekte nacionalizma i modernizacijske teorije (Minkenberg, 2002).

su istraživanja koja ukazuju kako je ideološka pozicija od ključne važnosti za uspjeh stranaka radikalne desnice relativno rijetka. S druge strane, i dalje postoje autori koji tvrde kako se kod suvremene radikalne desnice radi o strankama koje ne karakterizira nikakva specifična ideologija (Traverso, 2018; Zielonka, 2018). Stoga možemo zaključiti kako u istraživanjima o radikalnoj desnici i dalje stoji Gerringova teza da „ono što najčešće ne naučimo o strankama jest stvarni sadržaj njihovih ideologija" (Gerring, 1998: 288).

Ideologija se donedavno poistovjećivala s marksističkom tradicijom mišljenja koja je, polako, ali sigurno, pred kraj prošlog tisućljeća gubila na atraktivnosti i intenzitetu. Pojam je prvo osporavan od strane nemarksističkih pravaca (prvenstveno u sociologiji), a zatim je nestao i iz radova postmodernista i poststrukturalista koji su odustali od tzv. „metafizičkih" tema kao što su klasna borba i revolucionarno djelovanje (Eagleton, 1991). O istome post-ideologijskom trendu govori i Malešević (2006), tvrdeći kako je 1990ih pojam ideologije pao na marginu društvenih znanosti, a u modu su ušli novi konceptualni alati poput „diskursa" i „meta-narativa". Među novim alatima posebno se istaknuo koncept „identiteta". Naime, vjerovalo se kako je završetkom Hladnog rata završio i klasni sukob, a kako će novi sukobi nastati upravo oko religijskih i nacionalnih pripadnosti. Posljedično, došlo je do konceptualnog pomaka s ideologije na identitet jer se kultura nametnula kao nova ideologija (Paić, 2005) te se smatralo da će koncept identiteta puno bolje odgovarati novonastaloj stvarnosti (Malešević, 2006).

Međutim, u posljednjih dvadesetak godina dolazi do ponovnog oživljavanja proučavanja ideologije u određenim akademskim krugovima te se proširuju i intenziviraju istraživanja vezana uz ideologiju kao politički fenomen. Javlja se nekoliko pristupa i autora koji izlaze iz marksističke sjene (iako ova struja i dalje vrši izniman utjecaj na polju proučavanja ideologije) te se suprotstavljaju dugotrajnom imidžu ideologije kao „omamljujućeg" skupa ideja koje se koriste u svrhu partikularnih kolektivnih interesa na štetu drugih (Freeden, Sargent i Stears, 2013). Jedan od takvih pristupa je i *morfološki pristup* proučavanju ideologije koji je razvio Michael Freeden (1994; 1998; 2003; 2006; 2013). Freeden odbacuje marksističku školu proučavanja ideologije tvrdeći kako njena kritička dispozicija skreće pažnju sa samog proizvoda, njenog statusa i vrijednosti kao intelektualnog fenomena i sredstva kroz koje se može direktno steći razumijevanje društva. Freeden smatra kako misao sadržana u ideologijama zaslužuje vlastito ispitivanje, a ne samo ono što skriva (Freeden,

2006: 1). Štoviše, Freeden tvrdi kako „ideologijama treba pristupiti kao glavnome žanru političke misli jer se kroz ideologije može osigurati pristup proučavanju i razumijevanju glavnih jedinica političkog mišljenja" (Freeden, 2006: 13) te kako mu je „cilj ponovno vratiti ideologiju kao glavnu granu znanja o politici" (ibid.: 7). Iako s užim fokusom na stranačke ideologije, na istome je tragu i Gerring koji tvrdi kako je svaka studija o stranačkim ideologijama također i studija o tome što je to politika (Gerring, 1998: 21) te kako ideologiji treba dati prioritet u istraživanja o političkim strankama (ibid., 287).

Vodeći se pristupom kako je istraživanje ideologije zapravo istraživanje politike same, tema ove disertacije je ideologija radikalne desnice u Republici Poljskoj. U kontekstu rasprave o četvrtom valu radikalizma u Europi, Poljska je posebno zanimljiv slučaj. Prvo, radi se najvećoj i najmnogoljudnijoj postkomunističkoj zemlji koja je postala članicom EU i zemlji u kojoj je radikalna desnica u razdoblju između 2005. i 2020. tri puta pobjeđivala na parlamentarnim i tri puta na predsjedničkim izborima. Drugo, Poljska se često u akademskoj literaturi i medijima prikazuje kao primjer države koja je uspješno prošla kroz proces transformacije na liberalnu demokraciju i kao primjer najuspješnije tranzicijske ekonomije u Europi (OECD Observer, 2000). Mjereno rastom BDP-a po stanovniku, od početka demokratske i ekonomske transformacije 1989. godine do 2015. godine Poljska se ekonomija udvostručila (Bogdan et al, 2015), s tendencijom rasta od gotovo tri puta do 2020. godine (Cienek, 2019). Što se tiče BDP-a po glavi stanovnika, u zadnjih trideset godina Poljska je smanjila zaostatak za prosjekom EU-15[6] s 32% na 60%. Godišnji rast BDP-a u periodu između 1991. do 2008. iznosio je 4.6 %. Dok je ostatak Europe pao u recesiju nakon početka globalne krize 2008. godine, Poljska je nastavila svoj ekonomski rast što ju je učinilo jedinom državom u Europskoj uniji koja je izbjegla recesiju. Od kada se pridružila Europskoj uniji 2004. godine, Poljska je iznimno profitirala od fondova EU te se često prikazuje kao jedan od najuspješnijih primjera povlačenja EU sredstava. Konačno, Poljska je danas osma najveća ekonomija u Europskoj uniji (Bogdan et al, 2015). Ovi podaci navode na zaključak kako se, u objašnjenju uspjeha radikalne desnice u Poljskoj, ekonomija ne može tretirati kao ključan čimbenik što bi potvrdilo pretpostavke autora koji tvrde kako je ekonomija od sekundarne

[6] EU-15 čine Austrija, Belgija, Danska, Finska, Francuska, Njemačka, Grčka, Irska, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Portugal, Španjolska, Švedska i Ujedinjeno Kraljevstvo, kao zemlje koje su činile Europsku uniju između 1995. i proširenja 2004. godine

važnosti u programima radikalno desnih stranaka[7]. Kako ćemo pokazati u disertaciji, ovaj zaključak je samo djelomično točan.

Poljski slučaj je zanimljiv i iz razloga što se radi o zemlji u kojoj se više od 90% stanovnika deklarira katolicima i u kojoj, prvenstveno kao rezultat povijesnog razvoja, katolicizam igra značajnu ulogu u političkom, društvenom i kulturnom životu te je postao ključna komponenta poljskog nacionalnog identiteta. Za razliku od zapadnoeuropskih zemalja, u Poljskoj se pod utjecajem političkog katolicizma[8] nisu razvile snažne kršćansko-demokratske stranke, već su od njega profitirale upravo radikalno desne stranke. Uz kulturne čimbenike, često se u literaturi kao plodno tlo za pojavu ovakvog tipa stranaka navodi i povijesno nasljeđe, posebno njegov utjecaj na političke procese i na procese izgradnje nacionalnog identiteta (Đurašković, 2013). Naime, poljsko povijesno nasljeđe, konkretno ono vezano za 20. stoljeće, obilježilo je kratko razdoblje demokratske vlasti (1918. - 1925.) i dva dugačka razdoblja autoritarne vlasti, ono Jozefa Pilsudskog (1925. - 1939[9].) te ono komunističke autoritarne vlasti (1945. do 1989.). Zbog svega navedenog, slučaj Poljske po mnogočemu je zanimljiv kao primjer za istraživanje radikalne desnice i njenog uspjeha u Europi. Iako se Poljska u akademskoj literaturi i medijima često predstavlja kao dio svjetskog fenomena poplave autoritarnih vođa i stranaka[10], na tragu Dahrendorfa smatram da „svaka zemlja u istočnoj Srednjoj Europi ima vlastitu povijest i političku kulturu" zbog čega „svaka zemlja zaslužuje vlastito objašnjenje" (Dahrendorf, 1996: 19).

Istraživanja o radikalnoj desnici popularna su tema političkih znanosti i slučaj Poljske nije iznimka. Jedan od temeljnih radova koji su potaknuli plodonosnu raspravu o pojavi i uspjehu

---

[7] U svojoj poznatoj formulaciji „It's not the economy, stupid", Mudde tvrdi da su ekonomski programi sekundarni u ideologiji populističkih radikalno desnih stranaka, da su oni od sekundarne važnosti i njihovom biračkom tijelu te da te stranke svoje ekonomske programe koriste samo kako bi u praksi primijenile svoje središnje ideološke pozicije (Mudde, 2007: 119-120).

[8] U ovoj disertaciji pod političkim katolicizmom smatra se širi „društveni i politički pokret koji se poziva na katolički socijalni nauk i njegove moralne vrijednosti i čija je glavna svrha utjecanje na proces donošenja odluka ne bi li se te vrijednosti ugradile u zakone" (Napieralski, 2015: 2).

[9] Iako Pilsudski umire 1936., politički sustav Poljske ostaje autoritaran sve do napada Njemačke i kapitulacije Poljske u rujnu 1939. godine.

[10] Ehmsen i Scharenberg govore o „plimnom valu" radikalizma u globalnoj politici, a kojeg čine uspjesi krajnje desnice u Indiji, Poljskoj, Mađarskoj, Turskoj, Izraelu, Brazilu, SAD-u i na Filipinima (Ehmsen i Scharenberg, 2018: 1).

radikalne desnice u postkomunističkoj Poljskoj je knjiga Davida Osta *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe* (2005). Osnovna Ostova argumentacija je da su liberalne političke i intelektualne elite u tranzicijskom periodu primjenjivale antiklasne, antiradničke i antisindikalne strategije koristeći sindikat Solidarnost kao instrument za očuvanje socijalnog mira za vrijeme ekonomske „šok terapije" 1990-ih godina. Ova „izdaja" od strane liberala gurnula je Solidarnost u radikalno desni politički spektar. Prema Ostu, upravo Solidarnost predstavlja bazen iz kojeg nastaju stranke s nacionalističkom i neliberalnom agendom, kanalizirajući bijes i nezadovoljstvo gubitnika tranzicije. Nadalje, mnogi se autori prvenstveno fokusiraju na pokušaj objašnjenja uspjeha radikalne desnice preko makrostrukturnih faktora, uz najčešće letimičan uvid u ideologiju tih stranaka i društvenih skupina. Kucharzcyk i Wysocka objašnjavaju uspjeh radikalne desnice nezadovoljstvom vezanim uz funkcioniranje tržišne ekonomije i demokracije (Kucharzcyk i Wysocka, 2008). Jasiewicz (2008) i Szczerbiak (2006) objašnjenje traže kroz *teoriju rascjepa* tvrdeći kako se pojava radikalne desnice ne može objasniti samo povijesno-kulturnim rascjepom koji je dominirao 1990-ih, već je rezultat pojave novog rascjepa na ekonomskoj dimenziji (društveno solidarno, liberalno). Na istome je tragu i rad Tihomira Cipeka (2009), jedan od rijetkih radova na hrvatskome jeziku koji tematizira uspjeh radikalne desnice u Poljskoj. Sidorenko (2008) istražuje korijene i sadržaj populističkog i nacionalističkog diskursa u Poljskoj, uz objašnjenje da se radi o otporu određenih društvenih skupina na procese ubrzane društvene promjene i fragmentiranja identiteta. Moroska i Zuba (2010) uspjeh objašnjavaju društveno-političkom klimom i za radikalnu desnicu povoljnom strukturom poljskog političkog sustava dok De Lange i Guerra (2009) smatraju da se uspjeh radikalne desnice temelji na pogođenoj kombinaciji njihove ponude i zahtjeva biračkog tijela, uz povijesno nasljeđe Poljske kao plodno tlo za pojavu ovakvog tipa stranaka. Odličan prikazi turbulentnih događaja koji prethode i za vrijeme djelovanja radikalno desne koalicijske vlade iz 2005. kao i implikacija za razvoj desne političke scene nakon tog perioda nalazimo kod Millarda (2008). O odnosu radikalne desnice prema EU integracijama pišu Dakowska (2010) i Napieralski (2017) koji u komparativnoj perspektivi istražuje zašto se u Poljskoj razvio euroskeptični tip političkog katolicizma, dok je ovaj pokret u ostatku Europe sklon eurointegracijama. Zubrzicky (2006) donosi izvrsnu studiju o odnosu poljskog nacionalizma i katoličanstva . Koristeći se diskurzivno povijesnom analizom, Shibata (2013) ispituje odnos

između nacionalne kulture i radikalno desnog diskursa Lige Poljskih Obitelji, s naglaskom na fenomen diskriminacije. Konačno, jedna od najboljih studija o pojavi i rastu radikalne desnice u postkomunističkoj Poljskoj svakako je knjiga Rafala Pankowskog *The Populist Radical Right in Poland. The Patriots* (2011) jer za razliku od ostalih radova daje kompleksan prikaz povijesnog, političkog, društvenog i kulturnog konteksta koji je uspjeh radikalne desnice u Poljskoj učinio mogućim. na ovu temu, ova knjiga. Jednako tako, koristeći se teorijama o društvenim pokretima, studija u svoju analizu, uz političke stranke, uključuje i ostale društvene skupine poput nevladinih udruga, glazbenih sastava i navijačkih skupina. S obzirom da je objavljena 2011., analiza ne pokriva drugu, još plodonosniju, etapu razvoja radikalne desnice u Poljskoj. Njoj uz bok stoji i rad Plateka i Plucienniczaka (2017) kao jedan od rijetkih koji tematizira radikalno desnu civilnu scenu u Poljskoj i njenu povezanost s političkim uspjehom radikalno desnih stranaka. Rad također polazi od teorija o društvenim pokretima, kombinira korištenje kulturnih faktora i političkih okolnosti u objašnjenju uspjeha radikalne desnice, a u svojoj se analizi koristi metodologijom analize protestnih događaja. Konačno, izuzetno su važni i radovi (Graff, 2009; Grzebalska, 2015; Grabowska, 2015; Graff i Korolczuk, 2017) koji tematiziraju „rat" radikalne desnice protiv „rodne ideologije" kao ulogu i diskurs Katoličke crkve (Szwed i Zielinska, 2017). Od literature na poljskom jeziku ističe se knjiga Marcina Płoskoga *Liga Polskich Rodzin jako aktor społeczny* (2016) u kojoj autor daje pregled povijesti Lige poljskih obitelji, genezu njenog uspjeha i pada te analizu izbornih programa stranke kao i prikaz glavnih aktera stranke.

Unutar postojećih istraživanja o radikalnoj desnici u Poljskoj malo je radova koji temi pristupaju iz perspektive „ponude", a još je manje radova koji sustavno i dubinski tematiziraju političku ideologiju radikalne desnice. Istraživanje koje predstavlja ova disertacija temelji se na analizi procesa putem kojih se ideologija radikalne desnice eksplicira i formulira od strane društvenih i političkih aktera. Pritom istraživanje nije ograničeno na sadržaj ideologije i aktere koji tu ideologiju promoviraju, već ono uključuje i analizu dinamičnih odnosa među akterima procesa proizvodnje ideologije doprinoseći istraživanju ideologije radikalne desnice kao i istraživanju procesa konstruiranja političkih ideologija općenito.

Razdoblje istraživanja disertacije je s razlogom smješteno između 2001. i 2020. godine. Iako se i u prvom desetljeću nakon demokratske tranzicije u poljskome društvu i stranačkom

sustavu mogu pronaći elementi radikalno desne ideologije (Pankowski, 2010: 1), postavka je ove disertacije da se ona u potpunosti ozbiljuje tek 2001. godine, i to prije svega nastankom jasno profiliranih radikalno desnih stranaka poput Zakona i pravde (*Prawo i Sprawiedliwość*, PiS) i Lige poljskih obitelji (*Liga Polskich Rodzin*, LPR). Veći dio istraživanja posvećen je upravo analizi ideologije dviju navedenih stranaka.

Takav pristup, u kojem se analizira ideologija političkih stranaka, najučestaliji je pristup istraživanjima političkih ideologija (Gerring, 1998; Carter, 2005; Mudde, 2007), iako nerijetko nailazimo i na pristup političkim ideologijama putem analize diskursa političkih ili intelektualnih elita (Rokeach, 1973; Verdery, 1991; Fisher, 2006; Sodaro, 2007; Mannheim, 2007). Naime, političke stranke[11] u demokratskoj teoriji čine nezamjenjivu poveznicu između suverenog naroda i političara kojima je privremeno putem izbornog procesa delegirano pravo da upravljaju poslovima države. Stoga su upravo političke stranke one institucije preko kojih je moguće premostiti unutarnju tenziju između *demosa* koji posjeduje nominalnu vlast i delegiranih političara koji posjeduju stvarnu vlast. S druge strane, pristupi koji uzimaju isključivo političke stranke kao glavne aktere na radikalno desnoj sceni ograničeni su u smislu da zanemaruju ostale organizacijske forme radikalne desnice, poput raznih supkultura, društvenih pokreta ili medija[12]. Prema Merklu (2003) radikalno desna supkultura je ta koja proizvodi osnovne vrijednosti i ideje radikalno desne scene, dok su društveni pokreti dinamični proizvodi radikalno desne supkulture s određenim stupnjem organizacije. Konačno, radikalno desne stranke shvaća kao specijalizirane organizacije za biranje predstavnika, borbu sa suparnicima i sudjelovanju u zakonodavstvu i administraciji na svakome nivou. Merkl zaključuje kako društveni pokreti ne moraju nužno formirati novu stranku da bi izvršili utjecaj na ideološki aspekt političke scene u nekoj zemlji. (Merkl, 2003). Kako to pokazuje Betz,

---

[11] Mudde koristi definiciju koja kaže kako je politička stranka „svaka politička skupina koja je službeno označena kao ona koja kandidira kandidate za javnu službu kroz izbore“ (Mudde, 2000: 1).

[12] Prema Muisu i Immerzeelu (2016: 1), dugo je vremena postojala dioba posla između sociologa i i politologa na način da su se prvi fokusirali na neizborne kanale poput pokreta i udruga civilnog društva, dok su se drugi fokusirali na izborne kanale poput političkih stranaka. Jednako tako, dugo se smatralo da političkim pokretima dominira ljevica, dok se za desnicu smatralo kako se uglavnom koristi izbornim kanalima da bi izrazila svoje neslaganje, umjesto da izlazi na ulice. Autori zaključuju kako je rezultat svega činjenica da su teoretičari društvenih pokreta u potpunosti previdjeli najvažnijeg aktera u mobiliziranju protiv posljedica globalizacije i imigracije, a to je (populistička) radikalna desnica. Na istome je tragu i Caiani (2017) prema kojoj je u akademskoj literaturi nezasluženo malo pažnje posvećeno radikalno desnim pokretima, a posebno onima u Srednjoj i Istočnoj Europi.

ovaj utjecaj ostalih organizacija na ideologiju radikalno desnih političkih stranaka ne mora nužno ni biti direktan. Njihovo djelovanje može za posljedicu imati nastanak određene političke kulture u kojoj radikalno desni stavovi postaju dio legitimnog političkog diskursa. (Betz, 2003: 71). Minkenberg također ističe važnost manjih skupina i društveno kulturalnih miljea koji funkcioniraju neovisno o strankama i pokretima, ali također mogu biti povezani s drugim organizacijama i dijeliti s njima kolektivni identitet čime nastaje mreža koja predstavlja „mikromobilizacijski potencijal“ radikalne desnice (Minkenberg, 2002: 338). Na tragu ovih razmišljanja je i uvid Michaela Freedena (2003) o tome kako političke stranke rijetko formuliraju ideologije i kako je funkcija stranaka predstaviti ideologije u trenutno upotrebljivoj formi te ih diseminirati s optimalnom učinkovitošću. U tom smislu, Freeden tvrdi kako stranke djeluju na kraju dugačke ideološke proizvodne linije, dok se proizvodnja odvija među skupinama unutar stranaka ili izvan njih. Ova razmišljanja u skladu su s kulturalnim pristupom politici koji se koristi u ovoj disertaciji, a čija je osnovna teza da „političko djelovanje proizlazi iz društva” koje „je pak određeno kulturom” (Cipek, 2007a: 272). Stoga se disertacija usredotočuje i na širi politički, društveni i kulturni okvir stvaranja političke ideologije radikalne desnice koji nadilazi samo analizu djelovanja političkih stranaka.

Jedno od istraživačkih pitanja u ovoj disertaciji odnosi se upravo na društveni ili politički prostor unutar kojeg se ideologija konstruira i diseminira. Iz tog razloga, kao relevantne skupine u formuliranju ideologija uz političke stranke razmatraju se i ostale skupine u društvu, poput organizacija civilnog društva, društvenih pokreta i medija, a koje ne sudjeluju na demokratskim izborima i ne natječu se za javne funkcije. Stoga težište analize nije samo na sadržaju ideologije pojedinih stranaka pa ni na pojedinačnim akterima izvan tradicionalno shvaćenog političkog prostora već obuhvaća konstelacije koje različiti akteri formiraju svojim djelovanjem i međuovisnostima, a unutar kojih se profilira i razvija konkretna ideologija. Konačno, proizvodnja ideologije ne odvija se u vakuumu i ne nastaje *ex nihilo* pa je i u njenoj analizi potrebno istražiti utjecaj političkog, društvenog, kulturnog i povijesnog konteksta unutar kojeg ona nastaje.

Cilj, istraživačka pitanja i hipoteze

Glavni je cilj disertacije analizirati i razumjeti ideologiju radikalne desnice u suvremenoj Poljskoj kao primjera suvremene radikalno desne ideologije, odnosno političke ideologije općenito, kako u smislu njene proizvodnje tako i u smislu njenih diskurzivnih očitovanja. Ovaj cilj preveden je u sljedeća istraživačka pitanja:

1. Koje su osnovne ideološke karakteristike radikalno desne ideologije u Republici Poljskoj u periodu od 2001. godine do danas i to prvenstveno kod njenih glavnih političkih predstavnika, Zakona i pravde i Lige poljskih obitelji?

2. Na koje se načine proizvodi ideologija radikalne desnice u Republici Poljskoj, odnosno koji sve akteri i kakvim metodama sudjeluju u njenom konstruiranju?

3. U kakvome su odnosu nacionalna kultura i ideologija radikalne desnice u Republici Poljskoj te koje specifično kulturne resurse (sjećanja, mitove, simbole i rituale) koriste glavni kreatori radikalno desne ideologije u Republici Poljskoj?

4. Na koje se političko povijesno nasljeđe oslanjaju glavni kreatori radikalno desne ideologije u Republici Poljskoj?

Hipoteze koje će se testirati su sljedeće:

H1: Pravo i pravda i Liga poljskih obitelji stranke su radikalne desnice.

H2: Pravo i pravda i Liga poljskih obitelji proizvode radikalno desnu ideologiju tako da preuzimaju određene dijelove diskursa od radikalno desnih društvenih pokreta, nevladinih organizacija i medija.

H3: Pravo i pravda i Liga poljskih obitelji proizvode radikalno desnu ideologiju tako da u nju integriraju određene kulturne resurse i političke tradicije ukorijenjene u poljskoj nacionalnoj kulturi i povijesti.

Struktura disertacije

Disertacija je strukturirana u sedam poglavlja. Prvo poglavlje posvećeno je teorijskom i metodološkom okviru. S obzirom da je koncept radikalne desnice jedan od duboko osporavanih pojmova oko kojih u političkoj znanosti ne postoji suglasnost, a s ciljem njegove eksplikacije, prvi dio poglavlja sastoji se od pregleda i analize recentne literature koja koncept tematizira. Pritom je pojam radikalne desnice analiziran kroz komparaciju sa srodnim pojmovima kao što su ekstremna desnica, desni populizam i krajnja desnica. Kao polazište za analizu u disertaciji koristi se modificirana definicija radikalne desnice poznatog politologa Casa Muddea prema kojoj su konstitutivna obilježja radikalne desnice integralni nacionalizam, autoritarnost i populizam. Poput koncepta radikalne desnice, tako je i koncept ideologije „razapet" između različitih pristupa koji na različite načine shvaćaju koncept, a rezultat su višestruka korištenje pojma „ideologija" koja su često i kontradiktorna. Ova doktorska disertacija stoga uvelike polazi od morfološkog pristupa proučavanju ideologije koji je razvio Michael Freeden. S druge strane, smatram da su u svrhu prikladnog konceptualiziranja ideologije korisni i pojedini uvidi drugih teorija ideologije. Stoga je pristup u ovoj doktorskoj disertaciji eklektičan odnosno radi se o svojevrsnoj sintezi različitih teorija ideologije. Slijedom toga, u drugom dijelu poglavlja izlaže se pregled i analiza za ovu disertaciju relevantnih teorija ideologije. Teorijski okvir zatvara rasprava o integralnom nacionalizmu kao tipu nacionalizma koji predstavlja središnji konstitutivni element radikalne desnice u Poljskoj. Ova doktorska disertacija dizajnirana je kao studija slučaja unutar okvira kulturalnog pristupa u političkim znanostima. Kao metoda istraživanja odabrana je kombinacija kvalitativne analize sadržaja i konceptualne analize ideologije Michaela Freedena.

Drugo poglavlje nudi povijesno kulturološki okvir temi uspostavljen poviješću Poljske prije 1989. godine. U prvom dijelu poglavlja objašnjava se rani kontekst nastajanja poljskog nacionalizma koji svoje korijene ima u „plemićkoj demokraciji" 17. stoljeća, kao i u nacionalnim borbama za neovisnost 19. stoljeća. Međutim, naglasak poglavlja je ipak na dva razdoblja koji su značajno utjecala na pojavu i rast poljskog političkog nacionalizma početkom 2000ih. Prvo je međuratno razdoblje (1918. – 1939.) u kojem su se iskristalizirale dvije tradicije poljske političke misli, a iz kojih su proizašle dvije vizije poljske nacije,

nacionalnog identiteta i nacionalne države. Drugo je razdoblje nakon Drugog svjetskog rata, razdoblje Narodne Republike Poljske u kojoj dolazi do legitimacije i institucionalizacije nacionalističkog diskursa. Jednako tako, u ovome razdoblju dolazi do nastanka i formiranja društvenih skupina s različitim vizijama za poljsku državu nakon pada komunizma. Naime, već u ovome razdoblju dolazi do nastanka sukoba između komunističkih vlasti i opozicije pa i do prvih naznaka nesuglasica unutar heterogene opozicije. Kako pokazuju poglavlja koja slijede, ovi sukobi i nesuglasice udarili su temelje rascjepima koji će dominirati tranzicijom u Poljskoj te oko kojih će se formirati poljska politička scena nakon 2000. godine. Cilj poglavlja nije dati detaljan prikaz poljske povijesti, već je težište na selektiranim aspektima posebno poratnog razdoblja koja su najviše utjecala na razvoj suvremene poljske radikalne desnice. Cilj je istaknuti određene povijesne događaje koji funkcioniraju kao prijelomne točke ili obrati (Bosto i Cipek, 2009) u poljskoj povijesti. Ti su događaji važni zbog svojih dugoročnih učinaka i živog djelovanja na poljsku povijest kao i na formu i sadržaj poljskog povijesnog pamćenja. Na temelju tih događaja formirali su se poljski nacionalni mitovi i simboli koji pripadaju karakteristikama dugog trajanja, a koje u procesu konstruiranja nacije i nacionalnog identiteta kao kulturne resurse koristi poljska radikalna desnica. Forma odabrana za ovaj povijesni prikaz kronološki je povijesni narativ. Kako to naglašava Snyder, narativna povijest neodvojiva je od zadatka razumijevanja nacija i nacionalizama (Snyder, 2003: 11).

Treće poglavlje bavi se transformacijom Narodne Republike Poljske u Treću republiku i prikazom političkih i društvenih događaja u prvom desetljeću nakon pada komunizma. Cilj poglavlja je rasvjetljavanje političkog i društvenog konteksta unutar kojeg nastaju dominantni društveni rascjepi u poljskome društvu koji su uvelike rezultirali nastankom radikalno desnih stranaka početkom 2000ih. Konkretno, za predstavnike radikalne desnice kao glavni predmet spora u poljskom političkom prostoru pojavila se sama priroda transformacijskog procesa. Naime, poljska desnica smatra kako zbog pogodbene transformacije sustava „revolucija“ nije završena jer su lijevo-liberalne skupine sklopile sporazum s bivšim komunističkim establišmentom. Smatraju kako je Treća republika proizvod ovog sporazuma te kako ona služi lijevo-liberalnim i bivšim komunističkim elitama da zadrže pozicije moći i vladaju nauštrb potlačenog naroda. Ovaj uvelike konspiracijski narativ predstavlja temelj oko kojega se gradi politika i ideologija radikalne desnice u Poljskoj nakon 2000te godine.

Četvrto poglavlje bavi se nastankom i profiliranjem dviju radikalno desnih stranaka, Zakona i pravde (PiS) i Lige poljskih obitelji (LPR). Poglavlje najprije prikazuje povijest nastanka ovih stranaka s naglaskom na glavnim akterima kao idejnim začetnicima i realizatorima ovih projekata. U oba slučaja, radi se o svojevrsnim obiteljskim projektima braće Kaczynski (Zakon i pravda) te oca i sina Giertych (Liga poljskih obitelji). Kroz njihove biografije do 2000. godine rekonstruira se njihov politički put koji je vodio do osnivanja radikalno desnih stranaka, kao i političko i intelektualno nasljeđe iz kojeg dolaze. Analiza, biografija Kaczynskih očito ukazuju kako dolaze iz sredine u kojoj je dominiralo nasljeđe Pilsudskog, dok se otac i sin Giertych otvoreno predstavljaju kao nasljednici međuratne *Endecje*. Nakon prikaza njihovih političkih aktivnosti i prvih uspjeha na izborima, slijedi rekonstrukcija ideologije ovih dviju stranaka i to prvenstveno iz njihovih programa i ostalih stranačkih publikacija. Kako ovo poglavlje pokazuje, obje stranke do 2005. godine sadrže sve konstitutivne karakteristike radikalne desnice prema Muddeovoj konceptualizaciji. No, dok su kod Lige poljskih obitelji ove karakteristike prisutne od njenog osnutka, u slučaju Zakona i pravde radi se o postupnom radikaliziranju stranke. Ovim razdobljem dominira sukob između postkomunističkih elita (bivši komunisti i lijevo-liberalni intelektualci) okupljenih oko lijevog Saveza demokratske ljevice (*Sojusz Lewicy Demokratycznej*, SLD) i tzv. „patriotskog“ kampa koji je proizašao iz Solidarnosti, a koji je ključan za razumijevanje nastanka navedenih stranaka i njihovih ideologija. Poglavlje nadalje pokriva i razdoblje između 2005. i 2007. kada su dvije stranke, zajedno sa Samoobranom formirale vladu koja je potrajala manje od dvije godine. Naime, za razumijevanje radikalne desnice u Poljskoj ovaj prvi i relativno kratki dolazak na vlast radikalne desnice manje je važan zbog javnih politika koje su u tome periodu provodili, a više zbog iskustva i lekcija koje je tijekom vladanja u liberalno demokratskom sustavu stekao PiS. Naime, nakon 2007. godine, LPR nestaje s poljske političke scene čime predstavljanje radikalne desnice u Poljskoj ostaje na PiS-u kao jedinom relevantnom političkom akteru.

Peto poglavlje pokriva razdoblje između 2007. i 2015. godine. To je razdoblje vladavine Građanske platforme (*Platforma Obywatelska*, PO), stranke desnog centra s izrazitim pro-EU stavovima i liberalnim ekonomskim i socijalnim politikama. Uslijed nestanka ljevice s poljske političke scene dolazi i do transformacije glavnog društvenog i političkog sukoba. Novi

politički i društveni sukob PiS je artikulirao kao borbu između solidarne s jedne strane i liberalne ili korporativne Poljske s druge te je oko ovog sukoba gradio svoju recentnu ideologiju. Ovo su razdoblje poljskog političkog i društvenog života obilježile imigrantska kriza koja je pogodila Europu i rasprava o prihvaćanju Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama, tzv. Istanbulske konvencije. Obje teme kao i proeuropski smjer PO-ove vlade doveli su do mobilizacije radikalno desnih društvenih skupina i medija koji su vješto okupirali javni prostor uspjevši nametnuti svoje teme javnoj agendi. Kako poglavlje pokazuje, PiS je u novonastalim okolnostima svoj diskurs prilagodio onome radikalno desnih organizacija te je uspješno sebe predstavio kao njihovog političkog predstavnika. Ovaj je savez PiS-u pomogao da poluči uspjeh na predsjedničkim i parlamentarnim izborima 2015. godine, no u isto je vrijeme potaknuo dodatnu radikalizaciju PiS-a i to posebno u moralnim i vrijednosnim pitanjima.

Šesto poglavlje bavi se razdobljem između 2015. i 2020. godine. U tome je razdoblju PiS dvaput pobijedio na predsjedničkim i dvaput na parlementarnim izborima. Ovo poglavlje nudi određene poglede i odgovara na pitanje "koje intrigira brojne analitičare i istraživače" (Grubeša i Šalaj, 2018: 16), odnosno: što se događa kada radikalna desnica osvoji vlast? Naglasak poglavlja je na načinu na koji PiS svoju ideologiju prevodi u javne politike. Naime, PiS je u navedenom razdoblju svoje napore usmjerio na „popravak države" i na obnovu zajednice (nacije). Prvi projekt vlade bio je reforma sudstva i kriza vezana uz Ustavni sud s ciljem jačanja izvršne vlasti nauštrb ostalih grana vlasti. Projekt obnove zajednice PiS je zamislio kroz promjene u materijalnoj i duhovnoj dimenziji nacije. Dok se promjena u materijalnoj dimenziji najvećim dijelom odnosi na socijalne politike, među kojima je naglasak na obiteljskim politikama, promjena u duhovnoj dimenziji podrazumijeva promjenu u kulturnoj politici, i to ponajprije kroz reforme javnih medija i najave repolonizacije privatnih medija s ciljem obrane tradicionalnog načina života. Poseban naglasak u promjeni duhovne dimenzije PiS je stavio na politiku povijesti u kojoj iznimnu ulogu ima Institut za nacionalno sjećanje.

Sedmo poglavlje ima formu završne rasprave u kojoj se analiziraju i rekonstruiraju osnovne teze radikalno desne ideologije u Poljskoj. Cilj je rasprave pozicionirati temu disertacije unutar okvira šire teorijske rasprave između zagovornika slobode pojedinca i zagovornika

slobode zajednice. Kroz raspravu se nameće zaključak kako je za radikalnu desnicu u Poljskoj temeljni sukob onaj između "patriotskih snaga" i zagovornika liberalizma te smo taj sukob konceptualizirali kao klasni sukob. Konkretno, radi se o kritici liberalnog svjetonazora, liberalnog stila života, (neo)liberalne ekonomije i liberalnih institucija od strane radikalno desnih aktera. Konačno, u zaključku se sažimaju glavni rezultati i zaključci istraživanja disertacije te ukazuje na njihove moguće doprinose budućim istraživanjima, posebno zemalja sa snažnom radikalnom desnicom i sa sličnim povijesnim i kulturnim nasljeđem. U zaključku se ukazuje i na nedostatke u istraživačkom dizajnu i u odabiru metode istraživanja u ovoj doktorskoj disertaciji te se preporuka za buduća istraživanja na ovu ili slične teme temelji upravo na uvidu u ove nedostatke.

2. TEORIJSKI I METODOLOŠKI OKVIR

2.1. Teorijski okvir

2.1.1. Radikalna desnica – definicije i terminologija

U akademskim raspravama o radikalnoj desnici ne postoji konsenzus oko mnogih temeljnih konceptualnih pitanja (definicija, tipovi i sl). Postoji, primjerice, konsenzus da se radi o posebnoj stranačkoj obitelji, međutim ne i oko naziva za ovu stranačku obitelj pa se koriste različiti nazivi za istu pojavu. Iako se u akademskoj literaturi najčešće koristi naziv „ekstremna desnica“ (Ignazi, 2003; Carter 2005; Merkl i Weinberg 2005), redom se u naslovima radova koji tematiziraju ovu pojavu koriste i sljedeći nazivi: „radikalno desni populizam“ (Betz: 1994; Rydgren 2004; 2007; Muis i Immerzeel 2016; Wodak 2017), „radikalna desnica“ (Norris 2004), „populistička radikalna desnica“ (Mudde 2007; Mudde, 2016), „radikalna populistička desnica” (Betz, 1993), „populistički nacionalizam” (Fukuyama, 2018), „etnocentrični liberalizam“ (Griffin, 2000), „novi populizam“ (Taggart, 1995), „nova desnica“ (Ignazi, 1992), „postfašizam“ (Traverso, 2018), itd.

Ono što karakterizira obimnu literaturu o radikalnoj desnici jest neslaganje oko glavnih ideoloških karakteristika koje bi činile *differentiu specificu* ove stranačke obitelji. Nadalje, nedostatak jedinstvene definicije prije svega znači da se znanstvenici ne slažu oko toga koje sve atribute stranka mora posjedovati ne bi li je označili terminom „radikalna desnica“. Mair i Mudde (1998) izdvojili su četiri osnovna pristupa koji se koriste u klasificiranju stranaka u stranačke obitelji: prvi je pristup koji stranačku obitelj identificira na temelju podrijetla (ili sociologije) stranaka koje su predmet istraživanja; drugi pristup razvija klasifikaciju na temelju međunarodnih saveza ili transnacionalnih grupacija kojima individualne stranke pripadaju; treći pristup traži sličnosti u stranačkim politikama ili stranačkim ideologijama; te četvrti pristup koji kao kriterij stranačkog grupiranja uzima ime stranke. Zanimljiv je i pritup Ignazija koji se u određivanju stranačke ideologije vodi potragom za referencama na intelektualne tradicije i misli radikalne ili ekstremne desnice. Naime, Ignazi smatra kako je „priroda“ stranke osigurana njenim identitetom, a ovaj je dan ili kombinacijom sofisticiranog

teoretiziranja i referiranja na mislioce i kulturne tradicije ili setom manje strukturiranih mitova, vjerovanja, stavova, tema i politika. Ignazi zaključuje kako svi ovi aspekti identificiraju stranačku ideologiju (Ignazi, 2003). Prema Mairu i Muddeu, pristupi koji su najprikladniji za specifikaciju i klasifikaciju stranačkih obitelji su pristup na temelju podrijetla i pristup na temelju ideologije (Mair i Mudde, 1998). Konačno, velika većina radova o radikalnoj desnici primjenjuje pristup koji stranke klasificira na temelju ideologije (Mudde, 2000).

U pravilu, stranačka ideologija kao temeljni aspekt stranačkog identiteta pokušava se detektirati iz stranačkih programa i ostalih stranačkih materijala kao i iz javnog diskursa stranačkih čelnika. Cilj je ovakvih analiza izdvojiti osnovne ideološke karakteristike neke stranačke obitelji, da bi sve stranke koje dijele te karakteristike pripadale toj istoj obitelji stranaka. Većina autora koncept radikalne desnice definira na način da mu pripisuje više od jedne ideološke karakteristike, iako ne postoji slaganje oko toga koje bi to karakteristike bile. Često se u literaturi navodi rad Casa Muddea (Mudde, 2000) u kojemu je analizirao 28 definicija različitih autora iz kojih je pobrojao 58 različitih karakteristika koje se vežu uz ovu stranačku obitelj. Konačno, uspio je identificirati pet karakteristika koje se pojavljuju u skoro svim analiziranim definicijama, a to su nacionalizam, rasizam, ksenofobija, antidemokratski sentiment i zazivanje snažne države.

Definicije su, dakle, raznovrsne iz čega slijedi i raznovrsnost konstitutivnih elemenata. Prema Rydgrenu (2007), radi se o etno-nacionalističkoj ksenofobiji i antiestablišmenskom populizmu uokvirenima u društveno-kulturni autoritarizam. Carteru (2005) kao glavne karakteristike radikalne desnice vidi odbijanje fundamentalnih vrijednosti, procedura i institucija demokratske ustavne države i odbijanje principa temeljne ljudske jednakosti. Taggart (2016) smatra kako se radi o ideologiji koja je antisistemska, populistička i pripada desnom političkom spektru. Traverso (2018) smatra kako se radi o pokretima koji dovode u pitanje postojeće vlasti i EU, u određenoj mjeri i ekonomsku globalizaciju, a karakteriziraju ih ksenofobija, islamofobija, nacionalizam, protekcionizam i autoritarizam. Eatwell (2004) kao glavne karakteristike ove stranačke obitelji ističe antiparlamentarizam i nacionalizam. Prema Ignaziju (2003), radi se o stranačkoj obitelji koja je antisistemska, antiparlamentarna, antipluralna, antiliberalna i autoritarna. Backes (2018) smatra kako se radi se o skupinama

koje karakterizira populizam, vješto korištenje straha i resentimana i korištenje homogenizirajućeg diskursa identiteta koji razvija anti-pluralističke tendencije koje su neprijateljski nastrojene prema manjinama. Prema Minkenbergu i Schainu, u središtu desnog radikalizma nalazi se „politička ideologija čiji je ključni element mit o homogenoj naciji, romantični i populistički ultranacionalizam koji je usmjeren protiv koncepta liberalne i pluralističke demokracije i njenih osnovnih principa poput individualizma i univerzalizma" (Minkenberg i Schain, 2003: 156).

Traverso dobro primjećuje da je teško precizno identificirati osnovne karakteristike ove stranačke obitelji, između ostaloga i zato što se radi o složenom, prijelaznom i heterogenom fenomenu koji se a) još nije u potpunosti iskristalizirao i b) nema iste značajke svuda u Europi, tj. ima zajedničkih točaka ali i razlika (Traverso, 2018). Upravo je stoga važno pozabaviti se temeljnim atributima ove stranačke obitelji, odnosno odabrati definiciju koja bi u isto vrijeme bila i dovoljno ekskluzivna da izdvoji ključne karakteristike ove stranačke obitelji, kao i dovoljno inkluzivna da obuhvati sve stranke i pokrete na koje se ova definicija odnosi. Pojmovi koji se najčešće koriste u nazivima ove stranačke obitelji su „desnica", „radikalizam", „ekstremizam" i „populizam". Kroz pregled literature, ovo poglavlje prikazat će interpretacije ovih pojmova koji nude korisne uvide za konačnu konceptualizaciju glavnih karakteristika ove stranačke obitelji. Jednako tako, poglavlje nudi obrazloženje odabira naziva "radikalne desnice" kao naziva za ovu stranačku obitelj koji se koristi u ovoj disertaciji. Konačno, poglavlje pojašnjava još tri termina koja dodatno unose konfuziju u pokušaj imenovanja i definiranja ove stranačke obitelji, a to su „krajnja desnica" (eng. *far right*), „nova desnica" (eng. *new right*) i „alternativna desnica" (eng. *alt-right*).

Dihotomija ljevica-desnica

Većina autora koja se bavi ovom stranačkom obitelji slaže se da se radi o strankama koje pripadaju desnom polu političkog spektra. Termini „desnica" i „ljevica" potječu od rasporeda sjedenja u Francuskom parlamentu nakon Francuske revolucije 1789.[13] Ova, do tada ni po

[13] Tijekom rasprave u Parlamentu na kojoj se glasalo o tome treba li Kralju dati pravo veta na zakone koje donosi Parlament, oni koji su se slagali s prijedlogom da se Kralju dodijeli pravo veta, zamoljeni su od strane predsjedavajućeg da sjednu desno od njega, a oni koji su bili protiv, da sjednu njemu s lijeva (Ignazi, 2003). Od toga trenutka, s lijeve strane Parlamenta sjedili su oni zastupnici koji su do kraja željeli provesti ciljeve revolucije – slobodu, jednakost i bratstvo - dok se desna strana Parlamenta tome protivila. (Bobbio, 1998)

čemu značajna podjela ubrzo je zadobila političko značenje, proširila se diljem Europe, a dvije prostorne metafore dobile su ulogu imenovanja političkog prostora čiji je sastav od tada bitno dihotomičan (Bobbio, 1998). Dihotomija desnica-ljevica dobila je zamah i univerzalnu prepoznatljivost kada je dovedena u vezu s klasnim sukobom. U Europi 19. stoljeća ljevica se sve jasnije profilirala i samodefinirala kao socijalistička snaga, želeći radničkoj klasi redistribuirati bogatstvo novo industrijaliziranih nacija. S druge strane, termin „desnica" koristio se za opis onih koji su smatrali da postojeći poredak funkcionira dobro i da je uspostavljen u skladu s kršćanskim naukom. Ovaj period uspostavio je tradiciju definiranja desnice kao konzervativne, a ljevice kao radikalne društvene snage sklonoj stalnim promjenama. Konačno, u 20. stoljeću značenja su im se proširila, pa su se desnica i ljevica počele definirati i prema načinu zagovaranja veće (ljevica) ili manje (desnica) uloge države, i to posebno u sferi reguliranja ekonomije.

Za početak, treba raspraviti je li dihotomija desnica-ljevica još uvijek aktualna i je li prikladno koristiti termin „desnica" u nazivu stranačke obitelji koja je tema ove disertacije. Naime, po nekim pitanjima koja se nameću i rješenjima koja se nude, radikalno desne stranke pokazuju karakteristike koje su ideološki bliže tradicionalnoj (radikalnoj) ljevici. Iz tog razloga i ne čudi što su pojedini autori pobjedu stranke Zakon i pravda na parlamentarnim izborima u Poljskoj 2015. godine označili kao pobjedu ljevice (Tiles, 2015). Nadalje, postoje autori koji tvrde da desno-lijevi spektar postaje sve beskorisniji kao način diskutiranja o mnogim pitanjima te se postavlja pitanje imaju li ovi termini još uvijek stvarno praktično značenje u politici, tj. je li spektar lijevo-desno i dalje adekvatan da odgovori na neka nova pitanja i žarišta u suvremenoj politici (Mcknight, 2005: 4, 6). S druge strane, činjenica je kako se ova binarna opozicija i nakon rušenja Berlinskog zida i dalje koristi u političkom jeziku te kako su oznake lijevo-desno ipak postale univerzalnim političkim kategorijama (Bobbio, 1998: 7, 11). U osnovi, dihotomija desnica-ljevica služi kao orijentir u kompleksnom svijetu politike te pojednostavljuje opcije koje se nude na političkom tržištu (Ignazi, 2003). No, također je činjenica da se kroz društveni, politički i ekonomski tijek druge polovice 20. stoljeća dramatično promijenilo ono što su desnica i ljevica prvotno uistinu značile. Kako tvrdi Taguieff, ova dihotomija u velikoj je mjeri izgubila svoje ideološke temelje naslijeđene iz 19. stoljeća (Taguieff, 2017: 76).

Prvo, promijenile su se društvene klase koje su nekad činile podlogu spektra desno-lijevo. Industrijska radnička klasa, nekada uporište lijeve opcije, znatno se promijenila i ljevica više ne može uzimati njihovu sklonost zdravo za gotovo. Naime, glavna okosnica lijeve opcije bila je klasna ideologija koja se temeljila na materijalnoj deprivaciji radnika od strane „buržoaske klase". Mcknight pokazuje kako je iz klasne ideologije ili vizije svijeta slijedio politički imperativ borbe protiv materijalnih nejednakosti, a za pravedniju raspodjelu bogatstva. S obzirom na ekonomske uvjete (način proizvodnje) koji su vladali tijekom cijelog 19. i prvom polovicom 20. stoljeća, ova je ideologija reflektirala bitan aspekt realnosti toga vremena i imala je snažan odjek prvenstveno među materijalno depriviranim sektorima društva (radničkom klasom). Međutim, kapitalizam se pokazao kao puno dinamičniji i inovativniji nego se moglo zamisliti. Jedan od rezultata bilo je postignuće višeg životnog standarda te je u drugoj polovici 20. stoljeća, barem u zapadnim zemljama, teza o materijalnoj deprivaciji bila u sukobu s realnošću za sve veći dio radničke klase (McKnight, 2005). Prema Mcknightu, osjećaj zajedništva (pretežno muške) radničke klase – *etos* borbenosti – u današnje se vrijeme više izražava kao kulturni fenomen koji brani tradicionalni pojam nacionalnog, kulturnog identiteta prije nego identitet ekonomske klase. Iako nejednakost i dalje karakterizira suvremena (post)industrijska društva, „sve ukazuje na to da *paradigma deprivacije* nije više adekvatna osnova za svjetonazor materijalno depriviranih slojeva društva" (McKnight, 2005: 12-13), a kao osnova za zajedništvo ovim slojevima sve manje služi klasa, a sve više nacija.

Drugo, usporedo s opisanim nestajanjem i rastakanjem (muške) klasne svijesti, ljevica se sve više okretala novonastalim društvenim pokretima kojima je zajednički nazivnik bio borba za ljudska prava. Naime, klasna interpretacija dihotomije lijevo-desno u drugoj je polovici 20. stoljeća obogaćena novom dimenzijom koja podrazumijeva novi konflikt, ovaj puta vezan uz postmaterijalne vrijednosti (Inglehart i Welzel, 2007). Iako su ovi pokreti dali novu energiju ljevici (Eley, 2002), s ulaskom ovih pokreta u lijevi tabor nije se dogodila neka vrsta „proširenja područja borbe" lijeve opcije. Prema Eleyu, radilo se o suštinskoj transformaciji same ljevice (Eley, 2002), tj. revidiranju ideje što bi i koga ona trebala predstavljati te koje su to nove promjene (emancipacije) za koje se zalaže. Drugačije govoreći, došlo je do promjene paradigme političkog prostora pa se govori o „staroj" i „novoj" politici. Habermas tvrdi kako su istraživanja teoretičara modernizacije potvrdila da „postoji sadržajni prijelaz sa *stare*

politike, koja se vrti oko ekonomske, socijalne, unutrašnje i vojne sigurnosti, ka *novoj politici* koja otvara probleme kvalitete života, jednakosti, individualnog samoostvarenja i ljudskih prava" (Habermas 1981: 33-37). U klasičnoj terminologiji, stoga, pojava ovih pokreta signalizira pomicanje glavnih socijalnih konflikata iz polja ograničenog na klasni sukob u sferi rada (proizvodnje i distribucije), prema konfliktima koji nastaju u cjelini društvenog života. S druge strane, Ignazi konstatira kako je ova promjena paradigme samo obogatila dihotomiju ljevica-desnica. On smatra kako stara značenja nisu nestala već su im dodani novi rascjepi (Ignazi, 2003).

Kako bi se ova transformacija shvatila u svojoj dubini, korisno je poslužiti se kriterijima razlikovanja ljevice i desnice koje je ponudio Norberto Bobbio (1998). Prema Bobbiu, pojmovi „desnica" i „ljevica" predstavljaju mjesta političkog prostora, tj. određenu političku topologiju, koja pak nema veze s političkom ontologijom. Drugim riječima, ovi pojmovi ne označavaju jednom zauvijek određene sadržaje pa kao takvi nisu apsolutni, već relativni pojmovi (Bobbio, 1998: 85-86). Nastavno na relativnost pojmova, Bobbio tvrdi kako je ono što ljevica jest određeno odnosom spram onoga što se nalazi na desnici. Konačno, osnovni kriterij koji je utemeljujući za sve ostale kriterije razlikovanja „ljevice" i „desnice" jest odnos koji ove dvije pozicije imaju prema idealu jednakosti. Dakle, za ljevicu jednakost predstavlja temeljni cilj kojem politička borba treba težiti i vrednotu koju treba baštiniti, dok se desnica povezuje uz različite forme neegalitarnih i antiuniverzalističkih pogleda. Dok ljevica ističe karakteristike koje su zajedničke svim ljudima, desnica naglašava razlike među ljudima iz kojih onda proizlazi i nejednakost, kao prirodno stanje stvari (Bobbio, 1998: 86, 89). Iz desne perspektive, zadatak države bi bio da poštuje prirodno stanje stvari i ne narušava ga svojim intervencijama.

Bobbio nastavlja kako je i pojam jednakosti relativan, a ne apsolutan pojam te kako je on povezan s najmanje tri varijable o kojima treba voditi računa kada se govori o provedivosti ideje jednakosti. Prva varijabla su subjekti među kojima valja rasporediti dobra ili obveze, druga varijabla su dobra koja se raspoređuju, a treća varijabla su kriteriji na temelju kojih se raspodjela vrši (Bobbio, 1998: 92). Stoga, ako krenemo od središnjosti pojmova jednakosti i emancipacije za lijevu ideju te prihvatimo Bobbievu tezu o relativnosti ovih pojmova s obzirom na subjekte, sadržaj i kriterije jednakosti, možemo u potpunosti proniknuti u opseg

promjena koje su zahvatile ljevicu u drugoj polovici 20. stoljeća. Glavni subjekt „stare“ ljevice bila je radnička klasa, a glavni cilj političke borbe bila je pravednija raspodjela materijalnih sredstava, tj. težnja ka ekonomskoj jednakosti. Glavni subjekti „nove“ ljevice su različite manjine (žene, crnci, LGBTIQ), a dobra koja se raspoređuju su određena građanska prava. Stoga se borba manifestira u težnji za izjednačavanjem jednakosti u pravima.

Svoju borbu za veća prava ovi relativno novi društveni pokreti vodili su na način da su dovodili u pitanje vjerovanja i vrijednosti do tada dominantne kulture i ideologije. McKnight tvrdi kako njihov teren nisu bile tvornice nego javna kultura. Počevši od aktivističkih kampanji, demonstracija i mnoštva kreativnih protesta, nova ljevica postavila je važnu kulturalnu agendu, vodeći kulturni rat s mnogo uspjeha. [14] Stoga, dok se sukob između rada i kapitala u većoj mjeri odnosio na materijalne stvari (plaće, uvjeti rada, uloga države), kulturalni rat tiče se postmaterijalnih briga za vrijednosti i identitete (McKnight, 2005). U stvari, oba sukoba vrte se oko sličnih tema (kao što su obitelj, obrazovanje, zakoni), ali su izraženi na različite načine.

Prema Eleyu, „drama“ suvremene tranzicije ljevice počinje upravo s početkom kulturne revolucije 1968. godine. Ova revolucija rezultirala je promjenom tradicionalnih rodnih uloga, slabljenjem obiteljskih veza, većom nesigurnošću bračnih veza, odbacivanjem autoriteta i uspostavljanjem kulturalnih identiteta kao središnjeg političkog problema. Danas stoga možemo govoriti o dvije ljevice – staroj socijalističkoj i novoj kulturalnoj ljevica (Eley, 2002:

---

[14] Iako se često u literaturi nailazi na tezu kako su SAD domovina kulturalnih ratova, podrijetlo termina je europsko, konkretno, dolazi iz Njemačke Carevine 19. stoljeća. Kulturkampf je označavao politički i ideološki sukob između kancelara Otta von Bismarcka, modernističkog reformiste, i Katoličke crkve. Bismarck je pokušavao ujediniti novoformirano carstvo koje se većim dijelom sastojalo od protestanata, te je smatrao da Katolička crkva ometa njegove planove. Bismarckova vlada donijela je mnoštvo zakona kojima se pokušao neutralizirati politički i društveni utjecaj Katoličke crkve. Ovakvi represivni napori u pokušaju kulturalnog ujedinjenja rezultirali su reakcijom konzervativnog dijela stanovništva i doveli do „kulturnog rata“. Ove borbe, osim što su uključivale procese masovne mobilizacije i društvenu polarizaciju, obuhvatile su gotovo sve sfere društvenog života: škole, sveučilišta, tisak, brakove i rodne odnose, pogrebne obrede, kontrolu javnog prostora, narodno sjećanje i nacionalne simbole. Ukratko, radilo se o sukobu u kojem se odlučivalo o vrijednostima i kolektivnim praksama modernog života (Clark i Kaiser, 2009: 1). 1980-ih godina, mediji, političari i akademski radnici u SAD-u sve su češće počeli povezivati političku i kulturnu podijeljenost američkog društva s događajima iz vremena Bismarcka. Kakve god bile sličnosti između njemačkog društva iz 1870. i američkog sto godina kasnije, činjenica je da se označitelj „kulturni ratovi“ ustalio u primjeni i da postaje središnja pojava moderne politike u SAD-u zadnjih tridesetak godina (Chapman, 2010: xxvii). U suvremenoj Americi, pojam se počeo koristiti za borbu oko umjetnosti i kulturnih institucija, da bi mu se značenje tek kasnije proširilo na općenitu borbu oko društvenih vrijednosti u školama, sveučilištima, crkvama, vladi, itd. (McKnight, 2005: 143). U tridesetak godina trajanja kulturalnog rata u Americi, promijenilo se mnogo osoba i tema koje se može pratiti, ali je osnovni konflikt ostao isti i može se sažeti u sljedećem pitanju: koje su to osnovne vrijednosti kojima nacija mora težiti i koje mora promovirati? (Jensen, 1995: 19)

viii). Socijalistička ljevica oslanja se ili potječe iz sindikata i radničkih stranaka, a kulturalna ljevica iz društvenih pokreta i sveučilišta. Socijalistička ljevica pod utjecajem je raznih varijacija socijalizma, uključujući i marksizam, a kulturalna ljevica nadahnjuje se liberalizmom i postmodernizmom. Eley smatra kako se ove dvije ljevice isprepleću u praksi i kako niti jedna ne postoji u čistoj formi (Eley, 2002). Međutim, ono što uistinu karakterizira suvremenu ljevicu, a na što upućuje i Walzer (1996), je nepostojanje zajedničke ujedinjujuće vizije, što je posljedica činjenice da lijevu stranu političkog spektra trenutno čini koalicija različitih društvenih skupina. Drugim riječima, „nedostaje joj ujedinjujući skup vrijednosti koji je jednom bio osiguran klasnom ideologijom“ (McKnight, 2005: 13).

S druge strane, desnica je spremno prihvatila ovo „izmještanje područja borbe“ te je svoje motive artikulirala kao borbu običnih ljudi protiv liberalnih elita. McKnight ispravno konstatira kako ovo nije ništa drugo „nego iskrivljeni oblik identifikacije s otpisanima i stara ljevičarska retorika protiv velikog biznisa” (McKnight, 2005: 141). Stoga možemo konstatirati kako je, za razliku od ljevice, desnica barem u jednom dijelu posložila svoje ideje. Što se tiče ekonomskih politika, one kod desne opcije diljem Europe variraju od zagovaranja slobodnog tržišta do ekonomskog protekcionizma ili „šovinizma blagostanja”[15] pa se može ustvrditi kako ekonomska dimenzija ne može biti dio ključnih karakteristika koje bi činile definiciju radikalno desne stranačke obitelji. Upravo iz ovog razloga, moguće je zagovaranje ekonomskih pogleda imanentnih „staroj ljevici“ od strane desno radikalnih stranaka, a da se ne dovodi u pitanje njihovo pripadanje desnom političkom spektru. S druge strane, čini se da ono što uistinu karakterizira i definira suvremenu desnicu jest njeno pozicioniranje vezano uz društvenokulturne politike. Stoga, slijedeći Bobbievu distinkciju, radi se o vjeri u prirodni poredak i njemu imanentne nejednakosti, iz čega onda proizlazi i posvećenost zaštiti nacije i obitelji kao osnovnih jedinica tog prirodnog poretka.[16] Ovako definiran pojam desnice čini prvi i središnji pojam konceptualnog okvira u ovoj disertaciji. On se može manifestirati u

[15] Prema Schumacheru i van Kersbergenu (2014), šovinizam blagostanja (welfare chauvinism) je stav prema kojemu pristup socijalnim davanjima treba biti ograničen samo na pripadnike etnički definirane nacije. Na ovaj način, povezuju se lijevi ekonomski stavovi prema preraspodjeli dobara sa desnim kulturnim pogledima.

[16] Na tome tragu je i Ignazi koji desnicu vidi kao „zamišljeni prostor u kojemu se mogu pronaći različite, pa čak i kontradiktorne kombinacije principa autoriteta, važnosti koja se pridaje kolektivnim entitetima – nacija, Država, Crkva – reference na tradiciju i društveno korijenje, ideal reda, harmonije i hijerarhije, preslikavanje prirodnih i društvenih nejednakosti na društvenopolitički kontekst, potreba za pripadanjem i nostalgična potraga za prirodnom zajednicom“ (Ignazi, 2003: 12).

različitim varijacijama na istu temu, kao etnonacionalističko poimanje državljanstva koje se reflektira u sloganu „naši ljudi na prvome mjestu“ (Betz, 1994) ili kao zahtjev da države budu naseljene isključivo članovima urođeničke skupine („nacije“) (Mudde, 2007: 19), no u svojoj biti desnica obuhvaća široki spektar političkih ideologija koje zagovaraju i temelje se na za određeno društvo već vidljivim i uspostavljenim nejednakostima i privilegijama.

Radikalna ili ekstremna desnica

Ekstremna ili radikalna desnica najčešći su nazivi za ovu stranačku obitelj u akademskoj literaturi. S druge strane, dobar dio autora pojmove „ekstreman“ i „radikalan“ koristi kao sinonime. Na tome je tragu i Oxfordski rječnik politike (McLean i McMillan, 2003) gdje pod bilješkom „radikalna desnica“ stoji referenca na pojam „ekstremna desnica“. U ovoj disertaciji koristiti će se naziv „radikalna“, a izbor će biti pojašnjen u nastavku teksta.

Politički ekstremizam

Kako u svojoj poznatoj studiji o genealogiji ekstremizma objašnjava Uwe Backes (2007), ideja političkog ekstremizma svoje korijene ima u grčkoj etici umjerenosti, prema kojoj u svakome djelovanju postoji središte (*mesotes*) između pre-više (*hyperbole*) i pre-malo (*elleipsis*), tj. postoji razlika između pretjeranog i umjerenog. „Ekstremno“ i „ekstremizam“ određuju nešto što je najdalje, nakon čega nema dalje, što se ne može povećati. Aristotel je bio taj koji je preveo pojmove središta (središnje točke) i ekstrema u doktrine o formi vladavine. Središte korespondira sa *politeiom* kao najboljim političkim uređenjem dok ekstremizam označava „težnju prema *autokraciji* (ili diktaturi) u smislu koncentracije i nepostojanja kontrole autoriteta vlasti“ (Backes, 2004: 248). Međutim, Backes smatra kako ekstremizam ne može biti određen samo na temelju institucionalne strukture države, već ovisi i o organizaciji procesa moći. Ovdje se poziva na koncept poliarhije Roberta Dahla koji pruža minimalnu definiciju konstitucionalne države. Radi se o sustavu koji pretpostavlja a) postojanje više stranaka i interesnih skupina, što podrazumijeva pluralizam aktera, priznavanje legitimnosti političke opozicije, institucionalne mehanizme koji reguliraju odnose između većine i manjine (izbori i parlament), b) građanska prava zaštićena od zlouporabe od strane vlasti, te c) sudjelovanje u politici (sloboda izražavanja i udruživanja). Backes zaključuje kako se jedino pod uvjetom postojanja funkcionalne institucionalne strukture koja

bi kontrolirala moć može formirati narodna volja, može doći do procesa demokratskog odlučivanja i do mirnog ili poštenog političkog natjecanja (Backes, 2004).

S druge strane, ekstremizam cilja na „monokraciju“ i „monizam“ (kao suprotnost dualizmu ili pluralizmu) koji podrazumijevaju koncentraciju moći u jednoj točki, bez ikakvih institucionalnih kontrola i ograničenja, kao i netoleriranje opozicije, opstruiranje i gušenje autonomnih grupa i osoba, posebno onih „nepravovjernih“. Također ga karakterizira i „inzistiranje na ekskluzivnom pravu na istinu, interpretaciju i organizaciju što priziva „više uvide“, „neporecive autoritete“, „poznavanje zakona povijesti“, imunost na kriticizam i težnju prema dogmatizmu” (Backes, 2004: 249). Konačno, ekstremistička ideologija potiče manihejski, polarizirani svjetonazor, gdje se neistomišljenici demoniziraju, a što posljedično opravdava jasnu diferencijaciju prema logici prijatelj-neprijatelj. Backes zaključuje kako je u moderno doba ekstremizam najčešće konceptualiziran kao antiteza liberalnoj demokraciji, što znači da ga s jedne strane karakterizira odbijanje fundamentalnih vrijednosti demokratske ustavne države (ljudska prava, procedura i institucija, slobodni, jednaki, direktni i tajni izbori; stranačko natjecanje; pluralizam; parlamentarizam; država temeljena na vladavini zakona; podjela vlasti) dok s druge strane prihvaća dogmatizam i apsolutizam (Backes u Carter, 2005: 16).

Na tragu ovakvog shvaćanja ekstremizma su i sljedeće definicije pojma. Prema Neumannu, politički ekstremizam se „odnosi na političke ideologije koje se suprotstavljaju središnjim vrijednostima i principima nekog društva. U kontekstu liberalne demokracije to se odnosi na zagovaranje rasne i religiozne supremacije i/ili suprotstavljanje središnjim principima demokracije i ljudskih prava“ (Neuman, 2010: 12). Prema Bobbiu, „lijevom i desnom ekstremizmu zajedničko je protivljenje demokraciji“, s tim da za Bobbia demokracija znači *umjerenjaštvo* nasuprot revolucionarnoj preobrazbi društva (Bobbio, 1998: 48). U ovome ključu, ekstremizam je u suprotnosti s centrističkim (u smislu političkog centra) načinom vođenja politike koji teži kompromisu (Rydgren, 2007). Uz antidemokratičnost, Bobbio navodi kako se u „svakom obliku političkog ekstremizma nalazi i snažna antiprosvjetiteljska crta“ (Bobbio, 1998: 49).

S obzirom da antikonstitucionalizam i antidemokratičnost (shvaćena kao suprotnost pragmatizmu i težnji ka kompromisu) mogu biti i dio lijeve ideologije (lijevi ekstremizam), potrebno je još definirati posebnosti desnog ekstremizma. Na tragu Bobbia, razlika između ta dva ekstremizma može se učiniti referencom na stavove prema principu fundamentalne ljudske jednakosti, a koji je jedan od središnjih principa liberalne demokracije. I dok lijevi ekstremizam prihvaća i podržava ovaj princip, desni ga ekstremizam snažno odbacuje tvrdeći kako je ljudska nejednakost prirodno stanje stvari. Prema tome, „ekstremno desni modeli političkog i društvenog poretka ukorijenjeni su u vjerovanju u nužnost institucionalizirane društvene i političke nejednakosti“ (Saalfeld u Carter, 2005: 16). Naposljetku, na čemu će se ova nejednakost temeljiti, ovisi o kriterijima koje pojedina stranka ili pokret odaberu. Kod ekstremne desnice, najčešći kriteriji su nacionalnost, etnicitet, rasa, religija, itd. Kako tvrdi Carter, to je razlog zašto se ove karakteristike pojavljuju u toliko postojećih definicija ekstremne desnice. Kako tvrdi autorica, sve te karakteristike pomažu objasniti fenomen ekstremne desnice, međutim, one ga ne definiraju već samo predstavljaju manifestaciju principa fundamentalne ljudske nejednakosti (Carter, 2005). Stoga, prema Carteru, ekstremnu desnicu karakteriziraju antikonstitucionalizam i antidemokratičnost. Anti-konstitucionalizam se odnosi na odbijanje fundamentalnih vrijednosti, procedura i institucija demokratske ustavne države (karakteristika koja desni ekstremnizam čini ekstremnim), a antidemokratičnost na odbijanje principa fundamentalne ljudske jednakosti (karakteristika koja desni ekstremizam čini desnim).

Eatwell (2008) tvrdi kako plodnija varijacija na antidemokratsku temu drži da je u srcu demokratskog promišljanja volja ne samo da se tolerira različitost, već i da se prihvati različito gledište kao legitimno. Na liniji Backesa, Eatwell smatra kako su ekstremisti monisti koji vjeruju da postoji samo jedan pravi put (dogmatizam i fundamentalizam). Ovo se veže uz posvećenost autoritaritarizmu, konkretno uz želju da se nametne točna linija ili vizija drugima (Eatwell, 2004: 8). Na jednakome tragu je i Rydgren koji, slijedeći definiciju Lipseta i Raaba iz 1970., smatra kako je u biti ekstremizma *politički monizam* kojem je imanentna represija različitosti i neslaganja i koji rascjepe i ambivalentnosti u društvu smatra nelegitimnim. Rydgren tvrdi kako se ovaj politički monizam manifestira na dva načina: kao odbijanje demokratskog političkog sustava ili kao odbijanje univerzalnih i egalitarnih vrijednosti koje

najčešće nazivamo demokratskim (Rydgren, 2007). Na istome tragu je i Mudde, koji konstitutivnim obilježjem ekstremne desnice smatra odbijanje temeljnih principa demokracije, "a to su suverenost naroda i vladavina većine" (Mudde, 2019: 29) te kao tipični primjer ekstremne desnice navodi fašizam.

Politički radikalizam

Što se tiče termina „radikalan", on prema Griffinu „zadobiva najprecizniju konotaciju u kontekstu ideološki elaboriranog odbacivanja parlamentarnog liberalizma, i to onoga tipa koji je nastao u Europi kasnog 19 stoljeća" (Griffin, 2000: 165). Kako navodi Ignazi, u moderno doba pojam „radikalne desnice" u uporabu je uveo Daniel Bell u svojoj knjizi *The Radical Right* iz 1963. godine, a stranke ili pokreti koji su obuhvaćeni ovim nazivom nisu usporedivi sa suvremenim radikalno desnim organizacijama u suvremenoj Europi. Nadalje, termin se upotrebljavao i za pokrete i grupe koji su ideološke temelje vezali uz kontra-revolucionarnu anti-modernu tradiciju političke misli od de Maistrea do Evole i koji su pokušali primjenjivati nasilne metode u ostvarenju svojih političkih ciljeva. Ignazi zaključuje kako se navedena originalna korištenja ovog naziva ne mogu primijeniti na analizu današnjih radikalno desnih stranaka (Ignazi, 2003: 28).

Za preferiranje pojma „radikalan" u nazivu stranačke obitelji u ovoj disertaciji ključna je diskusija u njemačkoj akademskoj literaturi na tu temi. Nakon rada Scheucha i Klingenmana (1967) o desnome radikalizmu, razlikovanje pojmova „radikalan" i „ekstreman" razmatra se u odnosu na privrženost ustavnom poretku. Na tome je tragu i odluka njemačkog Saveznog Ureda za Zaštitu Ustava iz 1974. godine koji je riječju „radikalan" označio one skupine ili stranke koje iskazuju kritiku ustavnog poretka bez antidemokratskog ponašanja ili namjera. S druge strane, riječju „ekstreman" označio je one pokrete i stranke koje iskazuju antidemokratske, antiustavne ili antiliberalne vrijednosti ili namjere te takve stranke i pokreti mogu biti zabranjeni od strane Saveznog Ustavnog Suda (Ignazi, 2003). Stoga se „radikalna" desnica još uvijek smatra dijelom legitimne političke debate, dok „ekstremna" ne. Iz ove podjele slijedi i preporuka za razlikovanje i korištenje dvaju termina: termin „ekstreman" pripisuje se onim organizacijama koje djeluju u izvanparlamentarnoj areni, dok se termin „radikalan" pripisuje onim organizacijama koje sudjeluju na izborima i teže osvojiti

predstavništvo u demokratskim političkim institucijama (Rydgren, 2007). Slijedeći Muddea (2000), Rydgren zaključuje kako se prvi (radikalizam), suprotstavlja ustavu dok je drugi (ekstremizam) neprijateljski nastrojen prema njemu (Rydgren, 2007: 243). Na drugome mjestu, Mudde radikalnu desnicu definira kao stranačku obitelj koja prihvaća temeljne principe demokracije, ali se suprotstavlja temeljima liberalne demokracije, konkretno manjinskim pravima, vladavini prava i diobi vlasti. Za razliku od ekstremne desnice koja je revolucionarna, radikalna desnica je reformska (Mudde, 2019).

Konačno, za korištenje u hrvatskom jeziku i u kontekstu ove disertacije važno je osloniti se i na etimologiju riječi. Pojam „ekstrem" podrazumijeva krajnost, pretjeranost, a pridjev „ekstreman" kao sklonost krajnjim nazorima i mjerama (Klaić, 1988: 363). Kao što dobro primjećuje Đorić (2012), pojmu ekstremizma imanentna je ideja granice, tj. ograničavanja, pa ekstremističkim možemo okarakterizirati ponašanje „koje se nalazi na granici dozvoljenog s tendencijom da se ta granica pređe" (Đorić, 2012: 46).[17] S druge strane, „radikal" je „pristaša korjenitih, odlučnih mjera", a „radikalan" je onaj „koji traži temeljite reforme" i „dosljedan je u zastupanju nekog shvaćanja" (Klaić, 1988: 1124). Važno je naglasiti da korjenite reforme koje radikali zazivaju ne moraju nužno biti negativne prirode, pa tako i sam pojam nema nužno negativni prizvuk.[18] Na ovome tragu je i rad *Ekspertne grupe Europske komisije o nasilnom radikalizmu* koji „radikalizam" tretira kao izraz legitimne političke misli i definira ga kao „zagovaranje i posvećenost sveobuhvatnoj promjeni i restrukturiranju političkih i društvenih institucija", a uključuje „želju da se uklone tradicionalne proceduralne restrikcije koje podržavaju *status quo*" (2008: 5). U nastavku istog teksta tvrdi se da radikalizam kao ideologija „dovodi u pitanje uspostavljene norme i politike, ali sam po sebi ne vodi nasilju" (European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation, 2008: 5).

Krajnja desnica, nova desnica i alternativna desnica

U ovome pregledu pojašnjavaju se još tri termina koja treba jasno razgraničiti od koncepata radikalne i ekstremne desnice, a to su „krajnja desnica" (eng. *far right*), „nova desnica" (eng.

[17] Što je granično određuje društveni kontekst, tj. običaji, religijske i moralne norme te zakoni svake pojedine države.

[18] Đorić navodi primjer borbe za ženska prava kao ilustraciju pozitivnih radikalnih zahtjeva za promjenama u društvu (Đorić, 2012).

new *right*) i „alternativna desnica“ (eng. *alt-right*). U svojoj knjizi iz 2019. godine *The far right today* (2019) Mudde naziv „krajnja desnica“ koristi kao krovni termin za ekstremno i radikalno desne stranke. Stoga je „krajnja desnica“ naziv za „nadobitelj“ ovih dviju stranačkih obitelji. S druge strane, naziv „nova desnica“ odnosi se na „kulturni pokret podržavan od pojedinih istraživačkih centara i izdavačkih kuća, a koji je nastao i djeluje unutar konzervativnog političkog prostora” (Ignazi, 2003: 29). Postoji i francuska inačica „nove desnice”, *La Nouvelle Droite*, a odnosi se na „filozofsku školu, intelektualni i kulturni pokret koji je objavio rat komunizmu, liberalizmu i europskoj judeokršćaskoj ostavštini” (de Benoist, 2009: 29). *Nouvelle Droite* slična je „novoj desnici“ zbog referenciranja na kulturno područje, ali ne dijele zajedničke vrijednosti i svjetonazor (Ignazi, 2003). Konačno, „alternativna desnica” naziv je za desni, u dobroj mjeri „internetski politički pokret ili skupinu sa sjedištem u Sjedinjenim Američkim Državama, a čiji članovi odbacuju mainstream konzervativnu politiku i zagovaraju ekstremistička uvjerenja i politike obično usredotočene na ideje bijelog nacionalizma” (Merriam-Webster Dictionary, 2020a).

Populizam

U posljednjih nekoliko decenija populizam je postao neizbježna pojava modernog političkog krajobraza Europe te predstavlja politički fenomen od velikog akademskog interesa. Prema Muddeu i Kaltwasseru (2017), riječ je o glavnoj političkoj poštapalici (eng. *buzzword*) 21. stoljeća. Naime, termin se koristi za označavanje široke lepeze političkih aktera diljem svijeta, kako na ljevici tako i na desnici. Problem predstavlja činjenica što je pojam stekao iznimnu popularnost, iako nema konsenzusa oko toga što on uistinu znači i na koje se pojave točno odnosi. Ukratko, ono što karakterizira veći dio akademske literature o populizmu je konceptualna nejasnoća i nedostatak konsenzusa oko definicije samog pojma. U svakom slučaju možemo reći kako vrijedi Taggartova teza da je „populizam jedan od najšire korištenih, ali i najmanje razumljivih političkih koncepata našeg vremena“ (Taggart, 2002: 62). Upravo iz tog razloga Traverso smatra kako je populizam postao „prazna ljuštura“ kada se upotrebljava kao imenica ili pojam jer se koristi za opis široke lepeze različitih aktera s različitim ideologijama. S obzirom da se radi o političkom stilu ili ideologiji koju koriste i ljevica i desnica, autor smatra kako prihvaćanjem koncepta populizma podjela na ljevicu i

desnicu gubi smisao, čime primjena ovog koncepta unosi konfuziju umjesto da rasvijetli diskusiju (Traverso, 2018: 22-23).

Od kada je populizam od fenomena karakterističnog za obje Amerike i Afriku postao i empirijska stvarnost Europe, kristaliziralo se nekoliko pristupa koji, svaki sa svoje specifične pozicije, pokušavaju odgovoriti na pitanje što je to populizam. U svome pokušaju klasifikacije akademske literature o populizmu, Mudde i Kaltwasser (2017) razlikuju šest različitih pristupa. Prvi je pristup „narodnog djelovanja" (eng. *popular agency*) koji populizam tretira kao demokratski način života u smislu većeg angažmana građana u političkom životu. Ovaj pristup populizmu pristupa kao pozitivnoj snazi koja razvija komunitarni model demokracije, a karakterističan je za povjesničare u SAD-u. Drugi je pristup koji populizam tretira kao samu bit politike i emancipatornu snagu, a razvili su ga Ernesto Laclau i Chantal Mouffe. Treći je društvenoekonomski pristup koji je dominirao proučavanjem južnoameričkog populizma i koji populizam shvaća kao oznaku za neodgovorne ekonomske politike. Četvrti pristup populizam tretira prije svega kao političku strategiju koju koristi specifičan tip vođa koji teže vladanju na temelju direktne i neposredovane podrške svojih sljedbenika. Slijedi pristup koji populizam interpretira kao politički stil koji vođe i stranke koriste da bi mobilizirale mase. Ovaj pristup popularan je kod medija i studija političke komunikacije. Konačno, šesti tzv. „ideacijski pristup" (eng. *ideational approach*), koji dominira većinom suvremene akademske literature o populizmu, populizam shvaća kao političku ideologiju sa skupom zajedničkih karakteristika koje dijele gotovo svi populistički pokreti.

Prema Muddeu i Kaltwaseru, svaki od ovih pristupa pozitivno pridonosi određenim aspektima koji pomažu u rasvjetljavanja fenomena populizma, međutim, kao i dobra većina autora, sami preferiraju ideacijski pristup. Unutar ideacijskog pristupa, jedna od široko prihvaćenih i najčešće citiranih definicija populizma kaže kako je to „ideologija koja dijeli društvo na dvije antagonističke skupine, „običan narod" i „korumpiranu elitu", i koja tvrdi da bi politika trebala biti izraz volje naroda" (Mudde, 2004: 543). Na istome su tragu Albertazzi i McDonnel koji populizam definiraju kao „ideologiju koja huška moralan i homogen narod protiv elita i opasnih *drugih* koji su zajedno okarakterizirani kao oni koji lišavaju (ili pokušavaju lišiti) suvereni narod njegovih prava, vrijednosti, boljitka, identiteta i glasa" (Albertazzi i McDonnell, 2008: 3). Iz ovih definicija proizlazi da se radi a) o ideologiji

koja dihotomizira društvo čime se ukida društveni pluralizam, b) koja staje na stranu naroda nasuprot elita, čime poprima jasan antielitistički stav, c) koja odnos između dva suprotstavljena tabora shvaća kao antagonistički, tj. neprijateljski, i d) koja rješenje za krizu vidi u obnovi demokracije na način da se moć odlučivanja vrati u ruke naroda. Ova četiri elementa - narod, elite, antagonizam, obnova demokracije - predstavljaju temeljne koncepte populizma.

Kritičari ideacijskog pristupa tvrde kako populizam nije ideologija jer on nema svog „teoretičara" niti elaboriranu doktrinu, te kako ne posjeduje jednaku razinu intelektualne profinjenosti i konzistentnosti kao primjerice socijalizam i liberalizam (Mudde, 2004). Iz tog razloga pojedini autori (Tarchi, 2002; Eatwell, 2004; Laclau, 2005; Stavrakakis, 2005: Jamin, 2013; Traverso, 2018) smatraju da je prikladnije populizam tretirati kao političku retoriku, jezik, stil ili diskurs s obzirom da je jedino zajedničko obilježje populizama njihovo pozivanje na narod i na njegov antagonistički odnos prema elitama. Odgovarajući na ove kritike, zagovornici ideacijskog pristupa oslanjaju se na shvaćanje političkih ideologija Michaela Freedena. Ključna Freedenova intervencija je što on razlikuje „pune" (eng. *thick centered*) ideologije koje pružaju složene mape cijelog političkog svijeta, i „slabe" ili slabo utemeljene (eng. *thin centered*) ideologije s ograničenom jezgrom koja obuhvaća uži opseg političkih koncepata (u Canovan, 2002). Dakle, prema zagovornicima ideacijskog pristupa, populizam je upravo jedna takva slabo utemeljena ideologija, što populizmu omogućuje da se s lakoćom kombinira s drugim, tzv. „punim" ideologijama uključujući komunizam, nacionalizam, libertarijanizam, ekologizam, itd. (Mudde, 2004; Canovan, 2002). U svakom slučaju, pristup koji populizam tretira kao ideologiju trenutno predstavlja dominantni pristup i najčešće je korištena teorijska matrica u analizi populističkih pokreta, a koristi se i u ovoj disertaciji.

Prema ideacijskom pristupu, središnji ili nosivi koncept populističke politike koji uspostavlja ideologiju ovih pokreta je ideja „naroda", što je vidljivo i iz naziva ideologije (populizam od lat. *populus* = narod). Prema Menyu i Surelu, populistički diskurs karakterizira retorika koja slavi dobar, pošten, radišan, i jednostavan narod (Meny i Surel, 2002). Međutim, velik dio

autora (Taggart, 2002; Meny i Surel, 2002; Canovan[19], 1999) ukazuje na preopćenitost i difuznost ovog koncepta koji nema specifično značenje, već označava različite stvari različitim populističkim pokretima. Meny i Surel tvrde kako upravo ovo „zamućivanje" glavne ideološke reference objašnjava zašto se populizam može odnositi na različite specifične stvarnosti (Meny i Surel, 2002: 6). Radi konceptualne preciznosti, Taggart (1995) predlaže interpretaciju prema kojoj je posvećenost narodu u stvari derivativ eksplicitne posvećenosti alternativnom konceptu „srca domovine" (eng. *heartland*) (Taggart, 1995). Također, radi se o konstrukciji idealnog svijeta koja je, u suprotnosti s utopijama, konstruirana retrospektivno, dakle, vizija je političke zajednice iz prošlosti projektirane na sadašnjost. Narod u tome smislu predstavlja homogenu, moralnu i isključivu, ali i zamišljenu zajednicu gdje se ljudi osjećaju sigurno i gdje vlada zajedničko povjerenje (Albertazzi i McDonnel, 2008). Kao što dobro primjećuje Mudde, ovdje je jasna referenca na Benedicta Andersona koji je naciju konceptualizirao kao zamišljenu zajednicu, iz čega proizlazi da se narod u populističkom diskursu ne odnosi na „stvarne ljude, niti na sve ljude", već da predstavlja „mitski, organski dio populacije" (Mudde, 2004: 546). Dakle, osnovna je Taggartova ideja da u cilju razumijevanja populističkog koncepta naroda, moramo prije toga razumjeti koje su to vrijednosti koje oni vežu uz „mitski" koncept srca domovine (Taggart, 2002: 67).

Nadalje, karakteristika je populizma i da svoju grupu (narod) definira kroz određivanje onih koji toj grupi ne pripadaju. Dakle, „mi" smo pretežno definirani „*ex negativo*, tj. kao ogledalo *drugoga* i pripadajućih mu karakteristika" (Mudde, 2007: 64). Ili, kako to objašnjava Taggart, „dovodeći u pitanje legitimnost drugih, populisti su po logici stvari uključeni u politiku konstrukcije identiteta. Možda ne znaju tko su, ali znaju tko nisu" (Taggart, 1995: 37). Iz ovakve logike formiranja identiteta slijedi da definiranje simboličkog „drugog" prethodi konstruiranju identiteta „nas". Prema tome, ovisno o konkretnom tipu populizma i njegovom simboličkom „drugom", narod u jednom slučaju može predstavljati besklasno društvo, u drugoj zajednicu krvi i tla, itd.

---

[19] Canovan tvrdi da se mogu identificirati tri različita smisla tog pojma koji se vrte u populističkom diskursu. Prvi se odnosi na pozivanje na ujedinjeni narod, naciju ili državu, a protiv stranaka ili frakcija koje ga dijele. U drugome smislu, naglasak je na „našem narodu", čime se snažnije naglašava smisao etničke povezanosti. I dok je prvi smisao integrativan, ovaj drugi više dijeli populaciju na one koji narodu pripadaju i na one koji su isključeni. Konačno, treći način pozivanja na „narod" odnosi se na mobiliziranje „običnog naroda" ili „tihe većine" kontra privilegiranih, visoko obrazovanih, kozmopolitskih elita (Canovan, 1999: 5).

U centru populističkog narativa nalaze se korumpirane političke elite koje su uzurpirale demokraciju te ju zloupotrebljavaju za promociju vlastitog interesa, a nauštrb naroda. Bitno je ovdje naglasiti da populizam nije samo reakcija na elite i njihove pozicije moći, već često i na sustav vrijednosti koje te elite zagovaraju i predstavljaju. U tome smjeru ide i definicija populizma Canovanove koja kaže kako je populizam „obraćanje *narodu* protiv etabliranih struktura moći i dominantnih ideja i vrijednosti u društvu“ (Canovan, 1999: 3). Prema tome, jednako kao što se narod identificira preko simboličkog „drugog“, tako i sadržaj i program nekog populističkog pokreta ovisi o vrijednostima i karakteristikama elita kojima se suprotstavlja. Dakle, ponovno ovisno o kontekstu i o specifičnostima svakog pojedinog slučaja, prema potrebi, elite mogu predstavljati korumpirani političari, tajkuni, eurobirokrati, agenti MMF-a, mediji, akademska zajednica, umjetnici, feministi, kozmopoliti, branitelji imigranata, bankari, Židovi, itd., a definiranje naroda i populističkog programa ovisiti će o tome koji od ovih aktera će biti identificiran kao primarni simbolički „drugi“.

Međutim, kao što tvrdi Laclau, središnje mjesto koncepta naroda i njegova opozicija spram elita nisu dovoljni da bi se neki politički pokret ili diskurs okarakterizirao kao populistički. Autor smatra kako je ključna dimenzija populističkih pokreta upravo antagonistički odnos između „naroda“ i „elita“ te tvrdi kako „populizam počinje u točci gdje su narodno-demokratski elementi predstavljeni kao antagonistička opcija protiv ideologije dominantnog bloka“ (Laclau u Stavrakakis, 2005). Dakle, kao i u slučaju mnogih drugih ideologija, populizam je jedna forma identiteta koja se uvijek zasniva na distinkciji „mi-oni“. Međutim, u slučaju populizma radi se o jednom manihejskom svjetonazoru koji svijet dijeli na dobro i zlo, pa je i njegova bitna karakteristika dominacija moralnosti u političkom diskursu. Posljedično, „mi-oni“ distinkcija transformira se u schhmittovsku „prijatelj-neprijatelj“ distinkciju, u kojoj se „drugi“ demonizira (Mudde, 2007: 63). Ovom schmittovskom razlikom između prijatelja i neprijatelja, populisti inače pluralno društvo pokušavaju ujediniti u homogeniziranu masu ukalupljenu u jedan organizam.

Prema Ignaziju, populizam je višeznačan fenomen s obzirom na značenje koje se pridaje konceptu naroda kao krajnjeg izvora legitimacije. Tamo gdje se „narod“ interpretira sociološki (narod = klasa), naglasak je na obespravljenima ili otpisanima; tamo gdje se interpretira kulturološki (narod = nacija), osnova je u etnički-kulturalnoj, homogenoj *völkisch*

zajednici; međutim, tamo gdje se narod interpretira kao vrhovni i legitimni izvor predstavništva i procesa odlučivanja (narod = suveren), naglasak je na građanstvu općenito. Prema ovome ključu, prve dvije interpretacije podrazumijevaju antisistemske i radikalno desne pozicije, dok je treća u skladu s demokracijom, tj. ne negira je već ukazuje na njeno loše funkcioniranje. Ignazi zaključuje kako je jedna od specifičnih značajki desnog populizma i jedan od glavnih razloga njegovog uspjeha upravo činjenica da on eksploatira duboku dvosmislenost koncepta „naroda“ i na njoj parazitira (Ignazi, 2003: 30). Prema Mülleru, iako se populistička vizija naroda poigrava sa sva tri značenja, niti jedno u potpunosti ne odgovara predstavi naroda kako je zamišljaju populisti. Müller ključnim za definiranje populizma smatra tvrdnju kako je samo „dio naroda istinski narod“ i kako su samo oni (populisti) istinski predstavnici tog „ekstrahiranog”, idealno zamišljenog naroda (Müller, 2017). U ovome ključu, Müller zaključuje kako je populizam prije svega „moralizirani oblik antipluralizma” koji iziskuje “*pars pro toto* argument i zahtjev za ekskluzivnim predstavništvom” (Müller, 2017: 28).

U populističkome diskursu upravo se demokracija predstavlja kao borbeni koncept koji ujedinjuje grupu protiv neprijatelja. Odgovarajući na kritike autora koji tvrde kako populizam nije politička ideologija, Canovan tvrdi kako populizam ima središnje koncepte koje ističe, a to su demokracija, narodna suverenost, narod shvaćen kao kolektiv sa zajedničkom voljom, i vladavinu većine. Ne samo da ga ovi koncepti čine ideologijom, već su to koncepti utemeljeni u zapadnoj tradiciji demokracije. Prema Canovan, opasnost populizma leži upravu u njegovom konfisciranju demokratske ideologije i tradicije (Canovan, 2002). Iz tog razloga, bitno je pratiti i analizirati način na koji populisti koriste središnje demokratske koncepte, tj. kako često konfisciraju pravo da govore i djeluju u ime demokracije.

Pojavu populizma najčešće se dovodi u vezu s funkcioniranjem reprezentativne demokracije, tj. s tenzijom između demokratske ideologije (vlast naroda) i njenog funkcioniranja (vlast elite odabrane od strane naroda). Prema Mülleru (2017: 28), populizam je sjena predstavničke demokracije. Naime, predstavnička politika izgrađena je na vertikalnoj osi koja povezuje *demos* s političkim elitama, što znači da građani svoje (normativno) pravo za samovladavinom delegiraju na političke predstavnike, koji po logici stvari čine manjinu populacije. Ova kontradikcija imanentna predstavničkoj demokraciji posebno dolazi do

izražaja kada građani dobiju osjećaj da etablirane tradicionalne stranke na političkoj sceni više ne brane njihove interese. Ovo posljednje najčešće je rezultat rastakanja ideološkog rascjepa lijevo/desno ili skretanja stranaka srednje struje prema centru, čime se otvara mogućnost da dobar dio populacije ostane bez političke, tj. stranačke predstavljenosti. Prema Taggartu, porast (kvantiteta) u opsegu reprezentativne demokracije kreira veću kompleksnost i netransparentnost demokratskih procesa. Jednako tako, indirektna predstavljenost stvara distancu između političkih elita i građana. Dakle, postavlja se pitanje kvalitete predstavljenosti često oblikovano u terminima demokratskog deficita. Taggart zaključuje kako upravo iz sumnje u ovu kvalitetu nastaje populizam (Taggart, 2002).

Sljedeća tenzija je ona između vladavine naroda i ustavnih mjera koje štite građane od vlasti i zlouporabe njenih ovlasti, a imanentna je liberalnoj demokraciji. Pojednostavljeno, ovdje se radi o različitom shvaćanje smisla demokracije. S jedne strane, narodna demokracija identificirana je s naglaskom na ulozi *demosa* i podrazumijeva vladavinu naroda ili njegove većine. S druge strane, ustavna demokracija uspostavlja „pravila demokratske igre“, postavlja ograničenja izvršnoj vlasti preko koncepta individualnih i kolektivnih prava te uspostavlja sustav provjera i balansa prvenstveno preko ustavnih sudova i funkcionalnih podjela. U ustavnoj demokraciji, demokracija je i dalje vlast *demosa*, ali *demos* i njegovi predstavnici predstavljaju samo jednu komponentu demokracije (Meny i Surel, 2002). S druge strane, demokraciji kako je vide populisti, ništa nije važnije od volje naroda, čak ni ljudska prava ili ustavne garancije (Mudde, 2007: 23). Kao što primjećuju Meny i Surel, za populiste je ustavna demokracija prije svega „institucionalna maska” koja štiti nepravdu i smatraju kako se „primat naroda mora obnoviti, i to često sredstvima direktne demokracije, i stavljanjem neovisnih institucija pod veću političku kontrolu” (Meny i Surel, 2002: 13). Mudde i Kaltwasser ispravno konstatiraju kako populizam prije svega treba razmatrati u kontekstu liberalne demokracije. Autori tvrde kako je populizam u osnovi suprotstavljen liberalnoj demokraciji, a ne demokraciji kao takvoj ili bilo kojem drugom modelu demokracije te kako se i empirijski pokazalo da se populistički akteri mobiliziraju unutar liberalno demokratskog okvira (Mudde i Kaltwasser, 2017: 1-2).

Konceptualizacija radikalne desnice

Kao što je već navedeno u uvodu, s obzirom na terminološku nepreciznost, teško je uspoređivati rezultate studija o radikalnoj desnici u Europi. Čini se da je jedan od najuspješnijih pokušaja razrješavanja ove definicijske i terminološke konfuzije interpretacija Casa Muddea u njegovom djelu *Populist Radical Right Parties in Europe* (2007). Mudde se u potrazi za najprikladnijom definicijom i nazivom za ovu stranačku obitelj koristi dvama pristupima. Prvi pristup traži „najmanji mogući zajednički nazivnik", tj. traži se „minimalna definicija" na osnovi karakteristika koje dijele sve članice ove stranačke obitelji. Drugi je pristup „najvećeg zajedničkog nazivnika", tj. traženje najvećeg mogućeg broja sličnosti, a koje bi dovele do „maksimalne definicije". Ovo razlikovanje ima jasnu referencu na Freedenovo shvaćanje političkih ideologija prema kojemu svaka ideologija ima jezgrene (eng. *core*), okolne (eng. *adjacent*) i periferne (eng. *peripheral*) koncepte (Freeden, 2003).

Vezano uz minimalnu definiciju, analizom dokumenata raznih političkih stranaka koje se vežu uz radikalno desnu političku obitelj, Mudde zaključuje kako je nesumnjivo da jezgreni koncept na kojem se temelji ova stranačka obitelj treba biti „nacija", pa je njena prva ideološka karakteristika nacionalizam. S obzirom da postoje stranke na desnici kojima je nacionalizam također ključna karakteristika, a koje su umjereni ili liberalni nacionalisti, Mudde za stranke radikalne desnice uvodi pojam „nativizam", koji definira kao „ideologiju koja smatra da bi države trebale biti naseljene isključivo članovima urođeničke skupine („nacije") i da neurođenički elementi (osobe i ideje) u osnovi prijete homogenoj naciji-državi" (Mudde, 2007: 19). U razmatranju maksimalne definicije, Mudde nativizmu kao konstitutivnoj karakteristici dodaje još autoritarnost koju definira kao „vjeru u strogo uređeno društvo, u kojemu se nepoštovanje autoriteta ozbiljno kažnjava" (Mudde, 2007: 23). Prema Muisu i Immerzelu, autoritarnost u kontekstu radikalne desnice predstavlja "zahtjev za *novim poretkom* s više zakona i reda, s jasnim i neupitnim moralnim standardima utemeljenim u tradicionalnim vrijednostima" (Muis i Immerzel, 2016). Konačno, treća je karakteristika populizam koji Mudde, iz pozicije ideacijskog pristupa, tretira kao ideološku karakteristiku, a ne kao stil, i definira ga kao „slabu ideologiju koja smatra da je društvo podijeljeno u dvije homogene i antagonističke skupine, „čisti ili obični narod" i „korumpirane elite", i koji tvrdi da bi politika trebala biti izraz opće volje naroda" (Mudde, 2007: 23).

U ovoj disertaciji koristi se upravo Muddeova definicija radikalne desnice jer smatramo kako su tri konstitutivna obilježja koja on navodi dovoljna za precizno određenje ove stranačke obitelji te da ih je moguće prikladno operacionalizirati. Međutim, potrebno je još odrediti koja su konstitutivna obilježja „nativizma", „autoritarnosti" i „populizma".

Slijedeći Muddevu definiciju, u slučaju nativizma radi se o a) jednoj isključujućoj koncepciji nacije koja teži b) homogenoj naciji državi i c) kojoj prijete strane osobe i ideje. U ovoj disertaciji umjesto nativizma koristi se termin „integralni nacionalizam". U slučaju autoritarnosti, konstitutivna obilježja su a) zahtjev za redom (uređenim poretkom) i b) autoritetom te c) kažnjavanje nepoštovanja autoriteta. Prema konceptualizaciji autoritarnosti od strane Muisa i Immerzeela, glavne konstitutivne elemente čine a) zahtjev za „novim poretkom", i to poretkom u kojem će biti a) više zakona i reda, i u kojem će postojati b) jasni i neupitni moralni standardi utemeljeni u tradicionalnim vrijednostima. Smatram kako je konceptualizacija autoritarnosti Muisa i Immerzeela prikladnija za predmet istraživanja u ovoj doktorskoj disertaciji. U slučaju populizma, Mudde kao dva konstitutivna obilježja navodi pozitivno vrednovanje naroda i negativno vrednovanje političkih elita. Moguće treće obilježje je tvrdnja „da bi politika trebala biti izraz opće volje naroda". U svrhu bolje operacionalizacije i na tragu argumentacije koju su ponudili Grbeša i Šalaj (2018), smatramo kako je konceptualizacija s dva konceptualna obilježja, diviniziranim narodom i demoniziranim elitama, dovoljna za precizno određenje populizma.

Zaključno, u ovoj disertaciji koristimo naziv „radikalna desnica". Smatramo da je razlikovanje pojmova „ekstremno" i „radikalno" na način kako je to učinio njemački Savezni ured za zaštitu Ustava iz 1974. primjereno rješenje. Ako se u obzir uzme i etimologija obaju pojmova, smatramo kako je pojam „radikalan" (koji zaziva korjenite promjene) primjereniji naziv za one skupine ili stranke koje iskazuju kritiku ustavnog poretka bez antidemokratskog ponašanja ili namjera. S druge strane, smatramo kako je naziv „ekstreman" (koje se nalazi na granici dozvoljenog s tendencijom da se ta granica pređe) primjereniji za one skupine i stranke koje iskazuju antidemokratske, antiustavne ili antiliberalne vrijednosti.

2.1.2. Konceptualizacija ideologije

Kako to navodi Verdery, svaki autor koji stavi riječ „ideologija" u naslov knjige traži nevolju (Verdery, 1991). Naime, malo je tema u društvenim istraživanja koje su toliko zanimljive i važne, a u isto vrijeme označene kontroverzama i nesuglasicama, kao što je područje proučavanja ideologije (Thompson, 1984; Ravlić, 2013). Opća je praksa da autori koji istražuju ideologije obično posvete značajan dio teksta u pokušaju definiranja ovog problematičnog koncepta (Gerring, 1998). Termin ideologija koristi se na različite načine. U svojem neformalnom, svakodnevnom obliku, ideologija najčešće označava nečiju općenitu političku orijentaciju. S druge strane, postoji i formalno razumijevanje ideologije kao političkog koncepta kojeg koriste politički znanstvenici. Malešević navodi kako sve važne analize ideologije polaze od jedne od sljedećih pretpostavki: prva je da ne postoji jedna općeprihvaćena definicija fenomena, a druga je da se radi o jednom od najneuhvatljivijih pojmova u društvenim znanostima (Malešević, 2004: 29). Dakle, proučavanje ideologije razapeto je između različitih pristupa koji na različite načine konceptualiziraju ideologije (Freeden, 2006), a rezultat su višestruka korištenje pojma „ideologija" koja su često i kontradiktorna (Verdery, 1991).[20]

Ova disertacija dobrim dijelom polazi od morfološkog pristupa proučavanju ideologije. S druge strane, smatram kako su u svrhu prikladnog konceptualiziranja ideologije korisni i pojedini uvidi drugih pristupa proučavanja ideologije. Stoga, u svrhu što prikladnijeg konceptualiziranja ideologije, u ovoj disertaciji primjenjujemo svojevrsni eklektični pristup konceptualizaciji ideologije ili sintezu različitih teorija ideologije. Slijedom toga, u nastavku se izlaže pregled i analiza za ovu disertaciju relevantnih teorija ideologije.

Genealogija koncepta ideologije: Od marksizma do funkcionalizma

U politološkoj je literaturi općenito prihvaćeno kako je neologizam „ideologija" prvi upotrijebio Destutt de Tracy u djelu *Elementi ideologije* (Thompson, 1994). De Tracy, Condillac i ostali francuski materijalistički filozofi s kraja 18 stoljeća skovali su termin

[20] U svojoj knjizi *Ideology. Introduction* (1991), Terry Eagleton navodi 16 definicija ideologije proizašlih iz slučajnog odabira, a koje su u trenutku pisanja knjige bile u opticaju. Eagleton zaključuje kako još nitko nije uspio proizvesti prikladnu definiciju ideologije, i to iz razloga što termin ideologija ima cijeli spektar korisnih značenja, od kojih nisu sva kompatibilna jedna s drugima (Eagleton, 1991: 1).

„ideologija" u pokušaju da označe novu znanost koja je nastajala u okvirima Prosvjetiteljstva, a obuhvaćala je učenje ili znanost o idejama[21] (Leksikon, 1990: 255). Nakon što su napali Napoleona zbog njegovih cezarističkih nastojanja, on ih je nazvao „ideolozima" u prijezirnom smislu. Naime, da bi ih diskreditirao, Napoleon ih je optužio da su ekscentrični sanjari otuđeni od realnosti, čime je udario temelje razlikovanju između ideja i stvarnosti, teorije i prakse. Termin je izgubio svoje filozofsko i apolitično značenje, i postao je polemička fraza s pejorativnim značenjem kojim se obezvređuje mišljenje protivnika, dok su ideje postale sinonim za iluziju i samozavaravanje (Strath, 2013). Glavni prigovor ideologiji odnosio se na nižu spoznajnoteorijsku i ontološku vrijednost ideološkog mišljenja, tj. stavljan je naglasak na nepovezanosti ideološkog mišljenja i zbilje, a samim time i na nerealnost ideološkog mišljenja (Mannheim, 2007: 87). Od tada pa do danas, ideološko je mišljenje uvijek mišljenje drugog, nikada vlastito i prije svega se koristi da bi se difamirali politički neprijatelji.

Pojam svoj kompleksan smisao i razradu dobiva u djelima Marxa i Engelsa, gdje se ideologija odnosi na nematerijalni aspekt života u društvu, tj. na duhovnu proizvodnju ili pravnu, političku, religijsku, estetsku i filozofsku nadogradnju koja se razlikuje, ali i počiva na ekonomskoj bazi (Leksikon, 1990: 255-256). U svome djelu *Njemačka ideologija* (1964) Marx i Engels iznijeli su svoju poznatu formulaciju: „U svakome su razdoblju vladajuće ideje ideje vladajuće klase, tj. klase koja predstavlja vodeću materijalnu snagu i istodobno je vodeća intelektualna snaga" (Marx i Engels, 1964: 65). Osnovna je ideja iza ove formulacije da vladajuća klasa (buržoazija) zastupa i širi one ideje koje njen parcijalni interes prikazuje kao opći, uvjeravajući druge (radničku klasu) da se radi o prirodnom poretku stvari i da su stvari najbolje ovakve kakve jesu (van Dijk, 2006: 13). Dakle, za Marxa i Engelsa ideologija je „izokrenuta ili lažna svijest" čiji je cilj izokretanje zbiljskih ili stvarnih odnosa u društvu.[22] Ova razlika između istinske svijesti i lažnih vjerovanja (koje promovira ideologija) ključni su za marksistički interpretativni okvir proučavanja ideologije. Osnovna je postavka ovog pristupa da jednom kada se iskrivljavanje zaustavi, na vidjelo će izaći istina, a ideologija

[21] Pretpostavka prosvjetiteljskih filozofa je bila da se i društvo i ideje sastoje od istih kategorija kao i priroda, te da poput prirodnih zakona, postoje zakoni koji upravljaju društvom i svijetom ideja te kako se oni mogu istražiti i spoznati (Strath, 2013).

[22] Mannheim povlači paralelu ovakvog značenja ideologije s Baconovim naukom o idolima (Manheim, 2007: 78)

nestati (Strath, 2013). Također, ideologija se ovdje koristi isključivo za označavanje svjetonazora dominantne skupine u društvu, čime se ovaj pristup koncentrira na određene aspekte ideologije kao što su dominacija i kontrola, dok se zanemaruju druge karakteristike i funkcije (Freeden, 2003: 14).

U marksističkome ključu, ideologijom se bavio i talijanski filozof Antonio Gramsci koji je odnos između ideologije i društva teorijski konceptualizirao kao „hegemoniju“. Ideološka hegemonija vrši se kroz kulturnu konstrukciju zajednice i to od strane intelektualaca koji znaju kako zadobiti pristanak kroz koordinaciju različitih i konfliktnih interesa i ideologija (Strath, 2013). Kako to pojašnjava van Dijk, na ovaj način, „umjesto da vladajuća klasa nameće dominantne ideologije, hegemonija djeluje istančanije, putem upravljanja mišljenja građana, npr. uvjerljivo gradeći konsenzus o društvenom poretku” (van Dijk, 2006: 13). Dakle, osnovna ideja je da se dominacija u modernome društvu umjesto silom, puno efektnije može postići uvjeravanjem preko ideja i mišljenja, nametanjem vlastitih stavova i vrijednosti (Ravlić, 2013).

Važan doprinos marksističkom shvaćanju ideologije dao je i francuski filozof i sociolog Lois Althusser. Polazeći od Marxovog shvaćanja društva kao strukture koju čine razine ili instance, Althusser razlikuje „infrastrukturu“ koju čini ekonomska baza (jedinstvo proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje) i „superstrukturu“ koja se sastoji od dvije razine: političko-pravne (pravo i država) i ideologije (različite ideologije, religijske, etičke, pravne, političke, itd.) (Althusser, 1994: 105). Marxovoj teoriji države Althusser dodaje pojam ideološkog aparata države (IA) i odvaja ga od onoga što Marx zove (represivni) državni aparat (vlada, administracija, vojska, policija, sudovi, zatvori, i dr.). Ideološki aparat sastoji se od sljedećih institucija: religiozni IA; obrazovni IA; obiteljski IA; pravni IA; politički IA; sindikalni IA; komunikacijski IA; kulturni IA. Iz navedenog slijedi da postoji prividna pluralnost ideoloških aparata. Dok državni aparat pripada javnom sektoru, veliki dio ideološkog aparata pripada privatnom sektoru. Dok državni aparat funkcionira na temelju sile, ideološki aparat funkcionira na temelju ideologije. Althusserova je osnovna teza da „niti jedna klasa ne može zadržati državnu moć na duži period bez da ima hegemoniju nad ideološkim državnim aparatom” (Althusser, 1994: 112). Althusser posebno ističe kako je u cijelom predkapitalističkom periodu postojao jedan dominantan ideološki državni aparat, a to je bila

Crkva, koja nije obavljala samo religiozne usluge, već i obrazovne, komunikacijske i kulturne. Također, tvrdi kako je jedan od najistaknutijih ciljeva Francuske revolucije bio upravo svrgavanje Crkve kao ideološkog aparata i uspostavljanje građanskog ideološkog aparata. Zaključno, Althusser tvrdi kako je dominantni ideološki aparat razvijen u buržoaskim kapitalističkim društvima obrazovni ideološki aparat (Althusser, 1994).

Važan doprinos proučavanju ideologije dao je i njemački sociolog Karl Mannheim. Iako nije bio marksista, Mannheim također svrhu ideologije vidi u održavanju statusa quo, po čemu je razlikuje od utopijske misli koja je usmjerena na promjenu (Mannheim, 2007). Ključna Mannheimova intervencija važna za konceptualiziranje ideologije[23] u ovoj disertaciji proizlazi iz njegove sociologije znanja i odnosi se na tezu da unutar društva postoji mnoštvo formi doživljavanja i tumačenja svijeta. Naime, Mannheim je demonstrirao kako su različite forme znanja i različitosti mišljenja povezani s različitim društvenim skupinama i njihovim pozicijama unutar društvenih struktura. Mannheim tvrdi kako je znanje kooperativno, rezultat procesa koordinacije života u grupi, a u kojemu ideologije igraju ključnu ulogu. Ovime je relativizirao znanje i učinio ga proizvodom različitih skupina, što omogućuje pluralizam pogleda iz kojih proizlazi više načina razmišljanja i djelovanja, pa posljedično i raznolikost ideologija. Štoviše, Mannheim je tvrdio kako znanje posjeduje iracionalnu i mitsku dimenziju koja se izražava u raznim djelovanjima društvene skupine kroz rituale, običaje, predrasude i mitove**.** Prema ovome shvaćanju, mit pretpostavlja dimenziju realnosti u koju ljudi vjeruju, iz čega proizlazi da mitovi nisu odvojeni ili odijeljeni od stvarnosti, već je konstituiraju kroz jezik. Iz svega slijedi kako su stvarnost i istina sporni i kontekstualni pojmovi. Konačno, Mannheimov cilj bio je znanost o politici koja bi ispitivala i procjenjivala različite istine u društvu (Strath, 2013).

---

[23] U svome najpoznatijem djelu Ideologija i utopija (2007) Mannheim uvodi razlikovanje partikularne i totalne ideologije kao dva međusobno različita značenja ideologije. U slučaju partikularne ideologije, radi se o određenim idejama i predodžbama protivnika koje se smatra više ili manje svjesnim prikrivanjima nekog stanja čija istinita spoznaja nije u interesu onoga tko te ideje i predodžbe širi. Mannheim ističe kako ovaj pojam ideologije želi označiti samo dio tvrdnji protivnika kao ideologije. S druge strane, kod totalnog pojma ideologije radi se o dominantnim idejama neke epohe ili neke konkretne povijesno-društvene skupine, s naglaskom na ustroj totalne strukture svijesti te epohe ili tih skupina. Nadalje, totalni pojam ideologije, za razliku od partikularnog, dovodi u pitanje ukupan svjetonazor protivnika jer se i sama ideologija u ovome ključu shvaća kao jedan zaokruženi misaoni sustav, određena vrsta forme doživljavanja i tumačenja svijeta (Mannheim, 2007: 72-74).

Zaključno, marksistička škola mišljenja fokusirala se prvenstveno na epistemološka pitanja istine i laži, kao i na sociološka pitanja moći, dominacije i eksploatacije (Freeden, 1994). Nadalje, kod većine marksističkih autora ideologija se shvaća negativno, iz čega najčešće proizlazi definiranje vlastitog stava kao kritičnog prema ideologiji, a svoj rad shvaćaju kao raskrinkavanje ideološkog mišljenja. Ovakvo korištenje pojma predstavlja „kritičku konceptualizaciju ideologije" u kojoj je zadržana negativna konotacija značenja koja termin prati od njegovog nastanka (Thompson, 1984). Posebno se ističu pripadnici Frankfurtske škole koji su razvili *kritičku teoriju* kao kritiku ideologije (Jay, 1974; Katunarić, 1990). Sve u svemu, marksistička škola izvršila je izniman utjecaj na proučavanje ideologije, pa se i sam pojam ideologije sve donedavno poistovjećivao s marksističkom tradicijom mišljenja (Malešević, 2004).

Vrijednosno neutralni koncept ideologije

Unutar američke političke znanosti (pozitivistički empiricizam) razvio se funkcionalistički pristup proučavanja ideologije koji se usredotočio na ispitivanje svrhe i doprinosa ideologije društvenom i političkom životu. Prema Michaelu Mannu (1993), moć ideologije proizlazi iz činjenice što ona odgovara na određene potrebe ljudskih bića[24]. U ovoj teorijskoj perspektivi, ideologija je prije svega sustav ideja s određenom funkcijom (funcionalistička interpretacija). Dakle, pretpostavka je da ideologije vrše određene funkcije poput legitimacije, integracije i socijalizacije[25].

U kontekstu ovoga rada, posebno je važan aspekt ideologije koji se odnosi na njenu funkciju legitimiranja, kao i onu delegitimiranja političkog režima. Na tome je tragu i definicija

---

[24] Konkretno, radi se o a) potrebi za smislom i značenjem u životu, b) potrebi za usvajanjem normi i vrijednosti, i c) potrebi za sudjelovanjem u estetskim i ritualnim praksama. Dakle, ideologije su alati koji nam osiguravaju pojmove i kategorije preko kojih organiziramo svijet u smislenu cjelinu. Drugo, preko normi i vrijednosti uređujemo međusobne odnose. I treće, ideologija posjeduje i afektivnu dimenziju u službi koje su različite estetske i ritualne prakse.

[25] Ravlić izdvaja šest osnovnih funkcija: 1) zadovoljavaju ljudsku potrebu za identitetom; 2) pribavljaju perspektivu pomoću koje se svijet može razumijeti i protumačiti; 3) motivira na djelovanje; 4) olakšavaju proces odlučivanja sužavajući opseg alternativa; 5) preko svojih ideja i vrijednosti pomažu u oblikovanju političkog sustava; i 6) djeluju kao socijalni cement čime omogućuju političko jedinstvo neke skupine ili zajednice. Prema Freedenu, osnovne funkcije ideologije su „legitimacija, integracija, socijalizacija, uređenje, pojednostavljivanje i usmjerenost na djelovanje, bez kojih društva ne bi mogla adekvatno, ili nikako, funkcionirati." (Freeden, 1996: 22). Konzervativni sociolozi parsonovske škole posebno ističu integrativnu ulogu ideologije kroz simbolično povezivanje osoba u njihova društva, čiji je nusproizvod legitimacija autoriteta (Freeden, 2006: 16).

ideologije Bo Stråtha prema kojoj je „ideologija kognitivna struktura s legitimizirajućim funkcijama" (Stråth, 2006: 23). Legitimacija[26] se ovdje shvaća u weberovskom ključu kao „subjektivno vjerovanje jedinki i grupa u *normativnu* valjanost određenog političkog poretka" (Malešević, 2004: 144). Naime općenito je prihvaćeno shvaćanje kako je prisila sama po sebi dugoročno kontraproduktivna, pa se svaka država mora oslanjati na neki oblik legitimnosti, koji se najčešće osigurava putem althuserovskog ideološkog aparata. Radi se o tzv. difuznoj potpori koja se „tiče temelja političkog poretka, njegovog načelnog priznavanja i legitimnosti" (Merkel, 2011: 45).

Većina suvremenih radova o ideologijama ukorijenjena je upravo u funkcionalističkoj tradiciji iz koje proizlazi konvencionalno shvaćanje ili „vrijednosno neutralni koncept ideologije". U ovoj perspektivi, ideologija gubi pejorativnu konotaciju i kreće se od pretpostavke da je svako političko mišljenje ideološko, pa tako i naše vlastito. Prema ovome viđenju, korištenje termina ideologije ne implicira nikakav vrijednosni ili spoznajni sud o idejama koje su u pitanju. Ovakav više inkluzivan i neutralan pristup s vremenom je postao dominantan pristup proučavanju ideologije. Prema ovome pristupu, ideologija je prisutna u svakome političkome programu, bez obzira da li je program usmjeren prema održavanju ili transformaciji društvenog poretka (Thompson, 1994). U „vrijednosno neutralnom konceptu ideologije", ideologija se u pravilu definira kao „bilo koji sustav ideja i normi koje usmjeravaju političko i društveno djelovanje" (Flew u Leach, 2002: 1). [27] Iz ove osnovne definicije slijede dvije

---

[26] Ramet legitimitet definira kao „moralnu vrijednost koju građani pripisuju svojoj državi", tj. država koju građani smatraju nemoralnom ne može biti legitimna. Ramet ovdje inzistira na pojmu legitimiteta koji je organski povezan s moralnošću (Ramet, 2001: 13-14).

[27] U svojoj knjizi *The Ideology of Extreme Right* (2000) nizozemski politolog Cas Mudde koristi definiciju prema kojoj je ideologija „skup normativnih i normativno usmjerenih ideja o prirodi čovjeka i društva kao i o organizaciji i svrsi društva" (Sainsbury u Mudde, 2000: 19). Prema Ravliću, „ideologija je interesno zasnovan sustav ideja i vrijednosti usmjeren motiviranju djelovanja" i u pravilu „sadržava tri bitne komponente: kritiku društva sa stajališta posebne skupine ljudi, društveni ideal i vrijednosti koje treba slijediti te sredstva djelovanja koja se pri tome trebaju primijeniti" (Ravlić, 2013: 3). Britanski politolozi Roger Eatwell i Anthony Wright ideologiju definiraju kao „relativno koherentan skup normativnih, empirijskih vjerovanja i mišljenja koji se odnose na probleme ljudske prirode, razvoj povijesti, društvene i političke dinamike […]. Ovisno o vezi ideologije s dominantnom vrijednosnom strukturom, ideologija može djelovati ili kao stabilizirajuća ili kao radikalna snaga […]. One su proizvod kolektivne misli. One su „ideal tipovi" „koje se ne smije brkati s pokretima, strankama ili režimima koji nose njihovo ime" (Eatwell and Wright, 1993: 10). Prema sociologu Siniši Maleševiću, ideologija je „skup vjerovanja/nevjerovanja, ideja i oblika prakse izraženih u vidu vrijednosti, objašnjavajućih i pozivajućih iskaza koji mogu dobiti analitičku formu ili se javiti kao vizualni oblici i djelovanje. Ti iskazi, slike i djelovanja vezani su uz pojmovnu organizaciju društva kao i za odnose između jedinki i kolektiva unutar i izvan datog društva" (Malešević, 2003). Američka antropologinja Katherine Verdery ideologije definira kao „vjerovanja ili ideje materijalizirane u djelovanju, često u političkom sukobu,[…] i često u diskurzivnoj formi" (Verdery, 1991: 9).

ključne posljedice. Prvo, činjenica da se radi o „sustavu“, a ne o nasumično nabacanim idejama i normama implicira da se radi o skupu međupovezanih ideja[28] koje formiraju određenu perspektivu na svijet (njem. *Weltanschauung*). Drugo, ovako shvaćene, ideologije imaju implikacije na političko ponašanje i funkciju pružanja konzistencije društvenom djelovanju i usmjeravanja tog djelovanja.[29] Također, zadovoljavaju važnu potrebu čovjeka za kontinuitetom, orijentacijom i sigurnošću u svijetu (Leksikon, 1990: 257).

Kritička koncepcija ideologije

U međuvremenu se razvio i alternativni pristup proučavanju ideologije, koji na tradiciji Frankfurtske škole mišljenja ideologiju prije svega povezuje s procesom održavanja asimetričnih odnosa moći, tj. s procesom održavanja dominacije. Ova tzv. „kritička koncepcija ideologije“ zadržava negativnu konotaciju koju je termin imao kroz veći dio svoje povijesti i poseban naglasak stavlja na odnos ideologije i jezika. Prema Stuartu Hallu, postmarksistu gramscijevske tradicije, problem ideologije tiče se načina na koji različite ideje zahvaćaju umove masa i na taj način postaju materijalna snaga. Iz tog razloga, Hall smatra kako je zadatak teorije ideologije analizirati kako određeni skup ideja postaje dominantan u društvenom razmišljanju u nekome povijesnom trenutku (Hall, 1986). Inače, Hall ideologije definira kao „mentalne okvire – jezike, koncepte, kategorije, zamisli i sustave predodžbi – koje različite klase i društvene grupe razvijaju ne bi li dale smisao, definirale, otkrile i učinile razumljivim način na koji društvo djeluje“ (Hall, 1986: 26-27).

Unutar kritičke koncepcije ideologije posebno se ističe kritička analiza diskursa[30] (eng. *critical discourse analysis*, CDA). Kritička analiza diskursa, kao područje interdisciplinarnih istraživanja, stekla je u zadnjih tridesetak godina iznimnu popularnost i međunarodnu afirmaciju (Chouliaraki i Fairclough, 2007) te je prepoznata i priznata kao zasebno polje

---

[28] Prema Berlinu, kada govorimo o idejama, „referiramo se u stvari na vjerovanja, stavove i mentalne i emocionalne navike**,** od kojih su neke nejasne i nedefinirane, dok su se druge kristalizirale u religiozne, pravne ili političke sustave, moralne doktrine, društvene poglede, itd.“ (Berlin, 1995: 69).

[29] Max Weber je, suprotno Karlu Marxu, inzistirao na prvenstvu ideja nad materijalnim uvjetima. Tvrdi kako su sami materijalni uvjeti koje ekonomisti istražuju nastali iz razloga što su najprije legitimirani promjenama u načinima na koji ljudi misle o njima. Teza je da ideje oblikuju materijalni svijet, a materijalni svijet stvara uvjete za širenje određenih ideja (u Fukuyama, 2018).

unutar suvremenog akademskog konteksta (Billig, 2003). Inače, pod nazivom CDA misli se na širu „obitelj“ srodnih metoda analize diskursa koje dijele određeni zajednički nazivnik, ali se i razlikuju prema pristupima istraživanju i temama koje obrađuju. U proučavanju ideologije, CDA „poseban interes stavlja na načine kojima lingvističke ili druge semiotičke prakse posreduju ili reproduciraju ideologiju u raznim društvenim institucijama“ (Reisigl i Wodak, 2008: 88). U analizi ideologije, CDA počinje iz percepcije jezika kao elementa društvene prakse, koji konstituira druge elemente ali je u isto vrijeme i sam oblikovan njima (Chouliaraki i Fairclough, 2007: vi). Dakle, diskurs služi posredovanju ideologije, a ova pak služi kao sredstvo u uspostavljanju i održavanju nejednakosti u odnosima moći. Posljedično, diskurs služi legitimiranju i delegitimiranju moći. U tome smislu, jezik za CDA nema moć sam po sebi već je sredstvo da se dođe do moći i da se ona održi (Wodak, 2015a). Za nizozemskog lingvistu van Dijka, jednog od začetnika kritičke analize diskursa, ideologija je „osnova društvenih predodžbi koje dijele pripadnici neke skupine“ što pripadnicima neke skupine omogućuje „organizirati mnoštvo društvenih uvjerenja oko onoga što je za njih dobro ili loše, ispravno ili pogrešno, i u skladu s tim djelovati“ (van Dijk, 2006: 21). Reisigl i Wodak, pripadnici Bečke škole unutar CDA, ideologiju definiraju kao „jednostranu perspektivu ili svjetonazor koji se sastoji od povezanih mentalnih reprezentacija, uvjerenja, mišljenja, stavova i vrednovanja, a koje dijele članovi posebne društvene skupine.“ (Reisigl i Wodak, 2008: 88).

Morfološki pristup ideologiji

Konačno, na tragu kritke striktno funkcionalističkog shvaćanja politike i ideologije[31] nastaje morfološki pristup proučavanju ideologije koji je razvio Michael Freeden. Freeden pojašnjava kako se radi o pristupu koji u ideologijama ne vidi samo njihovu društvenu i političku funkciju, već ih tretira kao „forme mišljenja koje zaslužuju detaljnije istraživanje svoga specifičnog sadržaja” (Freeden, 1994: 140). Freeden smatra kako je proučavanje ideologije na ovaj način još uvijek „kronično neistraženo, a posebno je kronično

[31] Prema Gerringu, „u situacijama kada ideje upadnu u vidno polje političkog znanstvenika, fokus je obično na općenitoj funkciji ideologije u političkom životu, prije nego na specifičnom sadržaju i povijesti ideologije u pitanju” (Gerring, 1998: 288). Na istome je tragu i van Dijk koji smatra kako je u studijima ideologije posebno zanemarena njihova struktura, tj. njihov sadržaj i unutarnja organizacija tog sadržaja, te problematizira nepostojanje općenite teorije kognitivne organizacije ideologija (van Dijk, 2013).

nekonceptualizirano" (Freeden, 1994: 140). Iz tog razloga Freeden razvija morfološki[32] pristup koji predstavlja „treći put" proučavanju i konceptualiziranju ideologije[33]. Za morfološki pristup proučavanju ideologija karakteristično je da ispituje sadržaj političkih ideologija, unutarnju povezanost ideja ili koncepata i njihove specifične konfiguracije (Freeden, 1996). Dakle, Freeden u svojem polazištu ostaje unutar okvira funkcionalističke definicije ideologije kao sustava ili strukture ideja ili koncepata. Međutim, Freedenov doprinos leži u detaljnijoj analizi samih koncepata i njihovih odnosa koji taj sustav ili strukturu čine.

Za početak, Freeden smatra kako je važno uzeti u obzir „gipkost i partikularnost" političkog jezika (Freeden, 2006). Naime, politika se u demokratskim društvima temelji na općenitom dogovoru oko određenih ključnih koncepata kao što su demokracija, sloboda, jednakost, solidarnost, blagostanje, itd. Međutim, postoji veliko neslaganje kada su u pitanju sadržaji tih koncepata (Stråth, 2013). Iz tog razloga, Freeden inzistira na tome da se odbaci pretpostavljena potencijalna univerzalnost sadržaja pojedinih koncepata i prihvati činjenica da se različita značenja pripisuju istim političkim pojmovima (Freeden, 2013). Na ovome tragu, Freeden ideologije definira kao „konfiguracije političkih koncepata - kao što su sloboda, demokracija, pravednost, nacionalnost - u kojima su određene interpretacije svakog uključenog koncepta selektirane iz neograničenog spektra značenja koje oni mogu označavati" (Freeden, 1998: 749). Freeden političke koncepte definira kao „kompleksne ideje koje unose red i značenje u promatrani ili anticipirani skup političkih fenomena i drži na okupu skup povezanih pojmova" (Freeden, 2006: 52). Nadalje, spomenuta neograničenost značenja podrazumijeva temeljni pluralizam značenja, čime se implicira prijepornost (eng.

---

[32] Morfologija kao lingvistička disciplina koja proučava najmanje značenjske jezične znakove - morfeme i složenije jedinice - riječi. Morfem je najmanji odsječak riječi kojem je pridruženo neko značenje. Slijedi da morfologija ideologije proučava najmanje jedinice ideologije, tj. koncepte i njihove međusobne odnose.

[33] Morfološki pristup inspiriran je razvojem koji se desio krajem dvadesetog stoljeća u nekoliko disciplina i koji je rezulturao metodološkim fokusom na koncepte, djelovanje i kontekst. Prije svega, ovdje se misli na lingvistički i kulturalni zaokret kulturnu antropologiju i oživljavanje hermeneutike, a koji su usmjerili interes znanstvenika na semantičku i simboličku prirodu političkog mišljenja. Osim već navedenih teorijskih utjecaja na razvoj morfološkog pristupa, on se križa i s drugim suvremenim razvojima u proučavanju političkih ideologija. Prije svega, ovdje se misli na teoriju govornih akata i konceptualnu povijest koja predstavlja metodološki pomak u historiografiji prema fokusu na jezik i narative. Upravo je veći naglasak na kontekstualnost, pod utjecajem teorije govornih akata i koncpetualne povijesti, pomaknuo perspektivu prema shvaćanju ideologija kao isprepletenih, preklapajućih i razgraničenih (Stråth, 206). Konačno, morfološki pristup križa se i s poststrukturalizmom i postmarksizmom te kritičkom analizom diskursa.

contestability) političkih koncepata (Feeden, 2006: 4). Prijepornost koncepata rezultat je toga što izražavaju vrijednosne iskaze, pa im teško može biti pripisan neupitan i neprijeporan status. Funkcija ideologije je upravo u tome da razriješi ove koncepte njihovih prijepornosti i da im pripiše specifična značenja koja su logički proizvoljna, ali kulturno značajna (Feeden, 2006). Jednako tako, isti koncepti koriste se od strane različitih aktera u političkoj areni, ali s različitim značenjem. Posljedično, javljaju se polemike oko ispravnih interpretacija.

Središte analize u morfološkom pristupu čini uvid da ideologije posjeduju elaboriranu strukturu. Unutar te strukture razlikuju se središnji (eng. *core*), okolni (eng. *adjacent*) i periferni (eng. *peripheral*) koncepti (Freeden, 2006: 85). Ključan je odnos između koncepata, a relativno pozicioniranje koncepta nije utvrđeno jednom zauvijek već fluktuira kroz vrijeme i prostor. Pojam središnjeg koncepta signalizira njegovu dugotrajnost i signalizira da je koncept prisutan u svim slučajevima koji se odnose na ideologiju o kojoj je riječ. Njegova središnjost sugerira da se radi o njegovoj nezamjenjivosti u formiranju ideologije i njenom očuvanju, i da mu je pripisana nadmoć u oblikovanju sadržaja ideologije. Međutim, morfološki pristup odbacuje pojednostavljena razmatranja u kojima se glavna ideologija identificira sa središnjim konceptom. Naime, ovaj pristup smatra da se čak i ideološko središte sastoji od određenog broja ključnih koncepata, koji iako sveprisutni, mogu imati drugačija „težinu“ u svakoj pojedinoj manifestaciji ideologije koja se ispituje (Freeden, 2006: 85). Okolni koncepti su drugorazredni u svome utjecanju na značenje koje donose ideologiji u kojoj su locirani. Ne pojavljuju se u svim instancama, ali su ključni u davanju finih nijansi središta. Na primjer, ako su unutar liberalizma liberalnoj jezgri susjedni koncepti društvena solidarnost i međusobna odgovornost, oni liberalnu ideologiju pomiču u smjeru stvaranja verzije liberalizma koja vodi prema politikama države blagostanja. S druge strane, ako su susjedni koncepti poduzetništvo i samodostatnost, ova verzija liberalizma vodi prema tržišno orijentiranim politikama (Freeden, 2006: 85). Konačno, ideologije sadrže i periferne koncepte, i to u dvostrukom smislu. U prvome smislu radi se o manje više marginalnim i efemernim konceptima koji se mijenjaju kroz vrijeme i kulture. Hoće li ovi koncepti ostati, odnosno hoće li se pomaknuti s periferije u centar, pitanje je za buduće opservacije i prosudbe. Drugi smisao odnosi se na međuigru između konceptualnog uređenja ideologije i društvenih praksi i događaja koje se odvijaju u okruženju, kao što su financijske krize,

terorizam, masovne migracije, klimatske promjene, a koje utječu na ideologiju i mogu biti apsorbirane od strane ideologije, uzrokujući parcijalne prilagodbe susjednih i središnjih koncepata u internoj arhitekturi. Konačno, identificiranje jezgre, okolnih i perifernih koncepata te njihovo relativno pozicioniranje ovisiti će o interpretaciji koja je u skladu s empirijskim promatranjem (Freeden, 2006).

Završno, morfološki pristup predstavlja konceptualne kombinacije kao kompleksne alate koji distribuiraju značenje i u kojima se premješta „težina" ili važnost koncepata od kojih se sastoji ideologija. Ovi konstantno modulirani i prilagođavani aranžmani u samom su središtu morfološkog pristupa (Freeden, 2013). S druge strane, morfološki pristup dovodi u pitanje pojam jasnih ili fiksnih granica među ideologijama jer konceptualno premještanje i posljedična fluidnost ideoloških pozicija sugeriraju odnos interakcije među susjednim ideologijama, a ne oštro razlikovanje.[34] Ideologije ne posjeduju nužno međusobno isključive komponente: ono što razlikuje jednu ideologiju od druge je relativna lokacija koncepata i značenje pridodano zajedničkim konceptima (Freeden, 2013). Morfološki pristup, stoga, predstavlja alternativu (post)marksističkom i funkcionalističkom pristupu proučavanju ideologije. Iako usvaja određene elemente ovih pristupa, ključna je razlika što ideologije tretira kao sustave ideja koji su vrijedni istraživanja kao takvi, tj. zahtijevaju da se ispita njihov sami sadržaj i povijest. Radi se, stoga, o jednoj jasnoj teorijskoj poziciji koja se križa ili ima utemeljenje u različitim teorijskim školama. S druge strane, morfološki pristup je također i metoda istraživanja strukture i sadržaja ideologija. Ova disertacija uvelike polazi upravo od morfološkog pristupa proučavanju ideologije i oslanja se na njegovu konceptualizaciju ideologije. Freeden ideologiju definira kao „sustav ideja, vjerovanja, mišljenja i vrijednosti koji a) pokazuje ili manifestira ponavljajući uzorak, b) posjeduje i za koju se zalaže značajna grupa ljudi, c) se bori oko osiguravanja i kontroliranja planova za javne politike, i d) i čini to s ciljem opravdavanja, suprotstavljanja ili mijenjanja društvenog i političkog uređenja i procesa političke zajednice" (Freeden, 2003: 33).

---

[34] Kako to navodi Vincent, „sve ideologije su interno kompleksne, međupovezane i preklapajuće. Ne postoji jedan čisti socijalistički ili liberalni pogled na svijet" (Vincent u Leach, 2002: 2). Na ovome je tragu i Stråth koji ističe kako su i ideologija i kultura koncepti koji su često shvaćani kao interno kohezivni i eksterno odvojeni. Iz perspektive koncpetualne povijesti, Strath smatra ovu konceptualizaciju pogrešnom, i inzistira na kontekstu, zapetljanosti i prijepornosti ideologija i kultura. „Ideologije se natječu s drugim ideologijama i tamo gdje se susreću se preklapaju i spajaju i odvajaju jedne od drugih; kulture nisu fiksni entiteti; one su međusobno isprepletene" (Stråth, 2006: 32:).

Prva bitna pretpostavka koja proizlazi iz ove definicije je da kod svake ideologije postoji određeni temeljni obrazac ili tradicija koji neku ideologiju čini prepoznatljivom (*differentia specifica*) i koji predstavlja kontinuitet ideologije. Freeden pojašnjava kako zahtjeva za „ponavljajućim uzorkom“ signalizira da se radi o tradicijama, a ne o idiosinkratskim shemama. Naime, radi se o dugotrajnim projektima (klasna borba, borba za većim slobodama, jednakosti i dr.) koji ni izbliza nisu završeni (Freeden, 2003: 33). S druge strane, sam je obrazac fleksibilan i sklon promjenama i prilagodbama, odnosno ideologije prolaze i kroz određene modifikacije. Na ovaj aspekt posebno ukazuje Verdery (1991) kada govori o „ideološkim procesima”, a ne o ideologijama. Na istome je tragu i van Dijk koji ističe kako „društveni akteri kao pripadnici skupine u konkretnim, često diskurzivnim društvenim praksama, grade, koriste i mijenjaju ideologije“ (van Dijk, 2006: 22). U istraživanju radikalne desnice, Muis i Immerzeel zaključuju kako akteri radikalne desnice, kao i njihovi oponenti mogu prilagoditi svoj repertoar i ideologiju tijekom vremena ovisno o društvenom, političkom i kulturnom kontekstu (Muis i Immerzeel, 2016). Stoga je pretpostavka da ideologija nije fiksna, statična i zauvijek zadana danost, već se radi o sustavu ideja koji je sklon promjenama, prilagodbama i nadogradnjama u onoj mjeri u kojoj se ne dovodi pitanje uzorak koji karakterizira tu ideologiju.

Nadalje, na tradiciji Mannheimove sociologije znanja, Freeden ideologije tretira kao društvene konstrukte zajedničke nekoj skupini. Kako to navodi van Dijk, poput znanja i stavova, ideologije su forme društvene spoznaje, tj. mentalne reprezentacije koje se dijele i distribuiraju među članovima društvenih kolektiviteta iz čega slijedi da se radi o društveno dijeljenim sustavima vjerovanja (van Dijk, 2013). Ovu društvenu skupinu koja dijeli određenu formu društvene spoznaje mogu činiti različite organizacije i pojedinci, od političkih stranaka i intelektualnih elita koje posjeduju simbolički kapital koji ih stavlja u poziciju da budu generatori ili medijatori ideja koje cirkuliraju u određenom društvu, pa sve do aktera koji ne posjeduju tradicionalne oblike moći za oblikovanje i diseminaciju određenih ideologija. Prema Wodak et al., koncept „političkog“ ne odnosi se samo na diskurs političkih elita, već uključuje i diskurzivne akte ostalih društvenih skupina u društvu (NGO, mediji, popularna kultura, znanstvenici, Crkva, itd) (Wodak et al., 2009: 3). Na istome je tragu i Freeden koji smatra kako političke stranke rijetko formuliraju svoje ideologije i da je funkcija stranaka

predstaviti ideologije u trenutno upotrebljivoj formi te ih diseminirati s optimalnom učinkovitošću. Freeden tvrdi kako stranke djeluju na kraju dugačke proizvodne linije, dok se proizvodnja odvija među skupinama unutar stranaka ili izvan njih (Freeden, 2003: 79). Dakle, ideologije se u bitnome vežu uz društvene skupine te su proizvedene, usmjerene i konzumirane od strane tih grupa (Freeden, 2006: 22). Žarište ovdje nije na pojedinim akterima nego na konstelacijama koje oni formiraju, a unutar kojih se profilira i razvija konkretna ideologija.[35] Konačno, različite interesne grupe mogu se zalagati samo za dijelove ideologije, s time da taj segment može postati dio veće ideološke obitelji. Naime, glavni akteri pojedine ideologije konstantno su u potrazi za podrškom među novim skupinama u društvu.[36] Na taj način „šire područje borbe“ prilagođavajući i inkorporirajući različite društvene inicijative vlastitoj ideološkoj konstrukciji.

Konačno, Freedenova je pretpostavka kako su ideologije glavni faktor koji utječe na ključne donositelje političkih odluka kao i na javno mnijenje. Kad se bavimo javnim politikama, u stvari se bavimo političkim ideologijama koje se natječu u kreiranju makroprograma za društvene i ekonomske politike. Wodak et al. smatraju kako je čest slučaj da „nacionalistički stavovi i etnički stereotipi artikulirani u diskursu prate ili čak određuju političko odlučivanje“ (Wodak et al., 2009: 1). S obzirom da utječu na javne politike, može ih smatrati diskurzivnim praksama. Prema Freedenu, primarni zadatak stranaka je preuzeti kontrolu nad budućnosti prevodeći opće vizije u konkretne politike i planove čime nude sigurnost za prevladavanje nesigurnosti i neodređenosti (Freeden, 2013). Stoga je treća pretpostavka da ideologije nisu puke apstrakcije već im je imanentna vizija koja podrazumijeva kreiranje ili usmjeravanje javnih politika. U ovoj se disertaciji kod analize ideologije uzimaju u obzir i

---

[35] Pojedini autori (Billig, 1988; Freeden, 1996; Malešević, 2004) razlikuju intelektualne, elitističke ili normativne s jedne strane, i življene, popularne ili operativne ideologije s druge. Prve se odnose na temeljne principe koji određuju konačne ciljeve i definiraju stavove o različitim stvarima, od organizacije društva, odnose među osoba i skupina, raznih moralnih propisa. S druge strane, ove druge su ukorijenjene u stvarnosti, tj. u praksi, i vezane su uz opravdanje postojećih aktivnosti i stavova. Prve nalazimo formulirane u političkim programima, službenim dokumentima, radovima znanstvenika, filozofa i teologa, a druge u masovnim medijima, školskim udžbenicima i političkim akcijama. Kako pokazuje Malešević, one se mogu sastojati od istih elemenata, ali mogu uključivati i potpuno različite skupove vrijednosti, ideje i prakse (2004).

[36] Primjer su konzervativci koji su gubitak stare stranačke baze nadomjestili apeliranjem kod grupa ujedinjenih religioznim utjecajima, ili tzv. „nova ljevica“ koja također uspješno prigrljuje „lijeve“ nove društvene pokrete koji se bore za proširenje prava marginaliziranih skupina u društvu. (Freeden, 2003).

javne politike kao njihove manifestacije, odnosno istražuju načini na koje se ideologija prevodi u javne politike.

2.1.3. Integralni nacionalizam

Kao jedno od važnijih pitanja u konceptualiziranju radikalne desnice pojavilo se ono nativizma (eng. *nativism*[37]), Muddeovog naziva za specifični tip nacionalizma, a što nas dovodi do pitanja tipologije nacionalizma. Jedna od najpoznatijih podjela u teoriji je ona na etnički ili kulturni tip (njem. *Kulturnation* ili nacija kao kulturna zajednica) i građanski tip (njem. *Staatnation* ili nacija kao politička zajednica) nacije (Preuss, 1994). Ključni utjecaj na ovu konceptualizaciju Brubakerovo (2002) je povijesno razlikovanje izgradnje nacije u Francuskoj i Njemačkoj. Prema Brubakeru, izgradnja nacije se u Francuskoj u jeku Francuske revolucije temeljila na zamisli građanske republike u pravnom okviru zvanom *jus soli* (zakon tla) gdje svi muškarci rođeni na teritoriju Francuske automatski dobivaju državljanstvo (Brubaker, 2002: 8, 187). S druge strane, izgradnja nacije u Njemačkoj pojavila se kao odgovor i u suprotnosti na „francuski projekt“ (Brubaker, 2002: 8), a temeljila se na principu *jus sanguinis* (zakon krvi) prema kojemu se državljanstvo daje na temelju podrijetla (Brubaker, 2002: 187). Ova Brubakerova tipologija postala je s vremenom idealni tip u raspravama o nacionalizmu, kroz koji se provlači razlika između „dobrog“ i „lošeg“ nacionalizma. U prvome poimanju nacije naglasak je na autonomiji građana i na njihovoj slobodnoj volji da budu dio nacije, dok u drugome poimanju dominira ideja etniciteta (njem. *Blutt und Boden*) kojom je nečija pripadnost naciji biološki ili kulturno predeterminirana (na temelju podrijetla, rase, jezika, religije, kulture, povijesti, itd.). U slučaju etničke koncepcije, nacija može postjati neovisno o državi (Preuss, 1994). Sličnu tipologiju Brubakerovoj iznio je i Yael Tamir (1993) koji razlikuje između liberalnog nacionalizma i neliberalnog nacionalizma.[38]

---

[37] Prema Merriam-Webster rječniku, nativizam je „politika favoriziranja domaćih stanovnika za razliku od imigranata” te u drugom značenju „oživljavanje ili ovjekovječivanje autohtone kulture, posebno nasuprot akulturaciji” (Merriam-Webster, 2020b. https://www.merriam-webster.com/dictionary/nativism)

[38] Prema ovoj koncepciji, nacionalizam rješava problem društvene integracije i lojalnosti državi. S druge strane, liberalizam rješava problem opravdanja (justification) - problem uvjeta koje država mora zadovoljiti da bi njeni zahtjevi za poslušnošću bili legitimni - i to na na način da inzistira na tome da država mora osigurati svim svojim građanima slobodu da slijede vlastitu ideju dobrog života (Abizadeh, 2004).

Točna je Ravlićeva opservacija kako se u svakom nacionalizmu isprepleću i miješaju ova dva tipa razumijevanja nacije, ali u različitom omjeru i strukturi (Ravlić, 2013). Na istome su tragu Kiš (1995) i Abizadeh (2004) koji obrazlažu kako u slučaju liberalnog ili građanskog nacionalizma javna sfera pripada izražavanju homogene nacionalne kulture, dok su sve manjinske skupine osuđene da svoje kulturne ili religiozne prakse obavljaju u privatnoj sferi. Prema njihovom sudu, dok je etnički nacionalizam isključujući na etničkoj ili kulturnoj osnovi, građanski ili liberalni nacionalizam je u principu otvoren svakome tko je željan prihvatiti nacionalnu kulturu. Iz empirijske točke gledišta, razlika je između asimilacije s jedne strane i isključivosti i ugnjetavanja s druge strane.

Ravlić razlikuje između pet tipova nacionalizma: liberalni nacionalizam, konzervativni nacionalizam, integralni nacionalizam, imperijalistički (ekspanzionistički) nacionalizam i antikolonijalni nacionalizam. Ravlić govori i o „tipu srednjoeuropskog herderovskog kulturnog nacionalizma" koji je kao temelj nacionalnog identiteta vidio jezik, što je poticalo konzervativni i integralni nacionalizam, a ograničavalo liberalni (Ravlić, 2013: 184). Cipek navodi kako se kod integralnog nacionalizma radi o tipu nacionalizma koji je specifičan za srednjoeuropske nacije i kojeg karakterizira protuliberalan stav koji se kristalizira u ideji da je nacija iznad svih individualnih sloboda (Cipek, 2007: 23). [39] Također ga karakterizira ideja o superiornosti vlastite nacije, a često uključuje i težnju za ekspanzijom u smislu širenja životnog prostora posredstvom rata. Konačno, ovaj tip nacionalizma najčešće se javlja kada je nacija pretrpjela vojni ili politički poraz (Cipek, 2007: 23).

Iako se ovaj tip nacionalizma razvio u Njemačkoj pod utjecajem Herderovog historicizma, a termin „integralni nacionalizam" prvi je upotrijebio Charles Maurass, definirajući ga kao „nastojanje za isključivo nacionalnim politikama zasnovanim na bezuvjetnoj obrani nacionalnog integriteta i stalnom povećavanju nacionalne moći, jer nacija propada kada izgubi svoju moć" (Maurass u Ravlić, 2013: 176.). U njemačkoj varijanti integralnog nacionalizma ključne elemente čine nacionalna kultura, „nacionalni duh" (njem. *Volksgeist*) i narod (njem. *Volk*) kao kolektivni „individuum s vlastitom poviješću i sudbinom, čiju čistoću

[39] Osnovni kriterij za ovu tipologiju je put izgradnje nacije. U slučaju kada nacija nastaje djelovanjem birokratske države kao što je to bio slučaj u Engleskoj, Francuskoj ili SAD-u, radi se o državnom nacionalizmu. S druge strane, u slučaju kada je izgradnja nacije rezultat djelovanja nacionalističkog pokreta predvođenog nacionalno osviještenom intelektualnom elitom, radi se o kulturnom nacionalizmu (Cipek, 2007).

treba štititi i čiji poseban karakter treba podupirati" (Ravlić, 2013: 176). Koncept *Volksgesita* pojavljuje se 1774. godine u Herderovoj knjizi *Još jedna filozofija povijesti čovječanstva* (*Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*). U knjizi Herder zastupa tvrdnju kako sve nacije imaju jedinstven i nezamjenjiv način bivstvovanja, odnosno duh koji se oblikuje iz podneblja, religije, zakona, prošlosti, običaja, manira (Finkelkraut, 1992: 14). Stoga je nacionalna kultura izraz duha naroda „komu pripadam i koji istovremeno prožimlje moju najuznositiju misao baš kao i najneznatnije čine moje svakidašnje egzistencije" (Finkelkraut, 1992: 14). Prema Čoloviću, „značenje *duhovnog* preklapa se sa značenjima riječi *religijsko* i *kulturno*, što je za graditelje nacionalnog identiteta poželjna ambivalentnost, jer omogućava da se održi otvorenim pitanje da li je temelj nacije u njoj dominantna religija ili njena laička kultura, odnosno da se ostavi mogućnost da bude kako vam drago" (Čolović, 2008: 54). Berlin objašnjava kako je Herder ovu kulturnu samosvijest uzdigao na načelo općeg principa. Osnovna mu je teza da vrijednosti nisu univerzalne, da svako društvo, narod, doba ili civilizacija posjeduju svoje jedinstvene ideale, standarde, način života, misli i djela. Prema tome, „svako društvo i svako doba ima svoje kulturne horizonte, dok svaka nacija ima svoje tradicije, svoj karakter, svoje središte moralne gravitacije, i samo na ovim mjestima leži sreća nacije" (Berlin, 1991: 37).

U slučaju integralnog nacionalizma, radikalno desni akteri, na liniji modela kulture klasične etnografije (Sewell, 1999), kulturu konceptualiziraju kao deterministička, logički konzistentnu, homogenu, jasno odijeljenu, konsenzualnu, trajnu i nepromjenjivu. Kako to objašnjava Hall, ova pozicija „kulturni identitet" definira u smislu jedne, zajedničke kulture, nešto kao kolektivno „jedno pravo sebstvo"(Hall, 1994). Unutar ovog razumijevanja nacije, „naš" kulturni identitet reflektira zajedničko povijesno iskustvo i zajedničke kulturne kodove koji „nas" opskrbljuju s nepromjenjivim i konstantnim referentnim okvirima i okvirima značenja. Ovo „jedinstvo" (eng. *oneness* kao istovjetnost ili isključivost) koje je u temelju svih ostalih razlika, predstavlja istinu ili bit onoga što „Mi" uistinu jesmo i „našeg" zajedničkog nacionalnog iskustva (Hall, 1994). U slučaju integralnog nacionalizma, upravo je ovaj identitet ono što se mora otkriti. Kako to navodi Ilić (2011), ne samo što je u ovoj konceptualizaciji kultura konstitutivna za identitete, nego se ona s identitetom i poklapa. Ovakvo deterministično poimanje kulture inzistira da su kulture zatvoreni, nepromjenjivi i

homogeni sustavi, i da svi članovi jedne skupine mogu djelovati samo u skladu s normativnim očekivanjima koja su karakteristična za njihovu kulturu (Ilić, 2011).

U slučaju aktera koji su predmet analize ove disertacije radi se upravo o tipu integralnog nacionalizma. Kako je ranije pojašnjeno, u konceptualizaciji fenomena radikalne desnice koristi se Muddeova konceptualizacija koja se sastoji od tri konstitutivna elementa, od kojih je središnji ili jezgreni konstituent tip nacionalizma koji Mudde naziva nativizam. Uzimajući u obzir kontekst, odnosno činjenicu da je predmet analize poljska radikalna desnica te činjenicu da se krećemo u okvirima hrvatske i poljske političke znanosti, smatram da je za ovaj tip nacionalizma prikladniji naziv integralni nacionalizam.

2.2. Metodološki okvir

2.2.1. Istraživački dizajn: Kulturalni pristup kod studije slučaja

Kulturalni pristup politici dio je promjene paradigme ili „kulturnog zaokreta“ u humanističkim i društvenim znanostima koji podrazumijeva pristup društvenoj analizi koja kulturu stavlja na mjesto konstitutivnog čimbenika društvenog života, odnosno konceptu kulture pridodaje analitičku i eksplanatorna moć (Hall, 1997; Cipek, 2007). Karakteristično za kulturalni pristup jest inzistiranje na važnosti konteksta, što s druge strane otežava definiranje jasnih neovisnih, ovisnih i intervenirajućih varijabli. Zbog toga se kod kulturalnog pristupa najčešće kao analitička jedinica uzima slučaj u „svoj kompleksnosti njegove povijesne i društveno-političke posebnosti” (Beichelt u Đurašković, 2016: 7). Riječ je o holističkom pristupu koji se u pravilu primjenjuje kod istraživanja onih fenomena u politici koji se teško mogu objasniti drugim pristupima. Sadržajno, najčešće je riječ o istraživanjima političkih identiteta, zajednica i nacionalizama (Cipek, 2007).

Za potrebe analize koja je provedena i predstavljena u ovoj disertaciji od iznimne je važnosti način na koji su unutar kulturalnog pristupa konceptualizirani kultura i ideologija. U ovom i sličnim istraživanjima često se koriste konceptualizacije kulture i ideologije Clifforda Geertza. Prema Geertzu, kultura je „povijesno posredovan ili prenošen obrazac značenja utjelovljenih u simbolima, sustav naslijeđenih koncepcija izraženih u simboličkoj formi i to putem sredstava kojima ljudi komuniciraju, perpetuiraju i razvijaju svoje znanje o životu i stavove prema životu” (Geertz, 1977: 89). Ukratko, kultura je mreža „javno dostupnih

simboličkih oblika, kojima ljudi doživljavaju i izražavaju smisao" (Geertz u Swidler, 1986: 273). S druge strane, Geertz ideologiju konceptualizira kao kulturni sustav (Geertz, 1977), iz čega slijedi da je kultura konceptualizirana kao koncept širi od koncepta ideologije. Na istome je tragu i Ann Swidler koja kulturu konceptualizira kao „*pribor* simbola, priča, rituala i svjetonazora koje ljudi mogu koristiti u različitim konfiguracijama u svrhu rješavanja različitih vrsta problema" (Swidler, 1986: 273). Kultura utječe na djelovanje upravo tako što osigurava pribor iz kojeg ljudi potom konstruiraju „strategije djelovanja" (Swidler, 1986: 273). U ovoj perspektivi „politika je aspekt sveukupnog kulturnog sustava" a „svako je političko djelovanje ukopano u širi kulturni kontekst" (Schöpflin, 1997: 27). Dakle, ovakva konceptualizacija kulture dopušta da se „kultura sastoji od različitih vrsta međusobno često suprotstavljenih skupova simbola i putokaza za djelovanja", čime se kultura vidi kao „skladište iz kojega ljudi po vlastitom izboru mogu uzimati različite elemente"[40] (Ilić, 2011: 58). Iz ovako konceptualizirane kulture i ideologije slijedi da se sadržaj za konstruiranje ideologije najvećim dijelom crpi iz polja kulture, korištenjem kulturnih resursa poput sjećanja, mitova, simbola, rituala (Smith, 2008: 19) kao i raznih političkih tradicija i nasljeđa.

Što se tiče odnosa kulture i nacionalizma kao ideologije, u ovoj disertaciji, kultura se shvaća kao koncept koji je širi od koncepta nacionalnog identiteta, a etnički ili nacionalni identitet samo je jedna od mogućnosti realizacije kolektivnog identiteta. Ovakva konceptualizacija kulture dozvoljava da postoji više različitih mogućnosti realizacije nacionalnog identiteta što ukazuje na kontingentnu narav nacije i nacionalnog identiteta, tj. nacionalistički simbolički pribor samo je jedan od „pribora" koje na raspolaganje stavlja nacionalna kultura. Jednako tako, sustav kulturnih resursa nije ideologiziran sam po sebi, već on to može postati. Hoće li do toga doći, ovisi o načinu na koji politički akteri koriste te kulturne resurse (Thompson u Shibata, 2013), odnosno ovisi o političkim akterima koji će na određeni način kulturne resurse ideologizirati. Ovi uvidi u skladu su s „novijim pristupima nacionalizmu" (Katunarić, 2003: 265) koji kritiziraju konceptualizacije nacije kao supstancijalni, trajni entitet. Konceptualni okvir koji koriste „novi pristupi nacionalizmu" razvio je Rogers Brubaker koji polazi od definicije identiteta kao kognitivne perspektive na svijet. Ključna je Brubakerova intervencija

[40] Na istome je tragu i Schöpflin kada tvrdi kako kultura posjeduje mnoštvo mitova, što zajednici daje izbor da odluči koji mit upotrijebiti u kojoj situaciji (Schöpflin, 1997).

da naciju tretira kao „kategoriju prakse“, a ne kao kategoriju analize. Za Brubakera ključno pitanje nije što je nacija, već kako se nacionalnost, kao politička i kulturna forma, institucionalizira unutar pojedinih država. Stoga Brubaker naciju konceptualizira kao praktičnu kategoriju, odnosno kao kontingentni fenomen (u Đurašković, 2013: 31).

Na istome je tragu i Hall koji smatra kako se u slučaju konstrukcije nacionalnog identiteta ne radi o ponovnom otkrivanju, već o proizvodnji identiteta, stoga identitet nije utemeljen na arheologiji, već na ponovnom pričanju povijesti (Hall, 1994). Prema Hallu, empirija pokazuje kako postoji više načina na koji se nacija predstavlja, a što znači kako postoje unutarnja neslaganja oko definiranja nacionalnog identiteta, odnosno sukobi oko značenja ili različite politike identiteta. Svaka će osoba biti više privučena određenim obrascem predstavljanja, što znači da će se „identificirati“ s jednim od značenja što, primjerice, znači biti Poljakom. Stoga je osnovno polazište kako bitan dio našeg osobnog identiteta, u ovome slučaju nacionalnog, nastaje u dijalogu sa značenjima i definicijama koje su nam predstavljene diskursima kulture. No on nastaje našom voljom (svjesno ili nesvjesno) tako što odgovaramo na ponuđena značenja i slike, prepuštamo se njima i investiramo svoje simpatije i emocije u njih, odnosno „identificiramo“ se (Hall, 1997).

Posebno je vrijedan doprinos Benedicta Andersona koji naciju vidi kao imaginarni kompleks ideja koji sadrži definirajuće elemente oko kojeg se gradi jedinstvo, autonomija i granice nekog naroda. Anderson tvrdi kako razlike između nacija leže upravo u različitim načinima ili stilovima na koje su zamišljene (Anderson, 1990: 17). Naime, život nacija najvećim se dijelom odvija u mašti (Powel u Hall, 1996a: 613). Na ovaj imaginativni aspekt politike ukazuje i Charles Taylor tumačeći kako društveno imaginarno predstavlja način na koji ljudi kolektivno zamišljaju svoju društvenu egzistenciju (Taylor, 2007: 171).[41] Ovo „imaginarno“ također ima povijesnu i kulturnu dimenziju što znači da se treba razumjeti kao povijesni i kulturni konstrukt oblikovan ili formiran interakcijama subjekata u društvu. Taylor tvrdi kako se ne radi o sustavu ideja niti o teoriji, već se imaginarno odnosi na „način na koji obični ljudi *zamišljaju* svoje društveno okruženje, što se najčešće ne izražava u teorijskim pojmovima, već

[41] Prema Walzeru, „država nema opipljivi oblik ili supstancu. Država je nevidljiva; da bi se vidjela, mora se personificirati, da bi se voljela, mora se simbolizirati, a da bi se pojmila, mora se prvo *zamisliti*“ (Walzer, 1967: 194). Jednako tako, Rihtman-Auguštin tvrdi da je „politička moć u biti nevidljiva” i da je „prepoznajemo samo pomoću rituala i simbola” (Rihtman-Auguštin, 2000: 10).

se prenosi slikama, pričama, legendama, itd.“ (Taylor, 2007: 172). Konačno, „društveno imaginarno je zajedničko razumijevanje koje omogućava zajedničke prakse, i sveprihvaćen osjećaj legitimnosti“ (Taylor, 2007: 172). Stoga ovo zamišljanje ili imaginacija (eng. *to imagine*), kao „sposobnost reorganiziranja dostupnih podataka ili ekstrapoliranje iz njih“ (Weber, 1996), ne operira u vakuumu, već je uvjetovana ili ograničena dostupnošću „materijala“ koji cirkulira unutar naše društvene i političke zbilje, a ovaj materijal crpi se iz područja kulture. Kako to navodi Schöpflin, „postoje jasna i neizbježna ograničenja izmišljanju i zamišljanju*”* (Schöpflin, 1997: 26).[42]

Zaključno, u ovoj disertaciji polazimo od pretpostavke kako je koncept koherentne ili determinirajuće kulture iz teorijske perspektive potpuno iluzoran i analitički neuptrebljiv. S druge strane, kulturu konceptualiziramo kao „skladište“ iz kojega se odabiru elementi koji služe konstruiranju identiteta zajednice. Ovakvo viđenje kulture dopušta da se unutar jedne kulture nađu vrijednosti i obrasci koji se međusobno isključuju. Također, ovakva konceptualizacija kulture omogućava da se opišu i analiziraju njene komponente (sjećanja, simboli, vrijednosti, diskursi, simboli, znakovi) kao i njihovo značenje. Jednako tako, može se ispitivati uloga ovih komponenti u određenoj zajednici, kao i njihovo korištenje od strane različitih aktera (elita, stranaka i ostalih društvenih skupina) u proizvodnji ideologije. Konačno, oslanjajući se na Brubakera, naciju konceptualiziramo kao kategoriju prakse čime se ističe njen kontingentni karakter. Ovakvo konceptualiziranje nacije naglasak stavlja na djelovanje aktera, tj. na proces proizvodnje nacije i nacionalnog identiteta od strane aktera koji su predmet analize u ovoj doktorskoj disertaciji.

Istraživački projekt u ovoj disertaciji temelji se na dubinskoj analizi jednog slučaja – Poljske. Studije jedne zemlje najintenzivnija su komparativna metoda (Landman, 2008), a u pravilu se koriste kada se teži razumijevanju kompleksnih društvenih fenomena. Riječ je o empirijskom istraživanju „koje proučava suvremeni fenomen unutar njegova stvarnog životnog konteksta, posebno kada granice između fenomena i konteksta nisu očite” (Yin, 2007: 24). Drugim riječima, kontekstualnim uvjetima pridaje se iznimna važnost u istraživanju danog fenomena. Taj uvid jasno objašnjava općenito preferiranje studije slučaja unutar kulturalnog pristupa

[42] Ili, kako kaže Edensor, „suvremeni nacionalni identitet koristi se cirkulirajućim kulturnim formama, praksama i značenjima koje su dostupne” (Edensor, 2002: 35).

političkoj znanosti (Cipek, 2007), a onda i njegove prednosti kao metodološkog okvira za istraživanje u ovoj disertaciji. Naime, konstrukcija radikalno desne ideologije, njezin razvitak, modificiranje i prilagođavanje višeslojni su i kompleksni fenomeni, duboko ukorijenjeni u politički, kulturni i povijesni kontekst.[43]

Prema Landmanu, studije jedne zemlje korisne za komparaciju su one koje generiraju hipoteze, potvrđuju i opovrgavaju teorije i rasvjetljavaju netipične slučajeve utvrđene drugim oblicima komparacije (Landman, 2008). Prema Yinu, strategija studije slučaja općenito se preferira „kada se a) postavljaju pitanja *kako* ili *zašto*, b) kad istraživač ima slabu kontrolu nad događajima i c) kad je u žarištu suvremeni fenomen unutar nekog konteksta stvarnog života" (Yin, 2007: 11). Pitanja „kako" i „zašto" više su eksplanatorna i bave se funkcionalnim vezama koje treba utvrditi u vremenu (Yin, 2007). Konačno, Yin ukazuje na važnost razrade teorijskih postavki u svrhu usmjeravanja podataka i analize. Prema Eisenhardtu, studije slučaja su posebno prikladne za nova područja istraživanja ili istraživačka područja u kojima se postojeće teorije čine neprikladne te kod tema za čije istraživanje postoji potreba za novim perspektivama (Eisenhardt, 1989: 548-549).

Prema Lijphartu, „iznimna prednost studije slučaja je to što se fokusiranjem na jedinstven slučaj, slučaj može intenzivno ispitati čak i kada su istraživački resursi koji stoje na raspolaganju istraživaču relativno limitirani" (Lijphart, 1971: 691).[44] Jedna od ključnih prednosti studije slučaja je ta što zahvaljujući fokusu i dubinskoj analizi otvara mogućnost sakupljanja i korištenja višestrukih izvore podataka poput promatranja, intervjua i dokumenata, čime omogućava da se u potpunosti istraže čak i najkompliciraniji fenomeni. Jednako tako, studija slučaja može se temeljiti ili dozvoljava kombiniranje kvantitativnih i

---

[43] Kontekst u smislu okolnih elemenata koji u značajnoj mjeri utječu na oblikovanje značenja i prenošenja poruke. Možemo razlikovati kulturne, povijesne i strukturne elemente konteksta. Prema Filozofskome leksikonu, „pod kontekstom se razumijeva skup norma koje određuju epistemički (ili moralni) položaj subjekta i njegovih vjerovanja, tj. socijalni, epistemički ili jednostavno konverzacijski okvir unutar kojeg se proizvode vjerovanja i/ ili iznose epistemičke (ili moralne) prosudbe" (Leksikon, 2012: 617). Oxfordski rječnik politike kontekst definira kao „okolnosti koje okružuju neki događaj". Među ovim okolnostima, posebno se važnim čine suvremene političke i intelektualne debate. Znanje konteksta intelektualne proizvodnje može objasniti što je autor želio postiće (Oxfordski rječnik politike, 2003: 118-119).

[44] Lijphart razlikuje 6 ideal tipova studije slučaja, uz naznaku da pojedina studija može odgovarati u više kategorija: a) ateoretičke studije slučaja, b) interpretativne studije slučaja, c) studije slučaja koje generiraju hipoteze, d) studije slučaja koje potvrđuju teorije, e) studije slučaja koje pobijaju teorije, f) devijantne studije slučaja

kvalitativnih metoda. Međutim, iz ove višestrukosti izvora podataka proizlazi i potreba za njihovom konvergencijom u obliku triangulacije (Yin, 2007). Unutar metodologije društvenih istraživanja, triangulacija predstavlja jedan od kriterija valjanosti kvalitativnih istraživanja i strategiju „unakrsnog provjeravanja podataka primjenom niza metoda istraživanja“ (Burnham et al., 2006: 34). Osnovna je pretpostavka kako kod kvalitativnih istraživanja više postupaka ili procesa povećava kvalitetu studije (Wood i Kroger, 2000). Cilj je, stoga, postaviti više metoda (ne nužno tri) i usporediti rezultate čime će se pokazati prednosti i nedostaci određenih metoda. Kako kaže Halmi, „konačni cilj je sinteza metoda pri čemu se dobiva slika slična kaleidoskopskoj perspektivi“ (Halmi, 1996: 311).

U usporedbi s drugim istraživačkim metodama, studija slučaja tradicionalno se smatra kao istraživačka metoda ili strategija kojoj nedostaje znanstvena strogost i objektivnost. Iz tog razloga, kod odabira studije slučaja posebnu pažnju treba posvetiti istraživačkom dizajnu i njegovoj implementaciji.[45] Prema Gerringu, svjedočimo pomaku od pristupa orijentiranih na varijable prema kauzalnosti u društvenim znanostima i prema pristupima temeljenim na slučajevima. Jednako tako, autor navodi kako je činjenica da je istraživački dizajn studije slučaja i dalje tretiran od većine metodologa s iznimnim oprezom. Najčešći prigovori idu u smjeru „loše uokvirenih i nepoopćivih teorija, pristrane selekcije slučaja, neformalnog i nedisciplinirano istraživačkog dizajna, slabe empirijske moći (previše varijabli i premalo slučajeva), subjektivnih zaključaka, neponovljivošti i uzročnog determinizma” (Gerring, 2007: 93). Yin također navodi kako se studija slučaja suočava s „tehnički posebnom situacijom u kojoj će biti mnogo više zanimljivih varijabli nego podataka” (Yin, 2007: 25). Na problem prevelikog broja varijabli, a nedovoljnog broja opažanja kod korištenja studije slučaja ukazuje i Landman. Uz ovaj, studije slučaja najizloženije su i problemu selekcijske pristranosti, kao i problemu neodređenog dizajna istraživanja koji daje nesigurnije zaključke od drugih oblika komparacije (Landman, 2008). Znanstvenu slabost studije slučaja Lijphart vidi u njenoj nemogućnosti da ponudi valjane generalizacije kao i u činjenici da ne može

[45] Kako to navodi Gerring, kada neki rad odredimo kao studiju slučaja, to može značiti: a) da je metoda kvalitativna, mali N, b) da je istraživanje holističko, gusto (manje više sveobuhvatno ispitivanje fenomena), c) da koristi određeni tip dokaza (npr. etnografiju, kliničku, neekssperimentalnu, non-survey based,…), d) da je metoda prikuplajnja dokaza naturalistička (kontekst „stvarnog života”, e) da je tema difuzna (slučaj i kontekst teško je razlikovati), f) da primjenjuje triangulaciju („više izvora dokaza”), g) da istraživanje ispituje kvalitete jedne opservacije, ili h) da istraživanje ispituje kvalitete jedinstvenog fenomena, instance ili primjera (Gerring, 2006: 17). Gerring objašnjava kako je najbliže točnom opisu studije slučaja g).

poslužiti kao temelj za opovrgavanje postavljenih generalizacija. Međutim, ipak metodi priznaje važan doprinos u uspostavljanju općenitih tvrdnji kao i u izgradnji teorija u političkoj znanosti (Lijphart, 1971: 691).

2.2.2. Metode analize

Kao metoda istraživanja koristi se kvalitativna analiza sadržaja. Kvalitativna analiza sadržaja najčešća je metoda istraživanja u studijama slučajeva (Gerring, 2006), a također je i najčešće korištena metoda u radovima koji se primarno ili sekundarno bave ideologijom (Mudde, 2000). Kako to dobro argumentira Gerring, kvalitativna analiza sadržaja posebno je prikladna za istraživanje ideologije s obzirom da je „ideje i ideale teško kvantificirati, objasniti ili klasificirati, i obično su ukorijenjeni u određenim vremenima, mjestima i ljudima" (Gerring, 1998: 290). Materijal koji je podvrgnut kvalitativnoj analizi prije svega uključuje stranačke programe i ostale publikacije namijenjene stranačkom članstvu, govore i intervjue stranačkih lidera te mrežne stranice političkih stranaka i ostalih radikalno desnih skupina. Selektirani materijal pažljivo se iščitavao, a rezultat su istraživačeve interpretacije najvažnijih ideoloških karakteristika ideologije koja se istražuje (Mudde, 2000).

Prema Gerringu, najveći problem kvalitativne analize sadržaja je što značenje termina nije statično ili jednoznačno pa riječi ne potpadaju automatski unutar kategorije analize sadržaja. Teme su usađene u specifične političke i povijesne kontekste i zadobivaju značenje samo kada su prikladno kontekstualizirane (Gerring, 1998: 297-298). U svrhu kontekstualizacije osnovnih koncepata ideologije u ovoj disertaciji, a nakon što se kvalitativnom analizom izdvoje osnovne ideološke karakteristike (koncepti) ideologije radikalne desnice u Poljskoj, pristupa se analizi pomoću „morfološkog pristupa" koji je razvio Michael Freeden. Za taj je pristup karakteristično da ispituje sadržaj političkih ideologija, unutarnju povezanost koncepata kao i njihove specifične konfiguracije. Osnovna je ideja da su koncepti unutar ideologije organizirani u specifične klastere, pri čemu temeljni koncepti neke ideologije predstavljaju njezino središte, okolni ih koncepti podržavaju i pojašnjavaju, dok su najmanje važni koncepti smješteni na periferiju. Ta „morfologija ideologije" sklona je promjenama i razmješta se ovisno o političkim okolnostima (Freeden, 2006). Konačno, koncepti su usađeni u specifične kulturne i povijesne kontekste i zadobivaju značenje samo kada su prikladno kontekstualizirani (Gerring, 1998). Ovakva vrsta analize omogućuje ne samo da se analiziraju

promjene ideologije kroz vrijeme, već da se prati premještanje koncepata od središta prema periferiji i obrnuto, kao i njihovo pravo značajno s obzirom na dani politički, povijesni, društveni i politički kontekst. U ovoj disertaciji osim tekstova i govora, analizirati će se i određene javne politike. Prema Wodak et al., čest je slučaj da „nacionalistički stavovi i etnički stereotipi artikulirani u diskursu prate ili čak određuju političko odlučivanje“ (Wodak et al., 2009: 1). Stoga je pretpostavka da se ideologije prevode u javne politike te se analizom javnih politika može proniknuti u sadržaj pojedinih ideologija.

3. POVIJESNO-KULTURNI KONTEKST NASTANKA POLJSKOG INTEGRALNOG NACIONALIZMA

3.1. Od protonacionalizma do modernog nacionalizma

Većina autora konzultiranih za ovaj povijesni prikaz započinje svoje radove konstatacijom kako je poljska povijest bila sve samo ne sretna i mirna (Hyde-Price, 1996; Snyder, 2003; Davies, 2005; Najbar Agičić, 2018). Norman Davies, autor jedne od najopsežnijih knjiga o poljskoj povijesti na stranome jeziku, prigodno naslovljene "Božje igralište" (Davies, 2005), smatra kako dobar dio razloga za takvu tešku povijest leži u "nesretnoj geopolitičkoj lokaciji" Poljske između dviju velikih sila, Rusije i Njemačke, s kojima je Poljska vodila „borbu za opstanak". Kao prvi dokumentirani poljski kralj navodi se Mješko I. (960. – 992.), koji je uspio ujediniti sjevernopoljska plemena, čime nastaje veća slavenska država (Dukovski, 2005). On je bio pripadnik piastovske dinastije, čiji će kraljevi vladati Poljskom sve do smrti kralja Kazimira III. Velikog 1370. godine. Piastovski period karakterizira izgradnja snažne i utjecajne poljske države s čvrstom unutarnjom organizacijom i dobrim međunarodnim odnosima. Kako to navodi Tymowski, do 12. stoljeća u Poljskoj je živjelo gotovo isključivo domaće slavensko stanovništvo. U tom periodu dolazi do naseljavanja Nijemaca i Židova, što je promijenilo etničku sliku Poljske (Tymowski, 1999).

Uslijedila je vladavina jagelonske dinastije, koja započinje udajom kraljice Jadvige za Jagela, poganskog vladara Velike Kneževine Litve 1386. godine. Naime, Litva je u tom periodu bila posljednja poganska zemlja u Europi. Od 13. stoljeća Križarski red borio se na granicama Zapada uime Crkve, osvojio je Prusku i Latviju, ali nije uspio pobijediti Litavce. S druge strane, Poljsko Kraljevstvo, osim što je imalo aspiracije prema teritoriju Litavske Kneževine, željelo je izbjeći Habsburgovce na poljskome prijestolju. Godine 1385. ponudili su ruku jedanaestogodišnje princeze Jadvige velikomu litavskom knezu Jagelu. Jagelo je za tron ponudio pokrštavanje Litavaca. Dogovor i brak su sklopljeni[46], Jagelo je kršten 1386. godine

[46] Kako to navodi Milosz, "Jadviga, kći anžujske kuće, ušla je u povijest kao svetica naročite vrste: udavši se za barbarskog vođu prinijela je svoju sreću na žrtvu višem razlogu katolicizma. Jer ono što nije mogao učiniti mač Reda, izvršio je brak: godine 1386. obavljeno je masovno krštenje Litavaca, po sili kneževa dekreta, na obalama rijeka. Posljednji pogani u Europi prestali su da budu skandal za vjernike" (Milosz, 1986: 139).

u Krakovu kao Vladislav Jagelo, te je izabran za kralja Poljske (Snyder, 2003). Nakon smrti Jadvige 1399. godine, pravo Vladislava Jagela na prijestolje potvrdilo je kraljevsko vijeće, čime se ustalio izborni karakter prijestolja u Poljskome Kraljevstvu (Tymowski, 1999).

Sporazum između Poljske i Litve podrazumijevao je personalnu uniju i povezivanje poljskog i litavskog plemstva. Ujedinjene poljske i litavske snage porazile su Križarski red u bitci kod Grunvalda i Tanenberga, a redovito su pobjeđivali i u borbama sa snagama Ivana Groznog. Jagelonska dinastija vladala je Poljskom i Litvom do 1572. godine. U tom periodu Kraljevina Poljska postala je velika i moćna europska država, te se na taj period često referira kao na "zlatno doba" poljske državnosti (Snyder, 2003).

Poljski protonacionalizam

Godine 1569. sporazumom u Lublinu dvije se države ujedinjuju i nastaje Poljsko-Litavska Unija (pol. Rzeczpospolita Obojga Narodów). Litavska Kneževina u Uniju je donijela teritorij tri puta veći od Poljskog Kraljevstva. Tim ujedinjenjem Unija postaje najveća i najmnogoljudnija država u tadašnjoj Europi (oko 9 milijuna stanovnika). Formalno, Unijom je vladala jagelonska dinastija. Do sredine 17. stoljeća protezala se od Baltičkog do Crnog mora te se prostirala velikim dijelovima teritorija današnje Ukrajine, Rusije, Rumunjske, Njemačke, Litve, Latvije i Estonije.

To se kraljevstvo razlikovalo od ostalih u tadašnjoj Europi po izostanku vjerskih ratova, a princip tolerancije koji su uspostavili poljski monarsi bila je jedna od naprednijih politika u tadašnjoj Europi (Wolak, 2004). Unija se također razlikovala od ostalih država u Europi po specifičnom političkom sustavu koji se opisuje se kao plemićka demokracija (*demokracja szlachecka*). Naime, nakon što je 1572. godine umro kralj Žigmund August, koji nije ostavio nasljednika, dogovoreno je da će ubuduće sve poljske kraljeve birati plemstvo u parlamentu (*Sejmu*). Unija postaje *Rzeczspopolita* ili Republika, u kojoj je plemstvo moćnije od kralja, koji postaje službenik plemstva. Politička prava posjedovalo je oko 10 % stanovništva, što je u Europi tog vremena bio izuzetak. Vladavina takvog ograničenog kralja potrajala je sve do 1795. godine i podjele Poljske (Wolak, 2004).

Tolerantna klima u Poljskom Kraljevstvu potakla je i mnoge Židove da sa Zapada imigriraju u Poljsku. Židovi su u Poljsku došli u 12. stoljeću bježeći od antisemitskih pogroma u zapadnoj Europi. U Poljskom Kraljevstvu dobili su religioznu, ekonomsku i političku zaštitu kraljevskim dekretom. Godine 1264. kralj Boleslav V. izdao je formalnu "Povelju o židovskim slobodama", kojom je Židovima garantirana fizička zaštita i darovana sloboda vjeroispovijesti te zajamčena autonomnost njihova religioznog suda. Kazimir III. Veliki u 14. stoljeću donio je dodatne mjere za zaštitu Židova, kažnjavajući svaki grad u kojem bi došlo do antisemitskog djelovanja. Dobar tretman Židovi su nastavili uživati i u Poljsko-Litavskoj Uniji, što je pridonijelo njihovu daljnjem naseljavanju u poljske krajeve. Iz tog perioda potječe i židovski naziv za Poljsku – Polin, koji potječe iz hebrejske riječi *po lin*, a koja znači odmor ili počinak. U 150 godina, u periodu između 1500. i 1650., broj Židova u poljskome kraljevstvu povećao se 10 puta, s 50 000 na 500 000 (Wolak, 2004: 18).

Kako to pokazuje Zubrzycki, u Poljsko-Litavskoj Uniji termin narod (nacija[47]) imao je političko značenje odvojeno od lingvističkih i etničkih konotacija. Nacija je bila shvaćana kao politički odnos između građana-plemića: radilo se o političkoj zajednici sastavljenoj i ograničenoj na plemstvo (*szlachtu*), čiji su članovi bili jednaki u pravima. Dakle, definicija nacije bila je vezana uz društveni status i na taj način bliža atenskom *demosu* nego današnjoj demokraciji. Poljsko plemstvo bilo je najveće u Europi, i činilo je između 11 i 13 % pučanstva. Prema tome, „poljskost" je u to vrijeme bila slijepa na etničko ili religiozno podrijetlo, a poljski protonacionalizam bio je definiran teritorijalnim patriotizmom i lojalnosti prema državi (Zubrzycki, 2006: 38).

Snyder objašnjava kako je "nacija ove Unije bilo njezino plemstvo, katoličko, pravoslavno i protestantsko. Ujedinjeni zajedničkim političkim i građanskim pravima, plemstvo poljskog, litavskog i istočnoslavenskog podrijetla opisivalo se na latinskom i poljskom kao 'od poljske nacije'. Uzeli su zdravo za gotovo da će, po prirodnom poretku stvari, jezici države, govor, literatura i liturgija varirati" (Snyder, 2003: 1). Prema tome, ta je rana moderna nacija nazivana "poljskom", ali je termin označavao građanstvo prije nego jezik ili etnicitet.

[47] U poljskome jeziku riječi narod i nacija jesu sinonimi.

Kao što smo već napomenuli, Poljsko-Litavska Unija razvila je za to vrijeme radikalnu formu demokracije i to u periodu u kojem Europi predstoji doba apsolutizma (Wolak, 2004). Iako se ta postignuća (danas s povijesne distance) tretiraju kao posebnost Poljske i kao dokaz permanentne posvećenosti Poljaka slobodi i toleranciji, politički sustav koji je Unija razvila pokazao se u isto vrijeme i kao njezina slabost u međunarodnoj areni. Prema Hyde-Priceu, jedan od glavnih razloga nestanka Poljske s mape Europe, a koji će uslijediti u drugoj polovici 18. stoljeća, bila je slabost same poljske države, tj. njezine društvene strukture. Ovdje se prije svega misli na veliku moć poljske *szlachte* ili nižeg plemstva, koje nije bilo organizirano na osnovi obiteljskih veza već prema klanovima. Svojim djelovanjem niže je plemstvo uspjelo umanjiti utjecaj izabranoga monarha. U terminima teorije rascjepa, glavni je rascjep bio između *szlachte* i monarhista. Posljedica je bila ta da je *szlachta* blokirala bilo kakvu vojnu ili administrativnu reformu u Poljskoj. Nadalje, brojne interesne struje unutar *szlachte* ignorirale su nacionalne interese kujući zavjere sa stranim silama, sprječavajući stvaranje snažne države i snažnog monarha[48]. Dakle, u periodu u kojem se formira moderni europski državni sustav (kodificiran Westfalskim ugovorom 1648.) Poljska je rastrgana unutarnjim borbama između *szlachte* i trona, i u postwestfalski svijet ulazi vojno nemodernizirana (Hyde-Price, 1996). Bitka s Turcima kod Beča i slavna pobjeda Jana III. Sobjeskog bila je posljednja uspješna bitka Poljsko-Litavske Unije, nakon čega slijedi period polaganog propadanja. Od 1772. godine Poljska je podijeljena između Pruske, Rusije i Austrije, a 1795. konačno nestaje s mape Europe i to na period od skoro 130 godina.

Podjela Poljske 1772. – 1918. Nastanak modernog poljskog nacionalizma.

Uz već navedene slabosti vezane uz politički sustav, drugi je razlog propasti Republike geografski položaj, tj. činjenica da se država teritorijalno našla između tri velika, moćna i

---

[48] Uspoređujući plemićki demokratski sustav Poljsko-Litavske Unije s apsolutističkom vladavinom Petra Velikoga, Czeslaw Milosz kaže sljedeće: "Teško je naći veći kontrast od toga (…) S one strane, svemoć vladajućeg, jedinstvo vlasti, svetovne i duhovne, dvorska zavjera i ubojstvo kao načelni instrument politike. S ove strane, atmosfera ne samo nedostatka napetosti, nego opuštenosti, *habeas corpus*, dreka u parlamentu, nepostojanje slučajeva kraljoubistva, korupcija i kupovanje glasova, anarhične navike jedinki, okruga i grupa… ali klasna demokracija je bila činjenica. Odlučivala je o njoj većina centara koji su se borili za vlastite interese… Pronađen je i princip nepoznat igdje drugdje. Poslanik je izjavljujući: *liberum veto*, prekidao sjednicu parlamenta, što je pretpostavljalo da je pri zakonima bila potrebna himerična jednoglasnost, i da je sloboda mišljenja dobivala samoubilačke crte. Ruski diplomati su sve to promatrali sa strane, gladeći brade. U početku su gledali izdaleka. Kasnije, kada su njihovi potezi bili olakšani vojnom silom, služiti se novcem ili pritiskom da bi kupovali stranke ili poslanike, bilo je za njih nešto lako. Njihov uspjeh pokazao se potpunim." (Milosz, 1986: 19)

ekspanzionistički nastrojena carstva: Rusije, Austro-Ugarske i Pruske. Podjela Poljske provedena je u tri etape u periodu između 1772. i 1795., a njezino stanovništvo našlo se u tri različita državna sustava (Najbar-Agičić, 2018).

Prva podjela Poljske 1772. godine, kada su Rusija, Pruska i Austro-Ugarska podijelile između sebe teritorij Poljsko-Litavske Republike, potresla je *szlachtu*, koja je nakon toga pokrenula reforme koje su rezultirale donošenjem Trećesiječanjskog ustava 1791. godine. Ustav je proširio političko članstvo (naciju) na sve koji posjeduju zemlju, umjesto samo na one plemićkog podrijetla. Plemstvo bez zemlje isključeno je iz nacije, dok su stanovnici gradova postali njezini novi članovi (Zubrzycki, 2006: 39). Bez obzira na te promjene, Poljska je ostala podijeljena između triju sila. I dok se prethodna etapa poljske povijesti asocirala s "užitkom," podjelom je započela druga epoha, koju karakterizira osjećaj "boli" (Domanska, 2000). Period kojim dominira princip boli jest period romantizma 19. stoljeća u kojem se izmjenjuju poniženje, pobune i ustanci, konspiracije, snovi o neovisnosti i ponovnom rođenju države Poljske.

Godine 1831., u jeku poljsko-ruskog rata koji je uslijedio nakon Novembarskog ustanka, Adam Mickiewicz, tzv. „poljski Byron" (Ash, 1999), boravio je u Dresdenu, gdje je napisao mističnu patriotsku poemu Dušni dan (pol. *Dziadi*) posvećenu borbi svojih sunarodnjaka. Jedna od najvažnijih scena odvija se u zatvorskoj ćeliji u kojoj otac Petar zamišlja patnju Poljske kao nužno zlo za spasenje cijeloga svijeta. Poljska u ovoj zamisli predstavlja "Krista svih nacija" (*Chrystus narodow*), a njezina borba shvaća se kao borba za slobodu svih nacija. U poemi Mickiewicz nagovještava kako će "Nacija Spasitelj ustati, ujediniti se i ozdraviti cijelu Europu". Naime, onako kako je Krist umro da bi očistio grijehe svijeta, tako se sada Poljaci bore protiv tri velike sile da oslobode ne samo sebe, već i ostale podjarmljene narode (Zubrzycki, 2006: 45). Inače, slogan "za slobodu – našu i vašu" postao je univerzalna lozinka u svim poljskim ratovima za neovisnost (Grudzinska Gross, 1998: 45). Prema G. Zubrzycki, pjesnici romantizma igrali su ključnu ulogu u stvaranju i širenju te novine u poljskoj naciji. Prozvani su apostolima nacije, misionarima poljske duše, moralnim autoritetima koji u svojim radovima opisuju patnje porobljenog naroda i podržavaju osobnu žrtvu u ime domovine, vrhovnog ideala i svete vrijednosti. Za romantičare, poljska nacija bila je zajednica povijesti i tradicije koju vodi jedinstvena misija: da sve nacije oslobodi od opresije (Zubrzycki, 2006).

Prema Domanskoj, upravo je poljski mesijanizam najdublje uvjerenje koje upravlja načinom na koji Poljaci razmišljaju o sebi, svojoj zemlji i smislu svojeg postojanja (Domanska, 2000). Na istome tragu je i Zubrzycki, koja tvrdi da je strastveni romantizam osnažio poseban tip poljskog mesijanizma, a upravo je mesijanizam 19. stoljeća ključ u definiranju forme katolicizacije nacionalnog identiteta (Zubrzycki, 2006).

Sve u svemu, podjela Poljske bila je transformirajuća trauma u poljskoj povijesnoj i društvenoj imaginaciji. Zubrzycki tvrdi kako je period podjele (1795. – 1918.) važan iz nekoliko razloga:

a) prekinuo je napore u formiranju države i preorijentirao je nastajući nacionalni identitet prema novom smjeru
b) redefinirao je odnos između nacije i države (i između pojmova nacionalnosti i državljanstva)
c) osigurao je narativnu strukturu modernog poljskog nacionalizma (Zubrzycki, 2006: 43).

Dakle, ako je Poljsko-Litavska Unija osigurala originalnu matricu poljskog protonacionalizma, njezin raspad odredio je pravac onoga što je slijedilo. S posljednjom podjelom Poljske politička definicija nacionalnosti i koncepcija poljskosti fokusirana na multietničku republiku postala je iznimno teška za održati (Zubrzycki, 2006). Dakle, osnovne su teze kako: a) u nedostatku države nastaje distinkcija između države i izvorne nacije, b) rano se odustaje od moderne vizije nacije i nacionalnog identiteta i c) nastaje moderni poljski nacionalizam prema kojemu nacija ne počiva na institucijama već na idejama, te se ona počinje shvaćati kao moralni entitet, ideal koji počiva u srcima i dušama Poljaka (Porter, 2001; Snyder, 2003; Zubrzycki, 2006; Millard, 2010). Upravo je raspad države bio katalizator za formu koju će ovaj nacionalizam poprimiti. Zubrzycki zaključuje kako je krajem 19. stoljeća poljskost iznova zamišljena, ovoga puta preko etnolingvističkih linija i kako taj moderni poljski nacionalizam postaje masovan. Štoviše, katolicizam, već istaknuta karakteristika poljskog društva, postaje određujuće obilježje nacije u kritičnom periodu demokratizacije nacionalnog sentimenta (Zubrzycki, 2006: 43).

Dakle, od kasnog 19. stoljeća etnička koncepcija dominira, a nacija i država razumiju se kao odvojene, ako ne i antagonističke. Međutim, kao što ćemo pokazati kasnije, tradicionalni

patriotizam ili rana moderna vizija nacije nije nestala, već je preživjela podjelu Unije. Iako dezintegracija te vizije počinje krajem 19. stoljeća s pojavom modernih nacionalnih ideja, u Drugoj Poljskoj Republici, koja nastaje nakon Prvoga svjetskog rata, odvijat će se borba između tih dviju koncepcija poljske nacije.

Poljski mitovi

Iz perioda podjele Poljske potječe nekoliko mitova koji će kasnije igrati ulogu u borbama za definiranje poljskoga nacionalnog identiteta i viziju buduće poljske države. Prvi je mit onaj o "Zlatnom dobu", o periodu koji je postojao prije vremena katastrofe, kada su svi narodi Unije, posebno Ukrajinci i Poljaci, živjeli zajedno[49]. Taj mit postaje temelj za određenu viziju Poljske države, tzv. "jagelonski koncept", prema kojemu bi Poljska nakon oslobođenja trebala težiti obnovi bivše Unije na principima višenacionalnosti i multikulturalnosti. Koncept ili vizija "jagelonske Poljske" ušla je na taj način u kolektivni imaginarij nacije, a u 20. stoljeću zagovarao ju je maršal Jozef Pilsudski (Davies, 1997).

Povijest kršćanstva u Poljskoj vezuje se uz prijelaz Mješka I. na kršćanstvo 966. godine, a sam je događaj poznat kao "Krštenje Poljske". U Poljskoj je uvriježeno mišljenje kako je otada Poljska dio latinskog svijeta i zapadne kulture. Mit o Poljskoj kao o bedemu kršćanstva, kao *Antemurale Christianitatis*[50], ima dugu povijest. Prema tomu mitu, Poljaci su štit Europe, izabrani narod čija je misija braniti Europu od heretika, pogana i barbara. Takva je reputacija dobila posebnu potvrdu nakon što je kralj Jan Sobjeski oslobodio Beč od Turaka 1683. godine. Dakle, taj se mit inicijalno koristio u kontekstu ratovanja s Turcima i Tatarima, a kasnije se koristio da bi se opravdala poljska obrana katoličke Europe od pravoslavnih Moskovljana (Davies, 1997). Mit je ostao na životu i kroz 20. stoljeće te je korišten u poljsko-

---

[49] Priča kaže kako su u kratkom periodu prije podjele Poljsko-Litavske Unije na njezinim istočnim granicama bili česti upadi ruske vojske u kojima su masakrirani seljaci, pravoslavni, katolički i židovski, bez razlike. U takvom ambijentu pojavljuje se lik kozačkog vidovnjaka Mojsija Wernyhore, čija su se predskazanja prepričavala u narodu. Godinama nakon njegove pojave, već duboko u 19. stoljeću, taj vidovnjak postaje simbolom nade i uskrsnuća. Prepričavale su se njegove priče o "Zlatnom dobu", koje je postojalo prije vremena podjele. Wernyhora je također predskazao da će se jednoga dana ponos, harmonija i sreća vratiti. Opjevali su ga mnogi poljski romantičarski pjesnici, od Slowackog do Wyspianskog (Davies, 1997).

[50] Kako to pokazuje Davies, Poljaci nisu usamljeni u viđenju sebe kao čuvara katoličkog svijeta. Mađari i Hrvati također se ponose time te koriste i sličnu terminologiju (Davies, 1997: 145).

sovjetskom sukobu 1920. te u diskursu pokreta Solidarnost u borbi protiv komunističkog režima 1980-ih.

Sponu između poljskosti i katoličanstva dodatno je ojačao i mit o "Crnoj Madoni", Majci Božjoj Częstochowoj. Priča kaže kako je 1655. godine Poljsko-Litavska Unija bila napadnuta sa svih strana. Rusi su zauzeli Minsk i Vilnius i prodirali su prema Kijevu. Švođani su u Uniju prodirali na dvije fronte, iz Pomeranije prema zapadu i iz baltičkih provincija prema istoku, i već su bili osvojili Varšavu i Krakow. Jedna od rijetkih neosvojenih pozicija bio je pavlinski samostan Jasna Gora kraj Częstochowe, u kojem se nalazila ikona "Crne Madone", Majke Božje Częstochowske. Legenda kaže kako su se za vrijeme švedskog napada pavlini branili tako što su se, među ostalim, molili Djevici Mariji. Nakon mjeseci borbe švedski je kralj odustao od pohoda i Poljsko-Litavska Unija bila je spašena. Dvije godine kasnije, poljsko-litavska vojska već je bila u Švedskoj. Događaj je smatran čudom za koje je zaslužno prisustvo ikone Crne Madone u samostanu. Kao znak svoje zahvalnosti, kralj Jan Kažimir posvetio je cijelo kraljevstvo Djevici Mariji. Na ceremoniji koja je održana u katedrali u Lavovu 1656. godine Djevica Marija okrunjena je kao „Kraljica Poljske". Poljski tradicionalni moto *Polonia semper fidelis* vjerojatno potječe od kraljeva zavjeta vjernosti Djevici. Otada Poljaci štuju Majku Božju kao svojeg zaštitnika, a katolicizam se javlja kao kamen temeljac poljskoga nacionalnog identiteta. Prema Daviesu, riječ je o ključnom momentu nastanka mita o „Poljaku-katoliku", vjerovanja da su samo katolici istinski ili pravi Poljaci (Davies, 1997: 146). Međutim, u vrijeme kada mit nastaje u Poljsko-Litavskoj Uniji samo je trećina do polovica stanovništva bilo katoličke vjeroispovijesti. Takvo shvaćanje poljskosti utjecalo je na jačanje podjela među stanovništvom raskomadane Poljske u 19. i početkom 20. stoljeća, kada su, dobrim dijelom i zbog bujajućega poljskog modernog nacionalizma, i manjine razvile snažne vlastite nacionalne osjećaje. Majku Božju Częstochowsku opjevao je i Adam Mickiewicz u svojoj poemi *Pan Tadeusz*, te ona i danas predstavlja jedno od ključnih simboličkih mjesta poljskoga nacionalnog identiteta (Davies, 1997). Zaključno, koncept "Krista svih nacija", mit o Crnoj Madoni kao i mit o Poljskoj kao o bedemu kršćanstva gradili su ideju poljske nacije kao neodvojive od katoličanstva, ideju koju će kasnije u politiku uvesti Roman Dmowski.

Nastanak modernih političkih stranaka

U posljednjem desetljeću 19. stoljeća nastale su u Poljskoj moderne političke stranke. Godine 1892. u egzilu u Parizu nastaje Poljska socijalistička stranka (*Polska Partia Socjalistyczna,* PPS) kao pokret za neovisnost Poljske s Jozefom Pilsudskim na čelu. U srpnju iste godine u Rzesowu u tadašnjoj Galiciji osnovana je Poljska seljačka stranka (*Polskie Stronnictwo Ludowe*, PSL) s Wincentyjem Witosom na čelu. Godinu dana kasnije u Varšavi je osnovana nacionalistička Nacionalna liga, preteča Nacionalnih demokrata (*Narodowa Demokracja*, ND, poznata pod akronimom *Endecja*) Romana Dmowskog. U to doba najsnažnije stranke s masovnom podrškom bili su seljaci (*ludowci*) i nacionalisti (*narodowcy*), a obje su zagovarale takozvani „piastovski koncept" (Davies, 1997). Riječ je o alternativnom mitu o zlatnom dobu, prema kojemu je u davna vremena poljska nacija živjela na svojoj zemlji predaka u jedinstvu i harmoniji. Zemljom je dobronamjerno i pravedno vladao legendarni vladar Piast, inače sin seljaka. Nakon nekoliko stoljeća, Poljaci su izgubili svoje jedinstvo i kontrolu nad urođeničkom zemljom. Stranci i uljezi – Nijemci, Židovi, Ukrajinci i Rusi – zloupotrijebili su poljsku prirodnu gostoljubivost te su uzeli velike dijelove Poljske za sebe. Otada je dužnost svih Poljaka da se ujedine i otjeraju strance sa svoje rodne grude (Davies, 1997: 152). Dakle, prema piastovskom konceptu, Poljska pripada Poljacima i treba biti nastanjena samo Poljacima. Taj je koncept dijametralno suprotan jagelonskomu konceptu, koji je preferirao Pilsudski i njegov PPS i koji se temeljio na prvom mitu o zlatnom dobu.

Prije 1914. te su grupacije imale različite pristupe prema silama koje su podijelile Poljsku – Rusiji, Njemačkoj i Austro-Ugarskoj, kao i prema ideji izgradnje nacije. PPS se zalagao za oružanu borbu i za društveni progres, ND se zalagao za lojalizam i etnonacionalizam, a PSL za socioekonomsku emancipaciju (Kunicki, 2012). PPS je kao glavnog neprijatelja vidio Rusiju, a nade za neovisnost vezivao je uz suradnju s Austrijancima, pod čijom su vlašću Poljaci uživali najveću autonomiju. S druge strane, ND je najvećom opasnošću za Poljake smatrao Njemačku, vidjevši Ruse kao buduće zaštitnike Poljaka (Najbar-Agičić, 2018). Prvi svjetski rat prisilio ih je da sklope privremeni savez i ujedine se oko neovisnosti poljske države kao zajedničkog cilja. Međutim, čim je Poljska ponovno stekla državnost, strane su se ponovno sukobile oko pokušaja definiranja političkog sustava, prije svega oko toga hoće li sustavom dominirati snažna izvršna vlast ili parlament.

Prvi svjetski rat Poljaci su dočekali ratujući međusobno u redovima vojski triju carstava. S obzirom na to da je Rusija zajedno s Francuskom i Velikom Britanijom činila savez Antante, pitanje potencijalne neovisnosti Poljske nije nailazilo na razumijevanje zapadnih saveznika Rusije, već su ga tretirali kao unutrašnje pitanje Ruskog Carstva. S druge strane, Poljaci koji su se nalazili pod vlašću Austrije i Njemačke sudjelovali su u borbama na strani Centralnih sila. Iznimnu ulogu u ratu odigrao je Jozef Pilsudski, koji je bio na čelu svojih jedinica boreći se na strani Centralnih sila. U ljeto 1917. Pilsudski odbija položiti prisegu kojom bi novoformirane poljske oružane snage potvrdile vjernost austrijskomu i njemačkomu vladaru. Nakon odbijanja prisege Nijemci su ga zatvorili, čime je prekinuta veza između Pilsudskog i Centralnih sila i što je učinilo Pilsudskog potencijalnim saveznikom kasnije pobjedničke Antante. Pilsudski postaje žrtvom i simbolom borbe protiv okupatora (Najbar-Agičić, 2018).

U siječnju 1917. godine predsjednik Sjedinjenih Američkih Država Woodrow T. Wilson izložio je svojih Četrnaest točaka, tj. izjavu o načelima za uspostavljanje mira na kojima su se trebali temeljiti mirovni pregovori kako bi se okončao Prvi svjetski rat. Sjedinjene Države ulaze u rat na strani Antante 6. travnja 1917., a Wilson 8. siječnja 1918. načela izlaže u govoru pred američkim Kongresom. Točka 13. proglasa glasila je: “Trebalo bi uspostaviti neovisnu poljsku državu koja bi trebala obuhvaćati područja na kojima živi neosporno poljsko stanovništvo, a kojima bi se trebao osigurati slobodan i siguran pristup moru, a čija bi politička i ekonomska neovisnost i teritorijalna cjelovitost trebala biti zajamčena međunarodnim sporazumom” (Wilson, 2020). Poljskoj neovisnosti u prilog je išla i Februarska revolucija u Rusiji. S jedne strane, ovaj događaj i promjena vlasti u Rusiji preokrenule su stav članica Antante prema Rusiji. S druge strane, nove ruske vlasti bile su sklone dopustiti osnivanje nezavisne poljske države ako ona bude saveznica Rusije. Te nove okolnosti potaknule su Romana Dmowskog da u ožujku 1917. u Parizu izda proglas o obnovi neovisne Poljske. Svi ti događaji učinili su da poljsko nacionalno pitanje od marginalnog postane jednim od ključnih pitanja europske i svjetske politike (Najbar-Agičić, 2018).

3.2. Poljska Druga Republika (1918. – 1939.) Dvije tradicije političkog mišljenja.

Poljska nacionalna neovisnost nije došla kao rezultat narodnog ustanka već kao posljedica kataklizme Prvog svjetskog rata (Hyde-Price, 1996). Kraj rata označio je raspad nekad moćnih carstava – ruskog, pruskog i habsburškog – što je omogućilo Poljskoj da obnovi svoj

suverenitet. Nakon kapitulacije Centralnih sila na području neovisne Poljske formirano je Namjesničko vijeće, koje je 11. studenoga 1918. prepustilo vlast Pilsudskom prije svega zato jer je vjerovalo da je jedino on u stanju osigurati red i mir. Pilsudski je 16. studenoga izdao proglas inozemnim vladama o osnivanju države Poljske, a 22. studenoga izdao je dekret kojim je regulirao organizaciju vlasti u državi, prema kojemu je on privremeno preuzeo ulogu načelnika države. Pilsudski je imenovao vladu i najviše državne dužnosnike. Prvi demokratski izbori za Sejm održani su 26. siječnja 1919., a pobjedu je ostvario Pučko-nacionalni savez, tj. ND[51]. Glavni zadatak tog sastava Sejma bilo je donošenje ustava koji bi definirao politički sustav zemlje. Rad na ustavu potrajao je dvije godine, prvenstveno zbog ratnih okolnosti u kojima je prvi saziv Sejma funkcionirao (Najbar-Agičić, 2018).

Naime, uz proces izgradnje države koji je podrazumijevao spajanje u cjelinu triju dotad podijeljenih dijelova, paralelno je tekao i proces definiranja granica koji je bio obilježen sukobima s gotovo svim susjednim zemljama. Najveće borbe odvijale su se na istočnim granicama, koje nisu bile predmet Pariške mirovne konferencije. Na istočnoj je granici u veljači 1919. započeo sukob Poljske s Crvenom armijom koji je nakon dvije godine, u kolovozu 1920. godine, završio pobjedom Poljaka u bitci kod Varšave. Nakon tog poraza Crvene armije započeli su mirovni pregovori koji su završili potpisivanjem primirja u Rigi u ožujku 1921., čime su konačno određene granice Druge Republike (Najbar-Agičić, 2018). Ubrzo nakon te pobjede, Sejm je jednoglasno prihvatio novi ustav na sjednici 17. ožujka 1921. godine. Ustav je Poljsku definirao kao demokratsku republiku s trodiobom vlasti. Izvršnu vlast činili su predsjednik i vlada, dok je zakonodavna vlast podijeljena na dva doma, Sejm i Senat. Zastupnici su birani na mandate od pet godina, a predsjednika je birala Nacionalna skupština (zastupnici Senata i Sejma zajedno). Ustav je davao građanska i politička prava svim građanima, neovisno o spolu, nacionalnom ili vjerskom opredjeljenju. Nadalje, ustav je davao prednost zakonodavnoj ispred izvršne grane vlasti. Takav model, u kojem predsjednik ima ograničene ovlasti, rezultat je prije svega straha nacionalnih demokrata od Pilsudskoga, za kojeg se pretpostavljalo da bi mogao biti izabran za predsjednika, pa se nastojalo u startu mu ograničiti potencijalni manevarski prostor.

[51] U siječnju 1919. dolazi do ujedinjenja triju desnih stranaka iz tri dijela podijeljene Poljske pod nazivom Pučko-nacionalni savez, s Dmowskim na čelu.

Naposljetku je Pilsudski odustao od kandidature. U izbornom zakonu nije postavljen izborni prag, što je dovelo do poplave stranaka u Sejmu i nestabilnosti parlamentarnih koalicija te, u konačnici, čestih promjena vlada (Najbar-Agičić, 2018).

Sve u svemu, poljska demokracija pokazala se nezrelom i krhkom od samih početaka. Prvog demokratski izabranog predsjednika Gabriela Narutowicza u prvim danima njegova mandata, 16. 12. 1922. godine, ubio je umjetnik Eligiusz Niewiadomski, simpatizer Endecje. Naime, na prvim izborima za predsjednika države Narutowicz je osvojio 289 glasova članova Nacionalne skupštine, dok je Maurycy Zamoyski iz Nacional-demokratske stranke osvojio 227 glasova. Nacionalni demokrati odlučili su bojkotirati Predsjednika te su danima organizirali proteste diljem Varšave tvrdeći kako su Predsjednika izabrali komunisti, Židovi i Nijemci, a ne Poljaci. Naime, glavni im je problem predstavljala činjenica da je za Narutowicza glasalo 113 zastupnika manjina[52] u Sejmu (Najbar-Agičić, 2018).

Slijedilo je pet godina slabih i kratkotrajnih koalicijskih vlada. Nakon što su u svibnju 1926. godine nacionalni demokrati, kršćanski demokrati i PSL formirali još jednu koalicijsku vladu, sit "jalovog parlamentarizma", Pilsudski je izveo vojni državni udar i uspostavio autoritarni režim poznat pod imenom *sanacja* (od lat. *sanare* – pročišćenje). Pilsudski uvodi promjene u ustav kojima je izvršna vlast dobila prevagu nad zakonodavnom. Pilsudski je ostavio sve sastavnice parlamentarne demokracije poput političkih stranaka, redovitih parlamentarnih izbora i smjene vlada, a sam je rijetko obnašao najviše funkcije u državi (dva je puta kratko bio premijer, a do smrti je bio ministar obrane). Međutim, stvarna vlast u državi bila je u njegovim rukama, te taj period karakterizira formalno demokratski, ali u stvarnosti autoritarni tip vlasti. U travnju 1936., mjesec dana prije smrti Pilsudskog, donesen je novi ustav koji je i institucionalno udario temelje autokracije. Predsjednik dobiva iznimno velike ovlasti, uloga parlamenta svedena je na minimum, a temeljna vrijednost postaje država (Najbar-Agičić, 2018).

Jozef Pilsudski i *Sanacja*

[52] Godine 1921. u Poljskoj je živjelo oko 30 milijuna ljudi, od čega su Poljaci činili 65 % stanovništva, Ukrajinci 16 %, Židovi 10 %, Bjelorusi 5-6 %, Nijemci 3 % te ostali oko 1 % (Najbar-Agičić, 2018)

Jozef Klemens Pilsudski rođen je 1867. godine u selu Zułowo u današnjoj Litvi, koje je u vrijeme njegova rođenja pripadalo Ruskomu Carstvu. Pilsudski je bio potomak stare plemićke obitelji iz Litve te je baštinio nasljeđe posljednjega romantičarskog ustanka poljskog plemstva iz 1863. godine. Naime, njegov otac Józef sudjelovao je u siječanjskom ustanku 1863. godine (Walicki, 2000). U promišljanju buduće poljske države Pilsudski se vodio idejom obnavljanja nekadašnje Poljsko-Litavske Unije, što je značilo teritorijalno veliku, ali etnički šarenu Poljsku (Michnik, 1987). Kao što ističe Walicki, za Pilsudskog je etnička raznolikost Litve bila životna činjenica, njemu poznata karakteristika koja je u najmanju ruku zaslužila barem paternalističku toleranciju. Štoviše, Pilsudski si je takvu benevolentnost mogao priuštiti jer je na litavske i bjeloruske seljake, kao i na židovske trgovce i obrtnike, gledao s pozicije kulturne superiornosti koju mu je jamčio položaj poljskog vlastelina (Walicki, 2000). Prema Reszczyńskomu, „presudnu je ulogu u procesu stvaranja ideološkog identiteta Piłsudskog [...] odigrala romantična tradicija“ (Reszczyński, 2011). Ideja romantizma očitovala se naročito u specifičnoj percepciji domoljublja pilsudskista (skupine oko Pilsudskog), u kojoj se miješaju ideja borbe za neovisnost i nasljeđe poljskih viteških i vojničkih tradicija (Reszczyński, 2011).

Živeći u ruskom dijelu Poljske, Pilsudski je pohađao rusificiranu gimnaziju. Kaže kako je “tamo postao socijalist. Mržnja prema ruskome režimu rasla je u meni iz godine u godinu. Prezirao sam svojeg neprijatelja. Gorko sam se sramio naše impotencije. Želio sam naštetiti Rusiji, ali sam umjesto toga morao šutke trpjeti brutalno ponašanje ruskih učitelja koji nikada nisu prestajali vrijeđati moj nacionalni osjećaj” (Pilsudski u Chernov, 1935: 148). Chernov objašnjava kako se u nekim drugim okolnostima Pilsudski mogao razviti u uskog nacionalista i šovinista. S obzirom na to da je odrastao u epohi u kojoj je u Rusiji socijalizam vladao i utjecao na sve mentalne stavove, posebno na one mladih, Chernov zaključuje kako je bilo nemoguće biti revolucionaran, a ne biti socijalist (Chernov, 1935).

Dakle, može se konstatirati kako su plemićko podrijetlo i odrastanje pod ruskom vlašću odredili političko djelovanje Pilsudskog, kao i njegovo shvaćanje Poljske države i poljskog nacionalnog identiteta. S jedne strane, politički stavovi Pilsudskog bili su oblikovani socijalizmom, a s druge strane težnjom za neovisnosti Poljske. Taj tip socijalizma u kombinaciji s nastojanjima za nacionalnom neovisnošću podržavao je Lenjin, dok ga je

kritizirala Rosa Luxembourg, koja je bila na čelu suparničke socijal-demokratske stranke u Poljskoj. Luxembourg je Pilsudskog optuživala za nacionalizam, tj. zamjerila mu je što je prvenstvo u svojoj političkoj borbi dao obnovi ideje povijesne poljske nacije, a ne klasnoj borbi temeljenoj na internacionalizmu (Pankowski, 2010). Kritika R. Luxembourg iz perspektive socijalističke ortodoksije bila je utemeljena jer je Pilsudski uistinu nastojanja za nacionalnu neovisnost pretpostavljao međunarodnoj klasnoj borbi. Da je tome tako, smatra i Chernov, koji tvrdi kako je socijalizam za Pilsudskog u kasnijoj fazi bio samo sredstvo ostvarenja krajnjeg cilja, a taj je bio neovisnost Poljske. Naime, socijalizam mu je omogućio da agitira među radnicima i seljacima, što je trebalo stvoriti plodno tlo za organizaciju borbenih skupina. Ideja je bila da se radnike i seljake uvuče u rat koji će na koncu rezultirati odvajanjem Poljske od Rusije (Chernov, 1935).

Dakle, može se ustvrditi kako je Pilsudski bio više nacionalist nego socijalist, s time da je njegov nacionalizam bio vezan uz posebnu viziju poljske nacije i države. Michnik pokazuje kako je proleterski univerzalizam poljskih ili pilsudskijevih socijalista bio povezan s vizijom jagelonske Poljske, Poljske koja je bila zajednička domovina svih nacija koje su živjele na prostoru bivše Unije. To je bila otvorena i tolerantna Poljska, Poljska koja je bila ponosna na to što je bila "zemlja bez lomače", ponosna na svoj princip "za našu i vašu slobodu". Bila je to i ekspanzionistička Poljska, kulturne ekspanzije temeljene na širenju nacionalnih vrijednosti (Michnik, 1987). Dakle, riječ je bila o varijanti tzv. građanskog nacionalizma, viziji obnove države kakva je jednom postojala. Pilsudski je čak razmišljao o federaciji naroda koji su nekad činili Poljsko-Litavsku Uniju. Međutim, kako to pojašnjava Milosz, "ideja Pilsudskog o federaciji bila je osuđena na propast jer je nitko nije podržao – ni Poljaci, ni Litavci, niti Bjelorusi. Litavci su imali jako jednostavan argument: osjećali su se ugroženima od poljskog jezika i poljske kulture" (Milosz, 1998: 186). Milosz dodaje kako je tomu strahu pridonio i Dmowski, koji je još 1917. godine u Americi iznio stav kako je sve na istoku poljsko, stav prema kojemu Litavci, Bjelorusi i Ukrajinci nisu ni postojali (Milosz, 1998).

U cijelom se međuratnom razdoblju, a posebno nakon državnog udara 1926. godine, radilo na jačanju legende ili mita o Pilsudskom. Godine 1937., nakon njegove smrti, Sejm je donio odluku da se 11. studenoga, dan kada je Namjesničko vijeće 1918. predalo vlast Pilsudskomu,

slavi kao Dan neovisnosti[53] (Najbar-Agičić, 2018). Posebnu ulogu u stvaranju mita o Pilsudskom odigrao je rat s Crvenom armijom koji se od 1918. do 1920. odvijao na istočnim granicama Poljske. Nakon godinu i pol dana borbi u kojima je više uspjeha imala Crvena armija, 13. kolovoza 1920. godine Crvena armija došla je nadomak Varšave i zaprijetila opstanku nove poljske države. Legenda kaže kako je tri dana kasnije, 16. kolovoza 1920. godine vrhovni zapovjednik poljske vojske maršal Pilsudski krenuo u protunapad napavši bok Crvene armije, čime je zbunio neprijatelja i u konačnici porazio Crvenu armiju. Taj događaj u narodu je poznat kao Čudo na Visli[54], te je postao dijelom mita o maršalu Pilsudskom. U narodu je zaživio i mit kako je za pobjedu nad Crvenom armijom zaslužna Djevica Marija (Osa, 2003). U jednoj varijanti tog mita sav je naglasak na Djevici Mariji, čime se umanjuje značaj Pilsudskog. U drugoj verziji Djevica je pomogla Pilsudskomu, čime on postaje dijelom katoličkog narativa o poljskoj povijesti.

O izgradnji legende oko Pilsudskog svjedoči i Witold Gombrowicz u svojoj knjizi *Polish Memoirs* (2004). Gombrowicz se u knjizi prisjeća dana kada je umro[55] maršal Pilsudski i toga kako je krema poljske inteligencije (intelektualci, filozofi, umjetnici) nahrupila pred palaču Belvedere[56] u Varšavi. Gombrowicz tvrdi kako je u stavovima poljskih intelektualaca prema Pilsudskomu dobrim dijelom prevladala konvencija, pa čak i kliše, i kako su ga neosporno

---

[53] Taj se događaj i danas u Trećoj Republici slavi kao Dan nezavisnosti.

[54] Taj događaj dobio je i ekranizaciju na filmu. Godine 2011. poljski režiser Jerzy Hoffman snimio je dugometražni igrani film *1920 Bitwa warszawska*. Hoffman je poznat po filmskoj adaptaciji Sienkiewiczeve trilogije *Ognjem i mačem*.

[55] Pilsudski je sahranjen u kripti katedrale na Wavelu u Krakovu, u kojoj se tradicionalno sahranjuju poljski kraljevi (Najbar-Agičić, 2018).

[56] Pałac Belwederski u Varšavi jedna je od rezidencija poljskog predsjednika, u kojoj se među ostalim primaju strani državnici.

smatrali jednim od najvećih Poljaka. Gombrowicz svjedoči i o tome kako njegov lik i djelo nikada nisu bili predmetom satire ili kritike, bilo s lijeva, bilo s desna[57] (Gombrowicz, 2004).

Konačno, ostaje za raspraviti kakvo je nasljeđe Jozefa Pilsudskog. Prema povjesničaru Tomaszu Nałęczu, "Józef Piłsudski smatrao je velikom pogreškom poljsku državu tretirati kao etničku državu Poljaka. Republika je u njegovo vrijeme bila višenacionalna država. Dmowski i Piłsudski temeljno su se razlikovali po tome što je Piłsudski smatrao da država treba cijeniti odanost sebi (državi), a ne etničku pripadnost. Vjerovao je da dobar građanin poljske države može biti Poljak, Židov, Ukrajinac, Bjelorus, da može biti katolik, protestant ili Židov (Nałęcz, 2019). S druge strane, nasljeđe je Pilsudskog i negativan stav prema parlamentarnoj demokraciji i autoritativni tip vladavine. Kako to pokazuje Chernov, Pilsudski je, promatrajući sa strane probleme mlade poljske demokracije, skovao izraz „parlament je lokomotiva koja vuče iglu". Pilsudski je volio govoriti protiv stranačkog duha i protiv stranaka koje pretvaraju državnike u partijske zatvorenike svojim dogovorom i konstantnim pregovaranjem (Chernov, 1935). Kunicki tvrdi kako Pilsudski nije bio jedini koji je bio razočaran parlamentarnom vladavinom. Endecja je također promišljala alternative parlamentarnomu sustavu. Ideje su išle u smjeru povećanja ovlasti predsjednika i smanjenja ili ograničenja liberalnog koncepta prava glasa (Kunicki, 2012).

Za Pankowskog, procjena nasljeđa Pilsudskog nužno je dvosmislena jer ono izaziva konfliktne asocijacije. S jedne strane, "ideja građanske nacije i odbijanje etničkog šovinizma, modernizirajući republikanizam i odvojenost crkve i države, društvene reforme i emancipacija žena. S druge strane, tu su represija političkih suparnika, nasilno odbacivanje pravila parlamentarne demokracije, prijezir prema liberalnim vrijednostima i individualnim pravima" (Pankowski, 2010: 20). O dvostrukom nasljeđu Pilsudskog i njegovoj ambivalentnoj ulozi dobro svjedoči sljedeći odjeljak iz Michnikove knjige *The Letters From Freedom*:

---

[57] Prema Gombrowiczu, Pilsudski je "uistinu volio poslušnost, ali je vrednovao dostojanstvo, slobodu i ponos u Poljaka" (Gombrowicz, 2004: 134–135). U nastavku, Gombrowicz kaže kako nije njegovo da ocjenjuje politike Pilsudskog, ali smatra da u trenutku u kojemu je vodio Poljsku „ni Churchill, ni Mussolini ni Napoleon na njegovom mjestu ne bi učinili mnogo više" (*ibid*., 135). Zaključuje kako je Pilsudski napravio sve što se napraviti moglo na bilo koji način na koji se moglo napraviti. Smatra kako su njegov realizam, odvažnost i hrabrost bili u snažnom kontrastu prema kukavičkomu pacifizmu prepametne buržoazije u Francuskoj ili Engleskoj. Gombrowicz navodi kako je veličina Pilsudskog, barem u spisateljskim krugovima, bila neupitna, kao nešto što je uspostavljeno sada i zauvijek.

> "Razmišljam o Poljskoj. Poljsko iskustvo dobro simbolizira Jozef Pilsudski. Pilsudski je, prema mojem sudu, bio inkarnacija najbolje poljske tradicije borbi za slobodu i neovisnost. Bio je, nakon 1918., prvi poglavar nezavisne države, jamac prvih slobodnih parlamentarnih izbora… i prvih predsjedničkih izbora, na kojima je izabran Gabriel Narutowicz. On je također svjedočio trenutku kada su Poljaci iznenada izgubili osjećaj za kompromis, trenutku kada je prvi demokratski izabrani predsjednik ubijen nakon brutalne kampanje mržnje u novinama i na ulicama. Pilsudski se povukao u Sulejowek, a poljski Parlament pokazao se nesposobnim stvoriti stabilnu vladu. Tri godine kasnije vratio se na vlast pomoću bajunete. Započela je duga i bolna agonija poljske parlamentarne demokracije. Zaključno, čovjek koji se borio za slobodu i izborio slobodu za Poljsku, otac poljske nezavisnosti, također je udario temelje diktaturi u Poljskoj" (Michnik, 1998: 154).

Nałęcz ispravno primjećuje kako, s obzirom na njegovu bogatu biografiju i na višestruka nasljeđa, svatko danas bira iz Piłsudskog ono što mu je najbliže ili najkorisnije. Međutim, Nałęcz smatra da ako tražimo jedan pojam, jednu vrijednost s kojom je Piłsudski najviše povezan i koju simbolizira, to je onda neovisnost Poljske i vlastita država (Nałęcz, 2019). S obzirom na ambivalentnost nasljeđa Pilsudskog i česta pozivanja na njega u suvremenoj poljskoj politici, ključno je obratiti pažnju na konkretan sadržaj na koji se misli. Dakle, svima koji se na Pilsudskog danas referiraju i koji tvrde da zagovaraju njegovo nasljeđe, treba postaviti isto pitanje: koje nasljeđe Pilsudskog?

Roman Dmowski i Endecja

Roman Dmowski (1864. – 1939.) glavni je ideolog i rodonačelnik modernog (integralnog) nacionalizma u Poljskoj. Iako je umro početkom Drugoga svjetskog rata, njegov utjecaj na suvremenu Poljsku predstavlja konstantu, što ilustrira i rezolucija poljskog parlamenta iz 8. siječnja 1999. godine, kojom se proslavila šezdeseta godišnjica njegove smrti. Iako je rezoluciju inicirala tada vladajuća desna koalicija (AWS), u Parlamentu je izglasana s velikom većinom te s malom ili nikakvom opozicijom (Walicki, 2000).

Dmowski je odigrao važnu ulogu u ponovnom nastanku poljske države nakon Prvoga svjetskog rata. Između ostaloga, predstavljao je Poljsku na Mirovnoj konferenciji u Parizu i potpisao je u njezino ime Versailleski ugovor 28. lipnja 1918. Prema Walickomu, Dmowskog se u literaturi najčešće predstavlja kao vrsnog diplomata i političara, dok ga se u potpunosti ignorira kao teoretičara modernog nacionalizma u Europi. Upravo je na temelju svojeg znanja o nacionalnom pitanju u srednjoj i istočnoj Europi Dmowski dobio počasni doktorat na

Sveučilištu u Cambridgeu, a njegovo znanje o nacionalnom pitanju posebno je došlo do izražaja na njegovu predstavljanju poljskog slučaja pred Vrhovnim vijećem Mirovne konferencije u siječnju 1919. Dmowski je govorio pet sati, bez bilježaka, na izvrsnom engleskom i francuskom, čime je zadivio sve prisutne (Walicki, 2000).

Značajke političkog programa i nacionalizma Romana Dmowskog najčešće se ističu na način da se uspoređuju s nacionalizmom njegova najvećeg rivala, Jozefa Pilsudskog. Prema Michniku, u ranim danima poljskog nacionalizam i socijalizma, na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, kada se moderna poljska nacija rađala, odvijali su se moderni konflikti, a široko je prihvaćeno da je najvažniji konflikt toga vremena bio onaj između Poljske socijalističke stranke (PPS) Jozefa Pilsudskog i Nacionalne lige (NL) Romana Dmowskog. Michnik tvrdi kako ta dvojica političara personificiraju dualizam romantizam – pozitivizam, koji je usađen u poljsku političku misao (Michnik, 1987).

Prvi korak prema prevođenju ideja Dmowskog u političko djelovanje bila je transformacija Poljske lige (*Liga Polska*), osnovane 1886. godine, emigrantske organizacije patriota starog kova, u Nacionalnu ligu (*Liga Narodowa*) 1893. godine. Sa sjedištem u Poljskoj, organizirala je aktivne nacionalne politike u sva tri dijela podijeljene Poljske i postavila temelje za osnivanje masovne Nacionalno-demokratske stranke (Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne), poznate i pod nazivom Endecja, osnovane 1897. godine. Vrlo brzo Endecja je postala najorganiziranija politička snaga u Poljskoj. O ideološkim premisama aktivnosti Endecje, kao i konkretnim političkim programima raspravljalo se od 1895. u časopisu *Općepoljski preglednik* (*Przeglad Wszechpolski*). Glavni urednik bio je Dmowski, a časopis je bio namijenjen poljskoj inteligenciji. Njegov suradnik bio je Jan Ludwik Poplawski, koji je uređivao i časopis *Poljak* (*Polak*). *Poljak* je odigrao ogromnu ulogu u nacionalnom osvještavanju poljskih seljaka. Oba časopisa služila su glavnomu cilju šireg programa Endecje, a taj je bio „nacionalizacija masa“ (Walicki, 2000).

Endecja je pod vodstvom Dmowskog zadala sebi tri glavna zadatka: prvo, boriti se protiv politike pomirenja bez vraćanja na iluzije političkog romantizma; drugo, boriti se protiv socijalističkog internacionalizma; i treće, postići te ciljeve kroz politizaciju masa. Riječ je bila o programu politike aktivizma (*polityka czynna*), o kombinaciji militantnog aktivizma s

političkim realizmom. Taj aspekt političkog aktivizma Endecje prepoznala je, hvalila i imitirala Solidarnost. Adam Michnik odao je počast Dmowskome na njegovome političkom aktivizmu, definirajući ga kao stvaranje *samoodređenosti* ili *subjektivnosti* (pol. *podmitowosci*) poljskog društva *vis-a-vis* stranog aparata moći. Michnik objašnjava kako se „subjektivnost sastoji od interne nacionalne samoorganizacije i vanjske aktivističke politike s definiranim ciljevima. Znači zadovoljavanje maksimuma nacionalnih potreba bez obzira na institucije koje su nametnuli osvajači. Znači pozitivno stvaranje i funkcioniranje nezavisnog javnog života u kojemu su raspravljene, formulirane društveno prihvaćene vrhovne nacionalne ambicije. Svjesna politika aktivizma znači implementaciju tih ciljeva legalnim i ilegalnim metodama – legalne metode traže rupe u okupatorovu organizacijskom i zakonskom sustavu; ilegalne metode stvaraju tajne institucije i organiziraju akcije koje su osuđene zakonom“ (Michnik, 1982: 285–286).

Taktike političkog aktivizma Dmowskog u ruskom dijelu Poljske dobro ilustrira sljedeći citat:

> “Naša politika mora biti revolucionarna. Ne može se osloniti na „organski rad“ jer nema pravne osnove na koju se može osloniti; ne može postati defenzivna… jer bi program ograničen na obranu bio jednak sporoj smrti… One aspekte nacionalnog života koji ne mogu biti razvijani na legalnoj osnovi stvorit ćemo ilegalno. Nije nam dozvoljeno imati autonomne i ozbiljne novine i literaturu, pa ćemo stvoriti slobodan tisak i ilegalnu literaturu. Kao protumjeru vladinim školama koje nas lišavaju nacionalnog identiteta… imat ćemo konspiracijske nacionalne škole. Pored nevinih legalnih udruga, stvorit ćemo tajna društva u kojima će se odvijati javni život… Dakle, naš cilj treba biti stvaranje striktnog patriotskog mnijenja koji će prezreti sve devijacije; ohrabriti naciju da iskoristi, za javno dobro, sva prava koja su nam ostavljena; i naviknuti ljude da barem ne rade ništa za vlast na što nisu prisiljeni zakonom” (Dmowski u Michnik, 1987).

Dakle, Dmowski je implementirao novi politički program čija je glavna značajka bila odustajanje od romantičarskoga političkog cilja neovisne Poljske postignutoga oružanim ustankom (što je zagovarao Pilsudski) i prihvaćanje pozitivističke alternative s pozicija političkog realizma, a koja se svodila na organski rad na poljskoj naciji. Za Dmowskog je prekretnicu označio Siječanjski ustanak[58] iz 1863. protiv ruske vladavine. Kako objašnjava

[58] Michnik tvrdi kako je tijek Ustanka i njegov neuspjeh predstavljao mentalni šok koji je godinama bio teret poljskog političkog života (Michnik, 1987).

Porter, nakon poraza Ustanka vjera romantičara u neovisnu Poljsku osuđena je kao naivna, a pozitivisti su zaključili da se treba posvetiti radu unutar postojećih političkih struktura ne bi li dobili najbolje od onoga što nudi situacija[59]. Pozitivizam je ponudio novi jezik za razgovor o naciji i predstavljanje nacije, kao i zamišljanje njezine budućnosti: „organski rad" bio je miroljubiva ekonomska i kulturna aktivnost koja će promovirati zdravlje i povećati snagu društvenog organizma. Zagovornici te politike izuzeli su naciju iz političkog okvira koji je bio fokusiran na borbu za neovisnost i preoblikovali je unutar društvenog načina razmišljanja. Prema Porteru, upravo je taj potez prekretnica na orijentaciju nacije prema etničkoj liniji. Otada se Poljska temelji na postojećem, stvarnom društvu koje je podložno zakonima prirode, a ne velikom apstraktnom cilju koji su definirali pjesnici i nacionalni proroci (Porter, 2001: 52). Dakle, jezik znanosti zamijenio je jezik poezije u diskurzivnoj elaboraciji nacije. Nacija je postala nova sociološka formacija – stvarna, vidljiva zajednica Poljaka povezanih zajedničkim objektivnim, konkretnim karakteristikama kao što su jezik, vjera, povijest i dnevno prakticiranje kulturnih i narodnih običaja (Zubrzycki, 2006: 52–53).

S druge strane, riječ je bila o potpuno novoj koncepciji nacije i nacionalnog identiteta. Naime, nova struja personificirana u liku Dmowskog bila je rezultat novog vremena u kojem su plebejski elementi dobivali nacionalnu svijest, dok je plemstvo gubilo duhovni monopol. Prema Walickomu, najveći utjecaj na različite verzije nacionalizma Pilsudskog i Dmowskog ima njihovo različito podrijetlo. Dok je Pilsudski bio potomak stare plemićke obitelji iz Litve, Dmowski se rodio u obitelji (kameno)klesara u predgrađu Varšave, i predstavljao je novi plebejski nacionalizam, koji je bio snažno kritičan prema neuspjehu spomenutog ustanka (Walicki, 2000: 14).

---

[59] Snyder također početak kraja rane moderne poljske politike smješta u 1863. godinu (barem što se tiče dijela Poljske pod ruskom vlašću). Naime, 1863. godine poljsko je plemstvo posljednji put ustalo ili se pobunilo protiv ruske okupacije. Nakon neuspjeha ustanka važni dijelovi tradicionalnih poljskih elita okrenuli su se protiv tradicionalne definicije zajednice i nacije. Snyder tvrdi da tek nakon te godine možemo vidjeti moderne poljske, litavske i ukrajinske nacionalizme koji su neprijateljski nastrojeni prema rano-modernom nasljeđu (Snyder, 2003). Na istome je tragu i Millard, koja tvrdi kako je nakon poraza Ustanka iz 1863. vjera romantičara osuđena kao naivna. Mesijanski je mit odbačen jer žrtvovanje nije dovelo do uskrsnuća. Mjesto romantičara zauzimaju nacionalni pozitivisti, koji su zaključili kako trebaju raditi unutar postojećih političkih struktura ne bi li dobili najbolje od onoga što nudi situacija. Millard tvrdi kako je pozitivizam ponudio novi jezik za razgovor o naciji i predstavljanje nacije, kao i zamišljanje njezine budućnosti: „organski rad" bio je miroljubiva ekonomska i kulturna aktivnost koja će promovirati zdravlje i povećati snagu društvenog organizma (Millard, 1995: 110).

Dmowski je prvi argument za svoju ideju pronašao u bolnim lekcijama iz poljske povijesti, tj. u neuspjehu Poljsko-Litavske Unije, čija je glavna slabost, prema njegovu sudu, bila upravo njezina etnička različitost, vjerska pluralnost, tolerancija, itd. (Michnik, 1987). Za razliku od Pilsudskog, Dmowski je ostale etničke skupine, a posebno Židove i Nijemce, smatrao neprijateljskim stranim tijelima koja predstavljaju izravnu prijetnju kako kulturnomu identitetu Poljske tako i ekonomskomu preživljavanju poljske sitne buržoazije, pa posljedično i integritetu i etničkoj koheziji poljske nacije (Walicki, 2000). Dakle, stavovi Dmowskog i njegova percepcija društvene stvarnosti poljske države razvijeni su prije svega kao negativna reakcija na dotada dominantnu patriotsku tradiciju poljskog plemstva. Suprotno Pilsudskomu, Dmowski se zalagao za ideju manje, ali etnički i kulturalno homogene Poljske.

Glavne značajke novog smjera poljskog nacionalizma koji je zamislio Dmowski jesu sljedeće. Prvo, nacionalizam Dmowskog jest masovan i reflektira iskustva niže radničke klase. Prema Walickomu, ta „nacionalizacija masa predstavljala je 'novi nacionalizam' shvaćen kao demokratska i modernizirajuća snaga koja oblikuje modernu, kulturno ujedinjenu poljsku naciju" (Walicki, 2000: 15). Drugo, Dmowski je zastupao integralni nacionalizam koji tretira nacionalne poveznice kao najvišu formu društvene integracije i koji zahtijeva potpunu posvećenost i predanost naciji. Konačno, dok je glavni cilj i ideal plemićke patriotske tradicije i poljske romantičarske tradicije bila neovisnost Poljske, Dmowski taj cilj privremeno stavlja po strani i kao glavni cilj ističe stvaranje snažnoga, kohezivnoga i vitalnoga nacionalnog organizma (Walicki, 2000).

U svojem najpoznatijem programskom djelu *Misli modernog Poljaka* Dmowski izlaže prilično modernu verziju nastanka nacija. Dmowski tvrdi kako sve postojeće nacije sadrže različite društvene elemente i kako ne postoji nacija koja bi bila etnički čista. Nadalje, tvrdi kako su nacije i nacionalni pokreti relativno nov fenomen u europskoj povijesti, neminovni rezultat demokratizacije političkog sustava i demokratizacije kulture. Dmowski ističe iznimnu važnost političkog značaja kulture te je definirao moderne nacije kao na kulturi zasnovane zajednice. Upravo iz tog razloga, Dmowski nacionalnu integraciju shvaća prije svega kao konzistentnu kulturnu homogenizaciju te upućuje na važnost borbe za političko-kulturnu integraciju (Walicki, 2000).

Važno je ovdje istaknuti promjenu paradigme poljske nacije koja je sadržana u sintagmi „moderni Poljak“. Prvo, Dmowski je doveo u pitanje dotada dominantnu struju poljskog patriotizma koja je poljsku naciju definirala kao stoljetnu, povijesnu naciju. S druge strane, Dmowski inzistira na modernosti, tj. mladosti poljske nacije. Taj pomak događa se prvenstveno zbog kritičnosti Dmowskog prema tomu nasljeđu, prema kojemu je glavni nositelj i akter povijesne poljske nacije bilo poljsko plemstvo. Dakle, Dmowski definira to nasljeđe kao „neosporavanu dominaciju jedne klase, groznog liberalizma njezinih republikanskih tradicija i labave strukture multinacionalnog carstva koje nije moglo služiti kao model za nacionalnu državu“ (Dmowski u Walicki, 2000). S druge strane, Walicki tvrdi kako nije u potpunosti odbacio tu tradiciju i to iz praktičnih razloga. Naime, za razliku od takozvanih ne-povijesnih nacija, Poljska nacija ipak je imala živuću tradiciju svoje državne neovisnosti i nikome nije trebala objašnjavati razloge za svoje postojanje. Međutim, domovina u romantičarsko-plemićkom kontekstu za Dmowskog je ipak označavala slobode i privilegije plemstva. Moderni Poljak trebao se osloboditi demoralizirajućeg utjecaja tog nasljeđa (Walicki, 2000). Smatrao je da poljskom karakteru nedostaje discipline, što je također nasljeđe plemstva, dok modernog Poljaka trebaju odlikovati ljubav prema teškomu radu, samodisciplina, trezvenost i nacionalni egoizam. Također, humanizam i toleranciju, kao imanentne poljskom duhu, smatrao je najvećim poljskim nedostacima (Michnik, 1987: 312).

Njegovi pogledi na solidarnost ukazuju na to gdje je Dmowski locirao najveću prijetnju poljskoj naciji. U svome članku *Polu-Poljak*, kao „polu-Poljake definira osobe koje unatoč svojoj poljskoj kulturi zauzimaju neutralan ili objektivan stav u sukobima Poljaka i stranaca, dokazujući na taj način da im nedostaje duboka moralna poveznica sa svojim sunarodnjacima. Polu-Poljak ne vidi naciju kao organsko jedinstvo, već kao slučajan skup individua, grupa i klasa. Prema Dmowskomu, pravi Poljaci se s takvim ljudima nikada ne smiju pomiriti. Kada je nacionalna solidarnost u pitanju, ne može biti kompromisa i tolerancije, iz čega slijedi da polu-Poljake treba izolirati i utišati kada je nacionalno pitanje posrijedi. Konačno, pobjedom nacionalnog pokreta rasa polu-Poljaka će nestati (Walicki, 2000).

Michnik pokazuje kako je Dmowski planove socijalista za društvenim preokretom putem klasne borbe smatrao načinom razbijanja nacionalnog jedinstva. Nacionalno jedinstvo značilo je koncentraciju svih Poljaka oko političkog kampa Nacionalnih demokrata i implementaciju

njihova programa. Revolucionarne aktivnosti radničkih stranaka činile su se Dmowskom kao bolest, čin ludila i politički banditizam. Iako je nacionalizam Dmowskog bio neprijatelj socijalne revolucije, on se nikad nije identificirao s interesima buržoazije ili zemljoposjednika. Poštovao je njihove interese, ali ih je podredio višemu cilju, svojoj vlastitoj političkoj strategiji, koju je izjednačio s općim nacionalnim interesom (Michnik, 1987: 304–305).

Michnik dalje obrazlaže kako je Dmowski ideju socijalizma razumio kao proizvod društvenog sukoba, tj. kao posljedicu konfliktne prirode kapitalističkih društava. Međutim, on taj sukob objašnjava kao nacionalnu borbu, tj. borbu Poljaka protiv stranaca: Rusa, Nijemaca, Ukrajinaca, Židova (Michnik, 1987). Kako navodi Kunicki, integralni nacionalizam Dmowskog negirao je klasnu borbu među etničkim Poljacima i iz tog razloga nije podržavao njihova (radnička) nezadovoljstva (Kunicki, 2012). Posljedično, rješenje radničkog ili socijalnog pitanja za Dmowskog nije bilo u bratoubilačkom ratu među Poljacima, kojemu, prema njegovu sudu, teže socijalisti kada objavljuju klasnu borbu, već leži u nastojanju postizanja suverene poljske države. Konačno, suverena se Poljska ne može izgraditi u skladu sa socijalističkim apstraktnim snovima o pravednosti i humanizmu, već suverena Poljska mora biti „Poljska za Poljake“ ili, preciznije, „jaka Poljska discipliniranih Poljaka“. Michnik zaključuje kako je Dmowski projicirao šanse za neovisnost na geopolitičkoj i etničkoj analizi, na detaljnoj dijagnozi konfliktnih interesa Rusije i Njemačke te na opreznim promatranjima mladog nacionalizma koji je rastao na teritorijima bivše Poljsko-Litavske Unije. Michnik zaključuje kako je, bez obzira na njegova ideološka uvjerenja, praktična analiza Dmowskog bila točna i kako je on posadio sjeme racionalnosti u političku misao Poljske, ali je i uzgojio kvasac ksenofobije (Michnik, 1987).

Značajne karakteristike Endecje bile su šovinizam i antisemitizam[60]. Stranci su prije svega percipirani kao elementi koji prijete jedinstvu države i podrivaju proces izgradnje nacije. Posebno mjesto zauzimali su Židovi kao ne-kršćani koji posjeduju svoj jezik i običaje te se time ističu u svojoj različitosti. Upravo iz tog razloga zauzimali su posebno mjesto u nacionalističkom diskursu Endecje te su predstavljani kao paraziti i stranci koji su prije svega

[60] Pojam “antisemitizam” prvi je upotrijebio austrijski novinar Wilhelm Marr 1879. godine u svrhu difamiranja Židova (Wolak, 2004).

anti-poljski nastrojeni (Kunicki, 2012). U kontekstu izgradnje nacije na kulturnim temeljima, parafrazirajući Daniela Goldhagena (u Habermas, 2002), možemo konstatirati kako su za Endecju Židovi predstavljali "pukotinu u građevini poljske kulture".

Prema Michniku, antisemitizam je kod Dmowskog služio kao cement za konstrukciju moderne poljske nacije. Upravo kroz borbu sa židovskom prijetnjom[61] trebalo se stvoriti poljsko nacionalno jedinstvo: trebali su se ujediniti poljski aristokrati s poljskim plemićima, poljski radnik s poljskim industrijalcima, poljski obrtnik s poljskim trgovcem. Dakle, Dmowski poseže za antisemitizmom protiv klasne borbe u svrhu ujedinjenja poljske nacije (Michnik, 1987: 308). Prema riječima samog Dmowskog, „ljudi su prije svega članovi nacije; tek su sekundarno podijeljeni u društvene klase unutar nacije… Prva je zapovijed građanskog katehizma solidarnost, osjećaj zajedništva s cijelom nacijom[62]" (Dmowski u Millard, 1995: 111). Dakle, stav Dmowskog i Endecje prema Židovima odnosio se na viziju interne forme poljske nacije, tj. možemo govoriti o instrumentalnom karakteru antisemitizma u misli Dmowskog. Štoviše, tko god nije prihvatio Endecjinu viziju poljskosti nazivan je Židovom ili je u najmanju ruku bio optužen da je pod židovskim utjecajem.

Dmowski je također vjerovao u konspiraciju kao motivirajuću iako skrivenu snagu povijesti. Smatrao je da židovsko-slobodnozidarska mafija vlada svijetom i pokušava naškoditi Poljacima. Cilj je bio stvoriti određeno raspoloženje u društvu pripovijedanjem specifičnoga konspirativnog narativa koji su vođe Endecje potom obdarili ideološkom dimenzijom. Konačno, u misli Dmowskog prisutan je i snažan autoritarizam. Kako to navodi Kunicki, "autoritarizam je bio dominantna tendencija Nacional-demokratskog pokreta od početka 20. stoljeća, kada su Dmowski i njegovi suradnici postali preokupirani autoritetom, disciplinom, strogim društvenim i političkim hijerarhijama" (Kunicki, 2012: 11). Također, Dmowski je uvijek vjerovao da Poljska pripada Europi i da je velika povijesna nacija koja mora Europu obogatiti novim vrijednostima, iz čega je vidljiv mesijanski karakter njegove misli.

---

[61] Kako to pojašnjava Salecl, „u slučaju svakog nacionalizma, nacionalna identifikacija s nacijom ('našima') temeljena je na fantaziji neprijatelja, na strancu koji se uvlači u naše društvo i konstantno nas ugrožava svojim navikama, diskursom i ritualima koji nisu 'naši'. Bez obzira na to što taj 'Drugi' radi, on nas ugrožava svojom egzistencijom" (Salecl, 1994: 20–21).

[62] To je u skladu sa zapažanjem Benedicta Andersona da „bez obzira na stvarne nejednakosti i eksploatacije koje mogu prevladati u društvu… nacija se uvijek shvaća kao duboko, horizontalno bratstvo" (Anderson, 7).

Promjena u smjeru nacionalizma Dmowskog u Drugoj Poljskoj Republici

Prema Walickomu, Dmowski je svjedočio kako se za vrijeme sudjelovanja na Mirovnoj konferenciji u Parizu osjećao okružen judeo-masonskom konspiracijom, neprijateljski nastrojenom prema Poljskoj i njegovoj stranci. Kući se vratio sa strogim uvjerenjem da međunarodni judeo-masonski krugovi nastoje naštetiti Poljskoj s Endecjom na vlasti i odlučuje neko vrijeme apstinirati od politike i Poljsku prepustiti Pilsudskomu. Međutim, *coupe d'etat* koji je izveo Pilsudski 1926. godine motivirao je Dmowskog da se ponovno uključi u politiku. Dana 4. prosinca 1926. godine u Poznanu osnovao je Kamp Velike Poljske (*Obóz Wielkiej Polski*, OWP) – striktno hijerarhijsku organizaciju koju nije shvaćao kao političku stranku, već kao „organiziranu naciju“ (Walicki, 2000). OWP je zamišljen kao široka fronta protiv *sanacje*, koja je otvorena prema Poljskoj seljačkoj stranci i Kršćanskim demokratima. Obje stranke odbile su sudjelovati u tome projektu bojeći se potencijalne dominacije Dmowskog i njegovih sljedbenika (Kunicki, 2012). Glavni cilj OWP-a bio je organizirati mlade generacije, obrazovati ih u nacionalističkom duhu s katoličkim vrijednostima i na taj način pripremati temelje za buduću nacionalnu revoluciju (Walicki, 2000). Kako to objašnjava Kunicki, organizacijski je OWP prije svega želio replicirati model talijanskih fašista, stvoriti kamp organiziran na principu hijerarhije i discipline. U osnivačkoj deklaraciji navedeno je kako će Kamp biti organizacija s visokom moralnom disciplinom posvećen promicanju katoličke vjere i brisanju židovskog utjecaja na zemlju (Kunicki, 2012).

U odnosu na njegovo predratno političko djelovanje i promišljanje najveći pomak dogodio se u odnosu prema katoličanstvu. Prema Michniku, Dmowski je osobno bio indiferentan prema religiji. Za njega je Crkva bila moćna hijerarhijska institucija koja nije mogla postati jamac duhovnog ujedinjenja Poljaka (Michnik, 1987). Štoviše, Dmowski je pod nacionalizmom pretpostavljao sekularizaciju i upozoravao svoje podanike na neizbježan konflikt između nacionalne etike i kršćanske etike. Rješenje je pronašao u objašnjenju kako je riječ o etikama „različitih redova“, iz čega slijedi kako su univerzalne kršćanske etičke norme obvezujuće samo u privatnoj sferi, u odnosima među osobama, dok se u javnoj sferi kršćanski univerzalizam treba podrediti nacionalnoj etici, povezujući osobe tako što će kao najvišu vrijednost tretirati očuvanje i razvitak vlastite nacije.

Međutim, novi politički angažman donio je i već spomenute promjene u političkoj misli Dmowskog. Te promjene naznačene su u programu OWP-a i u brošuri Dmowskog pod nazivom *Crkva, nacija i država* iz 1927. godine. Dmowski u brošuri objavljuje sljedeće: „Katolicizam nije dodatak poljskosti… već je utkan u njezinu bit i u velikoj mjeri jest njezina bit. Bilo koji pokušaj odvajanja katolicizma od poljskosti i odvajanja nacije od njezine religije i crkve znači uništenje poljske nacije“ (Dmowski u Kunicki, 2012: 12). Dakle, Dmowski je skovao jedinstveni poljski identitet od etničke poljskosti i katolicizma nazvan Poljak-katolik (*Polak-katolik*), te ga politizirao i artikulirao program na temelju njega. Čak je i zagovaratelje *sanacje* pokušavao diskreditirati na način da ih je nazivao agentima sekularnog napada na poveznicu između poljskosti i katolicizma (Kunicki, 2012).

Prema G. Zubrzycki, Dmowski nije izumio tu ideološku asocijaciju između poljskosti i katolicizma. Kao što je elaborirano u prethodnome poglavlju, postoji duga tradicija pripovijedanja katoličkog narativa o poljskoj povijesti, koja je među ostalim doprinijela konstrukciji modernog poljsko-katoličkog identiteta. Također, formulacija Poljak-katolik, prije nego ju je Dmowski počeo koristiti, mogla se često pronaći u novinama jednakog imena (pokrenutima 1806.), a formulaciju je često koristio i ostali katolički tisak (npr. *Przewodnik Katolicki*). Nadalje, Zubrzycki tvrdi da iako je povezivanje između etniciteta i vjere, koje je snažno propagirao Dmowski, bilo više slogan i politički program nego vjerna reprezentacija svih etničkih Poljaka, ono nije smišljeno u vakuumu s obzirom na to da su dvije trećine stanovnika Druge Republike bili etnički Poljaci i otprilike toliko katolici. Dakle, prikaz Poljaka kao katolika imao je neku empirijsku etnografsku bazu. Međutim, na ključno pitanje, jesu li ljudi tada povezivali te identitete, teže je odgovoriti (Zubrzycki, 2006: 59).

Prema Porteru, ideji izjednačavanja nacije i Crkve može se naći trag u 17. stoljeću, ali je barem do 1860. dominantno razumijevanje poljskosti bilo višejezično i lišeno religioznog elementa (Porter-Szucs, 2011: 331). Iako je Crkva bila oprezna u tome da otvoreno ne podupire Endecjin politički program, njezina lojalnost ipak je naginjala prema nacionalističkoj desnici, što ju je otuđilo od ostalih političkih stranaka. Posljedično, taj je period također obilježen pojavom antiklerikalizma, jakog među značajnim dijelom inteligencije, unutar socijalističke ljevice i, u određenoj mjeri, unutar seljačkog pokreta (Zubrzycki, 2006: 62).

Prema Walickomu, ta fuzija nacionalizma s katolicizmom nije pridonijela deradikalizaciji nacionalističkog pokreta, već je, upravo suprotno, samo legitimirala tendenciju mladih nacionalista da svoje vrijednosti tretiraju kao apsolutne i omogućila im da pronađu čvrste, transcendentalne temelje za nacionalistički fundamentalizam. Otada misao Dmowskog postaje fundamentalistički radikalna, a politiku vidi kao manihejsku borbu između dobra i zla. Walicki zaključuje kako je ta nacionalističko-katolička sinteza imala štetan utjecaj na mnoge katolike, tabajući put za nacionalističku verziju „političkog katolicizma“ (Walicki, 2000). Slično smatra i Michnik kada tvrdi da su u ovoj sintezi nacional-demokrati izvojevali važnu pobjedu. Koristeći intelektualnu i konceptualnu slabost svećenstva, mogli su progurati određeni sadržaj u poljski katolicizam, a koji je bliži pisanju Dmowskog nego Evanđelju. Michnik zaključuje kako je savez katolicizma i nacionalizma imao čisto negativnu osnovu, tj. temeljio se na zajedničkim neprijateljima: ateističkim liberalima i jednako ateističkim socijalističkim revolucionarima, strancima i vjernicima u druge bogove (Michnik, 1987).

Nadalje, OWP je objavila politiku pretvaranja poljske države u ekskluzivno vlasništvo Poljaka-katolika, čime je Poljska trebala postati „Katolička Država Poljske Nacije“. Ovo je uključivalo formalnu klasifikaciju nacionalnih manjina s obzirom na njihova građanska i politička prava. Na vrhu liste bile su slavenske manjine, a na dnu Židovi, koji su smatrani totalno beznadnim slučajem. U svome djelu *Židovi u dvadesetom stoljeću* Dmowski je Židove opisao kao duboko strane europskoj kulturi i kao one koje je nemoguće asimilirati. Zaključio je kako je prisutnost Židova u Poljskoj u neskladu s moralnim jedinstvom nacije i kako je kobna za društveno postojanje Poljaka. Iz tog razloga smatrao je nužnim riješiti se Židova (Dmowski u Walicki, 2000: 33).

Konačno, nova verzija nacionalizma predlagala je institucionalizaciju vladavine elite u formi „hijerarhijske organizacije nacije“. Prema Dmowskomu, nacija je moralni entitet čija je duša u potpunosti utjelovljena u njezinim elitama. Prema tomu, elite imaju neotuđivo pravo voditi i provoditi „moralnu diktaturu“, kontrolirati naciju i gušiti njezine neprikladne članove. Slične stavove iznio je i u svojem ranijem djelu *Pola-Poljak*. Sada neprikladne Poljake treba ugušiti ne samo moralno već i institucijski. Formalnu jednakost građanstva treba ukinuti, tj. prava političke participacije treba učiniti ovisnima o mjestu konkretne osobe u hijerarhijski organiziranoj naciji. Prema Walickomu, ovdje se vidi zajednički nazivnik između tih ideja i

različitih formi desnog revolta protiv nasljeđa prosvjetiteljstva, kao što su njemački revolucionarni konzervativizam i talijanski fašizam. Dmowski je sam ukazivao na bliskost između njegove misli i ideja Charlesa Maurrasa i Enrica Corradinija[63], s kojime je prijateljevao i razmjenjivao pisma (Walicki, 2000).

Dmowski je također izmijenio svoje poglede o nastanku modernog nacionalizma naglašavajući dvostruki odnos prema Francuskoj revoluciji. To se nasljeđe, prema Dmowskom, sastoji od dvaju dijelova: s jedne je strane ideja popularnog suvereniteta (koja, u pomnom ispitivanju, znači suverenost nacije), s druge je strane ideja ljudskih prava, koja legitimira individualizam i prema tome podriva moralne osnove društva. Dmowski je smatrao da istinski nacionalizam treba biti sinteza revolucionarnog koncepta popularnog suvereniteta i kontrarevolucionarne kritike ljudskih prava, s ponovnim osnaživanjem tradicionalne discipline i odbacivanjem individualizma i moralnog permisivizma postrevolucionarnih liberalnih društava (Walicki, 2000).

Završno, etnička ili moderna vizija nacije koju je elaborirao Dmowski, iako dominatna, nije u Drugoj Poljskoj Republici stekla hegemonijski status. Kako to dobro primjećuje Snyder, tek će organizirano nasilje Drugoga svjetskog rata (deportacije, genocid, etničko čišćenje, masovna preseljenja) uništiti multikulturalnost regije i očistiti put za moderni nacionalizam (Snyder, 2003).

3.3. Komunističko nasljeđe

Drugi svjetski rat 1939-1945

Dana 23. kolovoza 1939. godine u Moskvi je potpisan "Pakt o nenapadanju i prijateljstvu"[64] između Njemačke i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR). Pakt su potpisali sovjetski ministar vanjskih poslova Vjačeslav Mihajlović Molotov i njemački ministar vanjskih poslova Joachim von Ribbentrop. Radilo se o sporazumu kojim se definirala vojna i

[63] Talijanski fašist, romanopisac, esejist, političar, sljedbenik D'Annunzija. U pismu Corradiniju nakon državnog udara koji je izveo Pilsudski Dmowski piše kako je državni udar samo početak krize koja će na kraju izdignuti Endecju na vlast (Kuminski, 2012).

[64] U literaturi se često koriste i drugačiji nazivi, poput „Pakt Ribbentrop-Molotov" ili „Njemačko-sovjetski pakt".

gospodarska suradnja. Sporazum je također sadržavao i tajni protokol kojim je dogovorena podjela teritorija u tada još neovisnim državama (Finska, Estonija, Latvija, Litva, Poljska i Rumunjska). Dana 1. rujna 1939., tjedan dana nakon potpisivanja sporazuma, Treći Reich napao je Poljsku sa zapada, a 17. rujna sovjetska je vojska ušla u Poljsku s istoka. Dana 6. listopada iste godine poljska vojska priznala je kapitulaciju. Njemačka je zauzela pretežno industrijski teritorij Poljske u kojem je živjelo većinsko poljsko stanovništvo, dok su Sovjeti zauzeli istočne dijelove Druge Republike, na kojem su se nalazila naftna polja i pretežno bjelorusko i ukrajinsko stanovništvo. Nacistička Njemačka anektirala je u Treći Reich one dijelove Poljske koji su do 1918. godine pripadali Pruskom Carstvu, kao i neke teritorije na jugu Poljske koji nikada nisu bili dijelom Pruske. Ostatak poljskog teritorija do njemačko-sovjetske demarkacijske linije nazvan je *Generalgouvernement*, a njime je upravljao Hans Frank. S obzirom na to da nacisti u nazivu nisu koristili eponim koji bi upućivao na nacionalnu identifikaciju s Poljskom, očita je bila namjera nacističkih vlasti da izbrišu samo ime Poljske s mape Europe (Rotschild, 1989).

Nacisti su za vrijeme okupacije vršili masovne deportacije Poljaka i Židova iz anektiranih dijelova u *Generalgouvernement*, gdje su se nalazili i nacistički koncentracijski logori u koje su deportirani Židovi iz cijele Europe. Prema Rotschildu, uz iznimku Jugoslavije, niti jedna druga država nije pružala takav otpor nacistima poput Poljaka[65] i nijedna nije podnijela ljudske i materijalne gubitke poput Poljske (Rotschild, 1989). Do kraja Drugoga svjetskog rata Poljska je izgubila 6 milijuna svojih građana, od čega su polovicu činili Židovi. Za vrijeme okupacije u Poljskoj je formiran pokret otpora nacističkim okupatorima pod nazivom Narodna armija (*Armia Krajowa*). Armia Krajowa činila je oružano krilo "Poljske podzemne države" (*Polskie Państwo Podziemne*), koju je proglasila poljska vlada u egzilu[66].

Što se tiče SSSR-a, Moskva je u rujnu 1939. objavila kako poljska država više ne postoji. Posljedično, Moskva nije priznala poljsku vladu u egzilu, koja je prvo emigrirala u Pariz, a nakon kapitulacije Francuske u London. Nakon što su Sovjeti zauzeli istočne dijelove Poljske,

---

[65] Osim na prostoru Poljske, Poljaci su se u Drugom svjetskom ratu borili i u drugim okupiranim zemljama, od Norveške, Francuske, Sjeverne Afrike, Italije, pa do Bitke za Britaniju i Normandiju.

[66] Poljska podzemna država (PPP) bila je tajna organizacija koja je djelovala tijekom Drugoga svjetskog rata kao produžena ruka vlade Republike Poljske u egzilu.

lord Halifax zauzeo je stav da sovjetski teritorijalni zahtjevi prema poljskomu teritoriju korespondiraju s Curzonovom linijom[67]. Dakle, Britanci, iako nominalni saveznici Poljske, nisu vršili pritisak na SSSR. Nakon što je Treći Reich napao SSSR 22. lipnja 1941., Sovjeti su odjednom postali saveznikom Britanaca, što je Britance dodatno odvratilo od bilo kakvih pritisaka prema Sovjetskom Savezu.

Dana 13. travnja 1943. nacističke su snage, koje su potiskivale Crvenu armiju prema istoku, otkrile masovnu grobnicu nekoliko tisuća poljskih časnika u Katynskoj šumi. Riječ je bila o poljskim vojnicima i policajcima koje je 1939. godine zarobila Crvena armija i poslala ih u tri zarobljenička kampa u Kozelsku, Starobielsku i Ostaszkowu. U travnju i svibnju 1940. godine pripadnici sovjetske sigurnosne službe (NKVD) odveli su 14 700 poljskih zarobljenika iz ovih kampova u Katynsku šumu i tamo ih likvidirali. U isto vrijeme i kao dio iste operacije oko 7300 poljskih zarobljenika ubio je NKVD u zatvorima u Bjelorusiji i Ukrajini. Prema sovjetskim dokumentima, koje je poljskim vlastima kasnije predao Mihail Gorbačov, odluku da se smakne skoro 22 000 poljskih vojnika donio je sam Staljin. Nakon što je poljska vlada u egzilu saznala za ovaj zločin, službeno je protestirala i tražila reakciju Velike Britanije i SAD-a. Međutim, reakcija je izostala jer potonji nisu htjeli ugroziti odnos sa Sovjetskim Savezom i ugroziti doprinos koji je Crvena armija pružala u borbi protiv Hitlera. Konačno, Staljin je tu temu iskoristio za prekid svih diplomatskih odnosa s poljskom vladom u egzilu (Sanford, 2005).

U siječnju 1944. godine Crvena armija je, potiskujući nacističku vojsku, ušla u Poljsku, prešućujući da su prešli međunarodnu granicu. Tek kada su u srpnju iste godine prešli rijeku Bug, koja prolazi Curzonovom linijom, Moskva je objavila kako je ušla u Poljsku (Rotschild, 1989). Nekoliko dana kasnije u Lublinu, gradu na istoku Poljske, Sovjeti su uspostavili privremenu komunističku vladu Poljske pod nazivom Poljsko vijeće nacionalnog oslobođenja (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego*, *PKWN*). Namjera je bila da se ospori poljska vlada u egzilu, koja je Sovjetima osporavala pravo na teritorije istočne Poljske. Do kraja srpnja Crvena armija potisnula je naciste do obala rijeke Visle, te ju je samo tok rijeke dijelio od Varšave. Na poticaj poljske vlade u egzilu, Armia Krajowa 1. kolovoza 1944. godine

[67]Curzonova linija (prema Georgu Nathanielu Curzonu, britanskom političaru) bila je prijedlog granice između Poljske i Rusije na mirovnoj konferenciji u Parizu.

pokrenula je u Varšavi ustanak protiv nacističkog okupatora. Poljsko vodstvo nastojalo je izbjeći scenarij po kojem bi Crvena armija oslobodila grad, što bi Poljacima osiguralo bolju pregovaračku poziciju u budućim borbama za moć s komunističkom privremenom vladom. Kako kaže Levine (2015), za mnoge je sudjelovanje u ustanku bila demonstracija ponosa i snage. Jednako tako, Poljaci nisu željeli da ustanak Židova u Varšavskom getu u travnju 1943. godine ostane jedina organizirana pobuna protiv nacističke okupacije Poljske. Dok je Crvena armija čekala na drugoj obali Visle, u Varšavi su se vodile borbe koje su trajale dva mjeseca. Ustanak nije uspio, a ostaci Armie Krajowe predali su se 3. listopada, nakon čega je Hitler naredio da se grad sravni sa zemljom. Tijekom ustanka poginulo je više od 200 000 Poljaka (Levine, 2015). Crvena armija praktički je ušla u praznu i razrušenu Varšavu. Dana 1. siječnja 1945. Vijeće nacionalnog oslobođenja proglasilo se privremenom poljskom Vladom. U međuvremenu, preostale jedinice Armije Krajowe u Poljskoj pružale su oružani otpor novim vlastima sve do 1947. godine, do kada je većina uhapšena i likvidirana od strane Sovjeta (Rotschild, 1989).

Nastanak Narodne Republike Poljske

I dok je u zapadnoj polovici Europe 1945. godina predstavljala "prekretnicu ka boljem, ka obuzdavanju varvarskih snaga" (Habermas, 2002: 52), u onoj istočnoj polovici 1945. godina predstavljala je nastavak strane, ovoga puta sovjetske hegemonije. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata ponovno su se strane sile dogovorile o sudbini Poljske. Osnivanjem Vijeća nacionalnog oslobođenja započelo se s osnivanjem državne administracije na teritorijima Druge Republike koje je okupirala Crvena armija. Ta je uprava prisilno zamijenila strukture Poljske podzemne države.

U veljači 1945. godine održana je Konferencija u Jalti na kojoj su Ujedinjeno Kraljevstvo, SAD i SSSR dogovorili novi svjetski poredak. Kao posljedica odluke s Konferencije, države potpisnice priznale su Privremenu vladu Republike Poljske (koja je 31. prosinca 1944. zamijenila PKWN) i koja je poslužila kao temelj za uspostavu Privremene vlade nacionalnog jedinstva (Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej). Nakon Moskovske konferencije u lipnju 1945. godine vlade Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država povukle su 5. srpnja 1945. priznanje poljskoj vladi u egzilu te su priznale Privremenu vladu nacionalnog jedinstva u Varšavi kao pravnog zastupnika nove poljske države pod imenom Republika Poljska

(Rzeczpospolita Polska). Do 1952. godine komunisti su u potpunosti preuzeli vlast u Poljskoj, a tada slijedi donošenje Ustava kojim je država preimenovana u Narodnu Republiku Poljsku (Polska Rzeczpospolita Ludowa, PRL). Suzbijanje opozicije i preuzimanje vlasti odvijale su se u prvih nekoliko godina postepeno, korak po korak, a metoda je postala poznata kao "taktika salame", prema izjavi generalnog sekretara Komunističke partije Mađarske, Matyasa Rakosija. Naime, Sovjeti su ovu metodu preuzimanja vlasti primijenili u svim istočnoeuropskim zemljama koje su mirovnim konferencijama u Jalti i Potsdamu pripale pod njezinu interesnu sferu.

Dakle, Poljska je nakon Drugoga svjetskog rata zadržala državnost, ali je izgubila suverenost, te postaje sovjetski satelit. S jedne strane, poljska Partija svoju je snagu i legitimitet crpila iz Moskve (Chwalba, 2011). S druge strane, pokušavajući legitimirati svoj režim unutar Poljske, komunisti su se od samih početaka svoje vladavine u Poljskoj obilato služili poljskim nacionalnim mitovima. Godine 1945. poljski su komunisti, uz Staljinovu potporu, bezrezervno prilagodili Piastov koncept i nametnuli ga metodom etničkog čišćenja. Službena komunistička priča kaže da je, kada se određivala granica Narodne Republike Poljske, nacrtana zemljopisna karta koja je prikazivala granice Poljske pod piastovskom dinastijom. Te su granice gotovo u potpunosti odgovarale granicama Narodne Republike Poljske, kako je dogovoreno na konferencijama u Jalti i Potsdamu (Davies, 1997: 153). Na taj način, upravo su komunisti bili ti koji su u stvarnost pretvorili ideju nacije koju su formulirali Endecja i Roman Dmowski.

Nakon što su se obračunale s političkom i podzemnom opozicijom do 1948. godine, komunističke vlasti krenule su u obračunavanje s Katoličkom crkvom, kao posljednjom institucijom koja nije bila pod nadzorom države. Do ožujka 1953. godine vlast je tolerirala katolički tjednik *Tygodnik Powszechny*. Kada su urednici tjednika odbili tiskati pohvalnu osmrtnicu Staljinu, država je preuzela tjednik. U isto vrijeme zatvoren je i katolički mjesečnik *Znak*, a nekoliko mjeseci kasnije poljski kardinal Stefan Wyszynski[68] stavljen je u kućni pritvor. Država nije ugasila *Tygodnik Powszechny*, već je uredništvo predala katoličkim kolaboracionistima iz organizacije PAX (Ost, 1990). Naime, komunistička vlast u Poljskoj

[68] Wyszynski postaje biskupom 1946. godine, a 1948. postaje poljskim kardinalom. Tu će dužnost obavljati sve do svoje smrti 1981. godine.

dopustila je rad katoličkom udruženju PAX s Bolesławom Piaseckim na čelu. PAX je bila organizacija koja je funkcionirala kao inkubator za nacionalističku desnicu u komunističkoj Poljskoj (Kunicki, 2012).

Prije rata Piasecki je bio istaknuti član Nacionalnog radikalnog pokreta (*Oboz Narodowo-Radykalny*), male fašističke skupine koja je djelovala u Drugoj Republici, a koja je zagovarala viziju Poljske kao protototalitarne države integrirane na osnovi etniciteta, katolicizma i masovnih organizacija (Kunicki, 2012). Prema Kunickom, za poljske je komuniste regrutiranje katoličkih nacionalista poput Piaseckog bila prilika za mobiliziranje nacionalizma i katolicizma u vlastite svrhe. U zemlji sa snažnom Katoličkom crkvom i snažnom tradicijom desnice komunistima su bili potrebni saveznici izvan njihova kruga, tj. ljudi koji nisu marksisti, ali koji će podržati njihov cilj. Svrha angažiranja ljudi poput Piaseckog bila je da kanaliziraju nacionalističko-katoličku klijentelu u komunistički kamp. PAX je brojio više od 5 000 članova, a program mu se svodio na težnju za jednopartijskim sustavom unutar katoličke nacije, s naglašenim poljskim nacionalizmom i društvenom jednakošću, i po mogućnosti bez prisutnosti Židova. Piasecki je vjerovao u povijesni koncept prirodnoga nacionalnog jedinstva, savez sa SSSSR-om iz čisto pragmatičnih razloga, tj. zbog osiguranja državnosti, te u autoritarnu državu kao zaštitnicu nacionalnog jedinstva (Wolak, 2004).

Iako je nakon Staljinove smrti u ožujku 1953. godine uslijedila još veća represija u Poljskoj, staljinistički sustav svejedno je doživio udarac od kojeg se nije oporavio. U veljači 1956. godine sovjetski lider Nikita Hruščov je na 20. Kongresu Komunističke partije SSSR-a osudio Staljina i njegov režim. U sljedećih nekoliko mjeseci pojavili su se veliki opozicijski pokreti u Poljskoj i Mađarskoj koje su predvodili tzv. revizionistički marksisti ili lijevi intelektualci, koji su pokušavali nametnuti humanističke i demokratske ideale „originalnoga“ socijalističkog pokreta. U Mađarskoj su ti događaji kulminirali Mađarskom revolucijom u listopadu 1956. godine, koja je ugušena tenkovima. S druge strane, u Poljskoj se promjena očitovala u povratku na vlast Władysława Gomułke, koji je započeo “proces destaljinizacije i devazalizacije, koji je trajao sve do osamdesetih” (Chwalba, 2011).

Gomułka je na 7. Plenumu Komunističke partije Poljske 1956. godine izabran za Prvog sekretara Komunističke partije. Jedan od prvih poteza bilo mu je puštanje kardinala Wyszynskog iz pritvora. Jednako tako, vratio je uredništvo časopisa *Tygodnik Powszechny*

njegovim originalnim urednicima. Gomułka je također dopustio osnivanje ili legaliziranje katoličkih klubova. Među ostalim organizacijama, ponovno su otvorili *Znak*, oko kojeg se okupljala katolička inteligencija s liberalnijim stavovima (Michnik, 1993). Gomułka je također ponudio nekoliko zastupničkih mjesta u Sejmu katoličkim predstavnicima koje je birala crkvena hijerarhija (iz krugova oko *Znaka*). Jednako tako, dopustio je ponovno uvođenje vjeronauka u javne škole. Ost zaključuje kako je davanjem raznih ustupaka Katoličkoj crkvi Gomułka učinio korake koji su imali dalekosežne posljedice za revitaliziranje javne sfere u Poljskoj (Ost, 1990). Možemo konstatirati da je s dolaskom Gomułke na čelo Komunističke partije, barem iz perspektive vlasti u Poljskoj, završio period transformacije režima te je započela njegova konsolidacija[69]. U tom smislu, mogu se shvatiti i Gomułkini potezi koji su išli u smjeru davanja ustupaka ne-komunističkim akterima, a sve u svrhu osiguranja legitimnosti režima. Kao što ćemo vidjeti kasnije, s istim ciljem vodstvo Komunističke partije u Poljskoj pokrenulo je nacionalističku i antisemitsku kampanju. S druge strane, Gomułka se žestoko odlučio obračunati s revizionističkim intelektualcima[70], koji nisu mnogo marili za ustupke Crkvi, već su pokušavali pogurati sustav u smjeru zapadnjačkih socijalnih demokracija.

Velika Novena

Kada je 1956. godine pušten iz kućnog pritvora, kardinal Wyszynski[71] najavio je revitalizaciju religioznosti u Poljskoj kao svoj primarni zadatak. Prvi korak u tome smjeru bilo je pokretanje "Velike milenijumske novene" (u nastavku teksta: Novena) 1957. godine, devetogodišnjeg programa kojim je Katolička crkva slavila tisuću godina katolicizma u Poljskoj. Naime, 966. godine prvi poljski kralj Mieszko prešao je na kršćanstvo, pa je

---

[69] Prema Linzu i Stepanu, Poljska nakon 1956. nije bila totalitarni režim, a kao dokaz navode dopuštenje Katoličkoj crkvi da ponovno uvede vjeronauk u škole (Linz i Stepan u Merkel, 2011). Prema Merkelu, komunistički režim u Poljskoj razvio je birokratsko-autoritarni oblik vladavine, koji od kraja 1981. do kraja 1987. godine prestaje biti ideološki (Merkel, 2011: 331).

[70] Michnik za tu skupinu koristi termin "sekularna ljevica". Kaže da je riječ o konceptu koji ima smisla samo ako ga se pravilno povijesno kontekstualizira. Michnik taj koncept koristi za onu skupinu ljudi koja se suprotstavljala režimu u ime lijevih i sekularnih ideja i koja se nije identificirala s Katoličkom crkvom. U svojoj knjizi *The Church and the Left* (1993) Michnik daje iscrpan prikaz pokušaja približavanja sekularne ljevice i Katoličke crkve, koje su, iako ideološki na suprotnim stranama, pokušavale stvoriti blok koji bi se borio protiv autoritarnog režima.

[71]

završetak Novene predviđen za 1966. godinu, na tisućitu godinu "krštenja Poljske". Riječ je bila o sveobuhvatnom devetogodišnjem programu tzv. religiozne obnove, s definiranim godišnjim temama i ciljevima, a kojim se trebala proslaviti poljska tradicionalna privrženost Djevici Mariji i naglasiti poveznice između poljske nacije i Katoličke crkve.

Središnja točka Novene bilo je godišnje hodočašće u Częstochowu, svetište Crne Madone na kojemu se prema pučkoj legendi nacija zavjetovala Djevici Mariji. Diljem zemlje odvijale su se procesije na kojima se nosila kopija slike Crne Madone. Riječ je bila o javnim i masovnim manifestacijama koje su imale iznimnu vidljivost i na neki su način služile kao opozicija režimu u okupiranju javnog prostora. Iako je riječ bila o nenasilnim, vjerskim manifestacijama, komunistička vlast nije dobronamjerno gledala na te događaje. Vlast je na sve odgovorila povremenim pokušajima represije, uznemiravajući crkvene lidere ili stvarajući određene prepreke masovnom sudjelovanju građana u događajima. Na taj način, vlast je ta koja je Novenu od vjerskog događaja učinila političkim događajem. Reakcija nije bila direktna opozicija režimu, već još veća mobilizacija lokalnih katoličkih zajednica, što je vodilo još većemu ujedinjenju ljudi i izgradnji osjećaja solidarnosti. Kako to navodi Osa, značajni aspekt Novene kao pastoralne mobilizacije bio je poticaj na lokalno djelovanje diljem zemlje. S jedne strane, episkopat je bio taj koji je kreirao cjelokupni program Novene. S druge strane, provedba i organizacija prepušteni su lokalnoj razini. Reagirajući na pokušaje represije vlasti i braneći svoje lokalne župe, obični građani bili su uvučeni u sukob. Jednako tako, te akcije bile su „radionice" lokalne samoorganizacije, čime se generirao izniman socijalni kapital unutar lokalnih zajednica. Prema Osi, protesti povodom Novene nisu bili usmjereni prema instrumentalnim ciljevima. Riječ je prije svega bila o demonstraciji narodne solidarnosti i identiteta, katolicizma i patriotskih vrijednosti. U skladu s time, katolici su marširali pod okriljem Crne Madone, križa i poljskoga okrunjenog orla. Na taj način se kroz Novenu isticao primat katoličanstva u povijesti poljske nacije, a učenje kardinala Wyszynskog promoviralo je "teologiju nacije" koja je miješala poljske mitove, folklor i seoski misticizam s djelima poljskih romantičara. Konačno, iako zamišljena kao program religiozne obnove, Novena je za milijune Poljaka osigurala dugotrajan trening iz metoda društvenih pokreta te je

probudila komunalnu svijest. Program[72] je bio toliko uspješan da ga je episkopat produžio sve do 1980. godine (Osa, 2003).

Prema Michniku (1998), Katolička je crkva u prvim desetljećima komunističke vladavine u Poljskoj bila jedina neovisna institucija u državi, te je shvatila kao svoju dužnost i funkciju predstavljanje nacije i obranu nacionalnog identiteta. Posljedično, milijuni Poljaka vidjeli su kardinala Wyszynskog kao lidera nacije. Michnik zaključuje kako je "u vremenu *interregnuma*, on bio neka vrsta *interrexa*. Bio je simbol poljskog otpora" (Michnik, 1998: 82). Godine 1984. izašla je i Kardinalova biografija koju je napisao Andrzej Wiszewski, katolički novinar i povjesničar. U knjizi se Wyszynskog opisuje kao "najsnažniji moralni autoritet u zemlji koji je služio kao zamjena za nepostojeći autoritet političkih vladara zemlje u periodu komunizma" (u Baranczak, 1992: 29). Prema Baranczaku, Wyszynski je Crkvu branio poput utvrde koja je napadnuta izvana. U toj borbi Wyszynski je pobjedu vidio kroz zajedničku poveznicu ideja i vjerovanja koje će učiniti prihvatljivijima kroz set nacionalnih ili narodnih simbola. Baranczak tvrdi kako su Wyszynskomu u pokušaju postizanja jedinstva smetali oni koji stalno propituju, sumnjaju, diskutiraju, iz čega je proizašlo njegovo veliko nepovjerenje prema intelektualcima (Baranczak, 1992). Michnik Wyszynskog opisuje kao čovjeka kojeg je malo zanimao intelektualni katolicizam i koji je vjerovao u crkvu masa, ruralnu crkvu ukorijenjenu u tradicionalnom svijetu paternalizma i partikularizma" (Michnik, 1993: xiv).

Antisemitska kampanja 1968. i nastanak revizionističke ljevice

U kasnijoj fazi Gomułkine vladavine poljske komunističke vlasti inkorporiraju nacionalistički kanon – slavljenje nacionalne prošlosti, germanofobiju i antisemitizam. Prvo je krenula antisemitska kampanja za koju je okidač bio Šestodnevni rat između Izraela i arapskih država u lipnju 1967. godine. Šestodnevni rat i pobjeda Izraela poslužili su kao okidač za početak "anticionističke" kampanje, koja je bila u skladu s onom pokrenutom u SSSSR-u, koji je u spomenutom sukobu favorizirao arapske zemlje. Kao što objašnjava Wolak, komunističke vlasti u Poljskoj htjele su se predstaviti kao pouzdan član Sovjetskog bloka. Recept je bio da

[72] Kao što navodi Perica, crkveni su velikodostojnici u Hrvatskoj prije organizacije Velike Novene u Hrvatskoj (1974. – 1983.) proučili način na koji je Velika Novena proslavljena u Poljskoj. Ističe kako se nadbiskup Franić posavjetovao s poljskim velikodostojnicima i trudio se nadmašiti ih. Prema Perici, strategija Franića u vezi s Velikom Novenom u Hrvatskoj podsjećala je na strategiju kardinala Wyszynskog (Perica, 2006: 166).

se igra na kartu tradicionalnog poljskog antisemitizma vjerujući kako će zbog njega Poljaci spremno prihvatiti propagandu prema kojoj Židovi[73] predstavljaju domaću prijetnju zbog njihove navodne privrženosti Izraelu. Konačno, ovom kampanjom htjeli su za komunistički režim u Poljskoj pridobiti narodnu podršku (Wolak, 2004). Važno je napomenuti da su unutar poljskog društva prevladavale simpatije prema Izraelu jer se arapske države smatralo saveznicama SSSR-a, te je njihov poraz doživljen kao poraz SSSR-a.

Nakon toga su u 1968. godini uslijedila još dva događaja koja su s jedne strane dodatno razbuktala antisemitsku kampanju komunističkih vlasti, a s druge odredila smjer u kojem će krenuti opozicija komunističkom režimu. Prvi događaj vezan je uz zabranu predstave *Dušni dan* (*Dziady*) u Varšavskom kazalištu u siječnju 1968. godine. Mickiewiczeva poema, o kojoj je već bilo riječi, anticaristička je drama. Nakon što je publika, koju su većinom činili studenti, preglasno pljeskala na dio u predstavi gdje se od ruskog cara traže veća demokratska prava, vlasti su odlučile predstavu zabraniti. Uslijedili su studentski protesti koji su trajali skoro dva mjeseca, a koji su od protesta zbog predstave prerasli u antiautoritarne prosvjede. Na koncu su komunističke vlasti na studente poslale policiju koja je silom razbila proteste i uhitila vođe protesta, među kojima su bili Jacek Kuron, Karol Modzelewski, Adam Michnik, do tada pripadnici reformske studentske ljevice. Evocirajući sjećanje na zabranu predstave, Michnik kaže kako ga je tada po prvi puta preplavio snažni nacionalni i antiruski osjećaj (Michnik, 1998). Vlast je u ovim „martovskim“ događajima vidjela priliku da se obračuna sa sve većim brojem kritičara među poljskom inteligencijom. Uslijedila je čistka u kojoj su sa sveučilišta izbačeni i protjerani brojni profesori i studenti. Raspušteni su cijeli odsjeci na fakultetima te su ponovno uspostavljeni pod striktnom kontrolom Partije. I ovaj događaj Partija je iskoristila kao dolijevanje vatre na ranije pokrenutu antisemitsku kampanju. Napad na inteligenciju predstavljen je javnosti kao napad na “strance” i Židove koji iznutra pokušavaju sabotirati Poljsku Narodnu Republiku. Mediji su se fokusirali na studente i profesore židovskog podrijetla (među ostalima, i Adam Michnik dobio je izniman publicitet) pokušavajući sukob predstaviti kao borbu između poljskih domoljuba s jedne strane i židovskih radikala i bivših komunista s druge. Dakle, vlast je na studentske proteste reagirala

[73] U Poljskoj je za vrijeme nacističke okupacije ubijeno oko 3 milijuna Židova (90 %) od 3 milijuna i 300 tisuća koliko ih je živjelo u Poljskoj prije početka Drugoga svjetskog rata. Nakon rata mnogi su emigrirali, tako da je do 1967. u Poljskoj ostalo oko 25 000 do 30 000 Židova, čineći manje od 1 % ukupnog stanovništva (Wolak, 2004).

igrajući na kartu nacionalističke ksenofobije, "koristeći se klasičnim priborom domaće fašističke tradicije" (Ost, 1993: 4).

Prema Kunickom, antisemitska kampanja koja se odvijala u periodu između 1967. i 1968. godine transformirala je poljsku komunističku državu u nacionalističko-populistički režim (Kunicki, 2012). Kunicki tvrdi kako su komunisti dijelom uspjeli privući nacionaliste i nacionalizirati poljsko društvo, a pritom nisu izgubili svoj monopol na moć (Kunicki, 2012: 181). Dakle, riječ je prije svega bila o iskorištavanju političkog antisemitizma u nastojanjima da se manipulira masama u smjeru u kojem je tadašnjoj komunističkoj vladi odgovaralo. Teza je Kunickoga da je poljski komunizam osnažio etnocentričnu samodefiniciju poljskosti (Kuniciki, 2012: 2). Naime, u tom periodu prikrivena i neslužbena narodna predrasuda vezana uz antisemitizam politički je institucionalizirana[74] (Wolak, 2004). Pankowski smatra kako je antisemitska kampanja iz 1968. ostavila permanentne ožiljke na poljskome društvu. Antižidovski i nacionalistički diskurs koji su koristile komunističke vlasti postao je trajnom karakteristikom političkog života u Poljskoj (Pankowski, 2010: 53).

Drugi važni događaj u 1968. godini bilo je Praško proljeće i njegovo nasilno suzbijanje. Michnik svjedoči o tome zašto je taj međunarodni događaj imao toliku važnost za studentski pokret. Naime, osim što su na sudjelovanje poljskih snaga u okupaciji reagirali s "bespomoćnim bijesom i moralnim gađenjem"[75], Poljaci su sa simpatijama gledali na Praško proljeće i iščekivali "svojeg Dubčeka" (Michnik, 1998: 42, 133). Naime, među pripadnicima reformske ljevice dotada je još uvijek prevladavalo načelno prihvaćanje komunističkog režima, ali samo uz pretpostavku da je ostvariv "socijalizam s ljudskim licem". Međutim, nakon što je SSSR vojskom nasilno ugušio pokušaj izgradnje takvog sustava u Čehoslovačkoj, svima je postalo jasno, pa tako i poljskoj reformskoj ljevici, da je reforma

---

[74] Prema Wolaku, potrebno je ralikovati narodni antisemitizam kao društvenu pojavu, u kojoj je riječ o mržnji prema Židovima kao zajedničkom uvjerenju među nekim dijelovima populacije, i politički antisemitizam, koji odražava namjernu manipulaciju i eksploataciju narodnog antisemitizma od strane režima (Wolak, 2004). Wolak politički antisemitizam definira kao "namjernu zlouporabu određenih dugotrajnih narodnih predrasuda protiv Židova od strane političke stranke ili pokreta za određene svrhe" (Wolak, 2004: 39).

[75] Dana 12. rujna 1968. godine Ryszard Siwiec, pedesetogodišnji računovođa i bivši pripadnik Armije Krajowe, počinio je samoubojstvo samospaljivanjem u znak protesta protiv okupacije Čehoslovačke. Siwiec je bio aktivan u podršci studentskoj pobuni iste godine, između ostaloga printajući letke. Prije samozapaljenja nosio je dva transparenta – na jednome je pisalo "Za našu i vašu slobodu", a na drugome "Čast, Domovina". Iako je preduhitrio Jana Palacha za četiri mjeseca, ostao je nezapamćen jer su komunističke vlasti uspješno zataškale slučaj (Stach, 2016).

takvog komunizma neostvariva pod danim (međunarodnim) okolnostima. Na taj način, komunističke vlasti pokidale su veze s reformskom, lijevom inteligencijom. Sve se to događalo i u kontekstu studentskih protesta u Parizu u svibnju 1968., gdje nastaje pokret za lijevom alternativom, pokret koji je također bio antisovjetski, antiautoritarni i posvećen većoj participaciji građana u političkom odlučivanju.

Oba ta događaja, a posebno prvi, igrala su značajnu ulogu u formiranju jedne mlađe generacije poljskih intelektualaca lijeve orijentacije s Kuronom , Modzelewskim i Michnikom na čelu, a koje su podržavali liberalno orijentirani profesori Varšavskog sveučilišta, poput Leszeka Kolakowskog i Zygmunta Baumana (Pankowski, 2010). Dakle, 1968. godine u Poljskoj nastaje nova demokratska ljevica koja će igrati ključnu ulogu u opozicijskom pokretu koji će kasnije, pod okriljem Solidarnosti, dovesti do mirne transformacije komunističkog režima u Poljskoj 1989. godine. Upravo su se ti intelektualci pokazali kao zagovornici i branitelji liberalizma i ljudskih prava u Poljskoj. Kao što pokazuje Ost, "za liberalne ideje u Poljskoj uvijek se zalagala ljevica" (Ost, 1993: 7).

U prosincu 1970. godine u gradovima uz baltičku obalu, Gdanjsku i Ščečinu, započeo je štrajk radnika koji su protestirali protiv povećanja cijena hrane te su zahtijevali veće političke slobode. Vlast je oštro odgovorila na štrajk, pucajući na radnike, rezultat čega su bili deseci mrtvih radnika. Ovi događaji doveli su do Gomułkine smjene, a na njegovo mjesto dolazi Edward Gierek. On je već sljedeći mjesec otišao u Gdanjsk i Ščečin te je radnicima dopustio da osnuju nezavisni sindikat. Međutim, šteta po režim već je bila napravljena. Ost zaključuje da je, nakon što je 1968. režim izgubio potporu intelektualaca, krajem 1970. definitivno izgubio i potporu radnika. Ost također primjećuje kako su intelektualci ostali nijemi na te događaje, smatrajući kako je borba radnika uzaludna jer su otprije smatrali kako se sustav ne može promijeniti (Ost, 1990). Taj uvid također svjedoči i o nepovezanosti radnika i intelektualaca početkom 70-ih godina.

Ovo društveno stanje beznađa polako je počela mijenjati mlađa generacija poljskih intelektualaca iz kruga reformske ljevice. Nakon što su 1968. godine izgubili nadu u režim i mogućnost njegove transformacije, okrenuli su se stvaranju demokratskog socijalizma unutar krutog socijalističkog režima. Godine 1971. poljski filozof Leszek Kolakowski piše tekst "Teze o nadi i beznađu". Inače, Kolakowski je 1968. napustio Poljsku, poput mnogih drugih

intelektualaca, a tekst je objavljen u emigrantskom časopisu *Kultura*. Ost tvrdi kako je taj tekst imao izniman utjecaj na intelektualne krugove u Poljskoj te ga naziva "temeljnim teorijskim tekstom poljske demokratske opozicije 1970-ih" (Ost, 1990: 58). U tekstu Kolakowski tvrdi kako ekonomski i politički monopol vladajuće stranke u državi uništava cijelu državu, kako je bilo kakva demokratizacija sustava nemoguća te kako je cijeli sustav beznadno nepopravljiv. Rješenje Kolakowski vidi u procesu društvene demokratizacije. Naime, ako sustav ne nailazi ni na kakav otpor, on će nastaviti proizvoditi samo još intenzivnije forme samoga sebe. Iz tog razloga, Kolakowski je smatrao da je potreban pokret koji će biti sposoban ograničiti i oslabiti djelovanje sustava. Ono što je predlagao jest ideja aktivnog otpora, neovisno organizirana društvena aktivnost (Ost, 1990). Tri godine nakon teksta Kolakowskog Jacek Kuron piše tekst "Politička opozicija u Poljskoj" sličan po sadržaju i utjecaju. Važan doprinos tog teksta je u tezi da demokratizacija o kojoj je pisao Kolakowski postaje cilj koji može biti realiziran unutar društva, a u opoziciji prema državi. Dakle, za Kurona demokratizacija postaje kontinuirana ekspanzija autonomne, slobodne aktivnosti. Konačno, Ost tvrdi kako je ideje Kolakowskog i Kurona u koherentnu strategiju političke opozicije formulirao Michnik 1976. u svojem tekstu "Novi evolucionizam" nazvavši njihov projekt "anticipatornom demokracijom". Osnovna je ideja da "politički život postaje demokratičniji (u smislu proširenja građanskih mogućnosti) onda kada ljudi djeluju kao da je društvo već demokratsko, kada djeluju kao članovi revitaliziranoga civilnog društva za koje vjeruju da će biti legalizirano u budućnosti" (Ost, 1990: 68). Michnik je u tekstu pozvao građane da odbace monopol koji si je država pripisala na javni prostor i da postanu aktivni u neovisnom javnom životu, stvarajući neovisne javne sfere. Dakle, riječ je bila o pozivu na ponovnu izgradnju civilnog društva. Iz toga proizlazi da se režim ne treba promijeniti da bi se u društvu dogodile značajne demokratske promjene (Ost, 1990). Adam Michnik[76] i Jacek Kuron oblikovali su tu orijentaciju kao antipolitiku, koja je istovremeno služila i kao ideologija i kao politički program.

---

[76] Adam Michnik, rođen 1946., odrastao u obitelji židovskih komunista, povjesničar je koji je gajio simpatije prema radikalnoj ljevici iz prošlosti i osjećao nepovjerenje prema institucionaliziranom ljevičarenju vladajuće Partije (Ost, 1993). Igrao je aktivnu ulogu u skoro svim značajnijim prosvjedima protiv komunističke vlasti od 1968. godine do pada komunizma. U više je navrata zatvaran, provevši sveukupno oko 6 godina u zatvoru, gdje je napisao većinu od svojih desetak knjiga. Prema vlastitu priznanju, zatvor je jedino mjesto gdje se može koncentrirati (Baranczak, 1992).

Prvi konkretni korak u realizaciji programa „društvene demokratizacije“ bilo je osnivanje Komiteta za obranu radnika (*Komitet Obrony Robotnykow*, *KOR*). Nakon što je komunistička vlada u lipnju 1976. godine nenadano objavila značajan porast cijena na osnovne prehrambene proizvode, diljem zemlje ponovno su izbili štrajkovi radnika. Iako je vlada brzo ukinula povećanje cijena, prosvjedi su se nastavili, a vlada je reagirala nasilnim suzbijanjem prosvjeda, te su zatvorili stotine radnika. Michnik, Kuron i intelektualci iz njihova kruga ovaj put su pokrenuli aktivnosti za pravnu i financijsku pomoć uhićenim radnicima i njihovim obiteljima. Dakle, radnički štrajk i njegovo nasilno suzbijanje otvorili su priliku Kuronu i Michniku da započnu s realizacijom svojeg programa demokratizacije društva. Organizacija KOR ubrzo je prerasla svoju inicijalnu svrhu i postaje organizacijom koja se zalaže za promicanje ljudskih prava, društvenu pravednost i razvoj neovisne kulture i neovisnoga civilnog društva. U kratkome vremenu organizacija je imala podružnice diljem poljskih gradova, okupljajući članove različitih pozadina, od sekularne ljevice do katoličkih aktivista, od demokrata preko liberala do nacionalista (Osa, 2003). KOR je također predstavljao prvi korak u povezivanju radnika i intelektualaca čime je otvorio mogućnost za širi društveni pokret koji će se realizirati kroz Solidarnost 1980-ih.

Poljski papa

Dana 16. listopada 1978. Karol Józef Wojtyła[77] izabran je za 263. papu, vrhovnog poglavara Katoličke crkve, kao prvi ne-Talijan na toj poziciji od 1523. godine, uzevši ime Ivan Pavao II. Wojtyla je aktivno sudjelovao u aktivnostima za vrijeme Velike Novene održavši 53 milenijske mise diljem Poljske. Osa navodi kako je imao bliske odnose s članovima KOR-a, a u svojim misama često je davao podršku radnicima i ukazivao na važnost ljudskih prava. Izbor Wojtyle za papu dočekan je u Poljskoj s oduševljenjem i nacionalnim ponosom, čak i među članovima Partije (Osa, 2003). Međutim, riječ je bila prije svega o ogromnom poticaju za opoziciju jer je izabran čovjek s kojim su blisko surađivali godinama. Riječ je bila o čovjeku koji je, za razliku od ruralnoga tradicionalnog katoličanstva Wyszynskoga, više gravitirao intelektualnim katoličkim krugovima oko *Znaka* i *Tygodnyka Powszechnog.* Michnik ga opisuje kao osobu koja se “suprotstavljala komunizmu u ime ljudskih prava, a

[77] Wojtyla se rodio u Galiciji, regiji koja okružuje Krakov. Nakon što je Drugi svjetski rat proveo na prisilnom radu u jednom njemačkom poduzeću u Krakovu, 1946. godine se zaređuje, a 1967. postaje kardinalom.

ipak snažno rezerviranu prema zapadnjačkomu modelu tolerantnog društva u sekularnoj i demokratskoj državi" (Michnik, 1993: xiv). Ivan Pavao II. je ubrzo nakon što je postao papa došao u devetodnevni posjet Poljskoj u lipnju 1979. godine. Milijuni Poljaka dočekali su „svojeg" papu, a doček nije organizirala država, već katolički aktivisti.

Michnik kaže kako se tijekom devetodnevnog papina posjeta nešto čudno dogodilo. Naime, "isti ljudi koji su toliko frustrirani u svojoj svakidašnjici, toliko ljuti i agresivni dok u redu čekaju za potrepštine, odjednom su se transformirali u kolektivitet dostojanstvenih građana. Otkrivši dostojanstvo u sebi, postali su svjesni svoje moći i snage… Društvo tako dugo deprivirano svojih prava odjednom je obnovilo svoju sposobnost da se brine za sebe. Takav je bio utjecaj hodočašća Ivana Pavla II. Poljskoj" (Michnik, 1993: 223). Prema Kubiku (1994), poljska opozicija upravo je kroz proslavu "našeg pape" osvijestila da je civilno društvo izvan državnog aparata moguće. Ivan Pavao II. kroz masovne javne ceremonije ponovno je oživio simbole nacije, katolicizma i civilnog društva. Kubik smatra kako je pod utjecajem papina posjeta poljska opozicija "ponovno stekla vlastitu samo-identifikaciju kao članova šire 'zamišljene zajednice' organizirane oko već spremnih simbola poput pape, Crne Madone, Katoličke crkve i zajedničkoga nacionalnog nasljeđa" (Kubik, 1994). Kubik zaključuje kako se ta "zamišljena zajednica" lako konstruirala u nastajuću kulturno-političku klasu koja će iznijeti revoluciju Solidarnosti (Kubik, 1994).

U homiliji u Varšavi Ivan Pavao II. održao je govor u kojemu je, među ostalim, rekao sljedeće:

„Crkva je Poljsku dovela do Krista – to je ključ razumijevanja ove velike i temeljne čovjekove stvarnosti… Također je nemoguće razumjeti povijest Poljske bez Krista – prije svega kao povijest ljudi koji su prošli kroz ovu zemlju… Pa, ono što je poljski narod pridonio razvoju čovjeka i čovječanstva, što i danas doprinosi tom razvoju, nemoguće je razumjeti i procijeniti bez Krista… Ako želimo ispravno razumjeti povijest nacije kroz svako ljudsko biće u ovom narodu, tada je istovremeno nemoguće razumjeti čovjeka osim u zajednici koju čini njegova nacija. Poznato je da to nije jedina zajednica. Međutim, ovo je posebna zajednica, vjerojatno najbliža obitelji, najvažnija za duhovnu povijest čovjeka. Pa, nemoguće je razumjeti povijest poljskog naroda – ove velike milenijske zajednice, koja je tako duboko o meni, o svakome od nas – bez Krista" (u PIS, 2005b).

Dakle, papa je tijekom posjeta ustvrdio kako je "bez Krista nemoguće razumjeti poljsku povijest", čime je, s jedne strane, naglasio povezanost između katolicizma i poljskog nacionalnog identiteta te izravno evocirao mit o Poljskoj kao o raspetom Kristu. U nastavku, Ivan Pavao je dodao kako je „nemoguće bez Krista razumjeti i procijeniti doprinos poljske nacije razvoju čovjeka i njegove ljudskosti u prošlosti, i njezin doprinos danas". Na taj način, Ivan Pavao II. učinio je istovjetnima poljsku nacionalnu povijest i povijest katoličke crkve, iz čega proizlazi da je nacija neodvojiva od katoličanstva. Prema Daviesu, izbor Ivana Pavla II. odjeknuo je u svim kutevima poljskog društva, a poljsko katoličko nasljeđe ponovno je vraćeno u prvi plan (Davies, 2005).

Nezavisni samoupravni sindikat "Solidarnost"

Dana 1. lipnja 1980. godine komunistička je vlada uvela takozvane "komercijalne cijene" za mesne proizvode u tvorničkim restoranima. Ta nesocijalna mjera potaknula je proteste radnika diljem zemlje. Dana 14. kolovoza započeo je štrajk u brodogradilištu u Gdanjsku, koji je nakon dva dana prerastao u štrajk svih tvornica u regiji, a zatim i u cijeloj zemlji. Bio je to početak "Poljskog listopada". Štrajkaško vijeće, kojemu je na čelu bio Lech Wałęsa[78], objavilo je 21 zahtjev, uključujući i pravo na osnivanje neovisnih sindikata, slobodu govora i pravo na štrajk. Na sastanku u Gdanjsku 31. kolovoza 1980. godine, kojemu su prisustvovali predstavnici vlasti (vladino povjerenstvo) i predstavnici radnika, potpisan je „Gdanjski sporazum", kojim su vlasti ipak pristale dati dopuštenje za osnivanje neovisnog sindikata. Istog dana proglašeno je osnivanje Nezavisnog samoupravnog sindikata "Solidarnost" (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność") (Chwalba, 2011). Do 1981. godine Solidarnost je već imala oko 9 i pol milijuna članova, a u siječnju 1981. godine delegaciju Solidarnosti u audijenciju je primio Ivan Pavao II.

---

[78] Lider Solidarnosti Lech Wałęsa rođen je 29. rujna 1943. u mjestu Popovo blizu Gdanjska, u tada okupiranoj Poljskoj. Kao dijete osjetio je grozote rata i bijedu postratnih godina. Završio je strukovnu školu i radio je kao mehaničar u selu, popravljajući sve što mu je došlo pod ruku. Baranczak smatra da mu je upravo to zvanje podarilo jednostavnu logiku i funkcionalnu efikasnost. Kada su u prosincu 1970. započeli prosvjedi radnika u brodogradilištu u Gdanjsku, Wałęsa je već tada bio jedan od lidera radničkog pokreta u nastajanju. Wałęsu Michnik opisuje kao "istinski izniman proizvod poljske plebejske povijesti, lidera radničke klase i milijunski snažnog sindikata koji je obuhvatio cijelu naciju. U njemu se seljačka pamet pomiješala s dubokom vjerom, tvrdom nepopustljivošću pomiješanom balansom i elasticitetom šetača na žici" (Michnik, 1998: 149). Baranczak u tekstu o Wałęsi naslovljenom "Neobičan običan čovjek" (1992) kaže kako se kolovozu 1980. "opskurni nezaposleni električar popeo na zid koji okružuje brodogradilište *Lenjin* u Gdanjsku. Skočivši s tog zida, skočio je pod reflektore povijesti" (Baranczak, 1992: 40).

Solidarnost, koja je s djelovanjem krenula kao sindikat radnika te je organizirala masovne štrajkove, vrlo je brzo iz radničkog pokreta prerasla u svenacionalni pokret za demokratizaciju Poljske. To je postalo moguće u trenutku kada je Solidarnost za ostvarenje svojih ciljeva uspjela pridobiti potporu Katoličke crkve i intelektualaca iz KOR-a. U igranom filmu o Wałęsi, koji je režirao Andrzej Wajda (*Wałęsa: Man of Hope*, 2013), izvrsno je dočarana situacija u kojoj Solidarnost od radničkog postaje svenarodni pokret. Tijekom jednog od brojnih štrajkova koje je organizirala Solidarnost radnici se s Wałęsom na čelu zabarikadiraju unutar brodogradilišta u Gdanjsku, dok su snage reda izvan ograda brodogradilišta, te nastaje svojevrsna pat-pozicija i rat živaca. U jednome trenutku Wałęsi prilazi njegov kolega i zabrinuto konstatira kako će sutra radnici izaći iz brodogradilišta te kako će snage reda to iskoristiti, ući u brodogradilište i prekinuti štrajk. Zbunjeni Wałęsa pita kolegu zašto bi radnici izlazili iz brodogradilišta, na što ovaj odgovara da je sutra nedjelja i da nedjeljom Poljaci idu na misu. U sljedećoj sceni, koja se odvija narednog dana, vidimo mnoštvo okupljeno ispred svećenika koji drži misu u brodogradilištu, sve je prepuno poljskih i vatikanskih zastava, slika Ivana Pavla II. i transparenata s natpisom "Solidarnost".

Naime, Solidarnosti je uspjelo formirati ono što Ernesto Laclau naziva *lancom ekvivalencije* (Laclau, 2005: 39). U poljskome društvu kasnog komunizma isprofiliralo se nekoliko aktera koji su artikulirali određene zahtjeve prema komunističkim vlastima (radnici, Katolička crkva, KOR), te su tako odvojeni i partikularni funkcionirali kao demokratski subjekti. U slučaju Solidarnosti došlo je do situacije u kojoj su društveni akteri osvijestili da je njihov partikularni zahtjev samo jedan u većem skupu društvenih zahtjeva. Upravo formiranjem *lanca ekvivalencije* pokret je postao predstavnik svih aktera s partikularnim zahtjevima i označitelj narodnog/nacionalnog kampa unutar novonastalog dihotomnog diskursa. Na taj način Solidarnost je stekla "hegemoniju u društvu" (Merkl, 2011) te je postala partner s kojim su komunističke vlasti pregovarale oko načina i puta transformacije sustava.

Prema Michniku, Solidarnost je bila "neovisna, samoupravljajuća organizacija milijuna Poljaka koja je nastala iz radničke pobune te je kombinirala tradicije poljskih pokreta za nacionalno oslobođenje s etosom kršćanstva" (Michnik, 1998: 75). Prema Ashu, revolucija koju je izvela Solidarnost 1980. i 1981. godine transformirala je „disidentsku" manjinu u „disidentsku" većinu, a riječ je prije svega bila o revoluciji svijesti. Naime, Ash tvrdi kako ta

revolucija “nije promijenila institucionalne ili vlasničke odnose ili materijalne uvjete, već je promijenila umove i stavove ljudi” (Ash, 1999: 96). Prema Baranczaku, Wałęsa i Solidarnost osvojili su 16 mjeseci slobode za svoju naciju i promijenili njezin kolektivni mentalitet zauvijek (Baranczak, 1992: 40).

Dana 11. veljače 1981. premijer Narodne Republike Poljske postaje general Wojciech Jaruzelski, koji je dotada obavljao funkciju ministra obrane. Jaruzelski je 13. prosinca 1981. objavio “ratno stanje”. Pokazat će se da je „ratno stanje“ predstavljalo posljednji pokušaj spašavanja komunističke vlasti u Poljskoj. Vlast u državi prenesena je na Vojno vijeće nacionalnog spasa (*Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego*, *WRON*), kojim je predsjedao general Jaruzelski. Nakon što je uvedeno ratno stanje, stvorene su nove strukture odlučivanja koje su se zadržale sve do kraja komunističkog sustava u Poljskoj (Chwalba, 2011). Za vrijeme ratnog stanja sve nevladine organizacije, uključujući i Solidarnost, bile su suspendirane. Oko 10 tisuća sindikalista i opozicijskih aktivista bilo je pritvoreno. Dan nakon uvođenja “ratnog stanja” krenuo je opći štrajk u poljskim tvornicama. Na štrajkaše je poslan ZOMO (poljski: *Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej*), elitne postrojbe Građanske milicije (*Milicija Obywatelska*) čija je načelna svrha bila borba protiv opasnih kriminalaca, pružanje sigurnosti tijekom masovnih događanja i pomoć u slučaju prirodnih katastrofa i drugih kriza. Međutim, umjesto toga, postali su poznati po svojim brutalnim i ponekad smrtonosnim akcijama u zaustavljanju opozicijskih prosvjeda i štrajkova. Tako su 16. 12. 1980. ubili 9 štrajkaša u rudniku “Wujek” (NSSZ Solidarnosc, 2020). Pet dana nakon objave ratnog stanja, Ivan Pavao II. pisao je Lechu Wałęsi poručivši mu da je svim srcem uz njega, njegovu obitelj i uza sve koji trpe, ali i generalu Jaruzelskom, apelirajući na njega da prekine prolijevanje krvi (Wałęsa, 1989: 253). Ash svjedoči kako je objava ratnog stanja mobilizirala prije svega mladu inteligenciju, među kojom je moda bila čitati knjige o Armiji Krajovoj. Naime, mnogi mladi smatrali su se u tim trenucima nasljednicima Armije Krajove, u kojoj je također dominirala mlada inteligencija (Ash, 1999: 97). Mnogi su zatvarani, a policija i vojska ubile su nekoliko desetaka ljudi. Među uhićenima bili su Adam Michnik i Jacek Kuron, zajedno sa svojom ženom Grazynom. Ubrzo nakon što je zatvorena, Grazyna Kuron dobila je upalu pluća te je umrla u zatvoru (Baranczak, 1992). U periodu između prosinca 1981. i siječnja 1982. godine vođe štrajka osuđeni su na kazne zatvora od dvije do četiri godine. Cijelo to vrijeme radnici su štrajkali i protestirali diljem zemlje, a vlasti su na to

odgovarale represijom. Dana 12. 11. 1982. Lech Wałęsa je pušten iz pritvora, a Nacionalno vijeće je 22. 7. 1983. godine ukinulo ratno stanje, da bi 5. listopada 1983. godine Wałęsa dobio Nobelovu nagradu za mir (NSSZ Solidarnosc, 2020).

Crkva kao novi lider opozicije

U periodu nakon uvođenja ratnog stanja Crkva je isplivala kao posljednji bastion opozicijskog pokreta. Čak su i mnogi intelektualci s ljevice, koji su ranije sve političke nade polagali u Solidarnost, sada počeli te iste nade polagati u Crkvu. Podršku Crkve tražila je i vlast. Međutim, Crkva je zauzela svoju poziciju – prihvatila je dopuštenje vlasti da gradi više crkava, obrazuje više svećenika i da koristi državne medije, ali zauzvrat nije podržala Partiju. S druge strane, pružila je podršku Solidarnosti, ali je odbila postati njezin glasnogovornik (Ost, 1993). Uloga Crkve posebno je porasla nakon što je Wojtyla postao papa i nakon što je dva puta posjetio Poljsku. Dok je prvi papin posjet Poljskoj protekao u radosti, drugi je karakterizirala ozbiljnost i pape i hodočasnika. Naime, posjet se događao za vrijeme ratnog stanja (16. – 23. 6. 1983). U svojoj knjizi *The Uses of Adversity* (1999) Timothy Garton Ash evocira drugi posjet pape Ivana Pavla II. svojoj rodnoj zemlji. Ash kaže kako je hodočašće izgledalo više kao politički miting nego kao religijska svečanost. Glavna papina poruka bila je da je svjestan njihova razočaranja i patnje i da ih dijeli s njima. U prvoj homiliji u katedrali u Varšavi papa je rekao kako nacija mora biti svjedok istine kao što je to bila u kolovozu 1980., "svjedok koji je zadivio svijet, kada se poljski radnik zauzeo za sebe s Evanđeljem u ruci i molitvom na usnama" (Ash, 1999: 45). Papa je nastavio obraćanje riječima da Poljska ima pravo na neovisnost, na nacionalni suverenitet, "da nađe pravo mjesto među nacijama Europe, između Istoka i Zapada" (*ibid*., 46). Na homiliji u Jasnoj Gori papa je između ostaloga govorio i o suverenosti. "Država je istinski suverena kada vlada društvom i kada služi općem dobru društva i dopušta naciji da realizira svoju subjektivnost (*podmiotowosc*), svoj vlastiti identitet" (*ibid*., 47). Obratio se i ikoni Crne Madone sljedećim riječima: "Majko Jasne Gore, ti koja si dana Providnošću da braniš poljsku naciju, primi ovaj poziv poljske mladeži zajedno s poljskim papom i pomozi nam da ustrajemo u nadi" (*ibid*., 43).

Dakle, u situaciji gdje je Katolička crkva bila jedina o državi neovisna institucija koja je slobodno mogla djelovati, ponovno je javnim prostorom počeo dominirati katolički narativ o poljskoj povijesti kojim se nameće određena vizija poljskog nacionalnog identiteta kao

intrinzično povezanog s katolicizmom. U osnaženju modela "Poljak-katolik" identiteta sudjelovao je i Ivan Pavao II., jasno evocirajući ključne mitove katoličkog narativa o poljskoj povijesti. S druge strane, kako to pokazuje Zubrzycki, od samih njegovih početaka, pokretom Solidarnosti dominirala je struja koja je radila na spajanju katoličke i nacionalne simbolike, što se najviše manifestiralo u simbolima koji su korišteni u prosvjedima, poput križa i insignija povezanih s Crnom Madonom. Dobra ilustracija navedenog jest činjenica da je Lech Walesa prilikom potpisivanja Gdanjskog sporazuma nosio krunicu oko vrata, a dokument potpisao penkalom koju mu je poklonio Ivan Pavao II. prilikom Walesina posjeta Vatikanu 1979. godine (Zubrzycki, 2006: 70). Godine 1981. Solidarnost je izdala proglas u kojemu se kaže sljedeće: "Zato što nas je kršćanstvo uvelo u širu domovinu, Europu; zato što je preko tisuću godina kršćanstvo u velikoj mjeri oblikovalo našu kulturu; s obzirom na to da je u najtragičnijim trenucima naše nacije Crkva bila naša najveća podrška; s obzirom na to da je naša etika dominantno kršćanska; konačno, s obzirom na to da je katolicizam živuća vjera većine Poljaka, smatramo nužnim da poštena i sveobuhvatna prezentacija uloge Crkve u povijesti Poljske i svijeta ima adekvatno mjesto u nacionalnom obrazovanju" (u Porter, 2001: 291).

Dakle, otpor komunističkim vlastima 1980-ih ponovno je oživio kulturalnu viziju poljske nacije kao etničke zajednice koju prvenstveno karakterizira vjernost Katoličkoj crkvi (Brier, 2009). Prema Zubrzycki, 1980-ih katolicizam i Katoličku crkvu opozicija je prikazivala kao osnovu za moralnu zajednicu koja se bori protiv zla koje je predstavljala komunistička vlada nametnuta izvana (Zubrzycki, 2006). Kako to pokazuje Porter, za vrijeme komunizma tvrdnja da Katolička crkva utjelovljuje nacionalni duh počivala je na određenom povijesnom narativu. Porter smatra kako "Poljak-katolik identitet ne počiva na neprijepornom prepoznavanju činjenice da je mnogo katolika u Poljskoj i da je Crkva tamo dugo vremena bila moćna institucija; prije je slučaj da je ta teza podržana duboko usađenim i visoko isključivim pričanjem nacionalne priče… Riječ je o svojevrsnoj katoličkoj hegemoniji nad poljskom poviješću" (Porter, 2001: 297).

Dana 19. listopada 1984. godine policija je u Varšavi otela i ubila svećenika povezanog sa Solidarnosti Jerzya Popiełuszka (NSSZ Solidarnosc, 2020). Taj događaj dodatno je ojačao percepciju Crkve kao trenutnog lidera opozicije. Popiełuszko je u očima poljske javnosti

postao mučenik i dodatno je povezao Solidarnost s etosom Crkve (Ost, 1993: 22). Nova asertivnost Katoličke crkve uslijedila je nakon što je Jozef Glemp zamijenio kardinala Wyszinskoga nakon njegove smrti u svibnju 1981. godine. Prema Ostu, pod Glempovim vodstvom poljska katolička crkva otišla je u nacionalističko-fundamentalističkom smjeru. Između ostaloga, Glempovi komentari išli su u smjeru aluzija na nesretni utjecaj „Židova, slobodnih zidara i trockista na unutarnji život Poljske i posebno na Solidarnost" (*ibid.*, 19). Godine 1984. Glemp je napisao i potpisao uvod u novo izdanje knjige Romana Dmowskog "Crkva, Nacija i Država", o kojoj je bilo riječi ranije. Iz toga je jasno da su Glempove političke simpatije išle u smjeru Endecje Dmowskoga. Prema Ostu, „čin otvorenog identificiranja s programom jedne određene političke struje, i to neliberalne, bio je znak da se Glempova crkva odučila uključiti izravno u borbu za određenje prirode postkomunističke političke budućnosti, borbu za koju su svi u Poljskoj razumjeli da se već odvija sredinom 1980-ih" (Ost, 1993: 20). Glemp je pokrenuo kampanju protiv liberalnih vrijednosti pronalazeći i eksploatirajući teme oko kojih su se liberalno lijevi intelektualci iz Solidarnosti slagali s komunistima, te ih je na taj način onemogućio da u uvjetima zajedničke borbe protiv komunista brane svoje principe (Ost, 1993). Godine 1984. Crkva je vodila glavnu borbu s vladom oko prava na križeve u javnim školama i započela je kampanju zabrane pobačaja. Godine 1988. Crkva je ishodila izbacivanje udžbenika za spolni odgoj iz javnih škola iako je već bilo umnoženo pola milijuna kopija (*ibid.*, 20). Ljevica nije bila hrabra pokrenuti pitanje vjeronauka u školama sredinom 80-ih jer bi ih to svrstalo na stranu komunista. Ista stvar dogodila se i s pitanjem pobačaja. Problem je bio taj što su moderna sekularna postignuća, kao što je sekularno obrazovanje i odvojenost crkve i države, u poljskoj u potpunosti institucionalizirana jedino u komunizmu. Posljedično, Katolička crkva uspjela je predstaviti svoju kampanju protiv liberalizma kao nastavak borbe protiv komunizma. S druge strane, cilj liberalno lijevih intelektualaca bio je srušiti komunizam bez rušenja modernih principa koje je komunizam uveo.

Pukotina unutar opozicije komunističkom režimu nije išla samo linijom razdvajanja između liberalno lijevih intelektualca (KOR) i Katoličke crkve, već je ona bila prisutna i unutar kampa Solidarnosti. Naime, Solidarnost je bila narodni pokret s jednim jasno definiranim ciljem, a taj je bio rušenje komunističkog režima. Dakle, riječ je bila o otvorenoj platformi kojoj su pristupile različite ideološki teško spojive skupine. U intervjuu u *Guardianu* 2011.

godine sam Wałęsa je ustvrdio kako je „jedinstvo tih vremena bilo prisilno jedinstvo" (Walesa, 2011). Prema Ostu, Michnik je 1980-ih odustao od zagovaranja participativne demokracije kada je prestao vjerovati da ona može imati liberalni ishod. Nasuprot tome, vjerovao je da je najbolja garancija za takav ishod reformski proces koji bi vodile liberalno orijentirane elite. Michnikov stav prema kapitalizmu također se promijenio za vrijeme 1980-ih. U uvođenju tržišne ekonomije vidio je način institucionaliziranja ograničene građanske autonomije bez opasnosti da se dade moć neodgovornoj većini. Dakle, i u politici i u ekonomiji Michnik se pomaknuo s pozicija liberalnog komunitarijanizma prema isključivom liberalizmu (Ost, 1993: 24–25).

Prema Zybertowiczu, u drugoj polovici 1980-ih opozicijski se pokret sastojao od barem tri normativne struje. Prva je političko-liberalna struja, usmjerena na građanske slobode i demokratske ideale, poprilično tiha kada je u pitanju ekonomija. Drugu struju činili su kolektivističko-tradicionalistički radnici oko Solidarnosti koji su "gajili snove o radničkom samoupravljanju i težili obnoviti ljudsko dostojanstvo kroz tradicionalnu zajednicu i vrijednosti organske solidarnosti" (Zybertowicz, 2000: 5). Konačno, treću struju činio je pokret za promjenu inspiriran Katoličkom crkvom, koji se temeljio na socijalnom nauku Crkve i zalagao se za prirodna ljudska prava, privatno vlasništvo, dostojanstvo rada, obitelji i patriotizma (*ibid.*, 2000).

Kako to kaže Chwalba, komunistički sustav nije bio u dobrome stanju već u razdoblju 1980. – 1981. Polako je i unutar vladajućih struktura dolazilo do kopnjenja marksističko-lenjinističke ideologije, dok se sustav centralizirane državne ekonomije polako raspadao. Nakon 1985. godine i dolaska Gorbačova na vlast u Sovjetskom Savezu implementirani su *perestrojka* i *glasnost*. Rezultat tih događanja u Sovjetskom Savezu bile su nemogućnost i nevoljkost Moskve da Poljskoj pomogne ekonomski te je komunističku vlast u Poljskoj prepustila samoj sebi. Za pomoć su se okrenuli Zapadu, koji je ponudio pomoć uz uvjet da se legalizira Solidarnost i osiguraju političke i ekonomske slobode. Konačno, uvjet je bio i sporazum vlasti i oporbe (Chwalba, 2011). Ono što je uslijedilo bilo je postepeno uključivanje umjerenih oporbenih krugova u sustav. Dana 11. rujna 1986. godine amnestirani su svi oni koji su od uvođenja ratnog stanja završili u zatvoru (NSSZ Solidarnosc, 2020). Na VI. sjednici Poljske ujedinjene radničke partije (PZPR) u jesen 1987. odlučeno je da treba pronaći neki *modus*

vivendi s oporbom. Na VII. Plenumu CK-a PZPR-a general Jaruzelski dao je pristanak generalu Czesławu Kiszczaku da započne pregovore s Wałęsom (Chwalba, 2011). Dana 27. kolovoza 1988. Czesław Kiszczak, u govoru na nacionalnoj televiziji, predložio je održavanje pregovora oko okruglog stola, čime je započeo proces transformacije komunističkog režima u Poljskoj.

4. TRANSFORMACIJA KOMUNISTIČKOG REŽIMA U POLJSKOJ: POGODBENA PROMJENA SUSTAVA

Transformacija komunističkog režima u Poljskoj dio je tzv. „trećeg vala" demokratizacije (Huntington, 2004) koji se dogodio u Istočnoj Europi i koji se kategorijalno razlikuje od svih promjena u prvome i drugome valu demokratizacije. Prema Merkelu, načelna razlika između istočnoeuropskog i svih ostalih promjena sustava jest u *dvojbi istodobnosti*, tj. u problematici da su u postkomunističkoj Istočnoj Europi istodobno tekla najmanje dva, ako ne i tri procesa transformacije: politička transformacija (prijelaz iz diktature u demokraciju); privredna transformacija (preobrazba zapovjedne ili planske u tržišnu ekonomiju); i u nekim slučajevima državna transformacija (raspad SSSR-a, Jugoslavije i Čehoslovačke i osnivanje novih nacionalnih država) (Merkel, 2011: 305). Kako to objašnjava Merkel, te tri sfere imaju svoju logiku razvoja i u Zapadnoj su se Europi razvijale odvojeno, a sam proces je trajao stoljećima. S druge strane, u postkomunističkim zemljama Istočne Europe ti su procesi tekli istodobno i bili su upućeni jedni na druge, što je izazvalo uzajamne opstrukcijske učinke (Merkel, 2011).

Što se tiče procesa transformacije u demokratski politički sustav, „normalni razvoj" cijelog procesa, tj. onako kako je tekao u zapadnoeuropskim demokracijama, najprije je podrazumijevao formiranje ili izgradnju kolektivnog identiteta na čijem temelju se gradi politička zajednica. Slijedilo je konstituiranje političkog poretka na način da se on uredi normativnim ustavnim odredbama koje utvrđuju pravila političkog procesa. Konačno, unutar tako određenog političkog i pravnog okvira djeluju politički akteri donoseći odluke, ostvarujući interese i rješavajući političke sukobe. Takav razvoj procesa sprječavao je da se prva (politička zajednica) i druga razina (politički poredak i ustav) oblikuju na trećoj razini (interesi i računice političkih aktera) (Merkel, 2011).

U slučaju transformacije Narodne Republike Poljske u Republiku Poljsku nije postojao problem državnosti ili stvaranja nacionalne države, tj. Treća Republika[79] ostala je u granicama bivše Narodne Republike Poljske. Sama državnost nije bila ugrožena, politička je zajednica

[79] Službeni naziv države je "Republika Poljska", a ponekad se koristi i naziv "Treća Republika". Oba naziva koriste se u Poljskome Ustavu iz 1997. godine.

već bila etablirana, nacionalno pitanje odavno je bilo riješeno, te se znalo tko čini njezin *demos*. S obzirom na navedeno, u slučaju postkomunističke Poljske govorimo o dvostrukoj tranziciji, čime je Poljska u proces demokratizacije ili promjenu političkog sustava ušla s jednim problemom manje u odnosu na države bivšeg SSSR-a ili Jugoslavije. S druge strane, u slučaju Poljske formiranjem druge i treće razine diktirao je problem istodobnosti, što je značilo da su se politički akteri (parlament, stranke i političari) našli u situaciji u kojoj su sami propisivali pravila igre prema kojima će potom djelovati. Kao što konstatira Merkel, opasnost je u takvim situacijama „što su ustavi s 'posljedičnom nakanom' planirani prema pristranim interesima te nisu doneseni prema mjerilima 'razuma' ili '*bonum comune'* nego 'strasti' i 'interesa'" (Merkel, 2011: 312).

Proces transformacije političkog sustava u Poljskoj započeo je 1989. godine. Temelji za te promjene pripremljeni su na razgovorima između reformskih elita komunističkog režima, tzv. mekolinijaša, i umjerenih snaga opozicije režimu okupljenih oko Solidarnosti (Merkel, 2013). Razgovori su se održavali od 16. rujna 1988. u Varšavi, u konferencijskoj sali Ministarstva unutarnjih poslova Magdalenki. Na razgovorima su s jedne strane bili, među ostalima, Lech Wałęsa i Adam Michnik, a s druge predstavnik komunističke vlade Czesław Kiszczak. Na temelju zaključaka s tih razgovora organiziran je okrugli stol u Namjesničkoj palači u Varšavi na kojem su sudjelovali predstavnici vlasti, opozicije i Katoličke crkve. Izraz „okrugli stol" proizašao je iz specifičnog oblika stola za kojim su se odvijali razgovori, a koji je trebao simbolizirati jedinstvo nacije i završetak podjela na „nas" i „njih".

Pregovori za okruglim stolom započeli su 6. veljače 1989. godine, trajali su dva mjeseca i okončani su 5. travnja 1989. godine. Inicijalno, tadašnja vlada očajnički je trebala uključenje Solidarnosti u vladanje zemljom ne bi li dobila neku vrstu legitimnosti za bolne ekonomske reforme koje su trebale uslijediti. S druge strane, Solidarnost je u pregovore ušla s ciljem da ju se ponovno legalizira (Gebert i Maryniak, 2009). U konačnici, pregovori su bili dio procesa koji je vodio konačnoj transformaciji Poljske Narodne Republike u sadašnji politički i ekonomski sustav. Od trenutka kada je legalizirana Solidarnost je počela gurati daljnje reforme koje bi joj omogućile da sudjeluje u radu državnih institucija. Razgovori između

tadašnje komunističke vlade i Građanskog komiteta „Solidarnost"[80] odvijali su se na način da su bili podijeljeni u tri tima: ekonomija i socijalna politika, političke reforme i pluralizam sindikata. Kao rezultat pregovora, dogovorene su promjene koje će demokratizirati različita područja društvenog i političkog života. Na temelju dogovora postignutog na pregovorima, Sejm je 7. travnja 1989. godine donio Zakon o promjeni Ustava Poljske Narodne Republike, kojim je legaliziran sporazum, te dva zakona kojima je promijenjeno izborno zakonodavstvo (Boban, 2011).

Najvažnije institucionalne promjene koje su uslijedile nakon pregovora bile su uspostavljanje Senata kao drugog, gornjeg doma Parlamenta te uvođenje institucije predsjednika. Komunistička partija zalagala se za snažnu instituciju predsjednika, a zauzvrat je obećala uspostavljanje Senata i slobodne izbore za njegovih 100 zastupnika (Gwiazda, 2015). Naime, osnovna ideja komunista bila je da se ponovno legalizira Solidarnost i da njezini predstavnici uđu u politički proces. S druge strane, htjeli su zadržati većinu limitirajući broj zastupnika opozicije u Sejmu. Sporazum je trebao nadzirati i čuvati novi predsjednik, kojeg će, zbog većine u Parlamentu, sami izabrati. Predsjednik je trebao biti čuvar dogovora za okruglim stolom (Millard, 2010: 10). U konačnici je odlučeno da će se izbori za Sejm (donji dom parlamenta) održati na način da će 65 % mjesta u Sejmu biti rezervirano za članove Poljske ujedinjene radničke partije (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*, *PZPR*), dok će 35 % mjesta biti prepušteno slobodnim demokratskim izborima. S obzirom na to da su izbori za Sejm bili djelomično demokratski, on je nazvan „ugovornim" ili „pogodbenim" (Chwalba, 2011). Nadalje, odlučeno je da će izbori za ponovno konstituirani Senat biti u potpunosti slobodni. Konačno, dogovoreno je da će predsjednika Republike birati zastupnici iz oba doma parlamenta na mandat od 6 godina. Kao što primjećuje Merkel, već su nakon prvog kruga pregovora bile utvrđene institucije novog polupredsjedničkog sustava vlasti (Merkel, 2013: 372). Mjesec dana nakon dogovora pokrenute su dnevne novine *Gazeta Wyborcza* (*Izborne novine*) kojima je prekinuta cenzura i praksa „podzemnih" novina. Novine su prije svega trebale poslužiti kao medij koji će odraditi kampanju za kandidate Solidarnosti okupljene u GK „Solidarnost" pred predstojeće izbore (Gebert i Maryniak, 2009).

---

[80] Dana 18. 12. 1988. osnovan je Građanski komitet "Solidarnost" s Wałęsom na čelu (NSSZ Solidarnosc, 2020).

Prvi krug izbora održan je 4. lipnja, a drugi krug 18. lipnja 1989. Prema Chwalbi, upravo su ti događaji presudili političkoj promjeni zemlje. Naime, u prvome krugu izbora GK „Solidarnost" ostvario je bolji rezultat nego što je predviđala služba sigurnosti. Naime, GK „Solidarnost" osvojio je svih 161 zastupničkih mjesta[81] u Sejmu koji su proizlazili iz slobodnih izbora te 99 od 100 mogućih mjesta u Senatu. PZPR i njegovi saveznici – Ujedinjena seljačka stranka (*Zjednoczone Stronnictwo Ludowe – ZSL*) i Demokratska stranka (*Stronnictwo Demokraticzne – SD*) trebali su na osnovi aranžmana dogovorenog za okruglim stolom barem četiri godine obnašati vlast. Dana 19. 7. 1989. s tijesnom[82] većinom u Sejmu za prvog predsjednika izabran je general Wojciech Jaruzelski, koji je zadržao nadzor nad vojskom i specijalnim službama. Jaruzelski je mandat za sastavljanje vlade dao Czeslawu Kiszczaku, kojemu je Sejm 2. kolovoza 1989. izglasao povjerenje. Međutim, Kiszczak u sljedećim tjednima nije uspio formirati vladu (Boban, 2011). Naime, takvi rezultati izbora i pritisak javnosti utjecali su na zastupnike Ujedinjene seljačke stranke i Demokratske stranke, koji su odbili sudjelovati u takvoj vladi (Chwalba, 2011). Uslijedio je novi sporazum između PZPR-a i GK „Solidarnosti" prema kojemu su trebali podijeliti političku moć. Taj dogovor sažet je naslovnicom *Gazete Wyborcze*: „Vaš predsjednik, naš premijer" (Ash, 2000: 200).

Dana 24. kolovoza 1989. godine povjerenje za formiranje vlade povjereno je predstavniku opozicije Tadeuszu Mazowieckom, koji je kreirao veliku koalicijsku vladu i postao prvi nekomunistički poljski premijer nakon Drugoga svjetskog rata (Chwalba, 2011). U novoj vladi 12 ministarstava pripalo je GK „Solidarnosti", 4 PZPR-u i ZSL-u (zadržali su ministarstvo obrane i ministarstvo unutarnjih poslova), tri mjesta SD-u, a ministar vanjskih poslova postao je neovisni član (Boban, 2011). Formiranje vlade Mazowieckog označilo je početak procesa transformacije države. Do kraja 1989. (29. prosinca) promijenjen je staljinistički Ustav iz 1952. Na temelju tih promjena, 27. rujna 1990. godine uveden je izbor predsjednika države na izravnim općim izborima. Sejm je 31. prosinca 1989. izglasao promjenu naziva države iz Narodna Republika Poljska u Republika Poljska i zamijenio termin

[81] Parlamentarni zastupnici koji su u Sejm ušli iz GK "Solidarnosti" okupili su se pod nazivom Građanski parlamentarni klub (*Obywatelski Klub Parlamentarny – OKP*). Kao što opisuje Chwalba, nije bila riječ o stranci već o političkom izrazu "Solidarnosti" (Chwalba, 2011).

[82] Jaruzelski je bio jedini kandidat, a za njegovo imenovanje glasalo je 270 zastupnika, 233 je bilo protiv, 34 su bila suzdržana, a sedam je glasova bilo nevažećih (Boban, 2011). Dio zastupnika iz kruga GK „Solidarnost" glasalo je za Jaruzelskog jer su do kraja htjeli ispoštovati dogovoreno na Okruglom stolu.

„socijalistička država“ izrazom „demokratska država“ (od tada se poljska država naziva „Trećom Republikom“). Odlučeno je i da se vrati kruna na orlovu glavu u poljskome grbu (Chwalba, 2011). Prvi poljski premijer nakon pada komunizma Tadeusz Mazowiecki u svojem obraćanju Vijeću Europe 30. siječnja 1990. obznanio je poljski „povratak Europi“ (*Powrót do Europy*) nakon što su pola stoljeća Poljaci bili „iščupani” iz svojeg korijena (Mazowiecki, 1990). Ta sintagma simbolički je trebala značiti povratak „autentičnog sebstva” (Krastev i Holmes, 2020), a u praksi je značila implementiranje ili imitiranje ekonomskog i političkog sustava Zapada. Ta je prijelazna liberalna vlada u periodu 1989. – 1991. uspostavila političke i ekonomske institucije kapitalističke demokracije, i to u suradnji s bivšim komunističkim strankama.

Dana 28. prosinca 1989. godine Sejm je usvojio Balcerowiczev plan, tj. ekonomski plan nazvan po Leszeku Balcerowiczu, ministru financija u vladi Mazowieckog. Riječ je bila o paketu zakona za promjenu ekonomskog sustava zemlje. Balczerowiczev plan uključivao je uklanjanje kontrole cijena, ograničavanje povećanja plaća, uravnoteženje proračuna i smanjenje subvencija za većinu dobara i usluga, kao i opsežan projekt privatizacije državnih kompanija (Greenhouse, 1989). Iako je nazvan Balczerowiczevim, plan reforme ekonomije napisao je harvardski profesor Jeffrey Sachs, koji je službeno imao funkciju savjetnika vlade za ekonomsku reformu i koji je slične ekonomske reforme, poznate pod nazivom „šok terapija”, već ranije provodio u zemljama Južne Amerike. „Šok terapija” u Poljskoj počivala je na jednostavnoj antropološkoj pretpostavci da su ljudi u Poljskoj u biti isti kao ljudi u zapadnjačkim zemljama, tj. da je čovjek racionalno, interesno orijentirano biće čiji je primarni cilj maksimalizirati vlastitu korist. Jednom kada se uklone prepreke tržišnoj ekonomiji nametnute za vrijeme komunizma, „prirodna tendencija prema kapitalističkoj ekonomskoj racionalnosti, maksimizacija profita, poduzetništvo, radna etika i potrošački obrasci ponašanja osigurat će uvjete u kojima će se tržišna ekonomija razviti spontano” (Dunn, 2004: 3).

U lipnju 2015. godine Jeffrey Sachs je izjavio kako je „u osnovi, glavni cilj Poljske bio da postane ono što i treba biti, normalan dio europskog gospodarstva… Poanta je bila da postoji uzor (eng. *role model*)…, a taj je europsko gospodarstvo. Ne u svakom detalju, već u osnovnoj strukturi kako bi se Poljska mogla integrirati u Europsku uniju, kako bi bila normalan dio funkcionirajućih tržišta Europe. To je bila osnovna snaga revolucije, što su

Poljaci nazivali „povratkom Europi“ (Sachs, 2015a). Iste godine Sachs je izjavio kako je poticaj da napravi ekonomski plan i da ga u Sejmu predstavi kao poljski „povratak Europi“ došao od Jaceka Kurona, tada zastupnika u Sejmu, i od uredništva *Gazete Wyborcze* (Sachs, 2015b). Dakle, pretpostavka je bila da je „normalan“ razvoj poljske ekonomije prekinut 1945. godine i da je Poljska otada zaostala u vremenu u odnosu na svoje zapadne susjede. Međutim, „povratak Europi“ je moguć ako se država vrati na kapitalističku trasu. Sve u svemu, Balczerowiczew plan su ekonomisti domaćoj i stranoj javnosti prikazali kao jedini put spasa za Poljsku, put kojemu nema alternative. Primjerice, Hubert Garbrisch, stručnjak za Poljsku s Instituta za komparativne ekonomske studije u Beču izjavio je za New York Times 1989. godine kako “s gledišta ekonomista, oni nemaju drugu alternativu“ (Garbrisch u Greenhouse, 1989). U istome članku prenose se riječi poljskog ekonomista Jana Winieckog, koji je ustvrdio kako je, bez obzira na određene kontradikcije u programu, riječ o planu koji je „sigurno najbolji od svih programa do sada iskušanih u Poljskoj” (Winiecki u Greenhouse, 1989). Kako to u svojoj knjizi pokazuju Krastev i Holmes, glavni cilj političke revolucije, barem što se tiče intelektualne elite, bilo je uvođenje „normalnosti” zapadnjačkog tipa. Tu tezu potkrepljuju Michnikovom izjavom kako je u to vrijeme njegova ”opsesija bila… antiutopijska revolucija… jer utopije vode giljotini i gulagu” (Michnik u Krastev i Holmes, 2020: 55). Dakle, glavni je cilj bilo uspostavljanje „normalnosti” zapadnjačkog tipa, što se namjeravalo postići pukom imitacijom zapadnjačkoga ekonomskog, političkog i moralnog modela. U praksi, to je značilo uvođenje tržišne ekonomije, liberalne demokracije i repliciranje životnih stilova i moralnih stavova koji su dominirali na Zapadu (Krastev i Holmes, 2020).

Nakon što je pripremljen teren za tvrdnju kako „šok terapija“ nema alternativu, njezino provođenje započelo je u siječnju 1990. godine i požurivano je kroz Sejm ne bi li se iskoristile povoljne okolnosti u obliku tehnokratske vlade. Dakle, ekonomska „šok terapija“ počela je s provedbom prije konsolidiranja stranačkog sustava, tj. prije nego što je politika postala predmet pregovaranja političkih stranaka i interesnih skupina. Dakle, riječ je bila o tome da je tehnokratska elita nametala bolne ekonomske reforme u odsustvu institucionaliziranih aktera predstavničke demokracije (Stanley, 2020). Sam Balcerowicz najavio je kako bi prema njegovim projekcijama u prvoj godini implementacije plana stvarni prihod Poljaka mogao

pasti za 20 %, industrijska proizvodnja za 5 %, a stotine tisuća radnika mogle bi biti otpuštene (u Greenhouse, 1989). U toj fazi radnici su još uvijek imali nerealistična očekivanja s obzirom na „čudo tržišta" i demokracije te su načelno podupirali stvaranje kapitalističkog poretka (Ost, 1995).

Kako to pokazuje Millard, unutar PZPR-a i njegovih saveznika postojale su pro-reformske skupine, čime je cijeli Sejm pozdravio put prema liberalnoj demokraciji i tržišnoj ekonomiji. Već do proljeća 1990. osjetili su se učinci šok terapije u vidu drastičnog pada industrijske proizvodnje te porasta inflacije i nezaposlenosti (Millard, 2010). Prvi su se pobunili seljaci, a zatim i pojedini sindikati. S druge strane, uloga sindikata Solidarnost i njegov odnos prema ekonomskim reformama bili su u najmanju ruku ambivalentni, što je za posljedicu imalo nastajanje prvih pukotina unutar bivše opozicije režimu okupljene u Solidarnosti. Glavni prijepori odnosili su se na smjer i posljedicu reformi. Naime, vodstvo sindikata Solidarnost inicijalno je sprečavalo pobune lokalnih aktivista iz svojih redova te je javno poduprlo „šok terapiju" ne bi li dalo šansu planu reforme koji je donijela „vlada eksperata". Sindikat Solidarnost u tim je trenucima trpio kritike ostalih sindikata s argumentom da se bavi politikom i zanemaruje nezadovoljstva u tvornicama. U strahu da ga ne potisnu radikalniji sindikati[83], Solidarnost u konačnici ipak postaje kritičnija prema vladinim politikama te počinje podržavati proteste radnika (Osa, 1998).

Zaključak vezan uz recepciju „šok terapije" i njezine posljedice jest da je inicijalni optimizam poljskih radnika splasnuo čim su postali jasni troškovi restrukturiranja, a oni ih osjetili na svojoj koži. Naime, vrlo brzo se pokazalo da su njihova inicijalna očekivanja u sukobu s realnošću i da je za dobar dio Poljaka put prema „liberalnoj Arkadiji" popločan „dolinom suza" (Dahrendorf, 1996). Prema Ostu (1995), ekonomski liberalizam koji je provodila država imao je za cilj „osnažiti tržišne elite i oslabiti radnički pokret. Potpomognuta stavovima samih radnika i dominantnih političkih stranaka, država je s uspjehom provodila svoju politiku" (Ost, 1995: 107). Ost zaključuje kako je to što je Solidarnost podržavala „šok terapiju" i na neki način „čuvala bokove" (Merkl, 2013) vladama Mazowieckog i Bieleckog (1989. – 1991.) bio fatalan potez za sindikat (Ost, 1995: 107). Prema Chwalbi, „radnici, oslonac sindikata i pokreta Solidarnost, formirani prema egalitarističkim normama i

[83] Od 1989. godine u Poljskoj je formirano oko 1500 sindikata, od čega dvjestotinjak nacionalnih (Osa, 1998).

pravilima, uopće nisu željeli tržišno gospodarstvo i kapitalizam" niti su „priželjkivali dekonstrukciju socijalne države" (Chwalba, 2011: 18). Chwalba smatra kako su samo „malobrojne elite unutar bivše opozicije režimu optirale za liberalizaciju ekonomije" (*ibid*.). Danas, s vremenskom distancom, liberalno orijentirani ekonomisti[84] i političari smatraju kako je tranzicija na tržišnu ekonomiju u Poljskoj bila relativno uspješna (OECD Observer, 2000; Bogdan et al., 2015; Cienek, 2019). S druge strane, kao što ćemo pokazati u nastavku na slučaju radikalno desnih stranaka, postoje i oni koji se s takvom ocjenom duboko ne slažu.

Prijepori vezani uz okrugli stol i „rat na vrhu"

Nakon što je nestao komunistički režim kao zajednički neprijatelj, počela su prva neslaganja u kampu bivše opozicije režimu ujedinjene oko Solidarnosti. Osim neslaganja o smjeru ekonomske transformacije, prve prijepore izazvali su i sami pregovori za Okruglim stolom. Kao što smo ranije naveli, pregovori su imali obilježje „neizabrane ustavotvorne skupštine" (Taras u Boban, 2011: 154) jer je na njima odlučena buduća institucionalna arhitektura zemlje. Naime, da bi novi institucionalni dizajn bio uređen prema mjerilima „razuma" ili „*bonum commune*", strane u pregovorima trebale bi se nalaziti u stanju „vela neznanja" (Rawls, 2005). Međutim, o budućem institucionalnom dizajnu svaka je strana u pregovorima razmišljala kroz prizmu vlastitih interesa i vlastitih budućih pozicija, što je više ličilo na situaciju „zatvorenikove dileme", kao što pokazuju Colomer i Pascual (u Landman, 2008). Pokazalo se da je takva priroda pregovora oko Okruglog stola izvor nezadovoljstva za određene skupine koje su bile isključene iz tih pregovora, kao i mnogih aktivista Solidarnosti koje su u procesu marginalizirali intelektualci koji su dominirali pregovorima i vladom Mazowieckog. Kako to pokazuju Krastev i Holmes, od 232 sudionika na razgovorima za okruglim stolom, 195 su bili intelektualci (Krastev i Holmes, 2020: 53).

Ulje na vatru dolila je vlada Mazowieckog sa svojim opreznim pristupom lustraciji i dekomunizaciji. Tijekom svojeg izlaganja 24. kolovoza 1989. godine Mazowiecki je rekao kako njegova vlada ne snosi odgovornost za hipoteku koju su naslijedili i kako će odgovarati samo za svoj rad. U duhu katoličkog oprosta, a imajući na umu postfrankističku Španjolsku,

[84] Jacek Klich, poljski ekonomist i profesor na Jagelonskom sveučilištu u Krakovu, na moje pitanje koju bi ocjenu dao procesu privatizacije u Poljskoj (u rasponu od 1 do 5), odgovorio je da bi joj dao solidnu ocjenu 4 (razgovor vođen u veljači 2009. godine u Krakovu).

vlada Mazowieckog povukla je „debelu liniju" između prošlosti i sadašnjosti (Ash, 2001), tj. nije se bavila prošlošću i nije osudila komunističke funkcionare i tajne suradnike (Chwalba, 2011). Uslijedile su optužbe za kolaboraciju upućene liberalnijemu krilu bivše opozicije režimu. Optuživalo ih se za stvaranje kapitalističke nomenklature i za političku zaštitu nastajućih mreža političkog i ekonomskog utjecaja. Naime, bivši komunisti žurno su transformirali svoje političke resurse u ekonomske, što je potaklo teorije zavjere koje su počele cirkulirati u vezi sa svrhom i rezultatima „tajnih pregovora" oko Okruglog stola (Millard, 2010). Prema Ashu, „'privatizacija nomenklature' – jedan od razloga zašto su se komunisti odrekli političke moći tako relativno tiho – proizvela je novu klasu komunista pretvorenih u kapitaliste" (Ash, 2001: 196). Millard konstatira kako su nastajuće političke organizacije reflektirale upravo te tenzije. Liberalne elite koje su vodile proces transformacije ekonomije stvorile su svoje vlastite stranke, zadržavši svoj reformski kredo i pozivajući na oprost, toleranciju i kompromis u duhu „etosa Solidarnosti" (Millard, 2010).

Na valu politike „debele linije" bivši komunisti uspješno su se prilagodili novim uvjetima. Na posljednjem kongresu Poljske ujedinjene radničke partije (PZPR) 29. siječnja 1990. godine odlučeno je da se stranka raspusti i osnuje nova stranka, Socijaldemokracija Republike Poljske (*Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej*, *SdRP*). Nova stranka, na čije je čelo došao Aleksandar Kwasniewski, izgradila se na postojećim organizacijskim strukturama i uspjela se u postkomunističkom periodu profilirati kao „prava europska" socijaldemokratska stranka, na temelju čega je uživala značajnu potporu dobrog dijela biračkog tijela. U isto vrijeme, iz glavnog satelita PZPR-a, Ujedinjene seljačke stranke (*Zjednoczone Stronnictwo Ludowe*, *ZSL*) nastala je Poljska seljačka stranka (*Polskie Stronnictwo Ludowe*, *PSL*)[85]. Početkom 1990. godine osnovan je i Savez demokratske ljevice (*Sojusz Lewicy Demokratycznej*, *SLD*) kao izborna koalicija koja se sastojala od različitih stranaka i grupacija povezanih sa SdRP-om. Iako je SLD trpio zbog unutarnjih tenzija, bila je riječ o najvećoj, najorganiziranijoj i najbolje financiranoj stranci u Poljskoj (Ash, 2001: 197). Osim resursa

[85] Prema Szczerbiaku, Poljska seljačka stranka u pravilu je stranka koja traži mjesto u Vladi, sa stabilnim i jasno definiranim izbornim tijelom. Glavni joj je cilj osigurati državna imenovanja za svoje članove i izboriti se za benefite za agrarni sektor i ruralne zajednice. Sve to čini stranku pragmatičnim partnerom za pregovaranje i smanjuje mogućnost sukoba oko politika (Szczerbiak, 2008). PSL je inače devedesetih zauzeo neprijateljski stav prema ekonomskim reformama i zagovarao je veće vladine potpore i zaštitu poljoprivrede i kompanija u državnom vlasništvu (Gwiazda, 2016).

koje su naslijedili, Kubik naglašava kako uspjeh SLD-a leži i u činjenici što su uspjeli izgraditi atraktivan, koherentan i uvjerljiv politički diskurs utemeljen na modernom, europskom, sekularnom, socijaldemokratskom programu zahvaljujući kojemu su dominirali cjelokupnim lijevim poljskim ideološkim spektrom, progutavši sve lijeve stranke koje su proizašle iz bivše opozicije režimu. Također, njihova platforma uključila je mnoge elemente modernoga političkog[86] liberalizma, čime su postali atraktivni kao politički partner pojedinim političarima i intelektualcima koji su predstavljali liberalno krilo bivšeg pokreta Solidarnosti (Kubik, 2003: 328–329).

Na zasjedanju Građanskog parlamentarnog kluba (Solidarnost) Walesa je kritizirao vladu Mazowieckog i tražio je postepenu likvidaciju nomenklature. U pozadini tog konflikta bila je unutarnja borba između desnog kampa bivše Solidarnosti, koji je predvodio Jaroslaw Kaczynski, i lijevog kampa, na čelu s Adamom Michnikom. Taj sukob doveo je do pucanja bivše opozicije režimu na dva dijela, na zagovornike vlade Mazowieckog i zagovornike Lecha Walese. Dakle, upravo osjećaj razočaranja određenih krugova vezan uz njihovo isključenje iz glavnih procesa vezanih uz pregovore, kao i omogućavanje bivšim komunističkim elitama integriranje u nove društvene, političke i ekonomske strukture vodio je pucanjima unutar nekad ujedinjene opozicije režimu, kao i postepenoj radikalizaciji političke arene. Kako objašnjava Millard, upravo su za desnicu pregovori oko Okruglog stola postali „istočni grijeh" Treće Republike, simbolizirajući događaj koji je blokirao mogućnost stvarnog prekida s prošlošću (Millard, 2010: 12).

S druge strane, za ljude vezane uz bivše strukture (prvenstveno za ljude vezane uz SLD), kao i za intelektualno krilo bivše opozicije režimu „Okrugli stol predstavlja svjedočanstvo političke zrelosti, prijelomni događaj koji je otvorio put daljnjim promjenama" (Chwalba, 2011: 21). Dakle, pregovori oko Okruglog stola za dobar su dio poljskih političara i javnosti iznimno postignuće i predstavljaju utemeljiteljski mit Treće Poljske Republike. Prema Stefanu Bratkowskom, publicistu i novinaru koji je bio sudionik razgovora za Okruglim stolom, „1989. zaslužuje postati veliki povijesni mit. To što se dogodilo još nije bilo poznato: prijelaz iz totalitarnog i vazalnog sustava u demokraciju i suverenitet – na miran način, samo dogovorom… Nacija je postala suverena, i sve bez rata, bez ijednog pucnja" (Bratkowski,

[86] Ekonomski liberalizam bio je zastupljeniji kod stranaka proizašlih iz kampa oko Solidarnosti.

2020)[87]. Naime, važno je uzeti u obzir i međunarodni kontekst pregovora. Dana 4. lipnja 1989. godine, na dan kada se u Poljskoj održavao prvi krug parlamentarnih izbora, dogodio se masakr na Trgu nebeskog mira u Pekingu, koji je krvavo okončao proteste studenata i radnika koji su tražili veću demokratizaciju Narodne Republike Kine. Jednako tako, treba uzeti u obzir i činjenicu da je u Rumunjskoj do smjene režima došlo smaknućem predsjednika Nicolaea Ceaușescua i njegove žene Elene (22. prosinca 1989.) te da se Jugoslavija raspala u ratu. Ako se pregovori sagledaju u kontekstu navedenih događaja, može se konstatirati da oni predstavljaju iznimno postignuće s obzirom na to da je transformacija sustava protekla u miru. S druge strane, činjenica je kako je Okrugli stol ostavio Poljskoj zaostajanje u demokratizaciji. Naime, u proljeće 1990. godine, dok se u Mađarskoj i Čehoslovačkoj održavaju prvi slobodni izbori i na vlast dolaze ne-komunističke elite, Poljskom još uvijek upravlja velika koalicija s Tadeuszom Mazowieckim u kojoj bivši komunisti drže neka od ključnih ministarstava, a vlada je odgovorna „pogodbenom parlamentu“, u kojem su komunisti zadržali većinu u donjem domu (Millard, 2010: 11).

Građanski parlamentarni klub (*Obywatelski Klub Parlamentarni*, *OKP*), koji je okupljao sve parlamentarne zastupnike iz kampa Solidarnosti (pod vodstvom Bronislawa Geremeka), konačno se raspao pred predsjedničke izbore koji su održani 25. studenoga 1990. godine. Liberalno je krilo za predsjedničkog kandidata nominiralo Mazowieckog, a konzervativnije krilo Walesu. Kamp koji je podržao Mazowieckog s Geremekom na čelu i koji se zalagao za liberalno-demokratske ideje formirao je Građanski pokret – Demokratsku akciju (*Ruch Obywatelski – Akcja Demokratycna*, *ROAD*), a zatim Demokratski savez (*Unia Demokratyczna*, *UD*; 1990. – 1994.). S druge strane, krug oko Walese okupljao je sljedeće stranke: Sporazum centra[88] (*Porozumienia Centrum*, *PC*; 1990. – 1997.), pod vodstvom Jaroslawa Kaczynskog i Jana Olszewskog[89]; Kršćansko-nacionalni savez[90] (*Zjednoczenie*

---

[87] https://www.polenvoornederlanders.nl/?page_id=6249

[88] Stranka se zalagala za vladavinu naravnog zakona i kršćanske etike i bila je snažni zagovornik dekomunizacije (Gwiazda, 2016).

[89] Olszewski je bio jedan od osnivača KOR-a.

[90] Još jedna stranka kršćansko-demokratskog svjetonazora koja je pokazivala afinitet za tradiciju Endecje te je naglašavala ulogu Katoličke crkve u državi i životu Poljaka.

Chrześcijańsko-Narodowe, *ZChN*), s Antoniem Macierewiczem i Marekom Jurekom na čelu; konačno, Liberalno-demokratski kongres (*Kongres Liberalno-Demokratyczne*, *KLD*; 1990. – 1994.), koji je osnovala skupina liberala iz Gdanjska, a kojoj su na čelu bili Donald Tusk i Jan Krzysztof Bielecki.

„Rat na vrhu" (Ash, 2001) unutar kampa Solidarnosti ili bivše opozicije režimu dobrim je dijelom inicirao Lech Walesa u proljeće 1990. godine, nezadovoljan tijekom političkih procesa nakon pregovora i vlastitom marginalizacijom. Prvo, Walesa se nalazio u Gdanjsku te je bio poprilično udaljen od vlade Mazowieckog, koja je operirala u Varšavi. Dakle, vlada koju je pomogao stvoriti sad je funkcionirala neovisno o njemu i njegovu utjecaju. Drugo, tijek političkih i ekonomskih promjena (posebno privatizacija) išao je u smjeru koji je više pogodovao bivšoj nomenklaturi nego tzv. običnim ljudima, čijim se prirodnim predstavnikom Walesa smatrao. Prema Ashu, nezadovoljan takvom situacijom, Walesa je prihvatio argument Jaroslawa Kaczynskog, kako ljudima u nedostatku ekonomskih dobara treba ponuditi politička dobra, tj. „glave komunista na srebrnom pladnju" (Ash, 2001: 42). „Rat na vrhu" između liberalne „varšavske skupine" oko Mazowieckog, Geremeka i Kurona i „gdanjske skupine" oko Walese inicijalno je započeo vezano za način izbora predsjednika i njegovih budućih ovlasti. „Varšavska skupina" zagovarala je izravni izbor, smatrajući kako će Mazowiecki na taj način imati veće šanse da bude izabran, dok je „gdanjska skupina" zagovarala izbor predsjednika u Sejmu, smatrajući kako će takvim izborom Walesa imati veće šanse. Naposljetku je prošao prijedlog „varšavske skupine", iako to u konačnici nije pomoglo njihovu kandidatu na predstojećim predsjedničkim izborima (Merkel, 2013).

U samim počecima predsjedničke kampanje *Gazeta Wyborzca*, čiji je urednik bio Adam Michnik, redovno je objavljivala istraživanja javnog mnijenja prema kojima je Walesa gubio popularnost. Walesa je najprije zatražio da *Gazeta* s naslovnice ukloni logo Solidarnosti, nakon čega je uslijedio napad Michnika na Walesu. U tekstu pod naslovom „Moj glas protiv Walese" (1998), Michnik je Walesu optužio da je strukture Solidarnosti koristio u svojoj predizbornoj kampanji, da je od sebe otjerao svakog tko bi mu mogao proturječiti, pripisujući mu autoritarne sklonosti. Posebno mu je zamjerio izjavu u kojoj Walesa za sebe kaže kako je on „čisti Poljak, rođen ovdje", čime je, kako primjećuje Michnik, implicirao da postoje i

drugi, nečisti Poljaci, optužujući Walesu za raspirivanje antisemitskih fobija i antiintelektualnog populizma (Michnik, 1998: 162).

U dobroj mjeri upravo je taj konflikt utjecao na profiliranje poljske stranačke scene devedesetih godina dvadesetog stoljeća na desnicu i liberalnu ljevicu unutar bivšeg kampa Solidarnosti (Shibata, 2013). Michnik je glavnu podjelu u poljskome društvu tog vremena sveo na razlike u odgovoru na pitanje „Kakvu Poljsku želimo?“. Michnik je skupini kojoj on pripada, a koja je težila povratku Europi, liberalnim i demokratskim vrijednostima, suprotstavio onu koja „kombinira populizam, ksenofobiju, kult vođe i viziju svijeta kojom vlada zavjera slobodnih zidara i Židova” (Michnik, 1998: 163). S druge strane, Jaroslaw Kaczynski, tadašnja desna ruka Lecha Walese, glavnu podjelu formulirao je kao podjelu između desnog centra i ljevice, gdje desni centar predstavlja jasan rez u odnosu na bivšu nomenklaturu, zagovaranje privatnog vlasništva, promoviranje kršćanskih vrijednosti i vjeru u zdrav razum običnog naroda. Ljevicu je Kaczynski okarakterizirao kao „crveno-rozi kontinuum“: kompromis s bivšom nomenklaturom, nejasan stav prema privatnom vlasništvu, neprijateljstvo prema Crkvi i nepovjerenje prema običnom narodu (u Ash, 2001: 31). Inače, Kaczynski je u to vrijeme bio glavni urednik tjednika Solidarnosti *Tygodnik Solidarnosc.* Glavni narativ *Tygodnika Solidarnosc* u ono vrijeme svodio se na zavjeru protiv običnog naroda, i to zavjeru koju orkestrira „varšavsko-krakovski salon” vođen parom Geremek-Michnik (*ibid.*, 31).

Prvi u potpunosti demokratski izbori 1990. i 1991. godine

Dana 9. prosinca 1990. godine predsjednikom Republike Poljske postaje Lech Walesa, pobijedivši u drugome krugu malo poznatog poljskog emigranta iz Perua, Stanislawa Tyminskog (Chwalba, 2011). Nakon što je ispao u prvome krugu predsjedničkih izbora, Mazowiecki je dao ostavku, a Walesa je mjesto premijera ponudio Janu Krzysztofu Bieleckom iz Liberalnog demokratskog kongresa, čija vlada je trajala od 4. siječnja do 6. prosinca 1991. godine. Dana 27. listopada 1991. godine održani su prvi[91] pravi demokratski parlamentarni izbori, a rezultat je bio neizvjestan, tj. bez pravog pobjednika. U Sejm je ušlo 29 političkih grupacija (od kojih je njih 11 osvojilo samo jedno zastupničko mjesto), a u Senat

[91] Prije prvih parlamentarnih izbora, 27. svibnja 1990. godine, održani su prvi u potpunosti slobodni i demokratski izborni za lokalnu samoupravu. Građanski komitet osvojio je 41 % glasova na razini cijele države.

22 političke grupacije. Najviše glasova osvojili su Demokratski savez (12,32 % i 62 zastupnička mjesta) i Savez demokratske ljevice. SdRP je osvojio 11,99 % glasova (60 zastupničkih mjesta), a PSL 8,67 % glasova (48 zastupničkih mjesta). Nakon dva mjeseca pregovora o mogućim koalicijama najprije je Walesa mandat za sastavljanje vlade ponudio Bronislawu Geremeku iz Demokratskog saveza. Međutim, pet stranaka desnice (PC, KLD, ZChN, KPN i Narodni sporazum) s Demokratskim je savezom potpisalo sporazum kojim je za mandatara predložilo Jana Olszewskog iz Sporazuma centra (*Porozumienie Centrum*, *PC*), koji sastavlja vladu 6. prosinca 1991., a Sejm je potvrđuje 23. prosinca. Inače, Olszewski je bio kritičan prema liberalnim ekonomskim politikama implementiranim Balczerowicevim planom (Millard, 2010).

Dana 28. svibnja 1992. Janusz Korwin Mikke, zastupnik UPR-a (*Unia Polityki Realnej*, *UPR*), stranke koja nije bila zastupljena na pregovorima oko Okruglog stola, predstavio je rezoluciju koju je naručio tadašnji ministar unutarnjih poslova Antoni Macierewicz, kojoj je cilj bio otkrivanje javnih službenika koji su surađivali s komunističkom tajnom policijom. Mikkeov prijedlog već je bilo potpisalo 105 zastupnika Sejma, od kojih većina također nije sudjelovala na pregovorima oko Okruglog stola. Oni koji jesu sudjelovali, članovi Demokratskog saveza i Radničke unije, nisu tada bili prisutni u Sejmu. Rezolucija je prošla glasovanje u Sejmu sa 186 glasova za, 15 protiv i 32 suzdržana. Dana 4. lipnja Macierewicz je objavio nepotpunu listu na kojoj su bila imena 61 zastupnika, i to članovi postkomunističkog SLD-a, Poljske seljačke stranke (PSL), ali i bivših disidenata iz UD-a i UP-a, kao i ime samoga Wałęse. Sljedećeg dana predsjednik Lech Wałęsa poslao je Sejmu zahtjev za smjenu premijera i vlade, a Sejm je istog dana izglasao nepovjerenje cijeloj vladi (273 zastupnika za opoziv, 119 protiv i 33 suzdržana). Premijer Jan Olszewski opoziv vlade predstavio je kao konspiraciju opozicije i bivših tajnih službi (Nalepa, 2011). Mjesec dana kasnije, Ustavni sud objavio je odluku da je rezolucija nelegalna, a lista je procurila u medije. Nakon što je vlada raspuštena, oformljeno je specijalno povjerenstvo koje je diskreditiralo Macierewiczeve nalaze (Nalepa, 2011). Takav rasplet događaja duboko je podijelio desno krilo koje je proizašlo iz Solidarnosti. Bila je riječ o **drugome činu** potpunog odvajanja bivših opozicijskih saveznika. Ponovno je u glavnoj ulozi bio Walesa, koji je rušenjem vlade Olszewskog prekinuo sve veze s desnicom (Chwalba, 2011).

Sljedeću vladu formirala je Hanna Suchocka iz Demokratske unije (10. 7. 1992. – 26. 10. 1993.), a nju je podržalo sedam stranaka. Suchocka je vratila reformski smjer koji je uspostavio ministar Leszek Balcerowicz. Vlada Suchocke bila je nestabilna i u podređenoj poziciji u odnosu na Sejm. Dodatnu polarizaciju političke scene donijele su i rasprave u Sejmu o prijedlogu zakona kojim bi se zabranio pobačaj. Zakon je na kraju prošao, prouzročivši dodatni rascjep na već polariziranoj političkoj sceni. Sve u svemu, prvi saziv Sejma obilježile su ideološke borbe, čime je odgođena rasprava o novome Ustavu Republike (Shibata, 2013). Dana 17. listopada 1992. donesen je Mali Ustav, kojim se ukinula referenca na socijalističku državu i kojim su se u stari Ustav iz 1952. uveli zakonski temelji za novi politički sustav i tržišnu ekonomiju. Proširene su i ovlasti predsjednika Republike, koji je dobio pravo imenovanja ministra unutarnjih poslova, vanjskih poslova i ministra obrane, kao i pravo izglasavanja nepovjerenja vladi. Inicijator promjena bio je Lech Walesa, koji je, pretpostavljajući da će pobijediti na sljedećim predsjedničkim izborima, htio osnažiti svoju buduću poziciju (Millard, 2009).

Razdoblje 1993. – 1997.: Lijeva vlada

Demokratski savez ljevice pobijedio je na parlamentarnim izborima[92] održanima 19. rujna 1993. godine. SLD je formirao vladu lijevog centra zajedno s agrarnim PSL-om. Nakon parlamentarnih izbora 1993. godine stranke sljednice Solidarnosti bile su osuđene na izvanparlamentarnu opoziciju. Iako su zajedno osvojile oko trećinu glasova, ti glasovi bili su diperzirani na način da niti jedna stranka iz te grupacije nije prošla izborni prag. Nestanku desnice u sazivu Sejma 1993. – 1997. doprinio je i novi izborni zakon prema kojemu je određen izborni prag od 5 % za stranke i 8 % za koalicije (Szczerbiak, 2007). Međutim, glavni razlog pobjede SLD-a i nestanka parlamentarne desnice nije bio izborni prag, već sukobi unutar bivšeg kampa Solidarnosti. Kako to navodi Chwalba, „međusobne borbe bile su odlučnije nego one s postkomunistima" (Chwalba, 2011: 48). Nakon izbora, u travnju 1994. godine, Demokratski savez ujedinio se s Liberalno demokratskim kongresom u novu stranku pod nazivom Savez slobode (*Unia Wolnoscu*, *UW*). Prvi predsjednik stranke bio je Tadeusz Mazowiecki, da bi ga nakon godinu dana zamijenio Leszek Balcerowicz. Jan Olszewski

[92] SLD je osvojio 20,41 % glasova ili 171 zastupnika, PSL 15,4 % ili 132 zastupnika, UP 7,28 % ili 41 zastupnika, dok je UD dobio 10,59 % ili 74 zastupnika, KPN je osvojio 5,77 % i 22 mjesta, dok je Nestranački blok

osnovao je svoju stranku pod nazivom Pokret za obnovu Poljske (*Ruch Obudowy Polsky*, *ROP*) (Millard, 2010).

Prvih godinu i pol dana dužnost premijera nove vlade obavljao je Waldemar Pawlak (PSL), kojeg je zbog sukoba s Walesom u ožujku 1995. zamijenio Jozef Oleksy. Oleksy je tu dužnost obavljao sve do 26. siječnja 1997. godine, kada je zbog optužbi da je surađivao s bivšim tajnim i sigurnosnim službama dao ostavku na mjesto premijera. Te optužbe inicirao je ministar unutrašnjih poslova na odlasku Andrzej Milczanowski, inače bliski Walesin suradnik. Iako je Oleksy odstupio, optužbe na kraju nisu dokazane. SdRP je stao iza Oleksyja na način da ga je imenovao predsjednikom stranke (Millard, 2010). Na mjestu premijera zamijenio ga je Włodzimierz Cimoszewicz koji je tu dužnost obavljao do formiranja nove vlade 31. listopada 1997. godine. Lijeva vlada nije se protivila ekonomskim reformama, ali se zalagala za sporiji tempo privatizacije. Naime, dijelom SLD-a bili su i razni sindikati, čiji je cilj prije svega bila zaštita radnih mjesta njihovih članova, kao i očuvanje temelja države blagostanja (Millard, 2010). Dok je sindikat Solidarnost podupirao vladu Solidarnosti s Mazowieckim na čelu, ulogu kritičara šok terapije preuzeo je sindikat OPZZ, inače osnovan u kasnoj fazi komunističkog režima kao službeni sindikat. OPZZ je zajedno s manjim sindikatima i odcijepljenom frakcijom stare Solidarnosti pod nazivom „Solidarnost 80" u ljeto 1992. organizirala val štrajkova prosvjedujući zbog socijalnih žrtava šok terapije. Međutim, s dolaskom na vlast SLD-a zamijenjene su uloge na sindikalnoj sceni. Sada je OPZZ čuvala bokove lijevoj vladi, dok je sindikat Solidarnost prema njoj zauzeo kritičan stav i tako na određeni način povratio svoj sindikalni profil (Merkel, 2013).

Za predsjedničke izbore koji su se održali u studenome 1995. prijavilo se 17 kandidata, od čega 5 kandidata desnice[93], koji su više energije potrošili na međusobno napadanje nego na kandidata ljevice Kwasniewskog. Prema Millard, od svih kandidata jedino je Aleksandar Kwasniewski imao neupitnu potporu vlastite stranke (SdRP) (Millard, 2010). U konačnici, kao kandidat desnice u drugom krugu isplivao je Walesa (Szczerbiak, 2003). U prvom krugu predsjedničkih izbora Kwasniewski je osvojio 35.11 % glasova, a Walesa 33.11 %. Kwasniewskog je karakterizirala povezanost s bivšim režimom, sekularni humanizam,

[93] Lech Walesa (neovisni kandidat), Jacek Kuron (UW), Jan Olszewski (RdR), Hanna Gronkiewicz-Waltz (ZChN) i Janusz Korwin-Mikke (UPR).

modernizacija i rezultati Oleksyeve vlade. S druge strane, Walesa je predstavljao nastavak pokreta Solidarnosti, antikomunizam i konzervativne i nacionalne vrijednosti. Zbog toga je ta izborna utrka u mnogočemu nalikovala na nastavak starih sukoba između Solidarnosti i (bivšeg) establišmenta (Millard, 2010). Kwasniewski je bio mlad i energičan, predstavio se kao personifikacija uspjeha, obećavajući u kampanji državu blagostanja, namećući teme poput stanovanja, socijalne sigurnosti i mirovina. S druge strane, Walesin tim nametao je polarizirajuću kampanju u povijesnim terminima: Lech protiv crvenih. U Walesinu kampanju uključila se i Katolička crkva, posebno kardinal Glemp ističući „neopaganizam" Walesinih suparnika koji se manifestira u liberalizaciji pobačaja i protivljenju potpisivanja konkordata s Vatikanom. Walesa je spremno dočekao tu podršku uporno noseći bedž Crne Madone iz Czestochove (Ash, 2001). Međutim, podrška Crkve u konačnici mu nije pomogla jer je u drugome krugu 19. studenoga 1995. Aleksandar Kwasniewski pobijedio s osvojenih 51,7 % glasova naspram Walesinih 48,3 %. Istraživanja javnog mnijenja pokazala su da je četvrtina Walesinih glasača iz 1990. godina glasala za Kwasniewskog, iz čega Millard zaključuje kako se po prvi put mogla nazrijeti „pukotina u zidu koji je dijelio pristaše Solidarnosti od pristaša starih establišmentskih stranaka" (Millard, 2010: 82).

Desna politička scena u periodu 1993. – 1997. Nastanak Izborne akcije Solidarnost

Prema Szcerbiaku (2007), za vrijeme vlade SLD-a 1993. – 1997. iskristaliziralo se nekoliko istaknutih karakteristika poljske desnice. Prvo, ona se nije mogla definirati prema ekonomskoj osi s obzirom na to da su se stranke desnog i lijevog centra malo razlikovale u pristupima ekonomskoj politici. Drugo, dekomunizacija i stavovi prema prošlosti te moralna i kulturna pitanja, posebno ono uloge Katoličke crkve u javnome životu, postali su ključni u definiranju desnice u Poljskoj. Treće, poljska je desnica u sebe integrirala snažan katolički element. Četvrto, sindikat Solidarnost ostao je ključni politički akter u stranačkoj politici. Konačno, desnicu je karakterizirala slaba stranačka organizacija, slabi financijski izvori te nedostatak kulture organizacijske samodiscipline. Ovo posljednje također objašnjava zašto je sindikat Solidarnost, sa svojom snažnom organizacijom, i dalje bio ključni akter na desnici (Szcerbiak, 2007).

U prvoj polovici 1990-ih u Poljskoj je postojalo nekoliko radikalno desnih stranaka (Minkenberg, 2002), od kojih niti jedna nije ušla u Sejm. Najvažnije Nacionalna stranka

“Domovina" (*Stronnictwo Narodowe „Ojczyzna“* [*SN*]), na tradiciji Endecje, i Konfederacija neovisne Poljske (*Konfederacja Polski Niepodleglej* [*KPN*])[94], na tradiciji Sanacje. KPN-a je bila nacionalistička stranka koja je među prvima kritizirala i dovela u pitanje dogovor oko Okruglog stola. Slijedi klerikalno-nacionalistička Kršćansko-nacionalna unija (*Zjednoczenie Chrzecijañsko-Narodowe*, *ZChN*), koja se zalagala za to da katoličke dogme postanu temeljima poljske politike. Osnovana je 1989. kao jedna od prvih stranaka iz bivše opozicije režimu (Gwiazda, 2016). Konačno, Sporazum centra (*Porozumienie Centrum*, *PC*) nastaje 1990. kao široka koalicija oko podrške lideru Solidarnosti Lechu Wałęsi na predsjedničkim izborima. Koalicija se u ožujku 1991. tranformirala u političku stranku i dobiva 44 mjesta u Sejmu na izborima 1993. godine. Jedan od lidera stranke bio je Jaroslaw Kaczynski. Prema Gwiazdi, osnovne ideološke karakteristike te stranke bile su snažni antikomunizam, zagovaranje kršćanskih vrijednosti i podrška posebnoj ulozi Katoličke crkve u poljskome društvu (Gwiazda, 2016).

Kao što je već navedeno, fragmentiranu desnicu šokirala je pobjeda lijeve koalicije na parlamentarnim izborima 1993. godine. Dodatan šok izazvao je poraz Lecha Walese na predsjedničkim izborima 1995. godine. Prema Szczerbiaku, upravo je pobjeda Kwasniewskog[95] pomogla stvaranju preduvjeta za ujedinjenje desnog centra (Szczerbiak, 2004). Dana 8. lipnja 1996. godine osnovana je nova politička formacija nazvana Izborna akcija Solidarnost (*Akcja Wyborcza Solidarnosc*, *AWS*). Riječ je bila o koaliciji različitih grupacija koja se sastojala od četrdesetak stranaka, društvenih pokreta i sindikata uključujući različite kršćansko-demokratske, liberalno-konzervativne, nacionalističke i agrarne stranke (Millard, 2010; Gwiazda, 2016). Inicijativu i organizacijsku platformu dao je sindikat Solidarnost, koji je bio svjestan da jedini on ima organizacijskih kapaciteta za okupljanje desnice. Koalicija je formirana na način da su se sve srednje i manje stranke podredile sindikatu Solidarnost, koji je dobio 50 % mjesta u Nacionalnom vijeću AWS-a, a lider nove

[94] KPN je redom na parlamentarnim izborima osvajao sljedeće rezultate: 1990. – 2.6 %; 1991. – 7.4 %; 1993. – 5.8 %. ZChN 1991. – 8.7 %; 1993. – 6.3 %.

[95] Naime, Kwasniewski je u mladosti bio urednik komunističkog časopisa za mlade, da bi nakon toga preuzeo ministarstvo mladeži. Kwasniewski je branio uvođenje ratnog stanja i zatvaranje političkih oponenata, kao i zabranu Solidarnosti (Ash, 2001).

koalicije postaje predsjednik sindikata Solidarnost Marin Krzaklewski[96]. Upravo preko uloge sindikata AWS je uspio sebe identificirati s pokretom Solidarnost iz 1980-ih, preuzeti simbolizam Solidarnosti i evocirati i nanovo stvoriti osjećaj društvenog jedinstva, čime je politički prostor ponovno podijeljen na dvije povijesne formacije: post-komuniste i post-Solidarnost. (Szczerbiak, 2004). Na ovaj način, politička javnost polarizirala se po kriteriju odnosa prema prošlosti. AWS nastaje u situaciji gdje se sve glavne demokratske institucije nalaze u rukama post-komunista. Polarizaciju na liniji odnosa prema prošlosti dodatno je osnažila afera s premijerom Oleksyjem, koji je zbog optužbi da je surađivao sa sovjetskim sigurnosnim službama odstupio s mjesta premijera u siječnju 1996. godine. Jačanje te povijesne podjele udarilo je temelje na kojima se desnica ponovno mogla ujediniti (Szczerbiak, 2004).

U stvaranju AWS-a Lech Walesa nije imao značajniju ulogu. Prema Smolaru, nije iznenađujuće da je prvi veliki desni blok nastao nakon što je Walesa izgubio izbore s obzirom na to da je on bio izrazito nepovjerljiv prema neovisnim političkim snagama i pokušao bi oslabiti svaku stranku koja bi dovela u opasnost njegovu osobnu poziciju (Smolar, 1998). Od desnih stranaka proizašlih iz nekadašnjeg pokreta Solidarnosti izvan koalicije AWS ostali su ROP Olszewskog i Blok za Poljsku (*Blok dla Polski*, *BdP*)[97]. Jednako tako, izvan AWS-a ostao je i Jaroslaw Kaczynski. Naime, njegova stranka PC, kojoj je on i dalje bio na čelu, ušla je u koaliciju, ali se Kaczynski na izborima natjecao na listi ROP-a. Millard kaže kako čak ni utjecajni Krzaklewski nije mogao utjecati na članice AWS-a da prihvate Kaczynskog kao svojeg člana (Millard, 2010).

AWS je glasače desnice u kampanji prije svega pokušao mobilizirati kroz moralna i povijesna pitanja. Osnovna je poruka kampanje bila da treba završiti revoluciju koju je pokrenula Solidarnost 1980-ih (Szczerbiak, 2004). AWS je kampanju vodio pod sloganom „Uvijek

---

[96] Nakon što se Walesa kandidirao za predsjednika Republike, odstupio je s mjesta predsjednika NSSZ-a Solidarnost. Na III. Nacionalnom kongresu NSZZ-a „Solidarność“ u Gdanjsku za novog predsjednika sindikata izabran je upravo Marian Krzaklewski (NSSZ Solidarnost, 2020).

[97] Inicijalno, riječ je bila o umjereno kršćansko-demokratskoj stranci. S vremenom, stranka se približila malim nacionalističkim izvanparlamentarnim strankama, poput Nacionalističke stranke (*Stronnictwo Narodowe*, *SN*) pod vodstvom Macieja Giertycha. BdP je u svoje redove uključio i nacionalistički pokret Svepoljska mladež (*Mlodziez Wszechpolska*) čiji je vođa bio Maciejow sin Roman Giertych. Te promjene dovele su i do promjene profila BdP-a u nacionalističko-religioznu stranku (Millard, 2010).

Poljska – Sloboda – Obitelj“ (zAWSze Polska – Wolnosc – Rodzina), iz čega se također dadu iščitati obrisi programa. Krzaklewski je osobno isticao svoju religioznost, zalagao se za potpunu zabranu pobačaja, kao i za zabranu prodaje zemlje strancima. AWS je obećao konačno suočavanje s komunističkom prošlošću, uključujući i suprotstavljanje nomenklaturi ili oligarhiji koja je nastala nakon demokratske transformacije (Millard, 2009). AWS je inzistirao na temi kontinuiranog komunističkog utjecaja, na „crvenoj” oligarhiji u ekonomiji i na nihilističkom i antikršćanskom karakteru ljevice. S druge strane, ljevica je upozoravala na sve veći ekspanzionizam Katoličke crkve, na opasnost od dekomunizacije i lustracije te na radikalizam desnice (Smolar, 1998). Dakle, pitanja lustracije i dekomunizacije dominirala su kampanjom. Međutim, kao jedno od najvažnijih pitanja u kampanji pojavilo se ono novoga Ustava Republike.

Naime, lijeva vlada je pred kraj svojeg mandata inicirala pokretanje postupka usvajanja novog Ustava. Sejm je osnovao Ustavnu komisiju (*Komisja Konstytucyjna*), koja se sastojala od 46 zastupnika Sejma i 10 zastupnika Senata. S obzirom na sastav tadašnjeg Sejma i Senata, u Komisiji su dominirali zastupnici SLD-a i PSL-a, a sam nacrt budućeg Ustava dovršen je u ljeto 1996. godine. S druge strane, sindikat Solidarnost u prvoj je polovici 1996. godine uz pomoć svojih senatora osnovao Društvenu ustavnu komisiju (*Spoleczna Komisja Konstytucyjna*), koja je s predsjednikom Solidarnosti Marianom Krzaklewskim na čelu izradila svoj nacrt „građanskog ustava“ i za njegovo usvajanje prikupila više od milijun i pol potpisa (Millard, 2010). Ta inicijativa bila je prvi korak u uspostavljanju AWS-a, koji je odmah nakon svojeg osnutka inicirao žestoku kampanju protiveći se radu službene Ustavne komisije (Shibata, 2013). Početkom 1997. Marian Krzaklewski pozvan je da sudjeluje u konzultacijama čiji je cilj bio da se postigne konsenzus oko nacrta Ustava između parlamentarnih stranaka i AWS-a. Krzaklewski je otklonio svaku mogućnost konsenzusa jer je, prema njemu, službeni nacrt Ustava „nasilje nad uvjerenjima velikog dijela društva” (Krzaklewski u Brier, 2009). Ondašnje razmišljanje Mariana Krzaklewskog bilo je sljedeće: „Nacionalni kompromis bio bi moguć kada bi svi prihvatili da postoje činjenice u poljskoj povijesti koje nisu otvorene za interpretacije. Činjenica je da je Poljska svoj sustav vrijednosti, a kasnije i svoje ustavno zakonodavstvo uvijek temeljila na kršćanskim vrijednostima, koje su u isto vrijeme pozitivno usmjerene prema ljudima različitih pogleda, uvjerenja, vjerovanja, i prema različitim nacionalnostima. Dakle, ako se složimo oko

kontinuiteta vrijednosti, kontinuiteta povijesti, siguran sam da postoje dobre šanse za kompromis i u drugim – ekonomskim, socijalnim, i političkim – dimenzijama" (u Brier, 2009: 67). Dakle, Krzaklewski je ustvrdio kako postoje vrijednosti koje su temelj poljskog identiteta, koji je rezultat povijesnog kontinuiteta i koji se temelji na činjenicama oko kojih nema rasprave. Taj je identitet nedvosmisleno povezan s kršćanskim vrijednostima. S obzirom na to da je identitet zajedno s njegovim temeljnim vrijednostima zadan, sam Ustav morao bi inkorporirati tu datost. U tom smislu, Ustav ne može biti stvar pregovora ili dogovora, već refleksija onoga što Poljaci uistinu jesu. Za Krzaklewskog, to je bilo pitanje prvog reda. Krzaklewski je vjerojatno smatrao kako će se, jednom kada se prihvati takva interpretacija poljskog nacionalnog identiteta, političke stranke lako dogovoriti o stvarima drugog reda, poput ekonomije, politike i društvenih pitanja.

S obzirom na to da je službeni nacrt sastavljen unutar Komisije u kojoj su dominirali političari ljevice, AWS ga je predstavio kao proizvod manjine koja želi ojačati svoju moć u društvu na način da nametne svoju ideologiju većini u društvu. S obzirom na to da je u slučaju nacrta AWS-a riječ bila o svojevrsnoj građanskoj peticiji, AWS je svoj alternativni nacrt Ustava nazivao „građanskim", a Komisijin nacrt „parlamentarnim" ili „manjinskim". Kako to pokazuje Brier, AWS je tim manevrima uspio u konačnici ustavnu debatu predstaviti kao borbu između „nas" i „njih" (Brier, 2009). Nacrt Ustava koji je predložio sindikat Solidarnost među ostalim je uključivao i „pravo na život od začeća" (Millard, 2009).

Posebno mjesto u tom sukobu zauzimala je debata oko preambule Ustava. Prvo pitanje bilo je vezano uz definiciju kolektiviteta, tj. građana na koje se Ustav odnosi. U prvom Komisijinom nacrtu stajalo je da su tvorci Ustava „svi poljski građani" te je dijelio građane na „one koji vjeruju u Boga kao izvor istine, dobra i ljepote i one koji ne dijele ovu vjeru i koji vrijednosti za koje se zalažu izvlače iz drugih izvora". S druge strane, nacrt Solidarnosti počinjao je s „Mi, Poljska nacija" koja „pamti našu tisućljetnu povijest povezanu s nasljeđem kršćanske vjere i kulture" te se referirao na „borbu Nacije s agresorom za vrijeme Drugoga svjetskog rata" kao i „patriotski otpor stranoj dominaciji između 1945. i 1989." (Brier, 2009: 67). Drugo pitanje ticalo se umetanja *invocatio Dei* u Ustav. Nacrt Solidarnosti sadržavao je izjavu kojom Ustav stupa na snagu „u ime Božje", dok je u Komisijinom *draftu* ona izostala.

Novi Ustav dobio je većinu u Nacionalnoj skupštini[98]. Debata o novom Ustavu osigurala je simbolično bojno polje na kojem su se sukobile dvije vizije poljskoga nacionalnog identiteta, što je dodatno polariziralo poljski stranački sustav. U tom periodu debate o Ustavu ponovno je došlo do povezivanja katoličanstva i poljskosti (Shibata, 2013). Dakle, dio tog procesa podrazumijevalo je ponovno definiranje što poljskost uistinu jest, tj. otvoreno je diskurzivno polje u kojem su se vodile borbe oko definicije poljskoga nacionalnog identiteta (Zubrzycki, 2006). S jedne su strane bili zagovornici etničko-religiozne koncepcije poljskoga nacionalnog identiteta, a s druge zagovornici građanske koncepcije (Brier, 2009).

Zaključno, pojavom AWS-a na poljskoj političkoj sceni iskristalizirala su se dva bloka, jedan desnog centra[99] i jedan lijevog centra (Millard, 2009). Te blokove prije svega je razlikovala drugačija vizija države i nacionalnog identiteta, što se posebno manifestiralo u njihovim različitim stavovima prema tome kako bi trebao izgledati novi Ustav. Jednako kao u slučaju Solidarnosti, ponovno je iskorišten katolički narativ pričanja poljske povijesti prema kojemu katolicizam definira naciju. Taj povijesni imaginarij još je jednom iskorišten u političkoj retorici, ovaj put vezan uz nacrt novog Ustava.

Parlamentarni izbori 1997. godine

AWS je očito profitirao s usmjeravanjem tema u kampanji na pitanje nacionalnog identiteta, lustraciju i dekomunizaciju s obzirom na to da je na izborima u rujnu 1997. godine dobio najviše glasova. AWS je formirao vladu zajedno sa Slobodarskom unijom (*Unia Wolnosci*, *UW*), još jednom strankom iz kampa post-Solidarnost i s radikalno liberalnim stavovima u ekonomiji (njezin lider bio je Balcerowicz). Za premijera je imenovan dotada malo poznati znanstvenik Jerzy Buzek, koji će svoj mandat odraditi do kraja (prvi put u Poljskoj povijesti), dok je Krzaklewski izabrao poziciju predsjednika parlamentarnog kluba AWS-a. S te pozicije Krzaklewski se pripremao za kandidaturu na sljedećim predsjedničkim izborima. Za ministra financija imenovan je Leszek Balcerowicz (UW), što nije dobro prihvaćeno kod određenih grupacija unutar AWS-a. Naime, Balcerowicz je zagovarao liberalniju ekonomsku politiku,

[98] Nacionalna skupština (poljski: *Kongregacija Narodowe*) naziv je zajedničkog zasjedanja Sejma i Senata. Na čelu je maršal Sejma (ili maršal Senata kada je prvi odsutan).

[99] Kako to navodi Mudde, na listi AWS-a u Sejm jesu ušli neki krajnje desni političari (Mudde, 2019), međutim bilo bi pretjerano cijelu koaliciju okarakterizirati kao krajnje desnu.

što je bio izvor sukoba s određenim skupinama unutar AWS-a koje su zagovarale veći intervencionizam države u ekonomiju (Szczerbiak, 2007). Koalicija je podržavala EU-integracije, pro-tržišne politike, daljnju privatizaciju i nastavak ekonomskih reformi (Gwiazda, 2016). AWS je 1998. godine pokrenuo radikalni program reformi koji je trebao smanjiti ulogu države (Millard, 2009). Broj od 49 vojvodstava[100], kojima se upravljalo iz Varšave, smanjen je na 16 vojvodstava, koja su bila samoadministrirajuća, sa svojim parlamentima bez zakonskih prerogativa. Teritorijalnu reformu pratila je reforma mirovinskog sustava i zdravstvenog sustava, kao i reforma školskog sustava. Kako to pokazuje Bachman, te reforme potresle su temelje društva u smislu da su poremetile svakodnevicu stanovništva, pogotovo onog ruralnog, što je rezultiralo padom potpore vladi AWS-a (Bachman, 2007).

S obzirom na to da je vladajuća koalicija bila sastavljena od nekoliko poprilično različitih grupacija, vlada nije mogla računati na koheziju koalicije. Problemi i nesuglasice bili su česti, posebno kada je riječ bila o zadovoljenju interesa različitih grupacija. S druge strane, za razliku od interesa, pokazalo se da je koalicija ujedinjena oko simboličkog u politici, tj. oko uloge Crkve u javnome životu, pobačaja i vjeronauka (Millard, 2009). Do trvenja unutar AWS-a došlo je i u vezi s pitanjem pristupanja Poljske EU-u. Naime, 1. ožujka 1998. Poljska je započela pregovore o ulasku u Europsku uniju. Sam proces usklađivanja poljskog zakonodavstva s *acquis communautaire* (*screening*) započeo je 27. travnja iste godine, da bi se završio 5. studenoga 1999. godine. U međuvremenu, 12. ožujka 1999. godine, Poljska je ušla u NATO (Shibata, 2013). Liberalniji krugovi u AWS-u bili su za ubrzano pristupanje EU-u, dok su konzervativniji krugovi čak tražili odgodu pristupanja dok se ne ispune određeni uvjeti. Najčešći prigovori ovih potonjih išli su u smjeru zabrinutosti u vezi s teškoćama koje bi moglo prouzročiti implementiranje reformi koje zahtijeva EU, do zabrinutosti u vezi s gubljenjem nacionalnog identiteta i suvereniteta. Krzaklewski je pokušao pomiriti te strane zagovarajući koncept „Europe nacija", u kojoj bi Poljska mogla sačuvati svoj nacionalni i religijski karakter (Pluta, 2004). Vladajuća koalicija raspala se u lipnju 2000. godine, kada je iz nje izašao UW, ostavivši Buzeka na čelu manjinske vlade. Sve je više političara počelo napuštati AWS i prelaziti u novoosnovane stranke (Millard, 2009).

Lustracija i Institut nacionalnog pamćenja

[100] Vojvodstvo (*Województwa Polski*) najviša je administrativna teritorijalna jedinica.

Jedno od ključnih političkih pitanja koje se nametnulo u ovom periodu bilo je pitanje lustracije, tj. kako se postaviti prema bivšim aparatčicima, cenzorima, sigurnosnim službama i njihovim suradnicima (Ash, 2001). David lustraciju[101] definira kao „ispitivanje određenih grupa ljudi, posebno političara, javnih službenika i sudaca kako bi se utvrdilo jesu li oni pripadnici ili suradnici tajne policije ili su zauzimali bilo koje drugo mjesto u represivnom aparatu totalitarnog režim" (David, 2003: 388). Szczerbiak razlikuje proces lustracije od dekomunizacije. Lustraciju razumije kao proces „otkrivanja istine", dok dekomunizaciju shvaća kao proces uklanjanja s javnih pozicija službenika komunističke stranke i s njom povezanih institucija (Szczerbiak, 2018).

CEE zemlje imale su različite pristupe lustraciji tijekom devedesetih[102]. Republika Češka, primjerice, uvela je radikalnu verziju lustracije 1991. godine prema kojoj je svim zaposlenicima komunističke tajne policije bilo zabranjeno obnašati javne dužnosti uključujući sudstvo, vojsku, upravljanje javnim kompanijama, kao i više akademske pozicije. S druge strane, poljski zakon o lustraciji spada u blaže ili opreznije inačice. Takva politika prema prošlosti bila je u skladu sa stavom prvog nekomunističkog premijera Poljske Tadeusza Mazowieckog, koji se zalagao za integraciju bivših komunističkih službenika u novi politički sustav. Takav stav Mazowieckog reflektira opće stanje duha koje je vladalo za vrijeme i nakon pregovora oko Okruglog stola. Kako to navodi Mink, „pregovori nisu iznjedrili nikakve direktive vezane uz to kako se najbolje postaviti prema zločinačkoj prošlosti *ancien regimea*" (Mink, 2018: 59). Štoviše, u Poljskoj je kao rezultat kompromisa primijenjeno „španjolsko rješenje", prema kojemu su „dojučerašnji protivnici postali jamci sutrašnjeg procesa demokratizacije" (*ibid.*, 59). Prema Michniku, Solidarnost je, umjesto osvete, usvojila i primijenila filozofiju pomirenja i kompromisa među prethodno suprotstavljenim političkim snagama, „prigrlila je ideju o Poljskoj za svakoga umjesto države podijeljene između svemogućih pobjednika i ugnjetavanih gubitnika" (Michnik, 2007).

Poljski pristup lustraciji ne može se shvatiti bez uzimanja u obzir društveno-povijesnog konteksta vezanog uz događaje oko pregovora za Okruglim stolom. Prema Karolewskom,

---

[101] Riječ „lustracija" izvedena je iz latinskog izraza *lustro*, koji znači "rasvijetliti, pregledati".

jedan od razloga za takav blaži pristup bila je i svijest tadašnjih političara o mogućoj suradnji pojedinih lidera Solidarnosti, pa i samoga Lecha Walese, s komunističkim tajnim službama. Prema tome, radikalnija inačica lustracije ugrozila bi legitimnost procesa demokratizacije (Karolewski, 2019). Prema Nalepi, upravo prijetnja otkrivanja „kostura u ormaru“ vezanih uz bivšu opoziciju poslužila je kao osigurač komunističkim elitama. Jednako tako, ti kosturi objašnjavaju zašto su komunističke elite često podržavale zakone o lustraciji (Nalepa, 2010). Naime, članovi opozicije znali su da su neki među njima surađivali sa sigurnosnim službama, međutim, nisu mogli znati o kojem je broju članova opozicije riječ. S druge strane, komunističke elite posjedovale su značajno više informacija o stupnju infiltracije kolaboracionista među opozicijom. Posljedično, nije bilo teško nagovoriti opoziciju da odustane od lustracije jer je ona više mogla naštetiti opoziciji nego komunistima. Kao što navodi Nalepa, navodno je Kwasniewski tijekom pregovora za Okruglim stolom jednom od istaknutijih disidenata izjavio sljedeće: „Ne igrajte se s tim dosjeima, ostavite ih na miru – agenti su većinom vaši ljudi” (Nalepa, 2011: 14).

Kao što je već navedeno, jedno od glavnih izbornih obećanja AWS-a bilo je konačno suočavanje s komunističkom prošlošću. Poljski Zakon o lustraciji odobren je 1997., ali postupak je započeo tek dvije godine kasnije zbog poteškoća u uspostavljanju Lustracijskog suda. Postupak lustracije je sljedeći: osoba koja se javlja na natječaj za radno mjesto koje je navedeno Zakonom o lustraciji mora dostaviti izjavu vezanu uz to je li ta osoba radila ili surađivala sa sigurnosnim službama[103] komunističkog režima u periodu između srpnja 1944. i svibnja 1990. godine. Takvu izjavu moraju podnijeti i najviši državni dužnosnici, uključujući predsjednika, članove parlamenta i osobe koje oni imenuju. Samo se lažna izjava sankcionira, a posljedica je gubitak „moralne kvalifikacije“ na deset godina, što podrazumijeva gubitak podobnosti za određene javne pozicije u tom razdoblju (David, 2003). Zanimljivo je da je predsjednik Kwasniewski potaknuo donošenje Zakona o lustraciji 1997. godine. U Sejmu su se o Zakonu vodile žestoke rasprave, posebno o pitanju definiranja „kolaboracije”, o tome koji domet treba obuhvatiti i tko će nadgledati proces (Szczerbiak, 2002).

[103] Ukupan broj agenata komunističke službe sigurnosti kretao se od 10,000 1957. godine, 25,600 1985., sve do 98,000 1988. godine (Stan u Szczerbiak, 2018).

Jedan od koraka u ovladavanju teškom prošlošću bila je i uspostava Instituta nacionalnog pamćenja – Komisije za procesuiranje zločina protiv poljskog naroda (*Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, IPN) 19. siječnja 1999. godine. Inicijativa za osnivanje takve institucije došla je od skupine aktivista koji su u prošlosti pripadali pokretu Solidarnosti. Ideja je dobila podršku ministra unutarnjih poslova u vladi AWS-a Janusza Polubickog, kao i lidera AWS-a Mariana Krzaklewskog, da bi u konačnici premijer Jerzy Buzek osigurao državno financiranje projekta (Mink, 2018). Na stranicama IPN-a stoji kako je inicijalna ideja bila da će IPN, kao apolitično i neovisno tijelo, riješiti problem dokumenata preostalih nakon raspuštanja tijela komunističkih državnih sigurnosti 1990. godine. Dakle, IPN je trebao preuzeti kontrolu nad arhivima komunističke političke policije i učiniti dostupnima dokumente ljudima koji su bili predmetom policijskog nadzora ili onog tajnih službi. Jednako tako, prikupljeni dokumenti trebali su se koristiti i za provjeru prošlosti ljudi na javnim položajima (IPN, 2020). Stvarna aktivnost IPN-a započela je sredinom 2000., kada je Sejm za prvog Predsjednika IPN-a izabrao pravnika, profesora Leona Kieresa, koji je dužnost obnašao do prosinca 2005. godine.

Radio Marija

U spomenutu se ustavnu debatu poprilično aktivno uključio se i Radio Marija (RM), poseban religijski medij koji je vrlo brzo narastao u ozbiljnoga političkog aktera na poljskoj političkoj sceni, i to s poprilično jasno definiranim ideološkim crtama. RM je počeo s radom 9. prosinca 1991. godine u Torunu, gradu Nikole Kopernika. Koncesiju za emitiranje radijskog programa dodijelilo je Poljsko nacionalno vijeće za radio i televiziju (KRRiT), i to varšavskom redu redemptorista, a zbog vlasničke strukture radiostanica nije pod izravnim autoritetom Poljske biskupske konferencije. Pokretači Radija izborom imena htjeli su odati poštovanje Majci Božjoj i unaprijed nedvosmisleno definirati profil novostvorene radiopostaje. Inicijator cijele priče bio je otac Tadeusz Rydzyk, inače veliki štovatelj lika i djela svetog Maksimilijana

Kolbea[104]. Poljski kardinal Jozef Glemp svečano je blagoslovio radiostanicu 1993. godine, a blagoslov je došao i od pape Ivan Pavla II., koji je svećenstvo zaposleno na Radiju primio u audijenciju u Vatikanu. Već sljedeće godine 5 tisuća članova obitelji Radija Marije hodočastilo je u Rim kod pape Ivana Pavla II., koji ih je primio u Bazilici Svetog Petra. Prilikom posjeta papa je izjavio kako je u ovo malo godina svojeg postojanja Radio Marija uspio ostvariti velik utjecaj, kako ispunjava ulogu evangelizacije, educira javnost, a posebno uči mlađu generaciju civilizaciji ljubavi (Madera, 2003).

Program RM-a općenito je u skladu s koncesijskim uputama, koje određuju barem 30 % religijskog programa, slijede emitiranja o društvenim temama, emisije s različitim savjetovanjima, čitanja, opera, vijesti iz Vatikana, itd. Međutim, ono što je proslavilo Radio Mariju jesu društveno-političke teme. Radio se od svojih početaka prije svega obraća isključenima i razočaranima te im pruža osjećaj zajednice, identiteta i samopoštovanja. To je, među ostalim, postignuto tako što je RM bio među prvim medijima koji su slušateljima omogućili da se uživo javljaju u program (Napieralski, 2015). Posebno se ističe emisija „Nedovršene konverzacije“ (*Rozmowy niedokonczone*). Riječ je o interaktivnoj emisiji u koju se javljaju slušatelji i razgovaraju o različitim temama (Tomala-Kazmierczak, 2015). Upravo zbog te interaktivnosti RM je od početka funkcionirao kao društveni medij koji je uspio stvoriti snažnu i dobro organiziranu zajednicu slušatelja sa sličnim vrijednostima i razmišljanjima. Krzeminsky navodi kako je u dosta kratkom vremenu Rydzyk uspio stvoriti novi društveni identitet – slušatelje RM-a (Krzeminsky, 2017). Prema de Lange i Guerri, riječ je o mreži slušatelja koji podržavaju konzervativnu, nacionalističku i antiliberalnu agendu Radija Marije (de Lange i Guerra, 2009). Rydzyk je uspio stvoriti cijelu mrežu svojih (ili RM) sljedbenika koju čine iznimno lojalne, angažirane i posvećene skupine na lokalnom nivou ujedinjene u *grassroot* organizacije poput Krugova prijatelja Radija Marije (*Kola Przyjaciol Radio Maryja*) ili Obitelji Radija Marije (*Rodzina Radia Maryja*), koja broji oko 135,000 članova u 31 zemlji (Napieralski, 2015). Dakle, o RM se može govoriti i kao o svojevrsnom

[104] Maksimilijan Kolbe bio je poljski franjevac. U periodu između dva svjetska rata pokrenuo je katolički dnevnik s milijunskom nakladom, a pokrenuo je i nekoliko katoličkih radioemisija (Madera, 2003). U Drugome svjetskom ratu završio je u Auschwitzu, gdje se ponudio da zamijeni mladog poljskog narednika koji je trebao biti strijeljan. Kolbe je ubijen, dok je narednik preživio rat. Papa Ivan Pavao II. proglasio ga je svetim 10. listopada 1982. godine. Međutim, manje je poznato da je Kolbe bio žestoki antisemit i da je kroz svoje novine i radioemisije širio antisemitske i šovinističke poruke. Ideja Radija Marije jest i to da, među ostalim, bude *hommage* Maksimilijanu Kolbeu, a Ryszard Bender, poznati poljski katolički povjesničar, Tadeusza Rydzyka naziva „Maksimilijanom Kolbeom našeg vremena“ (u Madera, 2003).

društvenom pokretu. Szczerbiak RM opisuje kao „specifično poljski fenomen koji je uspostavio duboku povezanost s najtradicionalnijim elementima poljskog društva te je demonstrirao sposobnost da mobilizira ograničen, ali ne nevažan blok od nekoliko stotina tisuća glasača" (Szczerbiak, 2004: 67). Upravo se ta sposobnost mobiliziranja sljedbenika predstavlja kao ključna aktivnost Radija Marije (Napieralski, 2015).

Rydzyk je putem Radija obećavao promjenu, pružao materijalnu i psihološku pomoć, širio katoličke vrijednosti i tvrdio kako staje u obranu običnog čovjeka. Riječ je o miksu religioznih, socijalnih i nacionalističkih poruka koje su u eteru Radija Marije poprimale formu protesta i bijesa. Na taj način RM je postao medij koji ne samo da je govorio jezikom isključenih i razočaranih, nego je i manipulirao strahovima svojih slušatelja te kanalizirao njihovu negativnu energiju u jasnome smjeru. Krivce za nedaće njegovih slušatelja Rydzyk pronalazi u lijevom establišmentu, liberalima i postkomunističkoj eliti (Wysocka, 2009). Prema Napieralskom, Radio Marija stvorio je neku vrstu „alternativne kulture" koja je bila u opoziciji prema liberalnim vrijednostima koje su promovirali drugi mediji i političke elite u Poljskoj (Napieralski, 2015). Prema Jasiewiczu, otac Rydzyk je ujedinio fundamentalistički katolički milje i stvorio je među svojom publikom osjećaj moralne ispravnosti koja im daje snagu da brane svoje poljske, katoličke vrijednosti protiv nepoštenog establišmenta, stranog (EU) utjecaja i kozmopolitskih elita (Jasiewicz, 2008). Konačno, riječ je o ljudima koji dijele zajednički svjetonazor i organiziraju zajedničke akcije te ih je opravdano tretirati kao specifičnu društvenu skupinu ili društveni pokret (Napierala, 2014). S druge strane, u emisiji *Rozmowy niedokonczone* ističu se nastojanja da se Radio Mariju, Katoličku crkvu i poljski kler predstavi kao aktere koji su duboko povezani s poljskim narodom, koji se bore za siromašne i obespravljene, male poljoprivrednike, radnike i običnu radničku klasu (Krzeminski, 2017).

RM se već u počecima svojega djelovanja uključio u debatu o sadržaju novoga poljskog Ustava. Tako su se u programu RM mogle čuti izjave političara i intelektualaca koji su smatrali da Crkva treba imati veću ulogu u sadržaju novoga Ustava (Madera, 2009). Glavni argumenti slušatelja RM-a i njegovih voditelja mogu se ukratko sažeti: naravni zakon nadređen je ustavnom zakonu te ovaj drugi mora biti usklađen s prvim; Crkvi, kao čuvaru božanskoga naravnog zakona, mora se omogućiti da aktivno sudjeluje u politici i da bude

osigurač da će političari i država uzeti u obzir božji naravni zakon; na taj način osigurali bi se moralni temelji politike i države (Krzeminsky, 2017). Prema Krzeminskom, u jeku živopisne rasprave na RM-u o nacrtu budućeg Ustava po prvi put se iskristalizirala ideja o Trećoj Republici temeljenoj na tradiciji Endecje. Naime, kroz brojne pozive slušatelja postalo je očito da je ta tradicija još uvijek poprilično živa i prisutna u srcima dijela Poljaka. Krzeminski smatra kako je upravo RM igrao značajnu ulogu u rehabilitiranju političke misli Romana Dmowskog kao i obnovi javnih manifestacija sjećanja na njega. Autor smatra kako je upravo politička misao i tradicija Endecje polazište ili temelj za sliku svijeta kroz koju RM mapira situaciju u Poljskoj (Krzeminski, 2017). Da je Radio Marija pripremio teren za legitimiranje misli Dmowskog, pokazuje i činjenica da je 8. siječnja 1999. godine u Sejmu izglasana rezolucija kojom se proslavila šezdeseta godišnjica smrti Dmowskog. Iako je rezoluciju inicirao AWS, u parlamentu je izglasana s velikom većinom te s malom ili nikakvom opozicijom (Walicki, 2000). Na taj način, Dmowski i Endecja predstavljeni su kao legitiman dio poljske političke tradicije.

Konačno, otac Rydzyk je odigrao značajnu ulogu i u uspostavljanju AWS-a. Rydzyk je bio zagovornik okupljanja desnice pod jedan zajednički nazivnik. Koliki je bio njegov utjecaj na sastavljanje te koalicije govori i podatak da je na listu AWS-a na parlamentarnim izborima uspio ubaciti tridesetak svojih kandidata koji su u konačnici ušli u Sejm (Napieralski, 2015). Prema Szczerbiaku, AWS je bio najveći korisnik mobilizirajuće snage Radija Marije, koji je koaliciju nastavio podržavati sve do 2001. godine (Szczerbiak, 2004). Vlada AWS-a je 2001. godine progurala amandman na Zakon o medijima kojim je uvela koncept „društvenog emitenta" (*social broadcaster*). Riječ je o statusu koji dobivaju mediji „koji populariziraju obrazovne aktivnosti, karitativni rad, poštuju kršćanski sustav vrijednosti te se temelje na univerzalnim etičkim principima i ciljevima koji jačaju nacionalni identitet" (u Kucharczyk i Wysocka, 2008). Radio Marija bila je prvi medij koji je dobio taj status.

Zaključno: 1990-e

Dio autora smatra kako se devedesetih godina 20. stoljeća stranačka predstavljenost u Poljskoj temeljila na snažnom „povijesnom rascjepu" (Millard, 2009; Gwiazda, 2016). Osnovna je teza tih autora kako bolne reforme i njihova primjena nisu u prvome desetljeću tranzicije izazvali značajnije politički organizirane prosvjede, tj. rascjep između pobjednika i

gubitnika tranzicije nije se reflektirao na politički stranački sustav. Upravo suprotno, smatraju kako su nastavljene „stare“ borbe i kako se glavna natjecateljska linija u poljskoj politici odvijala između sljednika Komunističke partije i mnoštva stranaka čiji su korijeni iz bivše opozicije komunističkom režimu. Jasiewicz (2008) smatra kako je riječ bila o dva rascjepa (religiozno-sekularni rascjep i komunističko-antikomunistički rascjep) koji su se snažno preklapali. Na istome je tragu i Szczerbiak (2008), koji tvrdi kako je unatoč visokoj izbornoj volatilnosti i stranačkoj (institucionalnoj) nestabilnosti koje su karakterizirale poljski stranački sustav u tom periodu, postojao osnovni strukturni red ili poredak, tj. većina glasača mogla se pozicionirati lijevo ili desno. Prema Szczerbiaku, dominantna os lijevo-desnog natjecanja bila je povijesno-kulturna, oblikovana kombinacijom stavova prema komunističkoj prošlosti i moralno-kulturnim pitanjima. S jedne strane, „ljevica“ se identificirala s pozitivnijim stavom prema komunističkoj prošlosti, liberalno socijalnim vrijednostima, sekularizmom i suprotstavljanjem značajnijoj ulozi Katoličke crkve u javnome životu. S druge strane, „desnica“ se identificirala s antikomunizmom, konzervativnim društvenim vrijednostima, visokom razinom religioznosti i značajnijom podrškom javnom djelovanju Katoličke crkve (Szczerbiak, 2008).

Markowski (2001) smatra kako je poljski stranački sustav od 1991. do 1997. ipak bio definiran dvjema glavnim dimenzijama – podjelama na ekonomskoj dimenziji („liberalno – socijaldemokratsko“) i na sociokulturnoj dimenziji („religiozno – sekularno“). Markowski tvrdi kako se tek od 1997. godine (dolazak AWS-a na vlast) primjećuje nastojanje političkih elita da stvore kompetitivnost i rastuću polarizaciju na sociokulturnoj dimenziji, dok je potencijal polariziranja oko ekonomskih politika otada bio u opadanju. S druge strane, u Poljskoj se 1990-ih izmijenilo 8 premijera, ali je Poljska prozapadnjačka orijentacija u područjima vanjske, obrambene i ekonomske politike ostala nepromijenjena (Smolar, 1998). Elster, Offe i Preuss (1998) pretpostavili su kako će u postkomunističkim zemljama uspostava i funkcioniranje temeljnih institucija liberalne demokracije i tržišne ekonomije u konačnici restrukturirati stranačko natjecanje duž ekonomskih linija. Kao što ćemo pokazati u nastavku ove doktorske disertacije, u slučaju Poljske[105] njihovo se predviđanje pokazalo pogrešnim.

[105] Autori u svojoj knjizi govore o post-komunističkim zemljama općenito, dok im se analiza fokusira na Češku, Slovačku, Bugarsku i Mađarsku.

Što se tiče radikalne desnice u tom periodu, ona se također polako kristalizirala kroz spomenute rascjepe, ali nije polučila značajnije političke uspjehe. S druge strane, iz perspektive ove doktorske disertacije, teško je stranke koje su pojedini autori označili kao radikalno desne klasificirati prema Muddeovim kriterijima. Činjenica je da su pojedine „radikalnije“ desne stranke postale dijelom AWS-a. Međutim, kao što navode Hanley at al. (2008), AWS je bio heterogeni politički konstrukt s eklektičnim miksom ideologija koje su obuhvaćale socijalno konzervativni, na sindikat orijentirani korporatizam, kršćansku demokraciju, intervencionizam u ekonomiji kao i liberalne forme katoličkog nacionalizma te manje naglašene struje crkveno inspiriranog liberalnog konzervativizma (Hanley et al., 2008). Takav miks ideologija ili heterogeni politički konstrukt bio je očito nužan ili politički pragmatičan u danim okolnostima, a sve da se s vlasti skine snažni i jasno profilirani SLD. Konačno, s te pozicije možemo samo nagađati bi li se formiranje snažnih radikalno desnih stranaka dogodilo i ranije da nije bilo tog velikog okupljanja na desnici. S druge strane, možemo konstatirati kako je upravo jedna tako velika desna koalicija, i prvenstveno trvenja do kojih je unutar nje dolazilo, osigurala „plodno tlo“ za nastanak i kristaliziranje ili jasno profiliranje novih radikalno desnih stranaka u novome tisućljeću, prije svega Zakona i pravde i Lige poljskih obitelji.

5. ZAKON I PRAVDA I LIGA POLJSKIH OBITELJI 2001. - 2007.

Predsjednički izbori 2000. godine i parlamentarni izbori 2001.

Na predsjedničkim izborima održanima 8. listopada 2000. godine, na kojima se natjecalo 12 kandidata, Kwasniewski je osigurao drugi mandat već u prvome krugu izbora osvojivši 53.9 % glasova, dok je Krzaklewski završio na trećem mjestu s 15.57 % glasova, iza Andrzeja Olechowskog, koji je osvojio 17.3 % glasova. Krzaklewski je nakon poraza odstupio s mjesta predsjednika AWS-a, a zamijenio ga je Jerzy Buzek. Nakon što je Krzaklewski doživio fijasko na predsjedničkim izborima, sve je više političara iz AWS-a počelo tražiti mjesto u drugim strankama ili osnivati nove. Dana 11. siječnja 2001. godine Andrzej Olechowski, Maciej Plazynski i Donald Tusk osnovali su Građansku platformu (*Platforma Obywatelska*, *PO*), a u ožujku 2001. godine braća Kaczynski osnovali su Zakon i pravdu (*Prawo i Sprawiedliwość*, *PiS*), dok se sindikat Solidarnost odlučio povući iz politike (Millard, 2009). Jedan manji dio političara iz AWS-a otišao je u novoosnovanu Ligu poljskih obitelji (*Liga Polskich Rodzin*, *LPO*), stranku koja nije pripadala krugu oko bivšeg pokreta Solidarnosti. Za izbore 2001. godine političari koji su ostali u AWS-u registrirali su koaliciju za predstojeće izbore pod novim nazivom – Izborna akcija Solidarnost desnice (*Akcja Wyborcza Solidarność Prawicy*, *AWSP*) (Millard, 2010).

Izbori za Sejm i Senat održani su 23. rujna 2001. godine. Pobijedila je lijeva koalicija sa SLD-om na čelu osvojivši 41,06 % glasova. Drugo mjesto zauzeo je PO s 12,68 % glasova, a treće Samoobrana Republike Poljske s 10,2 % glasova. Zakon i pravda osvojila je četvrto mjesto s 9.5 %, a Liga poljskih obitelji šesto mjesto sa 7,87 % glasova. U Sejm je još ušla i Poljska seljačka stranka (PSL), dok je koalicija AWSP osvojila 5,6 % glasova, nedovoljno da prođe izborni prag. Osim pobjede SLD-a, parlamentarne izbore 2001. godine obilježila je i velika apstinencija birača. Iz raznih razloga na izbore nije izašlo 54 % glasača (McManus-Czubińska et al., 2003).

Osim što ih karakterizira povratak na vlast SLD-a u koaliciji s PSL-om, parlamentarni izbori 2001. označili su i ulazak četiri nove stranke u Sejm – PO, Samoobrana, PiS i LPO. S jedne strane, pojavili su se akteri koji su apelirali na gubitnike tranzicije, ono što je nedostajalo

1990-ih. Tu se prije svega isticala Samoobrana, koja se fokusirala na ekonomske nejednakosti prouzrokovane tranzicijom, napadajući *mainstream* stranke za neuspjeh u kanaliziranju kapitalizma da funkcionira u korist svih građana i inzistirajući na tome da "Poljska treba biti država vladavine naroda i predstavnika većine građana" (Lepper u Stanley, 2020). Samoobrana je dobrim dijelom *one man show* Andrzeja Leppera, čija je politička karijera započela početkom 1990-ih i to mobilizacijom nezadovoljnih i često zaduženih poljoprivrednika. Samoobrana je 1992. godine registrirana najprije kao sindikat, a malo kasnije iste godine i kao stranka. Prema Millard, stranku karakterizira radikalna retorika i konfrontacijski stil u obrani siromašnih i potlačenih, otpisanih i gubitnika tranzicije, a nasuprot establišmenta, kao i predlaganje jednostavnih rješenja za kompleksne probleme (Millard, 2010).

S druge strane, Građanska platforma osnovana je u siječnju 2001. godine. Poticaj osnivanju stranke bio je relativno dobar uspjeh Andrzeja Olechowskog na predsjedničkim izborima 2000. godine, inače bivšeg ministra financija i vanjskih poslova. Uz Olechowskog, strankom je upravljao Donald Tusk, koji 2003. godine postaje njezin lider. PO je stranka koja je nastala iz kampa bivše opozicije režimu oko Solidarnosti, prije svega od bivših članova Liberalno demokratskog kongresa i AWS-a. PO se od početka zalaže za modernizirajuću formu protržišnog desnog liberalizma unutar kojeg je inkorporiran socijalni konzervativizam te svjesno funkcionira kao *catch-all* stranka (Haynes et al., 2008).

5.1. Zakon i pravda 2001. – 2005.

Zakon i pravda u velikoj je mjeri stranka braće Kaczyński. Braća Kaczyński su blizanci rođeni 18. lipnja 1949. godine u Żoliborzu, u Varšavi. Često su naglašavali veliki utjecaj koji je odrastanje na Żoliborzu imalo na njih: intelektualno i domoljubno. Riječ je o četvrti u Varšavi koja je poznata po antikomunističkoj ljevičarskoj i progresivnoj građanskoj orijentaciji. Iz Żoliborza su i Jacek Kuroń, Ewa Milewicz i Konrad Bieliński, jezgra iz koje je nastao KOR. Na Żoliborz ih je prije Drugoga svjetskog rata doveo djed po majčinoj strani Aleksander Jasiewicz, gorljivi antikomunistički socijalist. Jaroslaw se prisjeća kako je njegova baka Stefania bila među prvima u obitelji koja je zavoljela Pilsudskog i kako je često

za vrijeme komunizma u stanu pjevala pjesmu "Prva Brigada"[106] (*Polytika*, 2016). Za vrijeme Drugoga svjetskog rata njihov otac Rajmund aktivno se borio u jedinicama Armije Krajowe, a sudjelovao je i u Varšavskom ustanku 1944. godine te bio ranjen[107] u prvim satima ustanka (*Prezident.pl.*, 2020a). Lech i Jaroslaw postali su dječje zvijezde 1962. godine kada su se pojavili u filmu "Dvojica koji su ukrali mjesec", gdje glume nestašne blizance koji odluče ukrasti mjesec i prodati ga kako ne bi nikada morali raditi.

Jaroslaw Kaczyński diplomirao je na Pravnom i upravnom fakultetu Sveučilišta u Varšavi, gdje je stekao i doktorat. Jaroslaw kaže kako je u vrijeme studija strastveno čitao Romana Dmowskog i bio fasciniran njegovom knjigom "Poljska politika i obnova države". Kaže kako je veza mogla biti jača da je tada upoznao mlade nacionaliste (*Polytika*, 2016). Lech je 1980. doktorirao pravo na Sveučilištu u Gdanjsku, napisavši disertaciju iz područja radnog prava, a 1990. obranio je habilitacijski rad pod naslovom "Socijalna mirovina" (*prezydent.pl*, 2020). Obojica su sudjelovali u martovskim pobunama 1968. godine, a 1976. se priključuju antikomunističkoj opoziciji kao aktivisti KOR-a (Smolar, 2018). Iz djetinjstva su poznavali Jaceka Kurona, a još od 1968. družili su se i s Adamom Michnikom. Majka ih je upoznala s Janom Jozefom Lipskim, također važnom figurom u osnivanju KOR-a. Sa svima njima razići će se zbog političkih stavova 1989. godine (*Polytika*, 2016).

Lech je u kolovozu 1980. postao savjetnik Solidarnosti i bio je zatvoren na 10 mjeseci za vrijeme ratnog stanja. Kad je izašao iz zatvora, nastavio je s opozicijskim djelovanjem u Solidarnosti. Oba brata bila su na strani opozicije režimu prilikom pregovora oko Okruglog stola, međutim ostali su na marginama pregovora (Nalepa, 2019). Naime, Mazowiecki nije previše simpatizirao braću. Navodno je Jaroslawu ponudio mjesto u uredu za cenzuru koji je uskoro trebao biti zatvoren. Jaroslaw je to shvatio kao poniženje i nakon toga sve karte bacio na suradnju s Wałęsom (*Polytika*, 2016). Lech Kaczyński je u travnju 1989. postao članom predsjedništva Nacionalnog izvršnog odbora NSZZ-a „Solidarność". Na izborima u lipnju

---

[106] „My, Pierwsza Brygada" (Mi smo prva brigada), poznata i kao Marsz Pierwszej Brygady, jedan je od najpoznatijih domoljubnih marševa poljskih Legija koje je tijekom Prvoga svjetskog rata osnovao Józef Piłsudski. Pjesma se smatra važnim simbolom borbe za poljsku neovisnost s početka 20. stoljeća. Danas je službena himna poljske vojske.

[107] Zanimljivost je da ga je u bolnici njegovala tetka Bronislawa Komorowskog, predsjednika Poljske 2010. – 2015.

1989. godine izabran je za senatora, a u svibnju 1990. postao je potpredsjednik sindikata Solidarnost i praktički je upravljao sindikatom tijekom predsjedničke kampanje Lecha Wałęse i nakon njegova izbora za predsjednika Republike Poljske. U veljači 1991. kandidirao se za mjesto predsjednika "Solidarnosti". Na izborima je zauzeo drugo mjesto izgubivši od Marijana Krzaklewskog (*Prezident.pl*, 2020a).

S druge strane, Jaroslaw je 1990. godine osnovao stranku Sporazum centra (*Porozumienie Centrum*, *PC*) kao stranku iz kampa Solidarnosti, a čiji je inicijalni cilj bio pomoći Wałęsi u kampanji pred predsjedničke izbore. Naime, u sukobu koji je izbio između Wałęse i njegovih bivših suradnika iz Solidarnosti, poput Tadeusza Mazowieckog, Bronisława Geremeka ili Jaceka Kuroń, braća Kaczynski stala su uz Lecha Wałęsu. Nakon što je Wałęsa pobijedio na predsjedničkim izborima u studenom 1990. godine, braća Kaczyński, koji su tada imali 41 godinu, postaju njegovi najbliži suradnici. Na parlamentarnim izborima 1991. godine PC osvaja 8,7 % glasova i 44 zastupnička mjesta u Sejmu. Stranka se zalagala za ubrzanu transformaciju komunističkog sustava uz uklanjanje iz političkog života predstavnika bivšeg režima (Smolar, 2018). Wałęsa je Lecha Kaczyńskog imenovao za ministra sigurnosti u vladi Jana Olszewskog, dok je Jaroslaw vodio kabinet Predsjednika.

Nakon pada vlade Olszewskog obojica ulaze u konflikt s Walesom te ga optužuju da je stao na stranu bivših komunističkih elita. Na parlamentarnim izborima 1993. godine PC ne prolazi izborni prag od 5 %. Stranka je marginalizirana, a političko djelovanje braće svelo se na obranu poljske periferije, sela i manjih gradova nasuprot liberalnih urbanih elita (Smolar, 2018). Lech Kaczynski objavio je kandidaturu za predsjedničke izbore 1995. godine, ali je odustao prije prvoga kruga izbora. U razdoblju od 1996. do 1997. bio je izvanredni profesor na Sveučilištu u Gdanjsku, a od 1999. profesor na Sveučilištu kardinala Stefana Wyszyńskog u Varšavi (*Prezydent.pl*, 2020). S druge strane, Jaroslaw je u ovom periodu ostao u politici, ali u izvanparlamentarnoj areni (Pankowski, 2010). Sve u svemu, još od početaka svoje političke aktivnosti u KOR-u, pa preko Solidarnosti, pregovora za Okruglim stolom i političke aktivnosti kroz 1990-e, braća su bila dio političkih elita, ali onih drugoga reda.

Godine 1997. godine PC je ušao u široku koaliciju AWS, ali nije imao značajniju ulogu u njoj. Nakon što je 2000. iz vladajuće koalicije izašao UW, Lech Kaczyński ušao je u Buzekovu vladu kao ministar pravosuđa (Millard, 2010). Odmah nakon imenovanja ministrom Lech je

započeo kampanju protiv kriminala i korupcije. Kako to pokazuje Bachman, uspio je sebe predstaviti kao snažnog *outsidera*, napadajući koruptivni sustav. Takva uloga bila je ojačana činjenicom da nije igrao vodeću ulogu u Buzekovoj vladi. Kao ministar pravosuđa, Kaczynski je vršio pritisak na glavnog državnog tužitelja da zauzme čvršći stav prema kriminalu i korupciji. Napadao je suce koji bi donosili preblage kazne, zagovarao je smrtnu kaznu i snažnije represivne mjere. Svi ti potezi dočekivani su s odobravanjem kod javnosti, a Lech je uspio nametnuti korupciju kao jednu od glavnih političkih tema (Bachman, 2007). Čvrsta retorika pomogla mu je da postigne iznimnu popularnost u javnosti, što mu je u ispitivanjima javnog mnijenja donijelo potporu od 71 % (Szczerbiak, 2007). Kako to u svome istraživanju raspoloženja javnosti pred izbore 2001. godine pokazuju McManus-Czubińska et al., kriminal je zauzeo drugo mjesto po važnosti tema, odmah iza nezaposlenosti (McManus-Czubińska et al., 2003).

Na valu popularnosti svojeg brata, Jaroslaw Kaczyński osnovao je stranku Zakon i pravda u ožujku 2001. godine. Temelj stranke činili su članovi PC-a. PiS je također u svoje redove privukao dijelove ZChN-a i dijelove Liberalno-konzervativne stranke (*Stronnictwo Konserwatywno-Liberalne*, *SKL*). Ove dvije grupacije nisu se PiS-u priključile izravno, već su mu pristupile kroz Savez desnice (*Przymierze Prawicy*, *PP*). PiS je službeno registriran kao politička stranka u lipnju 2001. godine, nakon neuspješnih pregovora s Buzekom, sindikatom Solidarnost i ROP-om Jana Olszewskog (Millard, 2010).

Nakon parlamentarnih izbora 2001. godine i solidnog izbornog rezultata, PiS je na lokalne izbore 2002. godine izašao u koaliciji s PO-om. Na razini cijele države osvojili su 12.1 % glasova, osvojivši vlast u 4 od 16 vojvodstava (Wysocka, 2013). Međutim, najveći uspjeh predstavljala je pobjeda Lecha Kaczyńskog na izborima za gradonačelnika Varšave. Naime, Lech je već izgrađeni imidž borca za pravdu prenio u kampanju za lokalne izbore te je na valu antikorupcijskog raspoloženja vješto kapitalizirao ranije stečenu reputaciju (Bachman, 2007). Možemo konstatirati kako je taj uspjeh cijelome PiS-u pokazao smjer u kojem treba ići ne bi li polučio dobar rezultat na sljedećim parlamentarnim izborima.

Ideologija stranke

Program PiS-a iz 2001. godine otvoren je tvrdnjom kako se “Poljska suočila s ozbiljnom krizom” do koje su doveli “prije svega duboki nedostaci naše države, ogroman kriminal i korupcija, kao i duboke patologije gospodarskog života” (Prawo i Sprawiedliwość, 2001: 1). Smatraju kako se Poljska nakon 1989. godine razvijala na način da se “nacija sve jasnije dijelila na one koji su se snašli i milijune koji su se našli na margini života” (*ibid.*, 1). Posebno ističu ignoriranje društvene nepravde kao patologiju javnog i društvenog života. Kao poseban problem ističu to što je, uslijed navedenih problema, javnost počela slobodno tržište i demokraciju povezivati s nepodnošljivom razinom nepravde, s činjenicom da su moćni i loši ljudi prosperirali na štetu siromašnih i dobrih (*ibid.*, 1).

Dakle, PiS tvrdi kako se Poljska nalazi u stanju krize, a to potkrepljuju tvrdnjama o ogromnom kriminalu i korupciji i sveprisutnoj društvenoj nepravdi koja je rezultirala dubokim ekonomskim jazom između “onih koji su se snašli” i milijuna Poljaka koji su se našli na margini života. Uzroke takvom stanju vide u okolnostima utemeljenja Treće Republike. Osnovno polazište tog narativa kaže kako je u Poljskoj 1989. godine na djelu bila "čudna revolucija” (*dziwna rewolucją*) (Jaroslaw Kaczynski, 2005a) u kojoj nije bilo revolucionarnih akcija, što je omogućilo elitama iz komunističkog režima da zadrže svoju moć i položaje i nakon 1989. godine. Prema Jaroslawu Kaczyńskom, nastao je sustav dvaju moćnih lobija, bankarskog i uvoznog, koji se uglavnom sastojao od ljudi iz bivših specijalnih službi. Upravo su ti lobiji igrali presudnu ulogu u određivanju ekonomske politike. Kaczynski kaže “kako se taj sustav može ukratko opisati kao postkomunizam” (Jaroslaw Kaczynski, 2005a: 4).

Taj konspirativni narativ prvi je put službeno artikuliran 2000. godine u knjizi “Privatizacija policije-države: Slučaj Poljske” autora Andrzeja Zybertowicza i Marije Los. Zybertowicz[108] je poljski sociolog i novinar koji se smatra jednim od glavnih PiS-ovih ideologa (Osęka, 2016). U kanonskom obliku te teorije tvrdi se kako u Poljskoj postoji neformalna mreža veza (*układ*) koju kontroliraju bivši i sadašnji pripadnici tajnih i sigurnosnih službi. Riječ je o „skrivenom društvu“ (Los i Zybertowicz, 2000: 3) koje je, shvativši da se komunizam raspada,

[108] Od 1. srpnja 2007. do 16. studenoga 2007. bio je glavni savjetnik za sigurnost premijera Jarosława Kaczyńskog, od 2008. do 2010. bio je savjetnik predsjednika Lecha Kaczyńskog za državnu sigurnost, a od 2015. savjetnik je predsjednika Poljske Andrzeja Dude. Godine 2014. postao je član programskog odbora Zakona i pravednosti te se iste godine kandidirao na listi PiS-a na izborima za Europski parlament. Također često objavljuje tekstove u tjedniku *wSieci*.

orkestriralo i kontroliralo ekonomsku i političku transformaciju Poljske. To „skriveno društvo“ najprije je istrgovalo političku moć za ekonomsku, a potom je iskoristilo ekonomske resurse da se ponovno vrate na vlast. Zybertowicz i Los zaključuju kako je u cijeloj priči dio bivše opozicije režimu zatvorio oči na to da je ekonomiju preuzela *nomenklatura* (Los i Zybertowicz, 2000: 8).

Prema Orlińskom, *teorija o układu* postala je dio poljske pop-kulture i predstavlja standardni obrazac preko kojeg određeni dijelovi društva doživljavaju poljsku stvarnost (Orliński, 2008). Iako je riječ o konspirativnom narativu koji se lako može svrstati u kategoriju teorija zavjere, teorija o *układu* dobrim se dijelom oslanjala na činjenice. Kako to pokazuje Maryniak, u 2002. godini 89 % ljudi koji su tada dominirali poljskom ekonomijom bili su u menadžmentu za vrijeme komunizma (Maryniak, 2002: 4). Jednako tako, u periodu između 2001. i 2005. godine vladu SLD-a potresale su velike koruptivne afere među kojima su se posebno isticale afera Rywin[109] (poznata i kao Rywin-Gate), koja je izbila 2003. godine, i afera Orlen[110] (poznata i kao Orlengate) iz 2004. godine. Povodom obiju afera oformljena su parlamentarna povjerenstva koja su trebala istražiti sve okolnosti vezane uz spomenute afere. Riječ je bila o prvim parlamentarnim istragama u postkomunističkoj Poljskoj, a rad povjerenstava imao je

---

[109] Afera Rywin odnosila se na pokušaj medijske tvrtke Agora, inače vlasnika lijevo liberalne *Gazete Wyborcze*, da proširi svoj udio na tržištu. Početkom 2000. godine kompanija je iskazala interes za kupnju popularnog TV kanala *Polsat*. SLD-ova vlada blokirala je taj pokušaj Agore na način da je donijela zakon protiv monopola koji sprječava nacionalne novine da kupuju nacionalne televizije. Lew Rywin, inače poznati poljski filmski producent, pristupio je glavnoj izvršnoj direktorici Agore Wandi Rapaczyński igravši ulogu posrednika. Rywin je u ime SLD-a ponudio Rapaczyńskoj promjenu zakona protiv monopola, a zauzvrat su tražili da *Gazeta Wyborcza* ne napada premijera Millera i da se 5 % novaca od buduće transakcije preuzimanja *Polsata* prebaci na račun SLD-a (oko 17 milijuna dolara). Nakon što je primio poruku o ponudi, Adam Michnik, glavni urednik *Gazete Wyborcze*, zatražio je sastanak s Rywinom. Rywin je na sastanku ponovio prijedlog, ali ovaj put nije rekao da dolazi u premijerovo ime, već je rekao da predstavlja “moćnike” (grupa *trzymająca władzę*). Michnik je razgovor potajno snimio i objavio ga šest mjeseci kasnije (u prosincu 2002.) u svojim novinama. Ta objava rezultirala je političkim skandalom, a pojam “moćnici” postao je popularan idiom u poljskome javnom diskursu (Zarycki, 2009).

[110] Afera Orlen vezana je uz uhićenje Andrzeja Modrzejewskog, predsjednika upravnog odbora poljskoga naftnog i energetskog koncerna Orlen. U travnju 2004. godine ministar financija Wiesław Kaczmarek izjavio je u intervjuu za *Gazetu Wyborczu* da je stvarna svrha uhićenja bila provociranje otkaza Modrzejewskog, što je rezultiralo nepotpisivanjem ranije planiranog ugovora o opskrbi naftom vrijednog 14 milijardi dolara. Kaczmarek je također kazao kako je odluka o uhićenju donesena tijekom neslužbenog sastanka u kabinetu premijera Leszeka Millera kojemu su prisustvovali premijer, ministrica pravosuđa Barbara Piwnik i Zbigniew Siemiątkowski, predsjednik Ureda za zaštitu države (*Urząd Ochrony Państwa*, *UOP*), državne obavještajne agencije. Nakon objavljivanja članka odvjetništvo u Katowicama započelo je istragu o tom slučaju. Sejm je i povodom ovog slučaja imenovao istražno povjerenstvo koje je u srpnju 2004. godine pokrenulo neovisnu istragu i utvrdilo da je Ured za zaštitu države vršio pritisak na državno odvjetništvo, što je Ured negirao. U istrazi su isplivale i neke nove teme, poput utjecaja predsjednika Kwasniewskog na privatizaciju Rafinerije Gdanjsk po povoljnim uvjetima za Ruse (*Izvještaj parlamentarnog istražnog odbora*, 2005).

izniman medijski publicitet. Iz tog razloga, teorija o *układu* uspješno je korespondirala s tadašnjom poljskom političkom i društvenom stvarnošću, a PiS je tu temu eksploatirao do maksimuma i na njoj gradio svoj politički program. Na dan nezavisnosti 2004. godine Jaroslaw Kaczynski je izjavio kako smatra da je pravu prirodu Treće Republike "pokazalo povjerenstvo za aferu Rywina i pokazuje komisija koja istražuje slučaj Orlen" (Jaroslaw Kaczynski, 2004). U nastavku je ustvrdio kako je „danas u Poljskoj doista važna samo jedna politička podjela: za ondašnji dogovor (*dotychczasowim układem*), za sve ono što javnost danas otkriva, ili protiv njega" (*ibid.*). Sve u svemu, PiS-ov narativ o *układu* uspješno je korespondirao sa stvarnošću Poljske u prvim godinama novoga milenija.

Nakon analize stanja (krize), PiS je izložio sljedeće aktivnosti koje je, prema njihovu sudu, ovo stanje nalagalo:

> "Poljskoj je potreban novi društveni ugovor, jasan projekt koji će Nacija potvrditi na referendumu i koji će vratiti čistoću našeg javnog života i pravdu u ekonomskom životu, koji će vratiti osjećaj osobne i socijalne sigurnosti… i obnoviti zakon i pravdu. Taj sporazum mora biti projekt aktivne politike kojoj je cilj utjecaj na društvene i ekonomske procese, na provedbu vizije jasno definiranog poretka našeg nacionalnog života, države, našeg mjesta u Europi i svijetu. Poduzimanje takve politike zahtijeva prekid svih pravnih, financijskih i političkih veza koje su to do sada sprječavale. Zahtijeva oporavak države. Aktivna politika mora se temeljiti na jasno definiranom skupu vrijednosti" (Prawo i Sprawiedliwość, 2001: 3).

Dakle, ono što PiS predlaže jest novi društveni ugovor koji je pretpostavka da se ostvari njihov projekt izgradnje novog društvenog poretka, u kojem će vratiti a) čistoću javnog života, b) pravdu u ekonomskom životu, c) osobnu i socijalnu sigurnost i d) obnoviti zakon i pravdu. I dok a) i d) možemo čitati kao indikatore autoritarnosti u ideologiji stranke, zagovarajući b) i d) PiS nedvosmisleno staje na stranu gubitnika tranzicije. U tom smislu, bori se protiv nejednakosti i zaziva više solidarnosti s gubitnicima tranzicije kao i vraćanje osjećaja socijalne sigurnosti. Slijedeći Bobbiove kriterije, prema tim karakteristikama PiS se može svrstati u tradicionalnu ili staru ljevicu. Nadalje, novi pravedniji i socijalno osjetljiviji poredak PiS namjerava temeljiti na novom društvenom ugovoru, tj. novom početku za koji se potvrdu ili odobravanje namjerava tražiti na referendumu, čime bi se novome poretku dao

demokratski legitimitet. Ovdje je važno i ono što se implicira u izrečenome, a to je da Treća Republika i njezini vrijednosni temelji nisu bili predmetom izglasavanja na narodnom referendumu, već su bili rezultat dogovora bivših komunističkih i opozicijskih elita, iz čega proizlazi da ona nema demokratski legitimitet. Dakle, osnovna je teza da ekonomski i politički model koji je odabran za Treću Republiku nije bio autonomni izbor poljskih građana, tj. nije bio izraz suverenosti nacije. Konačno, osim što je demokratski nelegitimna, u PiS-u su smatrali kako je Treća Republika i moralno nelegitimna jer proizvodi društvenu nejednakost.

PiS je u svibnju 2003. godine izašao s prijedlogom posve novog Ustava koji bi služio kao osnova za izgradnju Četvrte Republike, koja bi zamijenila demokratski i moralno nelegitimnu Treću Republiku. Prema mišljenju Jarosława Kaczyńskog, upravo je "Ustav iz 1997. godine omogućio širenje fenomena oligarhizacije, koji je posebno vidljiv posljednjih godina i mjeseci otkad je SLD na vlasti" (Jaroslaw Kaczynski, 2003). Kao što navodi Preuss, ustavi se u pravilu stvaraju u postrevolucionarno doba, tj. nakon promjene režima i njegovi su osnovni zadaci osloboditi društvene snage koje su bile potiskivane u starome režimu i stvoriti političke i institucionalne preduvjete za pojavu totalno novih društvenih i političkih aktera (Preuss, 1994). Prema Kaczynskome i PiS-u, Ustav iz 1997. nije ispunio te zadatke, već je omogućio elitama iz bivšeg režima kontinuitet ekonomske i političke moći. Dakle, PiS kreće od premise da revolucija započeta 1980-ih još nije završila i smatraju kako "revolucionarni" Ustav za postkomunističku Poljsku tek treba biti napisan.

Promjene Ustava trebale su ići u dva smjera: prvi je čišćenje države (lustracija i dekomunizacija), a drugi je pojašnjenje aksioloških pitanja i ugradnja čvrstih referenci na kršćanske vrijednosti (Jaroslaw Kaczyński, 2003; Jaroslaw Kaczyński, 2005). Dakle, novi Ustav trebao se razračunati s "postkomunizmom" na dvjema razinama. Na prvoj, kadrovskoj i institucionalnoj razini, trebao je omogućiti "čišćenje" institucija i kadrova iz bivšeg režima. Na drugoj, simboličkoj razini, trebao je jasno definirati poljski nacionalni identitet i temeljne vrijednosti Republike Poljske. Dakle, novi Ustav trebao je prije svega stvoriti pravni okvir unutar kojeg bi bilo moguće činiti korake prema ostvarenju njihova glavnog cilja, a to je sveobuhvatni projekt "popravka države"[111] i izgradnje novog društvenog poretka u okviru Četvrte Republike.

[111] „Popravak države" naslov je brošure koju je Jaroslaw Kaczynski objavio 2005. godine (Kaczynski, 2005).

Program PiS-a za parlamentarne izbore 2005. godine objavljen je pod nazivom "IV. Republika – Zakon za sve" (Prawo i Sprawiedliwość, 2005a). U Programu stoji kako je "važno iz temelja promijeniti poljsku socioekonomsku politiku i vratiti joj moralnu dimenziju" (*ibid.*). Cilj im je izgraditi "Četvrtu Republiku koja će se temeljiti na sljedećoj premisi: iz ekonomskog rasta korist moraju imati svi Poljaci, a ne samo uska skupina najbogatijih" (*ibid.*, 13). PiS je za ostvarenje toga cilja predvidio dvije vrste aktivnosti. Kako je ranije navedeno u prijedlogu novog ustava, prva od njih je čišćenje države (*sanacja*), odnosno uklanjanje baštine Narodne Republike Poljske i rušenje mreže (*uklada*) koja je nastala na njezinim temeljima. Nakon čišćenja trebala je uslijediti konsolidacija i jačanje države, a trebala se sastojati od aktivnosti koje bi vodile stvaranju snažnog i učinkovitog državnog aparata (ibid., 13).

Čišćenje države u Programu se naziva *sanacjom*, što je očita referenca na proces koji je 1925. započeo Jozef Pilsudski u Drugoj Republici. Pod *sanacjom* Poljske PiS misli na "čišćenje elita" i tvrde kako ono "nije slogan, već skup specifičnih projekata" (Prawo i Sprawiedliwość, 2001, 4). Kažu kako je došlo do

> „moralnog kolapsa koji je praćen izrazito negativnim pojavama, poput nastanka brojnih veza između svijeta politike i kriminalnog svijeta. Na taj je način bolest našeg javnog života dostigla najteže moguće stanje. Rezanje tih veza, čišćenje svijeta politike prvi je uvjet za popravak države. Bez njega ostali pothvati neće proizvesti rezultate. A to znači neuspjeh za cijeli projekt, jer je očito da je pitanje popravka države u središtu svih naših problema" (*ibid.*, 4).

Što se tiče određivanja ideologije PiS-a, ovdje je znakovita referenca na nasljeđe Pilsudskog, i to na onaj dio njegova nasljeđa koji se odnosi na sve ono što je uslijedilo nakon njegova uvođenja *sanacje*. Kao što smo već naveli, *sanacja* je bila autoritaran režim koji su karakterizirale represija političkih suparnika, nasilno odbacivanje pravila parlamentarne demokracije, jačanje izvršne grane vlasti, prijezir prema liberalnim vrijednostima i individualnim pravima. Međutim, bilo bi pretjerano u ovoj fazi PiS-ovoj ideologiji pripisati sve te karakteristike. Pod čišćenjem države PiS misli na sljedeće aktivnosti: a) lustraciju, b) dekomunizaciju i c) vraćanje povijesnog sjećanja.

Vezano uz lustraciju, u Programu kažu kako "htjeli mi to ili ne, od lustracije ne možemo pobjeći" (*ibid.*, 16). Dakle, osnovna je teza kako je lustracija *conditio sine qua non* izgradnje Četvrte Republike. Da bi lustracija imala učinka, PiS smatra kako njezin opseg, tj. listu profesija i dužnosti na koje bi se ona odnosila treba proširiti (*ibid.*). Također, PiS je smatrao da treba dodatno pripremiti IPN i proširiti mu ovlasti. U Programu tvrde kako je dekomunizacija logična posljedica lustracije, kako treba ukloniti institucije postkomunizma i ukinuti privilegije određenim skupinama u društvu (Prawo i Sprawiedliwość,, 2005: 17).

Dakle, s*anacja* za PiS predstavlja "čišćenje elita" koje su državu dovele do "moralnog kolapsa" i "bolesti javnog života". Osim kao indikatore autoritarnosti, navedene sintagme možemo čitati i kao indikatore populističkog diskursa s obzirom na to da se demoniziraju elite. Da bi populizam kao ideologiju nedvosmisleno mogli pripisati PiS-u, potrebna je još referenca na "čisti ili običan narod". S obzirom na to da su riječi „narod" i „nacija" istoznačnice u poljskom jeziku, ovaj drugi konstitutivni element populizma u ovom slučaju nije jednostavno odrediti. S druge strane, PiS u analizi stanja u kojemu se nalazi poljska država suprotstavlja "one koji su se snašli i milijune koji su se našli na margini života" kao i "moćne i loše ljude koji su prosperirali na štetu siromašnih i dobrih". "Milijuni na margini" i "siromašni i dobri" u slučaju PiS-ova diskursa imaju značenje "čistog i običnog naroda". U tom slučaju, s obzirom na prisutnost obaju indikatora populizma, PiS-u u ovoj fazi možemo pripisati populizam kao ideološku karakteristiku. Na tragu Ignazija (2003), možemo konstatirati kako se u ovom slučaju „narod" interpretira sociološki (narod = klasa), tj. naglasak je na obespravljenima, marginaliziranima ili otpisanima na temelju čega možemo zaključiti kako je u slučaju PiS-a riječ o lijevom populizmu. S druge strane, a kako ćemo pokazati u nastavku, neosporno je kako nacionalizam ipak čini središnji koncept u ideologiji PiS-a. Koristeći morfološki pristup analizi ideologije, slijedi da u slučaju PiS-ova populizma dolazi do sinteze sociološke i kulturološke (narod = nacija) interpretacije. Dakle, bez obzira na to što je narod "siromašan i dobar", ne možemo govoriti o lijevom populizmu s obzirom na to da mu pravo značenje ipak određuje njegov odnos prema središnjem ideološkom konceptu, a to je nacija.

Da je nacija središnji koncept u ideologiji PiS-a, postaje očito u elaboriranju trećeg koraka u projektu čišćenja države, a to su politike povijesnog sjećanja. Povijesnim politikama PiS je

namjeravao izgraditi jednu romantičarsku, martirološku viziju poljske nacije (Mink, 2018). Ta nastojanja prvenstveno treba gledati u kontekstu pokušaja vladajućeg SLD-a i predsjednika Kwasniewskog da pokrenu proces suočavanja s teškom prošlošću koji je uslijedio nakon objavljivanja knjige *Susjedi* (2001) Jana Tomasza Grossa. Knjiga *Susjedi* (*Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, 2000) objavljena je 28. siječnja 2000. godine i opisuje masovno ubijanje Židova iz poljskog sela Jedwabne koje su počinili njihovi susjedi Poljaci u srpnju 1941. godine. U trenutku objave knjige predsjednik Republike bio je Aleksandar Kwasniewski, bivši komunist i bivši član SLD-a. Kwasniewski je puno držao do poljsko-židovskog pomirenja te je inzistirao da IPN pokrene opsežna istraživanja na terenu vezana uz spomenuti događaj. Godine 2001. Kwasniewski je rekao kako „sa sigurnošću znamo da su Poljaci bili među nasilnicima i ubojicama“, dodavši da je Poljska „postala svjesna odgovornosti za svoj odnos prema tamnim stranicama naše povijesti” (u Feder i Krasnowolski, 2018). Konačno, Kwasniewski se i javno ispričao na televiziji za te zločine (McManus-Czubinska, 2003).

Rasprava o *Susjedima* Jana Tomasza Grossa (Wyborcza.pl, 2001)bila je najvažnija i najdugotrajnija rasprava o poljskoj povijesti u postkomunističkoj Poljskoj i predstavljala je poljsku inačicu *Historikerstreita*. Objavljivanje knjige pokrenulo je važna pitanja poput ponovnog pisanja povijesti poljsko-židovskih odnosa tijekom Drugoga svjetskog rata, pisanja moderne nacionalne povijesti i preispitivanja kolektivnog samopoimanja Poljaka kao jedinih žrtava nacističkih okupatora (Michlic, 2002). Članovi desnih stranaka i društvenih skupina bili su poprilično aktivni za vrijeme javnih debata oko Grossove knjige. Knjigu su smatrali kao provokaciju “antipoljskih snaga” i izrazom “antipoljskih aktivnosti” (Kasprowicz, 2009). U raspravi su aktivno sudjelovali i desni povjesničari, pokušavajući relativizirati zločin na razne načine. Povjesničar Tomas Strzembosz ustvrdio je da je optužba protiv zajednice Poljaka iz Jedwabnea “antipoljska aktivnost”[112] i da su zločin počinila “23 izroda i kolaboracionista” (*ibid.*). Kao što pokazuje Tokarska, takav stav sadrži skrivenu implikaciju da onaj tko počini takav zločin po definiciji postaje izopćenik, što ga isključuje iz pripadnosti naciji, pa tako i nacija kojoj je pripadao ostaje (moralno) neokrznuta (Tokarska-Bakir, 2003:

5). Kao što ćemo pokazati kasnije, tu argumentaciju prihvatili su članovi PiS-a i često je primjenjivali u nastojanjima očuvanja „dobrog imena“ poljske nacije.

Kao protutežu “pedagogiji srama” Kwasniewskog i SLD-a, PiS je u svome Programu (2005) stavio naglasak na pisanje herojske i martirološke povijesti poljske nacije. Naime, jedan od prvih poteza Lecha Kaczynskog kao gradonačelnika Varšave bilo je pokretanje inicijative za izgradnju Muzeja Varšavskog ustanka (*Muzeum Powstania Warszawskiego*)[113]. U svibnju 2005. Lech Kaczynski je kao gradonačelnik otkazao varšavsku Paradu jednakosti (*Parada rownosci*)[114], tvrdeći kako će Parada ometati otkrivanje spomenika Stanislawu Grot-Roweckom, jednom od lidera Poljske podzemne države za vrijeme Drugoga svjetskog rata, koje se trebalo odviti isti dan. Kaczynski je dodao kako je on “za toleranciju, ali protiv propagiranja *gay* orijentacije” (u Graff, 2009: 133). Ta odluka izazvala je prosvjed na kojem su, osim 3000 prosvjednika, prisustvovale tadašnja zamjenica primjera Izabela Jaruga-Nowacka i dvije zastupnice EU parlamenta iz njemačke stranke Zelenih (*Die Grünen*). Ubrzo nakon tog događaja Lech Kaczynski izdao je dozvolu za Paradu normalnosti, koju je organizirala Svepoljska mladež (mladež Lige poljskih obitelji). Među sloganima koji su se koristili na toj Paradi bili su “Momak + djevojka = normalna obitelj” kao i “Pedofili i pederasti su euroentuzijasti” (Graff, 2009: 133).

U slučaju zabrane Parade jednakosti zbog otkrivanja spomenika junaku borbe s nacistima, osim kreiranja martirološke vizije poljske nacije, riječ je i o kreiranju sukoba između dvaju skupova vrijednosti ili dviju verzija “normalnosti”. S jedne strane, *gay* aktivisti, predstavnici vlade i Europske unije zalažu se za vrijednosti poput multikulturalizma, sekularizma i *gay* brakova, koje su u temeljima “zapadnjačke normalnosti”. S druge strane, zabranom Parade jednakosti i dozvolom Paradi normalnosti, PiS uz potporu Svepoljske mladeži zagovara jednu

---

[113] Ideja za osnivanje Muzeja datira još u 1984. godinu. Ceremonija polaganja kamena temeljca za izgradnju Muzeja dogodila se 1994. godine, međutim zbog problema s vlasničkim pravima na imanju u Bielańskoj gradnja nije započela. Situacija se promijenila 2002. godine, kada je Lech Kaczyński postao gradonačelnikom Varšave te je preživjelim sudionicima Ustanka obećao kako će Muzej biti izgrađen na njegovu 60. godišnjicu. Lech je ispunio obećanje, a Muzej je otvoren 31. srpnja 2004. godine. Dana 8. travnja 2011. na pročelju sjedišta Muzeja otkrivena je ploča posvećena Lechu Kaczyńskom, napravljena od crnog, satenskog granita, s brončanom slikom preminulog predsjednika.

[114]Lech Kaczynski otkazao je varšavsku Paradu jednakosti i godinu ranije, objašnjavajući svoju odluku sigurnosnim razlozima, referirajući se na nerede na Paradi jednakosti u Krakowu mjesec dana ranije (Kubica, 2006).

konzervativnu normalnost u kojoj se slavi obitelj, Boga i herojsku nacionalnu prošlost. U kontekstu teze Krasteva i Holmesa kako su 1989. godine poljske intelektualne i političke elite odlučile prigrliti i imitirati zapadnjačku normalnost, možemo konstatirati kako se u PiS-ovoj politici manifestira nezadovoljstvo imitiranjem Zapada i naznake početka projekta konzervativne utopije, "jasno definiranog poretka našeg nacionalnog života" koji se mora temeljiti "na jasno definiranom skupu vrijednosti" (Prawo i Sprawiedliwość, 2001, 3). Naime, Krastev i Holmes tvrde kako su "u ponovnoj izgradnji svojih društava nakon 1989. Srednjoeuropljani nastojali replicirati životne stilove i moralne stavove koje su promatrali na Zapadu" (Krastev i Holmes, 2020: 21). Dakle, nije bila riječ o imitiranju samo sredstava (npr. ekonomije), već su preuzeli i duhovne poglede, principe ponašanja i etičke vrijednosti (*ibid.*, 20). Krastev i Holmes smatraju kako je ključni prigovor koji motivira antiliberalne politike u regiji danas vezan uz pokušaj demokratiziranja bivših komunističkih zemalja čiji je cilj bila neka vrsta kulturne konverzije na vrijednosti, običaje i stavove koji su se smatrali „normalnima" na Zapadu. Autori zaključuju kako je, osim o ekonomskoj, riječ bila i o političkoj i moralnoj "šok terapiji" (*ibid.*, 23).

Prema Jaroslawu Kaczyńskom, upravo je novi Ustav trebao objasniti aksiološku sferu koja je, prema njegovu sudu, u Ustavu iz 1997. "krajnje nejasna" (Kaczyński, 2005a: 4). Kaczynski kaže kako je aksiološka sfera Ustava iz 1997. bila kompromisna, kako je stvorila zbrku i kako je vrijednost njegove preambule nikakva. Kaczyński smatra kako bi se Ustav trebao temeljiti na sustavu vrijednosti koji je jedini postojeći u Poljskoj, a to je sustav koji se odnosi na kršćanstvo i nacionalnu tradiciju i čiji je čuvar (pol. *depozytariusz*) prvenstveno Katolička crkva. Zaključuje kako je "država aparat, sigurnosna organizacija, ali je država… i moralna kvaliteta… moralni i povijesni fenomen" (Kaczyński, 2005a: 4).

PiS je za novi Ustav predvidio preambulu koja je trebala sadržavati *invocatio Dei*, tj. jasnu referencu na kršćansku aksiologiju. U brošuri pod nazivom "Katolička Poljska u kršćanskoj Europi" (*Polska katolicka w chrzescijanskiej Europie*), koju je PiS objavio 2005. godine, stoji sljedeće:

> "U nacrtu Ustava posebnu pažnju pridajemo povijesnom kontekstu njegova stvaranja. Preambula glasi:
> *U ime Svemogućeg Boga!*

Mi, poljska Nacija,

zahvalni smo Božjoj providnosti na poklonu vraćene neovisnosti,

zahvalni smo prethodnim generacijama za njihov trajni rad, predanost i žrtve za Poljsku,

zbacivši jaram stranog nasilja i komunizma,

dužni smo sačuvati i ojačati neovisnost poljske države,

sjećamo se više od tisuću godina povijesti povezane s kršćanstvom,

želeći Republiku osnaženu istinom, poštenjem i pravdom, našom slobodom i odgovornošću za sudbinu sadašnje i buduće generacije Nacije

izražavamo na stranicama ovog Ustava,

koji predstavlja temeljni zakon Republike Poljske“ (Prawo i Sprawiedliwość, 2005b: 33–34).

Navedena preambula dobar je primjer fenomena koji Robert Hayden naziva “ustavnim nacionalizmom”. Prema Haydenu, riječ je o “ustavnoj i pravnoj strukturi koja privilegira članove jedne etnički definirane nacije nad ostalim stanovnicima određene države” (Hayden, 1992: 655). Treba naglasiti da se u slučaju navedene preambule ne privilegira samo jedna etnički definirana nacija, već se i unutar nacije privilegira skupina koja gaji vjerske osjećaje, tj. pripada konkretnoj vjerskoj zajednici. Nadalje, ovako formuliranom preambulom prava se ne garantiraju apstraktnim građanima, kao što je to slučaj u liberalnom konstitucionalizmu[115], već članovima skupine koji su definirani prema svojoj nacionalnoj i/ili religioznoj pripadnosti. Dakle, riječ je o odgovoru na pitanje “Tko smo mi?” ili “Tko čini narod?”, tj. tko je subjekt koji donosi Ustav. Naime, forma novog ustavnog poretka ovisi o karakteru ili identitetu konstitucionalnog subjekta (Preuss, 1994). U slučaju navedene preambule, riječ je o isključujućoj interpretaciji kako identiteta konstitucionalnog subjekta tako i identiteta političke zajednice. Država u ovoj interpretaciji nije zamišljena kao neutralna zajednica (*polity*), već kao aparat koji je stvoren da bi promovirao partikularno kolektivno dobro partikularne (većinske) skupine (Dimitrijević, 2002). Dakle, PiS ovdje odstupa od liberalnog konstitucionalizma kao jednog od temelja na kojemu počiva liberalno demokratska država. Na kraju krajeva, i sam PiS u objašnjenju preambule tvrdi kako “odbacuje viziju države kao

[115] Liberalni konstitucionalizam, kao jedan od temelja liberalne demokracije, općenito se definira kao „sustav zakonskih ograničenja moći vlade“ (Kommers i Thompson, 1995: 23).

‘ideološki neutralne’, kao fasade za aksiološki nihilizam” (Prawo i Sprawiedliwość 2005b: 34). Konačno, kao što naglašava Jan Werner Müller, riječ je o ideji homogenog kolektiva u kojemu nema mjesta za pluralizam i prema kojoj smo “samo mi narod”, a svi koji se s nama ne slažu jesu strana tijela (Müller, 2017).

Sustav vrijednosti za koji se PiS zalaže do izražaja dolazi i u već spomenutom pripovijedanju poljske nacionalne povijesti kojim PiS definira ili konstruira nacionalni identitet. U uvodu gore spomenute brošure Jaroslaw Kaczynski pobliže određuje taj povijesni nacionalni identitet i kaže kako je “kroz našu povijest – od krštenja Mieszka I., svetog Wojciecha i krunidbe Boleslava Hrabrog do Ivana Pavla II., blaženog Jerzyja Popiełuszka i Solidarnosti – kršćanstvo temeljna činjenica našeg nacionalnog života” (Prawo i Sprawiedliwość, 2005b: 7). S jedne strane, Kaczynski i PiS pripovijedaju povijest nacije u kojoj ona svoj put (rođenje) započinje krštenjem Mieszka I. Uz taj događaj, u retrospekciji nacionalne povijesti, Kaczynski navodi još neke događaje u kojima se manifestirao istinski duh nacije. Postupak je sličan onome Ivana Pavla II. u knjizi “Sjećanje i identitet” (2005). Govoreći o formiranju nacionalnog identiteta kod Poljaka, Ivan Pavao II. kaže kako je odlučujući događaj za rađanje poljske nacije[116] bilo krštenje prvoga povijesnog suverena Poljske (Mieško I.). Papa dalje tvrdi kako datum pokrštenja Poljske označava trenutak kada Poljska kao nacija izlazi iz vlastite pretpovijesti te započinje živjeti u povijesti i kako od tog trenutka različita plemena počinju postojati kao nacija (Ivan Pavao II., 2005: 78). U oba slučaja, i pape Ivana Pavla II. i Jaroslawa Kaczynskog, riječ je o postupku pripovijedanja nacionalne povijesti i konstruiranja nacionalnog identiteta u kojem su katolicizam i poljskost neodvojivi. Drugim riječima, katoličkim narativom poljske povijesti reafirmira se i nameće koncept nacionalnog identiteta prema modelu Poljak-katolik (*Polak-Katolik*).

Nadalje, osim što želi istaknuti katolički karakter nacije, PiS nacionalni identitet gradi i uspostavljanjem kontinuiteta s povijesnim formama poljske državnosti. Kaczyński tvrdi kako je Poljska u zadnjih 300 godina bila ugnjetavana, prvo u periodu podjela, a zatim u

---

[116] Papa naciju definira kao “zajednicu koja boravi na određenom području i koja se od drugih zajednica razlikuje po vlastitoj kulturi“ (Ivan Pavao II., 2005: 70). Papa u kontekstu nacije posebnu pažnju posvećuje nacionalnoj povijesti, tj. tvrdi kako su „nacije, poput osoba, obdarene povijesnim sjećanjem. Nadalje, ta povijest nacije jedan je od bitnih elemenata kulture – element koji odlučuje o identitetu nacije u dimenziji vremena” (*ibid.*, 76–77).

komunizmu. Smatra kako se poljski povijesni identitet odnosi samo na tradiciju ili period neovisnosti, na Prvu i Drugu Republiku. Kaczyński tvrdi kako bi novi "Ustav poljskoj državi trebao dati karakter antikomunističkog identiteta, baš kao što je poslijeratna Italija očito imala antifašistički identitet" (Kaczynski, 2005a: 6). Dakle, Poljska Narodna Republika u PiS-ovu se povijesnom narativu tretira kao okupacija, i to ne kao obična okupacija, već kao negacija svega što poljskost uistinu jest. S druge strane, nacija u tom vremenu nije prestala postojati, već se njezin duhovni karakter manifestirao kroz otpor režimu, prvenstveno kroz Solidarnost. Konačno, inzistiranjem na pripovijedanju katoličkog nacionalnog narativa, PiS sebe profilira kao istinsku opoziciju sekularnom i modernom SLD-u. S obzirom na to da je SLD pravni sljednik komunističke partije, PiS politikama povijesti uporno u fokus javnosti vraća „zločinačku" narav komunističkog režima, slaveći s druge strane one koji su se tome režimu suprotstavljali, prije svega pripadnike Armije Krajowe i Solidarnosti.

Konačno, u središtu ideologije PiS-a nalazi se Nacija (pisana velikim slovom). U programu stoji kako

> "Svatko tko želi dobro Poljacima, tko želi odbaciti partikularizam i služiti čitavom društvu, a ne samo jednom njegovu dijelu, mora imati na umu da u središtu njegovih razmišljanja i postupaka mora biti Nacija. Poljska Nacija zajednica je svih onih koji su rođenjem ili izborom prihvatili 'ovu veliku i tešku baštinu, čije je ime Poljska' (Ivan Pavao II.). Treća Republika konačno mora postati država poljske Nacije, a njezino vodstvo mora djelovati tako da zaslužuje titulu nacionalnog vodstva" (Prawo i Sprawiedliwość 2001: 3).

Dakle, u središte politike koja će voditi brigu o svim građanima Poljske mora biti Nacija, koju izjednačuju sa zajednicom koju određuje baština. Shvaćanje nacionalne pripadnosti odstupa od etničkog razumijevanja, što je vidljivo iz činjenice da PiS dopušta da osjećaj nacionalne pripadnosti bude stvar izbora. S druge strane, nije riječ niti o građanskom tipu nacije jer kriterij pripadnosti naciji nije državljanstvo, već prihvaćanje određene "baštine". O čemu je točno riječ u Programu se ne specificira, osim što riječ o citatu Ivana Pavla II. O kakvoj je baštini riječ, Ivan Pavao II. pojašnjava u svojoj već spomenutoj knjizi *Sjećanje i identitet*.

U nastojanju da objasni pojam domovine, Ivan Pavao II. kaže kako je riječ o baštini ili sveukupnosti dobara koje smo primili u nasljedstvo od naših otaca (Ivan Pavao II., 2005: 64). Od cijele naslijeđene baštine, papa smatra da su najvrjednije vrijednosti i duhovni sadržaji

koji čine kulturu određene nacije (*ibid.*). Malo dalje u tekstu Ivan Pavao II. naciju definira kao "zajednicu koja boravi na određenom području i koja se od drugih zajednica razlikuje po vlastitoj kulturi" (*ibid.*, 70). Referirajući se na katolički socijalni nauk, kaže kako su obitelj i nacija "naravna" društva, čime se želi označiti "osobita povezanost, bilo obiteljska bilo nacionalna, s čovjekovom naravi koja ima društvenu dimenziju" (*ibid.*, 70). Ivan Pavao II. zaključuje kako "temeljni putovi oblikovanja svakoga društva prolaze kroz obitelj: o tome ne može biti sumnje. No čini se da se slično zapažanje može pripisati i naciji. Kulturni i povijesni identitet društva čuva se i hrani onim što je sadržano u pojmu nacije" (*ibid.*, 70). Konačno, Ivan Pavao II. tvrdi kako se nacija teži utemeljiti u državi i kako je ona prostor na kojem država nastaje. Međutim, tvrdi kako se nacija ne može poistovjetiti s državom, a još manje s "takozvanim demokratskim društvom s obzirom na to da je tu riječ o dva različita reda, iako međusobno povezanima" (Ivan Pavao II., 2005: 73). O odnosu nacije i kulture Ivan Pavao II. kaže kako "čovjek živi autentičan ljudski život zahvaljujući kulturi (…). Kultura je specifičan način kako postojati i biti čovjek (…). Kultura je sredstvo po kojemu čovjek postaje više čovjek: 'jest' više (…). Nacija je zaista velika zajednica ljudi koji su ujedinjeni različitim vezama, nadasve po kulturi. Nacija postoji 'po' kulturi i 'za' kulturu. Upravo zbog toga ona je velika odgojiteljica ljudi kako bi u zajednici mogli 'biti više'. Nacija je ova zajednica čija povijest nadilazi povijest pojedinca i pojedine obitelji" (*ibid.*, 86).

Dakle, u promišljanju nacije Ivana Pavla II. riječ je o herderovskom shvaćanju nacije, u kojem su temelji nacije kulturni, gdje je nacionalna kultura izraz nacionalnog duha, "individuuma s vlastitom poviješću i sudbinom, čiju čistoću treba štititi i čiji poseban karakter treba podupirati" (Ravlić, 2013: 176.). Da bi iz takvog shvaćanja nacije izveli integralni nacionalizam kao konstitutivno obilježje ideologije PiS-a, morali bismo potvrditi kako je riječ o a) jednoj isključujućoj koncepciji nacije koja teži b) homogenoj naciji državi i c) kojoj prijete strane osobe i ideje. Kod Ivana Pavla II. to nije slučaj. Kada govori o karakteristikama poljske kulture, Ivan Pavao II. govori o poljskom duhu i kaže kako je on imao zanimljivu evoluciju, specifičnu u europskom kontekstu. Prilikom nastanka nacije riječ je bila o poljskom duhu Piastovića, a Ivan Pavao II. kaže kako je to bio "čist" poljski duh. Nakon Piastovića uslijedilo je pet stoljeća vladavine Jagelonaca, pa govori o jagelonskom duhu, unutar kojeg se formirala republika koja je uključivala mnoge nacije, kulture i religije. Papa

tvrdi kako je za tu etapu poljskog duha karakterističan religiozni i nacionalni pluralizam. Papa svjedoči kako je za vrijeme školovanja imao puno prijatelja Židova i kako ga se dojmilo njihovo poljsko domoljublje. Iz te anegdote Ivan Pavao II. izvlači zaključak kako je poljski duh "u biti, mnogostrukost i pluralizam, a ne uskost i zatvorenost", i sa žaljenjem konstatira kako je ta dimenzija poljskog duha prestala biti nešto naravno u našem vremenu (*ibid.*, 88–89).

S obzirom na to da u Programu PiS-a stoji kako je nacija baština koju se može steći rođenjem ili izborom prihvatiti, smatramo da je razumijevanje nacije PiS-a blisko onome Ivana Pavla II., dakle da nije isključujuće (kao što je to slučaj kod Lige poljskih obitelji, što ćemo pokazati u sljedećem poglavlju), barem ne isključujuće prema unutra, tj. prema nacionalnim manjinama. S druge strane, u Programu PiS-a stoji kako u razmišljanjima i postupcima pojedinaca treba biti Nacija te kako država treba biti vlasništvo Nacije, što prema njihovom sudu dosad nije bio slučaj. Tvrde kako je"

> „karakteristično za dosadašnju politiku percepcija društva kao skupa različitih skupina i grupa (*srodowisko*). To moramo zamijeniti razmišljanjem o cjelini. Čvrsta obrana ideje o nacionalnoj državi na međunarodnoj sceni, sposobnost ispunjavanja društvenih očekivanja… uvjeti su koje moraju ispuniti oni koji žele voditi Poljake. To posljednje očekivanje izravno je povezano s velikim problemom – popravkom države" (Prawo i Sprawiedliwość, 2001: 3).

Dakle, PiS se suprotstavlja liberalnoj pluralističkoj viziji društva kao aglomerata pojedinaca i skupina s partikularnim interesima te joj suprotstavlja holističku viziju nacije, u kojoj partikularni interesi moraju biti podređeni interesima cjeline (Nacije). Dakle, smisao bivanja Poljakom ne ostvaruje se u nastojanju za ispunjenjem osobnih interesa, već se ozbiljuje u doprinosu koji se daje razvoju nacije. Ono što možemo zaključiti jest da u slučaju PiS-a nije riječ o varijanti liberalnog nacionalizma s obzirom na to da vrijednost kolektiva (duhovnog) ima prioritet nad osobnim interesima i pravima. Ovdje je PiS također na tragu promišljanja Ivana Pavla II. U već spomenutoj knjizi Ivan Pavao II. kaže sljedeće:

> "analiza drevne, ali i novije povijesti naširoko potkrepljuje herojsku hrabrost s kojom su Poljaci znali izvršiti ovu dužnost kada je riječ bila o obrani najvećeg dobra domovine. To ne isključuje činjenicu da, u nekim razdobljima, nije zabilježeno slabljenje ove spremnosti na žrtvu za promicanje vrijednosti i ideala povezanih s pojmom domovine. To su bili trenuci u kojima su se

privatni interes i tradicionalni poljski individualizam očitovali kao uznemirujući čimbenici" (Ivan Pavao II., 2005: 70).

Dakle, i Ivan Pavao II. spremnost na žrtvu za promicanje nacije ističe kao ideal ili model ponašanja za svakog Poljaka, dok kao "uznemirujuće čimbenike" ističe "privatni interes i tradicionalni poljski individualizam". Dakle, možemo zaključiti kako PiS teži stvaranju homogene nacionalne države, što smo naveli kao jedan od indikatora integralnog nacionalizma.

U tekstu "O popravku države" Kaczynski kaže da su za njega i njegovu stranku vrijednosti temelj njihova djelovanja. Kaže kako Zakon i pravdu čine ljudi koji se po mnogim aspektima međusobno razlikuju, ali ih jedno ujedinjuje, a to je da svi smatraju kako je "vrijedno biti Poljakom" i kako "vrijedi nastaviti povijesni fenomen postojanja neovisne poljske nacije usred Europe" (Jaroslaw Kaczynski, 2005: 1). Kaže kako je to njihov "najosnovniji cilj, istovremeno teško ostvariv" jer su "suočeni s ozbiljnim izazovima" među kojima posebno ističe "krizu polonizma koja je očita, krizu vrijednosti povezanih sa smislom nacionalnosti" (*ibid.*, 1–2). S obzirom na to da se u tekstu ne spominje niti jedna druga vrijednost koja bi bila vrjednija do bivanja Poljakom, možemo zaključiti kako je za Kaczynskog i PiS nacionalna pripadnost najviša vrijednost, a svoje političko djelovanje vide prije svega kao nastavak borbe za očuvanje kontinuiteta poljske nacije i države. Dakle, kolektiv ima prvenstvo nad pojedincem/osobom, a pripadnost naciji prvi je i osnovni kriterij preko kojeg se sagledavaju sve ostale vrijednosti. Primjenjujući morfološki pristup, možemo sa sigurnošću ustvrditi kako nacionalizam čini ideološko središte ideologije PiS-a te kako on daje puno značenje svim ostalim okolnim i perifernim konceptima. Također smo ustvrdili da taj nacionalizam na prvi pogled nije isključujući jer se tvrdi kako je nacija baština koju se može steći rođenjem ili izborom prihvatiti. Međutim, prema PiS-u, u slučaju poljske nacije riječ je o "poljskome duhu" koji se razvijao kroz povijest i za koji su karakteristične određene vrijednosti (temeljene u katoličkoj etici). Iz toga slijedi kako bivanje Poljakom zahtijeva određenu vrstu ponašanja, tj. poštovanje određenih normi, interioriziranje nacionalnih vrijednosti i prihvaćanje određenih etičkih načela (poput spremnosti na žrtvu i služenje naciji, kao i podređivanje osobnih interesa interesima kolektiva ili nacije). Posljedično, možemo zaključiti kako PiS implicitno iz nacionalne zajednice isključuje sve one čije ponašanje ili stil

života ne korespondira sa zadanim modelom, čime promovira jednu isključujuću koncepciju nacije, što je jedan od indikatora integralnog nacionalizma.

S druge strane, kada Kaczyński govori o kršćanskoj civilizaciji kojoj Poljska pripada, kaže kako je ona "izgrađena na uvjerenju u istine načela Dekaloga i Evanđelja" i kako se ova načela danas "sve otvorenije dovode u pitanje i napada" (u Prawo i Sprawiedliwość, 2005b: 7). U nastavku kaže kako su se od 1989. godine, s povratkom neovisnosti, pojavile nove prijetnje u obliku ideja koje

> "u ime apsolutiziranja slobodne volje ljudi, u ime lažno shvaćenih ljudskih prava i građanskih sloboda napadaju vrijednosti, strukture i institucije naslijeđene iz generacije u generaciju, u zamjenu za promicanje moralnog relativizma i revolucije usmjerene na temelje naše civilizacije na višim normama. Zato je obrana religije, tradicije, domoljublja i obitelji novi, vrlo ozbiljan izazov za političke elite danas" (*ibid.*).

Dakle, Kaczynski smatra kako liberalne ideje prijete poljskoj naciji, čime se očito implicira da te ideje nisu poljske. U nastavku Kaczynski kaže kako "demokracija mora biti ukorijenjena u sustavu vrijednosti dokazanome kroz povijest, zahvaljujući kojem je naša nacija preživjela najteža povijesna iskustva. Ovo gledište jedan je od temelja programa Zakona i pravde" (*ibid.*). Dakle, dok demokraciju prihvaćaju ako je utemeljena na "pravim" poljskim vrijednostima poput "religije, tradicije, domoljublja i obitelji", liberalizam se kategorički odbacuje. Prema tome, prijetnja o kojoj Kaczynski govori dolazi u obliku liberalno-demokratskog političkog sustava sa svojim etičkim načelima i liberalnim vrijednostima, kao i u obliku ljudi koji se za taj sustav i vrijednosti zalažu, što je još jedan indikator integralnog nacionalizma.

Vezano uz krizu polonizma, Kaczynski najveću prijetnju vidi u EU-u, "prije svega uz njezino razumijevanje koje podriva vrijednost postojanja zasebnih europskih naroda, a posebno njihov suverenitet. Razumijevanje europejstva koje želi izgraditi identitet na način da zaobilazi ili čak odbacuje nacije u praksi znači da male nacije prihvaćaju identitet jačih nacija" (Kaczynski, 2005a: 2). U nastavku kaže kako "želimo odgovoriti na sve te izazove zato što želimo da poljski narod traje, ali i zato što bih želio snažno naglasiti da se osjećamo Europljanima. Vjerujemo da kulturno bogata Europa može biti samo Europa nacija. A to, u

biti, znači prihvaćanje određenih granica za političku integraciju" (Kaczynski, 2005a: 2–3). Inače, PiS je glasao za ulazak Poljske u EU. "Donijeli smo ispravnu odluku koja se tiče sudbine Poljske u sljedećim desetljećima" – rekao je Jarosław Kaczyński nakon što je stranački kongres odlučio podržati članstvo Poljske u Europskoj uniji na ratifikacijskom referendumu. Za tu rezoluciju glasalo je 237 delegata, 27 je bilo suzdržanih, a 13 protiv (*Bankier.pl*, 2003).

Politike povijesnog sjećanja, lustracija i dekomunizacija za PiS predstavljaju prvi korak u "popravku države". Drugi korak čine osnaživanje i konsolidacija države, pod čime misle na transformaciju institucija koje čine državni aparat. U Programu stoji kako "bez duboke transformacije u ovoj sferi nećemo moći stvoriti snažnu, učinkovitu državu s kojom će se građani poistovjetiti" (Prawo i Sprawiedliwość, 2005, 23). Tvrde kako je javna uprava jedan od najkorumpiranijih segmenata stare države i najjača poveznica Treće Republike s Narodnom Republikom. Tvrde i kako je poljski pravosudni sustav bolestan i "kako se suci i tužitelji grle s kriminalcima" (*ibid.*). Navode kako se Poljaci sustavno žale na veliki broj zločina, a PiS smatra da je to rezultat liberalne politike prema kriminalu, lošeg rada policije, sudova i tužiteljstava. U Programu su obećali uvođenje novoga kaznenog zakona koji će omogućiti učinkovitu borbu protiv kriminala, poboljšanje rada pravosudnog sustava, uvođenje 24-satnih sudova za rješavanje predmeta u ubrzanim postupcima, veće zatvorske kazne, kao i uvođenje doživotne kazne zatvora (*ibid*., 23–24).

Zaključno

Ono što je značajno za ovaj period jest nastavak povijesnog rascjepa, kao i pojava novih kritičnih podjela oko pojedinih tema koje su počele dominirati javnim političkim diskursom. Naime, riječ je o temama koje su odredile društveni i politički kontekst tog perioda te utjecale na ideološko profiliranje PiS-a. Prva je od tih tema proces pristupanja Europskoj uniji, koji je pokrenuo raspravu o pitanju državnog suvereniteta i zaštite poljskih nacionalnih ili kulturnih vrijednosti. U kontekstu rasprave o pristupanju Poljske EU-u pojavilo se i pitanje LGBT prava, koja su na javnu agendu nametnuli LGBT aktivisti, a spremno prihvatili radikalno desni akteri. Drugo, vladu SLD-a u ovom periodu obilježile su koruptivne afere. Naime, Poljsku je već pred kraj vladavine AWS-a zahvatio antikoruptivni val u javnosti. Godine 2005. prema indeksu percepcije korupcije *Transparency Internationala* Poljska je bila

najkorumpiranija zemlja EU-a (Kuharczyk i Wysocka, 2008). Konačno, politički i društveni potres izazvala je knjiga Jana Tomasza Grossa "Susjedi", koja je dodatno polarizirala poljsku javnost, ovaj put preko linije odnosa prema teškoj prošlosti. Kroz debatu o toj knjizi ponovno se kao tema pojavila definicija poljskosti.

Temelj političkog djelovanja PiS-a u ovom periodu čini najava izgradnje Četvrte Republike u kojoj bi vrijedio isti zakon za sve, što PiS predstavlja kao nužnost jer Treću Republiku smatraju nelegitimnom. Iz najave izgradnje Četvrte Republike, u kojoj obećavaju zakon i pravdu, možemo iščitati "zahtjev za 'novim poretkom'", što je jedna od konstitutivnih karakteristika autoritarnosti. Autoritarnost se među ostalim manifestira u zahtjevu za „jasnim i neupitnim moralnim standardima utemeljenim u tradicionalnim kršćanskim vrijednostima". Autoritarnost se manifestira i u diskursu "reda i zakona", uvođenjem strožih zakona, kao i smrtne kazne. Također, u najavi lustracije i dekomunizacije, tj. čišćenja države (*sanacja*), u konstantnom referiranju na Ivana Pavla II. kao na neupitnoga moralnog i nacionalnog autoriteta, također čitamo elemente autoritarnosti. Konačno, s obzirom na odabir imena stranke, možemo konstatirati kako je u prvoj fazi djelovanja stranke autoritarnost predstavljala središnji njezin koncept.

Zahtjev za novim Ustavom i smjer u kojem bi promjene Ustava trebale ići mogu se interpretirati kao radikalizacija politike i ideologije PiS-a. Na određeni način, zahtjev za novim ustavom temeljenim na katoličkim vrijednostima i izgradnja novog poretka temeljenog na njemu jasan su signal suprotstavljanja liberalno-demokratskom poretku koji je uspostavljen nakon transformacije sustava 1989. godine. Pred kraj ovdje razmatranog perioda, točnije u periodu pred predsjedničke i parlamentarne izbore 2005. godine, PiS je snažnije zaigrao na kartu spajanja katolicizma i poljskosti, te je kroz povijesne reference i referiranjem na Ivana Pavla II. polako počeo konstruirati povijesni nacionalni narativ u kojem su nacionalnost i katolicizam intrinzično povezani. S druge strane, taj katoličko-nacionalni narativ dominira jedino u brošuri *Katolička Poljska u kršćanskoj Europi*. Riječ je o brošuri tiskanoj za unutarstranačke potrebe koja nije imala veliki publicitet te u tom smislu nije najreprezentativnija za analizu „javne" ideologije stranke, iako naznačuje smjer u kojem će stranka krenuti u budućnosti. Dakle, fokus na religiozna ili moralna pitanja u slučaju PiS-a više su naznaka budućeg smjera, a nipošto ne konstitutivni element njihove ideologije, kao što

je to slučaj kod Lige poljskih obitelji. Konačno, sadržaj na koji se referiraju (kulturno shvaćanje nacije i zagovaranje određenog modela ponašanja) možemo čitati kao skretanje ili prihvaćanje integralnog nacionalizma.

Ovo postepeno ali još uvijek umjereno radikaliziranje ideologije PiS-a na nekoliko fronti treba prije svega sagledati unutar društvenog i političkog konteksta u kojem se ono događa. Ključan čimbenik ovdje je činjenica da je u tome periodu na vlasti bio postkomunistički SLD. Ta činjenica najviše je utjecala na to da su se poljski politički prostor kao i ideologije stranaka nastavile formirati oko povijesno-kulturnog rascjepa. Jednako tako, korupcijske afere dobro su korespondirale s PiS-ovim narativom o *układu* i o potrebi uspostave novoga političkog poretka temeljenog na tradicionalnim vrijednostima.

U ovom periodu PiS manifestira sve karakteristike radikalne desnice kako ih definira Mudde. Osim autoritarnosti, karakterizira ga integralni nacionalizam jer naciju predstavljaju kao najviši oblik pripadnosti i krajnji smisao svojeg djelovanja. Spajanjem poljskosti i katolicizma PiS predstavlja jednu isključujuću viziju nacije kojoj prijete bivši komunisti i liberalne poljske i europske elite. Populizam se očituje u teoriji o *ukladu*, kao tipičnom primjeru teorije zavjere, u kojoj su glavni akteri političke i ekonomske elite ili lobiji koji su svoju moć prenijeli iz bivšeg režima, i njima suprotstavljeni Poljaci, koji su zakinuti djelovanjem tih istih elita.

5.2. Liga poljskih obitelji 2001. – 2005.

Liga poljskih obitelji (*Liga Polskich Rodzin, LPR*) osnovana je 21. travnja 2001. godine, nekoliko mjeseci prije parlamentarnih izbora, i nastala je kao savez dvadesetak (radikalno desnih) stranaka i pokreta. LPR je registriran kao politička stranka 30. svibnja 2001. godine (Millard, 2009). Osnovu za nastanak LPR-a predstavljalo je ujedinjenje Nacionalne stranke (*Stronnictwo Narodowe*, *SN*[117]) i Nacionalno-demokratske stranke (*Stronnictwo Narodowe-*

[117] Godine 1989. Nacionalnu stranku ((*Stronnictwo Narodwe*, *SN*) ponovno su aktivirali predratni članovi (Giertych, 2005). Nacionalnu stranku vodio je Maciej Giertych. Do nastanka LPR-a nisu polučile značajne uspjehe na izborima u Poljskoj.

Demokratycne, *SND*[118]), do kojeg je došlo 1999. godine. Te dvije stranke izabrale su zajedničko vladajuće tijelo na I. Kongresu LPR-a 5. svibnja 2001. godine. Stranke nisu bile vezane uz pokret Solidarnosti, ali su zato u sastav LPR-a ušli već politički etablirani i prekaljeni karijerni političari iz AWS-a i ROP-a, poput Jana Olszewskog, bivšeg premijera i vođe Pokreta za obnovu Poljske (*Ruch Obudowy Polski*, *ROP*), Zygmunta Wrzodaka (ROP), zatim Antonia Macierewicza, bivšeg ministra unutarnjih poslova i vođe Katoličko-nacionalnog pokreta (*Ruch Katolicko-Narodowy*, *RKN*), Jana Lopuszanskog, bivšeg zastupnika Sejma iz Poljskog saveza (*Porozumienie Polskie*, *PP*) te Gabriela Jankowskog, bivšeg ministra poljoprivrede i vođe Saveza za Poljsku (*Przymierze dla Polski*, *PdP*) (Millard, 2009). Prema Jasiewiczu, motiv svih tih prebjega iz drugih stranaka bila je, prema njihovu sudu, nedovoljna posvećenost njihovih bivših stranaka poljskim nacionalnim interesima i katoličkim vrijednostima (Jasiewicz, 2008).

SN je osigurao većinu kadra LPR-a i dominirao je u novoj stranci, ali je ipak bio samo jedan od blokova koje je zajedno sastavio otac Tadeusz Rydzyk (Radio Marija), inače inicijator i idejni pokretač cijelog projekta (Jasiewicz, 2008; Pankowski, 2010; Krzeminski, 2017; Guerra, 2017). Prema Paskiewiczu, LPR je bio *kolaž* sastavljen od različitih figura i pogleda koje je povezivala jedino vizija ili kalkulacija oca Rydzyka[119] da je moguće da se takva

---

[118] Londonski emigranti, aktivisti iz Nacionalne stranke, nisu bili presretni što se Nacionalna stranka u zemlji ponovo aktivirala bez njihova sudjelovanja. Premjestili su svoj časopis *Myśl Polska* u Varšavu i registrirali suparničku Nacionalnu demokratsku stranku (SND) (Giertych, 2005). SND je stranka koja se ideološki naslanjala na tradiciju Endecje iz perioda prije Drugoga svjetskoga rata, te se kroz devedesete pokušala profilirati kao stranka koja oživljava, ali i revidira Endecjinu doktrinu. Stranka nastaje u Varšavi 1992. godine i snažno je inspirirana Nacionalnom strankom (SN) u egzilu. Nacionalna stranka sa sjedištem u Londonu bila je izravni nasljednik Nacionalno-demokratskog pokreta iz perioda između dvaju svjetskih ratova. Međutim, nakon nekoliko desetljeća funkcioniranja u demokratskom okruženju transformirala se u konzervativnu stranku i odbacila je etiketu stranke s kvazifašističkom ideologijom. Dobra je ilustracija promjene kursa stranke izbacivanje Jędrzeja Giertycha iz stranke 1961. godine, poljskog političara, diplomata i publicista, ali i glavnog predstavnika antisemitskog ekstremno desnog krila stranke. Predsjednik SND-a, stari aristokrat Jan Zamoyski, pokušao je u devedesetima od SND-a učiniti umjereno desnu stranku, dakle, nastaviti smjer kojim je SN krenuo u egzilu. Kritizirao je antizapadnjački diskurs u poljskoj postkomunističkoj politici i nije se bavio Židovima i masonima, inače glavnom temom Endecjine ideologije između dvaju svjetskih ratova. SN se u egzilu nakon raspada komunizma raspustio i prepustio je svoje resurse SND-u, između ostaloga i stranački tjednik *Poljska misao* (*Mysl Polska*). Problem s cijelim projektom ili idejom jest što u postkomunističkoj Poljskoj baš i nisu pronašli istomišljenike. S godinama, SND se sve više približavao drugim skupinama koje su svoje djelovanje temeljile na ideologiji Endecje, a sve se više udaljavala od post-*endecja* revizionizma SN-a u egzilu (Pankowski, 2010: 84).

[119] Prema Jasiewiczu, i prije nastanko LPO-a taj politički milje, iako slabo organiziran, bio je dobro integriran ideološki i učinkovito je predstavljen u javnoj sferi, i to prvenstveno preko Radija Marije i novina *Nasz Dzienik* (Jasiewicz, 2008). Velik broj analitičara političkih prilika u Poljskoj (Jasiewicz, 2008; Pankowski, 2010; Krzeminski, 2017; Guerra, 2017: 130) slaže se s konstatacijom da bez Rydzykove pomoći LPR nikada ne bi uspio ući u Sejm.

skupina pojavi u političkoj areni (Paskiewicz u Kurczewska et al., 2005). Iako je više bila riječ o savezu različitih skupina, krenulo se u kreiranje nove stranke, a ne koalicije. To je napravljeno s dobrim razlogom, prvenstveno zbog izbornog praga koji iznosi 8 % za koalicije, a 5 % za stranke. Stranka je do početka 2003. godine ojačala svoj položaj u poljskom političkom sustavu te je u to vrijeme brojala oko 12 000 članova (Koziello, 2014).

Ako je PiS stranka braće Kaczynski, tada se za LPR može reći kako je to stranka obitelji Giertych. Roman Giertych isprofilirao se u neprikosnovenog vođu stranke, dok je njegov otac Maciej predstavljao glavnog ideologa stranke. Kako to primjećuje Ulrich Schmid, riječ je o "jednoj sretnoj obitelji" ("*eine glückliche Familie"*) u kojoj "nema sukoba generacija, nema pobune sina protiv oca, nema ideoloških preokreta" (Schmid, 2006: 69). Prema riječima Macieja Giertycha, njegov sin Roman od početka je odgajan da bude političar. Iz tog razloga diplomirao je pravo i povijest[120], discipline bitne za političko djelovanje. Također, Roman je ime dobio prema glavnome ideologu nacional-demokrata, Romanu Dmowskom (Maciej Giertych u Szwed, 2015: 256). Obitelj Giertych ima dugu povijest bavljenja politikom. Jedrzej Giertych, Romanov djed i Maciejev otac, bio je istaknuti član Nacionalnog pokreta u periodu između dvaju svjetskih ratova. Jedrzej je još u ranoj mladosti simpatizirao nacionalni pokret. Diplomirao je političke znanosti s diplomskim radom o politici Romana Dmowskog tijekom Prvog svjetskog rata. Ubrzo je Jedrzej osobno upoznao Dmowskog, postaju prijatelji, a Jedrzej se priključuje stranci Dmowskog. Postao je članom glavnog odbora stranke u kojem je bio zadužen za vanjske poslove (Maciej Giertych, 2005). Kako kaže njegov sin Maciej, "otac se cijeloga života borio s Piłsudskim i njegovim taborom" (*Opoka w kraju*, 2003d).

Maciej Giertych, na primjeru jedne obiteljske priče, ilustrira, prema njegovu sudu, glavni unutrašnji ideološki sukob koji obilježava Poljsku već stoljeće i pol, a to je sukob nacional-demokrata i socijalista. Njegov djed Franciszek Giertych bio je na prijelazu stoljeća direktor tvornice metalnih proizvoda „Poręba" u blizini Zawiercie. U periodu 1903. – 1907. imao je vlastitu tvornicu u Sosnowiecu, gdje je 3. siječnja 1903. rođen njegov otac Jędrzej. Maciej kaže kako je djed bio bogat čovjek i kako je redovito financirao Nacionalnu ligu. Godine 1907. izvršen je napad militanata PPS-a (*Polska Partia Socjalistyczna*) na blagajnu tvornice „Poręba" u kojoj je radio njegov djed. Bilo je to na dan kad su zaposlenicima isplaćivane

[120] Roman Giertych diplomirao je pravo i povijest na Sveučilištu Adama Mickiewicza u Poznanju.

plaće. Djed Franciszek je na razbojnike zapucao revolverom, a sin Jędrzej, koji je tada imao četiri i pol godine, promatrao je cijelu scenu kroz prozor kuće. Nakon pljačke tvornica je pala u dugove. Maciej kaže kako se njegov otac cijeli život sjećao tog događaja te kako je on imao formativnu ulogu na njegovo mišljenje o aktivnostima PPS-a i svih vrsta socijalista (Maciej Giertych, 2005: 1).

Maciej toj priči suprotstavlja priču Jaceka Kurona, koji u jednome svojem djelu opisuje kako je njegov predak Władysław Kuroń (djedov stric) bio aktivan za vrijeme revolucije koja je započela 1905. i kako je u blizini Zawiercie hrabro zaradio novac za organizacijske potrebe PPS-a, i to tako što je izvršio eksproprijaciju vlasništva buržoazije. Maciej smatra kako je teško reći je li upravo Kuronov predak opljačkao tvornicu njegova djeda, međutim smatra kako se u tom "karakterističnom incidentu iz 1907. manifestira cjelokupna ideološka podjela između socijalista i nacionalnog pokreta" (Maciej Giertych, 2005: 2). Prema Macieju Giertychu, ono što je za Kurona bio izraz domoljubnog herojstva, za njegovu je obitelj bilo razbojništvo (Maciej Giertych, 2005). Dakle, za LPR glavni su neprijatelji upravo poljski socijalisti. Sukob između socijalista i nacionaldemokrata u Poljskoj ima dugu povijest, a Giertych modernu poljsku politiku vidi kao nastavak te "stare" borbe.

Nakon Drugoga svjetskog rata Jedrzej je s obitelji emigrirao u Englesku, gdje je cijela obitelj provela nekoliko desetljeća. Već u osnovnoj školi Maciej je počeo čitati publikacije svojeg oca i otvoreno je proklamirao njegove poglede: „Polako sam postao očev student. Oblikovalo me njegovo pisanje. Pročitao sam sve što je objavio, a on bi čitao i predlagao korekcije za moje tekstove" (Giertych u Szwed, 253). Maciej Giertych studirao je u Oxfordu, a u Torontu je doktorirao dendrologiju. Cijelo vrijeme studija aktivan je u poljskim emigrantskim organizacijama i zadržao je ideološku i političku liniju svojeg oca. U Poljsku se vratio 1962. godine i aktivno je objavljivao tekstove vezane uz društveno-politička pitanja. Godine 1987. Maciej Giertych je jedini laik kojeg je pozvao papa Ivan Pavao II. da sudjeluje na Biskupskoj sinodi u Rimu čija je tema bila uloga laika u Crkvi i svijetu. Bio je i član Savjetničkog vijeća (*Rada Konsultacyjna*), tijela koje je 1986. stvorio general Wojciech Jaruzelski. Riječ je bila o tijelu koje je trebalo premostiti režim, Katoličku crkvu i nacionaliste koji su baštinili tradiciju *Endecje*. Giertych je u Vijeće izabran vjerojatno zato što je bio službeni savjetnik kardinala Glempa (Pankowski, 2010). Sam Giertych kaže kako je podržavao ratno stanje (*martial law*)

jer je smatrao da je tako spriječena invazija Sovjeta na Poljsku (Maciej Giertych, 2005). Općenito je imao pozitivan stav prema Sovjetskom Savezu, koji je smatrao zaštitnikom poljskih granica. Nakon 1989. zajedno sa sinom Romanom uključio se u političku reaktivaciju nacional-demokratskog kampa. Maciej je bio uključen u rekonstrukciju Nacionalne stranke (*Stronictwo Narodowe*), dok je sin Roman sudjelovao u oživljavanju Svepoljske mladeži (*Mlodziez Wszechpolska, MW*). Od 1990. do uključenja SN-a u LPR Maciej Giertych je bio predsjednik Vrhovnog vijeća SN-a (Szwed, 2013: 255).

Maciej od 1993. uređuje i objavljuje magazin „Stijena u zemlji" (*Opoka w Kraju*). Riječ je o privatnom časopisu koji predstavlja nastavak ili reaktivaciju *Opoke*, časopisa koji je u Londonu između 1963. i 1988. objavljivao njegov otac Jedrzej Giertych. Glavni razlog pokretanja *Opoke* bile su doktrinalne promjene u Katoličkoj crkvi, tj. liberalizacija pravila. Dakle, *Opoka* se povezuje s obranom katoličke pravovjernosti i sa suprotstavljanjem smjeru koji je zadan na Drugom vatikanskom koncilu. Časopis je trebao služiti obrani principa i tradicije Katoličke crkve u Poljskoj jer je prema Jedrzeju Giertychu samo dobar katolik mogao biti dobar Poljak (Szwed, 2013: 257). U časopisu *Opoka w kraju* Maciej Giertych izražava svoje stavove i misli o političkim, društvenim, kulturnim i religioznim temama. Sadržaj časopisa kompatibilan je s ideologijom nacional-demokratskog kampa i temeljen je prvenstveno na političkim mislima Romana Dmowskog i Jedrzeja Giertycha, a posebno mjesto zauzima misao Felixa Konecznog (Zięba, 2015). Dakle riječ je o političkoj misli koja tematizira naciju, Poljsku, Crkvu, obitelj i društvo, i to iz tradicionalističke, katoličke perspektive. Prema Macieju Giertychu, to učenje usmjereno je protiv socijalizma, korupcije, protiv pokušaja da se Poljsku skrene s pravoga puta i da se razbiju učenja i prakse Katoličke crkve (Szwed, 2013: 261). Kao što pokazuje Piotr Zięba, časopis je služio članovima LPR-a kao primarni kanal za predstavljanje svojih ideja i stavova, posebno u periodu pred referendum o ulasku u EU i pred izbore za Europski parlament (Zięba, 2015).

U prvom periodu nakon svojeg osnutka stranka nije imala istaknutog vođu, već je stranku vodio Glavni odbor stranke, koji su činili predstavnici svih ujedinjenih grupa, tj. njihovi vođe. Na II. Kongresu LPR-a u rujnu 2003. za predsjednika stranke izabran je Roman Giertych, predsjednikom Glavnog odbora stranke postao je malo poznati Marek Kotlinowski, bivši član SN-a, dok je Političkim vijećem stranke predsjedao Zygmunt Wrzodak. Prema Koziellu,

stvarna elita LPR-a, tj. ljudi koji su donosili političke odluke o aktivnostima stranke, uključivala je malu grupu od nekoliko ljudi, od kojih je najvažniji bio Roman Giertych. Iako je u prve dvije godine bio jedan od trojice donositelja odluka, nakon 2003. godine postao je glavni vođa stranke, glasnogovornik njezinih stavova i tvorac njezine politike. Na temelju intervjua s aktivistima LPR-a, Koziello kaže kako se može konstatirati da je u tom periodu u stranci zavladao kult Romana Giertycha (Koziello, 2015).

U periodu između 2001. i 2005. godine većina etabliranih političara ubrzo je napustila stranku zbog učestalih sukoba s Giertychom i nesposobnosti da stvore zajednički front protiv njega (Pankowski, 2010: 112). Uslijed brojnih odlazaka, parlamentarna skupina LPR-ovih zastupnika u *Sejmu* pala je s 38 na 19 zastupnika. S druge strane, sama stranka tim je odlascima postala puno homogenija, ujedinjenija i discipliniranija, kako u organizacijskom tako i u ideološkom smislu. U tom periodu stranku su doslovno kolonizirali pripadnici bivšeg SN-a i Roman Giertych (Millard, 2008). Takav stil upravljanja strankom podržavali su uglavnom aktivisti iz Svepoljske mladeži (MW), organizacije koja je funkcionirala kao mladež LPR-a. Giertych je nakon 2003. postupno u stranku uvodio sve više i više članova MW-a, vjerujući da će mu snažna podrška te disciplinirane skupine osigurati održavanje autoritarne moći u stranci. To je rezultiralo porastom sudjelovanja predstavnika MW-a u vodstvu skupine, a Giertych im se odužio tako što je za parlamentarne izbore 2005. godine složio listu kandidata za Sejm dobrim dijelom od svojih mlađih kolega iz organizacije (Koziello, 2015).

Svepoljska mladež (*Młodziez Wszechpolska*, *MW*) osnovana je u prosincu 1989. i zamišljena je kao mladež Nacionalne stranke (*Stronnictwo Narodowe, SN*). Mladež je inicijalno i služila kao poligon za stvaranje budućih političara koji će kasnije postati članovima LPR-a (Guerra, 2013), a i prvi predsjednik MW-a bio je Roman Giertych. MW je od svojih početaka slovila kao radikalno nacionalistička skupina koja je nastavila tradiciju nasilne i antisemitske organizacije istog imena koja je bila aktivna u dvadesetim i tridesetim godinama 20.

stoljeća[121] (Pankowski, 2010). Današnji MW za sebe tvrdi kako je ideološki nasljednik „najbolje tradicije nacionalnog kampa, prije svega političke misli Romana Dmowskog i ostalih stvaratelja nacionalne ideje“ (*Młodziez Wszechpolska*, 2020a). U Manifestu MW-a iz 1989. stoji kako je njihovo djelovanje u izravnoj suprotnosti s doktrinama koje promoviraju liberalizam, toleranciju i moralni relativizam (u Dizard, Korte i Zamejc, 2007). Dobro organizirani odredi stranačke mladeži brojnim demonstracijama i akcijama nerijetko su okupirali javni prostor, često zastrašujući političke suparnike i prijeteći im. Na taj način, MW je predstavljao ekstremnije krilo LPR-a.

MW je svoje djelovanje usmjerio na širenje svojih vrijednosti mlađim generacijama i to prvenstveno preko obrazovnih i kulturnih aktivnosti. Naime, Roman Giertych je još devedesetih godina prošlog stoljeća osvijestio slabost desnog pokreta i posvetio se iniciranju kulturne revolucije: „Moramo sprovesti sveopću intelektualnu revoluciju na liniji kulturne revolucije ne bi li mlade pridobili na našu stranu“ (Giertych u Pankowski, 2010: 103). Dakle, već tada je razmišljao o strategiji osvajanja kulturnog prostora ili o tzv. desnom gramscijanizmu[122] u kontekstu potrage za kulturno-političkom moći. U tu svrhu MW organizira kvizove znanja o intelektualnoj misli Romana Dmowskog i ljetne škole za mlade pod sloganom „Bog, čast, domovina!“. Objavljuju vlastite časopise i knjige, podržavaju glazbene grupe, a posebno su aktivni u virtualnom svijetu jer smatraju kako je najbolji put da

---

[121] Naime, izvorna inačica Svepoljske mladeži osnovana je 1922. godine kao studentska organizacija, ali je ubrzo postala aktivna i izvan studentskih krugova. Od početka svojeg djelovanja bila je blisko povezana s Nacional-demokratskom strankom Romana Dmowskog. U prosincu 1922. godine uključili su se u kampanju protiv predsjednika Narutowicza, kojeg je ubio simpatizer Endecje. Od ostalih aktivnosti, značajno je njihovo djelovanje u razbijanju radničkih štrajkova, zahtijevanju *numerus clausus* za židovske studente (zahtjev je tijesno poražen u parlamentu), a za vrijeme državnog udara Pilsudskog osmero njihovih članova poginulo je u borbama s vojskom. Smatrali su kako je Sanacja rezultat saveza Pilsudskog sa Židovima i masonima. Konačno, iz Svepoljske mladeži Dmowski je regrutirao većinu članova za osnivanje Kampa Velike Poljske (*Obóz Wielkiej Polski*, *OWP*) 1926. godine. Do 1929. članovi Svepoljske mladeži činili su polovicu od 30 000 članova Kampa (Kunicki, 2012). Zalagali su se za snažnu državu, slobodnu od vanjskog utjecaja, temeljenu u potpunosti na učenju Katoličke crkve (Sidorenko, 2008).

[122] Desni gramscijanizam veže se uz europsku „novu desnicu“. „Nova desnica“ je naziv koji su 1979. izmislili mediji kako bi imenovali filozofsku školu te intelektualni i kulturni pokret koji je desetljeće prije objavio rat komunizmu, liberalizmu i europskoj judeokršćanskoj ostavštini (de Benoist, 2009: 29). Pokret se još naziva i GRECE (Skupina za istraživanje i studije europske civilizacije) i aludira na dugoročan cilj organizacije, a to je obnova pretkršćanske i helenističke ostavštine (Sunić, 2009: 49). Osnovali su je 1968. godine intelektualci čiji je cilj postaviti temelje jedne nove političke filozofije i nove koncepcije svijeta. Najistaknutiji predstavnik pokreta danas francuski je filozof Alain de Benoist. Prema de Benoistu, ta se filozofska škola bavi metapolitičkim radom. Metapolitika izrasta iz jasne svijesti o ulozi ideja u povijesti, tj. iz uvjerenja da je intelektualni, kulturni, doktrinarni, ideološki rad prijeko potreban za svaki oblik akcije. Upravo na tim tezama približili su se Gramsciju, koji je smatrao kako preobrazba političkih i društveno-povijesnih struktura određene epohe podrazumijeva da je ona u sebi već provela široki pokret preobrazbe vrijednosti (de Benoist, 2009: 27).

njihove ideje dopru do mladih upravo preko mrežnih stranica i društvenih medija (*Młodziez Wszechpolska*, 2020a). Svoje aktivnosti opisuju kao "formativni rad u nacionalnom i katoličkom duhu, sveobuhvatnu borbu protiv neprijatelja Nacije i Crkve, kao i živo sudjelovanje u političkom i društvenom životu" (*ibid*). Kao cilj svojih aktivnosti vide izgradnju katoličke države poljske nacije, države koja je stup europske latinske civilizacije. Iz osnovnih načela pokreta vidljivo je kako se zalažu za katoličku etiku i politički i ekonomski nacionalizam (*Młodziez Wszechpolska*, 2020b). Prema Macieju Giertychu, "riječ je o uspješnoj, politički najvidljivijoj od svih omladinskih organizacija. Vjerni su Bogu i Poljskoj. Brane normalnost, pravo na život, tradicionalne vrijednosti, patriotizam i demokraciju" (*Opoka w kraju*, 2005a).

Kao što pokazuje Pankowski, LPR nije bila izolirana stranka, već je od svih političkih opcija tretirana kao legitimni politički akter. Zbog takvog tretmana stranka je bila u mogućnosti slagati koalicije s različitim partnerima i tako zadobiti i zadržavati utjecajne pozicije. LPR je na lokalne izbore u listopadu 2002. godine izašao zajedno s drugim desnim strankama kao što su Kršćansko-nacionalna unija (*Zjednoczenie Chrzescijansko-Narodowe*) i Izborno vijeće „Obitelj i domovina" (*Komitet Wyborczy „Rodzina i Ojczyzna"*). Na izborima su osvojili 14.29 % glasova i sve zajedno 92 mjesta u regionalnim vijećima, čime su osvojili 4. najbolji rezultat u zemlji, samo dva mjesta manje od koalicije PiS/PO, koji su osvojili 94 mjesta. Jedna od važnijih koalicija bila je ona s PiS-om u varšavskom gradskom vijeću 2004. godine, gdje je LPR dobio mjesto predsjednika gradskog vijeća, a PiS je dobio mjesto gradonačelnika u liku Lecha Kaczynskog.

Na uspjeh stranke u smislu njezine prisutnosti i vidljivosti u medijima utjecale su, prije svega, dvije stvari. Prva je inicijalna podrška Radija Marije, tj. njezina osnivača oca Tadeusza Rydzyka, koji je LPR-u preko svojeg medijskog carstva osiguravao publicitet. Druga je imenovanje Romana Giertycha u srpnju 2004. članom parlamentarne Istražne komisije[123] koja je ispitivala nepravilnosti vezane uz naftnu kompaniju Orlen. To imenovanje osiguralo je

[123] Inače, LPR je inicirao istragu o tom slučaju i inzistirao je na osnivanju istražnog odbora s tezom da "tijela progona nisu dovoljna za rasvjetljavanje ovog slučaja jer tužiteljstvo ne može razjasniti slučaj u vezi s drugim tužiteljima, specijalnim službama, ministrima ili premijerima, stoga je potrebno istražno povjerenstvo" (Roman Giertych, 2004a). LPO je mjesec dana kasnije predsjedniku Sejma predao nacrt rezolucije o imenovanju novoga istražnog povjerenstva koje će se opet baviti slučajem Rywin, s objašnjenjem da izvješće, koje je ranije istražno povjerenstvo usvojilo početkom travnja, „nije potpuno istinito".

Giertychu svakodnevno pojavljivanje na nacionalnim TV postajama. Koristeći svoju elokventnost i medijsku prisutnost, Giertych se kroz godinu dana profilirao kao vođa poljske radikalne desnice (Pankowski, 2010: 113).

Ideologija stranke

Kada govorimo o ideologiji LPR-a, mnogo toga može se zaključiti iz samog imena stranke. Naime, „liga" je oznaka koja je dugo korištena u poljskoj nacionalnoj tradiciji, a sam naziv koristio se za prve nacionalne političke organizacije u 19. stoljeću. Konkretno, riječ je o Poljskoj ligi (*Liga Polska*, 1887. – 1893.), osnovanoj u emigraciji u Švicarskoj, i Nacionalnoj ligi (*Liga Narodowa*, 1893. – 1928.), osnovanoj na području Rusije. U novom tisućljeću, prije LPR-a, riječ „liga" u nazivu koriste dvije političke organizacije: Poljska liga (*Liga Polska*, 2000) i Liga obitelji (*Liga Rodzin,* 2001). Obje organizacije nastaju u ozračju međusobnog sukoba oko prava na korištenje riječi „liga" u nazivu. Osnivači LPR-a vješto su iskoristili imena tih dviju organizacija kombinirajući ih u svojem imenu. S jedne strane, referenca na „ligu" jasno upućuje na visoku nacionalnu svijest osnivača LPR-a, kao i važnost koju u svojem djelovanju i ideologiji pridaju političkoj tradiciji Romana Dmowskog i Endecje. Drugi dio imena stranke jednako je važan u definiranju stranačke ideologije. S jedne strane, korištenje „obitelji" u imenu stranke ukazuje na središnje mjesto obiteljskih veza u poljskom društvu i na potrebu da se država brine za dobro poljske obitelji, što je ugrađeno i u Ustav Republike Poljske (Članak 18. Ustava). Obitelj je tako simbolično, preko imena stranke, kao biološka i kulturno reproduktivna jedinica, zadobila središnje mjesto u ideologiji stranke. U tekstu „S nadom u budućnost!"[124] (*Z nadzieja w przysloszc!*, 2005) Maciej Giertych naciju definira kao "obitelj obitelji, širu obitelj"[125] (Maciej Giertych, 2005: 9). Dakle, Liga poljskih obitelji samo je drugačiji način nazivanja Nacionalne lige, inačica u kojoj je veći naglasak stavljen na ono što stranka smatra osnovnom društvenom jedinicom koja čini naciju, a to je obitelj. Iz toga je očit i liberalni karakter stranke, s obzirom na to da je u liberalizmu osnovna jedinica društva pojedinac ili individua.

---

[124] Tekst je pripremljen u svrhu kampanje za predsjedničke izbore 2005. godine. Dokument je također naširoko predstavljan i za vrijeme kampanje za parlamentarne izbore s obzirom na to da su se obje kampanje vodile istovremeno (Shibata, 2013).

[125] Inače, autor te definicije nacije je Stefan Wyszinski, poljski kardinal iz perioda komunizma.

Tradicija

LPR se predstavlja kao nasljednik predratne Nacionalno demokratske stranke te kao glavni izvor svoje ideologije smatra misao Dmowskog i ostalih prvaka *Endecje*. Maciej Giertych to potvrđuje kada kaže kako je nakon ulaska u Sejm LPR postala glavni akter djelovanja nacional-demokrata (Maciej Giertych, 2005). U nastavku istog teksta kaže kako je njegova uloga i uloga njegova sina u okviru LPR-a poznata: „predstavljanje ideološkog, programskog, formalnog i organizacijskog kontinuiteta nacionalnog pokreta koji funkcionira u političkom životu Poljske od početka devedesetih godina 19. stoljeća“ (Maciej Giertych, 2005: 5). Dakle, ako primijenimo kriterij ili metodologiju Ignazija (2003), prema kojoj najprije analizira referira li se stranačka ideologija na neku od već poznatih ili uspostavljenih desnih tradicija mišljenja te je u skladu s time klasificira u konkretnu stranačku obitelj, tada ideologija LPR-a spada u međuprostor između desnog radikalizma i ekstremizma. Endecju su karakterizirali integralni nacionalizam (“Poljska za Poljake”) kojemu su imanentni antisemitizam i šovinizam te nacionalna solidarnost. Jednako tako, karakterizirala ih je i vizija nacije prema modelu “Poljak-katolik” koja se manifestira u poznatoj izjavi Dmowskog kako “katolicizam nije dodatak poljskosti… već je utkan u njezinu bit”. Uz Židove i Nijemce, glavni neprijatelji bili su im “Polu-Poljaci”, tj. etnički Poljaci koji unatoč svojoj poljskoj kulturi zauzimaju neutralan ili objektivan stav u sukobima Poljaka i stranaca i koji ne vide naciju kao organsko jedinstvo, već kao slučajan skup individua, grupa i klasa.

Društvena kriza

U analizi stanja društvene i političke stvarnosti Poljske diskurs LPR-a poprilično nalikuje na PiS-ov diskurs o ostrašćenim elitama koje vladaju Trećom Republikom. Prilikom skupa podrške Istražnoj komisiji vezanoj uz slučaj Orlen u Varšavi u studenome 2004. godine Giertych je pred tisuću okupljenih izjavio kako “rad istražnog odbora PKN Orlen pokazuje da je u Poljskoj na vlasti ista skupina ljudi koja se dogovorila na Okruglom stolu i podijelila poljsko nacionalno vlasništvo. Nije slučajno da stalno nailazimo na ista imena, iste skupine. Borba, koja je započeta osamdesetih godina, još nije gotova” (Roman Giertych, 2004c). Giertych je govor zaključio uzvikom „Dosta prijevara, korupcije i postkomunističke vladavine u Poljskoj!” (*ibid.*).

O uspjesima svojeg sina i Istražne komisije pisao je u *Opoki w kraju* i njegov otac Maciej. Maciej kaže kako su "parlamentarni odbori vezani uz afere Rywina i Orlena pokazali da se događaju velike prevare na štetu svih nas kada dođe do sprege vladajućih, biznisa i tajnih službi" (*Opoka w kraju*, 2005a). Kao glavne krivce za stanje u kojem se Poljska našla Maciej Giertych navodi tzv. "zajednicu KOR-a" (*środowisko KOR-owskie*), koju prije svih čine *Gazeta Wyborcza*[126] i *Unia Wolności*, a koja je "sklopila sporazum s generalom Jaruzelskim za Okruglim stolom u Magdaleni" (ibid.). Kako je sam Roman Giertych rekao tri godine kasnije, "ova Istražna komisija izgradila je temelje (buduće) vladajuće koalicije. Pokazujući čitav niz nepravilnosti u funkcioniranju našeg gospodarskog i političkog života dala je priliku za izgradnju programa Četvrte Republike" (*Opoka w kraju*, 2007).

Pod sloganom izgradnje Četvrte Republike, 15. siječnja 2005. godine u Varšavi je održan izvanredni programski kongres Lige poljskih obitelji. Na kongresu je sudjelovalo gotovo 800 delegata iz svih poljskih regija. Varšavski kongres označio je otvaranje parlamentarne i predsjedničke izborne kampanje za LPR. Giertych je na kongresu najavio izgradnju Četvrte Poljske Republike. "Izgradit ćemo pravdu na ruševinama Okruglog stola, pravdu koje nema od početka Treće Poljske Republike, a koja je temelj države, oslonac moći i postojanosti Poljske Republike" (LPR, 2005h). U nastavku je ustvrdio kako je "potrebno obračunati se s Trećom Republikom, presjeći mrežu bivših specijalnih službi sa sadašnjim službama" (*ibid.*), te je naglasio kako su sigurnosne službe Poljske Narodne Republike postavile temelje Trećoj Republici. Giertych je istaknuo da su trenutne pravosudne vlasti nemoćne i povezane s političarima, a jedan od glavnih ciljeva Lige poljskih obitelji jest "pravedna država, s učinkovitim pravosudnim organima 'bez esbecije'" (*ibid.*).

Dakle, osnovni narativ kojim LPR opisuje stanje u Poljskoj jest teza o postojanju "mreže" (*układa*) koja vlada Trećom Republikom, a čiji su temelji udareni na pregovorima za Okruglim stolom. Taj osnovni narativ prisutan je u Gospodarskom programu LPR-a (*Program Gospodarczy Ligi Polskich Rodzin*), koji je objavljen u svibnju 2003. godine. Riječ je o tekstu na 12 stranica iz kojeg se mogu iščitati osnovne ideološke karakteristike stranke kao i uloga

[126] Na mrežnoj stranici LPR-a *Gazetu Wyborczu* predstavlja se kao neobjektivan i pristran medij koji je od početka svojeg postojanja stao na stranu sustava proizašlog iz Okruglog stola i na stranu protivnika dekomunizacije, lustracije i transparentnosti javnog života. U nastavku kažu kako je Wyborcza organ sustava nastalog 1989. i kako štiti lopove iz privatizacije, sigurnosne agente, ljude sumnjivog kapitala i strane interese (LPR, 2005g).

koju su si namijenili u poljskom političkom prostoru toga vremena. U uvodu Programa stoji kako je

> Liga poljskih obitelji (LPR) potpuno drugačija formacija od ostalih stranaka i političkih grupacija koje djeluju ili su djelovale na poljskoj političkoj sceni. Stranka je od samih svojih početaka postala platforma širih nacionalnih i patriotskih snaga koja svim Poljacima daje nadu da će doći do promjene poljske politike, koja će biti potpuno drugačija od odluka donesenih na tzv. „Okruglom stolu". Otad se politička i ekonomska moć u Poljskoj izmjenjuju u rukama ili „desnice" ili „ljevice" – što rezultira kontinuiranim pogoršanjem stanja države. U takvoj situaciji na političkoj sceni javlja se Liga poljskih obitelji kao primjer moderne grupacije koja temelji svoje djelovanje na novom programu kako bi se zadovoljila očekivanja milijuna Poljaka – ljudi koji ne prihvaćaju sadašnje političko i gospodarsko stanje poljske države. (*Liga Polskich Rodzin*, 2003).

Prevedeno, glavni je narativ sljedeći: na Okruglome stolu definiran je politički i ekonomski okvir Treće Republike i otad se na vlasti izmjenjuju lijevi i desni podržavajući taj *status quo* koji vodi duhovnom i materijalnom propadanju Poljske. Dakle, LPR jasno u Programu napada konsenzus disidentskih i komunističkih elita ili „prvotni grijeh" Treće Republike (Rupnik, 2007) koji je udario temelje postojećemu političkom i ekonomskom sustavu. Prema principu "ako vam je dobro, onda ništa", LPR se obraća svima koji su nezadovoljni takvim stanjem stvari i nudi sebe kao alternativu, kao potpuno *drugačiju* stranku koja se zalaže za *promjenu* smjera poljske politike. Osim strategijom nuđenja alternative postojećem *statusu quo*, LPR jasno polarizira društvo na vertikalnoj dimenziji, "mi i nezadovoljni narod" kontra "elita", čime manifestira jedan od konstitutivnih elemenata populizma.

Nacija

Kakvu alternativu nudi i na kakve promjene misli LPR, pobliže je određeno u ciljevima i smjernicama u Programu: „glavni je cilj LPR-a sveobuhvatan razvoj poljske Nacije koji se temelji na autoritetu pravedne i jake državne vlasti" (*Liga Polskich Rodzin*, 2003). Kako to misle postići, govori se u prvoj točci programa pod naslovom „Država, Nacija", gdje se kaže kako je „potrebna duboka ekonomska i socijalna reforma, kao i ona političkog sustava, koja bi svoje korijene imala u kršćanskoj kulturi i tradiciji, u naravnome zakonu" (*ibid.*). Izražavajući "potrebu za dubokom reformom" cijelog sustava, LPR konstruira osjećaj krize koji se prije svega odnosi na etičko-moralno stanje nacije, tj. promjene o kojima LPR govori moraju krenuti od promjene postojećega moralnog poretka. U Programu dalje kažu kako će „ako

dođu na vlast, upravljanje vladom temeljiti na tradicionalnom moralnom poretku Nacije, u kojemu fundamentalnu ulogu ima kršćanstvo, njegova etika i sustav vrijednosti. To su prastari kanoni našeg identiteta“ (*ibid.*). Iz navedenog je vidljiv način na koji LPR shvaća poljsku naciju i poljski nacionalni identitet. Oni su prije svega vezani uz kršćanstvo i uz kršćanski moralni poredak i sustav vrijednosti. U toj konceptualizaciji poljske nacije i poljskoga nacionalnog identiteta ponovno posežu za simboličkim ili kulturnim priborom koncepta Poljak-katolik, koji je u političku upotrebu uveo Roman Dmowski. Dakle, kršćanstvo ili, točnije, katoličanstvo glavni je element kulturnog identiteta nacije. Razvoj nacije, kao glavni cilj, moguć je samo unutar pravedne i jake države, čiji će se zakoni temeljiti na kršćanskoj etici. O tom odnosu poljskosti i katolicizma Maciey Giertych kaže: “Nacionalni pokret uvijek je bio vjeran učenju Katoličke crkve i nastojao je osigurati da se javni poredak u poljskoj državi temelji na katoličkoj etici“. ‘Katolicizam nije dodatak poljskosti, (...), ali je njegova suština’, napisao je R. Dmowski. Međutim, mi nismo vjerska stranka poput raznih kršćanskih demokrata. Ostajemo neovisni o politici Crkve i često joj se suprotstavljamo” (Maciej Giertych, 2005: 7).

U prvoj rečenice preambule Programa kažu kako „našu političku, profesionalnu i društvenu djelatnost shvaćamo kao službu Bogu, Poljskoj i Naciji“ (*Liga Polskich Rodzin*, 2003). Rasplitanje odnosa unutar tog “svetog trojstva” ključ je za razumijevanje ideologije LPR-a. Prvo, iz te je formulacije očito da LPR naciju tretira kao odvojenu od države (Poljske), fenomen koji postoji neovisno od države, čime ukazuje na etničko ili kulturno razumijevanje nacije (gdje je pojam „Nacija“ uvijek napisan velikim slovom, suprotno pravilima poljskog pravopisa). Ako je glavni cilj djelovanja LPR-a “sveobuhvatni razvoj poljske Nacije”, iz toga slijedi da građani naciji (njezinu razvoju) trebaju služiti, tj. da prema njoj imaju obveze, dok se njihova prava ne spominju. Država (Poljska) se shvaća kao najbolji mogući vid političke organizacije ili okvir za razvijanje nacije, te vrijednost države proizlazi iz te činjenice. Konačno, služba Bogu proizlazi iz specifičnog LPR-ova shvaćanja poljskoga nacionalnog identiteta. Naime, ako je katoličanstvo neodvojivi dio poljskoga nacionalnog identiteta, služenjem Bogu najbolje se služi naciji, i obrnuto.

Suverenost nacije

U nastavku Programa tvrdi se kako je „Poljska Nacija jedini suveren i jedini legitimni gospodar poljskog tla“ (*ibid.*). Dakle, suveren[127] u toj formulaciji nije narod sastavljen od slobodnih pojedinaca (*popular sovereignty*) kao što je to slučaj u republikanskoj ili liberalnoj političkoj tradiciji, već nacija kao pretpolitičko tijelo. Naime, u poljskom Ustavu također stoji kako “vrhovna vlast u Republici Poljskoj pripada naciji”, međutim u preambuli Ustava piše kako poljsku naciju čine svi građani Republike Poljske. Dakle, u formulaciji iz Ustava nacija ima značenje naroda koji se u demokratskoj teoriji definira kao skup državljana nositelja suvereniteta (Prpić i sur., 1990: 80). Kao što obrazlaže Maritain, narod je skup stvarnih pojedinačnih osoba čije jedinstvo “proistječe iz zajedničke volje da se zajedno živi” (Maritain, 1992: 29) i koje tvori organsku cjelinu koja se naziva političko tijelo. U ovoj su interpretaciji “narod i političko tijelo pravni subjekti ili nosioci prava: narod ima pravo da upravlja sobom, a političko je tijelo razumska tvorevina koja teži prema konkretnom ljudskom ili općem dobru” (*ibid.*, 30). Maritain konstatira kako se u slučajevima gdje nacija nastaje zahvaljujući državi (gdje nacija ovisi o postojanju političkog tijela) narod interpretira kao nacija.

U LPR-ovu korištenju pojma nacija to nije slučaj. Giertych tvrdi kako riječ “nacija” ima posebno značenje u poljskom jeziku, nepoznato u drugim jezicima. Dok se u zapadnoj Europi „nacija“ tretira kao ekvivalent državljanstvu ili razumije u etničkom smislu, za Poljake riječ „nacija“ sadrži “intelektualni i sentimentalni sadržaj, puno više od državljanstva ili jezika” ((Giertych, 2007: 13) Giertych tvrdi kako Poljaci generacijama nisu imali državu, ali su ostali nacijom, a ono što ih je povezivalo jest “pravna svijest, zajednička društvena struktura, zajednička etika, zajednička civilizacija” (*ibid.*, 13), iz čega slijedi da su to temeljne sastavnice nacije. Zaključuje kako poljska nacija “predstavlja posebnu kulturu unutar latinske civilizacije” (*ibid.*, 13). Glavni sastojak poljske kulture čini katoličanstvo, što Giertych

[127] Koncept suverenosti u novovjeku je političku misao uveo Jean Bodin, koji je suverenost definirao kao apsolutnu i trajnu vlast neke države (u Maritain, 1992: 44). U Bodinovoj interpretaciji suveren vlada bezuvjetno i neograničeno, on je odijeljen od naroda, “on tvori cjelinu, odvojenu i transcedentnu” (*ibid.*, 45). Konačno, kod Bodina suvereni je vladar “podložan Bogu, ali odgovoran samo Bogu” (*ibid.*, 46) i “vlada političkom cjelinom kao Bog svemirom” (*ibid.*, 46). Takvo poimanje suverenosti koje se odnosilo na apsolutističke kraljeve preneseno je na apsolutističke države, a svoje je teorijsko elaboriranje dobilo u hegelovskoj državi i Hobbesovu *Levijatanu*. U oba slučaja, državu, koja je monopolizirala sredstva legitimnog nasilja, tretira se kao koncentraciju moći koja preplavljuje sve ostale moći (Habermas, 1998). Konačno, Rousseau je premjestio Bodinovu ideju suverenosti na volju ujedinjenog naroda i spojio je s klasičnom idejom samovladavine slobodnih i jednakih građana (Habermas, 1998: 250), čime nastaje koncept narodne suverenosti.

potvrđuje ponovno citirajući Dmowskog: „Katolicizam nije dodatak poljskosti (...), već je njegova suština" (*ibid.*, 7). Slijedeći tu logiku, Giertych se u tekstu retorički pita "pripadaju li poljski Romi poljskoj naciji jer govore istim jezikom, pripadaju istoj religiji i državljani su iste zemlje?" (*ibid.*). Giertych tvrdi kako bi se većina poljskih Roma složila s njim da oni ne pripadaju poljskoj naciji, a isto vrijedi i za Židove. Giertych zaključuje kako ni jedni niti drugi nisu dio poljske nacije jer se vode drugačijim zakonima, imaju drugačiju društvenu strukturu i imaju drugačiji stav prema etici. Dakle, nacija je za Giertycha kulturna tvorevina, duh koji se kroz povijest iskristalizirao kao "pravna svijest, zajednička društvena struktura, zajednička etika, zajednička civilizacija" i koji čini ekskluzivnu "duhovnu zajednicu". Dakle, riječ je o herderovskom shvaćanju nacije iz koje su isključeni svi koji ne baštine istu poljsku nacionalnu kulturu. Kao što smo već napomenuli, u takvom shvaćanju nacije inzistira se na nacionalnoj homogenosti i isključivanju iz nje stranih ideja i osoba. U toj prvoj fazi djelovanja LPR glavna fantazija neprijatelja odnosi se na Židove, što je još jedan od elemenata preuzet iz tradicije Endecje i Dmowskog. Poput Dmowskog, i Maciej Giertych iskazuje tendenciju da svakog tko ne prihvaća viziju poljskosti LPR-a naziva Židovom ili ga optužuje da je pod židovskim utjecajem.

Giertych dalje navodi kako "nacija čini državu dok država nikada ne čini naciju" (Giertych, 2007: 14). U tom smislu, Giertych definitivno odbacuje mogućnost građanskog tipa nacije. Nadalje, za Giertycha nacija ima veću vrijednost od države, koja je „izraz volje nacije da postoji i funkcionira u zajedničkoj organizacijskoj strukturi. Štoviše, postoji na temelju volje nacije i podređena je njoj" (Giertych, 2005: 10). Dakle, država je sredstvo kojim se održava, brani i reproducira nacija, tj. isključivo je sredstvo u službi dobrobiti nacije, a javni poredak u poljskoj državi treba se temeljiti na katoličkoj etici. Prema istoj logici, kada govori o patriotizmu, ne govori o vezanosti uz državu, već patriotizam definira kao "tendenciju da se obogati vlastita nacija kroz rad i intelektualni napor i nečiju spremnost da se žrtvuje u obranu nacionalnog nasljeđa" (Giertych, 2007: 15). S jedne strane, kada tematizira odnos pojedinca prema naciji, dominira diskurs „dužnosti" i „žrtve". S druge strane, s obzirom na shvaćanje nacije, ne tematizira se odnos pojedinca prema državi već njegove dužnosti prema naciji, što u diskursu LPR-a objašnjava izostanak pojmova poput individualnih prava ili individualnih interesa. Posljednje je naravno i posljedica iznimne antiliberalnosti Giertychove misli. Naime,

i sam je Dmowski tvrdio kako iz nasljeđa Francuske revolucije prihvaća koncept narodne suverenosti, ali ne i koncept ljudskih prava.

Dakle, za LPR nacija nema značenje političkog tijela (naroda), već je riječ o kulturnoj tvorevini, duhu koji ima svoju povijest i koji prethodi stvaranju političke zajednice. Kao što konstatira Maritain, nacija u takvoj interpretaciji nije društvo, "ona ne prekoračuje prag političkog reda" i ona se ne može preobraziti u političko društvo, tj. "ideja političkog tijela može se pojaviti u nacionalnoj zajednici, ali nacionalna zajednica može biti samo povoljno tlo i prilika za taj razvoj… Čim se političko tijelo oblikuje, ono se razlikuje od nacionalne zajednice" (Maritain, 1992: 22). Maritain objašnjava kako taj tip nacije nastaje kada etnička grupa postane svjesna činjenice da ona tvori zajednicu tipičnih osjećajnih oblika – ili bolje rečeno, da ona ima zajedničku podsvjesnu duševnost – te da posjeduje jedinstvo i individualnost, želju da sačuva svoje biće. Nacija je zajednica ljudi koji postaju svjesni sebe onakvih kakve ih je povijest oblikovala, privrženi su riznici svoje prošlosti i vole zbiljsku ili zamišljenu sliku sa svojevrsnom neizbježnom introvertiranošću" (Maritain, 1992: 20–21). Možemo konstatirati kako je nacija u interpretaciji LPR-a iznimno bliska interpretaciji nacije kao pretpolitičke zajednice koju je ponudio Maritain. U interpretaciji LPR-a nacija je kao suveren pretvorena u zemaljsko božanstvo. Ona je cjelovita, transcendentna i odvojena od naroda. Riječ je o duhu koji ima svoju povijest, svoj put razvoja i koji se emanacijom otkriva ili iskazuje svoju bit (u pravilu preko nacionalne kulture ili kroz riječi nacionalnih bardova), dok se u pravilu spoznaje i uči preko nacionalnog obrazovanja. LPR je koncentriran na održavanje i očuvanje nacije, na idealiziranje njezina postojećeg oblika, njezine povijesti, podrijetla i imanentnih joj vrijednosti. Konačno, naciju LPR doživljava kao vječnu i nepromjenjivu u bitnim elementima njezine prirode.

Da takvo shvaćanje suverenosti nacije nije neobično u poljskoj tradiciji mišljenja, svjedoči i sljedeći citat Ivana Pavla II.: "Ja sam sin nacije koja je doživjela najveća iskustva povijesti, koju su njezini bližnji osudili na smrt, ali koja je preživjela i ostala ono što jest. Ona je očuvala svoj identitet i, unatoč dijeljenjima i stranim okupacijama, sačuvala svoj nacionalni suverenitet ne oslanjajući se na sredstva fizičke snage, nego jedino na kulturu. Ta se je kultura objavila, po potrebi, kao ona koja ima veću moć od svih drugih snaga… Postoji temeljna

suverenost društva koja se očituje u kulturi nacije. Riječ je o suverenosti po kojoj je, istodobno, čovjek suveren na najviši mogući način" (Ivan Pavao II., 2005: 86–87).

Demokracija i suverenost nacije

Da je u interpretaciji LPR-a suverena nacija, a ne narod, dolazi do izražaja i u načinu na koji LPR shvaća demokraciju. Giertych demokraciju kritizira u populističkom ključu tvrdeći kako "današnja demokracija… često degenerira u dvostranački sustav, gdje se stranke praktički ne razlikuju, a glasači imaju samo iluziju da nešto mijenjaju dopuštajući drugačiji set lica za vladine funkcije. U međuvremenu, stvarna moć stoji iza kulisa, u biznisu, bankama, specijalnim službama, ložama – o čemu većina birača nema pojma" (*Opoka w kraju*, 2003d). Dakle, s jedne strane Giertych kritizira parlamentarnu demokraciju kao kulisu iza koje vladaju nedemokratske elite, dok s druge strane LPR u svojem Programu ukida narod kao suverena i na njegovo mjesto postavlja naciju. Postavlja se pitanje na koji se način onda provodi samovladavina nacije. Iako se to nigdje eksplicitno ne navodi, pretpostavka je da su Giertych i LPR tu ulogu namijenili sami sebi. U tom smislu postaje jasnija i Giertychova teza kako poljska nacija napreduje samo kada su na vlasti nacionaldemokrati, kojih je LPR samoproglašeni nasljednik.

Kao sljedeći problem današnje demokracije Giertych vidi činjenicu što je ona "sada počela obuhvaćati stvari koje nikada ne bi trebale biti predmet ljudske prosudbe" (*ibid.*). Giertych konkretno misli na to da se u parlamentima izglasavaju odluke vezane uz teme poput "uvođenja prava na ubijanje (pobačaj, eutanazija, eksperimenti na ljudskim embrijima), legaliziranja preljuba i perverzije, dopuštanja lihve koju prakticiraju banke itd." (*ibid.*). Giertych konstatira kako "Ivan Pavao II. podučava da se demokracija bez vrijednosti pretvara u totalitarizam" i zaključuje kako "Dekalog ne može biti predmet glasovanja" (*ibid.*)[128]. Dakle, za LPR problem (predstavničke) demokracije predstavlja činjenica što se u parlamentima demokratski odlučuje o temama koje ne bi smjele biti predmetom ljudske prosudbe. Prije svega, riječ je o fenomenima kršenja normi katoličke etike. S druge strane, u liberalno-demokratskom sustavu, stvari koje ne mogu biti predmetom demokratskog

[128] Istu argumentaciju upotrebljava i Krzystof Bosak, istaknuti ćlan stranke, kada kaže kako LPR "prihvaća demokraciju kao formu vladavine, ali to nije vrsta ideologije koje se striktno držimo. Kao što kaže Ivan Pavao II demokracija se bez vrijednosti pretvara u očiti ili skriveni totalitarizam. Naše vrijednosti su posvećenost prirodnom zakonu i zajednici, a ne hedonističkim idejama" (Bosak u Dizard, Korte i Zamejc, 2007).

odlučivanja definirane su Ustavom i najčešće je riječ o liberalnom svežnju sloboda i pravima pojedinca. Čuvar Ustava u liberalno-demokratskom sustavu u pravilu je Ustavni sud. Tim zaokretom LPR naciju stavlja iznad temeljnih institucija na kojima počiva cjelokupna arhitektura liberalne demokracije. Konačno, s obzirom na to da je nacija iznad naroda (*demosa*), ne može narod odlučivati o određenim principima koji čine samu suštinu nacije.

S druge strane, činjenicu da nacija ima prvenstvo nad *demosom* Giertych ne problematizira jer tvrdi kako je prirodi ili biti poljske nacije imanentna demokratičnost. U eksplikaciji tog argumenta Giertych poseže za, prema njemu, povijesnim činjenicama. Prema Macieju Giertychu, Poljska je "zemlja u kojoj se stoljećima ukorijenila demokracija", počevši od "izbora Jagela za poljskog kralja" (*ibid.*). Dakle, LPR prihvaća demokraciju i ponosno ističe stoljetnu tradiciju poljske demokracije. Argument je sljedeći. Ako je poljska nacija temeljena na kulturi koja je izraz poljskog duha, a nasljeđe Jagelovića (period kada se u poljski duh ukorijenila demokracija, prema Ivanu Pavlu II.) jedna od etapa u razvoju duha nacije, neosporno je da je demokratičnost imanentna poljskoj naciji. U tom smislu, činjenica da je nacija ta koja je suverena, a ne *demos*, u Giertychovoj argumentaciji ne predstavlja problem za suvremenu poljsku demokraciju.

Odnos LPR-a prema EU-u

U periodu 2001. – 2004. LPR se najviše bavio upravo pitanjima pristupanja Poljske Europskoj uniji**,** tj. pripremom za pristupni referendum i izbore za Europski parlament. U Varšavi je 9. prosinca 2002. osnovan Odbor za neovisnost Poljske, koji je, s LPR-om na čelu, trebao okupiti sve euroskeptične organizacije u Poljskoj. Kako stoji u Deklaraciji Odbora, riječ je o "nacionalnom pokretu za očuvanje slobode i suvereniteta naše domovine u odnosu na planove integracije u strukture Europske unije. Odbor za neovisnost Poljske inicijativa je koja se protivi ulasku naše zemlje u EU" (*Opoka w kraju*, 2002c). U nastavku Deklaracije stoji kako

> doktrina političkih elita koja trenutno vlada Poljskom, opterećena baštinom totalitarizma, gura našu državu prema sve većoj krizi na svim područjima kolektivnog života. Naše gospodarstvo pljačkaju zapadni subjekti, poljoprivreda se svodi na ulogu muzeja na otvorenom, a obiteljska je kultura ponižena. Naše se obitelji podvrgavaju organiziranom kvarenju i ismijavanju nacionalne baštine… Svjesni smo da potreba za trenutkom zahtijeva stvaranje nacionalnog pokreta za obranu poljske

> neovisnosti. Samo organizirani, kolektivni napori cijele Nacije, unatoč razlikama u političkim opcijama i orijentacijama, mogu spasiti Poljsku. Poljski odbor za neovisnost poziva sve Poljake u zemlji i u inozemstvu da se aktivno uključe u kampanju podizanja svijesti nacije o stvarnim prijetnjama koje proizlaze iz integracije u Europsku uniju. Moramo reći NE Europskoj uniji na predstojećem pristupnom referendumu, DA slobodnoj, neovisnoj i suverenoj Poljskoj (*ibid.*).

Antielitistički stav LPR-a, o kojemu je ranije bilo riječi, treba promatrati i u kontekstu pristupanja Poljske Europskoj uniji. Stranka je od početka svojeg postojanja imala jasno izraženu anti-EU orijentaciju. Štoviše, LPR je postala prva anti-EU parlamentarna stranka, sa stavom da europske integracije narušavaju nacionalnu suverenost i predstavljaju opasnost nacionalnom identitetu (Millard, 2010). LPR se prije svega bori protiv unutarnjih političkih elita koje guraju državu u EU integraciju i *prema još većoj krizi*. Giertych nedvosmisleno i izravno identificira ljude koji predstavljaju domaću elitu. Riječ je o „bivšim komunistima (Kwasniewski, Miller, Oleksy) koji nas guraju u EU zajedno sa svojim disidentima iz 1968. (Geremek, Michnik)“ (*Opoka w kraju*, 2003a). Na taj način LPR polarizira društvo prema vodoravnoj liniji isključujući iz nacionalne zajednice sve one “druge” koji se ne uklapaju u njihovu viziju te zajednice ili rade suprotno toj viziji. Za LPR, naciju čine oni Poljaci koji dijele i interioriziraju njihovu viziju ili osjećaj nacionalnog identiteta i oni “koji ne prihvaćaju sadašnje političko i gospodarsko stanje poljske države”. Glavnu prijetnju predstavljaju etnički Poljaci, ili „polu-Poljaci“, kako ih je imenovao Dmowski, a to su svi oni koji unatoč svojoj poljskoj kulturi zauzimaju neutralan ili objektivan stav u sukobima Poljaka i stranaca, dokazujući na taj način da im nedostaje duboka moralna poveznica sa svojim sunarodnjacima. U tom slučaju, riječ je o domaćim elitama koje guraju Poljsku u EU i po nalogu Brisela uvode i implementiraju liberalno-demokratske vrijednosti u poljsko društvo, te na taj način uništavaju nacionalno tkivo.

Opasnosti ulaska u EU vide prije svega za dostojanstvo obitelji, gospodarstvo i poljoprivredu. U posebnom broju *Opoke w kraju* koji je posvećen referendumu o pristupanju Europskoj uniji navode se i ostale prijetnje potencijalnog ulaska u EU: 1) U prošlosti se Poljska oduvijek borila za neovisnost od stranaca; 2) Pravo EU-a nadređeno je zakonima država članica; 3) U EU-u se odluke donose „demokratski“, što je volja većine. Poljaci će biti preglasani, a pravo veta više ne postoji; 4) Kad odlučuje većina, odlučuje najjači. Njemačka je najjača članica EU-a; 5) U EU-u nema mjesta za Boga, za naravni zakon ili za etiku Katoličke crkve. O svim

se pitanjima odlučuje voljom većine, tj. glasovanjem (*Opoka w kraju*, 2003a). Svedeno na zajednički nazivnik, riječ je, prema Giertychovu sudu, o prijetnjama poljskoj suverenosti i temeljnim nacionalnim vrijednostima. U podnaslovu istog broja *Opoke w kraju*, pod naslovom "Korijeni EU-a", stoji kako ideja EU-a ima njemačke i masonske korijene. Giertych tvrdi kako "germanofili i simpatizeri slobodnog zidarstva pokušavaju Poljake natjerati u ovu Euro-kolektivnu farmu" i zaključuje kako je "riječ o novoj Jalti" (*ibid.*).

Nakon referenduma[129], Giertych piše kako su izgubili na referendumu, narodnom voljom, i kako su se Poljaci dali uvjeriti da se dobrovoljno odreknu svoje suverenosti. Konstatira kako glavna točka programa Lige poljskih obitelji, obrana Poljske protiv pristupanja EU-u, nije provedena. Giertych smatra kako je odlučujući utjecaj na birače i na rezultat referenduma imala poruka Svetog Oca od 19. svibnja 2003. godine. Giertych svjedoči kako se fragment izjave Ivana Pavla II. u kojemu poziva Poljake da glasaju za ulazak u EU "dva tjedna dosadno ponavljao kao najvažnija vijest na svim televizijama" (*Opoka w kraju*, 2003b). Međutim, Giertych tvrdi kako "Sveti Otac nije rekao da u Uniju uđemo da bi nam bilo bolje, kako bismo ekonomski profitirali, već nam je postavio novi zadatak, a poljska Crkva je učinila isto. Taj je zadatak ponovna kristijanizacija Europe" (*ibid.*). Giertych smatra kako to nije lagan zadatak i kako papa daje najteži zadatak vlastitoj domovini. Giertych zaključuje kako "moramo politički organizirati oslabljene sile kršćanske Europe za kontranapad. Duša Europe mora se obnoviti… Za sada u Briselu vladaju ateističke, liberalne i masonske snage. Ali mora li biti tako? U najmanju ruku, glas vjernika mora se čuti kako se ne bi bez borbe predali neprijateljima Crkve" (*ibid.*). LPR je izašla na izbore za EU Parlament 2004. godine i osvojila 16 % glasova, što joj je donijelo 10 zastupničkih mjesta (od 54 mjesta predviđenih za Poljsku) ili drugi rezultat u zemlji. Sami izbori rezultirali su teškim porazom vladajuće lijeve koalicije (iako je teško komparirati s izborima za nacionalni parlament s obzirom na izrazito malu izlaznost). PO je osvojio najviše, 24 % glasova, PiS je osvojio 12,7 %, Samoobrana 10,8 %. U Parlamentu EU-a zastupnici LPR-a pridružili su se *Independence and Democracy Group* (Szczerbiak, 2012).

[129] Referendum o ulasku Poljske u Europsku uniju održao se 7. i 8. lipnja 2003. godine. Na referendumu se 77,6 % građana izjasnilo za ulazak, a protiv je bilo 22,6 %, uz izlaznost od 58,9 %.

Dakle, nakon referenduma LPR je premjestio područje borbe. Nakon što primarni cilj nije uspio (sprečavanje pridruživanja Poljske EU), prebacili su se na spašavanje Poljske i Europe, ovaj put od briselskih elita koje čine *ateističke, liberalne i masonske snage* koje Poljskoj i Europi nameću liberalni sustav vrijednosti. Giertych ističe kako "smo bili predziđe kršćanstva, branili smo pape od njemačkih careva, (…) Beč protiv Turaka, cijelu Europu od boljševizma i hitlerizma. Sada je naš zadatak vratiti Europi kršćansku dušu – radit ćemo u tom pravcu" (*Opoka w kraju*, 2003b). Tim povijesnim narativom, u kojem se evociraju neki od ključnih mitova poljske nacionalne kulture, Giertych Poljskoj pripisuje iznimnu ulogu u europskom kontekstu te smatra da je i danas, kao što je to uvijek bio slučaj kroz povijest, zadatak Poljaka da obrane Europu. Europu danas ne napadaju Otomani, već *ateističke, liberalne i masonske snage*, a na taj zadatak pozvao ih je sam Ivan Pavao II. Giertych je sebi i LPR-u namijenio provedbu tog zadatka, a sve je elaborirano u programu LPR-a iz svibnja 2004., koji je objavljen pred izbore za Europski parlament (*Program dla posłów LPR do Parlamentu Europejskiego*, 2004). U programu navode kako će "svojim stavom svjedočiti vjernost tradicionalnim kršćanskim vrijednostima i latinskoj civilizaciji na kojima su izgrađene Poljska i Europa" (Liga Polskich Rodzin, 2004). U nastavku kažu kako će se u ideološkoj sferi boriti protiv filozofije isključivih referenci na ljudska prava i kako će zahtijevati reference na naravni zakon i Božje zakone. U praksi to znači borbu protiv bilo kakvih pokušaja nametanja liberalizma Poljskoj i cijeloj Europi u pitanjima kao što su dostupnost pobačaja, prihvatljivost eutanazije, izjednačavanje homoseksualnih odnosa s brakovima, financiranje istraživanja ljudskih embrija, promicanje pobačaja i kontracepcijskih sredstava, sekularizacija obrazovanja, i slično. Također kažu kako ne žele "Europski ustav i kako će boriti protiv svih pokušaja njegova uvođenja. Kažu kako ih obvezuje samo Ustav Republike Poljske i kako iznad njega ne priznaju ljudska prava". Konačno, kažu kako ne žele „Saveznu Republiku Europu" i kako će braniti "Poljsku i cijelu Europu od sve većeg utjecaja Njemačke s ciljem nametanja njezine hegemonije Europi" (*ibid*). Dakle, jednako kao što ne priznaju institucije liberalne demokracije koje smatraju prijetnjom suverenosti nacije i njezinim vrijednostima, iz istog razloga ne priznaju niti institucije EU-a.

Nepovjerenje prema Njemačkoj još je devedesetih godina širila Radio Marija. U eteru Radija moglo se čuti kako „Poljaci trebaju biti vlasnici svoje nove ekonomije" i kako „Poljaci ne bi trebali vjerovati Nijemcima" (Guerra, 2011). To se nepovjerenje kasnije prelilo i na EU u

kojoj, prema Rydzykovu sudu, upravo Njemačka igra vodeću ulogu. RM je u jeku rasprava o pristupanju poljske EU-u vodio snažnu anti-EU kampanju. Rydzyk je bio kategoričan u svojem stavu kako „ne želi u EU gdje stranci kupuju zemlju poljoprivrednika, gdje farmeri umiru od gladi". Za njega je to „Europa abortusa, kontinent legalizirane perverzije" (Rydzyk u Guerra, 2011) Prema Kurczewskoj, osnovna ideja izvedena iz analize diskursa oko pristupanja EU-u u eteru RM-a može se sažeti ovako: "Samo su dva izbora: slijediti kršćansku tradiciju, objektivnu hijerarhiju dobra, ili se prepustiti modernoj, antikršćanskoj konzumerističkoj civilizaciji" (Kurczewska, 1999).

Latinska civilizacija

Stav LPR-a prema EU-u treba promatrati kroz prizmu civilizacijskog diskursa preko kojeg LPR tumači političke procese u Poljskoj, prijetnje koje Poljskoj dolaze iz EU-a, kao i ulogu koja je prema njima namijenjena Poljskoj unutar okvira EU-a. Taj civilizacijski diskurs LPR-a počiva na teoriji o civilizacijama koju je izložio poljski filozof Felix Koneczny[130] i koja, uz tradiciju Endecje, predstavlja osnovni temelj na kojemu Maciej Giertich gradi ideologiju LPR-a. Prema Konecznom, čovječanstvo se dijeli prema različitim kriterijima, od kojih je najvažnija i najšira podjela prema civilizacijama. Civilizacija je "proizvod ljudskog duha" i ona "sadrži norme koje ljudi smatraju kao obvezne u organizaciji komunalnog života" i "koje zajednica prihvaća kao prikladne za njezino funkcioniranje" (Giertych, 2007: 1). Da bi se te norme ili metoda smatrale civilizacijom, moraju funkcionirati nekoliko generacija. S druge strane, "kultura je način na koji specifična zajednica usvaja te metode" (*ibid.*, 1).

Proučavajući ljudsku povijest, Koneczny je došao do broja od 20 različitih civilizacija, od kojih 9 još postoji. Sam se najviše bavio latinskom, židovskom, turanskom i bizantskom civilizacijom, i to zato što još uvijek postoje i što su blizu Poljskoj. Dok Poljska pripada latinskoj civilizaciji, Njemačka pripada bizantskoj, a Rusija turanskoj. Ono što određuje civilizacije jest pristup pravnim pitanjima ili zakon, izvor prava ili zakona, stav prema etici i stav prema vremenu (*ibid.*). Giertych, pozivajući se na Konecznog, kaže kako se latinska civilizacija razvila na baštini antičkog Rima, ali pod utjecajem etike katoličke crkve. Giertych

[130] Felix Koneczny (1862. – 1949.) "poljski je povjesničar i filozof. Diplomirao je na sveučilištu u Krakowu, nakon čega je radio kao predavač na Poljskoj akademiji znanosti i umjetnosti, a kasnije u sveučilišnoj knjižnici u Krakowu. Doktorirao je 1920. te je nakon toga boravio u Vilniusu, gdje je bio profesor na tamošnjem sveučilištu. Bavio se poviješću civilizacija, filozofijom povijesti te filozofijom religije" (Raič, 2020).

tvrdi kako je Poljska prije tisuću godina (966. godine) odbacila poganstvo i usvojila latinsku civilizaciju, ali je kroz povijest bila pod pritiskom bizantske i turanijske civilizacije izvana te židovske civilizacije iznutra. Brzo je postala dijelom Zapada, nasljednik Rima, antičkog i kršćanskog. Kako prema teoriji Konecznog svaka civilizacija ima svoje metode duhovnog, materijalnog i intelektualnog razvoja, u latinskoj se civilizaciji ta metoda temelji na etici katoličke crkve. Slijedi da je u latinskoj civilizaciji etika izvor zakona, a Dekalog je obvezan uvijek i svugdje, u svim poljima privatnog i komunalnog života. Giertych zaključuje kako je upravo "to ono što latinsku razlikuje od bizantijske i turanijske civilizacije, od Njemačke i Rusije" (*ibid.,* 10).

Primjenjujući to razmišljanje na stvarnost svojeg vremena, Giertych smatra da "kada se nešto što se smatralo nemoralnim, i već je bilo zabranjeno zakonom, odjednom dekriminalizira (abortus, razvod, homoseksualne prakse), to treba tretirati kao regresiju zakona, kao civilizacijsko nazadovanje" te dodaje kako je "etička indiferentnost u obrazovanju ili zdravstvu neprihvatljiva" (*ibid.,*11). Dakle, slijedeći misao Konecznog, Giertych se zalaže za jasnu hijerarhiju redova i smatra kako red etike ima prvenstvo nad redom politike i redom prava. U slučaju latinske civilizacije ili poljske kulture, etika katoličke crkve ima prvenstvo nad svim ostalim redovima. Kroz tu prizmu promatra i navedene pojave poput pobačaja, razvoda i „homoseksualne prakse". S obzirom na to da ih katolička etika ne tolerira, Giertych smatra kako bi ih zakonom trebalo zabraniti.

Giertych dalje tvrdi kako snaga latinske civilizacije "leži u njezinoj sposobnosti da se samoorganizira" i zaključuje kako živost "komunalnog života omogućava da se smanji uloga vlade na minimum" (*ibid.,* 2007). Ovdje je jasno referiranje na načelo supsidijarnosti, inače jedno od temeljnih načela katoličkoga socijalnog nauka. Giertych nastavlja tvrdeći da "kada se komunalni život razvija odozdo, on rezultira nejednakostima… koje su dobre jer potiču ljude da pokušaju dostići one koji su uspješniji, bogatiji, obrazovaniji i bolji kao ljudi" (*ibid.*). „Dobroj nejednakosti" Giertych suprotstavlja egalitarizam, koji definira kao "jednakost nametnutu odozgo, od vlade, koja svodi ljude na zajednički nazivnik na nižoj razini. Na taj način odbacuje se ljudski napor i ingenioznost, te se smanjuje volja za samopoboljšanjem" (*ibid.*). Giertych zaključuje kako je prihvaćanje nejednakosti glavna karakteristika latinske civilizacije i glavna snaga njezina razvoja i napredovanja (*ibid.,* 12). To

razmišljanje o nejednakosti LPR jednoznačno smješta u desni politički spektar prema kriterijima Norberta Bobbija. I dok je isticanjem načela supsidijarnosti blizak socijalnom nauku katoličke crkve, kritikom egalitarizma bliži je Dmowskom i njegovom opsjednutošću "strogim društvenim i političkim hijerarhijama" (Kunicki, 2012: 11), kao i novoj desnici de Benoista.

Konačno, Giertych smatra kako su samo u latinskoj civilizaciji nacije razvijene onako kako ih se razumije u Poljskoj, kao "prirodne, duhovne zajednice, temeljene na slobodnoj volji da se bude dio nje" (Giertych, 2007: 13). S obzirom na navedeno shvaćanje nacije, Giertych često ističe kulturne i moralne prijetnje poljskoj naciji. Te prijetnje formulira kao "nastojanja da se promijeni mentalitet Poljaka, opasnost od gubitka čistoće materinskog jezika, modificiranja načina života i običaja i uspostavljanja nove hijerarhije vrijednosti" (*ibid.*). Najveću prijetnju poljskoj naciji predstavlja Europska unija (EU), i to prije svega, kako kaže, zbog njezine ateističke naravi, iz čega slijedi opasnost od erozije kršćanskog morala u Poljskoj nakon ulaska u EU. Giertych kaže da onaj "tko zna djelo Feliksa Konecznog zna i koliko se latinska civilizacija razlikuje od modela funkcioniranja EU-a i drugih globalnih struktura današnjeg svijeta. Latinska civilizacija utemeljena na rimskom pravu i etičnosti Katoličke crkve želi se uništiti i svjedočimo njezinoj stalnoj regresiji, posebno u kolijevci, u Europi. U prvoj je fazi zamijenjena bizantskom civilizacijom (u njemačkom izdanju), a zatim židovskom civilizacijom" (*Opoka w kraju*, 2002c). Dakle, glavni su neprijatelji Poljske Nijemci i Židovi, u čemu je dosljedan tradiciji Dmowskog. EU se predstavlja kao instrument u njemačkim i židovskim rukama, pa se u *Opoki w kraju* često na EU referira kao na "Eurogermaniu" (*Opoka w kraju*, 2002b). Jednako tako, kada govori o funkcioniranju EU-a, koristi izraz "Euro-elite" (*Opoka w kraju*, 2002c), dakle služi se populističkim diskursom u kontekstu EU-a.

Naime, teorija Konecznog kaže kako većina civilizacija želi civilizirati druge, iz čega slijedi kako su civilizacije u prirodnom stanju rata, i to ne vojnog, nego rata ideja. To znači da pripadnici jedne civilizacije pokušavaju uvjeriti pripadnike drugih civilizacija da prihvate norme koje smatraju najboljima, a to su u pravilu norme vlastite civilizacije. Onog trena kada se civilizacija prestane boriti, niža civilizacija pobjeđuje, gdje je niža civilizacija ona koja je manje zahtjevna. Dakle, u slučaju Konecznog, riječ je o jednoj inačici teorija civilizacijskog

sukoba. Civilizacije se razlikuju u tolikoj mjeri da je nemoguće biti civiliziran na dva različita načina. Jednako tako, mješavine civilizacija ubrzo nestaju jer su nekonzistentne. Civilizacijske norme koje usvoji sljedeća generacija odredit će uspjeh ili neuspjeh obrane ili širenja nečije civilizacije". Iz tog razloga, Giertych smatra kako je ključno pitanje "tko odgaja čiju djecu" (Giertych, 2007: 10).

Dakle, ako slijedimo teoriju Konecznog, EU je eksponent bizantske i židovske civilizacije. S obzirom na to da su civilizacije u prirodnom stanju rata, ulaskom Poljske u EU logikom stvari doći će do nametanja normi i vrijednosti drugih civilizacija poljskoj kulturi, koja je dio latinske civilizacije. Jedan način da se obrani poljska kultura jest da se u EU ne ulazi, a drugi je kontrola obrazovanja poljske djece. Dakle, od althusserovskih ideoloških aparata, za Giertycha je obrazovanje ključno. To potvrđuje kada kaže kako su "izdaci za obrazovanje, odgoj, visoko obrazovanje, znanost i kulturu najvažniji u dugoročnoj strategiji razvoja države i nacije; oni su najbolja razvojna i civilizacijska ulaganja" (Giertych, 2007: 14) te smatra kako posebno mjesto u formiranju nacije igra književnost (*ibid.,* 14).

Konačno, Giertych kaže kako je "Koneczny latinsku civilizaciju smatrao najvišom jer je najzahtjevnija za svoje članove. Kada ju se ne brani, kada se ne ulaže napor u njezino promoviranje, niže civilizacije će ju preuzeti… Da bi zahtjevna civilizacija preživjela, mora se svjesno braniti i promovirati. Mora se učiniti napor da bi drugi prihvatili njezine vrijednosti. To zahtijeva evanđeosku revnost" (*ibid.,*16). Giertych dodaje kako je Konecczny smatrao da se ideja nacije najsnažnije razvila među poljskim narodom te je predložio da Poljaci budu ti koji će širiti njezino razumijevanje drugima (*ibid.*, 16). Dakle, riječ je o širenju ne samo ideje nacije, već i kulturnog modela na kojemu ona počiva, iz čega se dadu iščitati mesijanizam[131] i stav o superiornosti poljske nacije u Giertychovoj misli. Oba ta elementa ili značajke predstavljaju značajno odstupanje LPR-a s obzirom na vrednovanje vlastite nacije u odnosu na smjer koji je *mainstream* poljska politika zacrtala devedesetih godina prošlog stoljeća. Kao što smo već naveli, devedesetih je godina među poljskom elitom prevladavalo nastojanje da se Poljska prikaže kao dio europskoga civilizacijskog kruga. Približavanje EU-u i NATO-u predstavljeni su kao "vraćanje Europi", a implementacija novog političkog i

[131] Prema Merriam-Webster rječniku, mesijanizam u prvome značenju označava "vjeru u mesiju kao spasitelja čovječanstva", a u drugom značenju "vjersku predanost idealu ili cilju" (Merriam-Webster, 2020).

ekonomskog sustava, kao i *mainstream* vrijednosti u društvu, odrađena je na način da je imitiran zapadnjački liberalno-demokratski, kapitalistički model. Giertych i LPR preokreću taj odnos i, pozivajući se na teoriju Konecznog, postavljaju poljsku naciju u superiornu poziciju u odnosu na ostatak EU-a.

Prema Senu, postoje dva zasebna problema s teorijama civilizacijskih sukoba. Prvi je vezan uz izvedivost i obilježje klasifikacije ljudi prema civilizacijama. Sen smatra kako je riječ o redukcionističkom pristupu, kojim ljude svodimo na jednu dimenziju, i kako se tim pristupom potiskuje "ostale – bogatije – načine na koji se ljudi doživljavaju" (Sen, 2007: 54). Drugi je vezan uz pretpostavku da su civilizacije međusobno u antagonističkom odnosu. Sen tvrdi kako je u slučaju teze o civilizacijskom sukobu riječ prije svega o stereotipu koji premješta fokus sa suvremene politike na "povijesne istine". Dakle, umjesto da se moderni sukobi adekvatno analiziraju ulazeći u suvremena događanja, lakše ih je interpretirati kao "stare zavade koje tobože smještaju današnje glumce u unaprijed određene uloge u navodno pradjedovsku predstavu" (*ibid.,* 55). Na taj način priziva se "bogatstvo povijesti i prividna dubina i važnost kulturne analize" (*ibid.*, 55). Taj civilizacijski determinizam esencijalizira sukob, on se prihvaća kao zadan, vječan, postojan, nepromjenjiv i neminovan, čime se suvremenim akterima oduzima moć i sposobnost alternativnog djelovanja[132]. Dakle, povijest ostaje jedina učiteljica života. Nalik grčkoj mitologiji, ljudima i njihovom sudbinom ne upravljaju oni sami, već povijesne i kulturne silnice (*ibid.*).

LGBT skupine kao novi "simbolički drugi"

Proces europeizacije u Poljskoj rezultirao je i promjenom fokusa u konstruiranju simboličkog drugog. Židova, tradicionalno glavnog neprijatelja Endecje i LPR-a, zamijenio je homoseksualac kao novi simbolički drugi. Naime, LGBT skupine u Poljskoj iskoristile su proces europeizacije[133] kao priliku da nametnu na javnu agendu pitanje svojih prava, te su od 2001. godine njihovi marševi, parade ponosa i demonstracije postale sve vidljivije

[132] Na "našim prostorima" dobar primjer primjene takve teorije civilizacijskog sukoba jest roman Vuka Draškovića "Nož".

[133] Kao što to naglašava Radaelli, ključna karakteristika procesa europeizacije upravo je promjena u logici političkog ponašanja zemlje koja pristupa EU-u (Radaelli, 2003: 30). Zemlja pristupnica se u procesu pristupanja obvezuje na ispunjenje političkih, ekonomskih i pravnih zahtjeva u svrhu usklađivanja institucionalnog okvira s onime EU-a.

(Gruszczynska, 2007). U svojem izvješću o situaciji seksualnih manjina u Poljskoj u postpristupnom razdoblju, Graff tvrdi kako se figura homoseksualca pomaknula s margina kolektivne svijesti u samo središte sve više polarizirane javne debate (Graff, 2006). Prijelomnica u javnoj vidljivosti LGBT skupina dogodila se s kampanjom "Neka nas vide" (*Niech nas zobacza*), koju je organizirala „Kampanja protiv homofobije" u proljeće 2003. godine[134]. Prvi projekt unutar kampanje bila je izložba 30 fotografija istospolnih parova, popraćena nacionalnom reklamnom kampanjom. Upravo je ta kampanja naišla na protivljenja među lokalnim vlastima i raznim desničarskim i vjerskim skupinama, te je na neki način uvela temu LGBT prava u svijest Poljaka (Gruszczynska, 2007).

U tom periodu, LPR je odabrao upravo prava LGBT skupina kao jedno od glavnih bojnih polja odabranih za obračun s unutrašnjim i vanjskim neprijateljima. U travnju 2004. godine LPR je sazvala konferenciju na kojoj je nastupio Richard Cohen, svjetski poznati antigay aktivist koji propovijeda da je homoseksualnost bolest koja se može izliječiti. U svibnju 2004. godine održan je Marš tolerancije u Krakowu, na kojemu je sudjelovalo oko 1500 sudionika. Na najavu Marša Svepoljska mladež organizirala je protukampanju sa sloganom „Izbacimo homoseksualce iz Krakowa", koja je uključivala i peticiju da se zabrani planirani marš kroz grad (Kubica, 2012). Marš je održan 7. svibnja 2004., a kada je stigao da Katynskog križa, došlo je do nasilnog sukoba koji su inicirali članovi MW-a koje su podržali lokalni političari LPR-a, skinheadsi i nogometni huligani (Gruszczynska, 2007). LPR je također predložila nacrt izmjene i dopune kaznenog zakona kojim se predviđa novčana ili zatvorska kazna za djela počinjena protiv braka. Nacrt je, prema njihovim riječima, "odgovor na pritisak Europske unije koji zahtijeva legalizaciju tzv. partnerstva" (LPR, 2004c). Naime, u diskursu LPR-a tema gay prava tijesno je povezana s EU-om u smislu da se upravo EU osuđuje za promoviranje homoseksualnog načina života i za nametanje tog „životnog stila" Poljskoj.

Osim puke homofobije, neprijateljstvo prema LGBT osobama u slučaju LPR-a ima i ideološke temelje. Naime, već smo spomenuli kako obitelj zauzima posebno mjesto u ideologiji LPR-a. U programu stranke iz 2003. godine stoji kako je „poljska obitelj pretrpjela

[134] Prva parada ponosa u Poljskoj održala se u Varšavi u svibnju 2001 godine. Osim što je bila prva, parada nije ostvarila značajniji učinak, prije svega zbog slabe medijske pokrivenosti događaja (Graff, 2006). Uslijedile su parade ponosa 2002. i 2003. godine u Varšavi, na kojima se okupilo dvije do tri tisuće sudionika.

najveće gubitke i breme postojećih promjena i društveno-ekonomskih eksperimenata“ (Liga Polskich Rodzin (2003). LPR obitelj definira kao „elementarnu ćelija života Nacije“ i smatra kako je uloga države “očuvanje tradicionalno shvaćene poljske obitelji” (*ibid.*). Iz tog razloga navode kako su “protiv pobačaja, eutanazije, kloniranja ljudi, homoseksualnih zajednica i svih zakona u suprotnosti s kršćanskom etikom, načelima moralnog zakona i društvenog poretka“ (*ibid.*). Dakle, za LPR osnovna je jedinica društva obitelj, a ne pojedinac. Razvoj i blagostanje obitelji znače i razvoj i blagostanje za poljsku naciju, koja je najviši smisao djelovanja LPR-a. Posljedično, sve što šteti poljskoj obitelji, šteti i poljskoj naciji. Da LPR prijetnje poljskim obiteljima shvaća kao prijetnju naciji može se iščitati i iz sljedećeg citata Macieja Giertycha:

> S*naga nacije ovisi o demografskoj gipkosti. Ključna je pronatalitetna politika države, prije svega kroz poreze. Želimo dobar odgoj za mladu generaciju, i radi toga smatramo da bi majke većinu vremena trebale provoditi u domu. Umjesto financiranja nezaposlenosti, bolje je voditi brigu o prisutnosti majki u kućama i pokušati dovesti do situacije u kojoj bi otac bio u stanju sam uzdržavati svoju obitelj. To ne znači da se protivimo radu žena u situacijama gdje one rade svojom voljom, a ne iz ekonomske prisile. Želimo zdravu obitelj i iz tog razloga želimo na nju usmjeriti interes države. Uvjereni smo da državno financiranje patoloških situacija samo pomaže njihovoj rasprostranjenosti. Stoga želimo da je ono sekundarno u odnosu na potporu zdravoj obitelji* (Giertych, 2005: 8).

Kao što dobro ukazuju Kurczewska et al., ta formula („patološka situacija“) dovoljno je široka da uključi različite fenomene i procese društvenog, kulturnog, političkog, religioznog i ekonomskog života te daje LPR-u relativnu slobodu da popuni kategoriju „patologije“ s različitim značenjima (Kurzewska et al., 2005: 27). Jedan od tih fenomena je upravo i *gay lifestyle*, koji se u pravilu u istupima članova LPR-a naziva patologijom. Takvim diskursom LPR je uspješno konstruirao situaciju raspada moralnog poretka nacije, a sebe predstavio kao stranku koja će stvari konačno dovesti u red. U tom smjeru ide i izjava jednog od lidera LPR-a Antonia Macierewicza u kojoj kaže: „Ono što me najviše nervira u Varšavi je nered!“ (Macierewicz u Maryniak, 2006). Na taj način postaje bjelodano kako je autoritarnost

karakteristična za ideologiju LPR-a u stvari u funkciji integralnog nacionalizma, tj. „moralni nered“ šteti naciji, pa se posljedično nameće potreba za uvođenjem reda.

Gospodarski program

Da je obitelj osnovna jedinica društva, vidljivo je i u gospodarskom programu LPR-a, u kojem se kao jednu od mjera za gospodarski rast i poboljšanje životnih uvjeta građana vidi porezni sustav koji bi u obzir uzimao obitelj, a ne zaposlenika. Dakle, što je brojnija obitelj, veće su i porezne olakšice, i obrnuto (*Opoka w kraju*, 2005a). Što se tiče ostatka gospodarskog programa, LPR propagira ekonomski nacionalizam. Predlažu zaštitu domaćih proizvođača, dodatni porez za velike trgovinske lance koji su u stranom vlasništvu, konsolidaciju poljskih kompanija i kapitala poljskih banaka, zaštitu poljske zemlje od prodaje strancima i osiguravanje samodovoljnosti države vezano uz proizvodnju hrane (poljoprivredna autarkičnost) (Giertych, 2005: 8). Naglasak je i na jačanju uloge države u ekonomiji, a LPR se protivi i privatizaciji državnog vlasništva, posebno strateških sektora poljske ekonomije kao što su industrija nafte, prometna infrastruktura, rudnici i vojna industrija. Također, traži se revizija privatizacije državnih kompanija provedene nakon pada komunizma (Liga Polskich Rodzin, 2003).

Sve te mjere dosta su općenite, a i sam Gospodarski program iz 2003. imao je samo 12 stranica, od kojih se većina odnosi na iznošenje temeljnih načela njihove ideologije. I sam Maciej Giertych kaže sljedeće: “Često čujem pitanje o našem ekonomskom programu. I kakav je gospodarski program imala Nacionalna stranka u doba Druge Republike? Nije postojao pisani program, ali postojala je nacionalna misao u pitanjima ekonomije. Zacjeljivanje ekonomije dogodilo se kada su nacionalisti bili na vlasti” (Maciey Giertych, 2005: 7). Dakle, prema logici koja nalikuje na “nevidljivu ruku” Adama Smitha, Giertych smatra kako će dolaskom nacionalista (LPR) na vlast automatski procvjetati i poljsko gospodarstvo.

Politike povijesti

Konačno, LPR se aktivno uključio u spomenutu raspravu o odnosima Poljaka i Židova i zločinima koje su počinili Poljaci za vrijeme i nakon Drugog svjetskog rata. Giertych je u *Opoki w kraju* kritizirao IPN tvrdeći kako se u istragama koje se provode (npr. u slučaju

Jedwabne) isključivo govori o krivnji Poljaka, dok se o onoj Nijemaca ili Židovi šuti. Ustvrdio je i kako se "svaka kritika Grossove knjige tretira kao evidentni antisemitizam" i kako je "2/3 Poljaka negativno ocijenilo govor Kwasniewskog u Jedwabneu" (*Opoka w kraju*, 2002b). Politiku isprike predsjednika Kwasniewskog Giertych je interpretirao kao želju da se vrati židovski i njemački utjecaj u Poljskoj te njegovu ispriku za Jedwabne čita kao dio politike brisanja Poljske s mape Europe (*Opoka w kraju*, 2003a). U negiranju zločina u Jedwabneu posebno se istakao profesor Ryszard Bender, jedan od osnivača LPR-a, koji je optužio poljskog predsjednika Kwasniewskog da je pokleknuo interesima židovskih grupa time što je prisustvovao ceremoniji prilikom komemoracije pogroma (Dizard, Korte i Zamejc, 2007). S druge strane, Giertych je pohvalio knjigu engleskog povjesničara Normana Daviesa *Srce Europe. Kratka povijest Poljske* (1995), u kojoj autor izvještava o ratnim gubicima stanovništva tijekom Drugog svjetskog rata. U knjizi stoji kako je Poljska izgubila najveći postotak stanovništva (18 %) od svih svjetskih zemalja. Giertych kaže kako su Poljaci "svjesni vlastitih gubitaka, ali dobro da ih i stranci vide" (Opoka w kraju, 2003c).

Zaključak

Zaključno, možemo konstatirati da već od 2001. godine, kada LPR stupa na poljsku političku scenu, stranka manje-više sadrži sve ključne karakteristike radikalne desnice kako ih je definirao Mudde. Integralni nacionalizam manifestira se u jasnim referencama na političku tradiciju Dmowskog, kao i u herderovskom shvaćanju nacije kao duhovne zajednice temeljene na kulturi. Tezom da poljski Romi ili Židovi nisu dio te zajednice LPR demonstrira shvaćanje da bi "države trebale biti naseljene isključivo članovima urođeničke skupine ('nacije')", kao i da "neurođenički elementi (osobe i ideje) u osnovi prijete homogenoj naciji-državi". Ovo posljednje posebno dolazi do izražaja kada se tematizira odnos Poljske prema EU-u. U kontekstu ulaska Poljske u EU, prijetnju vide u gubitku suverenosti, a posebno u implementiranju ideja koje su prema njihovu sudu strane poljskoj kulturi. Samu EU smatraju tvorevinom bizantske i židovske civilizacije, koja predstavlja moralnu prijetnju poljskoj naciji, tj. prijeti poljskom mentalitetu, načinu života i hijerarhiji vrijednosti. Kao posebnu prijetnju naciji vide ideje, pojave i osobe koje prema njihovu sudu ugrožavaju poljske obitelji.

Kao i u slučaju PiS-a, autoritarnost se među ostalim manifestira u zahtjevu za „jasnim i neupitnim moralnim standardima utemeljenima u tradicionalnim vrijednostima", koji

proizlazi iz shvaćanja nacije kao kulturne ili duhovne tvorevine u kojoj katolicizam, a posebno katolička etika igraju najvažniju ulogu. U tom smislu, u takvom razumijevanju nacije "duhovno" i "religijsko" se poklapaju, a katolička etika ima prvenstvo nad pravom, politikom i ekonomijom. Posljedično, iz zahtjeva za zaštitom nacije proizlaze onda i zahtjevi za poštivanjem katoličke etike, što se manifestira u nastojanjima da se zakonski zabrani pobačaj, homoseksualne prakse i razvod braka. S PiS-om u ovom periodu LPR dijeli najavu izgradnje Četvrte Republike, u kojoj obećavaju pravdu i kršćanski moralni poredak. Konačno, analizu društvenog stanja započinju dijagnosticiranjem krize (ekonomske, političke i moralne) koju su uzrokovale domaće, otuđene elite, dok svoj politički angažman vide kao djelovanje za dobrobit milijuna Poljaka koji su nezadovoljni trenutnim stanjem, čime su u njihovoj ideologiji prisutna oba indikatora populizma. Populizam se manifestira i u odnosu prema EU-u, gdje LPR suprotstavlja Euro-elite i poljsku naciju, a njihov odnos interpretira kroz diskurs civilizacijskog sukoba. U konstrukciji nacionalnog identiteta LPR poseže za kulturnim resursima, posebno za modelom "Poljak-katolik" kao i za nacionalnim mitovima koji taj model podržavaju, posebno evocirajući mit o Poljacima kao "bedemu kršćanstva".

5.3. Radikalna desnica na vlasti 2005. – 2007.

Godina 2005. bila je godina parlamentarnih i predsjedničkih izbora. Test za te izbore bili su izbori za Europski parlament održani godinu dana ranije, 13. lipnja 2004. godine. Uz najmanju izlaznost za izbore na nacionalnoj razini u poljskoj povijesti (20,87 %), najviše glasova osvojio je PO (24,10 %), zatim LPR (15,92 %), PiS (12,67 %) i Samoobrana (10,78 %), dok je vladajući SLD zauzeo 5. mjesto (9,35 %)[135] (Szczerbiak, 2005b: 2007). S obzirom na rezultate tih izbora, bilo je izgledno da će tih 5 stranaka biti glavni konkurenti na predstojećim parlamentarnim i predsjedničkim izborima. Iako su izbori održani na različite datume, dvije su se kampanje preklapale i na neki način „kontaminirale" jedna drugu (Szczerbiak, 2005a: 12). Iako u poljskom političkom sustavu parlamentarni izbori imaju veću težinu, kampanja za predsjedničke izbore zasjenila je parlamentarne, te su se stranke identificirale s njihovim predsjedničkim kandidatima, što je išlo na ruku strankama sa snažnim predsjedničkim kandidatima (*ibid.*, 13). Glavna borba vodila se između Donalda Tuska (PO), Lecha Kaczynskog (PiS) i Włodzimierza Cimoszewicza (SLD).

Kada je krajem lipnja 2005. predsjednik Sejma Włodzimierz Cimoszewicz istakao svoju kandidaturu za predsjednika Republike, odmah je postao vodeći u ispitivanjima javnog mnijenja. Međutim, u srpnju 2005. godine Cimoszewicz je pozvan da svjedoči pred Istražnom komisijom koja je istraživala slučaj Orlen. Cimoszewicz je odbio svjedočiti, optuživši pritom sedam od osam članova Komisije da su politički motivirani i da im je jedini cilj ugroziti njegova nastojanja da postane predsjednikom. Istraživanja javnog mnijenja pokazala su da većina Poljaka nije odobravala njegovo ponašanje pred Komisijom te je rapidno gubio potporu u javnosti. U konačnici, Cimoszewicz je zbog pritiska javnosti izašao iz predsjedničke kampanje u rujnu 2005. godine (Wysocka, 2013).

Nakon što je Cimoszewicz izašao iz predsjedničke utrke, ispitivanja javnog mnijenja pokazivala su da će SLD izgubiti parlamentarne izbore te su kao glavni kandidati za pobjedu na tim izborima isplivali PO i PiS. Iz tog razloga PiS je promijenio svoju predizbornu taktiku. S obzirom na to da je PO također bio stranka iz bivšeg kampa Solidarnosti i da se također

---

[135] Izborni prag još su prošle sljedeće stranke: Slobodarska unija (7.33%), Poljska seljačka stranka (6.34.%) i Poljska socijaldemokracija (5.33%).

zalagao za konzervativne vrijednosti i lustraciju, PiS je odlučio da *differentia specifica* postanu ekonomska i socijalna politika. Dok se PO zalagao za liberalno, tržišno gospodarstvo, PiS se okrenuo lijevim ekonomskim i socijalnim politikama. PiS je u kampanji izbacio i novi slogan – "Solidarna protiv liberalne Poljske", te je uspio redefinirati glavni politički rascjep iz postkomunističkog perioda, ovaj put predstavljajući ga kao borbu "solidarne" protiv "liberalne" vizije poljske države. Na taj način PiS je otvorio prostor unutar kojega je mogao kritizirati PO za nedostatak socijalne osjetljivosti i optužiti ih za nebrigu o gubitnicima tranzicije. To je PiS činio prije svega kritizirajući Leszeka Balcerowicza, bivšeg lidera UW-a (stranke Donalda Tuska) i autora (od ljevice "ozloglašenog") "Balcerowiczeva plana" (Markowski, 2006: 821). Kao što navodi Szczerbiak, stavovi prema komunističkoj prošlosti u potpunosti su nestali u kampanji (Szczerbiak, 2005a: 19). Osim razrade lijeve ekonomske politike, kao što smo pokazali ranije, PiS je polako ali sigurno radikalizirao retoriku u odnosu na vrijednosna i društvena pitanja. To dodatno pomicanje desnije od centra učinilo ga je potencijalnim saveznikom LPR-a i, što je još važnije, postao je prihvatljiv Tadeuszu Rydzyku i njegovu pokretu oko Radija Marije. Kao što navodi Millard, iako se u periodu 2001. – 2005. godine LPR etablirao kao stabilna stranka radikalne desnice, Rydzyk je svejedno bio razočaran jer LPR nije uspio proširiti svoju izbornu bazu i ujediniti desnicu (Millard, 2010: 126). Uz PiS, i Samoobrana se prije izbora „rebrendirala" kao stranka "nove ljevice", računajući na bivše biračko tijelo SLD-a.

Na parlamentarnim izborima koji su se održali 25. rujna 2005. godine najviše glasova osvajaju dvije stranke proizašle iz nekadašnjeg kampa Solidarnosti. Zakon i pravda osvaja 26,99 % glasova (155 zastupnika od 460), a stranka Građanska platforma 24,14 % glasova (133 zastupnika od 460). U Sejm su još ušli Samoobrana s 11,41 % glasova (56 zastupnika), SLD s 11,31 % glasova (55 zastupnika), Liga poljskih obitelji sa 7,97 % glasova (34 zastupnika) i Poljska seljačka stranka sa 6,96 % glasova (25 zastupnika)[136] (Szczerbiak, 2005a). Očekivanja javnosti bila su da će te dvije stranke iz bivšeg kampa Solidarnosti sklopiti koaliciju. Osim što su pripadale konzervativnom ili desnom bloku, stranke je povezivala posvećenost lustraciji i dekomunizaciji te tradicionalnim vrijednostima

[136] Najveći skok na ovim izborima napravili su PiS, sa 111 mandata više nego 2001. godine, i PO, sa 68 mandata više. S druge strane, SLD je izgubio 161 zastupničko mjesto u odnosu na prethodne parlamentarne izbore. Inače, ove izbore obilježila je jako niska izlaznost od 40,6 %.

usredotočenima na vjeru i obitelj (Millard, 2010). Jaroslaw Kaczynsky je za mandatara postavio Kazimierza Marcinkiewicza, inače pripadnika ekonomski liberalnijeg krila PiS-a. Naime, prije predsjedničkih izbora predsjednik PiS-a Jarosław Kaczyński najavio je da neće preuzeti funkciju premijera ako njegov brat Lech postane predsjednik smatrajući kako na taj način povećava šanse svojem bratu na predsjedničkim izborima. Jaroslaw Kaczyński također je odmah nakon parlamentarnih izbora najavio kako bi u budućoj koalicijskoj vladi političari Građanske platforme trebali popuniti mjesto predsjednika Sejma i zauzeti polovicu svih položaja u vladi (Jaroslaw Kaczynski, 2005b).

Odmah nakon parlamentarnih izbora u jednom od svojih predizbornih govora Lech Kaczynski je naglasio kako u "Poljskoj više nema spora o prošlosti" (Lech Kaczynski, 2005), u smislu da je ljevica poražena i da se sada treba okrenuti drugim problemima. Kaczynski je ustvrdio kako se "trenutni spor odnosi na budućnost – na dvije vizije države i društva" (*ibid.*). Viziji koju je nazvao „liberalnim eksperimentom" suprotstavio je svoju viziju "izgradnje institucionalizirane solidarnosti" (*ibid.*). Govoreći o budućoj formi države, Kaczyński je naglasio kako se ona treba osloniti na sljedeće temeljne vrijednosti: slobodu, solidarnost, dostojanstvo i pravdu. Također je naglasio kako je "osnovna zadaća države osigurati osobnu i socijalnu sigurnost građana" (*ibid.*). Konačno, Kaczynski je govor zaključio tvrdnjom kako „PiS ne priznaje 'liberalnu ortodoksiju"' i da umjesto toga zagovara aktivnu ulogu države u gospodarstvu (*ibid.*).

S druge strane, slogan Donalda Tuska na izborima 2005. godine bio je „Bit ćemo ponosni na Poljsku". Njegov izborni program poklapao se s programom PO-a, čiji dijelovi su uključivali ubrzanu integraciju u EU, pojednostavljenje poreznog sustava, izmjene Ustava (uključujući ukidanje Senata, smanjenje broja zastupnika), smanjenje troškova rada, privatizaciju, razvoj cestovne infrastrukture, itd. Tusk je u govoru u rujnu 2005. formulirao tri glavne točke svojeg programa: postulat nesebičnosti, snažnu i samoograničavajuću državu i radikalnu otvorenost u javnom životu. Prvi postulat, osim nesebičnosti, apelira na svijest da je samo moralno ispravna politika učinkovita politika, drugi se odnosi na pretpostavku da će država biti jaka i učinkovita ako smanji svoj opseg i prepusti dosta poslova društvenim inicijativama. Konačno, radikalna transparentnost trebala je obnoviti povjerenje Poljaka u državu (Tusk, 2005). Međutim, od te tri točke, najistaknutije je bilo inzistiranje na smanjenju opsega države, što je

bilo u suprotnosti s planovima Lecha Kaczynskog o snažnijoj i većoj ulozi države, čiji je zadatak nametnuti društvenu solidarnost. Kaczynski je jasno stao na stranu gubitnika tranzicije, dok je Tuska i njegovu politiku predstavljao kao nastavak postkomunističkog poretka i branitelja tranzicijskih pobjednika. Takav imidž Tuska dodatno je ojačala potpora koju su njegovoj kandidaturi dali Lech Walesa i Aleksandar Kwasniewski (Szczerbiak, 2005a).

Prvi krug predsjedničkih izbora održan je 9. listopada, a najviše glasova osvojio je Donald Tusk (36,3 %), dok je drugo mjesto zauzeo Lech Kaczynski (33,1 %). U drugom krugu predsjedničkih izbora 23. listopada 2005. godine Lech Kaczynski pobijedio je s 54,04 % glasova, naspram 45,96 % Donalda Tuska. Jarosław Kaczyński se za pobjedu svojeg brata posebno zahvalio Radiju Mariji (*Gazeta.pl*, 2005). Nakon predsjedničkih izbora Marcinkiewicz je započeo pregovore s PO-om, međutim nisu se mogli dogovoriti o programu kao niti o podjeli funkcija. Naime, PiS je predložio PO-u koaliciju uz ispunjenje određenih uvjeta prema kojima bi PO bio dio vladajuće koalicije, ali bez stvarne političke moći. PO je uvjete smatrao ponižavajućima i odbio je koalicijski prijedlog, čime je propala mogućnost za veliku koaliciju dvije stranke koje su osvojile najveći broj glasova i obje su dolazile iz kampa Solidarnosti. S druge strane, zbog prljave predsjedničke kampanje u njezina posljednja dva tjedna već su tada bili porušeni svi mogući mostovi za sastavljanje vladajuće koalicije između dviju stranaka koje su osvojile najviše glasova na parlamentarnim izborima (Szczerbiak, 2005a).

Nakon odbijenice PO-a, Jaroslaw Kaczynski je predložio takozvani "Stabilizacijski pakt", dokument oko kojeg bi se složila koalicija u kojoj bi se našle sve stranke koje nisu bile na vlasti u postkomunističkom periodu, a uključivao je PO, PSL, LPR i Samoobranu. I dok su prve dvije odbile prijedlog, LPR i Samoobrana su prijedlog prihvatile. Kada je rok za sastavljanje vlade već isticao, PiS je u Sejmu dobio potporu Samoobrane i LPO-a za sastavljanje manjinske vlade. Kaczynski je Pakt predstavio kao nužnost, u smislu da je to jedina mogućnost uvođenja političke stabilnosti (Kucharczyk i Wysocka, 2008). Pakt je potpisan u veljači 2006. godine, a sadržavao je oko 144 prijedloga zakona koje je buduća vladajuća koalicija zajednički trebala donijeti. Na potpisivanje stabilizacijskog pakta pozvani su jedino mediji oca Rydzyka. Krajem travnja 2006. godine konačno je potpisana formalna

koalicija između PiS-a, Samoobrane i LPR-a. U novoj vladi koja je potvrđena 5. svibnja 2006. godine Lepper je postao potpredsjednik vlade i ministar poljoprivrede, a Roman Giertych potpredsjednik vlade i ministar obrazovanja. Marcinkiewicz se na mjestu premijera zadržao do lipnja 2006. godine, kada je političko vijeće PiS-a jednoglasno nominiralo Jarosława Kaczyńskog kao novog kandidata za premijera. Dana 19. lipnja 2006. Jarosławu Kaczyńskom izglasano je povjerenje u Sejmu te postaje novi premijer.

5.3.1. Zakon i pravda na vlasti

Na kongresu PiS-a u lipnju 2006. godine Jaroslaw Kaczynski je proces izgradnje Četvrte Republike predstavio kao "transformaciju Republike" te je izjavio kako to "nije posebna ideja jedne političke stranke" (Kaczynski, 2006), već je riječ o "projektu sadržanom u poslanju velikog društvenog pokreta kakva je bila Solidarnost" (*ibid.*). Dakle, Kaczynski ovdje ponovno sugerira kako je njihov projekt izgradnje Četvrte Republike u stvari nastavak borbe iz vremena komunizma, koja je prekinuta pregovorima za Okruglim stolom. Također je ustvrdio kako je bila riječ o pokretu koji je "udario temelje za izgradnju autentičnog poljskog republikanizma, duboko ukorijenjenog u našoj tradiciji, izgrađenog na toj tradiciji. On je bio izraz svega najboljeg u povijesti naše nacije" (*ibid.*). Dodao je kako sam naziv Solidarnost "nije bio slučajan" jer je bila riječ o pokretu "u kojem se gradila spremnost na suradnju, na dijeljenje s drugima, na djelovanje za druge i međusobno priznavanje jednakih prava" (Kaczynski, 2006). Dakle, Kaczynski mandat svoje vlade shvaća kao nastavak izgradnje "autentičnog poljskog republikanizma", iz čega se dade naslutiti da će se upravo na toj vrsti republikanizma temeljiti izgradnja Četvrte Republike, projekta koji je obećanje i vizija PiS-a od početka postojanja stranke. Jedna od temeljnih vrijednosti "autentičnog poljskog republikanizma" jest solidarnost, koja ne samo da je krasila pokret Solidarnosti, već mu je bila i ideja vodilja. Vrijednosti i norme koje su karakterizirale sam pokret očito su i vrijednosti i norme na kojima su Kaczynski i PiS namjeravali graditi "novi predak". Riječ je o "spremnosti na suradnju, dijeljenje s drugima, djelovanje za druge i međusobno priznavanje jednakosti prava", vrijednostima koje republikanci ili komunitaristi smatraju neophodnima za održanje zajednice. S jedne strane, projekt izgradnje Četvrte Republike možemo tumačiti kao projekt obnove zajednice i komunalnog duha i svijesti u Poljskoj. S druge strane, možemo ga tumačiti i kao kritiku liberalizma. Također, tvrdnjom da je takav projekt neophodan, *implicite*

se tvrdi i da je u Trećoj Republici nestalo zajednice i komunalnog duha. Za Kaczynskog, "izgradnja nove države znači izgradnja novog i boljeg društvenog poretka" (*ibid.*). Analizirajući Treću Republiku, Kaczynski kaže sljedeće:

> „Kada smo 1989. ponovno stekli neovisnost, liberalna struja dominirala je u svijetu, a dijelom i u Poljskoj. Moglo bi se reći da je u Poljskoj primijenjena poprilično primitivna verzija liberalizma koja se pokazala izuzetno korisnom za komunističku nomenklaturu. Pokazalo se da je to odgovaralo onima koji su se bojali revitalizacije autentičnih političkih tradicija u Poljskoj i koji su, iako su bili aktivni u Solidarnosti i dali svoj izniman doprinos, imali ambiciju da će nova Poljska biti samo njihova. Nastao je savez koji je odbacio tradiciju Solidarnosti. Poljski liberalizam nije mogao dovesti do izgradnje liberalne države u Poljskoj. Društveni uvjeti to očito nisu dopuštali, a posebno glavna snaga koja je taj liberalizam podržavala, tj. komunistička nomenklatura. Zahvaljujući njemu, uz njegovu pomoć, iako ne nužno prema volji njegovih glavnih, ideoloških predstavnika, u Poljskoj je izgrađena postkomunistička država u najklasičnijoj verziji, moglo bi se reći kako je izgrađeno postkomunističko čudovište" (Kaczynski, 2006).

U nastavku, Kaczynski je rekao kako "Republika mora biti iznad individualnih ciljeva" te kako se "republikanizam ni na koji način ne protivi tržištu", kako on "ne znači etatizam" i kako "želja za obranom poljskih nacionalnih interesa, poljskog suvereniteta" nije etatizam. Konačno, Kaczynski je naglasio kako "postoje točke poljskog gospodarstva koje moraju ostati pod stalnim nadzorom države jer je to jedini način da se osigura poljski suverenitet" (*ibid.*).

Ono što je ovdje važno istaknuti jest naglasak na "izgradnji autentičnog poljskog republikanizma" i "revitalizaciji autentične poljske tradicije". Dakle, naglasak je ovdje na autentičnosti u smislu izvornosti i nepatvorenosti (Klaić, 1988), tj. na izvornoj poljskosti tih ideja. Republikanizam ovdje ima dvostruku ulogu: s jedne strane ukazuje na uređenje države u kojoj će prevladavati komunalni duh temeljen na solidarnosti; s druge strane, Kaczynski ovdje zaziva staru republikansku tradiciju Prve Republike, implicirajući kako Poljskoj nisu potrebne „uvozne" ideje pored njezinih izvornih, tradicionalnih ideja. Konačno, poljski republikanizam stariji je od francuskog. Dakle, jedino što suvremenoj Poljskoj treba jest vraćanje svojim korijenima, svojim izvornim tradicijama. Iz takvog razmišljanja proizlazi i

stav o stranim idejama (primitivni liberalizam) koje ugrožavaju istinske poljske ideje, poljski republikanizam i poljski liberalizam.

Na tom valu republikanskog zanosa PiS je u lipnju 2006. godine pokrenuo kampanju za lokalne izbore pod nazivom "Bliže narodu". Na mrežnoj stranici kampanje (*Blizejludzi.pl*) stoji sljedeće: "pokrećemo kampanju bliže narodu, kojoj je cilj više uključiti Zakon i pravdu u uobičajene, svakodnevne ljudske stvari. Cilj te kampanje jest osigurati da se nikada ne nađemo u situaciji u kojoj poštena osoba ostaje sama, bez pomoći" (*Prawo i Sprawiedliwość*, 2006). U nastavku kažu kako "u Poljskoj postoje mnoge nepravilnosti koje pogađaju obične ljude, koji često ne mogu dobiti nikakvu pomoć i nemaju šanse u borbi protiv krutog sustava – birokracije i nepoštenja" (*ibid.*). Na kraju slijedi vizija u kojoj kažu kako "želimo živjeti u boljoj Poljskoj – zemlji u kojoj se nitko neće osjećati usamljeno u svojim svakodnevnim problemima" (*ibid.*). U već spomenutom govoru na Kongresu PiS-a Kaczynski je pobliže obrazložio što znači biti "bliže narodu":

> "Osim uobičajene bliskosti, što je dužnost svakog člana naše stranke, a posebno svakog člana parlamenta, to mora biti i blizina razmišljanja, bliskost u odnosu na tradiciju, razumijevanje razmišljanja naših sunarodnjaka. Riječ je o uvjerenju da država treba djelovati u korist građana, a ne da ih prevlada, da država ima dužnost osigurati sigurnost i red pristojnih ljudi, da mora stalno kontrolirati, nažalost, široku skupinu ljudi koji su demoralizirani i opasni za druge. Da će se boriti protiv nezaposlenosti, pružiti zdravstvenu zaštitu, da će poduzimati velike socijalne projekte, poput izgradnje stanova ili izgradnje autocesta" (Kaczynski, 2006).

Dakle, slogan "bliže ljudima" označava da vlast ljude želi čuti, vidjeti, osjetiti, da sluša njihove potrebe, ali i da želi biti usklađena s njihovim razmišljanjima, vrijednostima i pogledima na svijet i da im želi služiti. Dakle, bliže ljudima znači zadovoljiti njihove materijalne interese, neovisno o njihovom statusu ili društvenom položaju, ali i biti u skladu s vrijednostima većine. U tom smislu, koncept "bliže ljudima" predstavlja radikalnu alternativu onomu što PiS uokviruje kao liberalni projekt političkih i društvenih elita Treće Republike. Ono što je ovdje posrijedi je ponovno suprotstavljanje solidarne i liberalne Poljske. Naime, upravo se solidarnošću kao idealom i poželjnom vrijednošću promovira ideja zajednice u kojoj postoji "uzajamna potpora članova zajednice", "pripravnost na pomoć članovima

vlastite ili tuđe zajednice, i težnja za dobrom drugoga" (Prpić i dr., 1990: 12). U slučaju solidarnosti PiSa, spajaju se dvije komponente značenja solidarnosti koje ne idu nužno uvijek zajedno. Prva komponenta odnosi se na političku jednakost ili emancipaciju. Ovu komponentu treba gledati kroz prizmu njihovog (populističkog) diskursa o elitama koje vladaju Trećom republikom, o ukradenoj revoluciji, otuđenim lobijima i mrežama bez političkog legitimiteta. Na neki način, PiS se obraća svima koji se osjećaju demokratski isključenima, tj. svima onima koji nemaju osjećaj da su politički predstavljeni i da se njihov glas čuje. Ova isključenost prije svega se odnosi na aksiološku sferu, na dominaciju vrijednosti i stila života koji nije "naš". Kao protutežu ovoj distanciranoj predstavničkoj politici Treće republike, PiS je suprotstavio princip "bliže narodu", zalaže se za tradicionalne vrijednosti, načelno podržava *grass root* inicijative i zalaže se za istinsku poljsku demokraciju. Druga komponenta solidarnosti odnosi se na socijalnu emancipaciju, na inzistiranje na jednakosti šansi, na poboljšanju životnih uvjeta svih onih koji su se ekonomski našli ugroženima liberalnim projektom. Kako to pokazuje Brunkhorst, upravo se demokracija u povijesti dokazala pri rješavanju obaju problema uključivanja, tj. samo se "političkim uključivanjem… mogla trajnije riješiti pauperizacija i proletarizacija o tržištu ovisnih, ali iz bogatstva kapitalističkog načina proizvodnje isključenih radničkih klasa" (Brunkhorst, 2002: 6).

Ubrzo nakon što je došao na vlast, PiS je za novog predsjednika IPN-a izabrao povjesničara Janusza Kurtyku[137], kojeg je PO smatrao više političarem sklonim PiS-u nego neovisnim povjesničarem. U ožujku 2007. godine PiS je donio Zakon o lustraciji, koji je zahtijevao da svatko od otprilike 700,000 zaposlenika u javnom i privatnom sektoru[138] obznani je li surađivao s komunističkim tajnim službama. Prema izmijenjenom Zakonu, Institut za

[137] Kurtyka je vlastitoj politici povijesti pripisao sljedeće ciljeve: osiguranje nacionalne svijesti zahvaljujući akcijama Instituta; funkciju Instituta kao nacionalnog stražara uspostavljenog radi obrane zajedničkog sjećanja; edukacija društva (Mink, 2018: 67). Kurtyka je poginuo 10. travnja 2010. godine u padu predsjedničkog zrakoplova kod Smolenska.

[138] Zakon se prvenstveno odnosio na zaposlenike u javnom sektoru, međutim uključivao je i neke profesije iz privatnog sektora, poput novinara, menadžera u bankama, direktora u tvrtkama i profesora na privatnim školama i sveučilištima.

nacionalno sjećanje[139] (IPN) zamijenio je lustracijski sud, tj. kao dio IPN-a osnovan je Lustracijski ured, koji je preuzeo nadležnost od lustracijskog suda, a javni tužitelj će prestati postojati te će se otvoriti IPN-ovi dosjei svih javnih službenika i novinara (Krajewski, 2007). PiS je IPN-u dodijelio pravo da bude jedina institucija zadužena za lustraciju. Za razliku od sličnih institucija u drugim europskim državama, u Poljskoj funkciju tužitelja u slučajevima lustracije obnaša samo IPN. Inače, prema starom zakonu, donesenom 1997., svi parlamentarni zastupnici, visoki vladini dužnosnici i odvjetnici moraju se izjasniti jesu li radili za tajnu policiju ili obavještajne službe iz doba komunizma. Oni koji su skrivali te informacije kažnjeni su desetogodišnjom zabranom obavljanja javne službe nakon suđenja na lustracijskom sudu, koje je pokrenuo državni odvjetnik. Ti su postupci često trajali godinama, a PiS je presude kritizirao kao preblage. Buru je izazvao Bronislaw Geremek, zastupnik u Europskome parlamentu, koji je odbio potpisati izjavu da nije surađivao s tajnim službama. Geremek je bio bivši ministar vanjskih poslova i istaknuti aktivist Solidarnosti, zatvoren za vrijeme ratnog stanja 80-ih godina. Vlada je reagirala tako da je pokušala Geremeku oduzeti mandat osvojen na izborima za Europski parlament 2004. godine (Michnik, 2008).

Dana 11. svibnja 2007. godine Ustavni je sud donio odluku prema kojoj su mnoge procedure novog lustracijskog zakona neustavne, te je na taj način srušio ključne odredbe zakona (Naleta, 2011). Predsjednik Ustavnog suda, izjavio je u obrazloženju odluke kako se lustracija ne smije koristiti kao oblik osvete za kažnjavanje ljudi (Michnik, 2008). Kao reakciju na odluku Ustavnog suda, PiS je pokrenuo kampanju prikupljanja glasova u Sejmu za izmjene Ustava koje bi omogućile primjenu njihova lustracijskog zakona (Naleta, 2011). PiS je u sukob s Ustavnim sudom došao i u vezi s parlamentarnim istražnim povjerenstvom koje je proučavalo nepravilnosti državnih tijela u procesu transformacije određenih banaka (Bankarska komisija). Komisija je na ispitivanja pozvala predsjednika poljske Narodne banke

[139] Zadaće Instituta uključuju prikupljanje i upravljanje dokumentima organa državne sigurnosti, sakupljenima u periodu od 22. srpnja 1944. do 31. srpnja 1990., zatim istrage nacističkih i komunističkih zločina, uključujući zločine počinjene nad osobama poljske nacionalnosti ili nad poljskim državljanima drugih nacionalnosti u razdoblju od 8. studenoga 1917. do 31. srpnja 1990. godine. Ostale važne zadaće Instituta uključuju provođenje znanstvenih istraživanja i aktivnosti u području javnog obrazovanja. Statutarna je zadaća IPN-a i traženje počivališta onih koji su umrli u borbi za neovisnost i ujedinjenje poljske države, koji su umrli u borbi protiv totalitarnog sustava ili kao posljedica totalitarne represije i etničkog čišćenja u razdoblju od 8. studenoga 1917. do 31. srpnja 1990. godine. Osim toga, IPN ima zadatak provođenja aktivnosti vezanih uz obilježavanje povijesnih događaja, mjesta i ličnosti u povijesti borbe i mučeništva poljskog naroda u zemlji i inozemstvu, kao i mjesta borbe i mučeništva drugih naroda na teritoriju Republike Poljske u razdoblju od 8. studenoga 1917. do 31. srpnja 1990. godine. IPN pruža pristup dokumentima prikupljenima u arhivima posebnih službi PRL-a osobama o kojima su tijela državne sigurnosti prikupljala podatke, uključujući i tajno.

Leszeka Balcerowicza. Kada je Balcerowicz odbio odazvati se pozivu na ispitivanje, Komisija je ispitivala njegovu suprugu. Na sve je reagirao Ustavni sud, koji je ustvrdio da su prerogativi Komisije previše nejasni da bi ona uopće mogla funkcionirati. Jednako tako, Ustavni sud je 2005. godine reagirao na zabrane parada ponosa u Poljskoj koje je donijela nova vlada. Odluka Ustavnog suda iz 2005. godine kaže da organizatori javnih okupljanja ne trebaju više tražiti dozvole za njih, već samo trebaju obavijestiti lokalne vlasti o javnim događanjima (Krajewski, 2007). Vladajuća koalicija također se krenula obračunavati sa svima koji su se bavili poljskim zločinima za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Kaznenom zakonu dodan je novi zločin „vrijeđanja poljske nacije“ prema kojemu „svatko tko javno vrijeđa poljsku naciju ili je optužuje za sudjelovanje u organiziranju nacističkih ili komunističkih zločina može biti kažnjen s tri godine zatvora” (Krajewski, 2007). Zakon je nazvan “Lex Gross” s obzirom na to da su Jan Tomas Gross i njegova knjiga „Susjedi“ bili glavni povod za donošenje tog zakona (Vladisavljević, 2018). Zakon je poslan na procjenu ustavnosti te ga je 2008. godine srušio Ustavni sud. Sukobi s Ustavnim sudom mogu se interpretirati kao PiS-evi pokušaji podrivanja institucija liberalno-demokratskog sustava i jačanja izvršne grane vlasti. Kao što navodi Duclos, činjenica da je Ustavni sud često ograničavao aktivnosti vlade uvjerila je Lecha i Jaroslava Kaczynskog da je Poljskom nemoguće upravljati jer je paralizirana s previše propisa i institucija koje nameće vladavina zakona. Duclos tvrdi da su braća zaključila kako se učinkovito upravljanje državom ne može obnoviti bez slabljenja zakonodavnih, a posebno sudskih ovlasti u korist izvršne vlasti (Duclos, 2018).

Osim kritike Ustavnog suda, oba brata Kaczynski često su kritizirala radove ostalih sudova dovodeći u pitanje njihovu neovisnost tako što su često kritizirali presude (Michnik, 2008). PiS je također održao svoje predizborno obećanje i u ožujku 2007. godine uveo 24-satne sudove za sitne zločine poput krađa, prekršaja nogometnih navijača, manjih napada i tako dalje. Prestupnici za prekršaj morali su biti optuženi u roku od 48 sati, a sud je imao 24 sata da ih osudi (Krajewski, 2007). Prema Kaczynskom, “činjenica da se među poljskom omladinom širi životni stil u čijem su središtu alkohol i droga, stil koji prijeti toj mladosti i njihovoj budućnosti, velika je prijetnja našoj čitavoj budućnosti. Sve šteti onome što je najdublji temelj našeg razmišljanja, što izražavamo riječima ‘Vrijedno je biti Poljakom, vrijedno je učiniti Poljsku trajnom’“ (Kaczynski, 2006).

Jarosław Kaczyński je početkom 2006. godine objavio i "rat medijima" te konstatirao kako u Poljskoj „nema slobodnih medija" jer su svi dio iste „mreže" (*uklada*). Također je pozvao novinare da se bore za slobodu protiv vlasnika medija kako bi „ponovo repolonizirali medije" (Krajewski, 2007). Došlo je i do promjena u medijima u državnom vlasništvu. Tako je, primjerice, jedna od najvažnijih pozicija, ona ravnatelja javne televizije (TVP), pripala Bronisławu Wildsteinu, inače glavnome akteru afere iz 2004. godine koju su mediji prozvali "Wildsteinova lista"[140] (Krajewski, 2007). Prema indeksu o slobodi medija Reportera bez granica, Poljska je 2006. godine zauzimala 60. mjesto, najniže od svih zemalja EU-a. U objašnjenju stoji kako je „među 25 država članica EU-a Poljska na najnižem položaju zbog povećanja cenzure. Zatvorske kazne i novčane kazne za klevetu i uvrede nečijeg dostojanstva ili vjerskih osjećaja jesu česte" (*Reporters Without Borders*, 2006).

5.3.2. Liga poljskih obitelji na vlasti

Nakon što je PiS 2005. godine oformio vladu zajedno sa Samoobranom (*Samoobrona Rzeczpospolitej Polskiej*, *SRP*) i Ligom poljskih obitelji (LPR), Roman Giertych je u svibnju 2006. godine imenovan potpredsjednikom Vlade i ministrom obrazovanja. Imenovanje Giertycha za ministra obrazovanja izazvalo je velike proteste u liberalnom dijelu poljske javnosti, pa je nekoliko tjedana nakon imenovanja oko 140, 000 ljudi potpisalo peticiju za njegovu smjenu[141]. Kao odgovor na te prosvjede, Giertychov kolega iz LPR-a Wojciech Wierzejski ustvrdio je kako je kritike na Giertychov račun pokrenula grupa homoseksualaca povezanih s pedofilskim krugovima (Maryniak, 2006).

Ne obazirući se na proteste, Giertych je odmah krenuo prevoditi ideologiju stranke u politike u području obrazovanja. Kao jedan od glavnih problema u školama Giertych je detektirao maloljetničko nasilje, koje je mislio riješiti snažnijim disciplinskim mjerama (Kochanowicz,

---

[140] Godine 2004. konzervativni novinar Bronislaw Wildstein, bez službene dozvole IPN-a, objavio je djelomičnu listu s imenima ljudi (oko 162,000) koji su navodno radili za bivšu službu sigurnosti ili su bili njezini doušnici. Lista je dobila dosta prostora u poljskim medijima, a IPN je doživio ogromne kritike za nemar. Lista je objavljena početkom 2005. godine u jeku kampanja za predsjedničke i parlamentarne izbore koji su uslijedili iste godine. Leona Kieresa kritizirala je desnica s argumentom da je, s obzirom na to da lista sadrži preko stotinu tisuća imena, IPN pod njegovim vodstvom suviše pasivan i spor u procesuiranju bivših komunističkih službenika i njihovih doušnika. PiS je slavio Wildsteina kao "novog apostola moralne revolucije" (Karolewski, 2019). PiS se kasnije odužio Wildsteinu dodijelivši mu za svoje vladavine ulogu direktora državne televizije, a 2016. godine postaje član vijeća IPN-a, također uz potporu PiS-a.

[141] http://www.bezgiertycha.rp4.pl/

2007). Prvi potez bio je uvođenje programa nulte tolerancije prema nasilju u školama (program *zero tolerancji*), čiji je cilj bio uvođenje discipline u škole[142]. Jedna od mjera bila je izolacija problematičnih učenika. Giertych je također donio uredbu o zabrani korištenja mobitela u školama i predložio je videonadzor svih škola (Maryniak, 2006). Parlamentarni klub Lige poljskih obitelji predložio je izmjenu i dopunu Zakona o obrazovnom sustavu prema kojoj bi se uvela obveza korištenja uniformi u osnovnim i nižim razredima osnovne škole. Prilikom predstavljanja tog zakonskog prijedloga Robert Strąk, zamjenik predsjednika parlamentarnog kluba LPR-a, kazao je kako će "to rješenje imati pozitivan utjecaj na uklanjanje vidljivih materijalnih razlika u školskom odijevanju učenika" (LPR, 2006a). Ministar obrazovanja Roman Giertych kazao je kako su "školske uniforme dobar način za smanjenje osjećaja otuđenosti kod manje imućnih učenika, ali i za uklanjanje drugih nepoželjnih pojava koje se događaju u školi" (*ibid.*).

Slijedilo je „čišćenje" lektire u poljskim školama, što je bio prvi korak u uvođenju tzv. patriotskog obrazovanja u učionice. Tako su se na indeksu izbačenih knjiga našli poljski pisci kao što su Witold Gombrowicz, Joseph Conrad i Stanislaw Ignacy Witkiewicz, kao i strani autori poput Franza Kafke, Johanna Wolfganga von Goethea i Fjodora Mihajloviča Dostojevskog. Na popisu obveznih knjiga pojavile su se knjige poljskog nobelovca Henryka Sienkiewicza, ali su njegovi nasljednici tražili od Giertycha da ga premjesti s te liste i stavi na onu izbačenih[143]. Giertych je na popis obvezne lektire u srednjim školama dodao djelo Ivana Pavla II. „Sjećanje i identitet" (LPR, 2006b). Revidirani popis lektire naišao je na velike kritike dijela javnosti. Giertych je javnost smirivao riječima kako "kanon književnosti nije zatvorena stvar" i kako o tome "što će se unutra naći, a što ne, treba razgovarati" (Giertych, 2007a). Međutim, naglasio je kako je "pitanje Sienkiewiczeva povratka u školu i uključivanje na popis lektire knjige Ivana Pavla II. izvan svake rasprave" (*ibid.*). U studenome 2006. godine LPR je organizirao parlamentarnu konferenciju o domoljublju i domoljubnom odgoju u školama, na kojoj je istaknuto kako "patriotizam nije samo njegovanje prošlosti, već i vršenje dužnosti prema državi i društvu" (Giertych, 2006a). Na pitanje o temeljima poljskog

[142] Osnovni elementi programa *zero tolerancji* uključivali su stvaranje obrazovnih centara za podršku učenicima s ozbiljnim problemima u obrazovanju, proširenje psihološke i pedagoške pomoći, davanje nastavnicima statusa javnog službenika, nametanje školama korištenja programa koji blokiraju pristup štetnim sadržajima na internetu i povećanje uloge udruga i drugih organizacija u školskom životu (LPR, 2007a).

[143] http://www.local-life.com/krakow/news/1307-This_Just_In:_Books_Dangerous_to_Poland

patriotizma, Giertych je odgovorio da je njegovo razumijevanje najbliže onome Ivana Pavla II. u knjizi "Sjećanje i identitet", prema kojemu patriotizam čuva sjećanje i identitet i podržava suradnju s drugim nacijama, a ne integraciju (*ibid.*). Knjigu "Sjećanje i identitet" u mandatu sljedeće vlade iz kanona obvezne literature povukla je Katarzyna Hall, ministrica obrazovanja u periodu između 2007. i 2011.[144]

Godine 2007. LPR je predložio zakon kojim bi se zabranila "homoseksualna propaganda" u poljskim školama. Predstavljajući taj prijedlog zakona, zamjenik ministra obrazovanja Mirosław Orzechowski kazao je kako je "zaštita obitelji predviđena Ustavom, iz čega proizlaze naše roditeljske odgovornosti. Kako se odgoj djece uglavnom odvija u školi, promicanje homoseksualnih praksi u poljskim školama bilo bi u suprotnosti s elementarnim interesima države" (LPR, 2007a). Orzechowski je pojasnio kako će odredbe zakona sadržavati sankcije ljudima koji će "promicati homoseksualnost ili druge seksualne izopačenosti u školama" (*ibid.*). Njima će se izreći kazna ograničenja slobode ili novčana kazna, kao i osobama koje „šire homoseksualnost na način koji sugerira da je ona povezana s radom obrazovne ustanove" (*ibid.*). Prema Giertychu, cilj novog zakona bio je „spriječiti promociju homoseksualnosti i ostalih devijantnosti tako da djeca ne bi imala neprikladnu viziju obitelji" (Giertych, 2007b). Dakle, i u tom periodu politiziranje „*gay* pitanja" bilo je jedno od najvažnijih elemenata djelovanja LPR-a. Uz promociju homoseksualnosti, na listi zabrana našli su se pornografija i lake droge. U listopadu 2006. godine LPR je pokrenuo inicijativu promjene kaznenog zakona prema kojoj bi se kažnjavala distribucija pornografije jer LPR smatra kako je pornografija glavni razlog širenja seksualnog nasilja i kriminala (LPR, 2006c). LPR je također nastojao pooštriti zakone koji se odnose na konzumaciju i prodaju narkotika. U sklopu svoje borbe protiv takozvane "narkokulture" namjeravali su zabraniti i proizvodnju i prodaju materijala koji promoviraju narkotike (LPR, 2007b).

Osim pooštravanja kazni za pojave koje su smatrali prijetećima za poljsku djecu, LPR je 2005. godine u Sejmu uspio progurati zakon o dječjem doplatku (*becikowy*) koji bi dobivale sve obitelji za novorođenče u iznosu od 1000 zlota, a one obitelji čiji mjesečni prihodi ne

[144] https://www.gosc.pl/doc/838780.Pamiec-i-tozsamosc-lektura

prelaze 504 zlota dobivale bi 2000 zlota. Protiv prijedloga bili su PO i SLD[145]. LPR je podnio i prijedlog zakona kojim bi se uvela jednokratna potpora za 100.000 najsiromašnijih umirovljenika u iznosu od 1.000 PLN-a, dok je u sljedećim godinama ta mjera trebala obuhvatiti milijun umirovljenika s najnižim naknadama (LPR, 2006d). U studenome 2006. godine LPR je predložio uvođenje integriranoga „Nacionalnog programa podrške obitelji" u okviru kojeg bi se poduzele odgovarajuće mjere i odredila financijska sredstva za podršku obitelji. Riječ je bila o paketu obiteljskih zakona kojima se predviđalo produljenje rodiljnog i roditeljskog dopusta i kojima bi se ženama jamčilo da neće biti otpuštene s posla 2,5 godine nakon poroda. LPR je inicirao i izmjene poreznog sustava koje bi se odnosile na promjenu metode obračuna poreza koji bi išao u prilog obiteljima s djecom kao i na izračunavanje iznosa mirovine ovisno o broju djece odgajane u obitelji. Ministrica financija Zyta Gilowska u konačnici je uvela ovaj prijedlog LPR-a u izmjene poreznog sustava, čime su poljske obitelji profitirale za otprilike 2,7 milijardi PLN-a (oko 11 milijardi kuna). Predstavljajući mjeru, Mirosław Orzechowski, predsjednik parlamentarnog kluba LPR-a rekao je kako "demografska situacija u Poljskoj prijeti katastrofom, posebno kada je riječ o budućnosti mirovinskog sustava. Imamo najniži natalitet u Europi. Nužna je vrlo aktivna državna politika u tom smjeru" (LPR, 2007c).

Od svih navedenih mjera, LPR je najglasniji bio u vezi s inicijativom za potpunu zabranu pobačaja. Za LPR pobačaj predstavlja "kugu našeg vremena" (Maciej Giertych, 2005: 46). Tako je inicirao prijedlog zakona po kojemu bi se uvele daljnje restrikcije na već postojeći zakon protiv pobačaja prema kojemu je prekid trudnoće dopušten ako je ugrožen život i zdravlje žene, ako je fetus deformiran ili u slučajevima u kojima je trudnoća rezultat zločina. Dakle, u to vrijeme i postojeći zakon o pobačaju bio je jedan od restriktivnijih u Europi. Naime, u studenome 2004. Vijeće za ljudska prava UN-a po drugi je puta apeliralo na poljsku Vladu da liberalizira zakon o pobačaju upozoravajući Vladu kako postojeći zakon predstavlja opasnost po zdravlje i sigurnost žena. U istom dokumentu Vijeće također predlaže implementiranje programa spolnog odgoja, kontracepcije i prava homoseksualaca (Kitlinski i Leszkowicz, 2004: 26). Dakle, iako je postojeći zakon bio poprilično restriktivan, LPR je pokrenula inicijativu da se pobačaj u potpunosti zabrani. Predložili su amandman na članak

[145] https://www.wprost.pl/84365/mob.html

38. Poljskog Ustava koji kaže kako će „Republika Poljska osigurati pravnu zaštitu života svakog ljudskog bića“. Prijedlog LPR-a bio je da se doda tekst „od trenutka začeća“ na kraj rečenice. Giertych je tvrdio da će uvođenje ustavne zaštite nerođenog života biti prekretnica u ostvarivanju zavjeta Ivana Pavla II. Također je usporedio „ubijanje nerođene djece“ s Holokaustom[146]. U listopadu 2006. godine u Sejmu se glasovalo o inicijativi LPR-a da se ukine pravo na pobačaj i u navedenim trima iznimkama. Prijedlog nije izglasan, a protiv je bilo i 46 zastupnika PiS-a, kao i svi zastupnici PO-a i SLD-a. Wierzejski je na svojem *blogu* napisao: „Dio PIS-a nas je izdao”, a na svojoj mrežnoj stranici LPR je objavio imena svih zastupnika PiS-a koji su bili protiv inicijative.

U ožujku 2007. u Heidelbergu se održao sastanak ministara obrazovanja EU-a, i to na poziv njemačke kancelarke (tada je Njemačka predsjedala EU-om). Svrha sastanka bila je definirati zajedničke vrijednosti na kojima bi se trebao temeljiti Europski Ustav. Roman Giertych održao je govor koji je naišao na žestoke kritike.

> Dragi kolege!
>
> Drago mi je što imam priliku iskreno razgovarati o budućnosti i vrijednostima Europe. To je nesumnjivo ključno pitanje za budućnost Europe… Prije svega, trebamo razgovarati o pravu europskih naroda na njihov identitet i slobodu. Danas se sloboda ograničava na način da nam se pokušava nametnuti mišljenje malih ideoloških skupina. To je posebno očito u obrazovanju. Danas svjedočimo poduzimanju akcija čiji je cilj promicanje obrazovanja mladih u duhu permisivnosti i vjerovanja da ne treba poštovati standardne vrijednosti. Vrijeme je da se takav stav promijeni u Europi. Europa je bila snažna kada se temeljila na prirodnom zakonu i kada se obrazovanje mladih oslanjalo na taj zakon.
>
> Nedavno sam saznao da će jedanaestogodišnjaci sudjelovati u *gay* paradi i da su lokalne vlasti već dale suglasnost za takvu propagandu u jednoj od europskih zemalja. Svjestan sam da je u nekim zemljama ta tema tabu. Srećom, u mojoj zemlji o tome možemo iskreno razgovarati.

---

[146] http://wworld.org/programs/newItem.asp?eventID=74

Homoseksualna propaganda pogađa sve mlađu i mlađu djecu. U nekim zemljama djeci u bolnicama zabranjeno je razgovarati ili čitati o mami i tati jer to navodno može narušiti manjinska prava. Odbacimo tu nepromišljenu političku korektnost. Ako ne radimo naporno na jačanju obitelji, za naš kontinent neće biti budućnosti. Europa će postati kontinent na kojem će nas nadjačati predstavnici islamskog svijeta koji brinu o svojim obiteljima. U okviru obrazovanja mladih ne možemo promicati normalnost istospolnih odnosa jer su oni objektivno odstupanje od prirodnog zakona. I nije riječ o diskriminaciji, već upravo suprotno! Istina nikoga ne diskriminira, a svaka osoba bez obzira na svoje slabosti zaslužuje poštovanje, zaštitu i razumijevanje.

Svako ljudsko biće, uključujući i još nerođeno, treba zaštitu. Nepriznavanje istine o tragediji milijuna Europljana pobačenih svake godine jedna je od sumornih stvarnosti našeg vremena. Taj zločin koji je nekoliko parlamenata legaliziralo novi je oblik barbarstva. Nacija koja ubija vlastitu djecu nacija je bez budućnosti. Kontinent ljudi koji ubija vlastitu djecu bit će zamijenjen onima koji ih ne ubijaju.

Ne možete educirati mlade bez istinske poruke. Stoga, ako mislimo na zajednički program obrazovanja mladih, trebali bismo započeti s raspravom o temeljnim pitanjima. I razgovarajmo iskreno, bez novogovora.

Europi su potrebne promjene. Morali bismo odmah zabraniti pobačaj. Ljudski život je najosnovnija vrijednost u svijetu. Moramo ograničiti homoseksualnu propagandu kako djeca ne bi imali iskrivljenu sliku obitelji. Moramo ojačati obitelj i vratiti se tradicionalnim europskim vrijednostima, a to su ljudski život, obitelj i prirodni zakon.

U posebnom dokumentu trebali bismo zajamčiti prava i slobode europskih naroda. Ono što nam danas treba jest Velika povelja o pravima europskih naroda, koja će jamčiti slobodu i identitet u skladu s vrijednostima koje sam ranije spomenuo. Samo raspravljajući i usvajajući zajedničke vrijednosti, možemo govoriti o poduzimanju daljnjih koraka, poput Europskog ustava (Roman Giertych u Maciej Giertych, 2007: 14).

Giertychov govor može se sažeti na dvije glavne teme, a to su suverenost nacionalnih država i nacionalne i europske vrijednosti. Vezano uz te teme i uz položaj Poljske unutar EU-a

Giertych detektira tri najveće prijetnje. Prva prijetnja proizlazi i načina funkcioniranja EU-a koji ugrožava slobodu i identitet europskih nacija, a posebno poljske nacije. Riječ je o pitanju suverenosti nacionalnih država da odluke koje se tiču njih donose samostalno, a posebno one odluke koje se odnose na dominantne vrijednosti u društvu. Druga prijetnja odnosi se na promociju homoseksualnosti, koja prijeti tradicionalnom modelu obitelji. Konačno, treća prijetnja odnosi se na pobačaj, koji prijeti opstanku nacije. Obje prijetnje posljedično ugrožavaju i opstanak cijelog europskog kontinenta, tj. "Europe koja je nastala na temeljima kršćanske etike, grčke kulture i rimskog prava" (*ibid.*). Analizirajući stanje, Giertych tvrdi kako Europskom unijom trenutno dominiraju "male ideološke skupine" koje promoviraju vrijednosti koje nisu "naše" i nameću ih nacionalnim državama. Dakle, njegova je poruka da Europa treba promjenu i inicijativu (debatu o slobodi, vrijednostima, identitetu). Giertych se zalaže za Europu suverenih nacija država u kojoj će temeljne vrijednosti biti ljudski život, obitelj i prirodni zakon. U skladu s razmišljanjima svojeg oca, Roman Giertych smatra kako je zadaća Poljske promovirati te vrijednosti u cijeloj Europi, a posebno one vezane uz zaštitu ljudskog života i zaštitu mladih. Dakle, osnovna je Giertychova teza kako se Europa nalazi u stanju krize svojih vrijednosti. Ta kriza prelijeva se i na Poljsku, jer joj se preko EU nameću vrijednosti koje nisu poljske. Giertych rješenje vidi u jačanju suverenosti koja podrazumijeva otpor prema stranim vrijednostima, zaštitu poljskih vrijednosti i, konačno, nastojanje da Europa povrati svoje izgubljene, tradicionalne kršćanske vrijednosti. Korištenjem riječi "sloboda" evocira se značenje slobode iz poljskog romantizma („Za slobodu našu i vašu") i uloga Poljske kao bedema i čuvara pravih europskih vrijednosti. Naime, pod prijetnjom homoseksualne propagande i lobija koji se zalažu za pobačaj nalaze se i druge europske države.

Giertychov govor naišao je na žestoke kritike kako u Poljskoj tako i u EU-u. Njegov prijedlog da se pobačaj zabrani i u ostatku EU-a pretjeranim je smatrao i Jaroslaw Kaczynski, te je zatražio od Giertycha da javno povuče svoje riječi i da kaže da to nije službeni stav poljske vlade. Dakle, prva neslaganja između PiS-a i LPR-a počela su oko pitanja pobačaja, tj. tema koje spadaju u "zonu sumraka" (Ramet, 2001: 22). Osvrnuvši se na domaće kritike na njegov govor u Heidelbergu, Giertych je rekao kako su "moje toliko kritizirane riječi, koje su pale na sastanku ministara obrazovanja u Njemačkoj, riječi i Svetog oca Ivana Pavla II." (Giertych, 2007c). Dodao je da "isti novinari koji su prije manje od dvije godine žalili zbog smrti našeg

najvećeg sunarodnjaka, danas njegove riječi definiraju kao 'fundamentalizam i netoleranciju'" (*ibid.*). Ustvrdio je i kako je "Poljska ulaskom u Europsku uniju prihvatila obvezu koju joj je naložio Ivan Pavao II. Moramo nešto unijeti u EU. To su vrijednosti i obrana života" (*ibid.*). Dakle, Giertych se poslužio već ustaljenim i provjerenim retoričkim manevrom i strategijom opravdanja svojeg političkog djelovanja referiranjem na najveći poljski moralni autoritet, Ivana Pavla II. A on zaista u svojoj knjizi *Sjećanje i identitet* govori o "zakonskom istrebljenju začetih i nerođenih ljudskih bića… o kojemu odlučuju demokratski izabrani parlamenti" (Ivan Pavao II., 2005: 20), o drugim "teškim kršenjima Božjeg zakona u vidu pritisaka da se homoseksualne zajednice priznaju kao 'alternativni oblik obitelji'" (*ibid.*, 20), kao i o "strujama protuevangelizacije" koje udaraju "same temelje ljudskoga morala, uključujući obitelj, te promiču moralni permisivizam: rastave, slobodnu ljubav, pobačaj, kontracepciju, borbu protiv života u početnoj fazi" (*ibid.*, 53).

I dok je s jedne strane Gierych zadržao čvrst stav o obrani kršćanskih vrijednosti, određeni potezi LPR-a mogu se interpretirati kao želja da se odmaknu od imidža ksenofobne i antisemitske stranke, što je posebno došlo do izražaja u razračunavanju sa Svepoljskom mladeži. Naime, u periodu dok je LPR bio dio vladajuće koalicije Svepoljska mladež je prema retorici i ritualima sve više nalikovala fašističkoj organizaciji. Nakon nekoliko skandala vezanih uz organizaciju situacija je eskalirala kada su mediji objavili fotografiju tajnice Macieja Giertycha, inače članice MW-a, kako zajedno s još nekoliko članova salutira s nacističkim pozdravom na skupu MW-a, dok u pozadini gori svastika. Branili su se tvrdeći da su jednostavno držali ruke u zraku ne bi li naručili pet piva (Dizard, Korte i Zamejc, 2007). Prvo je Maciej Giertych u studenome 2006. godine dao otkaz svojoj tajnici, da bi zatim Roman Giertych u prosincu iste godine prekinuo sve veze s MW-om, i kao zamjenu osnovao Pokret mladeži LPR-a (*Ruch Młodych LPR*). Giertych je 11. prosinca 2006. godine uputio pismo članovima Vrhovnog vijeća MW-a u kojem ih obavještava da je vodstvo LPR-a „odlučilo osnovati Pokret mladih LPR-a, i da od tog trena više neće biti političkih poveznica između LPR-a i MW-a" (Roman Giertych, 2006b). U obrazloženju odluke Giertych navodi "kako je ponašanje nekih članova MW-a bacilo sjenu na čitavu organizaciju, pa čak i na njezine bivše aktiviste" (*ibid.*). U pismu se Giertych posebno osvrće na žrtvu koju je nacionalni pokret (Endecja) pretrpio za vrijeme Drugoga svjetskog rata, te ističe imena nekih članova koji su dali život braneći Židove. Također je naveo da je "tvorac preporođene poljske

države – Roman Dmowski, Njemačku Adolfa Hitlera vidio kao najveću prijetnju poljskoj neovisnosti" (*ibid.*). U nastavku pisma Giertych kaže da se "kao predsjednik Svepoljske mladeži borio s nacističkim pozdravom od samog početka 1990-ih. Ako se danas događaju situacije da je ta gesta još popraćena svastikom (…), nema sumnje da se bavimo potpunom mentalnom aberacijom. Pohvale nacionalsocijalizmu nemaju nikakve veze s poljskim nacionalnim pokretom, naprotiv, to je napad na najvažnije ideje tog pokreta" (*ibid.*). Giertych je pismo zaključio objavom da će "od danas sve političke aktivnosti mladih okupljenih oko LPR-a isključivo provoditi Pokret mladih LPR-a" te je pozvao "aktiviste koji nemaju prošlost sličnu gospođici Wiącek iz Šleske da se pridruže novoosnovanom Pokretu" (*ibid.*). Također je izrazio želju da se MW vrati korijenima i poduzme pozitivne napore za podizanje mlade generacije (*ibid.*). S druge strane, Wojciech Wierzejski stao je u obranu MW-a i za sve optužio njemačke medijske kuće, nacionalnu televiziju i Michnika, tvrdeći kako "rade skandal da bi ugušili Poljsku… da nas kleveću u svijetu… dajući argumente našim protivnicima" (Wierzejski, 2006). Koincidencija ili ne, odmah nakon tog skandala LPR je predložio izmjene zakona o medijima koje su uključivale osnivanje sudova za medije, brze postupke i novčane kazne do 1.000 puta minimalne plaće (oko 2 milijuna kuna) (Krajewski, 2007).

Raspad koalicijske vlade i izbori 2007. godine

Za vrijeme koalicijske vlade 2005. – 2007. PiS je polarizirao javnost i na štetu Lige poljskih obitelji i Samoobrane pozicionirao stranku kao predstavnik onih skupina koje su se našle ugrožene primjenom tržišne ekonomije i liberalno-demokratskog projekta. To premještanje slijedio je i otac Rydzyk i njegov Radio Marija, koji se odmaknuo od LPR-a i svu svoju pažnju i pomoć preusmjerio na PiS. Prema Jasiewiczu, upravo je ambicija igranja značajne uloge u politici navela oca Rydzyka da povuče svoju podršku LPR-u i dade je PiS-u (Jasiewicz, 2008). Tu pomoć ne treba sagledavati samo u kontekstu medijske podrške PiS-u. Naime, Radio Marija predstavlja cijeli pokret s organizacijskim resursima i disciplinirani članovima, neku vrstu „alternativnog civilnog društva", što omogućava i olakšava organiziranje skupova, protesta, povorki, inicijativa, itd. Sve zajedno omogućilo je PiS-u da tvrdi kako predstavlja autentičnu narodnu većinu. Prema riječima Jaroslawa Kaczynskog, "ne možete dobiti izbore bez Radija Marije. Jednom sam to htio napraviti drugačije. Sporazum

Centra (*Porozumienie Centrum*)… bio je pokušaj da se oslonim na glasače centra. To je propalo" (u Napieralski, 2015: 87).

S druge strane, PO je selektivno kritizirao rad vlade. Naime, dio njihove agende također je bila borba protiv korupcije i reforma države. Na tome tragu, podržali su osnivanje novog antikorupcijskog biroa (*Centralne Biuro Antykorupcyjne*, *CBA*), reformu vojnog dijela tajnih službi i proširenje opsega lustracije. Potonje je bilo u skladu s nastojanjima PO-a da sačuva imidž konzervativne stranke i da odgovori na napade Kaczynskog kako su isključivo liberalna stranka. PO se u tom periodu iskristalizirao kao glavna opozicijska stranka i glavni oponent PiS-u. Prema Szczerbiaku, ako i nisu privukli velik dio birača svojim programom, dosta birača ih je vidjelo kao najučinkovitiji i najmanje bolan način da se iz vlade makne Pravo i pravda (Szczerbiak, 2008).

Koalicija je slabo funkcionirala, a kao trn u oku često se isticao Roman Giertych, koji se nije susprezao od kritiziranja vlade u čijem je sastavu bio (Millard, 2010). Međutim, prvi je iz vlade 9. srpnja 2007. godine izbačen Andrzej Lepper. Službeni razlog bila je sumnja na Lepperovu umiješanost u korupcijski skandal. Lepper se branio optužujući PiS da mu smješta. Nakon tog poteza vladajuća se koalicija raspala, a PiS je iz vlade izbacio preostale ministre iz Samoobrane i LPR-a. Dana 6. rujna 2007. u Sejmu je izglasano raspuštanje vlade te su sazvani prijevremeni izbori. Samoobrana i LPR objavili su da na izbore idu zajedno pod imeno "Liga i Samoobrana" (LiS) te su započeli snažnu kampanju protiv PiS-a (Kucharczyk i Wysocka, 2008). Bez obzira na političke trzavice unutar vlade, ona nije u potpunosti izgubila popularnost prvenstveno zahvaljujući snažnom ekonomskom rastu i padu nezaposlenosti. Naime, BDP je nastavio rasti te je u tom periodu iznosio 5 %. Nakon što je Poljska 2004. ušla u EU, oko milijun Poljaka emigriralo je u druge zemlje EU-a, čime je automatski nezaposlenost pala ispod 15 % (Krajewski, 2007). Jednako tako, nisu uvedene nikakve radikalne društvene i ekonomske reforme koje bi mogle proizvesti kratkoročne negativne izborne posljedice. Na kraju krajeva, ta je vlada trajala nešto duže od godinu i pol dana.

PiS-ova kampanja za predstojeće izbore fokusirala se na rezultate koalicijske vlade, s naglaskom na tome da su jedina stranka posvećena borbi protiv mreže bivših političara, poslovnih lidera i članova bivših komunističkih službi. Druga tema bilo je naglašavanje dobrih ekonomskih rezultata i pada nezaposlenosti. Moralna i kulturna pitanja nisu igrala

značajnu ulogu u toj kampanji, iako se PiS pokušao predstaviti kao isključivi predstavnik katoličkih i crkvenih interesa, čemu je pridonijela i podrška Radija Marije. Prema Szczerbiaku (2008), slabost PiS-ove kampanje bila je u tome što je polarizirala javno mnijenje. Osim što su svojom kampanjom bili uspješni u konsolidiranju i mobiliziranju svojih pristaša, uspjeli su i dobar dio javnosti preusmjeriti da glasaju za PO, koji to sam sa svojom kampanjom i programom ne bi uspio. Ukratko, izbori su se pretvorili u referendumsko pitanje – za ili protiv PiS-a.

U izbornom programu PO-a stoji kako izbori 2007. imaju fundamentalni značaj za budućnost Poljske u smislu da će odrediti hoće li Poljska odabrati „zapadnoeuropsku kvalitetu života, učinkovitu organizaciju i demokratske standarde, ili svađalačku, smušenu, istočnoeuropsku demokraciju". Prema Szczerbiaku (2008), točka preokreta dogodila se devet dana prije izbora, kada su se na nacionalnoj televiziji sučelili Jaroslaw Kaczynski i Donald Tusk. Tusk je u debati uspio srušiti nepobjediv imidž bivšeg premijera, a sebe predstaviti kao učinkovitog i dinamičnog kandidata. Jednako tako, PO je tijekom kampanje uspio pronaći temu oko koje je uspio ujediniti potencijalne simpatizere, a to je bilo obećanje primjene „irskog modela" u ekonomiji – odbacivanja ogromnih državnih regulacija, te obećanje mjera koje će Poljskoj donijeti „ekonomsko čudo". Također, obećao je povećati plaće u javnom sektoru, konkretno liječnicima, medicinskim sestrama i učiteljima. Namjera tih mjera bila je da spriječi Poljake da odlaze izvan granica Poljske u potrazi za zaposlenjem i omogućiti im da kvalitetan život pronađu u Poljskoj. Razbijajući glavni moto prethodnih izbora – „solidarna protiv liberalne Poljske", Tusk je obećao provesti liberalnu ekonomsku politiku i solidarnu socijalnu politiku (Szczerbiak, 2008).

Parlamentarni izbori održani su 21. listopada 2007. godine. Na izborima je pobijedio PO osvojivši 41,51 % glasova (209 mandata), a drugi je bio PiS, s osvojenih 32,11 % glasova (166 mandata). U Sejm su ušle još samo dvije stranke, Ljevica i demokracija (*Lewica i Demokraci,* LiD)[147] s 13,5 % glasova (53 mandata) i PSL, s osvojenih 8,91 % glasova (31 mandat). PO i PiS su na izborima zajedno osvojili gotovo dvije trećine glasova (74 %)[148].

[147] Koalicija četiri stranke lijevog centra sa SLD-om na čelu, oformljena za lokalne izbore 2006. godine. Ista koalicija izašla je i na parlamentarne izbore 2007. godine.

[148] Na izborima 2005. zajedno su osvojili 51 % glasova.

Szczerbiak tvrdi kako su ti izbori bili siguran dokaz konsolidacije i relativne stabilizacije poljskoga stranačkog sustava (Szczerbiak, 2008). S jedne strane, u ovom periodu došlo je do marginalizacije povijesnog rascjepa te se inicijalna, „postkomunistička podjela“ iz devedesetih počela urušavati. Dvije najjače političke snage dolaze iz istog kampa, onog oko Solidarnosti i dijele isto nasljeđe Solidarnosti, kao i konzervativnu orijentaciju oko moralno-kulturnih tema. Socioekonomske teme, koje nisu bile u prvome planu devedesetih, postaju dominantnima i predstavljaju osnovu nove podjele unutar političkog prostora. Dakle, ovaj put unutar kampa Solidarnosti dolazi do nove podjele i do dviju vizija poljskog društva, one „socijalno-solidarne“ (PiS) i „liberalne“ (PO).

Iako je izgubio izbore, PiS je osvojio skoro 2 milijuna glasova više nego na izborima 2005. godine (2005. godine – 3,185,714 glasova; 2007. godine – 5,183,477 glasova). S druge strane, Samoobrana je izgubila više od milijun glasova (2005. godine – 1,347,355 glasova; 2007. godine – 247,335 glasova), dok je LPR uspio sačuvati samo petinu glasova iz 2005. godine (2005. godina – 940,762 glasa; 2007. godine – 209,171 glas). Prema istraživanju koje je proveo Pacewicz, na parlamentarnim izborima 2007. godine 43 % glasača koji su 2005. godine dali glas LPR-u glasalo je za PiS, dok je to učinilo 26,8 % glasača koji su 2005. godine dali glas Samoobrani (Pacewicz u Szczerbiak, 2008). Možemo konstatirati kako je period koalicijske vlasti najbolje iskoristio PiS, koji je uspio marginalizirati koalicijske partnere i dobrim dijelom preuzeo njihove glasače. Kao što ćemo pokazati u narednim poglavljima, posljedica je bila proces aproprijacije diskursa Samoobrane i LPR-a, čime je došlo do dodatne radikalizacije diskursa PiS-a. S jedne strane, od Samoobrane je PiS preuzeo diskurs zaštite gubitnika tranzicije, dok je s druge strane od LPR-a preuzeo „vlasništvo“ nad katoličko-nacionalističkim narativom.

6. RADIKALNA DESNICA U OPOZICIJI 2007. – 2015.

Građanska platforma formirala je koalicijsku vladu zajedno s postkomunističkom Poljskom seljačkom strankom (*Polskie Stronnictwo Ludowe*, *PSL*). Na taj je način po prvi put u povijesti stranačkog sustava Treće Republike premošten jaz između postkomunista i kampa oko Solidarnosti, čime je i simbolički označen nestanak tog rascjepa. U novoj konstelaciji snaga, PO je smatran prirodnim predstavnikom tranzicijskih pobjednika, dok se PiS profilirao kao predstavnik tranzicijskih gubitnika. Ta pozicija PiS-a dodatno je ojačana izbornim neuspjehom i praktički nestankom s političke scene Samoobrane i LPR-a. Novi rascjep kreirao se oko stava prema politici tranzicije (Stanley, 2020). Bloomberg je pobjedu PO-a popratio s naslovom "EU aplaudira rezultatima poljskih parlamentarnih izbora" (Bloomberg, 2007). U nastavku teksta donose ocjene komentatora kako je "promjena vlasti u Varšavi dobra za Europsku uniju i manje dobra za Washington" (*ibid.*). Donalda Tuska se u tekstu prikazuje kao čovjeka slobodnog tržišta, a PO kao stranku orijentiranu na poslovanje. U tekstu se još navode riječi Jose Manuela Barrosa, predsjednika Europske komisije, o tome kako je "zadovoljan demokratskim procesom u Poljskoj" (*ibid.*). Kao što navodi Grzebalska, PO se u tom periodu profilirao kao izrazito proeuropska, umjereno desna ili stranka desnog centra koja kombinira ekonomski liberalizam i društveni konzervativizam i u kojoj postoji unutarnja podjela na liberalnu i konzervativnu struju (Grzebalska, 2015). Dakle, PO je uspješno izgradio imidž moderne europske stranke desnog centra, te je u Europskoj uniji dočekan kao poželjan partner. Uporište političke platforme PO-a u najvećoj mjeri postaje EU, što će sve do danas biti glavni označitelj te stranke.

Tuskova koalicijska vlada fokusirala se na ekonomski rast i razvoj, nastojeći od Poljske stvoriti „drugu Irsku". Tusk je još u kampanji tvrdio da bi poljsko gospodarstvo moglo "doživjeti čudo poput irskog "keltskog tigra", ali najprije moramo usvojiti irska pravila" (Tusk, 2007). U svibnju 2009. godine, dok se Europa još u ranoj fazi pokušavala suočiti s globalnom financijskom i ekonomskom krizom, premijer Donald Tusk i ministar financija Jacek Rostowski održali su novinsku konferenciju na Varšavskoj burzi. Tusk je obznanio kako je Poljska prošla prvi test krize bolje od bilo koje druge europske države. Tusk je situaciju ilustrirao mapom iza svojih leđa: Poljska je u prvome kvartalu 2009. godine

ostvarila rast BDP-a od 0,8 %. Taj rast bi u bilo kojim drugim okolnostima bio zanemariv, međutim, u usporedbi s državama u okruženju[149] Poljska je predstavljala „zeleni otok“ u moru crvenila (Stanley, 2020). Taj ekonomski uspjeh u prvoj je fazi značio da je oslabljen potencijal PiS-a za tzv. ekonomski populizam ili kritiku preko linija ekonomije.

PO je svoje aktivnosti usmjerio na reformu mirovinskog sustava kojoj je cilj bio smanjiti proračunski jaz i zadržati javni dug ispod granice 55 % bruto domaćeg proizvoda, iznad koje bi se, zbog prekomjernog deficita, pokrenuo mehanizam obveznih mjera štednje.[150] U prve tri godine mandata PO-a Lech Kaczynski pokušao je blokirati napore vlade da izmijeni način upravljanja javnom radiotelevizijom, protivio se planovima uvođenja eura te reformi zdravstvenog i mirovinskog sustava koje su trebale ići u smjeru veće liberalizacije. Lech se također protivio najavama privatizacije državne imovine. Dok je za vrijeme vladavine Zakona i pravde prodaja državne imovine pala na 622 milijuna zlota u 2006. godini, što je bila najniža brojka od 1993. godine, plan Građanske platforme za 2010. bila je zarada od rekordnih 10 milijardi USD od prodaje državne imovine (McQuaid i Espino, 2010). Ekonomski pristup vlade PO-a i PSL-a uključivao je sljedeće reforme: podizanje dobi za umirovljenje na 67 godina i njezino izjednačavanje za muškarce i žene; stalna komercijalizacija zdravstvenog sustava i sustava visokog obrazovanja; kontinuirano rezanje financiranja socijalne politike; niske beneficije za osobe s invaliditetom i njihove njegovatelje; usredotočenost na urbani razvoj velikih gradova (Rydlynski, 2018: 23). Dakle, riječ je bila o nastavku liberalne ekonomske politike koja dominira Poljskom od 1989. godine.

6.1. Zakon i pravda u opoziciji

I dok se PiS nakon 2007. godine našao u opoziciji, najvidljiviji eksponent njegove politike postao je Lech Kaczynski kao Predsjednik Republike. Na službenoj mrežnoj stranici Predsjednika Republike Poljske stoji kako je Lech Kaczyński pokušao zastupati interese svih građana provodeći program „solidarne Poljske“. U nastavku stoji kako je smatrao da bi sve društvene skupine trebale biti u mogućnosti uživati u demokratskom sustavu i tržišnoj

[149] Za usporedbu, Litva u 2009. bilježi pad BDP od 14,8 %, Estonija 14,1 %, Latvija 17,7 %, Republika Češka 4,5 %, Mađarska 6,8 % (Eurostat 2014).

[150] https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-11-01/hedge-fund-investor-has-worrying-flashback-to-japan-20-years-ago

ekonomiji i kako niti jedna grupa nema pravo graditi privilegije na štetu drugih (*Prezydent.pl*, 2020). Lech Kaczynski često je govorio kako "nije za korporativnu Poljsku, već je pristaša jednakih mogućnosti za sve Poljake" (Lech Kaczynski, 2010: 16). Smatrao je kako se "samo zdravi organizam može razvijati, iz čega slijedi pitanje uloge države, njezine učinkovitosti i opsega djelovanja" (*ibid.*, 16). Socijalnu koheziju, koja se postiže samo solidarnošću, smatrao je ključnom u ostvarivanju jednakih mogućnosti za sve (Lech Kaczynski, 2010: 16). Što se tiče konkretnih javnih politika kojima se manifestira solidarnost, Kaczynski je izdvajao obrazovanje i zdravstvo. Smatrao je kako se upravo preko te dvije sfere omogućuje jednaka šansa za sve Poljake (*ibid.,* 17).

Prilikom obraćanja članovima sindikata Solidarnost 2008. godine, Kaczynski je rekao kako su "sloboda, pravda i dostojanstvo povezani sa solidarnošću – to su [...] osnovne vrijednosti. Solidarnost s malim *s* dolazi u različitim oblicima i usko je povezana sa zajednicom. O tome nas je učio Ivan Pavao II. u svojoj poznatoj radnoj enciklici *Laborem Exercens*" (*ibid.,* 27). Lech Kaczyński se u javnim nastupima često referirao na socijalni nauk Crkve, posebno na misli Ivana Pavla II. Inače, prvo inozemno putovanje predsjednika bio je posjet Vatikanu u siječnju 2006. godine (*Prezydent.pl*, 2020).

U novogodišnjoj poruci građanima 2007. godine Lech je rekao sljedeće: "Kao predsjednik Republike Poljske, želio bih težiti tome da najveći broj Poljaka uživa koristi od plodova gospodarskog rasta, a ne kao nekada, samo uska skupina. [...] Da prirodna želja za profitom u tržišnoj ekonomiji ne prevladava nad interesom većine, a većina su i dalje zaposleni" (Kaczynski, 2010: 26). Dakle, ovdje Kaczynski jasno staje na stranu radnika i gubitnika tradicije i smatra da popravak države treba ići u smjeru smanjenja socijalne nejednakosti. Vezano uz državu, Kaczynski smatra kako je nakon pada komunizma u Poljskoj došlo do određenih liberalnih, antietatističkih reakcija, i kako su one bile prirodne. Jedna se odnosila na ekonomiju, a druga na odnos između države i građana. Smatrao je kako Treća Republika nije svemoćna i nije se slagao s tezom da je "manje države bolje za građane" jer je državu smatrao najučinkovitijim organizatorom društvene solidarnosti (Kaczynski, 2010: 21). Konačno, smatrao je kako slobodno tržište može funkcionirati samo ako djeluje u skladu s posebnim zakonskim pravilima jer se inače pretvara u kaos (*ibid.*, 21), iz čega slijedi da se zalagao za jaču regulatornu ulogu države u ekonomiji. Uz program „solidarne Poljske", drugi

važan stup politike Lecha Kaczynskog bio je koncept koji je nazvao „novim patriotizmom“. Njegovim riječima, “‘novi patriotizam[151]… gleda u budućnost, ali mora imati korijene u prošlosti. Mora imati pamćenje jer nema domoljublja bez sjećanja” (*ibid.*, 39). „Novi patriotizam“ uključivao je politiku sjećanja, posvećenost poslovima države i baštinjenje određenih nacionalnih tradicija, što su sve elementi koji prema njegovu sudu čine naciju kao zajednicu.

Što se tiče politike sjećanja, Lech je smatrao kako su se pokušaji falsificiranja povijesti na štetu Poljaka intenzivirali u mnogim europskim zemljama posljednjih godina. Vraćanje politike sjećanja smatrao je značajnim za izgradnju zajednice i jačanje nacionalnog identiteta Poljaka (*ibid.*, 39). Posebno je istaknuo aktivnosti vraćanja u sjećanje Poljske podzemne države i tzv. “prokletih vojnika”. Dana 27. rujna 2009. godine, povodom 70. obljetnice uspostave Poljske podzemne države, Lech je rekao kako su Poljaci, s obzirom na to da su dva puta gubili neovisnosti, “dobro naučili što znači biti nacija lišena prava na samoodlučivanje” i da oni dobro znaju da je država najveća vrijednost za naciju… jer ništa ne može zamijeniti ovo jamstvo sigurnosti i suverenosti” (Kaczynski, 2010: 13). Govoreći o herojima Drugoga svjetskog rata, Kaczynski je rekao kako “primjer tih heroja uči da poštujemo stvari koje nadilaze pojedinačne interese” poput “spremnosti na žrtvu, privrženosti slobodi i ljubavi prema domovini”. Zaključio je kako su to stavovi koji su neophodni za razvoj države u uvjetima sigurnosti i mira i kako bez njih poljsko društvo ne može biti prava zajednica solidarnosti i povjerenja (Kaczynski 2010: 13). Kreirao je i slogan “Vrijedi biti Poljakom” te je pojasnio kako su te riječi najdublji temelj domoljublja i njegov putokaz. Smatrao je kako je nužno spriječiti smanjenje broja nacije, iz čega proizlazi nužnost brige za obitelj i za stvaranje elementarnih uvjeta za njezin razvoj. Zaključio je kako je to „poljska dužnost, a samim time i moja dužnost” (*ibid.*, 40).

Dakle, za Lecha Kaczynskog su poljska nacija i bivanje Poljakom bile najviše vrijednosti, vrednije od partikularnih interesa pojedinačnih osoba. Da bi se nacija razvijala na najbolji mogući način, potrebna joj je država kao “jamac suverenosti i sigurnosti”. A da bi ta država

---

[151] U intervjuu BBC-u 2006. godine Kaczynski je rekao kako su “u Poljskoj koncept domoljublja i nacionalizam potpuno različiti pojmovi. Nacionalizam je obično usmjeren protiv nekoga. Patriotizam nije usmjeren ni protiv koga. “Pokušavamo voditi patriotsku politiku jer je Poljska zemlja koja ima svoje interese. To su interesi koji se mogu braniti, baš kao što interese brane i Njemačka, Francuzi ili Britanci” (41–41).

funkcionirala, svaki Poljak mora demonstrirati određene vrline. Koje su to vrline, demonstrirali su heroji Drugoga svjetskog rata. Prije svega to su "spremnost na žrtvu, privrženost slobodi i ljubav prema domovini". Konačno, staviti sebe na raspolaganje razvoju nacije Kaczynski vidi kao dužnost. Dakle, slično kao i ranije kod LPO-a, kada se govori o odnosu države i njezinih građana, dominira diskurs dužnosti nad diskursom prava. Dakle, posvećenost državi i njezinim poslovima na način da se demonstriraju određene vrline čini drugi stup „novog patriotizma". Konačno, treći stup čini baštinjenje nacionalnih tradicija jer je "nacija kao zajednica također izgrađena na tradiciji" (*ibid.*, 41). Kaczynski je smatrao kako tradicija nije suprotstavljena modernizaciji i kako je to izmišljena suprotnost. Tvrdio je da su "najveće uspjehe u Europi postigli oni koji su modernizaciju uspjeli spojiti s dobrom tradicijom" (*ibid.*, 41). Prema njegovu sudu, Poljaci su u svojoj tisuću godina dugoj povijesti upravo iz "tradicije crpili snagu i hrabrost da sačuvaju svoj identitet u najtežem razdoblju podjela i tijekom okupacije totalitarnih režima" (*ibid.*). Zaključio je kako "ovo živo sjećanje na našu domovinu odlučuje tko smo" (*ibid.*, 41). Međutim, postavlja se pitanje koje su to nacionalne tradicije koje Kaczynski ima na umu. Lech je tu poprilično jasan. Kaže kako je "poljsko domoljublje trajno isprepleteno s najvažnijom kulturnom tvorbom u našoj povijesti – tradicijom Prve Poljske Republike i romantizmom… Vizija patriotizma za budućnost treba se temeljiti na toj osnovi, iz njega organski izrasti" (*ibid.*, 42). Iz te tradicije Lech Kaczynski posebno ističe "borbu za našu i vašu slobodu" (*ibid.*, 57).

Dakle, i Lech, poput svojeg brata Jaroslawa, ističe autentični poljski republikanizam kao temelj na kojem treba graditi budućnost Poljske. S obzirom na to republikansko nasljeđe na koje se oslanjaju, braća Kaczynski neosporno su pilsudskisti. Kao što pojašnjava Nałęcz, Piłsudski je smatrao da država treba cijeniti odanost sebi (državi), a ne etničku pripadnost. Vjerovao je i da dobar građanin poljske države može biti Poljak, Židov, Ukrajinac, Bjelorus, da može biti katolik, protestant ili Židov (Nałęcz, 2019). Da je Lech bio pilsudskist, potvrđuje i sljedeći citat u kojem je iznio svoj stav prema antisemitizmu: "Antisemitizam, koji je otrovao umove prilično mnogo ljudi, za Poljake je nesreća. Kao fenomen, on nema opravdanja. Imam duboku odbojnost prema Endecji. To ne proizlazi iz činjenice da podcjenjujem njezine velike zasluge u promicanju poljske nacionalne svijesti, na primjer, među seljacima. Ali stavljanje antisemitizma kao elementa nacionalne konsolidacije bila je

temeljna pogreška. [...] Međutim, ... postoji razlika između ovog antisemitizma, koji je bio ekonomski – koliko god bio pogrešan – i odluke da se u cijeloj naciji industrijski ubiju žene, djeca i muškarci". Kaczynski zaključuje kako je "za nas Poljake, naciju tako teško pogođenu poviješću, drama Židova, čija se sudbina i povijest isprepliću s poljskom, posebno bliska […]."

Dakle, možemo zaključiti kako se Kaczynski oslanjao na tradiciju jagelonske Poljske i romantičnih pobuna protiv stranih okupatora, dakle na tradiciji "za slobodu vašu i našu". To potvrđuje i sljedećom tezom u kojoj kaže kako je "poljska tradicija sloboda. [...] Sloboda je u prirodi Poljaka" (*ibid.*, 46). S druge strane, jasno se ograđivao od tradicije Endecje, a posebno od njezina antisemitizma. Inače, Lech Kaczyński je pokrenuo i tradiciju paljenja svijeće Hanuke predsjednika Republike Poljske (*Prezydent.pl*, 2020).

PiS je 2009. godine izašao sa svojim programom pod nazivom "Moderna, solidarna i sigurna Poljska" (*Nowoczesna, Solidarna, Bezpieczna Polska*). Pod "modernom Poljskom" misle na "zemlju koja uživa u brzom i održivom gospodarskom razvoju" i koja će "postići životni standard sličan onom u tzv. staroj Europskoj uniji". Pod "solidarnom Poljskom" misle na zemlju u kojoj „plodove gospodarskog razvoja koriste i manje imućni građani i ekonomski slabije regije, zemlju u kojoj zasnivanje obitelji i odgajanje djece ima dužno poštovanje i podršku države, u kojoj su građanima zagarantirane pristojne mirovine i pomoć u teškim situacijama". Pod „sigurnom Poljskom" misle na "zemlju u kojoj postoji nulta tolerancija na kršenje zakona, s učinkovitim sudovima koji djeluju i donose pravedne kazne" (Prawo i Sprawiedliwość, 2009: 6). Kao što ćemo pokazati u nastavku, PiS je oko tog trojstva gradio viziju novoga društvenog poretka, viziju države koja bi u isto vrijeme funkcionirala kao nacionalna zajednica i kao država blagostanja. Inače, u Programu sebe nazivaju strankom desnog centra koja je ujedinila sljedeće političke struje: kršćansko-demokratsku, katoličko-nacionalnu i konzervativnu misao. Odmah u uvodu stoji kako se stranka u svojem djelovanju oslanja na "socijalno učenje Katoličke crkve" i na "kršćanske vrijednosti koje oblikuju identitet i kulturu poljskog naroda već više od tisuću godina" i kako na tim vrijednostima "treba graditi pošten društveni poredak" (Prawo i Sprawiedliwość, 2009: 7).

Predsjednički izbori 2010. i parlamentarni izbori 2011. godine

Godina 2010. bila je godina predsjedničkih izbora. Lech Kaczynski tražio je još jedan mandat, a PO je kao svojeg kandidata nominirala Bronislawa Komorowskog, inače praktičnog katolika i umjerenog konzervativca. Međutim, do sraza između Komorowskog i Lecha Kaczynskog nikada nije došlo jer je Kaczynski poginuo u nesreći predsjedničkog zrakoplova. Naime, na komemoraciju tisućama poljskih vojnika koje je ubio NKVD u Katyńskoj šumi 1940. godine Vladimir Putin pozvao je samo premijera Donalda Tuska, a ne i predsjednika Lecha Kaczyńskog. Kao reakciju na taj potez, Ured Predsjednika organizirao je odvojenu komemoraciju u Katyńu, kojoj je trebao prisustvovati Predsjednik Republike sa svojom suprugom, vojni, politički i državni dužnosnici te rodbina Katyńskih žrtava. Dana 10. travnja 2010. godine predsjednički avion srušio se u blizini zračne baze Smolensk, a u nesreći je poginula cijela delegacija zajedno s predsjedničkim parom.

Nakon smrti brata Jaroslaw Kaczynski odlučio se kandidirati na predsjedničkim izborima. Dana 4. srpnja 2010. održan je drugi krug predsjedničkih izbora na kojima je Bronislaw Komorowski[152] pobijedio s 53,01 % glasova (*Panstwowa Komisija Wyborna*, 2010). Godinu dana kasnije, 9. listopada 2011. godine, održani su i parlamentarni izbori. Pobijedio je PO s osvojenih 39,18 % glasova (207 mandata), drugi je bio PiS s 29,89 % glasova (157 mandata), treći je bio lijevo-liberalni Pokret Palikot (*Ruch Palikota*, *RP*) s osvojenih 10,02 % (40 mandata). U Sejm su još ušli PSL s osvojenih 8,36 % (28 mandata) i SLD s 8,24 % (27 mandata) (*Panstwowa Komisija Wyborna*, 2011). PO se po prvi put našla u situaciji da u svojim rukama ima obje izvršne funkcije, što joj je omogućilo da nastavi razvijati svoju viziju Poljske kao "nove Irske".

6.2. Mobilizacija radikalno desnih organizacija 2007. – 2015.

Prema Minkenbergu i Schainu, snaga pokreta i društvenih skupina obrnuto je proporcionalna snazi političkih stranaka, tj. smatra se da su pokreti i društvene skupine slabiji tamo gdje su jake radikalno desne stranke, i obrnuto (Minkenberg i Schain, 2003). Kao što ćemo pokazati u ovom poglavlju, pobjeda Građanske platforme na parlamentarnim izborima označila je

[152] Prema poljskom Ustavu dužnosti predsjednika nakon njegove smrti preuzima predsjednik donjeg doma parlamenta, a to je u ovome slučaju bio Bronislaw Komorowski. On određuje datum predsjedničkih izbora u roku od dva tjedna, a glasanje se mora održati u roku od 60 dana.

mobilizaciju[153] i dodatnu radikalizaciju radikalno desnih društvenih skupina i medija, poput Svepoljske mladeži, Nacionalnog pokreta i Radija Marije. Uz te organizacije, u ovom periodu došlo je i do bujanja radikalno desnih organizacija koje su isključivo fokusirane na politike moralnosti[154]. Pokazat ćemo kako je PiS u ovom periodu, suprotno pretpostavci Minkenberga i Schaina, podržao mobilizacijske napore tih organizacija i njihov angažman te kako je i sam dodatno ojačao u tom procesu. U nastavku ćemo prvo rekonstruirati ideologiju i društveno djelovanje Svepoljske mladeži, Nacionalnog pokreta i Radija Marije. Zatim ćemo opisati društveni i politički kontekst unutar kojeg dolazi do mobilizacije mnoštva organizacija čiji je zajednički nazivnik borba protiv tzv. rodne ideologije. Konačno, na primjerima kampanja koje su te organizacije provodile pokazat ćemo kako je PiS prihvaćao teme koje su te organizacije nametale na javnu agendu, kako je prilagodio svoj diskurs diskursu tih organizacija te kako je uspješno sebe predstavio kao njihova političkog predstavnika.

Svepoljska mladež

Kako smo već ranije naveli, Svepoljska mladež (u nastavku MW) osnovana je 1989. godine, a od 2001. do 2006. funkcionirala je kao mladež LPR-a. U pokušaju da u očima javnosti deradikalizira stranku, Roman Giertych je u prosincu 2006. prekinuo sve veze s MW-om i kao zamjenu osnovao Pokret mladeži LPR-a. I dok je LPR nakon 2007. nestao s poljske političke scene, MW ne samo da je nastavio sa svojim djelovanjem, već je i intenzivirao svoje djelatnosti nakon što je PO došao na vlast. Što se tiče ideologije organizacije, ona je od svojeg osnutka 1989. postojana i konzistentna. Vezano uz političke tradicije na koje se oslanja, MW tvrdi kako su nasljednici Endecje i političke misli Romana Dmowskog. U svojoj Idejnoj deklaraciji (*Deklaracja Ideowa*) tvrde kako "kombiniraju tradicionalne vrijednosti s

[153] Prema Osi (2003), dva su procesa ključna za utjecaj tih organizacija: mikromobilizacija i makrokoordinacija. Mikromobilizacijske strukture jesu interpersonalni odnosi ili veze koje jačaju koheziju grupe i regrutiraju nove članove. Slično, makrokoordinacija uključuje međuorganizacijske odnose ili veze koje olakšavaju komunikaciju i razmjenu među aktivističkim skupinama koje mogu imati različite ciljeve, resurse i strategije za političko djelovanje. Te povezujuće strukture, kao što su interpersonalne ili interorganizacijske mreže, i zajedničko shvaćanje identiteta ili nezadovoljstva ključni su za skupine koje se suprotstavljaju vlasti i žele iskoristiti prednosti struktura mogućnosti. Iz njihova međudjelovanja nastaju mreže kolektivnog djelovanja. Upravo te mreže mogu činiti "mobilizacijske strukture" koje podržavaju valove protesta i formaciju društvenih pokreta u organizacijama (Osa, 2003: 15).

[154] O politikama moralnosti na razini ulaznih čimbenika govorimo kada uvjerenja o dobru i zlu nastoje oblikovati javne politike koje obvezuju cijelu zajednicu. Politike moralnosti obuhvaćaju pitanja "života i smrti" (smrtna kazna, pobačaj, eutanazija, medicinski potpomognuta oplodnja), seksualnosti (homoseksualnost, istospolni brakovi, prostitucija i pornografija), različite ovisnosti (kocka, droga) i probleme "balansiranja između ograničenja slobode pojedinaca u javnom interesu i prava na samoodređenje pojedinca" (Petković, 2013: 4).

modernim patriotizmom" i određuju "široki katalog dužnosti koje svaki Poljak ima prema Naciji i Domovini" (MW, 2020). Svoje djelovanje vide kao službu Bogu, a odmah nakon Boga služe vlastitoj naciji koju smatraju najvažnijom svjetovnom vrijednošću. Naciju definiraju kao "zajednicu vjere, povijesti, kulture, zemlje, jezika i običaja" (*ibid.*). Konačno, cilj im je "zajedničkim radom izgraditi katoličku državu poljske nacije, države koja je stup europske latinske civilizacije" (*ibid.*, 2020). Smatraju je zajedničkim dobrom koje od svakog Poljaka zahtijeva "žrtvenu službu". MW posebno cijeni veliku ulogu Katoličke crkve u stvaranju i jačanju nacionalnog identiteta Poljaka kao i svestranom razvoju Poljske te smatra kako ona zaslužuje poštovanje i svoje pravo mjesto u državi (*ibid.*).

Državu tretiraju kao suverenu i neovisnu političku organizaciju nacije, neophodnu za njezin opstanak i razvoj. Zadatak države vide u zaštiti obitelji koju smatraju "osnovnom zajednicom vjere i krvi u životu nacije" (*ibid.*) i kao temelj tradicije i morala. Smisao nacionalnog života vide u duhovnoj kulturi, dok obrazovanje predstavljaju kao glavni alat nacije u prenošenju znanja predaka i njegova širenja među mladima u Poljskoj. Konačno, MW ističe mlade kao blago i zalog budućnosti nacije, izvor snage i jamstvo kontinuiteta generacija. Što se tiče ciljeva svojeg djelovanja, MW tvrdi kako rade na moralnoj i nacionalnoj obnovi prije svega mlađih generacija i to na način da objavljuju rat doktrinama samovolje, liberalizma, tolerancije i relativizma, a sve s ciljem otklanjanja nepoštenja, neistine i nečistoće iz života naroda (*ibid.*).

Iznimno su euroskeptični, upozoravaju na opasnosti stranog kapitala i njemačkog revizionizma prema poljskim zapadnim granicama. Protive se sekularizaciji i prodoru dekadentnih utjecaja sa Zapada, konkretno liberalnih i kozmopolitskih vrijednosti. Protive se *gay* pravima i feminizmu, a posebno su kritični prema homoseksualnosti, koju izjednačavaju s pedofilijom. U tom duhu, pokrenuli su i kampanju za obnovu smrtne kazne za "pedofilske ubojice" (Sidorenko, 2008). Kao što navode Kurzcewska et al. (2005), članovi i sljedbenici MW-a ujedinili su se u uvjerenju da ne pripadaju političkom establišmentu koji se devedesetih godina formirao u Poljskoj. Jedan od permanentnih elemenata djelovanja MW-a jest ulaženje u sukob s pravnim poretkom države, a svoju "političku egzistenciju" konstruiraju zahvaljujući deklariranom neprijateljstvu prema novoj državi (Trećoj Republici), njezinim elitama i politici (Kurzcewska et al., 2005: 8). Članovi MW-a nerijetko se izjašnjavaju kako se bore protiv

„različitih patologija“ (kao što su ovisnost o drogama ili maloljetnička delikvencija) u što, prema njihovu sudu, spada i homoseksualizam. Smatraju kako je homoseksualizam bolest, a homoseksualno ponašanje zlo i grešno, poput pedofilije ili zoofilije (Kubica, 2012).

Dakle, diskurs MW-a dobro je ukorijenjen u konkretnoj poljskoj političkoj tradiciji (Endecja). U diskursu MW-a očite su reference na Romana Dmowskog, a referiraju se i na Felixa Konecznog u tvrdnji kako će “izgraditi katoličku državu poljske nacije” koja će biti “stup europske latinske civilizacije”. Što se tiče ideologije, nju karakterizira organsko shvaćanje nacije i nacionalnog identiteta, prema kojemu nacija predstavlja moralno jedinstvo koje treba čuvati i braniti od vanjskih i unutrašnjih neprijatelja i ideja. Glavni neprijatelj je dekadentni zapad sa svojim liberalnim elementima (sekularizam, samovolja, tolerancija, relativizam, feminizam, LGBT prava) implementiranima u Treću Republiku, kao i političke elite Treće Republike koje zagovaraju tu implementaciju. Iz takvog shvaćanja nacije i prijetnji s kojima se suočava u formi stranih ljudi i ideja, MW manifestira konstitucionalne elemente integralnog nacionalizma. Nadalje, diskursom MW-a dominira naglašavanje dužnosti koje pojedinac ima prema naciji te se od pripadnika nacije traži spremnost na žrtvu. Iz ideoloških i programskih načela proizlazi da MW teži političkoj i moralnoj obnovi nacije, tj. uspostavi novog, moralnog poretka (katoličke države poljske nacije), iz čega proizlazi autoritarnost kao karakteristika njihove ideologije. Konačno, u diskursu MW-a prisutna je demonizacija političkih i društvenih elita Treće Republike, dok se ne divinizira narod, već nacija. Što se tiče posljednjeg, riječ je o izjednačavanju naroda i etnosa, čime nacija preuzima ulogu naroda. Ako prihvatimo posljednju interpretaciju, tada diskurs MW-a karakterizira i treći konstitutivni element radikalne desnice, a to je populizam.

MW je iznimno aktivna na internetu, a posebno se fokusiraju na mlade (Sidorenko, 2008). Inače, na svojim Twitter i Facebook profilima najčešće objavljuju citate crkvenih autoriteta, posebno Ivana Pavla II. i kardinala Wyszynskog. MW je također aktivna u borbi protiv tzv. rodne ideologije. U toj borbi surađuju s udrugama i zakladama kojima je to primarni cilj djelovanja. Tako se primjerice na njihovim profilima na društvenim mrežama mogu vidjeti objave kojima pozivaju građane na tečaj o antiabortivnom djelovanju koji organiziraju zajedno sa Zakladom „Pravo na život“[155], zatim objave u kojima daju podršku prosvjedima

[155] https://twitter.com/MWszechpolska

protiv rodne ideologije ili kritiziraju prosvjede suparničkih skupina. U posljednjih nekoliko godina MW je postao posebno aktivan povodom važnijih nacionalnih blagdana. Najčešće zajedno sa sebi bliskim organizacijama organiziraju marševe obilježavajući važne događaje. Zajedno s Nacionalnim pokretom i Nacionalnim radikalnim kampom (*ONR*), organiziraju najveći takav marš, i to na poljski Dan neovisnosti 11. studenoga.

Marš neovisnosti

Dok ostale europske zemlje 11. 11. 1918. godine komemoriraju kao dan kada je potpisano primirje koje je označilo kraj Prvoga svjetskog rata, Poljska slavi Dan neovisnosti ili, točnije rečeno, ponovno rođenje nakon što je 123 godine bila razdijeljena između Pruske, Austro-Ugarske i Rusije. Nakon Drugoga svjetskog rata, u periodu Narodne Republike Poljske, taj je datum bio osuđen na zaborav. Politika negacije ili zaborava koju su primjenjivale komunističke vlasti imala je utjecaja na oblikovanje kolektivnog sjećanja Poljaka. Prema istraživanjima CBOS-a, još u drugoj polovici devedesetih godina 20. stoljeća samo je nekolicina ispitanika znala odgovor na pitanje što se slavi 11. studenoga i zašto. Današnja percepcija tog datuma potpuno je drugačija i u ispitivanjima javnog mnijenja većina ga ispitanika navodi kao najvažniji poljski praznik ili obljetnicu (CBOS, 2018a).

Od 2010. godine MW organizira javnu proslavu Dana neovisnosti u vidu marša ulicama Varšave pod nazivom Marš neovisnosti (*Marsz Niepodległości*). Znakovito je i da je Marš organiziran nekoliko mjeseci nakon tragedije kod Smolenska. Iako je u prvim godinama Maršu prisustvovalo nekoliko stotina sudionika, događaj je s vremenom izrastao u nacionalno slavlje i atrakciju koja privlači simpatizere iz cijele Europe. U prvim godinama održavanja Marš su pratili sukobi sudionika s policijom, u pravilu uz stotinjak ozlijeđenih s obje strane. Godine 2013. izgorjela je stražarska kućica na ulazu u rusku ambasadu, a u sukobima je ranjeno 12 policajaca. Godine 2014. policija je koristila vodene topove i gumene metke za rastjerivanje skupine maskiranih huligana koji su se odvojili od Marša i bacali kamenje i baklje, uništavajući prometne znakove i autobusna stajališta u Varšavi. Zbog opetovanog nasilja vlasti u Varšavi nekoliko su puta najavljivale zabranu Marša. S druge strane, predsjednik Poljske Bronisław Komorowski predložio je 2011. godine da od 2012. Marš postane službeni događaj na kojem će on predvoditi kolonu. Njegovu su ponudu podržale vladajuća koalicija PO i PSL, ali su se suprotstavili organizatori Marša. Sve u svemu, do

2015. godine događaj je u pravilu bio godišnji izraz bijesa usmjeren protiv vladavine Građanske platforme.

S obzirom na organizatore i njihovu ideologiju, kao i na simboliku koja se koristi na Maršu, neosporno je da je riječ o radikalno ili ekstremistički desnom performansu[156]. U svojim javnim nastupima organizatori Marša tvrde kako su njihovi pokreti posvećeni očuvanju poljsko-katoličke kulture i moralnih vrijednosti. Prema Krzystofu Bosaku[157], organizatorima pokreta "jako je važna vjera" jer je "katolička vjera dio poljskoga nacionalnog identiteta". Cilj je njihova djelovanja da "katolički moral i katolički socijalni nauk budu temelji državne politike, zakona i novog ustava" (Bosak, 2017).

Uobičajena ruta Marša vodi do spomenika Dmowskog, gdje se polažu vijenci. Međutim, na tome pravcu nalazi se i spomenik Pilsudskom. Za vrijeme drugog Marša neovisnosti, 2012. godine, po prvi je put povorka položila cvijeće i ispred spomenika Pilsudskom (Kreminski, 2017). Od tog trena davanje počasti Pilsudskom postalo je dijelom rituala Marša, čime je i Pilsudski inkorporiran u njihovu ideologiju. Možemo reći da je riječ o svojevrsnom nastojanju za pomirenjem povijesnih ličnosti (otaca domovine), a samim time i proširenjem političke platforme i inkorporiranjem nekadašnjih neprijatelja Endecje u suvremenu viziju poljskog društva. Sve u svemu, možemo konstatirati kako su MW i ONR organizacijom Marša na Dan neovisnosti uspjeli uspostaviti Marš kao jednogodišnji ritual, čime su na neki način privatizirali ili konfiscirali nacionalni blagdan.

Skoro od samih početaka održavanja Marša PiS i Jaroslaw Kaczynski pružali su organizatorima javnu podršku. Dana 11. 11. 2012. vodstvo PiS-a, uključujući predsjednika stranke Jaroslava Kaczyńskog, posjetile su u večernjim satima grob Lecha i Marije Kaczyński te sarkofag Józefa Piłsudskog na Wawelu u Krakowu. Tom prilikom Kaczynski se osvrnuo i na nasilnu proslavu Dana neovisnosti: "11. studenoga trebao bi biti festival autentičnih poljskih rodoljuba. Oni domoljubi koji žele da Poljska traje, koji ne žele da se rastopi u bilo kakvim širim strukturama, koji žele da traje poljska kultura i poljska nacija, koji žele da

[156] Najčešće viđen simbol na Maršu je simbol Falange, radikalnijeg krila međuratnog ekstremno desnog pokreta pod nazivom Nacionalni radikalni kamp. Slika prikazuje stiliziranu ruku koja drži mač i nalikuje na oznaku poljske mornarice.

[157] Bosak je od 2004. do 2005. radio kao asistent Macieja Giertycha u Europskom parlamentu, a bio je i zastupnik LPR-a u Sejmu u njegovu sazivu 2005. – 2007.

budemo značajna zemlja, zemlja na koju se računa, oni odbacuju politiku koja je ravnodušna prema poljskim interesima kako u moralnoj tako i u materijalnoj sferi" (Kaczynski, 2012). Dodao je kako se „nada da će sljedeći Dan neovisnosti izgledati drugačije, da glavni grad Republike Poljske neće izgledati kao grad pod invazijom" (*ibid.*). Konačno, rekao je kako se "nada da će neki sljedeći premijeri Republike Poljske ubuduće sudjelovati u proslavi Dana neovisnosti jer je prilično nevjerojatno da poljski premijer ne sudjeluje u proslavi praznika" (*ibid.*).

Tom izjavom Kaczynski je legitimirao Marš kao "manifestaciju patriotizma" i optužio vladajuću koaliciju za njegov nedostatak. Jasno se svrstao uz stranu organizatora Marša i na neki način PiS predstavio kao njihova političkog zagovornika. Štoviše, podrškom Maršu PiS je potaknuo proces integriranja radikalnijeg ili ekstremno desnog diskursa u *mainstream* politiku. Marš je kroz godine prerastao iz inicijative dviju rubnih nacionalističkih organizacija u dobro posjećeni događaj mnogo šireg apela. Toj popularizaciji Marša sigurno su pridonijele i službene osude Marša, kako iz Poljske tako i iz EU-a, koje su ga učinile simbolom otpora protiv liberalne, centrističke vlade tog perioda. Dakle, možemo zaključiti da je do 2015. godine Marš služio kao godišnji izraz bijesa radikalnih i ekstremno desnih organizacija zbog ekonomski i kulturno liberalnog smjera vladanja državom Građanske platforme.

Nacionalni pokret (*Ruch Narodowy*, *RN*)

Nacionalni pokret (*Ruch Narodowy*, *RN*) nastao je oko ideje Marša neovisnosti i angažmana skupina okupljenih oko njega. Priča kaže kako su 11. studenoga 2012., na kraju Marša neovisnosti koji je održan pod sloganom „Vratimo Poljsku" (*Odzyskajmy Polskę*), čelnici MW-a, ONR-a i još nekoliko radikalnih i ekstremno desnih organizacija izrazili želju za izgradnjom Nacionalnog pokreta. U statutu Pokreta opisuju se kao mladi i građanski pokret koji nastavlja slavnu baštinu predratnog nacionalnog kampa ili Endecje jer smatraju kako je nacionalna misao, ukorijenjena u klasičnoj političkoj školi Romana Dmowskog i njegovih nasljednika i prilagođena aktualnim društvenim, gospodarskim i civilizacijskim problemima, najbolji odgovor na izazove suvremenog doba. Kao svoje glavne neprijatelje RN vidi korumpiranu kastu političara koji djeluju u Poljskoj od vremena Okruglog stola. Tvrde kako kombiniraju idealizam i etos služenja naciji s tvrdim realizmom. U početku je bila riječ o društvenom pokretu koji je 2015. preoblikovan u stranku. Međutim, kako sami kažu, cilj je da

RN postane nešto više od stranke, sila koja će promijeniti generacije. Kažu kako im je cilj probuditi Poljake iz stagnacije, a kako bi to postigli, žele aktivirati i organizirati naciju oko ideje izgradnje snažne države na temelju razvijene, svjesne i ponosne Nacije (*Ruch Narodowy*, 2013).

Dana 19. rujna 2013. godine objavljena je idejna deklaraciji (*Deklaracja ideowa*) RN-a pod naslovom "Identitet – Suverenost – Sloboda", iz koje se mogu nazrijeti temeljne vrijednosti za koje se RN zalaže. Kao svoj glavni cilj RN navodi obranu i jačanje poljskoga nacionalnog identiteta te najavljuje borbu s kozmopolitizmom i plitko shvaćenom modernošću, a sve kako bi "naciju ponovno učinili ponosnom i snažnom zajednicom" (*Ruch Narodowy*, 2013). Iz posljednje konstrukcije očito je kako smatraju da je poljska nacija jednom bila ponosna i snažna zajednica i kako to u Trećoj Republici nije slučaj. U ostvarenju svojeg cilja poseban naglasak stavljaju na obitelj, koju smatraju temeljem života zajednice koju treba braniti, jednako kao i pravo na život od začeća. Obitelj shvaćaju kao brak žene i muškarca te predlažu rješenja za poboljšanje životnih uvjeta obitelji kako bi se omogućio demografski razvoj nacije. Rad prije svega vide kao garanciju prosperiteta obitelji te smatraju kako u Poljskoj trebaju raditi samo Poljaci. Da bi pojasnili što za pokret predstavlja obitelj, pozivaju se na tezu kardinala Wyszinskog o tome kako je nacija „obitelj obitelji" i kako iz tog razloga obitelji moraju imati pristojne uvjete za rađanje i rast djece. Dakle, i za RN obitelj predstavlja temeljnu jedinicu društva, iz čega slijedi da ona treba biti i nositelj određenih prava. U svojoj deklaraciji predlažu razne mjere koje bi trebale pomoći obiteljima, posebno onim siromašnijima i s više djece (*Ruch Narodowy*, 2014).

Inzistiraju na suverenosti države, koju smatraju osnovnim instrumentom za ostvarivanje nacionalnih interesa. S jedne strane, fokusiraju se na domaći kontekst, u kojem sebe predstavljaju kao aktere koji će državu vratiti iz ruku korumpiranih elita, financijskih oligarha i oportunista koji realiziraju samo strane interese. S druge strane, suverenost razmatraju u kontekstu položaja Poljske unutar EU-a. O tom odnosu i svojim planovima kažu sljedeće:

> "Poljaci i Europljani trebaju dobrovoljnu gospodarsku suradnju. Nije potrebna superdržava koju vodi centralistička birokracija u Bruxellesu. Otkazat ćemo federalistički Ugovor iz Lisabona i zamijeniti ga ugovorom o suverenitetu, vraćajući političku slobodu narodima Europe. Moć će se iz sjedišta EU-a vratiti u prijestolnice

> nacionalnih država. Vratit ćemo nadmoć poljskog ustava nad pravom EU-a i nad skrivenom moći sudaca Suda EU-a. Odbacit ćemo fiskalni pakt kojim se briselski birokrati mogu miješati u državni proračun usvojen u Varšavi. Nećemo dopustiti Poljskoj da se pridruži bankarskoj uniji putem koje tehnokrati iz Europske središnje banke u Frankfurtu žele zamijeniti nacionalni financijski nadzor nad bankama, fondovima i zadružnim štednim i kreditnim unijama. Uklonit ćemo nezakonito izvješene zastave EU-a s javnih zgrada Republike Poljske, na kojima će se vijoriti samo bijela i crvena zastava" (*ibid.*, 2014).

Dakle, u kontekstu EU-a traže obnovu Republike i obranu poljskih interesa protiv međunarodnih snaga i birokracije u Bruxellesu. Podržavaju izgradnju Europe nezavisnih naroda, temeljenih na dobrovoljnoj gospodarskoj suradnji. Zalažu se i za ekonomsku suverenost koji proizlazi iz jake države. Osnovna je teza kako su poljsko gospodarstvo i poljska industrija uništeni "neokolonijalnim ekonomskim modelom" (*ibid.*). Kao rješenje vide neku vrstu ekonomskog nacionalizma i suverenosti države u vezi s gospodarskim temama. Od konkretnijih mjera, zalažu se za jaki zlot, više poreze korporacijama, a niže malim i srednjim kompanijama, smanjenje javnog duga i energetsku neovisnost (*ibid.*). Također, dominira diskurs otpora prema stranim kompanijama, dok se s druge strane zalažu za repolonizaciju istih, a posebno poljske zemlje. Štoviše, predlažu da "Poljska treba nacionalno zemljišno vlasništvo" (*ibid.*).

Zalažu se i za suverenost kulture jer smatraju kako je nacija neovisna samo onda kada je mišljenje njezinih elita neovisno o vanjskim centrima i kada je ono ukorijenjeno u vlastitoj povijesti. Smatraju kako čovjek može biti istinski slobodan samo unutar zajednice, zbog čega RN "brani slobodu od ugroza liberalizma". Odmah zatim naglašavaju da "Poljaci imaju svoje bogate tradicije razmišljanja o slobodi", čime implicitno tvrde da su liberalizam i njegov naglasak na individualnoj slobodi nešto uvezeno i strano poljskoj kulturi. Smatraju kako prava bez dužnosti nemaju smisao postojanja te kako svaki Poljak ima obveze koje proizlaze iz pripadanja nacionalnoj zajednici (*ibid.*). Smisao svojeg djelovanja vide u preobrazbi domovine prema gore navedenim načelima iz Deklaracije. Kažu kako je središte njihova političkog mišljenja nacija, koju shvaćaju kao kulturnu zajednicu generacija – prošlih,

sadašnjih, budućih. Tako shvaćenu naciju smatraju jedinim legitimnim gospodarem u svojoj državi i bore se za Poljsku Poljaka (*ibid.*).

Najavljuju borbu protiv liberalne demokracije i "demo-liberalnih tendencija". Tvrde kako "Poljaci trebaju državu poljske nacije. U nacionalnoj državi domaćin je država koja ne vrši moć u ime liberalne, socijalističke ili druge ideologije, već radi ostvarenja klasično shvaćenoga općeg dobra. Opće dobro prepoznaje se u svjetlu naravnog prava i analizom nacionalnih interesa" (*ibid.*). S druge strane, smatraju kako liberalna demokracija „u svojoj biti ukida kategoriju općeg dobra, potkopava naravni zakon i ostaje slijepa za sudbinu nacionalne zajednice" (*ibid.*). Smatraju kako je došlo vrijeme da se u Poljskoj razbije „umjetno presađivanje demokratske doktrine u liberalizam… i da se ponovno otkriju tradicije nacionalne demokracije" (*ibid.*).

Također ističu mlade i tvrde kako će sadašnje formiranje mladih odlučiti o tome kakva će Poljska biti u budućnosti. Ne pristaju na daljnje podvrgavanje mladeži obrazovnim eksperimentima i liberalno-lijevoj propagandi koji dolaze iz medija i kulturnih institucija. U tom kontekstu, tvrde kako će "pokušati prekinuti dominaciju elita s Okruglih stolova u medijskoj sferi" (*ibid.*). Umjesto za liberalno-lijevu propagandu, zalažu se za domoljubno obrazovanje u školama, obrazovanje u klasičnom duhu, a stavljaju naglasak i na popularizaciju sportskog načina života.

Traže poštovanje za veliku poljsku povijest i "priznanje njezina odgovarajućeg mjesta u Europi". U izlaganju narativa poljske povijesti ističu kako su Poljaci bili "bedem kršćanstva", kako su imali "civilizacijsku misiju u pograničnim zemljama" i kako su "izgradili dom za mnoge različite narode" (*ibid.*). Ističu i kako su Poljaci "jedini na kontinentu… obranili Europu od militantnog islama u blizini Beča". Tvrde kako je nužno "podsjetiti narode zapadnog svijeta na slavnu poljsku povijest, na naša civilizacijska dostignuća i pravo na nacionalni ponos" (*ibid.*). Zalažu se za obranu tradicionalnih vrijednosti jer su one ukorijenjene u tradiciji. Riječ je o moralnim načelima proizašlim iz naravnog zakona koja u Poljskoj vrijede još od vremena krštenja Poljske, kojim je ona pripala krugu katoličke i latinske civilizacije. Upozoravaju kako se "danas Europom valjaju ideologije koje su neprijateljske prema univerzalnom naravnom zakonu i uništavaju zdrav moral" te kako ih se "u Poljskoj mora zaustaviti". Konkretno, misle na "neutraliziranje propagande pederasta",

“blokiranje provedbe tzv. rodne ideologije” i “blokiranje ofenzive kulturnog marksizma” (*ibid.*). Konačno, zalažu se za militarizaciju nacije. Smatraju kako Poljskoj treba nacionalna sigurnost i obnavljanje vojničkog duha. Smatraju kako “oružana snaga određuje sudbinu država” i kako je “odgovarajući odgovor na prijetnje našeg vremena militarizacija nacije, odnosno priprema za sve nasilne okolnosti“(*ibid.*, 2014).

Radio Marija

Već smo ranije spomenuli iznimni utjecaj koji je otac Tadeusz Rydzyk preko Radio Marije izvršio na radikalno desnu scenu u Poljskoj. Od samih početaka Treće republike pa sve do danas, mediji oca Rydzyka pokazali su se kao ključni za sve političke aktere u Poljskoj koji su računali na desno orijentirano biračko tijelo. Taj utjecaj Rydzyk je prije svega ostvario stvaranjem medijskog i društvenog carstva koje se pokazalo kao izniman mobilizacijski resurs. Između 1992. i 2010. Rydzyk je stvorio mrežu organizacija i medija koncentriranih oko Radija Marije, uključujući novine, TV stanicu, izdavačke kuće, brojne lokalne klubove slušatelja Radija Marije kao i brojne zaklade. Jedna je od najvažnijih organizacija zaklada „Lux Veritatis“, koja kao svoju aktivnost navodi „potporu Katoličkoj crkvi u proglašenju Radosne vijesti, … širenje etičkih principa temeljenih na Dekalogu i … promicanje poljske kulture vezane uz kršćanstvo“[158]. Zaklada je 2003. godine dobila dozvolu za emitiranje televizijskog programa pod nazivom „TV Trwam“ (‘trajem’ ili ‘ustrajem’). Televizijski kanal u osnovi nalikuje na radijski, a svoj signal odašilje diljem zemlje zahvaljujući digitalnoj televiziji koja omogućuje gledanje kanala kroz klasične antene. Slijede dnevne novine „Naš dnevnik“ (*Nasz Dziennik*), čiji je prvi broj izašao 1998., zatim izdavačka kuća „Servire Veritati – Institut za nacionalno obrazovanje”, koja objavljuje knjige koje promoviraju kršćanske vrijednosti. Zaklada „Naša budućnost“ ostvaruje ciljeve na području obrazovanja, promiče poljsku kulturu i nacionalni, kulturni identitet u poljskim medijima, a dio je njezine djelatnosti i Visoka škola društvene i medijske kulture u Torunu[159], koja je s radom počela još 1993. godine. Osim medija, stvorena je i mreža organizacija kako bi se integrirala publika medija u Rydzykovu vlasništvu. Primjerice, *Rodzina Radia Marija* (Obitelj Radija Marija) i *Koła Przyjaciół Radia Maryja* (Krugovi prijatelja Radija Marije) lokalne su organizacije

[158] https://luxveritatis.pl/

[159] http://www.fnp.pl/fnp/index.php?option=com_content&view=article&id=84&Itemid=578

slušatelja. Njihov je cilj „pomoći ljudima da pronađu Boga i promovirati domoljublje i nacionalne vrijednosti" (Napierala, 2014). Osim već spomenutim političkim strankama, Radio Marija[160] svoje je medijske i organizacijske resurse stavio na raspolaganje različitim organizacijama čije je djelovanje u skladu sa svjetonazorom oca Rydzyka.

Dakle, Rydzyk je uspio stvoriti mreže kolektivnog djelovanja za koje su karakteristične i mikromobilizacijske i makrokoordinacijske strukture (Osa, 2003) kao i stvaranje konkretnog identiteta "slušatelja Radija Marije", čime je svoje medijsko carstvo uspio preobraziti u društveni pokret s jasnim ciljevima. Dakle, osim u stvaranju mobilizacijske infrastrukture, Rydzyk je bio uspješan i u promociji vlastite vizije Poljske i poljskoga nacionalnog identiteta. Prije svega, riječ je o identifikaciji katolicizma i poljskosti, kao i inzistiranju na tome da je blagostanje Katoličke crkve u Poljskoj identično blagostanju Poljske (Napierala, 2014: 540). Kao što smo već naveli ranije, Radio Marija svoj je medijski prostor ciljano otvorio gubitnicima procesa transformacije. S druge strane, vodio je "rat" protiv svih koji su se suprotstavili dominantnoj ulozi Crkve u Trećoj Republici i koji su se usprotivili njezinu izravnom političkom djelovanju. Konačno, uspio je uvjeriti prve (gubitnike transformacije) da su za sve njihove nedaće krivi ovi drugi (nove liberalne i postkomunističke elite). Svoje slušatelje i njihovo nezadovoljstvo usmjerio je na teme moralnosti, novog Ustava, pobačaja[161] i homoseksualnosti. U posljednjih nekoliko godina, točnije od početka rasprave o Istanbulskoj konvenciji medijski koncern RM je najaktivniji u borbi protiv tzv. rodne ideologije te daje medijski prostor i podršku raznim organizacijama koje se bore protiv svih aspekata Konvencije.

Diskurs oca Rydzyka i njegova medijskog koncerna može se svesti na jedan narativ s jednostavnim zapletom lakim za razumijevanje: poljski nacionalni identitet (koncept Poljak-katolik) ugrožen je liberalnim utjecajem uvezenim sa Zapada. Iako ima razne manifestacije, upravo je liberalizam zajednički nazivnik svih pojava kojima se Rydzyk suprotstavlja. Za

---

[160] Radio Marija posebno je aktivan u godišnjim marševima za život i obitelj (*Marsze dla Życia i Rodziny*) kao i u marševima za „obranu Smolenskog križa" koji je postavljen ispred predsjedničke palače u Varšavi nakon pada predsjedničkog aviona u Rusiji (Pedziwiatr, 2015).

[161] Godine 1996. u Poljskoj je na poziv RM-a gostovao Bernard Nathanson, tvorac programa pobačaja u Sjedinjenim Američkim Državama koji je nakon obraćenja ostatak života posvetio obrani nerođene djece. Već tada je na inicijativu Poljskog saveza pokreta za obranu života i uz pomoć Radija Marije održan skup u Varšavi na kojemu se okupilo preko sto tisuća ljudi (Madera, 2003).

liberalizam Rydzyk kaže sljedeće: „Radio sam nekoliko godina izvan Poljske, vidio sam što je što. Kažem, Bože sačuvaj Poljsku od ovoga, od ovog liberalizma… od ove liberalne ideologije koja je gora od komunističkog ili nacističkog totalitarnog sustava" (Rydzyk, 1998). Dakle, od dva sustava koji su najviše naškodili Poljskoj i Poljacima gori je samo liberalizam. To neprijateljstvo prema liberalizmu prelilo se na EU, koju Rydzyk naziva "novim Sovjetskim Savezom" (Rydzyk, 2018). Dakle, i proces implementacije liberalne demokracije kao i integracija Poljske u EU predstavljaju procese pozapadnjenja Poljske, procesa koji prema Rydzyku i Radiju Mariji predstavljaju propast Poljske.

Prema analizi Tomale-Kazmierczak, u diskursu Radija Marije dominira teza da „katolik ne može biti liberal ili liberalni katolik jer je mješavina liberalizma i katolicizma destruktivna" (Tomale-Kazmierczak, 2015). S obzirom na to da je katoličanstvo neodvojivi dio poljskosti, iz tih premisa dolazi se do zaključka da su liberalizam i poljskost nespojivi. Da je liberalizam najveći problem za oca Rydzyka i Radio Mariju, svjedoči i činjenica da se tijekom molitvi na Radiju mogao čuti poziv vjernicima da se mole za „Božju pomoć u borbi protiv liberala i njihova razornog utjecaja na Poljsku" (Napierala, 2014). I dok odbacuju liberalizam i EU, Radio Marija promovira uvjerenje da bi se društveni poredak trebao temeljiti na objedinjavajućem moralnom kodeksu i da se društveni problemi mogu riješiti samo potpunim nametanjem jednog takvog moralnog kodeksa. Također, riječ je o uvjerenju da postoji samo jedan način vođenja „dobrog života" i da bi svi Poljaci trebali slijediti taj način (Pędziwiatr, 2015).

Uz liberalizam i EU, u eteru Radija Marije kao neprijatelji Poljske i poljskoga nacionalnog identiteta najčešće su portretirani Židovi. Prema Krzeminskom, upravo je kroz eter Radija Marije antisemitizam postao legitimnim dijelom javnog diskursa u Poljskoj (Krzeminsky, 2009). Otac Rydzyk u eteru RM-a državnu televiziju često oslovljava kao „TELAViziju"[162], sugerirajući kako njome dominiraju Židovi, što se uklapa u osnovni narativ Radija o židovskoj zavjeri na štetu Poljske. Prema Pankowskom, Radio Marija jest najsnažniji diseminator antisemitskog diskursa u posljednjih 25 godina, što dokumentira brojnim izvješćima Udruženja „Never Again", Anti-defamacijske lige, Vijeća Europe i drugih organizacija (Pankowski, 2016). Te navode potvrđuje i analiza radijskog sadržaja

Maszkowskog, koji zaključuje kako RM predstavlja najaktivniji izvor antisemitizma u Poljskoj (Maszkowski, 2006). Konačno, Rydzyk je u svojim kritikama najoštriji prema Adamu Michniku i njegovoj *Gazety Wyborczy*, koju u svojim medijskim nastupima naziva "sotonskim gnijezdom" (Głuchowski i Hołub, 2013). Izbor Michnika kao neprijatelja ne čudi s obzirom na to da se u Michnikovu liku ujedinjuju dva najveća neprijatelja prema Rydzykovu sudu, a to su elite Treće Republike i Židovi.

Kada je PiS 2007. izgubio vlast, otac Rydzyk svoju je energiju usmjerio na napade na vladajući PO, intenzivirajući svoj populistički diskurs o obrani običnog čovjeka. Ovaj put staje u obranu građana koji su žrtve države, čime implicira i naglašava otuđenost vladajućih elita i izražava fundamentalno negativnu evaluaciju „liberala" na vlasti u to vrijeme. Središnja emisija u kojoj su najeksplicitnije iznošeni stavovi oca Rydzyka ostala je emisija *Nedovršeni razgovori*. I dok su kroz devedesete i početkom novog tisućljeća emisijom dominirale teme poput novog Ustava, vjeronauka i prisutnosti vjerskih simbola u javnoj sferi, u posljednjem desetljeću emisija se sve više fokusirala na teme kao što su integracija Poljske u EU, strana ulaganja, privatizacija, liberalizam, homoseksualnost, rodna ideologija, feminizam, umjetna oplodnja, spolni odgoj, pa čak i energetska sigurnost Poljske (Napierala, 2014).

U lipnju 2011. Rydzyk je gostovao u Europskom parlamentu na poziv europskih konzervativaca (*European Conservatives and Reformists*, *ECR*) i tom je prilikom izjavio da je "tragedija Poljske što njome od 1939. ne vladaju Poljaci – već oni koji ne vole na poljski način i koji nemaju Poljsku u srcu" (Rydzyk, 2011). Rydzyk je također ustvrdio kako je Poljska i dalje totalitarna država. Povodom te izjave Ministarstvo vanjskih poslova uputilo je prigovor Vatikanu. U Rydzykovu obranu stala su tri zastupnika PiS-a koja su napisala pismo premijeru Tusku žaleći se da Ministarstvo vanjskih poslova koristeći državni aparat napada pravo oca Rydzyka na slobodu govora[163]. Međutim, nisu bili jedini koji su stali u obranu oca Rydzyka. Vladina formalna protestna nota dostavljena je apostolskom nunciju u Poljskoj ocu Celestinu Miglioreu. U noti je Vatikan zamoljen da spriječi buduće javne istupe Rydzyka, koji sramoti Poljsku, i da zaustavi njegove poduzetničke i političke aktivnosti. Međutim, Vatikan je stao u obranu Rydzyka. Migliore je optužio Tuska da sramoti svećenike, a zastupnike lijevog SLD-a da napadaju Rydzyka. Konačno, Migliore je ustvrdio kako se „niti jednom

[163] http://www.thenews.pl/1/9/Artykul/46707,Controversial-Radio-Maryja-priest-sparks-latest-outrage

građaninu, pa ni svećeniku, ne može zabraniti da daje politička mišljenja i politički djeluje“ (Migliore u Nuzzi, 2013). Rydzyka se često moglo vidjeti na raznim protestima protiv vlade PO-a za cijelo vrijeme njezina trajanja[164]. Sam Rydzyk ne krije kako mu je cilj “izgraditi nacionalno-katoličku Poljsku, utočište običaja i bogoslužja” i kako je za vrijeme vladavine PO-a postao protivnikom poljske stvarnosti (*kontestatorem polskiej rzeczywistości*) (Głuchowski i Hołub, 2013: 15).

Zaključno, možemo reći kako je glavni razlog uspjeha i političke moći i utjecaja RM-a višemilijunsko slušateljstvo, dobro organizirane lokalne građanske organizacije koje čine „obitelj“ Radija Marije, mreža kulturnih, medijskih i obrazovnih institucija u vlasništvu RM-a te stavovi i vrijednosti koje od početaka svojeg djelovanja RM propagira i s kojima se velik dio njegovih slušatelja identificira. Riječ je o specifičnom svjetonazoru koji ujedinjuje nacionalistički i fundamentalno katolički pogled prije svega na poljsku državu i poljsko društvo, a onda i na svijet u cjelini. Osnovna struktura pogleda na svijet RM-a i njegovih slušatelja jest sljedeća: nacionalizam, katolički fundamentalizam, antisemitizam, homofobija i antiliberalizam. Konačno, Radio Marija stavio je sve svoje resurse u funkciju nastojanja PiS-a da pobijedi na predsjedničkim i parlamentarnim izborima 2015. godine. Na proslavi 24. godišnjice emitiranja Radija sam Jaroslaw Kaczynski u eteru RM-a izjavio je kako ne bi uspjeli pobijediti na izborima bez Radija Marije[165]. Istog je stava i Lech Walesa, koji je u intervjuu za *Gazetu Wyborczu* (8. 7. 2017.) konstatirao kako PiS „ne bi bio ovdje da nije bilo oca Rydzyka“ i kako je riječ o „najopasnijem i najjačem elementu koalicije“[166].

Mobilizacija organizacija u borbi protiv tzv. rodne ideologije

Kao što smo pokazali, pobjeda PO-a na parlamentarnim izborima označila je mobilizaciju i dodatnu radikalizaciju radikalno desnih društvenih skupina i medija, poput Svepoljske mladeži, Nacionalnog pokreta i Radija Marije. U isto vrijeme, koristeći benevolentnost i proeuropski smjer vladajućeg PO-a, feminističke i LGBT organizacije ponovno su

[164] http://www.businessinsider.com/ap-poland-to-fund-private-college-run-by-controversial-priest-2016-1

[165] https://www.economist.com/news/europe/21684826-attack-judicial-independence-reveals-governments-ideology-courting-disaster

[166] https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-18/religion-and-power-reunite-in-modern-poland

intenzivirale svoje djelovanje vezano uz prava žena i LGBT osoba te su postajale sve vidljivije. Mobilizacija tzv. lijevih i liberalnih organizacija proizvela je reakciju radikalno desnih organizacija. U tom periodu upravo zahtjevi za većim pravima koje su iznijele feminističke i LGBT organizacije postaju glavnom metom napada Katoličke crkve i radikalno desnih organizacija. Potonji su smatrali kako spomenuti zahtjevi predstavljaju glavnu prijetnju tradicionalnim nacionalnim vrijednostima poput obitelji i nacije. Situacija je kulminirala 2012. godine, kada je u Poljskoj započela rasprava o prihvaćanju Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama, tzv. Istanbulske konvencije (Grzebalska, 2016). Naime, Konvenciju je Katolička crkva označila kao nositelja "rodne ideologije" koja je duboko ukorijenjena u marksizmu i destruktivna po čovječanstvo, osobne veze i društvo u cjelini (Korolczuk, 2014). Kako to u svojoj analizi pokazuju Szwed i Zielinska, Katolička crkva u Konvenciji je vidjela prijetnju tradicionalnoj obitelji i promociju seksualnosti (Szwed i Zielinska, 2017). I dok je poljska Vlada Konvenciju ipak ratificirala (18. 12. 2012.), cijela rasprava o Konvenciji poslužila je kao okidač određenim skupinama za obračunavanje s tadašnjom vladom na čelu s Građanskom platformom. Naime, u tijeku rasprave o (ne)prihvaćanju Konvencije počele su nicati mnoge nevladine udruge i inicijative koje su, uz Katoličku crkvu, postale nositeljima borbe protiv tzv. rodne ideologije. Rodna ideologija za te je organizacije počela funkcionirati kao zajednički nazivnik za sve pojave koje, prema njihovu sudu, prijete poljskoj djeci i tradicionalnoj poljskoj obitelji. Redom, riječ je bila o pobačaju, prizivu savjesti, spolnom odgoju, medicinski potpomognutoj oplodnji, kontracepcijskim pilulama, pravima žena i LGBT osoba, jednom riječju o politikama moralnosti. U nastavku ćemo najprije predstaviti neke od najistaknutijih organizacija i pokreta koji su nastali ili su intenzivirali svoje djelovanje u tom periodu. Nakon toga, pokazat ćemo na konkretnim slučajevima ili kampanjama kako je PiS preuzimao diskurs tih organizacija i kako je uspio građanske inicijative i kampanje koje su te organizacije pokretale predstaviti kao teme do kojih mu je stalo i za koje se također zalaže. Na neki način, uspio je sebe predstaviti kao politički izraz tih istih inicijativa i kampanji.

Jedna je od prvih i najutjecajnijih desnih nevladinih organizacija s kršćanskim predznakom u Poljskoj Udruženje kršćanske kulture *fra Piotr Skarga* (*Instytut Edukacji Społecznej i Religijnej im. Ks. Piotra Skarga*). Osnovano je u srpnju 1999. u Krakowu po uzoru na svjetski poznatu Udrugu za obranu tradicije, obitelji i imovine (*Association for the Defense of*

Tradition, Family and Property, *TFP*). Udruženje organizira razne građanske inicijative, obrazovne aktivnosti poput znanstvenih skupova, predavanja i konferencija, a izdaje i knjige i časopise. Godine 2013. Udruženje kršćanske kulture *fra Piotr Skarga* osnovalo je Institut za pravnu kulturu *Ordo Iuris* (u nastavku Institut), koji djeluje kao nevladina organizacija u obliku zaklade. Institut je na svojoj mrežnoj stranici predstavljen kao istraživački centar koji povezuje znanstvenike i pravne stručnjake koji brane konzervativne vrijednosti u primjeni zakona. Prema Institutu, „ljudi se vrlo često suočavaju s različitim radikalnim ideologijama koje agresivno dovode u pitanje postojeći društveni poredak. Takve ideologije nisu usmjerene na poboljšanje ili izlječenje društva, već nastoje uništiti njegove temelje" (Ordo Iuris, 2020a). Vođeni idejom pravnog poretka (*ordo iuris*) vjeruju da postoji „potreba da se pravnici aktivno uključe u obranu Ustava" (*ibid*.). Njihove pravne aktivnosti uključuju zaštitu života od začeća do prirodne smrti, braka kao zajednice muškarca i žene, slobode savjesti i ekonomske slobode. Inače, Institut *Ordo Iuris* analizira i kontinuirano prati procese usvajanja novih zakona u Sejmu te sudjeluje na javnim konzultacijama koje provode ministarstva i razni odbora Sejma i Senata.

Jedna od vodećih nevladinih organizacija uključenih u „rat protiv rodne ideologije" jest Zaklada Mame i tate (*Fundacjy Mamy i Taty*), koja djeluje od 2010. godine. Zaklada organizira različite inicijative i kampanje čiji je glavni cilj zaštita djece i obrana tradicionalne poljske obitelji. U listopadu 2010. godine Zaklada je objavila dokument pod naslovom „Protiv slobode i demokracije – politička strategija LGBT lobija u Poljskoj i svijetu – ciljevi, alati i posljedice" („*Przeciw wolności i demokracji – Strategia polityczna lobby LGTB w Polsce i na świecie: cele, narzędzia, konsekwencje*"). Prema autorima, cilj je izvještaja uvesti valjane i relevantne argumente u javnu raspravu o stvarnim ciljevima i posljedicama političkog lobija LGBT-a u Poljskoj i svijetu (Fundacjy Mamy i Taty, 2019). Kao što je iz samog naslova vidljivo, glavni je argument da realizacija LGBT skupina ide protiv slobode i demokratske volje „normalne" većine u Poljskoj.

Centar za potporu inicijativama za život i obitelj (*Centrum Wspierania Inicjatyw dla Życia i Rodziny*) koordinator je Marša za život i obitelj (*Marsze dla Życia i Rodziny*), koji organizira zajedno s Udruženjem *fra Piotr Skarga* i drugim srodnim organizacijama. Inače, Marš služi kao jedno od najvažnijih okupljanja svih značajnijih *pro-life*, *pro-family* i *anti-gender*

organizacija. Prvi Marš održan je 2006. godine u Varšavi, a prisustvovalo mu je 2000 ljudi. Kroz godine Marš je rastao, a 2012. godine održao se u 40 poljskih gradova s desecima tisuća sudionika. Valja istaknuti kako je jedan od medijskih pokrovitelja marša *Nasz Dziennik*, list u vlasništvu Radija Marije. U Centru tvrde kako idu na ulice i zahtijevaju prava za one koji se ne mogu braniti, a to su djeca prije rođenja koja u Poljskoj mogu biti lišena života zbog njihove invalidnosti ili okolnosti začeća. U Centru tvrde kako su se organizirali da bi javno svjedočili o dvjema temeljnim istinama na kojima se temelji naša civilizacija i postojeći društveni poredak: a) svako ljudsko biće ima pravo na život od začeća do prirodne smrti, b) obitelj koja se temelji na neodvojivom braku između žene i muškarca, otvorenog za primanje i odgoj djece, temelj je za pravilno funkcioniranje društva. Smatraju kako te istine, koje su se donedavno smatrale očitima, sve više napadaju promotori takozvanih „civilizacija smrti“ i „diktatura relativizma“. Iz tog razloga poduzimaju akcije i podupiru inicijative koje pružaju podršku liječnicima koji se pozivaju na priziv savjesti, protive se kontracepcijskim sredstvima, bore se za prava roditelja i prava nerođene djece te provode kampanje obrane djece od LGBT propagande (Centrum Życia i Rodziny, 2020). Godine 2012. organizatori marševa iz nekoliko desetaka gradova prihvatili su zajedničku izjavu u kojoj navode kako „Poljska treba promjenu i novi poredak koji će se temeljiti na poštivanju ljudskog života i priznavanju obitelji kao središnje institucije društvenog poretka i temelja za zdrav kulturni, društveni i ekonomski poredak” (Marsz dla Życia i Rodziny, 2020). Među ostalim inicijativama, Centar izdaje i *anti-gender* certifikat za škole i vrtiće. U 2015. godini 200 poljskih škola i vrtića posjedovalo je taj certifikat (Grzebalska, 2015).

Zaklada „Pro – Pravo na život“ (*Pro - prawo do życia*) provodi aktivnosti usmjerene na zaštitu ljudskog života od trenutka začeća do prirodne smrti, jačanje položaja obitelji kao temelja društvenih odnosa, podupiranje institucije braka kao puta k sreći, izgradnju javne svijesti koja pridonosi svjesnom roditeljstvu, podržavanje roditeljskih stavova kroz aktivnosti na području odgoja, kulture i znanosti, izgradnju obrazovnog sustava čija je svrha osnaživanje slobode i služenja drugima (Pro - Pro - prawo do życia, 2018). Organiziraju ustavne inicijative, *prolife* izložbe i treninge za svoje aktiviste[167]. Organizirani su na način da Zakladu čine mreže tzv. ćelije (*komorke*), kojih diljem Poljske ima preko 60. Kod regrutiranja članova,

[167] Na njihovoj mrežnoj stranici stoji kako su sakupili 206 000 potpisa u periodu od 2011. do 2018. godine, organizirali 232 *prolife* izložbe i 135 treninga diljem Poljske.

daju opcije da se djeluje *online* i *offline* te potiču posjetitelje svoje mrežne stranice da osnuju ćeliju u svojem kraju ako je još nema, te nude treninge i tečajeve kako pokrenuti ćeliju. Kažu kako „djeluju u cijeloj Poljskoj, organiziraju stotine izložbi i performansa, djeluju na zakone i pokreću ustavne inicijative". Inače, inicijatori su i organizatori mreža *prolife* skupina pod nazivom „Stop pobačaju".

Zaklada „Život i obitelj" (*Fundacja Życie i Rodzina*) još je jedna udruga specijalizirana za borbu protiv pobačaja. Na stranicama udruge stoji kako se Zaklada bori protiv zločinačkog pobačaja i raširene seksualne devijacije. Provode obrazovanje za branitelje života i obitelji, izlaze na ulice i gradove i pred bolnice kako bi pokazali istinu o pobačaju, organiziraju izložbe na kojima demaskiraju homoseksualizam, provode edukacije i informiranje građana. U Zakladi kažu kako „žele biti tamo gdje neprijateljske ideologije napadaju djecu i obitelji" (Fundacja Życie i Rodzina, 2020).

Inicijativa „Stop seksualizaciji naše djece" (*Inicjatywie Stop Seksualizacji Naszych Dzieci*) organizacija je koju je pokrenula grupa roditelja u listopadu 2013. godine. Kako sami kažu, riječ je o "roditeljskom pokretu usmjerenom protiv permisivnog seksualnog obrazovanja (tip B) u poljskim školama" (Inicjatywie Stop Seksualizacji Naszych Dzieci, 2020). Zabrinuti su zbog „smjernica WHO-a i sustavnog uvođenja pornografskih sadržaja u obrazovanje, koje često karakteriziraju različite vrste devijacija" (*ibid*). Stoga su „odlučili pokrenuti tipičnu informativnu i edukativnu kampanju za druge roditelje i odgajatelje, kojima je dobrobit djece pri srcu" (*ibid*). Inicijativa se uglavnom usredotočila na informacijske aktivnosti i otkrivanje „istinskog cilja pristaša seksualnog obrazovanja, pod kojim se skriva snažna doza demoralizirajućeg napada na obitelj" (*ibid*).. Inicijativa „Stop seksualizaciji naše djece" također sudjeluje u Maršu za život i obitelj.

Poljska filijala CitizenGo[168] djeluje od rujna 2013. godine, tj. od samih početaka postojanja globalne organizacije CitizenGo. Na njihovoj mrežnoj stranici stoji kako je „CitizenGo poljska zajednica aktivnih građana koji zajednički brane život, obitelj kao i ona

---

168 CitizenGO iznimno je konzervativna organizacija za zagovaranje osnovana u Madridu 2013. godine. Organizacija promiče peticije u 50 zemalja, uglavnom one koje se protive istospolnim brakovima, pobačaju i eutanaziji. Kao što stoji na mrežnoj stranici poljske filijale, „CitizenGO zajednica je aktivnih građana koji surađuju koristeći *online* peticije, rade na zaštiti i unapređenju života, obitelji i ljudskih prava", a svojim djelovanjem žele „osigurati da oni koji su na vlasti poštuju ljudsko dostojanstvo i prava pojedinaca" (CitizenGo, 2020).

osnovna prava i slobode koje proizlaze iz dostojanstva čovjeka“. Između ostalih općih i univerzalnih prava, posebno se ističu pravo na život od njegova začetka do prirodne smrti, pravo na slobodu obrazovanja i pravo na brak, koji se shvaća kao zajednica muškarca i žene, kao i pravo na odgoj svoje djece. Svoju djelatnost temelje na kršćanskoj antropologiji i polaze od kršćanske vizije čovjeka i njegove zajednice. Tvrde kako je CitizenGO forma davanja glasa onoj skupini ljudi koju obično nitko ne sluša (CitizenGo, 2020).

Preko njihove mrežne stranice skupljaju se potpisi za nemali broj inicijativa iz čijih se naziva dade iščitati smjer i ciljevi njihova djelovanja. Pa tako redom organiziraju peticije protiv diskriminacije *prolife* stavova, protiv roda u sportu, protiv homoseksualnih likova u Disneyevim crtanim filmovima, protiv Istanbulske konvencije, za neradnu nedjelju, za kažnjavanje svakoga tko Poljake naziva nacistima, fašistima, ksenofobima i rasistima, protiv financiranja javnim sredstvima parade ponosa, za obranu ustavne klauzule o prizivu savjesti za farmaceute, itd. Od 16. 9. 2013., i prve peticije „Branimo vrtićku djecu od rodne ideologije“, CitizenGo Poljska organizirao je oko 260 peticija. Pozicija aktivista CitizenGo Poljska jest sljedeća: polazeći od kršćanske (i nacionalističke) vizije čovjeka i njegove zajednice, ukazuju na pojave u društvu koje odskaču od te vizije i aktiviraju se oko nastojanja da se te pojave uklone. Smatraju da predstavljaju veliku većinu društva i reagiraju svaki put kada javne ili državne institucije odmaknu u svojem djelovanju od njihova svjetonazora, bilo to financiranjem, iniciranjem, organiziranjem ili provođenjem mjera koje nisu u skladu s njihovom svjetonazorom (*ibid*).

CitizenGo samo je jedna od nekolicine organizacija specijaliziranih za *online* peticije. Protestuj.pl još je jedan portal koji služi kao mjesto na kojemu građani mogu pokrenuti proteste, peticije i društvene inicijative. Na portalu piše kako je primarni cilj njihove djelatnosti braniti kršćanske vrijednosti, tradicionalni model obitelji, ljudski život i dostojanstvo, pravo na slobodu izražavanja i privatno vlasništvo (Protestuj.pl, 2020). Inače, portal je pokrenulo Udruženje kršćanske kulture *fra Piotr Skarga*. Slijedi portal MamWplyw.pl, koji omogućuje građanima sudjelovanje u kampanjama koje provodi Institut *Ordo Iuris*. Na portalu tvrde kako su portal pokrenuli da bi građanima pružili učinkovito sredstvo preko kojeg mogu utjecati na društvenu stvarnost. Ideja je da sami građani mogu reagirati na određene društvene probleme. Portal im daje prostor za inicijativu u obliku peticije, a Institut im osigurava pravnika i medijsku komunikaciju. Nakon svake kampanje na

portalu je prikaz aktivnosti koje su poduzete paralelno s peticijama. Kako kažu na portalu, cilj je da svatko može vidjeti kakav je niz događaja pokrenula njegova angažiranost i da svatko nakon kampanje može reći: „Zaista, napokon imam utjecaja“ (MamWplyw.pl, 2018)

Stranica StopGender.pl (2020) (www.stopgender.pl) služi kao portal koji dijeli informacije i „činjenice“ o raznim aspektima rodne ideologije, od roda, pobačaja, spolnog odgoja, pornografije, umjetne oplodnje, kontracepcijskih sredstava i homoseksualizma. Portal *Stop seksualizaciji naše djece* (www.stop-seksualizacji.pl) vodi Udruga *Roditelji štite djecu* (*Stowarzyszenie Rodzice Chronią Dzieci*), a širi informacije vezane uz razne aspekte spolnog odgoja. Slijedi portal *Nie dla gender* (www.niedlagender.pl) Udruge *Branitelji života i obitelji iz Varšave* (*Warszawscy Obrońcy Życia i Rodziny)*. Slijedi portal Udruge *Tvoja stvar* (*Twoja sprava*), koja se bori protiv pornografije i za uklanjanje iz javnog prostora svih manifestacija opscenosti, seksualizacije i objektivizacije žena, vulgarnosti i široko shvaćene povrede dobrih manira u oglašavanju i medijima (Twoja sprava, 2020).

Sve su te organizacije i udruge vrlo aktivne u javnom prostoru i u virtualnoj sferi[169], vrlo su vješte u mobilizaciji potpore i dobivanju pažnje za svoje zahtjeve. U osnovi, svaka organizacija ima svoju mrežnu stranicu i profil na značajnijim društvenim medijima. Na primjer, organizacija *Ne rodu* (*Nie dla Gender)*, osim svoje mrežne stranice, ima i profile na 12 različitih društvenih medija. Postoje i mrežne stranice koje služe kao informativne platforme, a sadrže informacije o rodnoj ideologiji i *antigender i*nicijativama, poput http:// stophomopropagandzie.pl/, stopgender.pl/ itd. Sve te mrežne stranice šire informacije o inicijativama sličnih organizacija i pružaju poveznice na njihove mrežne stranice, stvarajući na taj način mreže kolektivnog djelovanja s osjećajem zajedništva, zajedničke svrhe i osjećaja pokreta.

Dakle, glavne strategije navedenih organizacija uključuju političke inicijative u parlamentu, peticije, izložbe, prosvjede, demonstracije, konferencije, radionice. Kako tvrdi Protestuj.pl, učinkovitost njihovih kampanja ovisi o a) medijskoj promidžbi, koja omogućuje dosezanje najšire moguće publike svojim kampanjama i b) broju aktivno uključenih korisnika koji,

[169] Razne studije (Caiani i Parenti, 2013; Molnar, 2016; Karl, 2017) ukazuju na povećano korištenje novih digitalnih tehnologija od strane radikalno desnih organizacija kao još jedan aspekt širenja njihova repertoara djelovanja.

podržavajući njihovu kampanju, vrše pritisak i na taj način dobivaju pravi glas o tom pitanju. Oni vjeruju da su glasni prosvjedi velike skupine aktivnih korisnika okrunjeni uspjehom. U borbu protiv *gender* ideologije uključile su se i razne strukovne organizacije poput liječnika, farmaceuta, učitelja, itd. U formi grupa za pritisak, strategija njihova djelovanja jest inzistiranje na prizivu savjesti (Deklaracja wiary, 2014). Liječnici su svojim angažmanom izazvali i reakciju, pa je tako peticiju kojom im se brani priziv savjesti potpisalo preko 2,000,000 ljudi[170].

U nastavku slijedi prikaz kampanji koje su te udruge organizirale.

Medicinski potpomognuta oplodnja

Potpomognuto začeće *in vitro* oplodnjom (*In vitro fertilization*, *IVF*) prakticira se u Poljskoj od 1980-ih, a intracitoplazmatskim ubrizgavanjem sperme (ICSI) od 1990-ih. Poljska koalicijska vlada, predvođena PO-om, pokušavala je donijeti zakon kojim bi regulirala IVF čim je došla na vlast 2007. godine. Iste godine Vijeće episkopata Katoličke crkve reagiralo je na tu inicijativu objavivši otvoreno pismo političarima i javnosti u kojem IVF nazivaju „sofisticiranim pobačajem“ (Korolczuk, 2016). U ožujku 2009. građanska inicijativa „*Contra in vitro*“ organizirala je peticiju i prikupila 160.000 potpisa protiv IVF-a. Peticija se odnosila na dodatak članku 160a KZ-a koji bi uključivao sljedeće: „onaj tko oplodi ljudsko jaje izvan majčina tijela (*in vitro* oplodnja) kažnjava se zatvorom do 3 godine“. Nadalje, prijedlog je uključivao i dodatak u kojem bi stajalo da se onaj tko „izvrši eksperiment na embrijima kazni zatvorskom kaznom na vrijeme ne kraće od 5 godina“[171]. Inicijativu je podržavao Radio Marija, međutim ona nije prošla u Sejmu.

Dana 29. siječnja 2011. godine članovi Katoličkog udruženja poljskih liječnika okupili su se u Częstochowi i izdali otvoreno pismo u kojem izjavljuju da se protive korištenju *in vitro* postupka i da ne pristaju na njegovo financiranje iz javnih sredstava[172]. U travnju 2012. Kaczyński je rekao: „Poznato je naše stajalište, ne prihvaćamo ovu metodu jer je riječ o

---

[170] http://www.petycje.pl/petycjePodglad.php?petycjeid=10538

[171] http://info.wiara.pl/doc/259144.Inicjatywa-Contra-in-Vitro-zarejestrowana

[172] http://kslp.pl/walka-o-ochrone-zycia-ludzkiego/polemika-na-temat-in-vitro/stanowisko-w-sprawie-finansowania-procedury-in-vitro/

'višestrukom pobačaju'. Osim toga, velika većina članova moje stranke jesu praktični vjernici. A nauk Crkve ovdje ide još dalje – čak i kada bi bila razvijena metoda koja zapravo nije povezana s pobačajem…, Crkva uči da djecu treba začeti prirodnim putem"[173]. Dakle, stav Kaczynskog ovdje je jasan: u takvim pitanjima ključan je stav Crkve, a on i članovi njegove stranke, kao praktični vjernici, slijede Crkvu. Argumentirajući svoj stav protiv IVF-a, političari PiS-a zauzeli su stav da postoje značajne „društvene snage koje se zalažu za potpunu zaštitu ljudskog života u Poljskoj"[174], priznajući i poštujući na taj način volju organizacija koje se bore protiv primjene IVF-a. U lipnju 2012. godine PiS je u Sejmu podnio dva amandmana koji se odnose na IVF. Jedan od njih predviđao je do dvije godine zatvora zbog korištenja metode, a drugi do 5 godina za manipuliranje genomom. U nekoliko navrata Kaczyński je tvrdio da je to pitanje svjetonazora, da PiS uglavnom predstavlja katolički svjetonazor i da, ako ga netko predstavlja, onda bi morao biti i dosljedan[175].

Godine 2013. ministar zdravstva uveo je program IVF-a kojim je predviđeno da država snosi troškove do tri ciklusa IVF-a za žene mlađe od 40 godina koje su se već liječile od neplodnosti i to najmanje godinu dana prije nego što su se pridružile programu. Namjera programa bila je obuhvatiti 75.000 heteroseksualnih parova (u braku ili u partnerstvu) tijekom sljedeće tri godine (Korolczuk, 2016). Kao reakcija na tu odluku Vlade, *Ordo Iuris* je u kolovozu 2014. godine Ministarstvu zdravlja dostavio mišljenje o nacrtu zakona o liječenju neplodnosti. U mišljenju su ustvrdili da Vladin prijedlog zakona o liječenju neplodnosti na više načina krši načelo zaštite ljudskog dostojanstva, da krši prava djeteta, da ne zadovoljava pravne standarde[176]. U prosincu 2014. godine *Ordo Iuris* pripremio je zahtjev za ocjenu ustavnosti tog programa, a zahtjev je podnijela grupa senatora Republike Poljske. U lipnju 2015. godine Sejm je usvojio prijedlog zakona koji propisuje uvjete za korištenje reproduktivnih tehnologija. U lipnju 2015. godine Stanisław Karczewski, šef izbornog stožera

---

[173] https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/613523,kaczynski-in-vitro-to-jakby-wielokrotna-aborcja.html

[174] http://natemat.pl/22459,jaroslaw-kaczynski-kazde-in-vitro-to-dziesiatki-aborcji-pis-proponuje-okragly-stol-ws-in-vitro

[175] http://www.lex.pl/czytaj/-/artykul/kaczynski-chcemy-pokazac-ze-in-vitro-jest-niedopuszczalne

[176] http://ordoiuris.pl/ochrona-zycia/ordo-iuris-o-przygotowanym-w-ministerstwie-zdrowia-projekcie-ustawy-o-vitro

Beate Szydło, PiS-ove kandidatkinje za premijerku, rekao je u TV emisiji da se on kao katolik ne slaže s IVF-om i da je riječ o velikoj pogrešci[177]. Također, rekao je da će, kada PiS dođe na vlast, promijeniti taj zakon. Vlada PO-a program je produžila u posljednjim danima svojeg mandata – od 1. srpnja 2016. do 31. prosinca 2019., a PiS je oštro kritizirao tu odluku.

Kontracepcijska sredstva

U siječnju 2015. godine Europska komisija odobrila je prodaju kontracepcijske pilule *ellaOne*[178] bez recepta. U travnju 2015. poljska vlada prihvatila je to odobrenje i učinila je dostupnim taj kontraceptiv svim ženama starijima od 15 godina. *Ordo Iuris* uputio je apel ministru zdravlja Bartoszu Arłukowiczu za trenutno povlačenje kontracepcijske pilule *ellaOne* s poljskoga farmaceutskog tržišta i zakonsku zabranu upotrebe te vrste sredstava, tvrdeći da prodaja kontraceptiva *ellaOne* krši poljski Ustav[179]. Organizirali su i „Prosvjed protiv legalizacije farmakološkog pobačaja u Poljskoj!“ u obliku internetske peticije na *web*-stranici Protestuj.pl, koju je potpisalo više od 50.000 ljudi. Prema *Ordo Iurisu*, odluka Europske komisije kojom je odobrila prodaju *ellaOne* bez recepta ne obvezuje Poljsku da taj proizvod prizna na tržištu. Drugo, upotrebu *ellaOne* tretiraju kao čin pobačaja, što bi bio „nezakonit pokušaj institucionalizacije mehanizma za zaobilaženje zakonodavstva koje štiti ljudski život u prenatalnoj fazi njegova razvoja” (*ibid.*).

U siječnju 2015. godine parlamentarni zastupnik PiS-a Tadeusz Dziuba, obrativši se premijerki Evi Kopacz, rekao je da je uvođenje tableta *ellaOne* nezakonito. Prema njegovu mišljenju, odluka je Europske komisije da kontraceptiv *ellaOne* stavi na tržište nezakonita jer je Komisija nadležna za zaštitu zdravlja, a „taj lijek ne liječi“, čime je insinuirao da je riječ o pravnom, a ne medicinskom pitanju[180]. U travnju 2015. godine zastupnici Europskog parlamenta PiS-a Jadwiga Wiśniewska i Stanisław Ożóg obratili su se Komisiji tvrdeći da je

---

[177] http://www.tokfm.pl/Tokfm/1,130517,18252550,Ustawa_o_in_vitro__Szef_sztabu_PiS___Jako_katolik.html

[178] ellaOne je kontraceptiv namijenjen sprječavanju trudnoće nakon nezaštićenog snošaja ili zatajenja kontracepcijske metode.

[179] http://ordoiuris.pl/ochrona-zycia/dopuszczenie-ellaone-do-sprzedazy-w-polsce-narusza-konstytucje

[180] http://www.dziennikzachodni.pl/artykul/3836037,pis-pisze-o-pigulkach-dzien-po-ella-one-do-komisji-europejskiej,id.t.html

kontraceptiv *ellaOne* dostupan i tinejdžericama od 15 godina, a da bi trebao biti dostupan samo punoljetnim osobama[181].

Priziv savjesti

U proljeće 2014. godine, tijekom 90. hodočašća poljskih liječnika u Częstochowu, tri tisuće liječnika okupilo se u samostanu u Jasnoj Góri i objavilo je Deklaraciju vjere. Deklaracija je uklesana na kamenim pločama i ostavljena je u Jasnoj Góri kao zahvalnost za kanonizaciju Ivana Pavla II. Dokument je napisala i inicirala Wanda Półtawska, liječnica poznata po svojem dugogodišnjem prijateljstvu s Karolom Wojtylom. U dokumentu liječnici izražavaju svoju katoličku vjeru i obvezuju se da će zaštititi ljudski život od njegova začeća, „prihvaćaju prvenstvo Božjeg zakona nad ljudskim pravom" i izražavaju potrebu „suprotstaviti se nametnutim nehumanim ideologijama moderne civilizacije"[182]. U Deklaraciji također stoji kako „trenutak začeća i dolaska na ovaj svijet ovisi isključivo o Božjoj odluci. Ako takvu odluku donosi čovjek, čineći djela poput pobačaja, kontracepcije, medicinski potpomognute oplodnje, eutanazije, on ne krši samo Deset zapovijedi, već odbacuje i samog Stvoritelja"[183]. Dakle, glavna poruka dokumenta jest da Božji zakon ima prednost nad ljudskim pravom i da je katolička vjera važnija od zadovoljavanja potreba pacijenata. Otad je mehanizam odbijanja pružanja određenih usluga uveden kao medicinska praksa u poljskim bolnicama.

Klauzula savjesti kao oblik prigovora savjesti uvedena je u Poljskoj 1996. godine Zakonom o medicinskoj profesiji. Zakon dopušta liječnicima ograničeno pravo da odbiju pružiti određene usluge (obavljanje pobačaja iz medicinskih razloga, *in vitro* oplodnju i propisivanje kontracepcijskih sredstava) na temelju njihove savjesti, uvjerenja i vrijednosti. Na klauzulu se ne može pozvati u hitnim slučajevima, kada su život ili zdravlje pacijenta u opasnosti. Uz to, liječnik prilikom pozivanja na klauzulu mora pružiti informacije o tome gdje osoba može dobiti takvu uslugu, mora obavijestiti svoje nadređene o svojim postupcima i pružiti objašnjenje za svoju odluku. Jednog od liječnika koji je potpisao Deklaraciju o vjeri, profesora Bogdana Chazana, prijavila je tridesetšestogodišnja Agnieszka X jer je odbio

---

[181] http://www.codziennypoznan.pl/artykul/2015-01-30/politycy-pis-przeciwko-ellaone-zlozyli-skarge

[182] http://racjonalista.tv/o-deklaracji-wiary/?print=pdf

[183] *Ibid.*

prekinuti njezinu trudnoću. Agnieszka X obaviještena je da joj je fetus teško oštećen, a profesor Chazan odbio je izvršiti pobačaj pozivajući se na klauzulu savjesti. Iako je liječnik imao zakonsko pravo odbiti izvršiti pobačaj, problem je bio što je prekasno obavijestio pacijenticu, što je značilo da ona ne može pobačaj obaviti u drugoj bolnici, niti je pružio pacijentici informacije o tome gdje može obaviti pobačaj. Pučki pravobranitelj pokrenuo je istragu o postupcima profesora Chazana, bolnica u kojoj je radio kažnjena je novčanom kaznom u iznosu od 70.000 zlota (oko 280,000 kuna), profesoru je prijetila zatvorska kazna (između tri mjeseca i pet godina) te je u konačnici otpušten s mjesta ravnatelja bolnice (Grabowska, 2014).

Profesor Chazan dobio je pravnu pomoć od Instituta *Ordo Iuris*. Na njihovoj mrežnoj stranici nalazi se objašnjenje njihove pozicije: „Pomažemo liječnicima, ljekarnicima, medicinskim sestrama i primaljama koji se susreću s poteškoćama u pokušaju bavljenja svojom profesijom u skladu s vlastitom savješću koja se vrši u skladu s trenutnim medicinskim znanjem. Mi djelujemo kao zagovornici slobode govora i slobode okupljanja, posebno braneći *pro-life*“[184]. Prema *Ordu Iurisu*, braneći pravo savjesti zdravstvenih radnika u Poljskoj, oni se bore protiv uplitanja države u ovo područje ljudskog života, što je temelj za identitet svakog katolika. Nakon slučaja profesora Chazana uslijedili su pokušaji uvođenja klauzule savjesti za druge profesije. Godine 2014. bloger Janusz Górzański pokrenuo je „Deklaraciju vjere i savjesti poljskih učitelja”. U Deklaraciji stoji kako se „ja, učitelj Poljske Republike, obvezujem školovati i podučavati mlade generacije Poljaka u duhu ljubavi prema istini i, iznad svega, ljubavi prema Božjoj istini“[185]. Liječnike i učitelje slijedili su i pojedini ljekarnici, također zahtijevajući klauzulu savjesti koja bi im omogućila da odbiju prodaju propisanih kontracepcijskih sredstava (Grabowska, 2015).

U intervjuu iz lipnja 2014. godine Jarosław Kaczyński je rekao kako „u Poljskoj postoji klauzula savjesti” i kako “onaj tko ju dovodi u pitanje potkopava vjersku toleranciju u zemlji”. Prema Kaczyńskom, „smjena prof. Bogdana Chazana s mjesta ravnatelja bolnice čin je vjerske netolerancije, kršenje Ustava, a oni koji to čine trebaju što prije snositi

---

[184] https://ipco.org.br/wp-content/uploads/2017/10/Ordo-Iuris-eng.pdf

[185] http://wyborcza.pl/1,76842,16395954,Kluzik_Rostkowska__Klauzula_sumienia_dla_nauczycieli.html#ixzz3AAJAf7mD

odgovarajuće posljedice. Poljska treba biti otok slobode, čak i ako to druge zemlje ne žele biti"[186]. Dakle, Kaczyński je slučaj Chazan tretirao kao pitanje slobode – slobode vjerskih uvjerenja, slobode savjesti i slobode govora.

U srpnju 2014. godine PiS je napisao otvoreno pismo ministru zdravlja Bartoszu Arłukowiczu braneći profesora Chazana. Uz pismo je priloženo i 5.000 potpisa podrške Chazanu. Tijekom rasprave u Sejmu glasnogovornik PiS-a Adam Hofman rekao je da PiS brani profesora Chazana i potiče katolike "da budu direktori i liječnici na način da mogu obavljati svoje dužnosti u skladu sa svojom savješću". Rekao je da je prof. Chazan "sjajna osoba", a bolnica kojom je upravljao „savršeno upravljana". U nastavku je dodao kako je „Chazan čovjek koji je spasio mnoge ljudske živote. Tim više trebate obraniti čovjeka od napada PO-a, Hanne Gronkiewicz-Waltz i ljevičarskih krugova. Poljskoj trebaju takvi ljudi, takvi autoriteti". U otvorenom pismu stoji da je Chazanovo ponašanje „rezultat žive vjere" i da se u Poljskoj povećava netrpeljivost i neprijateljstvo prema ljudima koji slijede Dekalog[187].

Pobačaj

U 2011. godini Zaklada *Pro – Pravo na život* organizirala je zakonodavnu inicijativu „Zaustavi pobačaj" za koju je prikupila preko 600 000[188] potpisa. Cilj inicijative bio je uvesti potpunu zabranu pobačaja i predložiti zatvorske kazne – od tri mjeseca do pet godina zatvora za osobu koja obavlja postupak, a 10 godina za one koji bi prisilili ženu da prekine trudnoću. Iako je Sejm odbio taj prijedlog zakona o pobačaju, nedostajalo je samo 5 glasova da zakonski prijedlog prođe. Inicijativu je podržalo Katoličko udruženje poljskih liječnika. Ista inicijativa organizirana je u 2013., 2014. i 2015. godini, svaki put prikupljajući potrebne potpise, ali je Sejm svaki put odbacio te zakonske prijedloge. Zastupnici PiS-a svaki su puta podržali inicijative. Primjerice, u 2013. i 2015. svi zastupnici PiS-a koji su bili prisutni na sjednici parlamenta glasovali su za prijedlog zakona o pobačaju[189].

---

[186] https://video.wp.pl/i,jaroslaw-kaczynski-o-klauzuli-sumienia,mid,1494056,cid,4051,klip.html?ticaid=11b27a

[187] http://arch.telewizjarepublika.pl/pis-broni-prof-chazana,9606.html

[188] Prema poljskom zakonu, takve zakonodavne inicijative moraju prikupiti najmanje 100.000 potpisa da bi njihov prijedlog bio predmet glasovanja u Sejmu.

[189] http://www.pch24.pl/rusza-inicjatywa-ustawodawcza-stop-aborcji,13511,i.html#ixzz5ETksQKfN

U svibnju 2014. Kaczyński je ustvrdio da se „eugenički razlozi, koji su sada jedan od razloga legalnog pobačaja, trebaju povući“. Povodom 12. Marša za život, Kaczyński je napomenuo kako Marš iz godine u godinu privlači sve više ljudi i kako je riječ o „sjajnoj demonstraciji dijela mlade generacije koja predstavlja nadu za Europu, generacije koja se uistinu može opisati kao ‘generacija Ivana Pavla II.’. Ta generacija zaista živi na vrijednostima koje je propovijedao Papa i koje su suština kršćanstva.” Kaczyński je nastavio kazavši kako “je riječ o iznimnom društvenom fenomenu koji će, nadam se, promijeniti Poljsku. Grozno raspoloženje, koje je u Poljskoj vrlo popularno, propagira i podržava aktualna vlast. Njezino trajanje uništit će nas kao naciju i – kažem to kao katolik – oduzet će priliku koja je najvažnija u životu, priliku za spas”[190].

Istanbulska konvencija

Poljska je potpisala Konvenciju Vijeća Europe o sprječavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u obitelji u prosincu 2012. godine. Uslijedio je proces od dvije godine prije ratifikacije dokumenta. Poljski episkopat i razne radikalno desne organizacije protestirale su protiv Konvencije tvrdeći da Konvencija implementacijom elemenata rodne ideologije ugrožava brak i obitelj. Od rujna 2014. do 10. veljače 2015. godine u Sejm je pristiglo preko 100.000 protesta građana. Još 75.000 tisuća ljudi apeliralo je na predsjednika Bronisława Komorowskog tražeći od njega da Konvenciju pošalje Ustavnom sudu[191]. Među najglasnijima ponovno je bio *Ordo Iuris*, organizirajući *online* peticije protiv Konvencije i tvrdeći kako će se Konvencija koristiti za promicanje pobačaja[192].

Od trenutka kada je Poljska potpisala Konvenciju, PiS se jasno suprotstavio njezinoj ratifikaciji. U prosincu 2014. Jarosław Kaczyński rekao je kako je on “definitivno protiv nasilja nad ženama”, ali kako “to nema nikakve veze s Konvencijom” i kako je on “definitivno protiv Konvencije”. Kazao je da će PiS, ako dođe na vlast, donijeti zakon kojim

---

190 https://wpolityce.pl/polityka/196311-kaczynski-w-obronie-zycia-wzgledy-eugeniczne-ktore-sa-w-tej-chwili-jedna-z-podstaw-do-legalnej-aborcji-powinny-byc-wycofane-zobacz-zdjecia-ze-spotkania-lidera-pis-z-bractwem-malych-stopek

191 http://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/dziesiatki-tysiecy-obywateli-prosza-prezydenta-czy-uwzgledni-ich-glos

192 http://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/czy-konwencja-re-o-przeciwdzialaniu-przemocy-wobec-kobiet-bedzie-sluzyc

će zaštititi žene od nasilja i da u tom zakonu neće pisati kako su "žena ili muškarac kulturne tvorevine, a ne nešto što je prirodno dano"[193]. U intervjuu u ožujku 2015. godine Kaczyński se usprotivio „ideološkim odredbama" roda u Konvenciji. Kazao je kako se zalaže za pooštravanje kazni za nasilje nad ženama i djecom, ali da „drugi element Konvencije" ima „čisto ideološki karakter". Također je ustvrdio kako „ne vidi razlog za prihvaćanje rješenja prisutnih na Zapadu koja pogađaju temelje i vrijednosti poput obitelji"[194].

Proces ratifikacije završen je u ožujku 2015. godine. Za ratifikaciju je glasovalo 254 zastupnika, 175 ih je bilo protiv, a 8 je bilo suzdržano. Tijekom rasprave prije glasovanja o ratifikaciji Małgorzata Sadurska iz PiS-a tvrdila je da „Konvencija predstavlja borbu protiv tradicije, religije i kulture", Marzena Wróbel iz PiS-a ustvrdila je kako u Konvenciji nije riječ o suzbijanju nasilja nad ženama, već o „ideološkom preuređenju društva". Zbigniew Girzyński iz PiS-a pitao se zašto Poljska poseže za uzorima iz zapadne Europe kada oni tamo nisu donijeli ništa dobroga. Konstatirao je kako je zapadna civilizacija uništena, a danas se na ruševinama te drevne civilizacije nasiljem uništava obitelj. Zaključio je kako Zapad pokušava primijeniti te loše obrasce na mjestima gdje civilizacija još uvijek dobro funkcionira[195].

Vijeće Europe i Istanbulska konvencija čine samo djelić međunarodnih institucija i dokumenata koji su se našli pod udarom radikalno desnih organizacija u Poljskoj. Vodeću ulogu u kritiziranju međunarodnih institucija i dokumenata preuzeo je *Ordo Iuris*. Tako su redom kritizirali Konvenciju UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), tvrdeći da „nameće poljskoj vladi neovlašteni pritisak, zahtijevajući, između ostalog, slabljenje zaštite ljudskog života u prenatalnoj fazi razvoja, ograničavajući slobodu poučavanja Katoličke crkve i drugih krugova koji kritiziraju rodnu ideologiju". Organizirali su i peticiju putem platforme maszwplyw.pl čija je svrha bila „pozvati Ministarstvo vanjskih poslova da stane u obranu Poljske od *pro-choice* lobija u UN-u!". Međutim, većina njihovih napada usmjerena je prema EU-u. Prema njihovu sudu, "LGBT i *pro-choice* lobiji vide institucije Europske unije kao najbolje mjesto za promicanje svojih ideja s obzirom na to da

---

[193] http://www.radiomaryja.pl/informacje/kaczynski-jestem-zdecydowanie-przeciwko-konwencji/

[194] http://www.pch24.pl/dla-kaczynskiego-ludzkie-zycie-zywaczy-mniej-niz-zycie-zwierzat--nie-bedzie-dyscypliny-w-sprawie-in-vitro.34856,i. html # ixzz5FptDjeAN

[195] http://www.newsweek.pl/polska/konwencja-o-zapobieganiu-przemocy-przyjeta,artykuly,356583,1.html

su izvan društvene kontrole običnih građana“. Način na koji predstavljaju EU Parlament može se pročitati iz sljedećih naslova s njihove *web*-stranice: „Pobačaj, spol i homoseksualni brakovi opet u Europskom parlamentu“, „Europski parlament instrument je lijevoga socijalnog inženjeringa“, „Europski parlament promiče izjednačavanje LGBT odnosa s brakovima“, „*Blitzkrieg* protiv prava na život u Europskom parlamentu“, „Još jedan pokušaj da se u Europskom parlamentu pogura pravo na pobačaj“, “Nacrt Rezolucije Europskog parlamenta promiče pobačaj i napada slobodu savjesti”. Dakle, glavni je argument kako su institucije EU-a u rukama LGBT i *pro-choice* lobija koji pokušavaju Poljskoj preko EU mehanizama nametnuti vrijednosti koje nisu “naše”.

Spolni odgoj

U travnju 2013. godine Katoličko udruženje prosvjetnih djelatnika uputilo je prosvjedni dopis Krystyni Szumilas, ministrici obrazovanja, u kojem se žale zbog “promjena uvedenih u osnovni kurikulum predmeta „Obiteljski odgoj i obrazovanje” (*Wychowanie do życia w rodzinie*, *WDZ*) kao i zbog uvođenja takozvanih LGBTQ tema u obrazovanje i obvezno seksualno obrazovanje. U lipnju 2013. godine Zaklada „Mame i tate“ organizirala je internetsku peticiju za opoziv državne tajnice Agnieszke Kozłowske-Rajewicz. Prema Zakladi, „državna tajnica želi da poljska djeca u školama i vrtićima budu legalno korumpirana od seksualnih odgajatelja s pričama o homoseksualnim vezama, o devijantnim oblicima seksualnosti te ih se indoktrinira takozvanim pravom na pobačaj”. Zaklada vidi uvođenje programa seksualnog odgoja kao „još jedan primjer ideoloških napada na brak koji se shvaća kao zajednica muškarca i žene“. Dva dana kasnije *Ordo Iuris* objavio je na svojoj mrežnoj stranici tekst u kojem tvrdi kako „taj seksualni odgoj nema nikakvu znanstvenu osnovu, već je riječ o obliku indoktrinacije rodnom ideologijom” i da će, ako nova seksualna edukacija stupi na snagu, to biti otvoreno narušavanje dobrobiti djece i kršenje prava roditelja[196].

Deset dana kasnije, 17. lipnja 2013. godine, predsjednik PiS-a Jaroslaw Kaczyński sudjelovao je na katoličkom kongresu „Stop ateizaciji“ u Jasnoj Góri. Tom je prilikom izjavio kako je u slučaju seksualnog odgoja riječ o izuzetno nasilnom i intenzivnom pokušaju dovođenja Poljske u stanje koje nema nikakve veze s poljskom kulturom ili povijesnim iskustvom.

[196] http://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/gender-obowiazkowo-w-szkolach-pytania-do-rady-europy

Seksualni odgoj opisao je kao „kulturna agresija koja je izuzetno opasna jer može dovesti do potpune demoralizacije“. Kaczyński je dodao kako je ideja seksualnog odgoja djece u školi „pokušaj čina animalizacije“ i da taj pokušaj „proizlazi iz ideologije koja je suprotna svemu što je u čovjeku i što gradi zajednicu”[197].

U srpnju 2013. godine parlamentarna zastupnica PiS-a Izabela Kloc napisala je interpelaciju ministrici obrazovanja Krystyni Szumilas u kojoj je protestirala protiv plana Ministarstva obrazovanja da uvede seksualno obrazovanje u škole i druge obrazovne ustanove u obliku obaveznih predavanja ili radionica. Prema Kloc, najavljena seksualna edukacija velika je prijetnja pravilnom i usklađenom razvoju djece jer je lišena vrijednosti, svodi njihova tijela na objekte seksualnog zlostavljanja, promiče promiskuitet, patološki obiteljski model, uništava nevinost i predstavlja zastrašujuće uplitanje u dječji svijet[198].

U kolovozu 2015. godine u Varšavi su održane demonstracije pod sloganom „Zaustavimo poremećaj u obrazovanju“. Koalicija od 26 organizacija okupila se kako bi se usprotivila promjenama WDZ-a. Tvrdili su da je Ministarstvo obrazovanja pripremilo promjene u WDZ-u zajedno s LGBT aktivistima, promovirajući na taj način obrazovanje o “antidiskriminaciji", što je, prema njihovim riječima, zaklon za uvođenje programa koji promiču kontracepciju, pobačaj, prijevremeni seksualni odnos i homoseksualnost, a koji uništavaju kompetencije mladih za obiteljski život. U demonstracijama je sudjelovalo više od deset tisuća ljudi. Demonstracije je popratio tekst koji je izdalo i potpisalo više od 50 udruga, zaklada i obiteljskih organizacija.

Unatoč prosvjedima, obrazovanje o antidiskriminaciji uvedeno je u poljske škole krajem 2015. godine odlukom nove ministrice za nacionalno obrazovanje Joanne Kluzik-Rostkowske. Kao reakciju, *Ordo Iuris* pokrenuo je inicijativu „Zaštitimo djecu!“, koju je, po njihovim riječima, motivirao “niz izvještaja zabrinutih roditelja o programu protiv diskriminacije koji provode neprovjerene organizacije koje promiču LGBTQ, rodnu ideologiju, propagiraju permisivni model seksualnog ponašanja i sve to bez roditeljskog

---

[197] https://wiadomosci.onet.pl/religia/j-kaczynski-wychowanie-seksualne-dzieci-w-szkole-to-akt-szalenstwa/tkhn66

[198] http://www.dziennikzachodni.pl/artykul/948860,poslanka-pis-przeciw-edukacji-seksualnej-w-szkolach-i-przedszkolach,id,t.html

pristanka i znanja". Prema *Ordu Iurisu*, riječ „antidiskriminacija" služi samo kao pokriće za uvođenje aktivnosti koje promiču rodnu ideologiju. Prema koordinatoru kampanje, problem je u nedostatku informiranja između škole i roditelja. To zauzvrat dovodi do ograničenja prava roditelja da odgajaju dijete u skladu s vlastitim uvjerenjima. *Ordo Iuris* također se pozivao na Ustav i njegovu klauzulu koja tvrdi da su roditelji prvi odgajatelji svoje djece, a to se pravo proširuje i na obrazovni proces.

Zaključno

Kao što smo pokazali, kampanja protiv rodne ideologije uspjela je mobilizirati na stotine tisuća ljudi za demonstracije i građanske inicijative i stvoriti mrežu raznih udruga i skupina ujedinjenih oko borbe protiv zajedničkog neprijatelja. Može se zaključiti kako su mobilizacijom na temu rodne ideologije radikalno desne društvene skupine i pokreti, uz pomoć pojedinih medija i Katoličke crkve, uspjeli politizirati određena, u pravilu moralna pitanja i nametnuti ih na javnu agendu. Iako im je glavni cilj utjecati na procese donošenja odluka u Poljskoj i implementirati katoličke i nacionalne vrijednosti u poljski pravni sustav, u kontekstu ove disertacije značajnija je njihova uloga u širenju njihova svjetonazora društvom, čime utječu na to koje će se ideje u javnoj sferi smatrati legitimnima i polako s margina putovati u politički *mainstream*, a koje neće (Betz, 2003; Merkl, 2003). U tom smislu, uloga tih organizacija identična je ulozi koju imaju Svepoljska mladež, nacionalni pokreti i Radio Marija.

Sve te udruge pozivaju se na iste filozofske temelje, a to je katolički socijalni nauk. Ono protiv čega se te udruge i pokreti bore jesu pojave koje navodno prijete uništenju „prirodnog poretka" i „prirodne obitelji". Glavni je argument da su te pojave i ideje strane poljskoj naciji i da proturječe poljskim nacionalnim vrijednostima. Štoviše, one predstavljaju prijetnju poljskoj djeci, poljskim obiteljima i, posljedično, poljskoj naciji. Kao glavni diseminator tih ideja i pojava predstavlja se EU, koja time preuzima ulogu glavnog neprijatelja. Upravo preko kritike EU-a te organizacije uspijevaju svoju borbu predstaviti i kao borbu za zaštitu poljske suverenosti. Iako je zajednički nazivnik svih tih organizacija borba protiv roda i rodne ideologije, Grzebalska smatra kako bi bilo pogrešno zaključiti da je u njihovu djelovanju riječ samo o suprotstavljanju rodnoj ideologiji i manjinskim pravima. Prema Grzebalskoj, ono što

je ovdje posrijedi jest pokušaj raznih radikalno desnih aktera da se suprotstave vrijednostima koje su u temelju europskih liberalnih demokracija (Grzebalska, 2016).

Konačno, *antigender* kampanje uspjele su uspostaviti snažne poveznice između Katoličke crkve, civilnog društva i političara. U tom političkom savezu između nacionalizma i religioznog fundamentalizma iznimno vještim pokazao se PiS, koji je borbu tih organizacija predstavio i kao svoju borbu. Primjerice, u Programu za predsjedničke i parlamentarne izbore iz 2014. godine PiS u nekoliko navrata spominje "rodnu ideologiju" i predstavlja je kao izvana nametnutu prijetnju tradicionalnoj obitelji i roditeljstvu u Poljskoj. Tvrdi se kako utjecaj rodne ideologije raste, posebno među mladima, i pridonosi širenju stavova koji su nepovoljni za zasnivanje obitelji i rađanje djece te se konstatira kako je "važno postaviti prepreke širenju rodne ideologije" (PiS Program 2014: 14). Desetak stranica kasnije, u kontekstu diskursa koji trenutno prevladava na poljskim sveučilištima, u Programu kažu kako "nema sumnje da je zapravo riječ o odanosti ne toliko sveučilištu koliko specifičnom sustavu koji je uveden posljednjih godina u akademski život. Znanstvena je zajednica pod pritiskom političke korektnosti. S jedne strane, to je europska ispravnost koja zahtijeva potpuno prihvaćanje specifičnog, u slučaju Poljske, potpuno nenacionalnog, europskog gledišta, a s druge strane, to je prihvaćanje rodne ideologije i drugih kulturnih i moralnih promjena s kojima danas imamo posla u Europi" (PiS Program 2014: 24). Dakle, PiS je i rodnu ideologiju dodao već postojećem skupu mahom liberalnih ideja koje prema njihovu sudu nisu poljske vrijednosti, već su nametnute izvana. Osim što te ideje rastaču nacionalnu zajednicu (preko prijetnje obitelji), njihovim nametanjem izvana krši se i suverenitet nacije.

6.3. Zakon i pravda: predsjednički i parlamentarni izbori 2015.

Na valu mikromobilizacije raznih radikalno desnih organizacija, PiS je ušao u 2015. godinu u kojoj su se trebali održati i predsjednički i parlamentarni izbori. Prema Smolaru, ojačan iskustvom iz neuspjeha na predsjedničkim izborima 2010. godine, Kaczynski je shvatio da može vladati Poljskom samo u sjeni osobe koja je popularnija od njega, te je predložio

Andrzeja Dudu[199] kao kandidata za mjesto predsjednika, dok je kao kandidata na premijersko mjesto predložio Beatu Szydlo[200]. Iako za sebe nije ostavio ni premijersko ni predsjedničko mjesto, Kaczynski je prema Smolaru ostao stvarni vladar PiS-a (Smolar, 2018). Na predstavljanju programa za predsjedničke i parlamentarne izbore u 2015. godini Kaczynski je naglasio kako je to "program za Poljake i poljske obitelji" i kako im je namjera "popraviti i izgraditi poljsku državu kako bi ona mogla provesti ovaj program" (Kaczynski, 2014). Ustvrdio je kako "država ne može sve, ali država može puno" (*ibid.*). Insistira na demokratskoj državi i odbacuje viziju "države kao koalicije raznih korporacija". Prema Kaczynskom, država je prije svega "jedinstvo, instrument nacije i njezinih građana… i jamac slobode"(*ibid.*). U Programu se posebno naglašava socijalni program koji je, prema riječima Kaczynskog, "prvenstveno obiteljski program", pri čemu se najavljuju mjere poput 500 PLN-a za drugo i svako sljedeće dijete, besplatnih vrtića, produženog porodiljnog dopusta, liječničkih i stomatoloških ambulanti u školama. Naglasio je kako bi te mjere trebale snažno podržati poljsku obitelj i kako "neće biti povećanja broja rođene djece ako nema stanova" (*ibid.*).

Također, istaknuo je važnost borbe protiv širenja antipolonizma kako u Poljskoj tako i u svijetu. Kao glavni teren za borbu protiv antipolonizma izdvojio je poljsku povijest. U nastavku je izložio i vrijednosni sustav na kojemu se temelji program i političko djelovanje PiS-a. U osnovi tog sustava vrijednosti leži uvjerenje kako je

> "pojedinac slobodan, ali živi u zajednicama,… a dvije od tih zajednica su najvažnije. To je obitelj koja se temelji na monogamnom odnosu između muškarca i žene, na braku, i to je nacija. Ako pogledamo našu povijest, povijest naše nacije, taj sustav vrijednosti

---

[199] Andrzej Duda rođen je 16. svibnja 1972. u Krakovu. Doktorirao je pravo, a od 2005. vodi vlastiti odvjetnički ured. Godine 2006. vrši funkciju zamjenika ministra pravosuđa, a 2008. ulazi u kancelariju Predsjednika Lecha Kaczynskog. Godine 2010. s liste PiS-a ulazi u gradsko vijeće Krakova, a 2011. u Sejm. Godine 2013. postaje glasnogovornik PiS-a. Godine 2014. osvojio je zastupničko mjesto u Europskom parlamentu (prezydent.pl, 2020b).

[200] Beata Szydlo rođena je 15. travnja 1963. u Oświęcimu. Studirala je etnografiju na Jagelonskom sveučilištu, gdje je magistrirala 1987. godine. Studirala je i na Varšavskom ekonomskom fakultetu i na Ekonomskom sveučilištu u Krakovu, gdje je završila postdiplomski studij iz upravljanja kulturom i lokalnom upravom. Odmah nakon završetka studija radila je u Libijskom kulturnom centru i u kulturnom centru u Brzeszczeu, gdje je godinu dana bila ravnateljica. U periodu od 1998. do 2005. bila je gradonačelnica Brzeszcze. U PiS ulazi 2005. godine, a 2010. postaje potpredsjednica stranke. Do 2015. godine tri je puta ulazila u Sejm na listi PiS-a (*Beata Szydło życiorys*, 2020).

> koji je stvoren tijekom ove povijesti,… našu vezanost za slobodu, jednakost i pravdu, tada možemo lako vidjeti konvergenciju tog programa i načina razmišljanja s onim što propovijeda kršćanstvo. I to je ono što poljskom sustavu vrijednosti i poljskom identitetu daje posebno značenje – univerzalno značenje" (*ibid.*).

Ustvrdio je i kako je teška poljska povijest "dio povijesti svjetske slobode" (*ibid.*) i kako je to osnova poljskoga nacionalnog identiteta, ali i osnova nacionalnog osjećaja dostojanstva i ponosa. Naglasio je i kako Poljaci posebno dobro razumiju iznimnu vrijednost države jer je 123 godine uopće nisu imali. Međutim, Kaczynski ističe kako država mora ispuniti određene uvjete da bi bila legitimna. S jedne strane, mora biti demokratska, a s druge strane mora osigurati nacionalnu, osobnu i socijalnu sigurnost, što podrazumijeva socijalno osjetljivo gospodarstvo. "Samo takva država – osim demokratskog legitimiteta – ima i ovaj drugi legitimitet. Da bi se to dogodilo, vlasti se moraju voditi javnim dobrom, načelom *pro publico bono*" (*ibid.*).

Kaczynski je konstatirao kako se PiS-ov program temelji na zaključku da je "vrijedno biti Poljak, vrijedno je da Poljska traje!" (*ibid.*). Prema Kaczynskom, tim temeljnim vrijednostima prijete dvije velike opasnosti. Prva je demografska katastrofa zbog koje Poljska propada, a druga je opasnost srednjeg ili usporenog rasta i srednjeg dohotka. Kaczynski smatra kako se Poljska mora približiti razvijenim zemljama i shvaća to kao nužnost jer "u ovom dijelu Europe nema mjesta za slabu državu" (*ibid.*). S druge strane, ne želi da Poljaci budu jeftina radna snaga, što je jedan od rezultata Tuskove vlade. Zaključio je kako je "Poljacima dosadio Tuskov sustav… zasnovan na sebičnosti i odbacivanju svega što je zajedničko. Dosta im je nevjerojatne arogancije vlasti, zanemarivanja društva i gaženja po tom principu koji je u osnovi našeg poljskog razmišljanja o politici – ništa o nama bez nas (*nic o nas bez nas*)" (*ibid.*).

Predsjednički izbori

Prvi krug predsjedničkih izbora održan je 10. svibnja 2015. godine. Izborima je prethodila samo jedna TV debata na kojoj su se pojavili svi kandidati (njih 10) osim predsjednika Komorowskog. Najviše glasova u prvome krugu osvojio je Andrzej Duda (34,76 %), drugi je bio dotadašnji predsjednik Bronisław Komorowski (33,77 %), dok je treće mjesto zauzeo

nezavisni kandidat Paweł Kukiz (20,80 %). Tri dana prije drugog kruga izbora, održana je TV debata između predsjednika Komorowskog i njegova protukandidata Andrzeja Dude. Očekivano, dok je Komorowski s jedne strane branio svoja postignuća u proteklom mandatu i postignuća vlade PO-a i PSL-a, Duda je bio kritičan prema njihovoj liberalnoj koncepciji vođenja države. Najveća neslaganja između dvaju kandidata odnosila su se na svjetonazorska pitanja, politike povijesti i socijalna pitanja. Na pitanje voditelja "Treba li predsjednik Poljske biti neutralan u pogledu svjetonazora ili se treba u svojem djelovanju voditi naukom crkve, na primjer potpisati zakon kojim se zabranjuje pobačaj ili korištenje metode *in vitro*?" Duda je odgovorio kako je "zaštita ljudskog života uključena u poljski Ustav i da bi se u Poljskoj trebao poštovati Ustav" (Debata 2015, 2020), čime se neizravno izrazio protiv *in vitro* metode i protiv neutralnosti države o vrijednosnim pitanjima. S druge strane, predsjednik Komorowski rekao je da „poljska država mora poštovati autonomiju Crkve, a Crkva treba poštovati autonomiju države" (*ibid.*) i da je "protiv zakonskog kažnjavanja ljudi zbog korištenja *in vitro* metode jer nismo u srednjem vijeku" (*ibid.*). Na pitanje vezano uz sudjelovanje Poljaka u zločinima protiv Židova za vrijeme Drugoga svjetskog rata, Duda je istaknuo da je upravo predsjednik Komorowski u svojem pismu odaslanom prilikom ceremonije u Jedwabneu upotrijebio izraz da je „poljski narod također bio počinitelj" te je taj čin nazvao "licemjerjem poljske povijesne politike" (*ibid.*). Ustvrdio je kako "izroda ima u svakom narodu, ali to ne znači da se naciju može optužiti u cijelosti" (*ibid.*).

Vezano uz pitanje mirovina, Duda je naglasio da je prema njegovu mišljenju Poljskoj potrebna promjena u tom pogledu. Rekao je da je na brojnim susretima u zemlji čuo da Poljaci osjećaju da ih je PO prevario, da ne žele raditi do smrti i da je dob za umirovljenje povećana protiv njihove volje. Naglasio je da je predsjednik potpisao zakon o povećanju dobi za odlazak u mirovinu usprkos socijalnim prosvjedima i zahtjevu za referendumom, „koji je u potpunosti zanemaren" (*ibid.*). Dodao je i da "ako netko želi raditi duže, to bi trebao moći učiniti, a ako ne, trebao bi se brinuti za unuke" (*ibid.*).

Na pitanje o potrebi repolonizacije banaka i pomoći dužnicima u švicarskim francima predsjednik Komorowski rekao je da bi podržavanje samo jedne skupine bilo nepošteno, ali da bi država trebala pomoći u posebno teškim situacijama. Što se tiče nacionalizacije banaka, Komorowski je kazao kako "renacionalizacija nije ništa drugo do mogućnost kupovine

banaka. Takva mogućnost uvijek postoji" (*ibid.*). Ocijenio je da Poljska relativno dobro održava kontrolu nad bankarskim sustavom. S druge strane, Duda je izjavio kako bi Poljska država trebala pomoći dužnicima u franku, i kako bi trebala promijeniti pristup u odnosu na banke "jer ne mogu bankarske institucije vladati Poljskom" (*ibid.*). Ustvrdio je i kako u 60 % kreditnih ugovora u francima stoje klauzule koje nisu dopuštene. Duda je konstatirao kako je 2/3 poljskih banaka u rukama stranog kapitala i zauzeo se za repolonizaciju bankarskog sektora.

U drugom krugu predsjedničkih izbora Duda je pobijedio s 51,5 % glasova, dok je Komorovski osvojio 48,5 % glasova. U svojem inauguracijskom govoru Duda je izjavio kako će održati obećanja koja je dao u kampanji. Kao prvo i najvažnije obećanje naveo je inicijativu za izradu zakona kojim bi se podigao neoporezivi prag čime bi se popravilo materijalno stanje najsiromašnijih. Kao drugo po važnosti obećanje naveo je inicijativu za donošenje zakona o snižavanju dobi za umirovljenje (Duda, Inauguracija, 2015). Duda je istakao kako su mu mnogi Poljaci prilazili tijekom kampanje i govorili o svojim brigama i problemima, ali i o tome kakvu bi Poljsku željeli vidjeti. Ustvrdio je kako je iz prve ruke saznao da Poljaci od njega očekuju da započne "obnavljati osjećaj zajedništva. Ljudi sanjaju o takvoj zajednici, onoj koja je stvorena među Poljacima 1980-ih, u doba Solidarnosti" (*ibid.*). "I tek kada budemo zajednica, moći ćemo reformirati Poljsku, a Poljska i Poljaci trebaju takvu reformu hitno" (*ibid.*).

Kampanja za parlamentarne izbore

Nakon pobjede na predsjedničkim izborima, PiS je u istom ritmu nastavio pripreme za parlamentarne izbore koji su bili predviđeni za listopad 2015. Tijekom predizbornog skupa u varšavskom okrugu Targówek u listopadu 2015. godine, nekoliko dana prije parlamentarnih izbora, Jarosław Kaczyński održao je predizborni govor u kojem je istakao kako je glavni PiS-ov cilj

> "promijeniti Poljsku… učiniti sve što je potrebno kako bi se mogla iskoristiti energija poljske nacije. To mora započeti obnovom naše zemlje, tako da ona postane instrument u rukama naše nacije. Naša je zemlja instrument u našim rukama. Taj instrument mora služiti cijeloj našoj naciji. Ne smije se koristiti u korist privilegiranih, lobističkih

> skupina ili shema, što se nažalost događa danas. Moramo to moći promijeniti" (Kaczynski, 2015a).

Istaknuo je kako je svrha tih promjena dobrobit zajednice. Najavio je kako će se ta promjena dobrim dijelom odnositi na niz institucionalnih reformi koje će započeti s izvršnim tijelima, a završiti s pravosudnim tijelima. Osudio je "stil upravljanja koji je trenutno na snazi u našoj zemlji i koji je bio *modus operandi* posljednjih 25 godina u Poljskoj i pokazao se pogubnim za poljsku naciju" (*ibid.*). Smatra kako je "Poljskoj potrebna pravda jer joj je potrebna solidarnost, a pravda je temelj solidarnosti. Solidarnost ne može postojati bez pravde" (*ibid.*). Pozvao je na jedinstvo i ujedinjenje nacije, te je ustvrdio kako je "jedinstvo stanje svijesti" i kako ono treba "refleksiju o stvarnim aspektima života, poput poštene raspodjele dobara i jednakosti prava" (*ibid.*). Naglasio je kako u "današnjoj Poljskoj takva jednakost ne postoji i kako ne postoji pravedna raspodjela dobara. Moramo imati na umu da jedinstvo postoji kada se svi mogu osloniti na podršku u dobrim vremenima, kao i u vremenima teškoća. Moramo izgraditi to jedinstvo" (*ibid*.).

Osim jedinstva, pravde, solidarnosti i jednakosti u ekonomskoj dimenziji, Kaczynski je istakao i važnost jedinstva u smislu identificiranja s nacijom:

> "Jedinstvo znači i snažan identitet s nacijom, kao i samopouzdanje i ponos što smo Poljaci. Naš ponos je srozavan više od 20 godina; učili su nas da se sramimo; naša je slika bila diskreditirana izvan naših granica; postali smo žrtve kleveta. Možemo i suprotstavit ćemo se tom fenomenu u Poljskoj promjenom naših obrazovnih programa i uvođenjem novih kulturnih vrijednosti, ali ćemo se zauzeti i na međunarodnoj i globalnoj sceni. Moramo moći braniti svoj ponos i dostojanstvo kako bismo bili ono što bismo trebali biti – velika europska nacija!" (*Ibid.*)

Dakle, i Kaczynski i Duda nastupali su u tom periodu s iste političke platforme te možemo konstatirati da je riječ bila o uspješnoj i integriranoj kampanji, barem što se tiče jasnoće i preciznosti političkih poruka koje su odašiljane, kao i u obrazlaganju svojih namjera i obećanja što će činiti u slučaju da dođu na vlast. Zajednički nazivnik te PiS-ove platforme jest nastojanje u obnovi zajednice, gdje pod zajednicom prvenstveno misle na naciju. Tu obnovu misle ostvariti kroz tri koraka ili tri dimenzije. Prva je dimenzija popravak države, pod čime

misle na institucionalnu reformu, i to prije svega izvršne i sudske vlasti. Drugi korak čini socijalni ekonomski program koji temelje na trima vrijednostima, jednakosti (šansi), pravdi i solidarnosti. Osnovna bi teza PiS-a bila da nejednakost šansi, društvena nepravda, posebno ona koja se odnosi na distribuciju dobara, i nedostatak solidarnosti s gubitnicima tranzicije rastaču zajednicu. U sklopu te dimenzije, obećanje ili namjera im je povećati ulogu države u gospodarstvu, ubrizgati što je moguće više sredstava u razne socijalne programe koji su namijenjeni prvenstveno obiteljima, te oživjeti gospodarstvo na način da se korigira raspodjela dobara. Kao glavni cilj navode povećanje minimalne plaće, iza čega leži namjera da Poljska prestane biti zemlja jeftine radne snage i da se ubrza gospodarski razvoj ne bi li se dostigao standard zapadnoeuropskih zemalja jer "u ovom dijelu Europe nema mjesta za slabu državu". Konačno, treći korak u obnovi zajednice odnosi se na buđenje nacionalnog ponosa. U tom dijelu traži se jedinstvo, i to jedinstvo oko nacionalnih vrijednosti, koje su "konvergentne s kršćanskim vrijednostima", i jedinstvo u smislu snažnijeg identificiranja s nacijom. Žele raditi na podizanju samopouzdanja Poljaka i na jačanju nacionalnog ponosa. Kao ključne politike u ostvarivanju tih ciljeva vide kulturne, povijesne i obrazovne politike. Dakle, svi ti koraci imaju za cilj obnovu zajednice, tj. nacije koja za PiS predstavlja najvišu vrijednost, što naglašavaju stalnim ponavljanjem slogana "Vrijedi biti Poljakom, vrijedno je da Poljska traje!" (*Warto być Polakiem, warto by Polska trwała!*).

Antiislamizam

Europu je 2015. i 2016. godine zadesila izbjeglička kriza prouzrokovana prije svega ratom u Siriji. Krajem kolovoza 2015. njemačka kancelarka Angela Merkel izgovorila je poznati "*Wir schaffen das*" i pozvala je stotine tisuća većinom sirijskih izbjeglica u Njemačku[201]. Nešto ranije iste godine Europska komisija usvojila je dokument pod nazivom „Europski migracijski program" u kojem se zemlje članice poziva na solidarnost i razumijevanje situacije u kojoj se izbjeglice nalaze. Najspornija odredba tog programa odnosi se na uvođenje sustava kvota, prema kojemu bi se izbjeglice raspodijelile po državama članicama[202]. Iako se inicijalno protivila prihvatu izbjeglica, vlada PO-a pristala je primiti oko 4 500 izbjeglica kao dio plana

[201] https://www.dw.com/hr/dvije-godine-od-otvaranja-njemačkih-granica-za-izbjeglice/a-40344874

[202] https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/eam_state_of_play_20151014_migration_priority_hr.pdf

Europske unije za njihov razmještaj. Dva tjedna prije parlamentarnih izbora u listopadu 2015. godine Jaroslaw Kaczynski na stranačkom je skupu u Makowu Mazowieckom izjavio sljedeće: „Migranti su u Europu već donijeli bolesti kao što su kolera i dizenterija, kao i svakakve vrste parazita i virusa koji nisu opasni u organizmu tih ljudi, ali mogu biti opasni ovdje" (Kaczynski, 2015b). Dodao je kako bi Poljska mogla biti prisiljena prihvatiti oko 100,000 islamskih izbjeglica (*ibid*) Na navedeno su reagirale razne zdravstvene organizacije tvrdeći da sva istraživanja pokazuju suprotno onome što je izjavio Kaczynski (*Migration and health*, 2016).

U svojoj kapitalnoj knjizi *Zemlja Ulro* (1982) Czeslaw Milosz poslužio se sličnom metaforom kao i Kaczynski. Opisujući utjecaj prosvjetiteljske misli na rusku kulturu i inteligenciju 19. stoljeća, a posebno na misao Fjodora Mihajloviča Dostojevskog, kaže sljedeće:

> "Zbog naročite društvene strukture, ruska je inteligencija naglo, tokom nekoliko decenija, usvojila one ideje koje su na Zapadu sazrijevale polako tokom najmanje dva stoljeća. Slično kao u slučaju nekih bolesti, neškodljive za domoroce, ali smrtne kada se njima zaražavaju stranci, dilema: ili filozofija i nauka, ili religija, dobila je u ruskim duhovima izuzetnu otrovnost" (Milosz, 1982: 74).

U Miloszewu slučaju, bolesti su metafora za ideje. Ako prema istom ključu interpretiramo izjavu Kaczynskog, tada koleru, dizenteriju, parazite i viruse možemo čitati kao metafore za ideje koje su opasne za Poljsku i Europu, tj. Kaczynski ih koristi kao metafore za islam. Konstruiranje simboličkog "drugog" ili neprijatelja preko "viroloških metafora" (Weibel, 2020) nije novost u radikalno desnom diskursu. Za njemačke antisemite u 19. stoljeću, Židovi su bili "'bacili' podmukle sile rastvaranja zajednice" (Stern, 1974: xiii). Osim što se na taj način „simbolički drugi" konstruira, on se kroz isti postupak i demonizira te posljedično dehumanizira, što je pretpostavka da ga se ne tretira kao bližnjega svoga.

U rujnu 2015., tijekom parlamentarne rasprave o imigrantima, Kaczynski je izjavio sljedeće:

> "Postoji ozbiljna opasnost da se pokrene proces koji izgleda ovako: prvo se broj stranaca brzo povećava, kasnije izjavljuju da se neće pridržavati našeg zakona i običaja, a zatim istovremeno nameću svoju osjetljivost (*wrażliwość*) i zahtjeve u različitim životnim prostorima na agresivan i nasilan način. Pogledajte Evropu, pogledajte

> Švedsku, gdje je na snazi šerijat i nema državne kontrole. (...) Što se događa u Italiji? Crkve su okupirane i ponekad se tretiraju kao zahodi… Oko milijardu ljudi na svijetu pati od gladi. Primimo ih. Neka ih primi cijela Europa, Japan, Sjedinjene Države i sve relativno prosperitetne zemlje. (...) Primjena tog načela dovela bi do propasti naše civilizacije… Nemamo razloga osjećati se krivima. Međutim, imamo pravo braniti svoj suverenitet, suprotstaviti se dosad neviđenim izjavama europskih političara, na čelu s gospodinom Schulzom" (Kaczynski, 2015c).

U slučaju navedenog citata, Kaczynski izbjeglice i migrante konstruira kao nametljive i neprilagođene (ne pridržavaju se naših zakona i običaja i nameću svoje), one koji oskvrnjuju naše svetinje, provode šerijat, unište svaku državu koja ih primi i ugrožavaju našu civilizaciju. Kaczynski je ovdje u svojim izjavama usuglašen s Maciejom Giertychom i civilizacijskom teorijom Feliksa Konecznog. Prije svega, riječ je o kulturnom esencijalizmu i determinizmu prema kojemu je suživot različitih kultura nemoguć, miješanje kultura je štetno, a ono što je posrijedi u svjetskim procesima jest sukob civilizacija u kojemu niže civilizacije uvijek pokušavaju uništiti više. Posljedično, izbjeglice i migranti nisu ljudska bića u nevolji, već neprijatelji koje definira to što su "drugačiji od nas i ponašaju se prema običajima koji nisu naši" (Eco, 2013: 11) i što je "za njih profano sve ono što je nama sveto, a što je za nas besramno njima je dopušteno" (Tacit u Eco, 2013: 11). Ono što je u toj izjavi Kaczynskog također posrijedi jest konstruiranje zapadne Europe kao područja čije su države pred raspadom ("nema državne kontrole") zbog svojih liberalnih politika i multikulturalne otvorenosti ("Pogledajte Europu, pogledajte Švedsku! Što se događa u Italiji!"). S druge strane, Poljska je još netaknuta i funkcionalna i to zato što je svoju kulturu uspjela sačuvati netaknutom. Konačno, Kaczynski brani nacionalni suverenitet u smislu prava zemlje da sama odluči hoće li i koliko će izbjeglica primiti. U tom kontekstu treba čitati i sljedeći citat Kaczynskog: "I moramo se sjetiti jedne stvari – država je jamac slobode. Poljska mora ostati otok slobode, protiv svih vanjskih i unutarnjih pritisaka. To je naša povijesna misija – moramo biti država slobode. A sa slobodom danas u raznim zemljama postaje sve gore ... Mi ćemo ostati taj otok. Bit ćemo otok slobode pod PiS-ovom vlašću" (Kaczynski, 2014). Dakle, sloboda se u tom kontekstu prije svega odnosi na pravo nacije da upravlja sama sobom.

Rezultati parlamentarnih izbora

Parlamentarni izbori za Sejm i Senat održani su 25. listopada 2015. godine. Na izborima je pobijedio PiS s osvojenih 37,6 % glasova, dok je PO osvojio 24,1 %[203]. PiS je time osvojio 235 od 460 mjesta (51 posto) u Sejmu. Po prvi puta nakon 1989. jedna je politička stranka osvojila natpolovičnu većinu u parlamentu i našla se u poziciji da formira jednostranačku vladu. Dotadašnja potpredsjednica PiS-a Beata Szydło[204] naslijedila je čelnicu PO-a Evu Kopacz na mjestu poljske premijerke. Dva najveća gubitnika tih izbora bili su PO i PSL, stranke koje su vladale Poljskom proteklih 8 godina. PO je doživjela najgori rezultat na parlamentarnim izborima u deset godina, dok je PSL, mlađi partner u odlazećoj vladi, imao najgori rezultat u posljednjih 25 godina, jedva prešavši prag od 5 %. Potencijalno veći gubitnik od njih bio je samo SLD[205], koji prvi put nakon demokratske transformacije nije uspio osvojiti niti mandat na parlamentarnim izborima.

[203] Treće mjesto zauzeo je Kukiz'15 s osvojenih 8,81 % glasova (42 mandata), Nowoczesna (Moderna) s osvojenih 7,6 % glasova (28 mandata) i PSL s osvojenih 5,13 % (16 mandata). U Senat su ušle samo tri stranke, PiS (39,99 % ili 61 mandat), PO (28,85 % ili 34 mandata) i PSL (7,4 % ili 1 mandat).

[204] U prosincu 2017. Beatu Szydlo je na mjestu premijerke zamijenio Mateusz Morawiecki.

[205] SLD se kandidirao kao najveći partner Ujedinjene ljevice (*Zjednoczona Lewica*, *ZL*), koja je na izbore izašla kao koalicija šest lijevih stranaka. Iako su osvojili 7,55 % glasova, to im nije bilo dovoljno da prijeđu izborni prag za koalicije od 8 %.

7. ZAKON I PRAVDA NA VLASTI 2015. – 2020.

7.1. Popravak države

Kao što smo naveli u prethodnome poglavlju, PiS je kao prvi korak u izgradnji novog poretka (Četvrte Republike) naveo popravak države, pod čime misle na institucionalnu reformu, i to prije svega izvršne i sudske vlasti. Prvi koraci u tom smjeru izazvali su krizu vezanu uz Ustavni sud, za koju je dobrim dijelom bila odgovorna i vlada PO-a. Naime, PO je tik pred parlamentarne izbore u listopadu 2015. godine imenovao 5 novih sudaca Ustavnog suda, od čega tri na mjesto sudaca kojima je istekao mandat, i dva na mjesto sudaca čiji je mandat trebao isteći ubrzo nakon parlamentarnih izbora. Prema poljskome Zakonu o izboru ustavnih sudaca, novi ustavni suci biraju se kada njihovim prethodnicima istekne mandat, a izbor provodi trenutni saziv Sejma i potvrđuje ih Predsjednik države. Dakle, u ovome slučaju, PO je prekršio proceduru imenovanjem dvaju sudaca, dok je poštovana zakonska procedura kod imenovanja trojice sudaca. Međutim, predsjednik Duda odbio je potpisati imenovanja svih 5 sudaca. Na apele PO-a da imenuje tri suca izabrana redovnom procedurom, Duda je odgovorio kako su suci Ustavnog suda izabrani „kršenjem demokratskih načela”[206]. Nakon toga, novi saziv Sejma ubrzanim je postupkom izmijenio Zakon o Ustavnom sudu, uvodeći mogućnost poništavanja sudskih nominacija koje bi izglasao prethodni sastav Sejma. Također su se amandmanom skratili mandati predsjednika i potpredsjednika Ustavnog suda s devet na tri godine, što je otvorilo PiS-u mogućnost da ranije zamijeni predsjednika i potpredsjednika koje je ranije nominirao PO. Dana 25. studenoga 2015. godine Sejm je poništio pet nominacija prethodnog saziva Sejma i 2. prosinca nominirano je pet novih sudaca, a predsjednik Duda potpisao je njihovo imenovanje[207].

Od Ustavnog suda zatraženo je da procijeni ustavnost odluka prošlog i sadašnjeg sastava Sejma. Sud je donio dvije presude, 3. i 9. prosinca 2015. godine. Sud je 3. prosinca presudio kako je prošli sastav Sejma imao pravo imenovati tri suca za mjesta koja su za vrijeme

---

[206] https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2015-11-16/po-apeluje-do-dudy-o-zaprzysiezenie-sedziow-trybunalu-konstytucyjnego/

[207] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_2017

njegova mandata oslobođena, ali nije imao pravo imenovati dva suca na mjesta koja su trebala biti oslobođena u sastavu novog Sejma. Ustavni sud također je pojasnio da je Predsjednik Republike dužan bez odgađanja potpisati imenovanja trojice valjano izabranih sudaca. Sud je 9. prosinca presudio da novi sastav Sejma nema pravo poništiti nominacije za tri suca koja je imenovao prošli sastav Sejma, već je imao pravo imenovati dva suca čiji je mandat započeo u vremenu novog sastava Sejma. Ustavni je sud također proglasio neustavnim skraćenje mandata aktualnog predsjednika i potpredsjednika Suda[208].

Krizu je dodatno razbuktao novi Zakon o reorganizaciji i funkcioniranju Suda, koji je izglasao novi sastav Sejma 22. prosinca 2015. godine. Novi Zakon zahtijeva dvotrećinsku većinu za svaku odluku Ustavnog suda umjesto polovične većine kako je bilo do promjena. Također, prema novome Zakonu izmijenjen je i broj ustavnih sudaca potrebnih za kvorum. Prema staromе zakonu, za ispunjenje kvoruma bila je potrebna prisutnost 9 od 15 sudaca, dok novi zakon zahtijeva prisustvo 13 od 15 sudaca. Očito je da te promjene idu u smjeru otežavanja rada Suda i otvaraju puno veću mogućnost da „PIS-ovi" suci blokiraju bilo kakvu odluku Suda. Također, novim Zakonom olakšana je smjena sudaca, a Sudu je onemogućeno da bira slučajeve prema vlastitoj procjeni važnosti, već slučajeve mora rješavati prema kronološkome redu. Ustavni se sud branio na način da je u ožujku 2016. dao negativnu ocjenu novoj verziji PiS-ova zakonskog prijedloga o tome kako bi Sud trebao organizirati svoj rad. Vlada je na to reagirala tako što je ustvrdila da je Sud u ovome slučaju trebao djelovati u skladu s novim pravilima, što bi značilo da Sud, u kojem je tada djelovalo 12 sudaca – iz razloga što Ustavni sud nije primio tri nova PiS-ova suca – nije mogao prosuditi o legalnosti procedura jer nije imao kvorum. Jedan od sudaca Ustavnog suda, Andrzej Wrobel, izjavio je kako „čak ni demokratski izabran Parlament nema pravo postavljati regulacije koje su u sukobu s fundamentalnim zakonom, tj. Ustavom".[209]

Ta ustavna kriza PIS-u je donijela dosta diplomatskih problema. Martin Schultz, tadašnji predsjednik Europskog parlamenta, na svojem je Twitter profilu objavio kako „trenutna situacija znači da su *checks & balances* sada u limbu. To je neprihvatljivo u EU-u koja se

---

[208] *Ibid.*

[209] http://www.politico.eu/article/poland-court-tribunal-versus-pis-government-constitutional-crisis-deepens/

temelji na vladavini prava“[210]. Kritikama se priključio i bivši predsjednik SAD-a Barack Obama i spočitnuo tu temu predsjedniku Dudi na samitu NATO-a u Varšavi. U travnju 2016. godine kreditna agencija Moodys upozorila je poljsku Vladu da bi ustavna kriza mogla smanjiti privlačnost Poljske kod stranih investitora[211]. S druge strane, kreditna agencija Standard & Poor's smanjila je kreditni rejting Poljske na BBB+, što je bilo prvo smanjenje kreditnog rejtinga od 1989. godine. Agencija je smanjenje objasnila zabrinutošću zbog neovisnosti ključnih institucija zemlje[212].

Međutim, najžešća kritika dolazila je od Europske komisije, koja je smatrala da postoji sustavna prijetnja vladavini prava u Poljskoj. Potpredsjednik Europske komisije Jans Timmermans poslao je pismo poljskomu ministru pravosuđa Zbigniewu Ziobru, apelirajući na poljsku vladu da prizna tri suca imenovana redovnom procedurom. Ziobro je na pismo odgovorio kako je Poljska “suverena zemlja koja odlučuje o svojim ustavnim tijelima”[213] te je je dodao kako “ne misli da nam strana tijela mogu nešto nametnuti jer bi se to kosilo s našim osjećajem nacionalnog dostojanstva”[214]. Europska komisija ipak je u siječnju 2016. pokrenula istragu o vladavini prava u Poljskoj. Komisija je inicijativu objasnila na sljedeći način: „Naime, vladavina prava jedno je od fundamentalnih vrijednosti na kojima je utemeljena EU. Europska je komisija, pored svojeg zadatka da osigura poštovanje EU zakona, također odgovorna, zajedno s Europskim parlamentom, državama članicama i Vijećem, garantirati fundamentalne vrijednosti Unije“ (Europska komisija, 2016)[215]. U siječnju 2016. premijerka Szydło je u govoru u Strasbourgu europskim parlamentarcima poručila kako se ne bi trebali miješati u unutarnju poljsku politiku i kako se njezina vlada pridržava vladavine prava.

---

[210] http://www.politico.eu/article/poland-rebuked-for-crippling-constitutional-court-pis-kaczynski/

[211] http://www.economist.com/news/europe/21696555-poland-had-been-coming-terms-its-past-now-government-wants-bury-it-again

[212] https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-01-19/poland-faces-barrage-as-defiant-new-leaders-collide-with-europe

[213] https://www.politico.eu/article/poland-constitution-crisis-kaczynski-duda/

[214] Ibid

[215] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_2017

Između ostaloga, izjavila je kako „nas povijest uči da poljski problemi trebaju biti rješavani u Poljskoj, jer smo uvijek loše prolazili kada su drugi to pokušali učiniti umjesto nas“[216].

U ožujku 2016. godine Venecijanska komisija[217] objavila je izvještaj o promjenama vezanima uz djelovanje Ustavnog suda u Poljskoj, zaključivši kako ti postupci ne ugrožavaju samo vladavinu prava već i funkcioniranje demokratskog sustava[218]. U rujnu 2016. godine Europska komisija izdala je mišljenje o pridržavanju Poljske Europskog zakona, u kojem apelira na poljsku Vladu da priključi Ustavnom sudu njegova tri člana koja je imenovao prošli saziv Sejma, a koje je PiS odbio prihvatiti. Premijerka Szydło na taj je apel odgovorila kako je „mišljenje samo mišljenje i da nema utjecaja na odluke koje se donose u Poljskoj“[219]. U izjavi poljskome politologu Norbertu Maliszewskom, Szydło je izjavila sljedeće: “Većinu dana provela sam radeći na programu *StanPlus*. To je razlika između poljske Vlade i briselske birokracije. Mi se brinemo za probleme ljudi; mi govorimo jezik koji oni razumiju, dok se briselska administracija bavi sama sobom. Hoće li procedure koje pokrene Europska komisija na bilo koji način popraviti život običnog Kowalskog? Hoće li tehnokratsko mišljenje dobro plaćenoga briselskog birokrata riješiti problem stanovanja Poljaka?“[220]. Na kritike iz Komisije odgovorio je i Jaroslaw Kaczynski, komentirajući kako ga one zabavljaju i kako tu nije riječ o zabrinutosti Bruxellesa za vladavinu prava u Poljskoj, već o nerazumijevanju arogantnih briselskih demokrata i njihovih pristaša u Varšavi potreba i aspiracija običnih Poljaka (*ibid.*).

U intervjuu koji je dao za konzervativne novine *Nasz Dziennik* Kaczynski je konstatirao kako se u slučaju Ustavnog suda cijeli spor svodi na dvije stvari. S jedne strane, cijeli spor svodi se na pitanje “hoće li Poljska biti demokratska ili korporativna zemlja; definiraju li demokratski mehanizmi poput nacionalnih izbora javni život u Poljskoj ili je to jedan od važnih, ali ne i najvažnijih i ne presudnih mehanizama, jer stvarna moć leži negdje drugdje. Korporacije

---

[216] https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-01-19/poland-faces-barrage-as-defiant-new-leaders-collide-with-europe

[217] Savjetodavno tijelo Vijeća Europe za pitanja vezana uz funkcioniranje demokratskih institucija kao i za ustavna pitanja.

[218] https://www.politico.eu/article/poland-rebuked-for-crippling-constitutional-court-pis-kaczynski/

[219] http://www.politico.eu/article/welcome-to-european-union-b/

[220] http://www.politico.eu/article/welcome-to-european-union-b/

stvaraju državni aparat, koji ostaje neovisan o demokratskom izboru naroda. Takav mehanizam zapravo ograničava demokratski izbor" (Kaczynski, 2016a). S druge strane, Kaczynski smatra kako je riječ o "kočenju pozitivnih promjena i stvaranja pravednijeg, poštenijeg, a time i učinkovitijeg i boljeg društva" (*ibid.*).

U lipnju 2016. godine Jarosław Kaczyński održao je govor tijekom kongresa PiS-a u Varšavi. Tom je prilikom kazao kako "Poljaci imaju pravo na promjenu, imaju pravo popraviti Republiku Poljsku" (Kaczynski, 2016b). Osvrnuvši se na trenutni politički spor u Poljskoj istaknuo je kako izrazi „demokratska vladavina zakona" i „vladavina zakona" nisu isto (i*bid.*). Prema njegovim riječima,

> „vladavina prava nije isto što i demokratska država. Reguliranje našeg života pripada onima koje je izabrao suveren, tj. nacija – parlamentu i predsjedniku. To su dvije državne institucije odgovorne za stvaranje zakona – oni stvaraju zakone koji reguliraju društveni život. Ako želimo imati demokratsku pravnu državu, tada niti jedna državna institucija, uključujući Ustavni sud, ne može zanemariti te činjenice" (*ibid.*).

Temu Ustavnog suda Kaczynski je završio svojim razmišljanjima o suverenosti. Podsjetio je da je povijest Poljske „povijest dugog, stoljetnog ropstva, lišenja suvereniteta" zbog čega suverenitet „za nas predstavlja temeljnu vrijednost… to je vrijednost sama za sebe, to je pitanje dostojanstva nacije" (*ibid.*). Dakle, pozicija Kaczynskog jest sljedeća: suveren u Poljskoj je nacija, i ona putem demokratskih izbora bira Predsjednika i Parlament, iz čega slijedi da su to jedine dvije institucije koje imaju demokratski legitimitet, tj. izraz su volje nacije, i jedino one imaju pravo regulirati društveni život. Intervencije svih ostalih institucija predstavljaju zadiranje u suverenitet nacije.

U intervjuu danom za njemački Bild ministar vanjskih poslova Witold Waszczykowski izjavio je kako je „Ustav iznad svega. Ali postojeći Ustavni sud nije neovisno tijelo. To je politički okupirana institucija koja je dosad ocjenjivala zakone prema političkim standardima. To je jedan od razloga zašto prethodni premijer Tusk nije proveo 48 presuda Ustavnog suda. U to vrijeme niti jedan političar EU-a nije protestirao" (Waszczykowski, 2016). Dakle, Waszczykowski poput Kaczynskog najprije delegitimira Ustavni sud predbacujući bivšoj vladi njegovu politizaciju, da bi u nastavku objasnio što po njegovu sudu ne valja u poljskom

političkom sustavu: "Prema sadašnjem zakonu, poljski predsjednik ima ovlasti da od 15 sudaca odabere samo petoricu koja će pregledati pravni akt. Dakle, dovoljno je da tri suca presude protiv zakona i tako torpediraju rad 460 zastupnika i stotine stručnjaka u parlamentu i predsjedničkom uredu. Tri protiv četiri stotine – to je bolestan sustav. Zbog toga smo ga učinili demokratskijim. Sada je za žalbu potrebno devet ili više sudaca" (*ibid.*). Dakle ponovno na tragu razmišljanja Kaczynskog, Waszczykowski obrazlaže reformu rada Suda pozivanjem na nedemokratičnost dotadašnje prakse. Na konstataciju novinara Bilda da su zahtjevom za dvotrećinskom odlukom sudaca otežali rad Ustavnog suda i da im je tim povodom potpredsjednik Europske komisije Timmermans poslao pismo, Waszczykowski je izjavio kako ga je „to pismo jako iznenadilo. To piše dužnosnik EU-a, koji je na vlast stupio preko političkih odnosa, jednoj demokratski izabranoj vladi. Odakle mu pravo? Za mene gospodin Timmermans nije legitimni partner za razgovor" (*ibid.*). U nastavku je ustvrdio kako takav "postupak – pismo ili poziv iz Bruxellesa – potpredsjednik Komisije nikada ne bi dao jednom njemačkom političaru" (*ibid.*). Dakle, Waszczykowski ovdje ukazuje na a) demokratski deficit EU dužnosnika, b) ponižavajući stav Komisije prema poljskoj demokratski izabranoj vladi i c) Europi s više staleža. Dakle, jasno je da je za Waszczykowskog poboljšani sustav onaj u kojemu Ustavni sud neće moći "torpedirati" odluke Sejma, čime jasno dovodi u pitanje jedan od osnovnih stupova sustava liberalne demokracije. S druge strane, inzistira na tome da su jedini legitimni partneri za razgovor demokratski izabrani predstavnici.

Nakon što je novim Zakonom naglo skraćen mandat dotadašnjeg predsjednika Ustavnog suda, 21. prosinca 2016. godine za novu Predsjednicu Ustavnog suda predsjednik Duda imenovao je Juliu Przyłębsku. Inače, Julia Przyłębska[221] izabrana je za sutkinju Ustavnog suda zajedno s Piotrom Pszczółkowskim u prosincu 2015. godine. i to glasovima zastupnika PiS-a. Oboje sudaca od samog su početka isticali da bi Ustavni sud trebao djelovati na temelju zakona koji je donio PiS. Ubrzo nakon njezina imenovanja, PiS je mogao legalno odraditi daljnja

[221] Julia Przyłębska primila je 2017. godinu nagradu *Čovjek slobode* od desničarskog tjednika *Sieci*: „To je osoba koja je donijela mnogo u ovom nedavnom razdoblju kada je u pitanju poduzimanje i provođenje ove velike promjene" – rekao je Jarosław Kaczyński (*ibid.*).

imenovanja i tako steći većinu u Ustavnom sudu[222]. Jedno od ključnih opravdanja koje je PiS ponudio za takvu čistku na Ustavnome sudu bila je potreba za otpuštanjem sudaca koji su sudsku praksu obavljali još za vrijeme komunizma. Drugi argument odnosio se na potrebu da se poveća učinkovitost sudova. Međutim, u studenome 2019. godine vlada je imenovala tri nova suca Ustavnog suda, uključujući dva bivša parlamentarna zastupnika PiS-a. Jedan od imenovanih bivši je tužitelj iz doba komunizma Stanislaw Piotrowicz, koji je tijekom 1980-ih progonio opozicijske aktiviste.

Vlada je 2016. godine ponovno ujedinila urede glavnog tužitelja i ministra pravosuđa, koje je prethodna vlada razdvojila 2009. godine. Na taj način, ministar pravosuđa Zbigniew Ziobro akumulirao je iznimnu moć. Ne samo da je postao javni tužitelj, već je stekao i značajan utjecaj na opće sudove (građanske i kaznene) kao i na Državno sudbeno vijeće, tijelo koje imenuje suce Vrhovnog suda. Najvažniji je prigovor da se takvom reformom povećava utjecaj političara na sudove, čime se krši ustavni princip podjele vlasti. Naime, Ministar pravosuđa mogao bi teoretski intervenirati i sa strane tužitelja i sa strane suda (Bill, 2018).

U rujnu 2017. Europska komisija priopćila je da je pokrenula drugu fazu postupaka zbog kršenja vladavine prava u Poljskoj[223]. U srpnju 2017. godine predsjednik Duda potpisao je prijedlog Zakona o općim sudovima. Zakon je ministru pravosuđa omogućio šestomjesečno razdoblje u kojem je mogao proizvoljno smijeniti i zamijeniti predsjednike sudova. Ziobro je otpustio gotovo 20 % predsjednika sudova (69 od 377) i otprilike isti broj potpredsjednika sudova. Ostala imenovanja na mjesta predsjednika čiji je mandat istekao doveli su do ukupnog broja novih Ziobrovih imenovanja za gotovo trećinu svih predsjednika sudova[224]. S druge strane, novi Vladin Zakon o Vrhovnom sudu smanjio je dob za odlazak u mirovinu i za suce Vrhovnog suda (sa 70 na 65 za suce i sa 65 na 60 za sutkinje), čime je 27 od 73 sudaca moralo odstupiti ranije od planiranog. Oni koji su htjeli nastaviti raditi i nakon što napune dob za odlazak u mirovinu morali su zatražiti odobrenje predsjednika Dude, koji donosi konačnu odluku nakon savjetovanja s Nacionalnim vijećem pravosuđa. Predsjednik je produljio

---

[222] https://www.newsweek.pl/polska/polityka/julia-przylebska-czlowiekiem-wolnosci-2017-tygodnika-sieci/tpn51dd

[223] http://archiwum.thenews.pl/1/6/Artykul/325516

[224] https://www.bbc.com/news/world-europe-44679964

mandat 5 sudaca, dok je njih 7 odbijeno. Zakon je također okončao mandat predsjednici Vrhovnog suda Małgorzati Gersdorf, vjerojatno kršeći Ustav (tumačenja se odnose na to je li se odredba o umirovljenju sudaca u slučaju reorganizacije pravosudnog sustava oglušila na ustavno mandatno šestogodišnje razdoblje mandata predsjednika Vrhovnog suda). Gersdorf je odbila odstupiti uz pojašnjenje da joj poljski Ustav jamči pravo na izdržavanje šestogodišnjeg mandata. Međutim, ipak je zamijenjena PiS-ovim kandidatom.[225]

Kao odgovor na dva nedavna prijedloga zakona o reformi pravosuđa, 20. prosinca 2017. godine Europska komisija odlučila je pokrenuti Članak 7 Sporazuma o EU-u protiv Poljske, te je zatražila od Europskog vijeća da objavi postojanje rizika od ozbiljnih kršenja europskih vrijednosti u Poljskoj zbog podrivanja vladavine zakona. Ta odluka Komisije predstavljala je najozbiljniji pritisak na poljsku Vladu. Sljedeći korak bio bi oduzimanje Poljskoj prava glasa u Vijeću ministara. U isto vrijeme, Komisija je izdala četvrtu po redu preporuku o vladavini prava u kojoj poziva poljske vlasti da izmijeni zakone kojima se reformira sudstvo i da obnovi neovisnost i legitimnost Ustavnog suda. Europska komisija pokrenula je pravni proces na Europskom sudu (European Court of Justice). Kada je sud u Luksemburgu presudio da je Poljska prekršila pravo EU-a u slučaju Vrhovnog suda, Vlada u Varšavi složila se s presudom[226].

Bez obzira na pritiske iz EU-a, PiS-ovi predstavnici u tijelima vlasti, zajedno s Jaroslawom Kaczynskim, nastavili su pravdati svoje odluke vezane uz reforme u sudstvu. U srpnju 2018. premijer Mateusz Morawiecki u govoru pred Europskim parlamentom rekao je kako ”svaka država EU-a ima pravo razvijati svoj pravosudni sustav u skladu s vlastitim tradicijama” (Morawiecki, 2018), implicirajući time da liberalno-demokratski politički sustav i uloga koju Ustavni sud u njemu ima nisu jedini modeli uređenja demokratskog sustava. Na istome tragu je i Kaczynski, koji je na predizbornome skupu u Lublinu 2019. izjavio kako je “sustav tribunala koji su predložili neki… zapravo moć sudova, i to nema nikakve veze s

[225] https://www.bbc.com/news/world-europe-44695235

[226] U lipnju 2019. Sud pravde presudio je i da je Poljska prekršila zakon EU-a smanjivši dob za odlazak u mirovinu za suce Vrhovnog suda, što je donijelo promjenu koja je prisilila otprilike jednu trećinu sudaca Vrhovnog suda u prijevremenu mirovinu. Vlada je reagirala na način da je poništilia zakon koji je doveo do promjene, i prije nego što je sud u Luksemburgu objavio svoj presudu. Poljska vlada vratila je na posao suce Vrhovnog suda koje je prisilila na prijevremenu mirovinu. Oko 100 sudaca bilo je primorano otići u mirovinu prije nego što je zakon povučen. U međuvremenu, skoro polovicu od 120 sudaca povećanog Vrhovnog suda vjerojatno će imenovati Nacionalno vijeće pravosuđa.

demokracijom. To je sustav koji najbolje služi oligarhiji. Želimo ojačati poljsku demokraciju. I mi ćemo učiniti sve da to učinimo“ (Kaczynski, 2019a). Govoreći na sastanku Nacionalne skupštine povodom 550. obljetnice parlamentarizma u Poljskoj u srpnju 2018. godine, predsjednik Duda izjavio je kako

> „odgovornost za zajednicu zahtijeva da se rezultati pošteno provedenih izbora univerzalno poštuju. Odluka koju su građani donijeli na glasačkim kutijama ne može se pobijati. Prihvaćanje te odluke svjedočanstvo je uzajamnog priznavanja, povjerenja i poštovanja. U Republici Poljskoj suverena je nacija. Građani biraju svoje predstavnike na temelju svojih stavova i uvjerenja. Stoga se pobjedničkoj većini ne može uskratiti pravo na provedbu svojeg programa. Ispunjavanje izbornih obećanja nije samo privilegija, već je i obaveza prema građanima. Podrivanje tih načela suprotno je samim temeljima predstavničke demokracije. Podriva temelje parlamentarizma. Ako želimo imati demokratsku pravnu državu, nijedno državno tijelo, uključujući Ustavni sud, ne može ignorirati zakone” (Duda, 2018).

Dakle, u cijeloj toj raspravi vezanoj uz krizu oko Ustavnog suda kao ključno pitanje iskristalizirao se koncept suverenosti i PiS-ovo razumijevanje tog koncepta. Suverenitet se u PiS-ovu diskursu javlja kao ključan koncept ili glavna ideja vodilja na dvjema razinama. Na prvoj razini riječ je o obračunu s Ustavnim sudom kao jednim od temeljnih stupova liberalno-demokratskog sustava. Na drugoj razini, riječ je o obračunu s EU-om i opiranju zadiranju EU-a u unutarnja poljska pitanja. Što se tiče prve razine, Kaczyński je imao loše iskustvo s Ustavnim sudom još za vrijeme vladavine koalicijske vlade s PiS-om na čelu u periodu 2005. – 2007. Želja je Kaczynskog promjena Ustava kako bi se umjesto korumpirane i nelegitimne Treće Republike stvorila posve nova država, takozvana „Četvrta Republika“. S obzirom na to da na izborima nije dobio dvotrećinsku većinu, u tom periodu koristio se svim zakonodavnim sredstvima i mjerama koje su mu bile na raspolaganju u njegovu projektu popravka države. Kao što smo spomenuli u prethodnome poglavlju, jedno od njegovih predizbornih obećanja vezanih uz popravak države bilo je upravo reforma sudstva u Poljskoj. Konačno, prema vlastitu priznanju, Kaczynskome je put prema rješavanju problema s Ustavnim sudom

pokazao Viktor Orban[227]. Dakle, riječ je o širem projektu razračunavanja s institucijama koje Kaczynski doživljava kao prepreke u projektu stvaranja Četvrte Republike kao i o potpunom preuzimanju svih grana vlasti u državi. U konkretnom slučaju Ustavnog suda, riječ je o eliminaciji bilo kakve kontrole izvršne vlasti, što Kaczynski formulira tezom da "vladavina prava" i "demokratska pravna država" nisu isto, te kako drugo prethodi prvomu. Štoviše, za Kaczynskog i njegove stranačke kolege demokratska vlast izraz je volje nacije, čime se implicira da se odlukama Ustavnog suda koje proturječe demokratski izabranoj vlasti u stvari podriva sama nacija. Na taj način sud je predstavljen kao institucija čiji je rad usmjeren protiv interesa nacije.

Kao što se dade iščitati iz gore citiranih izjava, u PiS-u imaju specifično razumijevanje demokratskog sustava, tj. forme koju bi on trebao imati. U skladu s kulturnim determinizmom ili esencijalizmom, PiS smatra kako Poljskoj treba demokratski sustav koji je utemeljen u vlastitoj tradiciji i u skladu je s poljskim tradicionalnim vrijednostima. Primjerice, slaveći 550. obljetnicu parlamentarizma u Poljskoj, evociraju mit kojim se demokratičnost predstavlja kao integralni dio poljskoga nacionalnog duha i kao neosporiva činjenica Poljske povijesti. Postavlja se pitanje, koji je to tip demokracije kompatibilan s poljskom tradicijom? I dok je LPR ovdje bio jasan nazvavši politički sustav za koji se zalaže "nacionalnom demokracijom", PiS je tu ponešto oprezniji. Prema Kaczynskom, "samo nacionalna država može biti demokratska, može biti demokracija, a mi želimo demokraciju! Želimo jednostavnu, odnosno predstavničku demokraciju. I na lokalnoj i nacionalnoj razini. Jako cijenimo lokalnu samoupravu. Sudska vlast je pak izvršavanje zakona. Sustav 'tribunala' koji su predložili neki, zapravo, moć sudova nema nikakve veze s demokracijom. Služi oligarsima" (Kaczynski, 2019a). Na istome je tragu i Waszczykowski:

> "Bili smo prije nekoliko godina u socijalističkoj demokraciji, istočno od nas pokušavaju izgraditi suverenu demokraciju, zapadno od nas pokušavaju stvoriti liberalnu demokraciju. A ja ne želim pridjevnu demokraciju, želim normalnu demokraciju. Svatko

[227] Kada se ponovno vratio na vlast 2010. godine, Orban je oduzeo Ustavnom sudu ovlasti da odlučuje u slučajevima koji se tiču proračuna, a zatim je retroaktivno nametnuo najviši porez na banke u Europi. Smijenio je predsjednika Ustavnog suda, mnoge suce prisilio da odu u mirovinu, a njihova mjesta popunio je svojim kandidatima. Orban je tada rekao da su promjene potrebne kako bi se vratila vjera ljudi u pravosudni sustav. Orbanova politika ostavila je snažan dojam na čelnika Zakona i pravde Jaroslawa Kaczynskog, koji je nakon gubitka izbora 2011. godine izjavio da će „doći dan kada ćemo uspjeti, i imat ćemo još jednu Budimpeštu u Varšavi" (Simon et al., 2017).

tko ima program koji će steći popularnost društva i pobijediti na izborima, ima pravo provesti taj program. Trenutno nam je pak uskraćeno pravo na provedbu tog programa jer navodno u Europi već nekoliko desetljeća postoji obveza provođenja neke vrste liberalne demokracije. To je ideološka demokracija. A mi ne želimo ideološku demokraciju" (Waszczykowski, 2017).

Pridjevi u pravilu definiraju vrijednosti konkretnoga demokratskog sustava. Činjenica da PiS insistira na bespridjevnoj i neideološkoj demokraciji, ne znači da smatraju da bi demokratski sustav trebao biti vrijednosno neutralan. Naime, ovdje je ključno njihovo shvaćanje *demosa* ili onoga tko vlada državom. S obzirom na to da je u njihovu slučaju *demos* zamijenjen nacijom, ne smatraju potrebnim dodavati pridjeve. Štoviše, za njih bi termin "nacionalna demokracija" predstavljao redundanciju. Sve u svemu, na prvoj razini, suverenost nacije za koju se zalaže PiS znači neograničenu moć demokratski izabrane izvršne i zakonodavne vlasti u državi.

Druga razina PiS-ove primjene koncepta suverenosti odnosi se na odnos Poljske i EU-a. Kao što smo gore demonstrirali, u diskursu PiS-a dominantno se EU dužnosnike naziva "arogantnim briselskim birokratima" koji rade u "briselskoj administraciji". PiS insistira na činjenici da EU dužnosnici nemaju izborni legitimitet u Poljskoj, i samim time se njihovi zahtjevi, molbe, mišljenja smatraju irelevantnima. U isto se vrijeme intervencije tog tipa smatraju povredom "dostojanstva nacije" i zadiranjem u suverenost nacije. U slučaju sporova s EU-om, PiS-ova vlada često i vješto prebacuje temu na teren povijesti, referirajući se na strane okupacije i period kada Poljska nije bila suverena, aludirajući time da svaku intervenciju EU-a u unutrašnja pitanja Poljske shvaćaju kao pokušaj strane dominacije. S druge strane, PiS Poljake predstavlja kao naciju kojoj je, uz demokratičnost, imanentna borba za slobodu "vašu i našu" evocirajući još jedan romantičarski mit. Iz tvrdnje da je "Poljska otok slobode u Europi" proizlazi i stav superiornosti u odnosu na ostatak EU-a, i predstavljanje svojeg shvaćanja demokracije kao nečega što bi trebalo izvesti u ostatku EU-a.

7.2. Obnova materijalne dimenzije nacije

Kao što smo naveli u prethodnome poglavlju, uz popravljanje države, PiS je kao osnovni cilj svojeg djelovanja predstavio obnovu nacije. U svojem govoru na Konvenciji Ujedinjene desnice u Przysuszi 1. srpnja 2017. Kaczynski je govor započeo konstatacijom kako je

„Poljska jedna" te je pojasnio kako taj slogan znači da su "Poljska i Poljaci zajednica… da su zajednica u duhovnoj i materijalnoj dimenziji" (Kaczynski, 2017). Ustvrdio je kako je "duhovno vrlo važno i dugoročno presudno" (*ibid.*), ali da se "ne može graditi bez materijalne dimenzije. I ta materijalna dimenzija jesu jednake mogućnosti, to je pravda, to je solidarnost" (*ibid.*). U nastavku je izrazio želju "da Poljaci imaju jednake mogućnosti – bez obzira na to jesu li iz Przysucha, iz manjeg grada ili iz sela, iz velikog grada poput Varšave. Danas smo daleko od toga, ali to je naš smjer" (*ibid.*). Dakle, Kaczynski je ovdje ponovio važnost duhovne, kulturne ili identitetske dimenzije za očuvanje i jačanje zajednice. Međutim, također je istakao i važnost materijalne dimenzije, tj. kako bez jednakosti šansi, pravde i solidarnosti nema niti zajednice u punom smislu te riječi.

Što se tiče materijalne dimenzije, PiS je još prije izbora najavio nove socijalne i ekonomske politike koje bi se temeljile na načelima jednakosti, pravde i solidarnosti. Jedno od najvažnijih obećanja u kampanji odnosilo se na promjene u obiteljskoj politici. Naime, obitelj u Poljskoj uživa posebnu zaštitu države. Tako poljski Ustav u članku 18 utvrđuje da „brak, kao zajednica muškarca i žene, jednako kao i obitelj, majčinstvo i roditeljstvo moraju biti pod zaštitom i brigom Republike Poljske". Nadalje, u članku 71, paragraf 1, navodi se da „Država, u svojim socijalnim i ekonomskim politikama mora uzeti u obzir dobro obitelji" i da „obitelji koje se zateknu u teškim materijalnim i socijalnim okolnostima – posebno one s mnogo djece ili samohrani roditelji – moraju imati pravo na pomoć javnih vlasti" (Ustav RP, 2016). Međutim, unatoč istaknutosti obitelji u poljskome društvu i politici, u posljednjem mandatu vlade PO-a konkretna financijska i materijalna potpora obitelji u Poljskoj bila je niža nego u većini zemalja EU-a. Javna davanja za obitelji i djecu u 2012. u Poljskoj su iznosila 0,8 %, dok je u isto vrijeme prosjek Europske unije bio 2,4 % (Kulczyk, 2016).

Iako je u posljednjem desetljeću došlo do povećanja socijalnih izdavanja, ona su se pretežno odnosila na nekolicinu mjera kao što su produljenja porodiljnog dopusta na jednu godinu ili viša porezna olakšica na prihode obitelji, no nedostajala je izravna (financijska) pomoć obiteljima. Jedine konkretne politike vezane uz obitelj koje je implementirala vlada PO-a bile su mjera jednokratnih rodiljnih potpora (*becikowe*) od 1000 PLN-a i Velika obiteljska kartica (sustav popusta za obitelji s najmanje troje djece, bez obzira na prihod). Prema Kulzcyku, te mjere imale su više simbolički nego stvarni učinak (Kulczyk, 2016). I prije vlade PO-a

različite su poljske vlade tretirale obiteljske politike više kao socijalne politike, u smislu javnih troškova. U pravilu, izostale su istinske, na obitelj orijentirane politike. Kulczyk tvrdi kako su od početaka demokratske i ekonomske transformacije poljske vlade zauzele pristup prema kojemu su obitelji same odgovorne za svoje blagostanje. Posljedično, smanjivana su financijska izdavanja za obitelji, što je pratila i sve veća privatizacija vrtića (Kulczyk, 2016).

Odmah na početku svojeg mandata Szydlo je najavila pokretanje programa *Obitelj 500 Plus* (*Rodzina 500+*) te raznih programa stanovanja, stvaranja radnih mjesta i većih primanja, a sve zajedno činilo bi opsežan program posvećen poljskoj obitelji[228]. Prvi simbolički potez u tome smjeru bilo je dodavanje riječi "obitelj" Ministarstvu obitelji, rada i socijalne skrbi. Zakon vezan uz program *Obitelj 500 Plus* stupio je na snagu u travnju 2016. s projekcijama kako će samo taj program koštati više od 1 % BDP-a. Principi su programa sljedeći: dječji doplatak za drugo i svako sljedeće dijete (do 18 godina starosti) u iznosu od 500 złota (860 kn) mjesečno. Obitelji s manjim primanjima imat će pravo primanja doplatka i za prvo ili jedino dijete, i dodatnih 500 złota za drugo i svako sljedeće dijete, i to u slučaju da prihod obitelji ne prelazi 800 złota po članu obitelji. Za obitelji s djecom s posebnim potrebama kombinirani mjesečni prihod iznosi 1200 złota. Isplata tih dohodaka krenula je u travnju 2016 godine. Taj dječji doplatak dvostruko je viši od prijašnjeg obiteljskog dohotka koji je u 2014. iznosio 295 złota. Prema starome modelu, samo su obitelji s prihodom ispod praga od 574 złote mjesečnih primanja mogle ostvariti obiteljski doplatak. Prihod dobiven prema novom modelu ne oporezuje se i ne rezultira restrikcijama na ostale naknade kao što su obiteljska naknada ili socijalna naknada. Također, ako primanje po članu obitelji poraste, obitelj ne gubi cijelu naknadu, već samo onoliko za koliko je premašila granicu. Prema prethodnom zakonu, ako bi prihod premašio granicu za samo 1 złotu, obitelj bi izgubila pravo na naknadu[229].

Prema prvim procjenama Ministarstva obitelji, rada i socijalne politike, program je trebao pokriti 3,7 milijuna djece. Procijenjeno je da će program *Obitelj 500 Plus* u 2016. koštati oko 16 milijardi złota (od travnja do prosinca), a da će u 2017. biti potrošeno 20 milijardi złota. To je dvostruko više sredstava namijenjenih obitelji nego što je bilo u 2014. godini (Sowa, 2016).

---

[228] https://www.premier.gov.pl/en/news/news/prime-minister-beata-szydlo-we-want-the-pln-500-for-every-child-programme-to-be-launched.html

[229] http://www.financialobserver.eu/poland/pro-family-policy-in-poland-and-around-the-world/

Nakon prva tri mjeseca funkcioniranja programa premijerka Szydło izjavila je kako „budućnost Poljske ovisi o mogućnosti poljske obitelji da živi u dostojanstvu i da ima primanja adekvatna svojim potrebama. Poljske obitelji moraju biti u mogućnosti odgajati svoju djecu u miru, sigurnosti i dostojanstvu“ (Szydło, 2016a).

Program *Obitelj 500 Plus* također treba gledati i kao realiziranje pronatalitetne politike vlade Beate Szydło, koja je, ubrzo nakon što je PiS došao na vlast, izjavila kako je vlada trenutno suočena s problemom broj jedan u Poljskoj, a to je demografija. Naime, Poljska ima jednu od najnižih stopa nataliteta u svijetu. Godine 2014. sa stopom fertiliteta od 1,32 Poljska je držala 212. mjesto od 224 države svijeta (*Fertility rate Poland* 2014, 2020). Udio kućanstava s troje ili više djece pao je sa 16,3 % u 2005. na 12,2 % u 2014. godini, dok je udio kućanstava s jednim djetetom porastao s 46,8 % u 2005. na 49,1 % u 2014. godini. Prema podacima OECD-a, Poljska je do 2015. trošila 1,8 % BDP-a na obiteljske politike, tj. obiteljske doplatke, porezne olakšice, itd. Prosjek u državama OECD-a jest 2,5 % BDP-a. U zemljama s najvišom TFR-om (*Total Fertility Rate*, tj. broj djece po ženi u reproduktivnom periodu od 16 do 49 godine) izdvajanja dostižu 4 % BDP-a (UK 4,3, Danska 4,1, Irska 4, Francuska 3,6, Norveška 3,2). Ako se uzmu u obzir podaci u koje je ukalkuliran plan za 2016. godinu, Poljska dostiže stopu od 3 % BDP-a, što je na razini Njemačke, Finske i Norveške. Nadalje, osnovni je način da se procijeni obiteljska politika izračunati totalni iznos po rođenom djetetu, koji je u Poljskoj 2011. iznosio 41,000 dolara, što je na razini SAD-a, Portugala, Koreje i Španjolske. Nakon promjena, to bi iznosilo 66,000 dolara potrošenih na svako rođeno dijete.[230] Iz priloženih podataka očiti je smjer koji je izabrala PIS-ova vlada vezano uz obiteljske politike. Na proslavi *Family Week* u Grodzisku Mazowieckom, gdje je sudjelovala na konferenciji *Budućnost i zdravlje poljske obitelji* (*Future and Health of the Polish Family*), premijerka Szydło izjavila je kako je njezina „namjera učiniti obiteljski život u poljskoj ‘trendi’ i vratiti trend projekata koji su orijentirani na obitelj“ (Szydło, 2016b). Također je ustvrdila kako je obitelj kamen temeljac na kojemu počiva budućnost domovine (*ibid.*). Dakle, ta mjera, osim što joj je cilj poboljšanje životnih uvjeta poljskih obitelji, ide u smjeru promoviranja “obiteljskog stila života” i poticaja da zasnuju obitelj svima onima koji je još nemaju.

---

[230] http://www.financialobserver.eu/poland/pro-family-policy-in-poland-and-around-the-world/

Drugi veliki program vezan uz obiteljske politike koji je PiS predstavio bio je *StanPlus* (*MieszkaniePlus*) program, objavljen u lipnju 2016. godine. Taj program predviđa izgradnju dostupnijih i jeftinijih stanova diljem zemlje, a cilj mu je omogućiti stanovanje različitim skupinama u društvu, iako je prvenstvo namijenjen obiteljima s djecom i građanima koji, zbog niskih primanja, imaju teškoća prilikom dobivanja kredita za stanovanje. Na predstavljanju programa, premijerka Szydlo istaknula je kako su „pristojna primanja, podrška obitelji i, konačno, vlastiti stan, ono što Poljaci očekuju i trebaju danas“ (Szydło, 2016c) Govoreći o prioritetima svoje Vlade, Szydło zaključuje kako je „*Stan Plus* program stvarna podrška poljskim obiteljima, ali svima onima koji danas razmišljaju o tome da osnuju vlastitu obitelj. Oni žele postići stabilnost u svojim životima, ali si ne mogu priuštiti stan“. Premijerka je naglasila kako podrška obiteljima predstavlja prioritet za njezinu vladu, ali kako je program stanovanja univerzalan, i kako će biti dostupan i samcima (*ibid.*).

Poljska je 2015. godine imala najmanje stanova na tisuću stanovnika u EU-u, a procjenjuje se kako skoro 40 % Poljaka nije imalo sredstava čak ni za unajmljivanje stanova[231]. U mandatu prijašnje vlade, aktivan je bio program *Stan za mlade* (*Mieszkanie dla Młodych*) namijenjen osobama do 35 godina starosti u kupnji prve nekretnine. Svrha projekta bila je subvencionirati 10 % vrijednosti nekretnine iz državnog proračuna. Parovi s djecom mogli su ostvariti potporu od dodatnih 5 %, a dodatnih 5 % ostvarili bi parovi koji bi unutar pet godina od kupnje stana dobili treće ili sljedeće po redu dijete. Do travnja 2014. godine sklopljeno je 2,630 ugovora na koje je vlada potrošila 58,6 miliona złota[232].

I dok je program *Obitelj 500 Plus* u potpunosti realiziran i predstavlja jedan od glavnih projekata PiS-ove vlade, *StanPlus* nije zaživio. U svojem govoru na Konvenciji Ujedinjene desnice u Przysuszi 1. srpnja 2017. godine Jaroslaw Kaczynski priznao je kako je “*StanPlus* super važan socijalni program, zajedno s *Obitelj 500 Plus*“, ali da njegova realizacija “škripi”[233]. Uz ta dva programa, PiS je pokrenuo i druge proobiteljske programe. Jedan od

---

[231] http://poland.pl/politics/home/home-programme-be-introduced-poland/

[232] https://www.premier.gov.pl/en/news/news/mieszkanie-dla-mlodych-the-government-programme-is-gathering-momentum.html

[233] https://www.krakowniezalezny.pl/jaroslaw-kaczynski-idziemy-we-wlasciwym-kierunku-realizujemy-prawa-polakow-realizujemy-wsrod-sprzeciwow/

njih je program "Dojenče" kroz koji Vlada investira u vrtiće i jaslice. Na otvaranju jaslica u Stalowoj Woli u siječnju 2017. godine premijerka Szydło izjavila je kako „pitanje obitelji mora postati najvažnija tema". Uz premijerku, događaju je prisustvovala i ministrica obitelji, rada i socijalne skrbi Elžbieta Rafalska, koja je podsjetila na to da je snažan fokus politike njezine Vlade upravo na obitelji i kako želi „da se obitelji u Poljskoj osjećaju sigurno, da žive u dostojanstvu i da imaju osjećaj da ih država podupire"[234].

U proobiteljske projekte Szydło je ubrojila i mjere koje se odnose na povećanje minimalne plaće na 2000 złota, minimalne mirovine na 1000 złota, i minimalne plaće po satu na 13 złota, čime su u potpunosti ispunjeni zahtjevi poljskih sindikata. U 2017. povećana je naknada za nezaposlenost na pola iznosa minimalne plaće. Također, isto je Ministarstvo smanjilo dob za odlazak u mirovinu te ona sad iznosi 60 godina za žene i 65 godina za muškarce. Naime, prošla vlada povisila je dob za odlazak u mirovinu na 67 godina, i to za oba spola. Također, Ministarstvo zdravlja u 2016. godini implementiralo je veliki broj zakona koji su prvi dio najavljene sveobuhvatne zdravstvene reforme. Između ostaloga, uvedeni su besplatni lijekovi za građane starije od 75 godina.

Na otvaranju vodovoda u mjestu Żurawica Gmina u siječnju 2017. godine premijerka Szydło naglasila je kako je važno zajednički izgraditi snažnu poljsku državu „u kojoj će svima biti osigurani isti uvjeti za razvoj i jednake mogućnosti za sve" (Szydło, 2017). Također, ustvrdila je kako je „njezino mjesto upravo ovdje, u malim zajednicama" (*ibid.*) i kako je "prethodna vlada okrenula leđa problemima običnih ljudi i kako se brinula samo za sebe" (*ibid.*). Dakle, za razliku od PO-a, koji je fokus stavio na urbane centre, PiS-ova vlada odlučila se za politike kojima je cilj pokušaj izjednačavanja životnih uvjeta na periferijama i u slabije razvijenim krajevima Poljske. Taj smjer potvrđuje i izjava Jaroslawa Kaczynskog iz srpnja 2017. na kongresu stranke. Kaczynski je tom prilikom kazao kako "smo ovdje da osiguramo da svi u Poljskoj imaju iste mogućnosti, bez obzira na to žive li u gradovima ili u zemlji" (Kaczynski, 2017a). Nekoliko mjeseci kasnije Kaczynski je izjavio kako je vlada PiS-a "pokazala da se Poljska može mijenjati u različitim aspektima" (Kaczynski, 2017b) i da se pokazalo da je Poljska puno bogatija nego što se činilo. Ustvrdio je kako je ranije problem bio "što je to

[234] https://www.premier.gov.pl/en/news/news/prime-minister-beata-szydlo-family-must-be-the-most-important-in-poland.html

bogatstvo velikim dijelom otišlo izvan Poljske, sada se koristi u interesu običnih Poljaka i za razvoj, kako bi Poljska postala bogatija i bolje organizirana" (*ibid*.). Dodao je da kako slogani PiS-a znače nadu i činjenicu da se događa "dobra promjena" (*ibid*.).

Nakon dvije godine djelovanja PiS-ove vlade, istraživanje CBOS-a pokazalo je da politike obitelji spadaju u popularnije politike vlade (CBOS, 2018c). Prema istraživanju CBOS-a, tri su najpopularnija instrumenta za podršku obitelji koji ohrabruju roditeljstvo su *Obitelj 500 Plus*, pomoć mladim vjenčanim parovima u rješavanju pitanja stanovanja i porezne olakšice za obitelji s djecom (*ibid.*). Ministrica obitelji, rada i socijalne politike Rafalska obznanila je da je u 2017. godini za program *Obitelj 500 Plus* osiguran budžet od 23 milijarde złota i da zahvaljujući toj inicijativi izdatak za socijalne politike iznosi 3,66 % BDP-a"[235]. Vlada Mateusza Morawieckog najavila je nastavak aktivnosti kojima je cilj podrška obitelji i olakšavanje implementacije prokreacijskog plana. Od 2019. godine njegova je vlada krenula u implementaciju programa *Mama plus*, prema kojemu se majkama s najmanje četvero djece osigurava minimalna mirovina, zatim besplatni lijekovi za trudnice, olakšice za majke koje studiraju te bonus za brzo rađanje sljedećeg djeteta.

Za vrijeme izborne konvencije u Varšavi u veljači 2019. godine lider PiS-a Jarosław Kaczyński obznanio je uvođenje novih socijalnih programa: korist iz programa *Obitelj 500 Plus* za svako dijete (a ne s klauzulom kao ranije), plaćanje dodatka na mirovinu, nula poreza na dohodak za zaposlenike do 36 godina starosti, smanjenje troškova rada te obnovu lokalnih autobusnih linija. Procjenjuje se da će implementacija svih tih programa koštati državni budžet 40 milijardi PLN-a (Kaczynski, 2019b). Prema istraživanjima CBOS-a, stav javnog mnijenja prema tim mjerama iznimno je pozitivan, od 73 % podrške za ukidanje poreza na dohodak, do 84 % podrške za mirovinski dodatak (CBOS, 2019b).

Izborni program PiS-a predstavljen je 7. rujna 2019. godine na izbornoj konvenciji u Lublinu. Program je naslovljen "Poljski model države blagostanja" (Prawo i Sprawiedliwość, 2019) te predstavlja viziju Poljske koju PiS namjerava ostvariti nakon parlamentarnih izbora 2019. godine. Uz već navedena obećanja/mjere, premijer Morawiecki najavio je postupno povećanje minimalne plaće od 2.250 zlota danas (511 eura) na 4.000 zlota do kraja 2023.

[235] https://www.premier.gov.pl/en/news/news/yearofnewtasks-prime-minister-beata-szydlo-talked-with-minister-elzbieta-rafalska-and.html

godine, što je skok od 78 %, kao i isplaćivanje trinaeste i četrnaeste mirovine umirovljenicima u 2021. godini. Kaczynski je na konvenciji ponovio kako obitelj u PiS-u smatraju "društvenom ćelijom od temeljnog značaja za kontinuitet generacija, za prijenos kulture civilizacije i za održivost većih zajednica" (Kaczynski, 2019c). Također je naglasio kako obitelj čine "jedna žena, jedan muškarac i njihova djeca" (*ibid.*). Svoj govor na konvenciji Kaczynski je započeo navođenjem najvažnijih vrijednosti na kojima će insistirati u još jednome mandatu, a to su solidarnost, jednakost i pravda (*ibid.*).

U obiteljske politike, barem prema PiS-ovu sudu, spadaju i razne mjere koje se odnose na politike moralnosti koje smo ranije opisali u poglavlju o mobilizacijama raznih organizacija. Naime, osim što je podržavao inicijative, PiS je, nakon što je došao na vlast, krenuo i u realizaciju zahtjeva spomenutih organizacija i njihovih inicijativa. Jedna od prvih odluka bilo je ukidanje državnog financiranja *in vitro* oplodnje (IVF) uz argument da je dosadašnja praksa bila preskupa. PiS je predložio nacrt zakona kojim bi smrzavanje zametaka bilo nezakonito i koji bi omogućio ženama da oplode jedno jaje[236]. PiS-ova vlada donijela je i novi zakon kojim je ograničila pristup kontracepcijskim pilulama. Andrzej Duda potpisao je zakon kojim se hitna kontracepcija pretvara u lijek na recept, što znači da žene i djevojke starije od 15 godina moraju prvo kontaktirati liječnika kako bi dobile tabletu. Marek Suski, šef političkog kabineta aktualnog premijera Mateusza Morawieckog, objasnio je kako „to nije zdravstvena pilula, već pilula smrti. Ako imamo takvu pilulu, neka to bude barem na recept"[237]. Nakon što je obrazovanje o antidiskriminaciji uvedeno u poljske škole krajem 2015. godine odlukom bivše vlade, u srpnju 2017. ministrica za nacionalno obrazovanje u vladi PiS-a Anna Zalewska uklonila je iz uredbe obvezu provođenja „antidiskriminacijskih aktivnosti" u školama. Jedino obećanje koje PiS nije održao, vezano uz zahtjeve spomenutih organizacija, jest ono vezano uz potpunu zabranu pobačaja.

---

[236] https://uk.reuters.com/article/us-poland-contraception/poland-to-ban-prescription-free-emergency-contraception-idUKKCN0WQ1U1

[237] https://oko.press/faceci-pis-ellaone-recepte-pigulka-smierci-a-viagra-polsku-bez-ograniczen/

7.3. Duhovna obnova nacije

Konačno, nakon popravka države i rada na materijalnoj dimenziji obnove zajednice, treći korak u izgradnji Četvrte Republike odnosi se na obranu tradicionalnog načina života i buđenje nacionalnog ponosa, tj. rad na duhovnoj dimenziji obnove nacije. Glavna strategija PiS-a u postizanju tog cilja odnosi se na ovladavanje institucijama ideološkog aparata države, prvenstveno medijima i ostalim kulturnim i znanstvenim institucijama poput muzeja i instituta, a putem kojih bi se, s jedne strane, branio i promovirao tradicionalni način života, a s druge, u pogon stavila povijesna politika čiji je glavni cilj buđenje nacionalnog ponosa.

7.3.1. Reforma medija i obrana tradicionalnog načina života

Dana 30. 12. 2015. Sejm je izglasao tzv. „Mali zakon o medijima“ (*Mała Ustawa Medialna*), koji je trebao izmijeniti i dopuniti Zakon o medijima iz 1992. godine. Taj je Zakon brzo potpisao predsjednik Duda, te je on stupio na snagu 7. 1. 2016. godine. I Vlada i predsjednik Duda obrazložili su donošenje novog zakona potrebom za većom nepristranošću, ali i potrebom za osnaživanjem „nacionalnog karaktera“ javnog radija i televizije i većim naglaskom na „patriotskim vrijednostima“ (Klimkiewicz, 2016). Međutim novi Zakon sadrži samo četiri članka koji objašnjavaju proceduru imenovanja i strukturu zaposlenja u javnome servisu i u potpunosti zanemaruje kvalitetu programa i način funkcioniranja. Naime, predloženi Zakon predviđa da će imenovanja i razrješenja članova menadžmenta javnih servisa i nadzornih odbora obavljati Ministarstvo financija, dok je dotad tu funkciju obavljalo Nacionalno vijeće za medije (KRRiT), čiji je neovisni status zagarantiran i Ustavom. Dosad je Zakon iz 1992. godine mijenjan 19 puta, međutim niti jedna promjena nije dovodila u pitanje ulogu i pravo Nacionalnog vijeća za medije da nadzire rad javne televizije i radija i imenuje njegov menadžment[238].

Prema EBU-u, poljska javna TVP ima tržišni udio od 30 %, “što je značajno više od prosječnog tržišnog udjela javnih medija u Europi” i doseže više od 90 % poljskog stanovništva. TVP ima dva nacionalna kanala, upravlja regionalnim servisima i satelitskom mrežom TV Polonia. Javni poljski radio doseže nešto više od polovice stanovništva, s više od

[238] http://blogs.lse.ac.uk/mediapolicyproject/2016/02/08/poland-the-public-the-government-and-the-media/

200 radiopostaja[239]. Na dan kada je Zakon prošao u parlamentu direktori TVP-a dali su ostavke. Poljski radio protestirao je tako što je svaki sat nakon 1. 1. 2016. godine puštao zajedno poljsku nacionalnu himnu i *Odu radosti*. S druge strane, članovi PiS-a tvrde kako je novi Zakon put da se depolitiziraju mediji. Novi Zakon kritizirali su privatni mediji, a Jaroslaw Kaczynski na njihove je kritike reagirao tezom da su to mediji u „njemačkim rukama"[240]. Prema Kaczynskom, privatni mediji u Poljskoj trebali bi biti "iznova polonizirani", a medijima u njemačkom vlasništvu trebalo bi upravljati iz Poljske[241].

Novi Zakon o medijima izazvao je brojne reakcije međunarodnih institucija i EU-a. Dunja Miljatović, predstavnica OSCE-a za slobodu medija, upozorila je da novi Zakon daje vladi izravnu kontrolu menadžerskih pozicija u javnim medijima te je izrazila zabrinutost da će uvedene promjene ugroziti osnovne uvjete za neovisnost, objektivnost i nepristranost javnoga medijskog servisa[242]. Reporteri bez granica (RSF) tražili su od potpredsjednika Europske komisije Fransa Timmermansa da uplitanje poljske vlade u medije u državnom vlasništvu uđe u njegovo izvješće o vladavini zakona u Poljskoj (Reporteri bez granica, 2016b). Svoju zabrinutost premijerki Szydło pismenim je putem izrazio i predsjednik Europske radiotelevizijske unije (EBU)[243], a oglasilo se i Društvo europskih novinara. Vladu je kritizirao i predsjednik Europskog vijeća Donald Tusk, upozoravajući je kako naginje na „tamnu stranu". Predsjednik Europskog parlamenta Martin Schulz usporedio je PIS-ov stil vladanja s onime Vladimira Putina, a Kaczynski mu je uzvratio referencama na nacistički period[244]. Jagland Thorbjorn, glavni tajnik Vijeća Europe, poslao je pismo predsjedniku Andrzeju Dudi, također izražavajući zabrinutost oko novog zakona (Thorbjorn, 2016).

---

[239] https://www.bbc.com/news/world-europe-35202280

[240] http://www.economist.com/news/europe/21685201-new-law-lets-government-purge-public-broadcaster-polandu2019s-new-government-dislikes

[241] http://www.dw.com/en/pis-accused-of-repression-after-poland-police-raids/a-37400959

[242] www.osce.org/fom/213391

[243] https://www.ebu.ch/news/2015/12/ebu-urges-polish-government-to-e

[244] https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-01-18/poland-s-flirtation-with-dark-side-aired-in-eu-warsaw-clash

Dana 13. 1. 2016. godine Europska komisija pokrenula je istragu o vladavini zakona u Poljskoj, a osim krize Ustavnog suda jedan od razloga bio je i navedeni Zakon o medijima. Usprkos kritikama, Krzysztof Czabanski, zamjenik ministra odgovornog za medijsku reformu, ustvrdio je da je to samo početak i da će sljedeći korak biti pretvaranje javnih medija u „nacionalne medije“ i kako novi Zakon o javnim medijima ne krši pravila EU-a[245]. Vlada je ipak popustila pritisku Komisije te je odgodila donošenje Zakona o medijima. Međutim, otkad je PiS došao na vlast, uslijedila su mnoga neopravdana otpuštanja novinara iz javnih medija kao i gašenja cijelih redakcija (Reporteri bez granica, 2020b). Prema Indeksu Reportera bez granica, kojim se mjeri sloboda medija u državama, Poljska se u 2016. godini nalazila na 47. mjestu, što je pad za 28 mjesta u odnosu na Indeks iz 2015. godine. U obrazloženju stoji da je glavni razlog takvog pada vladina “okupacija” javnih medija (Reporteri bez granica, 2016a).

Poljski ministar vanjskih poslova u razgovoru za Bild odbacio je kritike Europske komisije zbog zakona o medijima koji je donijela njegova vlada. Waszczykowski je tom prilikom izjavio sljedeće: ”Mi samo želimo izliječiti našu državu od nekih bolesti, tako da se ona može oporaviti” (Waszczykowski, 2016). U nastavku, pokušao je opravdati postupke svoje vlade vezane uz državne medije te je pojasnio o kakvim je bolestima riječ*:*

> „U prethodnoj vladi postojao je određeni koncept lijeve politike. Kao da se svijet mora automatski kretati u jednom smjeru, prema marksističkom modelu – u novi spoj kultura i rasa, svijet biciklista i vegetarijanaca koji se oslanjaju isključivo na obnovljive izvore energije i bore se protiv svakog oblika religije. To nema nikakve veze s tradicionalnim poljskim vrijednostima. Nasuprot tome, fokusiramo se na ono što motivira većinu Poljaka: tradiciju, povijesnu svijest, domoljublje, vjeru u Boga, normalan obiteljski život muškaraca i žena. A mi ovih dana također želimo čestitati „Sretan Božić“, a ne „Sretne praznike“ – jer još uvijek slavimo Isusovo rođenje. To je šok za naše protivnike „vjernike napretka“: da 25 godina ljevičarske i liberalne indoktrinacije ne mogu eliminirati te tradicionalne vrijednosti. I da smo čak pobijedili na izborima“[246] (*ibid.*).

---

[245] http://www.economist.com/news/europe/21685201-new-law-lets-government-purge-public-broadcaster-polandu2019s-new-government-dislikes

[246] https://www.bild.de/politik/ausland/polen/hat-die-regierung-einen-vogel-44003034.bild.html

U već spomenutom govoru u Varšavi iz lipnja 2016. godine Kaczynski je na tragu Waszczykowskog upozorio kako je „Poljska danas pod pritiskom… koji se odnosi na način našeg života, na situaciju prosječnog Poljaka, na oblik našeg društva. Zapravo, predlaže nam se da se radikalno promijenimo, stvorimo multikulturalno društvo, radikalno ograničimo naš identitet. Svatko tko zna kakva je situacija u mnogim zapadnoeuropskim zemljama zna jedno: za vrlo velik dio, pogotovo one manje imućne, to znači radikalno pogoršanje kvalitete života" (Kaczynski, 2016b). Prema njegovu mišljenju, "koncept Georgea Sorosa koncept je društava koja nemaju identitet", a taj koncept "koristi onima koji imaju milijarde da bi ti ljudi mogli manipulirati društvom" (*ibid.*). Kaczynski smatra kako se u nedostatku "snažnog identiteta, s društvom može učiniti sve" (*ibid.*). Iz tog razloga zaključuje kako "moramo braniti suverenitet da ne upadnemo u taj mehanizam, da ne padnemo u taj vrtlog, u taj trend u kojem ćemo se utopiti" (*ibid.*). Dodao je da "Poljska može raditi razne kompromise", ali i da "Poljska mora ostati suverena, mora ostati država Poljaka i mora biti zemlja s mogućnostima – razvojnim mogućnostima, a ne (...) baza jeftine radne snage za one bogatije od nas" (*ibid.*).

Kaczynski ovdje također ukazuje na prijetnju nametanja načina života koji nije "naš", na prijetnju multikulturalnosti. Osim što prijeti na kulturnoj ili simboličkoj razini, Kaczynski upozorava kako multikulturalnost, dokazano na primjeru zapadnoeuropskih zemalja, ugrožava i materijalnu sferu života prosječnog Poljaka. Na taj način, Kaczynski spaja pitanje načina ili stila života i materijalne ili ekonomske uvjete života, tj. smatra kako je pitanje identiteta istovremeno i pitanje (ekonomskih) mogućnosti. Prilikom gostovanja na TVP4 u listopadu 2018. Kaczynski je rekao kako "unatoč svim svojim slabostima, demokratski mehanizmi omogućuju promjenu zemlje, omogućuju da se bolesti i socijalne patologije odstranjuju, jer to upravo sada radimo. Ovo je najbolji dokaz da demokracija funkcionira u Poljskoj" (Kaczynski, 2018a). Poput Waszczykowskog, Kaczynski govori o socijalnim patologijama koje PiS-ova vlada trenutno otklanja. O kojim je patologijama riječ, Kaczynski je specificirao na konferenciji koju je organizirala Katolička akcija biskupije Włocławek pod nazivom "Biti Poljak – ponos i dužnost" (25. 4. 2019.). Kaczyński je na konferenciji izjavio sljedeće:

> "Govorimo o izravnom napadu na obitelj, djecu, ovom seksualizacijom, LGBT pokretom, sve je to rod, cijeli pokret koji dovodi u pitanje bilo kakvu pripadnost. To,

> naravno, ima veze s nekom vrstom ideologije, filozofijom koja se rodila na Zapadu. Sve se uvozi u Poljsku. (...) Danas ugrožavaju naš identitet, naš narod, naše postojanje i poljsku državu“ (Kaczynski, 2019c).

Kod obojice, socijalne patologije ili bolesti ukazuju na procese u društvu koji erodiraju zajednicu (pripadnost), tj. riječ je o metaforama za način života koji je prema njihovu sudu nameću EU i bivša vlada kroz liberalnu i ljevičarsku indoktrinaciju. Na drugome mjestu, Kaczynski je jednom riječju imenovao sve navedene prijetnje. Kaczynski je u Lublinu izjavio kako se “sam koncept nacije, a posebno postojanje poljske nacije, dovodi u pitanje, i to ne samo od naših vanjskih neprijatelja, već i od unutarnjih protivnika… Danas je najčešća verzija suprotstavljanja poljskoj naciji i poljskosti – europejstvo” (Kaczynski, 2019b). Dakle, za Kaczyńskog je poljskost ugrožena, a ugroza prije svega dolazi iz EU-a. Međutim, koncept “europejstva” u najmanju je ruku ambivalentan kada ga koristi Kaczynski.

U nastavku svojeg govora u Lublinu, Kaczynski za europejstvo kaže sljedeće:

> “Pa, europejstvo je velika kultura i civilizacija koja se temelji na kršćanstvu, grčkoj filozofiji i rimskom zakonu. I već mnogo stoljeća sve više i više sudjelujemo u Europi. Mi smo punopravni Europljani, u kulturnom smislu, u svakom smislu. I nema racionalnih razloga koji bi se usprotivili europejstvu poljskosti… I zapamtite da se sloboda danas u svijetu dovodi u pitanje, u Europi pod raznim sloganima, i želi je se ograničiti ili je potpuno eliminirati” (Kaczynski, 2019b).

Dakle, u diskursu Kaczynskog koncept “europejstva” ima dva suprotstavljena značenja. Kada ga koristi u negativnom smislu, Kaczynski misli na vrijednosni sustav koji trenutno dominira u EU-om, na ideju liberalne i otvorene Europe koju danas zagovara i provodi Brisel. Kada ga koristi u pozitivnom smislu, Kaczynski misli na, prema njegovu sudu, “staro” i “istinsko” europejstvo koje je “velika kultura i civilizacija koja se temelji na kršćanstvu, grčkoj filozofiji i rimskom zakonu”. Dakle, diskurs Kaczynskog nije antieuropski, pa čak niti anti-EU, već je suprotstavljen “novoj verziji europejstva” koje je realizacija “koncepta društva Georgea Sorosa”. Za Kaczynskog je očigledno koje su istinske vrijednosti Europe te on smatra kako su upravo te vrijednosti još uvijek žive u Poljskoj. Kaczynski „Sorosevu modelu“ suprotstavlja “model društvenog života koji se temelji na vrijednostima naše tradicije” i u nastavku kaže

kako smatra da taj model "može imati dobar utjecaj i može služiti kao dobar primjer i drugdje" (Kaczynski, 2019b).

Na drugome mjestu, u intervjuu konzervativnom dnevniku *Nasz Dziennik*, Kaczynski kaže kako je

> "poljski narod postupno došao do zaključka da to što su Europljani ne znači da će im i život biti bolji, a biti Europljanin ionako znači biti Poljak. Europa se sastoji od mnogo nacija koje se međusobno razlikuju i sve te nacije doprinose zajedničkoj kvaliteti. Braneći našu demokraciju umjesto korporacija, braneći slobodu vjere koja je trenutno ugrožena u nekim zapadnim državama, a gotovo nepostojeća u drugima, braneći slobodu govora, Poljska brani i štiti najbolje osobine unutar europske tradicije. Danas smo bit istinske Europe" (Kaczynski, 2016a).

Dakle, teza je Kaczynskog kako PiS svojom politikom ne brani samo Poljsku od vanjskih i štetnih utjecaja, nego i Europu samu, čime se ponovno evocira mit o Poljskoj kao bedemu kršćanstva. Da je tome tako, potvrđuje i njegova izjava koju je dao dan prije Dana neovisnosti pred spomenikom Pilsudskog. Kaczynski je rekao kako će njegova stranka "braniti poljski suverenitet u svim dimenzijama, posebno u sferi kulture običaja" i kako će "ispuniti povijesnu misiju koja je dana Poljskoj", a ta misija je "obraniti kršćansku civilizaciju" (Kaczynski, 2019d)

I dok je Kaczynski kod imenovanja prave prijetnje poljskom nacionalnom duhu ponekad dvosmislen, predsjednik Duda je, s druge strane, mnogo konkretniji. U svojem obraćanju Sejmu u prosincu 2017. Duda je identificirao glavne ideologije koje vidi kao prijetnju nacionalnoj zajednici:

> Osim zdravih institucija, koje su na neki način tijelo državnog organizma, potreban nam je… zdrav duh koji nas ujedinjuje kao zajednicu, čineći da zaista želimo ostati kao jedan narod. Taj duh je naša tradicija, povijest, naš jezik i naša kultura, vrijednosti koje smatramo zajedničkim i najvažnijim. Duh nacije lako se truje lažnom ideologijom. Komunizam, nacizam, kozmopolitizam ili nihilistička negacija kršćanskog sustava vrijednosti uništavaju osjetljivu kulturnu vezu koja nas veže. Zamračivanje, falsificiranje koncepata uvodi kaos u naš kulturni kod. Otežava našu internu

> komunikaciju. Ideologije uvode neprijateljstvo među zajednice, one razbijaju zajednice. Pokušavaju se staviti na vrh hijerarhije vrijednosti, potiskujući u drugi plan prirodne, vjekovne težnje i težnje čovjeka. Da bismo preživjeli kao zrela zajednica koja zaslužuje vlastitu neovisnu državu, moramo to razumjeti i odlučno se suprotstaviti (Duda, 2017).

Dakle, kao najveće "trovače" nacionalnog duha Duda navodi tri ideologije. S obzirom na to da komunizam i nacizam više nisu realne prijetnje poljskoj naciji, kao jedina suvremena prijetnja ostaje "kozmopolitizam ili nihilistička negacija kršćanskog sustava vrijednosti". Filozofska definicija kozmopolitizma kaže da je riječ o "nazoru koji zagovara jedinstvo sveukupnog čovječanstva" ili "ideja koja državnim, nacionalnim ili vjerskim razlikama suprotstavlja zajedništvo svjetskog građanstva" (*Filozofski leksikon*, 2012: 631). Dakle, kozmopolitizmu je imanentan "novi spoj kultura i rasa" (Waszczykowski, 2016) koji predstavlja negaciju kulturnog esencijalizma koji PiS vidi kao pretpostavku zajednice. U kojoj mjeri Duda kozmopolitizam shvaća kao prijetnju duhu nacije, postaje očiglednim njegovim izborom metafora (Lakoff i Johnson, 2003). Najprije se personaliziraju duh nacije („truju ga") i kozmopolitizam („uništava vezu"). Iz njihova odnosa (trovanje i uništavanje) proizlazi sama priroda kozmopolitizma kao neprijatelja. Primjerice, kozmopolitizam je mogao biti predstavljen i kao ideologija koja kontaminira duh nacije. Međutim, šteta prouzrokovana kontaminacijom manja je od štete koja proizlazi iz trovanja. U tom smislu, možemo konstatirati kako Duda načinom uokvirivanja te teme kozmopolitizam predstavlja kao smrtnog neprijatelja po poljsku nacionalnu zajednicu.

Da je kozmopolitizam štetan za duh nacije, smatra i Marta Kaczynska, kći pokojnog predsjednika Lecha Kaczynskog. Na Dan neovisnosti 2018. Marta Kaczyńska napisala je kolumnu u kojoj kritizira suvremenu mladež jer je "podlegla čarima kozmopolitizma i poistovjetila se sa zvučnim izrazom 'građanin svijeta', odbacujući domoljublje i privrženost zajednici"[247] (Kaczynska, 2018). Da radikalna desnica upravo kozmopolitizam smatra jednom od najvećih prijetnji naciji, potvrđuje i performans Svepoljske mladeži iz 2017. godine. MW

[247] Prema Marti Kaczynski, "svatko od nas rođen je u određenoj obitelji, u određenoj generacijskoj zajednici koja svoje postojanje temelji na kulturnoj baštini, kultiviranim vrijednostima, religiji i tradiciji. Nismo u mogućnosti u potpunosti poreći svoj identitet, što je rezultat iskustava naših predaka. (...) Nećemo bježati od života u formiranoj zajednici, ma koliko se udaljili od svoje domovine" (Kaczynska, 2018).

je ispisala simboličnu smrtovnicu za bivšeg gradonačelnika Gdanjska Pawela Adamowicza[248] na kojoj je pisalo da "slijedi kazna za njegov kozmopolitizam"[249]. Inače, Adamowicz je bio jedan od progresivnijih glasova Poljske. Podržavao je seksualno obrazovanje u školama, LGBT prava i toleranciju prema manjinama. Također se zalagao za dovođenje ranjene sirijske djece u Gdanjsk na liječenje, a plan je blokirala PiS-ova vlada[250].

Uz kozmopolitizam ili „novo europejstvo", PiS-ova vlada kao prijetnju nacionalnome duhu i nacionalnoj zajednici predstavlja i imigrante iz Sirije, tj. pokušaje EU-a da Poljskoj nametne prihvat određenog broj izbjeglica[251]. PiS je i u ovome periodu nastavio borbu protiv prihvata izbjeglica koristeći strategiju konstruiranja migranata kao "simboličkih drugih" koji se "ponašaju prema običajima koji nisu naši". Na pitanje novinara *Bilda* o njegovoj izjavi u kojoj se retorički zapitao "zašto sirijske izbjeglice radije piju kavu pod lipom, umjesto da oslobode svoju domovinu", Waszczykowski je odgovorio kako se on i dalje to pita te je naglasio kako se "Poljska stoljećima borila za slobodu svoje nacije, u zemlji i inozemstvu. Ti ljudi iz Iraka i Sirije preživjeli su strašan rat, spasili svoje obitelji. Ali ne razumijem da među tim mladićima nema nikoga tko želi svojim oružjem osloboditi domovinu od diktature" (Waszczykowski, 2016). Dakle, da bi naglasio njihovu "drugačijost", Waszczykowski ističe njihov kukavičluk i suprotstavlja mu hrabrost Poljaka, toliko puta dokazanu kroz njihovu povijest. Dakle, Waszcykowski slučaj sirijskih izbjeglica koristi i kao priliku da tijekom postupka konstruiranja "drugog" učvrsti i poljski nacionalni identitet. Kako to pojašnjava Eco, "imati neprijatelja važno je ne samo kako bismo definirali vlastiti identitet

---

[248] Gradonačelnik Adamowicz ubijen je u siječnju 2019. dok je prisustvovao posljednjem danu dobrotvorne akcije u organizaciji Velikog orkestra božićnog milosrđa u Gdanjsku. Napadač se popeo na pozornicu i nožem izbo gradonačelnika. Napadač je zatim uzeo mikrofon i obratio se mnoštvu, tvrdeći da ga je nepravomoćno zatvorila i mučila vlada Građanske platforme. Adamowicz je pretrpio ozbiljno oštećenje srca, te je nakon pet sati operacije preminuo. Inače, Adamowiczeva politička karijera započela je 1980-ih u Gdanjsku, kada je bio dio opozicije komunističkom režimu. Osvojio je ukupno šest mandata kao gradonačelnik Gdanjska.

[249] https://www.dw.com/en/polands-divisions-deepen-as-gdansk-mourns-pawel-adamowicz/a-47126955

[250] https://www.dw.com/en/mayor-of-gdansk-dies-of-stab-wounds-after-attack/a-47075015

[251] Europski parlament u svibnju 2017. usvojio je rezoluciju kojom se traži od zemalja EU-a da brže izmjeste izbjeglice na svojem teritoriju. Ubrzo je Europska komisija zaprijetila da će započeti postupak zbog kršenja zakona EU-a protiv zemalja (Poljska, Češka, Mađarska) koje još nisu prihvatile niti jednu izbjeglu osobu, ako to ne učine do lipnja 2017. godine.

nego i kako bismo iznašli prepreku prema kojoj ćemo odmjeriti svoj sustav vrijednosti i, sukobivši se s njom, dokazati vlastitu vrijednost" (Eco, 2013: 10).

S druge strane, Kaczynski problem imigranata predstavlja kao dio projekta "moralne revolucije" koju provode neke članice EU-a. Kaczynski smatra kako je riječ o pokušaju da određeni lijevi centri moći nametnu cijeloj Europi svoja uvjerenja. Kaczynski tvrdi kako "postoji šira ideja" iza koje stoji George Soros i čiji je cilj "promijeniti kulturni karakter Europe" (Kaczynski, 2017c). Poljska prema Kaczynskom ovdje ima posebni značaj jer je jedna od rijetkih zemalja koja je uspjela sačuvati svoj "tradicionalni kulturni karakter" (*ibid.*). Kaczynski je zaključio kako poljska "kultura funkcionira u ovom okviru s određenim prilagodbama i promjenama nastalim u prirodnoj evoluciji tijekom prošlih stoljeća" (*ibid.*) te kako se ona sada dovodi u pitanje. Dakle, Kaczynski iznosi tezu koja nalikuje na teoriju zavjere[252] i koja kaže da iza cijele priče o imigrantskoj krizi stoji pokušaj da se multikulturalizam nametne Poljskoj.

Taj konspirativni narativ PiS-u služi i kao odskočna daska u njegovim nastojanjima da promijeni EU, tj. da pokrene "moralnu kontrarevoluciju" i izvan poljskih granica. Partnera za taj poduhvat PiS je pronašao u Viktoru Orbanu. U rujnu 2016. godine u poljskome gradu Krynici[253], "srednjoeuropskom Davosu" (Bault, 2016), održao se Ekonomski forum, na kojemu su se susreli mađarski premijer Viktor Orban i Jaroslaw Kaczynski. Tom prilikom, Orban je izjavio kako je „Brexit fantastična prilika za nas" i kako se države nalaze "u važnomu povijesno-kulturnom trenutku" jer se ukazuje "mogućnost kulturne kontrarevolucije" (Foy i Buckley, 2016). Kaczynski se nadovezao kazavši kako ne treba čekati najjačeg (Njemačku) da počne djelovati, već da "je potrebno preuzeti inicijativu". Dodao je kako se u samoj Uniji moraju dogoditi neke promjene „da bi ta kontrarevolucija bila konačna". Prema Kaczynskom, pretpostavka da ta kontrarevolucija uspije jest prebacivanje

---

[252] "Teorija zavjere jest interpretativni okvir i pripovjedni obrazac koji politička zbivanja i šire političke procese objašnjava kao posljedicu smišljenih i naoko nepovezanih aktivnosti, tj. tajnih dogovora o izvršavanju nezakonitih ili nemoralnih postupaka (i ciljeva) ili korištenja istih kako bi se postigao neki legalan cilj" (u Blanuša, 2009: 4).

[253] Krynica je poznato lječilište na jugu Poljske u kojemu se od 1990. godine organizira Ekonomski forum koji okuplja lidere iz politike i poslovanja. Tema Ekonomskog foruma 2016. bila je budućnost Europske unije nakon Brexita. Prilikom svakog Foruma bira se osoba godine. Godine 2015. tu je titulu odnio Jaroslaw Kaczynski, dok je 2016. osobom godine proglašen Viktor Orban.

veće moći na nacionalne parlamente (*ibid.*, 2016). Konačno, Kaczynski je izjavio kako je Viktor Orban dao primjer Poljacima da su u Europi stvari moguće i da oni uče iz njegova primjera (*ibid.*, 2016).

Dakle, PiS je i temu imigranata uspio predstaviti kao pokušaj određenih centara moći da nametnu kulturni model koji slavi multikulturalizam i kozmopolitizam na području cijele Europske unije. Kao obranu od tog nametnutog stila života ili ideologije, Kaczynski smatra kako "vrijedi formirati nešto poput temelja domoljubne politike" (Kaczynski, 2019c), a koja mora proizlaziti iz "kratke, ali patriotske pretpostavke" koja kaže da je „vrijedno biti Poljakom i vrijedno je učiniti sve da Poljska traje" (*ibid.*).

7.3.2. Politike povijesti

Kao što smo naveli u prošlome poglavlju, kao treći korak u obnovi zajednice PiS je zamislio buđenje nacionalnog ponosa i izgradnju jedinstva oko nacionalnih vrijednosti i snažnijeg identificiranja s nacijom. Kao ključnu politiku u ostvarivanju tih ciljeva PiS je odredio politiku povijesti. Već je na kongresu PiS-a u Sosnowiecu u lipnju 2013. godine Jarosław Kaczyński najavio novu aktivnu politiku povijesti **"**koja će biti usmjerena na obranu poljskog dostojanstva i poljskoga nacionalnog interesa". Naglasio je i kako će nova politika povijesti biti "usko povezana s obrazovnom politikom jer se oblikovanje identiteta mladih Poljaka (...) ne smije temeljiti na sramoti – kao što se danas radi – nego na dostojanstvu i ponosu" (Kaczynski, 2013). Kaczyński politiku povijesti smješta u širi povijesno-društveni kontekst te ju predstavlja dijelom šireg projekta izgradnje snažne poljske države. U tom smislu, koncept politike povijesti ključan je za razumijevanje PiS-ova pokušaja društvene transformacije Treće Republike i konstrukciju Četvrte Republike.

Što je ovdje posrijedi, Kaczynski je objasnio gostujući 23. siječnja 2016. godine na Fakultetu za društvenu i medijsku kulturu u Torunju u vlasništvu Radija Marije, gdje je održan simpoziju pod nazivom *Priroda manipulacije – uzroci i posljedice*. Kao gost-predavač na simpoziju, Kaczyński je održao pedesetominutni govor[254] elaborirajući svoju viziju povijesti Treće Republike, koji je uz TV Trwam prenosila i javna televizija. U svojem govoru Kaczyński je sugerirao da u zemlji djeluju „dva centra manipulacije": prvi potječe od

[254] Cijeli govor dostupan je na https://www.youtube.com/watch?v=5r-Myxg6s_o

komunističkih vlasti, a drugi od bivših disidenata (Kaczynski, 2016c). Kaczynski tvrdi da je među opozicijom komunističkom režimu došlo do podjele i to na prvom kongresu pokreta Solidarnost 1981. godine, na kojem su se, suprotno njihovim očekivanjima, u manjini našli demokratski oporbeni aktivisti s lijevo-liberalnim sklonostima (koji su dominirali KOR-om i opozicijskim pokretom u 1970-ima). Navodno je Solidarnost tada počela pokazivati nacionalno-katoličku stranu za koju su lijevo-liberalni aktivisti smatrali da je pogrešna. Kaczyński je rekao: „Taj drugi [centar] jesu ljudi koji su nekada bili u opoziciji, ali su prethodno bili obiteljskim vezama povezani s komunizmom. Riječ je o ljudima koji su bili aktivni u oporbi tijekom 1970-ih i 1980-ih, ali su doživjeli traumu na prvom kongresu Solidarnosti. Za njih je kongres bio traumatičan jer su izgubili. Shvatili su da nemaju nikakve šanse kao dio demokratskog procesa, ali su ipak zadržali želju za vladanjem Poljskom" (*ibid.*). Kaczyński je u nastavku govora ustvrdio da su nakon pregovora za Okruglim stolom i izbora 1989. godine postkomunisti uspjeli samo djelomično zadržati vlast. Da bi u potpunosti preuzeli vlast, prešli su "na nove aktivnosti društvenog inženjeringa" i "bacili su se na aktivnosti upravljanja sviješću Poljaka" (*ibid.*). Kaczyński je posebno istakao *Gazetu Wyborczu* kao „instituciju za infiltriranje bivših komunista u društvo" (*ibid.*) koja nameće svoje vrijednosti poljskome društvu i koja obrazuje Poljake nametanjem krivnje, tj. uništavanjem nacionalnog ponosa. "Upravo se na njezinim stranicama širio liberalizam, skepticizam i anticrkveni stavovi, stvarajući tako novi znanstveni svjetonazor. Novi znanstveni svjetonazor i pedagogija srama oslabili su poljske resurse koji su izvor društvene snage. Pedagogija srama uništava nacionalni ponos i dezavuira poljske resurse" (*ibid.*). Konačno, Kaczynski je zaključio s konstatacijom kako je u Poljskoj trenutno na snazi "poljsko-poljski rat", a odnosi se na sukob s postkomunizmom ili s poništavanjem svega što postkomunizam u Poljskoj predstavlja"(*ibid.*).

Dakle, Kaczyński nacionalni ponos tretira kao resurs koji je izvor društvene snage. Taj resurs može se jačati, a može i slabiti, ovisno o tome kakvomu se narativu poljske povijesti izloži nacija. Inače, ideja za uvođenje poljske povijesne politike tog tipa nastala je 2000. godine u Centru za političku misao (*Towarzystwo Edukacyjno-Naukowe Ośrodek Myśli Politycznej*, *OMP*), malom konzervativnom istraživačkom centru (*think-tank*) u Krakovu. Zahvaljujući rezoluciji političkog vijeća PiS-a iz rujna 2004., koju je potpisao Jarosław Kaczyński, ta ideja trebala je postati službeni kulturni program PiS-a (Leszczynski, 2016). Najistaknutiji u toj

skupini jesu filozofi Marek A. Cichocki i Dariusz Gawin te povjesničar Tomasz Merta. Ta trojica bili su članovi Varšavskog kluba političke kritike (*Warszawski Klub Krytyki Politycznej*, *WKKP*), privatnoga filozofskog seminara koji se održavao u periodu između 1996. i 2000. godine i gdje se, prema riječima Cichockog, iskristalizirala ideja o "trećem putu" u Poljskoj (Cichocki, 2016). U vrijeme dok je bio gradonačelnik Varšave, Lech Kaczynski ih je pozvao u tim koji je radio na realiziranju projekta Muzeja Varšavskog ustanka. U prvoj PiS-ovoj vladi Merta[255] je postavljen za zamjenika ministra kulture i nacionalne baštine. Prema službenom opisu posla, bio je zadužen za muzeje, spomenike i kulturno obrazovanje. Dariusz Gawin postao je ravnatelj Varšavskog muzeja ustanka, a Cichocki je od siječnja 2007. bio savjetnik predsjednika Lecha Kaczyńskog.

Prema Cichockom, tradicionalistički patriotizam utemeljen u zajednici postao je teret za liberale nakon 1989. godine: „Za određenu vrstu dogmatskog liberalizma (...) ideja patriotizma pomalo je zabrinjavajuća, jer pojedinac mora preuzeti obveze koje se protežu izvan horizonta pojedinačnih interesa. Patriotizam preuzima takve obveze iz duha zajednice, društva u cjelini i na kraju, iz ideje o naciji " (Cichocki u Leszczynski, 2016). Nadalje, Cichocki smatra kako su početkom dvadeset prvog stoljeća Poljaci bili zajednica kojoj je *resetirano* pamćenje i koja je bila lišena korijena. Smatra kako je glavni krimen ljevičara i liberala što su zajednicu izložili lošim stranama poljske povijesti, čime je oštećeno povijesno pamćenje kao i sama zajednica. Cichocki smatra kako je posljedica bila Treća Republika, u kojoj prevladava korumpirana politika bez ideologije. Smatra kako je rješenje u rehabilitaciji nacionalne zajednice, za koju je potrebna državna povijesna politika (u Leszczynski, 2016). Prvi primjer institucionalizacije tog koncepta bilo je otvaranje Muzeja ustanka u Varšavi 2004. godine (Łuczewski, 2016).

Upravo na toj platformi PiS je krenuo u realiziranje povijesne politike koja za njih predstavlja iznimno važan element u rehabilitaciji zajednice. U tom projektu izgradnje pozitivnog imidža Poljske nacije PiS koristi nekoliko strategija. Prva strategija odnosi se na ovladavanje institucijama ideološkog aparata države, prvenstveno medijima i ostalim kulturnim i znanstvenim institucijama poput muzeja i instituta. Druga strategija odnosi se na Zakon o zaštiti dobrog imena Republike Poljske i poljske nacije. Treća strategija odnosi se na jasan

[255] Merta je poginuo u predsjedničkom avionu koji se srušio kraj Smolenska 10. travnja 2010. godine.

prekid s "pedagogijom srama" i nametanje teze o nevinosti Poljaka, i to na način da se negiraju ili relativiziraju zločini koje su počinili Poljaci. Konačno, četvrta strategija odnosi se na komemoriranje povijesnih događaja u kojima su Poljaci demonstrirali požrtvovnost, hrabrost i posvećenost slobodi. Dio je posljednje strategije i prevrednovanje pojedinih nasljeđa koja su dotad imala mitsko mjesto u poljskoj povijesti i njihova zamjena alternativnim povijesnim nasljeđima koja su više u skladu s PiS-ovim idealom nacionalnog karaktera. U nastavku ćemo redom opisati sve navedene strategije.

Zakon o IPN-u

S dolaskom na vlast 2015. godine PiS je promijenio vijeće IPN-a, koje je na mjesto predsjednika 22. srpnja 2016. godine izabralo Jaroslawa Szareka, bliskog PiS-u. IPN je do 2015. postao najveći povijesni institut u zemlji sa širokom mrežom izdavačkih kuća i arhiva. Institut ima i ured tužitelja kojemu je zadatak istraživati povijesne zločine protiv nacije. Institut ima oko 2000 zaposlenih, a njegov budžet nadilazi budžete svih ostalih povijesnih instituta u Poljskoj zajedno. Iako je inicijalno bio zamišljen kao ustanova čiji je zadatak bavljenje lustracijom i dekomunizacijom, postao je ključni instrument poljskih vlada u politici sjećanja. Naime, IPN ima obrazovnu misiju koja je od iznimnog nacionalnog značaja, a ta je da popularizira dominantni povijesni nacionalni narativ. S obzirom na to da je riječ o instituciji pod kontrolom države, sadašnja Vlada može diktirati politiku povijesti i sjećanja u skladu sa svojim ideološkim preferencijama[256].

Dana 26. siječnja 2018. Sejm je usvojio izmjene Zakona o IPN-u. Uvedenim izmjenama Zakona sankcionira se upotreba izraza "poljski koncentracijski logori" i sve radnje kojima je cilj pripisati Poljskoj odgovornost za zločine koje je počinila nacistička okupacijska vlast na teritoriju okupirane Poljske tijekom Drugoga svjetskog rata. U poglavlju 6c pod nazivom "Zaštita dobrog imena Republike Poljske i poljske nacije" u članku 55a stoji sljedeća formulacija: "Tko javno i protivno činjenicama pripisuje poljskoj naciji ili poljskoj državi odgovornost ili zajedničku odgovornost za nacističke zločine koje je počinio Treći Reich …, podliježe novčanoj kazni ili kazni lišenja slobode do 3 godine"[257]. Dakle, riječ je o pravnom

[256] http://wyborcza.pl/1,76842,9282199,Dziesiec_lat_IPN__Historycy_czy_architekci_politycznej.html

[257] http://dziennikustaw.gov.pl/DU/2018/369/1

pokušaju sprječavanja bilo koga da govori o mogućnosti poljske krivnje za prošle zločine. Ta promjena Zakona naišla je na negativnu reakciju Izraela i dijela domaće javnosti[258]. Benjamin Netanyahu izjavio je kako je poljski zakon apsurdan, da se povijest ne može promijeniti, a holokaust poreći, a izraelski veleposlanik u Poljskoj izjavio je kako su u Izraelu zabrinuti da taj amandman otvara mogućnost kažnjavanja svjedočenja preživjelih holokausta[259]. Nakon tih kritika, u lipnju 2018. godine premijer Morawiecki izmijenio je Zakon kako bi prekršaj dekriminalizirao, opisujući to kao "korekciju". Predstojnik ureda premijera Michal Dworczyk rekao je na javnome radiju kako je "namjera zakona bila obraniti dobro ime Poljske i odsad će to biti prekršajno, a ne kazneno djelo"[260].

Izmjene Zakona o IPN-u imaju svoju pozadinsku priču. Naime, 2012. godine američki predsjednik Barack Obama napravio je netipičan gaf koji je pokrenuo malu diplomatsku krizu – spomenuo je "poljske", a ne „nacističke" logore smrti Drugoga svjetskog rata. Nakon reakcija iz Poljske predsjednik Obama poslao je pismo isprike tadašnjemu poljskom predsjedniku, što je Komorowskome bilo dovoljno da zaključi priču[261]. S druge strane, u PiS-u vjeruju kako vlada PO-a nije učinila ništa po pitanju zaštite dobrog imena Poljske. Jednako tako, smatraju da su prethodne lijevo-liberalne vlade otišle predaleko u suprotstavljanju antisemitizmu u poljskoj prošlosti. Konkretno, misli se na tzv. "pedagogiju srama" koju su primjenjivale prvo vlada SLD-a, a onda i vlade PO-a. Kako to pojašnjava Gebert, izraz „pedagogija srama" uglavnom se odnosi na službeno kajanje koje su izrazili poljski predsjednici i premijeri za zločine koje su počinili Poljaci nad svojim židovskim sunarodnjacima. S druge strane, poljska javnost teže je prihvaćala „pedagogiju srama" i to zato što su Poljaci generacijama odgajani s uvjerenjem da su oni nacija mučenika. Odjednom

---

[258] Ravnatelj Muzeja povijesti poljskih Židova Dariusz Stola pridružio međunarodnoj kritici Zakona iz 2018. Godine 2019. raspisan je natječaj za ravnatelja Muzeja na kojem je ponovno pobijedio Stola. Međutim, ministar kulture Piotr Glinski ignorirao je rezultate otvorenog natječaja i odbio ga ponovno imenovati. Glinski je, između ostalog, optužio Stolu da odbija organizirati konferenciju o bivšem predsjedniku Lechu Kaczynskom, pokojnom bratu lidera vladajuće stranke. Glinski je također ustvrdio da ne postoji određeni vremenski rok u kojem mora donijeti odluku o novome ravnatelju (Strzelecki, 2019). Do konačne odluke, funkciju v. d. ravnatelja obavlja Zygmunt Stępiński.

[259] http://www.currenteventspoland.com/news/israel-violent-reaction.html

[260] https://www.bbc.com/news/world-europe-44627129

[261] https://www.bbc.com/news/world-europe-42920934

su se, odlukom vlade i dijela akademske zajednice, iz žrtava pretvorili u počinitelje (Gerbert, 2017).

"Pedagogija srama" započela je nakon objavljivanja knjige Jana T. Grossa "Susjedi" 2003. godine. Kao što je ranije navedeno, tadašnji predsjednik Republike Kwasniewski naložio je IPN-u da slučaj istraži, osobno se ispričao židovskoj zajednici te je započeo proces suočavanja s prošlošću, tj. s prošlim događajima u kojima su Poljaci nanijeli zlo drugim etničkim ili nacionalnim skupinama, prvenstveno Židovima. PiS je već tada negativno reagirao kako na knjigu Grossa tako i na potez Kwasniewskog. Kao što smo naveli ranije, kada je PiS prvi puta došao na vlast, donio je zakon sličan ovome iz siječnja 2018., u poljskoj javnosti poznat i kao "Lex Gross". Prema tadašnjem zakonu, "onaj tko javno optužuje poljski narod za sudjelovanje, organiziranje ili odgovornost za komunističke ili nacističke zločine, kaznit će se zatvorom do tri godine" (Vladisavljević, 2018). Međutim, zakon je 2008. godine srušio Ustavni sud. Iz tog su razloga ovaj put odredbu progurali kroz izmjene Zakona o Institutu nacionalnog pamćenja (Opačić, 2018).

Teza o nevinosti Poljaka

Uz Zakon o zaštiti dobrog imena Poljske članovi vlade često su u javnome prostoru relativizirali zločine koje su u prošlosti počinili Poljaci, i to na specifičan način. Na novinarsko pitanje o tome tko je odgovoran za smrt stanovnika Jedwabnea za vrijeme Drugoga svjetskog rata ministrica obrazovanja Zalewska odgovorila je kako je to kontroverzna tema, kako je teza da su za slučaj odgovorni Poljaci samo osobna interpretacija J. T. Grossa i kako puno povjesničara misli drugačije. U nastavku, na pitanje tko je počinio pogrom u Kielceu, ministrica je odgovorila da su to učinili antisemiti. Na upit novinarke: "Znači, Poljaci?", ministrica je odgovorila kako se Poljaci ne mogu izjednačavati s antisemitima[262]. Ono što Zalewska u stvari tvrdi jest da je antisemitizam nespojiv s poljskosti, te da se osobe koje manifestiraju takav način ponašanja ne mogu smatrati Poljacima. Na istome je tragu i već spomenuta formulacija predsjednika Dude iz debate s Komorowskim u kojoj je ustvrdio da "izroda ima u svakom narodu, ali to ne znači da se naciju može optužiti u cijelosti".

[262] http://www.newsweek.pl/polska/minister-anna-zalewska-nie-wie-kto-mordowal-zydow-w-kielcach-i-jedwabnem-,artykuly,391895,1.html

U oba slučaja riječ je o jednom specifičnom, isključujućem viđenju nacionalne pripadnosti. Prema tom viđenju, nacionalna pripadnost ne stječe se rođenjem, već interioriziranjem određenih nacionalnih vrijednosti (nacija kao duhovni princip) koje se manifestiraju određenim načinom ponašanja. U toj interpretaciji, ne-Poljakom se mogu nazvati svi pripadnici zajednice koji na ovaj ili onaj način svojim ponašanjem odstupaju od modela ponašanja kako ga vidi PiS. Na kraju krajeva, i sam Ivan Pavao II., na kojeg se u PiS-u često referiraju kao na neupitan autoritet za moralna i nacionalna pitanja, tvrdi kako u osnovi poljskosti leži nacionalni duh koji je u svojem razvoju prošao nekoliko etapa da bi u potpunosti sazrio u periodu romantizma, i kako je to sazrijevanje bilo ključno za ponovnu uspostavu neovisnosti poljske države (Ivan Pavao II., 2005: 64). Ono što taj duh karakterizira jesu tolerancija, borba za slobodu (vašu i našu), požrtvovnost, hrabrost, itd. Dakle, ako je i bilo zločina protiv ne-Poljaka, počinitelje ne možemo nazivati Poljacima jer je zločin stran duhovnom principu nacije. Dakle, biti Poljakom prije svega znači posjedovati određene kvalitete, voditi se konkretnim etičkim (katoličkim) načelima. Na isti način na koji u konstruiranju neprijatelja iz naroda isključuju Polu-Poljake (elite, postkomuniste), iz nacionalne zajednice isključuju i moralno neprikladne. Teza je da ti "izrodi" sami sebe isključuju iz nacionalne zajednice svojim ponašanjem i samim time ne predstavljaju moralni teret za zajednicu.

Prema Grossu, odgovor ministrice Zalewske nije izoliran slučaj već je odraz pokušaja PIS-a da „ponovno piše povijest", i to posebno onu koja kompromitira ulogu Poljaka u Drugome svjetskom ratu. On smatra kako PIS pokušava napisati novu, bolju povijest Poljske jer u stranci smatraju da ako žele kontrolirati budućnost, moraju kontrolirati prošlost[263]. Taj novi smjer PiS-ova pisanja povijesti najbolje se očituje u radu IPN-a i razmišljanju njegova predsjednika. Upitan da komentira slučaj Jedwabne, Szarek je odgovorio kako su "izvršitelji tog zločina bili Nijemci koji su, služeći se terorom, prisilili na taj čin skupinu Poljaka". U nastavku je dodao kako Poljska država nije sudjelovala u holokaustu i kako je Poljska podzemna država (*Polskie Państwo Podziemne*) kažnjavala smrću sve one Poljake koji bi

[263] http://www.newsweek.pl/plus/polska/jan-tomasz-gross-pis-pisze-historie-na-nowo-wywiad,artykuly,388814,1,z.html

počinili zlodjelo[264]. Na istome je tragu i predsjednik Duda, koji je prilikom potpisivanja novog Zakona o IPN-u veljači 2018. kazao kako „nije bilo sudjelovanja Poljske ili poljskog naroda kao nacije u Holokaustu"[265].

Muzeji

Kao što smo već naveli, u PiS-ovu projektu pisanja bolje poljske povijesti važnu ulogu imaju institucije "ideološkog aparata države" (Althusser, 1994), tj. kulturne i obrazovne institucije poput muzeja, instituta, sveučilišta, medija, itd. Na novinskoj konferenciji u siječnju 2017. godine premijerka Szydło stavila je naglasak na sljedeće zadaće Ministarstva kulture i nacionalne baštine: inicijative koje komemoriraju važne povijesne događaje, isticanje i briga o dobrom imidžu (imenu) Poljske te pojašnjavanje povijesnih istina[266].

U skladu je s opisanom kulturnom politikom i slučaj „Muzeja Drugoga svjetskog rata" u Gdanjsku, koji je nakon gotovo desetljeća izgradnje i potrošenih oko 104 milijuna eura otvoren 2017. godine. Projekt je započeo 2008. na inicijativu tadašnjeg premijera Donalda Tuska i inicijalno je zamišljen kao priča o Drugom svjetskom ratu koja uključuje sve nacije involvirane u taj sukob, s posebnim naglaskom na patnjama civila[267]. Američki povjesničar Timothy Snyder projekt je nazvao „civilizacijskim postignućem" i „možda najambicioznijim muzejom posvećenom Drugom svjetskom ratu u bilo kojoj zemlji"[268]. U smišljanju i realizaciji projekta sudjelovalo je nekoliko istaknutih povjesničara s ciljem objašnjavanja globalnog konteksta u kojem se rat dogodio. Prema Normanu Daviesu, stalna izložba planirana za muzej „cjelovita je pripovijest rata u periodu 1939. – 1945. koju je sastavio

---

[264] https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/526800,kandydat-na-szefa-ipn-o-jedwabnem-wykonawcami-zbrodni-byli-niemcy-ktorzy-wykorzystali-polakow.html

[265] https://www.bbc.com/news/world-europe-42920934

[266] https://www.premier.gov.pl/en/news/news/yearofnewtasks-prime-minister-beata-szydlo-on-active-policy-of-the-ministry-of-culture.html

[267] Poljska je u Drugome svjetskome ratu izgubila oko 5 000 000 civila i oko 200,000 vojnika

[268] https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/sep/17/populist-rewriting-polish-history-museum-poland-gdansk

savjetodavni odbor s iskustvom gradnje muzeja. Riječ je o Europi, s naglaskom na rat koji se tiče i Poljske. Također je predviđen i značajan odjeljak o holokaustu“[269].

Međutim, PIS-ovoj vladi nije se svidio takav međunarodni pogled na rat. Već 2008. godine, tijekom zasjedanja parlamenta, Jarosław Kaczyński istaknuo je kako fokus muzeja treba biti na “holokaustu koji je utjecao na Poljake” (Kaczynski u Logemann, 2017). U lipnju 2013., tijekom kongresa PiS-a u Sosnowiecu, Jarosław Kaczyński najavio je da PiS želi „promijeniti sadržaj Muzeja Drugoga svjetskog rata kako bi izložba u tom muzeju izrazila poljsku perspektivu” (Kaczynski, 2013).

Ministar kulture Glinski zatražio je tri odvojene procjene postava muzeja, i sve tri su zaključile kako je preveliki naglasak stavljen na civile i „ljudsku nesreću“, dok se ignorira patriotizam, veličanje nacije, heroizam i „čvrstoća Poljaka“ kao rezultat rata. Jedan od procjenitelja, konzervativni povjesničar Jan Zaryn, napisao je da pristup muzeja poručuje “pseudo-univerzalizam“, kako mu nedostaje poljska perspektiva i kako je veći naglasak trebao biti stavljen na samu Poljsku, ljubav za slobodu i ponosno stanovništvo[270]. Żaryn je također pronašao formulu za Muzej: “Muzej je za svijet, ali govori o Poljskoj i Poljacima – o tome tko smo danas i zašto smo to što jesmo: volimo slobodu, katolike, domoljube itd. I najviše od svega – ponosni smo na našu povijest” (Żaryn u Logemann, 2017). Drugi procjenitelj, Piotr Semka zaključio je kako izložba nije ono što je Poljskoj potrebno i da je treba promijeniti u krucijalnim pogledima. Prema njegovu sudu, “moramo podsjetiti Europu da smo se protiv nacizma borili samoinicijativno i bez kukavičke neodlučnosti. Iskreno i duboko dugujemo našim precima čije je junaštvo zaboravljeno u Europi” (Semka u Logemann, 2017).

Ubrzo je ministar kulture i nacionalne baštine Piotr Gliński smijenio ravnatelja muzeja Pawela Machcewicza. Novi ravnatelj, Karol Nawrocki promijenio je glavni postav muzeja bez savjetovanja s njegovim autorima. Revidirani pristup bio je usko pridržavanje vladinih smjernica koje su stavljale naglasak na veličanje poljskih vojnih akcija i predstavljanje

---

[269] https://www.theguardian.com/world/2016/apr/24/polish-leaders-using-war-museum-to-rewrite-history-says-academic

[270] http://www.dw.com/en/poland-debates-approach-to-new-world-war-ii-museum/a-37381170

Poljske kao pravedne nacije. Ukratko, u novoj varijanti Muzej postaje spomenik nacionalnoj martirologiji. Nawrocki je, primjerice, zamijenio snimljene sažetke iskustva civila u ratu s drugim filmom u kojem zvučni zapis uključuje izjave poput: „Spasili smo Židove“; „Život dajemo u ime dostojanstva i slobode“; „Bili smo izdani“; „Papa je dao nadu u pobjedu“; „Komunisti gube“; „Pobijedili smo“ i „Ne tražimo slobodu, borimo se za nju“[271]. Na ulazu u dvoranu u kojoj su bile izložene stotine fotografija Židova ubijenih u holokaustu novi kustosi umetnuli su zidnu fotografiju poljske obitelji pogubljene zbog skrivanja Židova. Promijenjena je i poruka koja je posjetiteljima dana na kraju njihova posjeta. Na kraju prve verzije Muzeja posjetitelje je dočekivao četverominutni videozapis koji je pratio povijest od kraja Drugoga svjetskog rata i završio slikama ratova u Ukrajini i Siriji i izbjeglica koje su ti ratovi stvorili. U novoj verziji taj film zamijenjen je računalno generiranim videom poljskih vojnika u herojskoj borbi[272].

Još je jedan primjer izlaganja pozitivnih strana poljske povijesti i Muzej obitelji Ulm, koji je otvoren 2016. godine u gradu Markowu. Članovi obitelji Ulm izgubili su živote u Drugome svjetskome ratu spašavajući Židove. Obitelj Ulm je 1942. godine u svoju kuću primila dvije židovske obitelji i dvije ih godine skrivala u potkrovlju svoje kuće, sve dok ih nije izdao susjed. Da stvar bude još tragičnija, nakon tog ubojstva njihovi suseljani navodno su ubili Židove koje je obitelj Ulm skrivala, i to iz straha da će ih zadesiti ista sudbina kao i obitelj Ulm. Bez obzira na to ozračje terora, 21 Židov iz Markowa preživio je rat u domovima svojih poljskih susjeda. Muzej je otvorio poljski predsjednik Andrzej Duda u nazočnosti drugih istaknutih političara iz PiS-a, vjerskih vođa, novinara i gostiju iz Izraela. Inače, Józef i Wiktoria Ulm dio su skupine od 6600 Poljaka koje je država Izrael proglasila Pravednicima među narodima jer su riskirali svoje živote kako bi spasili Židove tijekom rata (Bill, 2016). Koliko je taj događaj bio važan za PiS-ovu vladu govori i činjenica da je svečanost otvaranja u malenom seoskom muzeju istodobno prevođena na pet jezika i prenesena u poljska

---

[271] https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/sep/17/populist-rewriting-polish-history-museum-poland-gdansk

[272] https://www.theguardian.com/world/2019/aug/30/truth-is-a-casualty-80-years-after-start-of-second-world-war

veleposlanstva u 17 zemalja[273]. Nekoliko dana kasnije, prilikom otvaranja izložbe o Pravednicima među narodima na Katoličkom sveučilištu u Lisabonu, Duda je rekao kako je riječ o brojci od „nekoliko stotina tisuća Poljaka koji su spašavali Židove, a kako je brojka od 6.620 konzervativna procjena koju je dao Yad Vashem[274] (Gerbert, 2017).

Dakle, PiS-ov projekt uključuje izgradnju mreže institucija kojima će se domaćoj i stranoj javnosti predstaviti kontrolirana povijest Poljske. Ako je Centar za političku misao iz Krakowa postavio idejne temelje tog projekta, njegovu realizaciju osmislio je već spomenuti sociolog Andrzej Zybertowicz[275] (autor "teorije o *ukladu*") nazvavši ga "mašinom narativne sigurnosti" (*Maszyna bezpieczeństwa narracyjnego*). Riječ je o "narativnom sigurnosnom stroju"[276] čiji je glavni cilj „sinkroniziranje resursa koje posjeduje poljska država da bi se nadziralo kako se slika Poljske u svijetu transformira" (*ibid.*). Zybertowicz smatra kako Poljska ima mnogo institucija i alata s pomoću kojih može objasniti što se zapravo događa u zemlji. "Diplomatske misije, poljski instituti za kulturu i znanstveni centri Poljske akademije znanosti (...), javna televizija i radio usmjereni u inozemstvo te poljska agencija za tisak. Napokon, brojne poljske zajednice"[277]. Cilj je dakle izgraditi pozitivni imidž Poljske u svijetu i legitimirati u očima svjetske javnosti institucionalne promjene koje je proveo PiS. Ta ideja također ilustrira način na koji PiS razmišlja o legitimaciji i delegitimaciji političkih procesa, u smislu da se ista propagandna mašina može primijeniti i na unutarnju poljsku politiku. Konačno, za taj projekt pisanja kontrolirane i bolje povijesti PiS ima relativnu podršku javnosti. Kako pokazuju istraživanja javnog mnijenja, 56 % ispitanika smatra da država kroz svoje javne politike treba promovirati specifičnu viziju povijesti koja će služiti izgradnji dobrog imidža Poljske (CBOS, 2018a).

---

[273] https://www.theguardian.com/world/2016/apr/24/polish-leaders-using-war-museum-to-rewrite-history-says-academic

[274] Yad Vashem je Svjetski centar sjećanja na holokaust.

[275] Inače, Zybertowicz je bio savjetnik predsjednika Lecha Kaczynskog u razdoblju od 2008. do 2010., a od 2015. savjetnik je predsjednika Republike Poljske Andrzeja Duda i savjetnik voditelja Nacionalnog ureda za sigurnost (BBN).

[276] https://www.rp.pl/Publicystyka/302089919-Polska-maszyna-bezpieczenstwa-narracyjnego-w-10-krokach.html

[277] https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/zybertowicz-o-maszynie-bezpieczenstwa-narracyjnego-mabenie,802953.html

Naime, izgradnja pozitivnog identiteta povijesnim politikama kojima se nadahnjuje nacionalni ponos Poljaka i brani dobro ime Poljske kod kuće i u inozemstvu samo je jedna fronta na kojoj PiS pokušava ovladati poviješću. Druga je fronta razračunavanje s bivšim agentima tajnih službi i s njihovim suradnicima, a čiji je glavni cilj, kao što ćemo pokazati u nastavku, razračunavanje s nasljeđem Solidarnosti. Najvažniju ulogu u tom razračunavanju ima IPN. Dana 16. ožujka 2016. godine mediji su izvijestili da su odvjetnici IPN-a ušli u stan pokojnog Czesława Kiszczaka, koji je od 1981. do 1990. bio ministar unutarnjih poslova u Narodnoj Republici Poljskoj. Prilikom pretresa Kiszczakove kuće oduzeti su brojni dokumenti bivše službe sigurnosti. Među dokumentima navodno su se nalazili i dokazi o suradnji Lecha Wałęse s tajnom policijom, uključujući rukom pisana pisma kojima je denuncirao svoje suradnike iz brodogradilišta u Gdanjsku. Ubrzo su mediji, a posebno internetski portali bili preplavljeni slikama pojedinačnih dokumenata iz Wałęsine datoteke. Mediji bliski PiS-u konstatirali su u svojim naslovima kako je „to definitivni kraj Treće Poljske Republike“ i „kraj Okruglog stola” (Osęka, 2016). Dokumenti pronađeni u Kiszczakovu stanu nisu sadržavali ništa novo što već nije bilo poznato poljskoj javnosti. Naime, bilo je poznato da je Wałęsa u 1970-ima surađivao sa sigurnosnom službom. Sporno je bilo u kojoj je mjeri Wałęsa surađivao i koliko je duboko bio upleten. Posljednji dokument u dosjeu datira iz lipnja 1976., te se smatra da je u to vrijeme prestao surađivati s tajnim službama[278]. Konačno, postavlja se

[278] Povjesničari i novinari koji simpatiziraju bivšeg predsjednika vjerovali su da je u prosincu 1970. Wałęsu prisilila tajna policija na potpisivanje sporazuma o suradnji (usvojivši kodno ime „Bolek“), no on je ubrzo našao snage da se izvuče iz umiješanosti. Okolnosti u kojima je ucjenjivan također idu Wałęsi u prilog – kao jedan od vođa štrajka u gdanjskom brodogradilištu u prosincu 1970. s pravom se bojao oštrih odmazdi protiv sebe i svoje obitelji (Osęka, 2016). Nadalje, branitelji Walese tvrdili su kako se njegova kolaboracija sa službama sigurnosti odnosi na vrlo kratak i rani period njegova djelovanja te kako ta suradnja prestaje 1973./74., puno prije početka njegovih opozicijskih djelovanja. Također su naglašavali kako je cijeli period Walesine kolaboracije samo dio cijele priče koju treba sagledati unutar konteksta te kako ga ona nije omela da ostvari svoja kasnija postignuća, tj. tvrde kako je kolaboracija u stvari irelevantna. Povjesničar Antoni Dudek tvrdi kako oni koji brane Walesu rade to zato što je Walesa simbol određenog mita koji oni žele braniti. Teza je da ako se uruši Walesin mit, urušit će se i onaj Solidarnosti. A neki su išli toliko daleko da su tvrdili da je Walesi taj kratki period kolaboracije koristio u smislu da je dobro upoznao sustav i način na koji on funkcionira, što mu je pomoglo kasnije u borbama s tim istim sustavom.
Kritičari Walese isticali su kako se nije radilo o kratkoj epizodi, već je njegova suradnja trajala nekoliko godina, kako je davao informacije o svojim kolegama što je poslužilo za njihovo gonjenje i maltretiranje, kako je to radio iz materijalnih interesa jer je tijekom šest godina primio oko 13,000 zloti (prosječna plaća tada bila je oko 2000 zlota mjesečno). Najveći naglasak stavljen je na njegovu karijeru nakon što je prestao biti doušnik, u smislu kako je to utjecalo na njegovu političku aktivnost s obzirom na to da se bojao da stvar s njegovom suradnjom ne dospije u javnost. Kritičari se slažu da je Walesa tijekom 80-ih djelovao neovisno o sigurnosnim službama, međutim ističu kako je to sigurno utjecalo na njegove aktivnost za vrijeme demokratske transformacije. Posebno ističu njegovo kadroviranje i izbor određenih javnih politika koje su navodno izdale ideale Solidarnosti (u Szczerbiak, 2018).

pitanje zašto se, nakon skoro 30 godina od početka demokratske transformacije, javlja takva tema? Prema Nalepi, lustracija ima distributivne učinke, a PiS ima sve pretpostavke stranke koja bi od lustracije mogla profitirati. Dosje pronađen u Kiszczakovu stanu trebao je biti posljednja poveznica koja je nedostajala PiS-ovu narativu o Trećoj Republici. Walesin dosje samo je trebao potvrditi Zybertowiczevu tezu da su od početka demokratske transformacije državom upravljale komunističke tajne službe i to na način da su preko dosjea disidenata, koje su ukrali iz arhive Ministarstva unutarnjih poslova, iz sjene ucjenama kontrolirali prvake opozicije te na taj način upravljali i kontrolirali političkim i gospodarskim životom Poljske (Osęka, 2016).

Već smo konstatirali kako je težak poraz postkomunističkog SLD-a na parlamentarnim i predsjedničkim izborima 2005. godine označio i kraj povijesnog raskola. PiS je taj raskol brzo zamijenio drugim, tj. premjestio je područje borbe na teren na kojem se suprotstavljaju „solidarna" i „liberalna" Poljska. To je ujedno značilo i da novi dominantni raskol prolazi kroz bivši, ujedinjeni kamp Solidarnosti. U skladu s tim premještanjem područja borbe, PiS je promijenio i svoju politiku povijesti. S obzirom na to da je i PO dolazio iz kampa bivše Solidarnosti, PiS je zaigrao na kartu diskreditiranja upravo nasljeđa Solidarnosti. Ubrzo nakon što je došao na vlast 2005. godine, PiS je za novog predsjednika IPN-a izabrao povjesničara Janusza Kurtyku[279], koji je od osnutka IPN-a 1998. godine vodio njegovu ispostavu u Krakovu. Kurtyka je često u javnim nastupima tvrdio kako borba protiv komunizma nije završila 1989. i kako ona još traje. Također je smatrao kako je oslobodilačka borba protiv komunizma završila 1956. godine, a da su svi kasniji događaji, kao i pokret Solidarnosti, imali za cilj reformu komunizma, a ne njegovo rušenje. Upravo su Kurtyka i krug povjesničara oko njega, koristeći se IPN-om, započeli proces prevrednovanja Solidarnosti[280].

Taj obračun s nasljeđem Solidarnosti lomio se upravo preko predsjednika sindikata, Lecha Walese. Za vrijeme Kurtykina predsjedanja IPN-om (u lipnju 2008. godine) Institut je objavio knjigu o Lechu Walesi "SB i Lech Walesa: Doprinos biografiji" (*SB a Lech Wałesa.*

---

[279] Kurtyka je poginuo 10. travnja 2010. godine u padu predsjedničkog zrakoplova kod Smolenska.

[280] Kako to navodi Mink, Kurtyka je istomišljenika o "politikama povijesti" našao u Jaroslawu Kaczynskom, koji se prilikom posjeta krakovskoj ispostavi IPN-a prisutnima obratio sljedećim riječima: "Radite s prošlošću, ali za budućnost… Arhivska građa ovdje skupljena ima kapitalni značaj za ono što se događa u današnjoj Poljskoj… Nalazite se na prvoj crti bojišnice borbe za istinu i ponos naše Nacije" (Mink, 2018: 67).

Przyczynek do biografii), koju su napisali konzervativni povjesničari Slawomir Cenckiewicz i Piotr Gontarczyk. Autori, citirajući dokumente službe sigurnosti, tvrde kako je Wałesa bio plaćeni doušnik službe sigurnosti (Karolewski, 2019). U knjizi se više puta sugerira da su pregovori za Okruglim stolom kao i cjelokupni kolaps komunizma 1989. godine bili procesi koje je orkestriralo rukovodstvo Komunističke partije Poljske, i to zato što su bili u prilici ucjenjivati Wałęsu. Inače, knjiga je napisana na analizi Wałęsinih denuncijacija koje su bile pohranjene u policijskim dosjeima. Međutim, autori nisu posjedovali najvažniji dokument, takozvani „osobni dosje o tajnom suradniku Boleku“, za koji se znalo da je nestao iz arhiva Ministarstva unutarnjih poslova u kasnim 1980-ima (Osęka, 2016).

Nakon objave knjige Bronislaw Geremek, bivši savjetnik pokreta Solidarnost, sudionik pregovora oko Okruglog stola i bivši ministar vanjskih poslova Poljske, organizirao je potpisivanje peticije za podršku Lechu Wałesi (Michnik, 2008). Inače, listu su potpisali, među ostalima, Tadeusz Mazowiecki, prvi premijer Treće Republike, kao i Adam Michnik (Szczerbiak, 2016). Ubrzo nakon objavljivanja knjige Jaroslaw Kaczynski[281] je izjavio kako je društvena hijerarhija Treće Republike “temeljena na radikalnoj laži” i kako “ta knjiga predstavlja udarac establišmentu”, zbog čega je i “uslijedila histerična obrambena reakcija na nju” (Kaczynski u Szczerbiak, 2018). Wałęsa je žestoko negirao optužbe, pobijedio je na sudu i tužio pokojnog predsjednika Lecha Kaczynskog zbog njegovih navoda o Walesinoj suradnji s tajnim službama[282]. Naime, još 2000. godine Wałesu je Lustracijski sud oslobodio sumnji za suradnju s bivšim službama. Sud je Wałesu oslobodio sumnji na tehničkoj osnovi, tj. u nedostatku dokaza ili originalnih dokumenata koji bi Wałesu kompromitirali. Leon Kieres, prvi predsjednik Instituta za nacionalno sjećanje, dodijelio je Lechu Wałesi status „žrtve“ komunističke tajne policije, što je Wałesi omogućilo da pristupi svojim spisima. Prema Zakonu o lustraciji iz 1997., samo osobi koja nije surađivala s tajnim službama mogao se dodijeliti takav status. Takva odluka naišla je na kritike iz desnih krugova, s argumentom da

[281] Upravo je Jaroslaw Kaczynski bio jedan od glavnih diseminatora priče o Wałesi kao tajnom agentu. Krajem siječnja 1993. godine 5.000 demonstranata marširalo je na varšavsku predsjedničku rezidenciju u kojoj je stolovao Lech Wałęsa. Pjevajući „Želimo predsjednika, a ne agenta“, kao znak protesta protiv Wałęse spalili su kopiju Nobelove nagrade za mir. Jedan od predvodnika marša bio je Jarosław Kaczyński. Ispred predsjedničke palače Kaczynski se megafonom obratio okupljenima, pritom osudivši svojeg bivšeg suradnika: „Trebao je biti naš predsjednik, ali pokazalo se da je njihov predsjednik, predsjednik crvenih!” (Szczerbiak, 2018).

[282] https://www.theguardian.com/world/2016/feb/16/conspiracy-theorists-who-have-taken-over-poland

status „žrtve“ daje Wałesi imunitet u slučaju budućih istraživanja vezanih uz njegovu prošlost. Kieres je kasnije ušao u Senat na listi PO-a 2007. godine, a PO ga je 2012. predložio za suca Ustavnog suda (Karolewski, 2019). Inače, Wałesa je bio omiljen među liberalnom elitom u Poljskoj, posebno među pripadnicima PO-a. Naime, Wałesin sin Jaroslaw bio je istaknuti član PO-a i zastupnik u Europskom parlamentu (izabran na listi PO-a 2010. godine), a i sam Wałesa nije skrivao svoje simpatije prema PO-u. Komentirajući rezultate parlamentarnih izbora 2007. godine, izjavio je kako je Poljska „spasila svoju čast“, i da “misli kako će se pobjednička stranka usredotočiti na programe kako bi se što više iskoristila prednost u Europskoj uniji, a ujedno će poboljšati imidž Poljske” (Bloomberg, 2007). Donald Tusk je Walesu preporučio za člana Vijeća mudraca, koje je trebalo imati savjetodavnu ulogu Vladi oko budućih reformi vezanih uz EU (*ibid.*, 2007).

Dakle, “afera Bolek” pojavila se kao tema koja je 2008. dodatno polarizirala poljski politički prostor, a PiS i PO profilirala u smjeru u kojemu su njihove razlike postale još jasnije. U prvom planu bila je rasprava o pravoj prirodi postkomunističke Treće Republike, pitanju koje je bilo u središtu podjela i svađa u poljskoj politici od 1989. godine. Prema sociologu Ireneuszu Krzeminskom, Walesa je “predstavnik i simbol transformacije Poljske i poljske pobjede nad prethodnim režimom, simbol pobjede slobode i demokracije, integriranja Poljske u Zapad” (u Szczerbiak, 2018). Dakle, riječ je o delegitimiranju Treće Republike i njezinih utemeljiteljskih mitova[283]. Wałesa je u pregovorima igrao ključnu ulogu, pa je opisivan kao “otac Treće Republike”. Nadalje, upravo preko Wałese PiS je pokušavao diskreditirati PO i predstaviti ga kao glavnog zagovaratelja ili predstavnika Treće Republike, kao stranku koja se zalaže *za status quo*.

Proces delegitimiranja Treće Republike preko kompromitiranja Walese započet 2008. dobio je svoj nastavak deset godina kasnije. U novoj perspektivi, sadašnji napadi na Walesu imaju za cilj, osim delegitimiranja Treće Republike, i odbacivanje cjelokupnog nasljeđa Solidarnosti i njezino izbacivanje iz službenog nacionalnog narativa. Taj novi smjer očit je u izjavi

[283] Zagovornici *statusa quo* Treće Republike na postkomunistički period gledaju kao na uspjeh obilježen ekonomskim rastom, demokracijom i uspješnim integracijama u euroatlantske političke, ekonomske i vojne međunarodne strukture. Za poslovne i političke elite nastale nakon 1989. godine „pregovori oko Okruglog stola“ utjelovili su mirni prijelaz moći s prethodnog na novi režim. Iz tog razloga, pregovori predstavljaju utemeljiteljski mit Treće Republike. Prema tome, obrana Walese u stvari je obrana postignuća mirne demokratske transformacije. S druge strane, za mnoge na desnici, Okrugli je stol bio izdaja, rezultat dogovora između dijela komunističkih elita i dijela opozicijskih elita te istočni grijeh Poljske Treće Republike.

sadašnjeg predsjednika IPN-a Jaroslawa Szareka. Kada su ga novinari upitali da komentira aferu Bolek, Jaroslaw Szarek je izjavio da "iako Walesa ostaje simbol Solidarnosti, njegova suradnja sa sigurnosnom službom već je nekoliko godina neosporna. Lech Wałęsa sam je pokrenuo postupak vlastita samouništenja". Szarek je dodao i kako te činjenice „potkopavaju čitav ideal Solidarnosti"[284]. Naime, Wałesa i njegova biografija metonimijskim manevrom postaju ključem za razumijevanje ne samo procesa postkomunističke transformacije, već i onoga što mu je prethodilo. Prevrednovanjem Wałese prevrednuje se i ono što on simbolizira[285].

Prokleti vojnici

Da je dio projekta povijesne politike PiS-a i odbacivanje cjelokupnog nasljeđa Solidarnosti postaje očito i na slučaju budućeg Muzeja prokletih vojnika i političkih zarobljenika, koji se planira izgraditi u Varšavi. „Prokleti vojnici" bili su pripadnici antikomunističkog i neovisnog gerilskog pokreta koji su se u periodu od 1944. do 1953. odupirali sovjetizaciji Poljske, boreći se protiv sovjetskih službi sigurnosti i ostalih državnih organa. Posljednjeg dana Drugoga svjetskog rata u Poljskoj je bilo aktivno 80 000 antikomunističkih boraca. Gotovo 77 000 njih otkriveno je tijekom amnestije nakon namještenih izbora za Sejm 1947. godine. Nakon masovnih uhićenja i otkrivanja podzemnih vojnika od strane službe sigurnosti, neki zatočenici osuđeni su na smrt ili zatvor zbog provođenja antidržavnih aktivnosti. U zatvoru je ubijeno oko 20 000 političkih zatvorenika[286].

---

[284] https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/526800,kandydat-na-szefa-ipn-o-jedwabnem-wykonawcami-zbrodni-byli-niemcy-ktorzy-wykorzystali-polakow.html

[285] Kao što pokazuju istraživanja, javno se mnijenje vezano uz simboličku važnost pregovora za Okruglim stolom mijenja. Godine 2010. 40 % ispitanika je pregovore navelo kao trenutak prestanka komunizma. Godine 2019. ta je brojka pala na 22 %. S druge strane, raste značaj prvih u potpunosti slobodnih parlamentarnih izbora održanih 1991. Prije deset godina 9 % ispitanika vidjelo je taj događaj kao simbolički prekid komunizma, dok danas 25 % ispitanika misli tako, što je najveći postotak od svih ponuđenih odgovora. 37 % ispitanika pregovore smatra kao pozitivan događaj, 36 % je indiferentno, a negativnim ih smatra 15 % ispitanika. U odnosu na isto ispitivanje provedeno 10 godina ranije, primjećuje se pad od 5 % kod pozitivne ocjene i rast od 5 % kod negativne ocjene. Konačno, 70 % ispitanika slaže se da su pregovori omogućili mirnu, nenasilnu promjenu vlasti u Poljskoj, ali 55 % ispitanika smatra da zbog pregovora predstavnici bivšeg sustava nisu privedeni pred sud, a 52 % smatra kako su dogovori omogućili predstavnicima komunističkih vlasti da zadrže svoj utjecaj (CBOS, 2019c).

[286] https://wiadomosci.wp.pl/narodowy-dzien-pamieci-zolnierzy-wykletych-dlaczego-obchodzimy-go-1-marca-kim-byli-zolnierze-wykleci-6353323890018433a

Vraćanje sjećanja na „proklete vojnike“ u svijest poljske javnosti najvećim je dijelom bila inicijativa Janusza Kurtyke, za kojeg smo već utvrdili kako je smatrao da je povijest borbe za neovisnost završila 1956. godine. Kurtyka je pokrenuo inicijativu da se 1. ožujka obilježava kao Dan vojnika antikomunističkog podzemlja[287]. Od samog početka podršku inicijativi dali su parlamentarni klubovi PO-a i PiS-a. Dana 1. ožujka 2011. obilježen je prvi Nacionalni dan sjećanja na „proklete vojnike” (*Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych”*). Akt o osnivanju Muzeja prokletih vojnika i političkih zarobljenika potpisan je 29. veljače 2016., uoči Dana nacionalnog sjećanja na „Proklete vojnike”, a rad na Muzeju počeo je 1. travnja 2016. godine. Ministar pravosuđa Zbigniew Ziobro i predsjednik PiS-a Jarosław Kaczyński odlučili su da se Muzej izgradi u bivšem zatvoru službe sigurnosti (UB-a) Ulici Rakowiecka u Varšavi. Jaroslaw Kaczynski izjavio je kako je “muzej prokletih vojnika potreban… jer društvo mora biti svjesnije tog dijela poljske povijesti… koji je zaboravljen” (Kaczynski, 2016d).

Na više od 7.000 četvornih metara biti će predstavljena povijest prokletih vojnika i žrtava komunističkog režima. Iako se trenutni postav može posjetiti, otvaranje se očekuje 2022. godine. Prije otvaranja, tiskan je *Pregled stalne izložbe Muzeja prokletih vojnika i političkih zatvorenika Poljske Narodne Republike* (u nastavku teksta *Pregled*), koji pruža uvid u način razmišljanja autora buduće izložbe. Prema poljskome povjesničaru Wnuku, koji je analizirao *Pregled*, kao glavni izazov za njegove autore pokazao se lik Lecha Wałęse, koji se u *Pregledu* spominje samo dva puta. Prvi put se njegovo ime pojavljuje u kontekstu Nobelove nagrade (1983.). Prema *Pregledu*, Wałęsa nagradu nije primio za vlastiti doprinos, već kao predsjednik NSZZ-a Solidarnost, u ime Solidarnosti. Drugi puta se u *Pregledu* Walesa spominje kao sporedan lik vezan uz jedan događaj. Wnuk zaključuje kako je teško je zamisliti suzdržaniji tretman osobe koja je vodila najveći društveni pokret u povijesti PRL-a[288].

Naime, još je 2000. godine Domanska konstatirala kako postoji uvjerenje u određenim krugovima poljskoga društva da borba za slobodnu Poljsku još uvijek nije završila jer

[287] Na taj dan 1951. godine u zatvor u Mokotowu na smrt je osuđeno sedam članova Udruženja za slobodu i neovisnost (*Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość*), poljske civilno-vojne podzemne organizacije osnovane 2. rujna 1945. u Varšavi. U početku je glavni cilj organizacija bio spriječiti komuniste da postignu pobjedu na izborima nakon Drugoga svjetskog rata. Članovi WiN-a dozvolili su i mogućnost oružane obrane. Rječ je bila o posljednjoj organizaciji koja nije bila pod kontrolom NKVD-a i Ureda za sigurnost (*Urząd Bezpieczeństwa*, *UB*).

[288] *Ibid.*

„Baršunasta revolucija“ nije ispunila kriterij prolivene krvi, pa nije ni moglo biti katarze, pa posljedično ni ponovnog rođenja (Domanska, 2000: 256–257). Naime, diskreditiranjem Walese otvara se prostor za uvođenje novih figura na scenu nacionalnih simbola i za novu hijerarhiju moralnih autoriteta. PiS je te nove nacionalne heroje pronašao upravo u “prokletim vojnicima”. Naime, njihova hrabrost, žrtva i spremnost na oružanu borbu po cijenu vlastita života upravo su ideali i vrijednosti koje PiS želi upisati u vlastitu konstrukciju poljskoga nacionalnog identiteta.

7.3.3. Pomirenje nasljeđa Pilsudskog i Dmowskog

Nakon smrti svojeg brata Jaroslaw Kaczynski uveo je praksu da svakog 10. u mjesecu Varšavom predvodi marš u sjećanje na žrtve zrakoplovne nesreće u Smolensku. Svaki marš predstavljao je sjećanje na jednu poginulu osobu, i tako osam godina za 96 poginulih. Konačno, na osmu obljetnicu, u travnju 2018. godine, u Varšavi je otkriven spomenik tragediji u Smolensku od crnog granita koji ima oblik stepenica koje idu prema nebu. Nekoliko mjeseci kasnije, prije Dana neovisnosti, otkriven je i kip Lecha Kaczynskog[289]. Službena ceremonija otkrivanja predstavljena je kao dio proslave kojom se obilježava 100 godina poljske neovisnosti. Na otkrivanju kipa predsjednik Andrzej Duda rekao je da je Lech Kaczyński zaslužio spomenik jer „još od vremena Józefa Piłsudskog, arhitekta poljske neovisnosti, nije bilo tako sjajnog vođe poljske države“ (Duda, 2018b). Kip Lecha Kaczyńskog gleda na Piłsudski trg, točnije na mjesto gdje se nalazi spomenik poginulima u zrakoplovnoj nesreći kod Smoleńska. Spomenik je visok preko 6 metara i viši je od obližnjeg kipa Piłsudskog. Inače, Jaroslaw je također uveo ritual da svake godine na Dan neovisnosti sa suprugom i delegacijom PiS-a posjeti grob Lecha i Marije Kaczyński na krakovskom Wavelu. Uz posjet njihovu grobu, posjetio bi i sarkofag Józefu Piłsudskom i položio bi cvijeće na spomenik Ivana Pavla II. (*money.pl*, 2012). Ono što je posrijedi kod uvođenja gore spomenutih rituala jest postavljanje Lecha Kaczynskog i njegova nasljeđa uz bok najvećim figurama poljske povijesti, Józefu Piłsudskom i Ivanu Pavlu II. Obojica predstavljaju nezaobilazne i neosporne autoritete u poljskoj politici. Prvi predstavlja najviši politički

[289] Inače, spomenici Lechu Kaczynskom i njegovi kipovi postavljeni su diljem Poljske, a mnoge škole i ulice preimenovane su u njegovu čast.

autoritet kao "arhitekt poljske neovisnosti", dok drugi predstavlja neupitni moralni autoritet kao "papa koji je srušio komunizam".

O tome koliko često se braća Kaczynski i ostali članovi PiS-a referiraju na Ivana Pavla II. citirajući njegove misli, već je bilo dosta govora. Jednako tako, braća od početaka svojeg političkog djelovanja nisu skrivala da svoje političko djelovanje temelje na nasljeđu Piłsudskog. Kao što navodi Reszczyński, opće je poznato da je posebno Lech Kaczyński gajio iznimno poštovanje prema Piłsudskom (Reszczyński, 2011). U intervjuu koji je dao u prosincu 2017. godine Jaroslaw je rekao kako su se on i njegov brat uvijek smatrali nastavljačima misli Pilsudskog i kako je on za njih predstavljao najvećeg Poljaka, uz Ivana Pavla II. i kardinala Stefana Wyszyńskog. Dodao je kako je njegov brat uvijek bio oprezniji po pitanju nasljeđa Endecje i kako je znao reći da bi, ako bi se našao na mjestu Pilsudskog 1926., postupio jednako kao on (Kaczynski 2017d). Kao što smo već naveli, nasljeđe je Piłsudskog ambivalentno i jednostavno referiranje na njega nije jednoznačno. U slučaju braće Kaczynski, Pilsudski predstavlja autoritet ne samo kao arhitekt poljske neovisnosti, već i kao političar koji je uveo *sanacju* i gradio snažnu i autoritarnu Republiku. S druge strane, njegovu (Piłsudskog) ideju poljske nacije rijetko spominju.

Osim što je Jaroslaw priznao da je u mladosti čitao Dmowskog, braća su se u svojim govorima rijetko na njega referirali. Kao što je također već spomenuto, Dmowskog kao i cjelokupno nasljeđe Endecje prvi je u javnome prostoru legitimirao Radio Marija, da bi ga u potpunosti u političkom životu rehabilitirao AWS inicirajući rezoluciju u Sejmu iz 1999. godine, koja je izglasana s velikom većinom i kojom se proslavila šezdeseta godišnjica njegove smrti. Kroz 2000-e, u političkom i društvenom prostoru na toj tradiciji svoj je politički program, skoro u potpunosti, izgradio LPR. Međutim, u drugom desetljeću milenija Jaroslaw Kaczynski sve je češće u javnim nastupima spominjao Dmowskog.

Na Dan neovisnosti 2019. godine Jaroslaw je održao govor kod spomenika Józefa Piłsudskog. Referirajući se na prošlost, pohvalio je trenutnu vladavinu PiS-a i konstatirao kako uvijek treba biti spreman na akciju, ali i razmišljati što učiniti prvo, imati svijest o tome kako izgleda stvarna situacija i reagirati u skladu s tim. Zaključio je kako su "Piłsudski, Dmowski i ostali očevi neovisnosti mogli to učiniti. I mi moramo nastaviti tim putem" (Kaczynski, 2019e). U lipnju 2019. godine, tijekom susreta klubova *Gazeta Polska* u Spali, Kaczynski je rekao kako

se Poljska mora braniti od velikog zla koje prijeti uništenju njezine države i kulture, te je sve prisutne upozorio sljedećim riječima: "Sjetite se riječi Dmowskog, upozorio je 'Što je na zapadu gripa, to je kod nas tuberkuloza'" (Kaczynski, 2019f). Međutim, ispada da Roman Dmowski nikada nije izgovarao te riječi. Piotr Osęka otkrio je da je riječ o citatu Gomulke[290]. Međutim, u ovome kontekstu manje je važan originalni autor te izjave i njezin sadržaj. Referiranjem na Dmowskog Kaczynski mu daje na važnosti, vraća ga u javnu svijest, uspostavlja ga kao autoritet čije se izjave moraju pamtiti, jednom riječju, uspostavlja ga i legitimira kao nezaobilazan lik u poljskoj povijesti. Taj smjer rehabilitiranja Dmowskog prate i ostale institucije pod snažnim utjecajem PiS-a. Tako je u sklopu obilježavanja 100. obljetnice poljske neovisnosti IPN predstavio knjige posvećene šest „otaca neovisnosti". To su: Józef Piłsudski, Roman Dmowski, Ignacy Jan Paderewski, Wincenty Witos, Wojciech Korfanty i Ignacy Daszyński. Na stranicama IPN-a stoji kako su to "figure koje su zauvijek ušle u knjigu poljske povijesti… zahvaljujući kojima je nakon 123 godine zatočeništva poljski narod izborio neovisnost i izgradio državu iz snova" (IPN, 2018).

Dakle, PiS uvođenjem i legitimiranjem Dmowskog na neki način pomiruje dva kroz poljsku povijest suprotstavljena nasljeđa, tj. pomiruje Pilsudskog i Dmowskog. Obojicu predstavljaju kao očeve neovisnosti. S druge strane, PiS u konstruiranju svoje ideologije koristi dijelove političke misli jednog i drugog, iako su reference na Pilsudskog očitije. Iz nasljeđa Pilsudskog PiS uzima njegov etatizam i autoritarizam, dok iz nasljeđa Dmowskog bira njegovu ideju nacije i nacionalnog identiteta. Kao što smo pokazali ranije, taj proces pomirenja inicirale su radikalno i ekstremno desne organizacije ujedinjene u Nacionalni pokret, iako je kod njih proces pomirenja išao u obrnutom smjeru. Nacionalni pokret, inače zagovornik nasljeđa Dmowskog, prvi je učinio potez prema pomirenju tih dviju političkih osobnosti na Maršu neovisnosti 2012., kada su nakon polaganja cvijeća kod spomenika Dmowskom, prvi put stali i kod kipa Pilsudskog, i na taj način simbolički odali počast obojici te prihvatili i jedno i drugo nasljeđe.

Marš neovisnosti

[290] https://koduj24.pl/prezes-pis-sadzil-ze-cytuje-dmowskiego-okazuje-sie-ze-powolal-sie-na-gomulke/

Inače, od pobjede PiS-a na parlamentarnim izborima 2015. Marš neovisnosti postaje sve veći[291], više ne simbolizira otpor vladi i polako prerasta u službenu proslavu Dana neovisnosti. Marš 2015. organiziran je pod sloganom „Poljska za Poljake. Poljaci za Poljsku“, što je aluzija na poznati antisemitski slogan prije Drugoga svjetskog rata. Na Maršu 2016. službeni je slogan bio „Poljska – bastion Europe”, čime se evocira već spomenuti mit o Poljskoj kao bedemu kršćanstva. Među transparentima isticali su se sljedeći natpisi: „Bog, čast, domovina“, „Smrt neprijateljima domovine”, „Biti Poljak i katolik privilegija je i čast”[292]. Glavni slogan marša 2017. bio je „Mi hoćemo Boga“, inače stih stare poljske religiozne pjesme. Na ostalim transparentima moglo se pročitati “Bijela Europa bratskih nacija“, “Europa će biti bijela ili nenaseljena”, “Čista krv, trijezan um” i “Ne Islamu”. Na Maršu neovisnosti 2017. Kaczynsky je izjavio sljedeće: “Poljaci su pokazali današnjoj bolesnoj Europi put k zdravlju, temeljnim vrijednostima, istinskoj slobodi i jačanju naše civilizacije utemeljene na kršćanstvu“ (Kaczynski, 2017e).

Gradonačelnica Hanna Gronkiewicz-Waltz iz redova PO-a zabranila je Marš planiran za 11. studenoga 2018. rekavši da bi to moglo ugroziti sigurnost u gradu od 1,7 milijuna stanovnika i da je „Varšava dovoljno patila od agresivnog nacionalizma“[293]. Nekoliko sati nakon najave gradonačelnice Andrzej Duda najavio je da će poljska država organizirati vlastiti marš u isto vrijeme i istim putem kao i Marš neovisnosti. Njezinu je odluku ubrzo ukinuo regionalni sud, tvrdeći da će takva zabrana narušiti slobodu okupljanja zajamčenu Ustavom. U međuvremenu, poljska vlada i organizatori Marša neovisnosti dogovorili su se da 11. 11. 2018. u Varšavi organiziraju zajednički događaj na stotu obljetnicu rođenja poljske države. Andrzej Duda, premijer Mateusz Morawiecki i drugi državni dužnosnici pridružili su se organizatorima Marša. Michal Dworczyk, voditelj ureda premijera Morawieckog, tvitnuo je da su obje strane postigle sporazum, dodavši: „Poljska je pobijedila. 11. studenoga održat će se veliki zajednički marš kojim ćemo proslaviti 100. godišnjicu neovisnosti!”. Duda je rekao

---

[291] Procjenjuje se kako je na maršu 2010. prisustvovalo nekoliko stotina sudionika, 2011. već oko 20 000, 2012./13. 50 000, 2014. oko 100 000, da bi do 2018. sudjelovalo 200,000 ljudi.

[292] https://www.seattletimes.com/nation-world/far-right-nationalist-march-on-polish-independence-day/

[293] https://www.bnnbloomberg.ca/warsaw-mayor-bans-nationalist-march-on-polish-independence-day-1.1164515

kako želi da sudionici hodaju „pod bijelo-crvenim zastavama, pod našim nacionalnim bojama, pod motom slobodne i neovisne Poljske"[294]. Premijer Mateusz Morawiecki rekao je da očekuje oko 200.000 ljudi u Varšavi i manifestaciju domoljublja[295].

Zaključak

Dakle, PiS se svojim povijesnim politikama s jedne strane obračunava s nasljeđem komunizma kao i s postkomunističkim elitama. S druge strane, paralelno s tim procesom PiS ponovno piše nacionalnu povijest koja je u funkciji konstrukcije određene vizije nacionalnog identiteta. Kao što pokazuju primjeri navedenih muzeja, spomenika i obljetnica, s jedne se strane pokušava umanjiti značaj ili reinterpretirati događaje poput Jedwabnea, a s druge naglasiti važnost i značaj događaja u kojima se ističe junaštvo i požrtvovnost Poljaka. Te politike komemoriranja omogućuju PiS-u kontrolu nacionalnog prostora i vremena, što mu omogućava da nametne vlastitu verziju nacionalne povijesti i nacionalnog identiteta. Prema Rihtman-Auguštin, kontrolom prostora i vremena vlast također uspostavlja svoju legitimnost (Rihtman-Auguštin, 2000: 101). Dakle, kontrolirana povijest se konkretizira kroz različite vrste alata kojima raspolaže država i koji služe stvaranju povijesne svijesti. Primjerice, muzeji i kipovi dio su koncepta *mjesta sjećanja*, tj. mjesta koja postaju simboličkim elementima memorijalnog nasljeđa određene zajednice. Kao što pojašnjava Mink, ta mjesta mogu se koristiti u političke svrhe s različitim ciljevima, od čuvanja sjećanja, do pomirenja ili intenziviranja sukoba unutar zajednice (Mink, 2018).

Konačno, PiS je uveo i mnoge rituale kojima se u pravilu obilježavaju obljetnice značajnih događaja. Prema Rihtman-Auguštin, rituali su činitelji organizacije države i reda, njima se oblikuje politički identitet te također služe kao sredstva uz pomoć kojih se gradi percepcija organizacije (Rihtman-Auguštin, 2000). Osim što je riječ o još jednom primjeru kontrole prostora i vremena, ritual je važan jer je riječ o emocionalnoj participaciji koja pridonosi izgradnji kolektivne svijesti. Prema Schöpflinu, snaga rituala upravo je u činjenici da proizvodi veze solidarnosti (Schöpflin, 1997: 20). Upravo je Marš neovisnosti izvrstan

---

[294] https://www.yahoo.com/news/polish-leaders-walk-nationalists-independence-day-072649423.html

[295] https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-10/poland-marks-100th-independence-day-with-nationalist-march

primjer rituala u kojemu se isprepliću mitovi i simboli, a sve u funkciji konstrukcije specifične vizije nacionalnog identiteta i jačanja nacionalnog jedinstva. Također je i dobar primjer političke pragmatičnosti PiS-a, koji je najprije instrumentalizirao Marš u svojem obračunu s političkim protivnicima, da bi ga u konačnici integrirao u svoju službenu politiku povijesti.

Zaključno, u PiS-u smatraju kako je pedagogijom srama prethodna vlada izložila poljsku javnost lošim stranama poljske povijesti čime je oštećeno povijesno pamćenje, a time i sama zajednica. S obzirom na to da im je cilj rehabilitacija nacionalne zajednice i oblikovanje nacionalnog identiteta na dostojanstvu i ponosu, smatraju kako je za to najbolji alat državna povijesna politika. Ono što je ovdje posrijedi jest nametanje određenih temeljnih vrijednosti političke zajednice. Kao što pojašnjava Cipek, taj horizont vrijednosti ne može se postići isključivo racionalnom raspravom (deliberacijom), već se postiže i onim reprezentacijama politike (mitovi, simboli, rituali) koji prvenstveno apeliraju na emocije građana. U tom smislu, mitovi, simboli i rituali preko vrijednosti koje izražavaju pomažu formiranju političke zajednice (*demosa*) te omogućuju društvenu integraciju i solidarnost unutar te iste zajednice. Konačno, jednom kada članovi političke zajednice te vrijednosti interioriziraju, mitovi, rituali i simboli služe legitimiranju samoga političkog poretka (Cipek, 2012). Dakle, pretpostavka je da "ideologija ima i svoju socijalnu i kolektivnu dimenziju (Girardet, 2000: 89) i da se stavovi ne oblikuju isključivo preko utilitarnih kalkulacija, već i preko simboličkih formi" (Schöpflin, 1997: 28). U slučaju PiS-a, konstruiranje povijesti prvenstveno je stavljeno u funkciju konstrukcije određene vizije nacije i nacionalnog identiteta na čijim bi se temeljima trebala obnoviti zajednica, tj. nacija. Kao što smo demonstrirali, u tom konstruiranju posežu za simbolima i mitovima iz postojećeg inventara povijesnog nasljeđa i kulture, uzimaju po potrebi što im drago, dok mitove i simbole koji im ne dogovaraju prevrednuju i odbacuju.

8. ZAVRŠNA RASPRAVA

Kao što smo pokazali na nemalom broju primjera, zajednička karakteristika svih radikalno desnih stranaka i organizacija u Poljskoj jest u tezi kako je Treća Republika nelegitimna jer njezine političke elite nisu do kraja provele političku i društvenu revoluciju, tj. potpuni raskid s komunizmom. Umjesto revolucije, smatraju kako je na djelu bila pogodbena transformacija sustava koja je omogućila lijevo-liberalnim elitama iz bivše opozicije i elitama iz komunističkog režima da zadrže pozicije moći u Trećoj Republici. Te nove-stare političke elite započele su i realizirale projekt imitacije zapadnjačkoga političkog i ekonomskog sustava na tlu Poljske. Konkretno, riječ je bila o implementiranju liberalno-demokratskog političkog sustava i tržišne ekonomije. Postavlja se pitanje zašto poljska radikalna desnica liberalizam smatra prijetnjom većom "i od komunističkog ili nacističkog totalitarnog sustava" (Rydzyk, 1998). U nastavku ćemo izložiti osnovne prigovore koje je radikalna desnica uputila liberalnom projektu u Poljskoj, kroz koje će se iskristalizirati i osnovne teze tih prigovora i njihovi konstitutivni elementi. Prvi prigovor liberalizmu odnosi se na tezu da liberalne vrijednosti i njihova primjena erodiraju zajednicu. Kao što ćemo pokazati, u elaboriranju tog prigovora poljska radikalna desnica bliska je komunitaristima i njihovoj kritici liberalnog projekta. Drugi prigovor radikalne desnice tomu projektu kulturalne je prirode, tj. provlači se teza da je implementiran sustav koji nije autentično poljski. Osim što nije "naš", teza je kako taj sustav predstavlja i potpunu negaciju poljskih nacionalnih vrijednosti. S druge strane, inzistira se na tome da postoje poljske tradicije političkog mišljenja i smatraju da bi poljski politički sustav trebao biti refleksija tih tradicija. Slijedi rekonstrukcija glavnih sukoba u poljskom društvu koji se vode i oko kulture i oko materijalnih interesa. Iz pozicije radikalne desnice, riječ je o sukobu koji smo konceptualizirali kao klasni sukob. Nakon toga slijedi prikaz kritika koje je radikalna desnica uputila institucijama liberalno-demokratskog sustava. Ta kritika prije svega proizlazi iz specifičnog načina na koji radikalna desnica shvaća naciju i njezine posebnosti te, u skladu s tim shvaćanjem, razumijeva demokratski proces kao i ulogu države. Konačno, izložit ćemo i tezu kako je u pokušaju radikalne desnice da izgradi novi politički, društveni i moralni poredak u Poljskoj riječ o svojevrsnoj radikalno desnoj utopiji.

Liberalizam i zajednica

Liberalno-demokratski politički sustav predstavlja refleksiju određene (političke ili društvene) teorijske pozicije ili normativnog modela demokracije. Riječ je o "proceduralnoj" struji unutar liberalne teorije demokracije (Taylor, 1995; Habermas, 1996), ili o "lijevom novokantovskom liberalizmu" (Bell, 2004), koja "vidi društvo kao skup individua, od kojih svaka individua ima vlastitu koncepciju dobrog i smislenog života, i u skladu s njom, životnog plana" (Taylor, 1995: 186). Ta teorijska pozicija[296] polazi od toga da država ne smije promicati ili biti utemeljena na nekoj posebnoj koncepciji dobrog života, već da prvenstvo treba dati individualnim pravima i slobodama (*ibid.*, 186). Smatraju da se jedino neutralnošću države prema koncepciji dobrog života "može poštovati jednaka sloboda koju sve osobe trebaju imati da bi slijedile svoje slobodno izabrane koncepcije dobrog života" (Bell, 2004: 4). Dakle, središnja ideja te teorijske pozicije jest da država mora biti neutralna prema moralnim i religioznim pogledima za koje se građani zalažu jer bi inače ograničavala sposobnost ljudi na samoodređenje (*ibid.*, 2004). S obzirom na to da se građani ne slažu o tome koji je najbolji način života, država ne bi smjela u zakon ugraditi bilo kakvu posebnu viziju dobrog života. Umjesto toga, država treba osigurati okvir prava koji poštuje osobe kao slobodna i neovisna sepstva, sposobna za odabir vlastitih vrijednosti i ciljeva (Sandel, 1998a: 4). Prema tom modelu, "status građana određen je prije svega prema negativnim pravima koje ovi imaju *vis-a-vis* države i drugih građana. Kao nositelji tih prava oni uživaju zaštitu države sve dok teže ostvarenju svojih interesa unutar okvira koji je zadan zakonom – što uključuje zaštitu od vladine intervencije" (Habermas, 1996: 22).

Tu teorijsku poziciju već nekoliko desetljeća kritiziraju suparničke teorijske perspektive – od komunitarista (Charles Taylor, Michael Walzer, Michael Sandel, Alasdair MacIntyre), postmarksista (Chantal Mouffe), preko umjerenih ljevičara (Tony Judt), pa sve do (građanskih) republikanaca (Robert Putnam). Svim tim teorijskim pozicijama zajedničko je

[296] Riječ je prije svega o "političkom liberalizmu" Johna Rawlsa. Nakon objave knjige *Theory of Justice* (1973) Rawlsov model političkog liberalizma skinuo je s trona dotad dominirajuću utilitarnu… U svojoj knjizi *Politički liberalizam* Rawls nastoji dati rješenje na tradicionalni liberalni problem: "Kako je pravedno i slobodno društvo moguće u uvjetima dubokih doktrinarnih sukoba i bez izgleda za njihovo rješenje?" (Rawls, 1998: 26). Prema Rawlsovu sudu, riječ je o problemu političke pravednosti i ono zahtijeva uspostavljanje pravednih uvjeta društvene suradnje među građanima koji su slobodni i jednaki, ali i podijeljeni dubokim doktrinalnim razlikama. Rawls rješenje vidi u "razumnom pluralizmu" (Rawls, 1998: 19).

što kreću od analize stanja u kojem su se našla zapadnjačka društva (prvenstveno SAD) i govore o "bolesti modernog doba" (Taylor, 2002), "demokratskoj nelagodi" (Sandel, 1998) ili "sadašnjoj nelagodi" (Judt, 2011). Te metafore odnose se na gubitak kontrole nad silama koje vladaju našim životima (gubitak samovladavine) i prije svega na eroziju zajednice. Većina tih teorijskih pozicija krivicu za takvo stanje vidi u dominantnoj javnoj filozofiji, tj. liberalnoj političkoj teoriji. Zajedničko je polazište tih autora da isključivo inzistiranje na individualnim (privatnim) pravima podriva vrijednosti zajednice, što nas vodi u "eru općeg nehaja" (Comte Sponville, 2006: 30), tj. u društva u kojima ne postoje socijalne veze. Postavši nesposobni da se u bilo čemu povežu, ljudi u tim društvima mogu samo njegovati svoju intimnu sferu. Dakle, taj trijumf individualizma (tematiziran već u *Zapisima iz podzemlja* Dostojevskog i formuliran u stavu „neka svijet propadne, samo da uvijek mogu piti čaj" (1978: 382)) utječe na našu sposobnost da stvorimo zajednicu.

Najsustavnija kritika tog aspekta liberalne teorije dolazi od komunitarista[297]. Prema Charlesu Tayloru, „moderna sloboda" osvojena je „rušenjem moralnih obzora koji su joj prethodili", a posebno ističe činjenicu da su se ljudi „nekada doživljavali kao dio jedne veće cjeline", jednog hijerarhijskog poretka koji je aktivnostima društvenog života davao određeni smisao i osjećaj više svrhe" (Taylor, 2002: 8–9). Taylor smatra kako zbog individualizma (isključivog fokusa na "naše" individualne živote) dolazi do obrtaja na području ljudskog života i smisla, gubi se osjećaj više svrhe, ukida se dubina i šira perspektiva naših života te postajemo manje zainteresiranima za druge ljude i društvo općenito (Taylor, 2002: 9, 10). Taylor zaključuje kako je ovdje posrijedi jedan snažni moralni ideal koji on naziva "ideal autentičnosti" i koji nameće liberalna država, usprkos tezi da je neutralna prema etičkim opcijama. Riječ je o pogledu na svijet čija je glavna karakteristika prihvaćanje moralnog relativizma, a čije glavno načelo kaže kako svatko ima pravo razvijati vlastiti oblik života, kako svatko ima svoje vrijednosti zasnovane na vlastitom osjećaju o tome što je zaista vrijedno, i kako nitko te vrijednosti ne može dovoditi u pitanje. Prema tom idealu, od ljudi se traži da budu dosljedni sebi i da teže samoostvarenju, sadržaj kojega svatko mora odrediti za sebe (Taylor, 2002: 19).

---

[297] Riječ je o neformalnom pokretu koji ujedinjuje gledište da liberalizma ne shvaća u dovoljnoj mjeri važnost zajednice za osobni identitet te moralno i političko mišljenje. Pokret ima svoj manifest (*The Responsive Communitarian Platform: Right and Responsibilities*), koji, s druge strane, nisu potpisali najeksponiraniji kritičari liberalne teorije s te teorijske pozicije – Charles Taylor, Michael Walzer, Michael Sandel, Alasdair MacIntyre (Bell, 2004).

Konačno, taj moralni ideal „opravdava ignoriranje svega što transcendira sepstvo: odbacivanje prošlosti kao irelevantne, ili poricanje građanskih dužnosti, ili dužnosti solidarnosti, ili potreba životne sredine“ (Taylor, 2002: 27). Taylor zaključuje kako je riječ o bolesti modernog doba, pod kojom podrazumijeva „one odlike naše suvremene kulture i društva koji proizvode osjećaj gubitka ili propadanja, usprkos tome što naša civilizacija nastavlja da se ‘razvija’“ (Taylor, 2002: 7).

Dakle, ono što karakterizira komunitarističku misao jest gledište da liberalizam zanemaruje važnost zajednice za osobni identitet, iz čega slijedi da srž problema leži u načinu na koji dominantna liberalna teorija doživljava sepstvo (jastvo). Sandel govori o “neopterećenom” ili “neovisnom” sepstvu liberalne vizije, koje je “neopterećeno moralnim i građanskim vezama koje nije odabralo” i suprotstavlja mu “situirano sepstvo” republikanskog ili komunitarističkog modela (Sandel, 1998b: 6). Sandel smatra da je koncept situiranog sepstva puno bliži našem stvarnom samorazumijevanju jer o sebi obično mislimo “kao o pripadnicima ove obitelji ili zajednice ili nacije ili naroda” (Sandel u Bell, 2004: 4). Iz različitog razumijevanja sepstva i identiteta slijede i različiti modeli našeg zajedničkog života. S jedne strane, liberalni model društva inzistira na zaštiti dostojanstva pojedinca i cijelu društvenu i političku strukturu gradi oko tog načela. S druge strane, komunitarna perspektiva “prepoznaje i pojedinačno ljudsko dostojanstvo i socijalnu dimenziju ljudskog postojanja” (*The Responsive Communitarian Platform*, 2020).

Komunitaristi rješenje za osiromašen građanski život vide u naglasku na zajednici i samovladavini (Sandel, 1998a: 6). Dakle, osim što moraju štititi individualna prava i slobode, moderna društva trebaju neku zajednički prepoznatu definiciju dobrog života (Taylor, 1995: 182). Prema toj teorijskoj poziciji, status građana nije predodređen modelom negativnih sloboda, već političkim pravima koje shvaćaju kao pozitivne slobode (prije svega je riječ o pravu na političku participaciju) (Habermas, 1996). Taylor pojašnjava kako taj “republikanski” model demokracije podrazumijeva identificiranje građana s državom, osjećaj da su političke institucije u kojima žive izraz njih samih. Posljedično, građani će i zakone svoje države doživljavati kao refleksiju svojeg dostojanstva kao građana. Tako shvaćene, i država i njezine institucije mogu od građana očekivati disciplinu i spremnost na žrtvu. Štoviše, takvim dizajnom transcendira se egoizam u smislu da su ljudi povezani zajedničkim

dobrom ("dobro je ono što dijelimo"), da ih povezuje patriotizam temeljen na identifikaciji s drugima u zajedničkom poduhvatu. Taylor zaključuje kako su funkcionalne republike poput obitelji, u smislu da ih povezuje njihova zajednička povijest i krasi veza solidarnosti sa sunarodnjacima temeljena na osjećaju zajedničke sudbine, gdje je samo dijeljenje vrijednost (Taylor, 1995).

Dakle, zajedničko gore spomenutim autorima jest da za nelagode suvremenog doba okrivljuju dominantnu javnu filozofiju i na njoj utemeljen politički i ekonomski sustav. Jednako tako, zajednički im je pokušaj zamišljanja nove forme vladavine i novih načina života koji bi u obzir uzeli i komunalnu dimenziju ljudskog postojanja, tj. zajednički im je pokušaj predstavljanja alternative postojećem *statusu quo*. Možemo konstatirati kako je u svojoj kritici (političkog) liberalizma, barem u dijelu koji se tiče ugroze zajednice, poljska radikalna desnica bliska komunitarizmu. To posebno dolazi do izražaja u činjenici da se često u političkom diskursu i programskim dokumentima pozivaju na solidarnost, koja predstavlja jedan od temeljnih koncepata njihove ideologije. Kako to stoji u Leksikonu temeljnih pojmova politike, često inzistiranje na bratstvu ili solidarnosti implicira njihovu odsutnost u danome društvu. Na taj način, solidarnost se može tumačiti i kao delegitimacijski pojam, tj. pojam kojim se osporava legitimnost dane političke zajednice i kao temelj kritike liberalnog svjetonazora s njegovim fokusom na dobrobit individue (Prpić i dr., 1990: 14).

Liberalizam i poljska kultura

Dakle, ustvrdili smo kako je poljskoj radikalnoj desnici i komunitaristima zajednička kritika (političkog) liberalizma, barem u dijelu koji se tiče ugroze zajednice. Za radikalnu desnicu u Poljskoj temeljna je zajednica nacija i ona predstavlja krajnju svrhu njezina djelovanja (LPR: „Glavni je cilj LPR-a sveobuhvatan razvoj poljske Nacije") i najvišu vrijednost (PiS: "Vrijedno je biti Poljakom"). Slijedeći Freedenovu terminologiju, možemo konstatirati kako upravo nacija predstavlja središnji koncept radikalno desne ideologije u Poljskoj, iz čega slijedi da je upravo nacionalizam središnje konstitutivno obilježje radikalne desnice u Poljskoj. U slučaju poljske radikalne desnice riječ je o *integralnom nacionalizmu*, za koji je karakteristično herderovsko shvaćanje nacije kao *Volksgeista,* kao duha koji se utjelovljuje u nacionalnoj kulturi. Riječ je o "individuumu s vlastitom poviješću i sudbinom" (Ravlić, 2013: 176) čiji duh oblikuju "zajednička pravna svijest, zajednička društvena struktura, zajednička

etika, zajednička civilizacija" (Maciej Giertych, 2007: 13) ili "zajednička kultura, jezik, povijest, zajednička sudbina, zajednička postignuća" (Jaroslaw Kaczynski, 2019, Lublin).

S obzirom na to da nacija za njih predstavlja najvišu vrijednost, političko djelovanje radikalno desnih stranaka i organizacija možemo tumačiti kao "nastojanje za isključivo nacionalnim politikama zasnovanima na bezuvjetnoj obrani nacionalnog integriteta i stalnom povećavanju nacionalne moći, jer nacija propada kada izgubi svoju moć" (u Ravlić, 2013: 176.). Dakle, ako je nacija najviša svrha i glavni cilj djelovanja, tada se od svakog pripadnika nacije traži da dade svoj doprinos razvoju i očuvanju nacionalnog duha i povećanju moći nacije. Upravo iz tog razloga u diskursu radikalne desnice u Poljskoj dominira inzistiranje na dužnostima ili obvezama koje svaki "pravi Poljak" ima prema svojoj naciji. Prevedeno, svakome "pravom Poljaku" na prvome mjestu mora biti zajednica, a ne njegovi individualni i privatni interesi. Upravo u toj točci leži temeljni sukob između liberalizma i integralnog nacionalizma. Kao što je uvjerljivo sažeo jedan od ideologa radikalne desnice u Poljskoj, konzervativni filozof Cichocki: "Za određenu vrstu dogmatskog liberalizma (...) ideja patriotizma je pomalo zabrinjavajuća, jer pojedinac mora preuzeti obveze koje se protežu izvan horizonta pojedinačnih interesa. Patriotizam preuzima takve obveze iz duha zajednice, društva u cjelini, i na kraju, iz ideje o naciji" (Cichocki u Leszczynski, 2016). Dakle, iz perspektive integralnog nacionalizma, koji smatra da je samo homogena zajednica preduvjet sreće nacije, liberalizam sa svojim inzistiranjem na sreći i interesima pojedinca nagriza upravo duh zajednice, i samim time predstavlja iznimnu prijetnju nastojanjima radikalno desnih političkih aktera. Jednako tako, negativna definicija slobode imanentna liberalizmu („sloboda od") isključuje "obveze koje se protežu izvan horizonta pojedinačnih interesa". Međutim, ono što je ovdje važnije jest inzistiranje na tome da je ta ideja patriotizma imanentna poljskome duhu, tj. integralni je dio poljske kulture i neodvojiva od poljskosti same. Posljedično, ideje koje su negacija ideja koje su u suštini poljskosti ne mogu biti poljske ideje.

Istražujući povijest ideja koje su u temelju liberalnog individualizma, Czeslaw Milosz tvrdi kako je neosporno da se temeljni elementi tog pogleda na svijet mogu naći već u Rousseaua, koji je smatrao da je čovjek po prirodi dobar, a da zlo dolazi iz našega društvenog života. Prema Rousseauu, čim omogućimo prostor prirodnom (u suprotnosti prema civiliziranom) dijelu u čovjeku, pojavit će se čista dobrota. Međutim, Milosz smatra da te ideje idu i dalje u

prošlost od Rousseaua, a on ih pronalazi u knjizi *Robinson Crusoe* Daniela Defoea iz 1719. godine. Prema Miloszu, glavna je poruka tog djela da „sve što treba učiniti jest maknuti čovjeka od kolektivnih pogrešaka i zastranjenja i on će postati nevin“ (Milosz, 2005: 10). Milosz tvrdi da je to „kopanje ponora između civiliziranog društva i plemenitog pojedinca“ karakteristično za autore protestantskog miljea opsjednute moralizatorskom misijom koji su upravo unutar samog čovjeka tražili urođene temelje dobrog života koji ne bi ovisili o nekim vanjskim institucijama. Dakle, njihova je pretpostavka da kada bi čovjek, u uvjetima totalne izolacije, pogledao duboko unutar sebe, ne bi pronašao ništa osim same dobrote. Pa tako onda i Robinson *ab novo* stvara sustav moralnih propisa, izvodeći ih isključivo iz svoje duše, što implicira njezinu samodovoljnost (Milosz, 2005: 11). Iz tog rezoniranja slijedi i uvjerenje da se svijetu i Bogu može prići individualno, bez posrednika. S druge strane, Milosz pokazuje kako je put prema cjelovitom razvoju osobe u katoličanstvu izrazito komunalan, što dolazi do izražaja i u samim katoličkim obredima slavljenja Boga (kolektivna molitva na misi, zajedničko sudjelovanje u obredima, itd.). Zaključno, Milosz tvrdi da je taj osjećaj samodovoljnosti i urođene dobrote ljudske duše udario temelje modernoga individualnog liberalizma (Milosz, 2005: 10). Dakle, riječ je o jednom stavu prema kojemu za osobno samoostvarenje nisu potrebni drugi ljudi niti institucije (Robinsonov otok kao metafora za individuu). Upravo suprotno, zatvarajući se u sebe, pojedinac se oslobađa zlog utjecaja mase i samo tada može izvući iz sebe vrline koje su do tada bile gušene. Zlo nije u nama, već je ono rezultat interpersonalnih odnosa. Konačno, Milosz zaključuje da iz katoličke perspektive Robinson od trena kada je stupio na pusti otok prestaje biti ljudsko biće, te da priča o Robinsonu nije mogla nastati u kulturama i narodima koji pojedinca shvaćaju kao dio cjeline, bez obzira na to jesu li te kulture religiozno ili sekularno komunalne (Milosz, 2005: 10).

Dakle, u potrazi za izvorima modernog individualizma, Milosz u ovome tekstu iznosi tezu kako je riječ o ideji tipičnoj za protestantski kulturni krug i kako je takvo shvaćanje pojedinca i njegova odnosa prema zajednici nepojmljivo u kulturama i narodima koje pojedinca smatraju dijelom cjeline, a posebno u kulturama i narodima koji su dijelom katoličkoga kulturnog kruga, ili kako bi rekao Maciej Giertych, latinske civilizacije. Time Milosz implicitno tvrdi kako je individualni liberalizam stran poljskoj kulturi i tradiciji mišljenja. Iako im nedostaje teorijske sofisticiranosti ovoga tipa, argumenti radikalno desnih aktera u Poljskoj protiv liberalnog individualizma poprilično nalikuju Miloszevu. Dakle, u biti

prigovora jest da liberalni individualizma nije "naš". Na sličnome je kulturalnom tragu i Chantal Mouffe, koja se u svojem tekstu *Which world order: cosmopolitan or multipolar?* (2008) bavi idejom osobe ili individue kao specifičnim načinom na koji zapadnjački liberalni diskurs formulira koncept sepstva. Pozivajući se na razmišljanje Bikhu Parekha, Mouffe tvrdi da neliberalna društva počivaju na teoriji preklapajućih sepstava. Naime, u društvima u kojima su jake obiteljske, rodbinske ili religijske veze pojedinci ne vide sebe kao „neovisne i samodovoljne ontološke jedinice uključene u određenu vrstu odnosa s drugima, već sebe prije vide kao nosioce preklapajućih sepstava čiji su identiteti konstruirani upravo preko tih odnosa i ne mogu se definirati u odvojenosti od njih" (Mouffe, 2008: 457). U tom smislu, osobu je nemoguće razumjeti odvojeno od te mreže odnosa, što na određeni način onemogućava individuaciju jer sepstvo i individua nisu istoznačni pojmovi. Primjerice, različite osobe mogu (ali i ne moraju) dijeliti zajedničko sepstvo; ako s nekim dijelimo sepstvo, tada su i naši interesi i životni planovi također međusobno povezani. Konačno, proces donošenja odluka ne temelji se na osobnom izboru, već je kooperativan (*ibid.*). Mouffe zaključuje da kulture u kojima je kooperacija osnova sepstva nude drugačiju interpretaciju dostojanstva ljudske osobe, pa samim time i drugačiju varijantu koncepta ljudskih prava.

Smatramo kako radikalna desnica u Poljskoj insistira upravo na jednom ovakvom preklapajućem razumijevanju sebstva. Kako to elaborira Mouffe, takvo shvaćanje pojedinca/ sepstva i njegova odnosa prema zajednici kulturološke je prirode, tj. prisutno je u kulturama u kojima su jake obiteljske, rodbinske ili religijske veze. Dakle, pretpostavka je tog kulturalnog argumenta da insistiranje radikalne desnice na obitelji kao osnovnoj jedinici društva i naciji kao krajnjem cilju djelovanja pozitivno rezonira kod dijela (ili većine) Poljaka kojima je takvo razmišljanje blisko, tj. pozitivno korespondira s njihovim iskustvom "svijeta života" (Husserl), s njihovim samorazumijevanjem (Sandel) i u skladu je s osnovnim vrijednostima njihove kulture.

Moral i nacija

Kao što smo pokazali u ovoj disertaciji, pojava radikalne desnice u Poljskoj, a pogotovo njezin rast u smislu političkog uspjeha poklapaju se sa strukturnim promjenama koje su se odvijale u sferi društva, a posebno u sferi kulture. Naime, liberali i ljevica počeli su se baviti zahtjevima za prepoznavanjem novih i sve užih marginaliziranih skupina, poput žena i LGBT

skupina, i priznavanjem zločina nad nacionalnim manjinama koje su počinili Poljaci, posebno nad Židovima. Neizbježno, time se skretala pažnja sa „starijih“ i većih grupa i njihovih problema. U slučaju Poljske, emancipacijski pokreti koji su se na Zapadu odvijali od 1968. nadalje u Poljskoj su na vidljivosti počeli dobivati u 2000-ima, a dobrim su ih dijelom sponzorirale strane vladajuće elite i EU. Primjerice, 2001. godine, kada je pokret za LGBT prava počeo intenzivirati svoje aktivnosti u Poljskoj, svega 5 % Poljaka smatralo je da je homoseksualnost normalna, dok ih je 41 % smatralo da ona nije normalna i da ju ne bi trebalo tolerirati (CBOS, 2019). Broj razvoda braka između 1995. i 2006. godine u Poljskoj se udvostručio (Statista, 2020), percepcija kriminala i korupcije porasla je do te mjere da je u periodu između 2001. i 2005. godine više od 95 % ispitanika izjavilo kako korupciju smatra velikim problemom u Poljskoj (CBOS, 2017a). Primjerice, 2001. godine 80 % ispitanika[298] izjavilo je da se ne osjeća sigurnim u Poljskoj (CBOS, 2018a). S jedne strane, mnogo je ljudi te društvene i kulturalne promjene doživjelo kao oslobađanje od religioznih i konzervativnih restrikcija. S druge strane, mnogo je ljudi te promjene doživjelo na poprilično drugačiji način, posebno kada su promjene počele utjecati na obitelji i na njihov osjećaj sigurnosti.

Kako to pokazuje Michael Walzer na slučaju SAD-a, konzervativni protuudar bio je reakcija na vrlo vidljivi uspjeh ljevice u području građanskih prava, pozitivne diskriminacije, pojave *gay* prava, ukidanja smrtne kazne, legalizacije abortusa i ograničenja moći policije, kao i dubljih procesa kao što su sekularizacija društva i transformacija obitelji. Mnoge od tih pobjeda izborene su na sudovima, državnim službama ili lobiranjem, a ne glasanjem demokratskim putem, i one su odraz lijevo-liberalnog svjetonazora odvjetnika, sudaca, profesora, učitelja, socijalnih radnika, novinara, a ne cijele populacije. Walzer tvrdi kako su te liberalne elite bez sumnje imale potporu dobrog dijela populacije; one su odgovorile na zahtjeve organiziranih skupina različitih vrsta, ali one nisu bile izvedene pritiskom masovnih pokreta ili većinske stranke (Walzer, 1996: 7). Dakle, možemo pretpostaviti kako je pojava radikalne desnice u Poljskoj dobrim dijelom izazvana pojavama koje su, iz njezine perspektive, predstavljale prijetnju dvjema temeljnim zajednicama prema njezinu sudu, a to su obitelj i nacija. Dakle, na prvoj razini analize ideologije radikalne desnice u Poljskoj, možemo konstatirati kako ona konstruira sukob između dviju društvenih skupina. Prvo, riječ

[298] Godine 2018. taj broj pao je na 11 %.

je o kulturnom sukobu (*Kulturkampf*), tj. o sukobu o shvaćanju pravih vrijednosti i obrazaca ili okvira značenja koja se daju svijetu života. Drugo, oko tog sukoba radikalna desnica konstituira svoju političku subjektivnost artikulirajući i legitimirajući stavove svih onih koji dijele taj sustav vrijednosti i vjerovanja (Mannheim, 2007; van Dijk, 2013). Paralelno, konstituira ili konstruira i društveni i politički subjekt kojemu se suprotstavlja, a to je prije svega (permisivni) liberalizam i njegovi zagovornici. Dakle, s jedne strane su oni koji dijele patriotski sustav vrijednosti s naglaskom na zajednicu (ideal autentične zajednice), a s druge su oni koji dijele liberalni sustav vrijednosti s naglaskom na samoostvarenju pojedinca (ideal autentičnog pojedinca).

Ekonomija i nacija

Međutim, te kulturne promjene povezane su i s promjenama u sferi ekonomije, tj. s promjenama vezanima uz tržište rada koje su posljedica modernizacijskih procesa i činjenice da su europske države u drugom tisućljeću prešle u fazu onoga što se naziva postindustrijsko društvo. U uvodu smo već spomenuli kako je Poljska u periodu od početka tranzicije do danas ostvarila gotovo trostruki rast BDP-a. Međutim, opći porast ukupnog bogatstva može prikrivati razlike u njegovoj raspodjeli (Judt, 2011: 27). Primjerice, Ginijev koeficijent[299], koji predstavlja uobičajeno mjerilo jaza između bogatih i siromašnih, na početku tranzicije u Poljskoj iznosio je 26,90, dok je do 2004. godine narastao na 38 (Index mundi, 2020). Između 2001. i 2005. godine više od 75 % ispitanika vrednovalo je ekonomsku situaciju u Poljskoj kao lošu[300], a 2003. godine zabilježena je i najveća stopa nezaposlenosti u Poljskoj od 1989. do danas, koja je iznosila 20 % (CBOS, 2017b). Prema Brzezinskom i suradnicima, većina mjera nejednakosti i koncepti dohotka pokazuju umjeren, ali postojan rast nejednakosti u Poljskoj od početka 1990-ih. Istodobno svi podaci pokazuju da je došlo do značajnog povećanja nejednakosti u zaradi. Autori smatraju kako je najvažniji čimbenik koji objašnjava porast nejednakosti upravo porast nejednakosti u zaradama uzrokovan povećanjem obrazovne premije za visokokvalificirane radnike zaposlene u visokokvalificiranim zanimanjima, zajedno s pogoršanjem relativnog položaja radnika zaposlenih u slabo plaćenim

[299] Ginijev indeks 0 predstavlja savršenu jednakost, dok indeks 100 implicira savršenu nejednakost.

[300] Isto tvrdi 10% ispitanika 2017. godine.

zanimanjima[301] (Brzezinski et al., 2020). S druge strane, Domański i Tomescu-Dubrow pokazuju kako se obrazovna nejednakost u smislu ovisnosti između vlastitog porijekla i postignutog stupnja obrazovanja nije smanjila u Poljskoj nakon ekonomske tranzicije (Domański i Tomescu-Dubrow u Brzezinski et al., 2020).

Prema Goodhartu (2017), "razlike u vrijednostima i interesima temeljenima na vlasništvu i klasi nisu nestale već su dopunjene razlikama temeljenima na životnom iskustvu – prije svega stupnjem fizičke i društvene mobilnosti i razinom obrazovanja" (2017: 70). Autor pojašnjava kako u gotovo svim društvima od industrijske revolucije postoji veza između bogatstva, obrazovanja i mobilnosti (Goodhart, 2017: 71). Na istome je tragu i Dahrendorf, koji tvrdi kako se od početka 80-ih godina 20. stoljeća gotovo u svim razvijenim društvima razvila jaka tendencija rastuće nejednakosti ili masovnog povećanja stope nezaposlenosti niskokvalificiranih radnika (Dahrendorf, 2005: 77). Kao što pokazuje Eribon, riječ je o "klasnim pozicijama", o skoro pa "nepropusnim društvenim svjetovima", o "demarkacijskim crtama" koje definiraju različite "percepcije o tome što je zamislivo biti i postati, čemu se može ili ne može stremiti" (Eribon, 2019: 47). Dakle, osnovna je pretpostavka da su klasni položaj, obrazovanje i uspjeh u životu intrinzično povezani.

Pokazalo se da to pravilo posebno vrijedi za postindustrijska društva. Naime, radikalne strukturne i tehnološke promjene gospodarstva nastale pod utjecajem procesa poput globalizacije, digitalne transformacije, digitalne disrupcije i četvrte industrijske revolucije (Schwab, 2016) stvorile su nove društvene elite zaposlene u području računalstva, financija i telekomunikacija. Osim što su po bogatstvu zamijenile stare društvene elite, te nove društvene elite imaju "značajan utjecaj na vrijednosti koje prevladavaju u društvu, mada su istovremeno 'odvojeni od zajedničke kulture društva'" (Dahrendorf, 2005: 78). Prema Goodhartu, dominantni svjetonazor te obrazovane i na suvremenome tržištu rada najkompetitivnije klase postao je meritokratski liberalizam iz kojeg proizlaze liberalni pogledi na rasu, seksualnost i spol. Glavni je argument da je taj liberalni pogled na svijet povezan sa svojim vlastitim interesom. Naime, jedino što te ljude s visokim intelektualnim kapitalom može spriječiti da

[301] Glavni temeljni razlozi su promjena s centralno planiranog određivanja plaća na decentralizirano određivanje plaća i radikalne strukturne i tehnološke promjene gospodarstva, preusmjeravanje potražnje za radnom snagom iz javnog u privatni sektor i s fizičkih radnika na profesionalce i visokokvalificirane radnike (Brzezinski et al, 2020).

ostvare (poslovne) karijere u "društvu znanja" jest "sustav u kojem predrasude postavljaju prepreke uspjehu pametnih ljudi" (Goodhart, 2017: 71). Dakle, ključni sastojci njihova svjetonazora – otvorenost, meritokracija, autonomija i prihvaćanje promjene – u pravilu su motivirani njihovim privatnim, najčešće materijalnim interesom.

Opisujući "nove elite" u SAD-u, Lasch tvrdi kako one uključuju prije svega korporativni menadžment i sve one profesije koje proizvode i manipuliraju informacijama (Lasch, 1996: 12). Prema Laschu, riječ je o elitama za koje je karakteristična kozmopolitska kultura, a njihov životni stil opisuje na sljedeći način:

> „Nove elite u pobuni su protiv 'središnje Amerike' kako je oni zamišljaju: nacija koja je tehnološki zaostala, politički reakcionarna, represivna u svojem seksualnom moralu, osrednja u svom ukusu, samozadovoljna… dosadna i šutljiva. Oni koji žude za članstvom u novoj aristokraciji mozgova okupljaju se na obalama, okrećući leđa srcu i njegujući veze s međunarodnim tržištem brzog novca, glamurom, modom i popularnom kulturom. Pitanje je misle li uopće o sebi kao o Amerikancima. Patriotizam zasigurno ne zauzima vrlo visoko mjesto u njihovoj hijerarhiji vrlina. S druge strane, 'multikulturalizam' im odgovara do savršenstva, stvarajući ugodnu sliku globalnog bazara u kojem se egzotične kuhinje, egzotični stilovi odijevanja, egzotična glazba, egzotični plemenski običaji mogu uživati bez razlike, bez postavljanja pitanja i bez obveze. Nove su elite kod kuće samo u tranzitu, na putu do *top* konferencije, svečanog otvaranja nove franšize, međunarodnog filmskog festivala ili neotkrivenog odmarališta. Njihov pogled na svijet u osnovi je turistički – a ne perspektiva koja će potaknuti strastvenu odanost demokraciji" (Lasch, 1996: 13–14).

Lasch zaključuje kako su te nove elite, „nakon što su prestale sebe smatrati Amerikancima u bilo kojem važnom smislu" postale "duboko ravnodušne prema perspektivi američkoga nacionalnog propadanja" (Lasch, 1996: 44–45). Da se može povući paralela između SAD-a (Walzer) i Velike Britanije (Goodhart), s jedne strane, i Poljske, s druge, potvrđuje i već navedeni citat ministra vanjskih poslova u vladi PiS-a Waszczykowskog. S jedne strane, na scenu Waszczykowski postavlja "novi spoj kultura i rasa, svijet biciklista i vegetarijanaca koji se oslanjaju isključivo na obnovljive izvore energije i bore se protiv svakog oblika religije". Njima ministar suprotstavlja "većinu Poljaka" koje motivira "tradicija, povijesna svijest,

domoljublje, vjera u Boga, normalan obiteljski život muškaraca i žena"[302]. Goodhart zaključuje, na tragu Taylora, kako je u slučaju modernog liberalizma riječ o nametanju svjetonazora mobilne, obrazovane, profesionalne elite ostatku društva (Goodhart, 2017). Kao glavnog "ideologa" tog koncepta društva koje se temelji na "novom spoju kultura i rasa" radikalna desnica u Poljskoj vidi Georgea Sorosa. Soros promovira koncept otvorenog društva "u kojem prevladava vladavina prava, za razliku od vladavine jednog pojedinca, i gdje je uloga države zaštititi ljudska prava i slobode pojedinca" (Soros, 2019: 40). Smatra kako "otvoreno društvo treba obratiti posebnu pozornost na one koji pate od diskriminacije ili socijalne isključenosti i one koji se ne mogu obraniti" (*ibid.*, 40). Otvorenome društvu Soros suprotstavlja "autoritarne režime koji se koriste bilo kojim instrumentom kontrole koji imaju da bi se održali na vlasti na račun onih koje iskorištavaju i potiskuju" (*ibid.*, 40). Prema mišljenju Jaroslawa Kaczynskog (Varšava, 2016), koncepti Georgea Sorosa su „koncepti društava koja nemaju identitet" i ti koncepti "koriste onima koji imaju milijarde da bi ti ljudi mogli manipulirati društvom" (*ibid.*). Kaczynski smatra kako se u nedostatku "snažnog identiteta, s društvom može učiniti sve" (*ibid.*). Iz tog razloga zaključuje kako "moramo braniti suverenitet da ne upadnemo u taj mehanizam, da ne padnemo u taj vrtlog, u taj trend u kojem ćemo se utopiti" (Kaczynski, 2016, Varšava).

Dakle, teza je da suvremeni socijalno-ekonomski procesi stvaraju i dobitnike i gubitnike, i da osim što rezultiraju povećanjem bogatstva prvih i stagniranjem prihoda drugih, rezultiraju i promjenom u strukturi društvenih elita, čime dolazi i do promjena dominantnih vrijednosti u društvu. Kako kaže Eribon, za povlaštene je klase rezervirano pravo na kulturu (Eribon, 2019:

---

[302]Goodhart formulira taj sukob kao borbu između dviju antagonističkih skupina – „*anywheresa*" i „*somewheresa"*. „*Anywheres*" dominiraju našom kulturom i društvom, imaju prenosivi postignuti (*achieved*) identitet zasnovan na uspjehu u obrazovanju i karijeri, što općenito čini da se osjećaju ugodno i sigurno na novim mjestima i s novim ljudima. Riječ je najčešće o ljudima s diplomama, liberalno orijentiranima, s progresivnim idejama, često na pozicijama na kojima se donose odluke i s kojih se utječe na javno mnijenje. Dominiraju medijima, obrazovanjem i kreativnim industrijama, u gornjoj su četvrtini dohotka, a pozicionirani su u velikim gradovima. Što se tiče njihova svjetonazora, pozdravljaju promjene i nisu nostalgični za izgubljenom zajednicom (Goodhart, 2017: 14, 51–52). S druge strane, „*somewheres*" su ukorijenjeni i obično imaju pripisani (*ascribed*) identitet – poljoprivrednici, radnička klasa, domaćice – koji se temelji na pripadnosti grupi i određenim mjestima, zbog čega ih brze promjene uznemiruju. Imaju srednje prihode i ranije izlaze iz obrazovnog sustava. Što se tiče njihova svjetonazora, uglavnom ne prihvaćaju promjene, a stariji među njima nostalgični su za izgubljenom zajednicom, visoko vrednuju sigurnost i stvari koje su im poznate, imaju snažne grupne veze, lokalne i nacionalne (Goodhart, 2017: 14, 51–52). Iako Goodhart naglašava kako se njegova distinkcija između „a*nywheres*" i „*somewheres*" temelji na britanskom iskustvu, smatramo kako je primjenjiv i na poljsko iskustvo. Naime, procesi koji su u temelju tih distinkcija nemaju nacionalne granice i u jednakoj mjeri upravljaju društvima diljem svijeta.

49). Upravo u toj točci nastaju nove nejednakosti i nove isključenosti koje postaju izvorom novih sukoba. Dakle, temeljni diskurs radikalne desnice u Poljskoj odnosi se na eroziju zajednice i na nestajanje svijeta "kakav smo poznavali". Prema njihovu sudu, ta erozija zajednice i raspadanje "poznatog nam svijeta" nastupili su uspostavom Treće Republike. Umjesto sveopćeg napretka, koji se očekivao na početku transformacije 1989., mnogi su osjetili rastakanje obitelji, gubitak stabilnih poslova i iščezavanje poznatih istina. Tony Judt govori o "svijetu koji smo izgubili" (Judt, 2011: 39), o vremenu "kada smo drugačije uređivali naše živote" i o sadašnjoj generaciji koja je "opsjednuta potragom za materijalnim bogatstvom i ravnodušna prema mnogim drugim stvarima" (*ibid.*, 38).

Možemo konstatirati kako je uspon i uspjeh radikalne desnice u Poljskoj pokazao da je sukob između različitih društvenih skupina ponovno aktualan. Taj se sukob ne odvija isključivo oko materijalnih resursa, iako je, kako smo pokazali, rast nejednakosti zasigurno jedan od njegovih uzroka. Na taj rast nejednakosti u Poljskoj reagirala je upravo radikalna desnica, na što upućuje njezino konstantno isticanje "jednakosti šansi" i "solidarnosti" s gubitnicima tranzicije. Međutim, tim sukobom ipak dominira rasprava o tome što je istinski poljski nacionalni identitet i što su prave poljske vrijednosti. Dakle, riječ je prije svega o *Kulturkampfu* i o "konzervativnoj revoluciji"[303] koju, upravo zato što su je dobrim dijelom pokrenuli globalizacijski i modernizacijski procesi, možemo formulirati kao borbu klasa. S jedne strane imamo nove elite ili novu srednju klasu sa svojim liberalnim, često i kozmopolitskim svjetonazorom usmjerenim na samoostvarenje pojedinca (ideal autentičnosti), a s druge strane stare, alternativne elite ili staru srednju klasu koja se protivi "otvorenom društvu" i individualizmu jer oni prijete zajednici ili naciji.

[303]Izraz konzervativna revolucija označava "ideološki napad na modernost, na kompleks ideja i institucija koji karakteriziraju liberalnu, sekularnu i (post)industrijsku civilizaciju" (Stern, 1974: xvi).

Koncept klase[304] koji koriste navedeni autori (Dahrendorf, 2005; Goodhart, 2017) oslanja se na klasično, marksističko razumijevanje klase[305] koje se temelji na razlikama u materijalnom bogatstvu[306] (Đurić, 1997: 141). Međutim, taj koncept u sebe integrira i koncepte poput stila života[307], koji može visoko kotirati ili biti prezren, i društvene moći, posebno u smislu nametanja vlastitog stila života i vlastitih vrijednosti ostatku društva. Kao što pokazuje Lasch, nove elite ili nova srednja klasa prezire životni stil i vrijednosti stare ili središnje Amerike. Na istome je tragu i Goodhart, koji smatra da su te nove liberalne i progresivne klase društveno tolerantnije od stare srednje klase, ali i politički netolerantnije (Goodhart, 2017: 36).

Kao što smo pokazali na nemalom broju primjera, poljska radikalna desnica kreira model (stil života) po kojemu bi se trebao ponašati svaki pravi Poljak. Uz vrijednosti koje navodi Waszczykowski (tradicija, povijesna svijest, domoljublje, vjera u Boga, normalan obiteljski život muškarca i žene), taj model uključuje pretpostavljanje nacionalnog interesa privatnome interesu, spremnost na žrtvu, disciplinu, poštovanje reda i zakona, slijeđenje načela katoličke etike, patriotizam, preuzimanje dužnosti prema zajednici, posvećenost slobodi ("vašoj i našoj"), itd. S druge strane, većinu društvenih pojava ili stilova života, pogotovo one koji prema njihovu sudu prijete obitelji ili naciji, nazivaju društvenim patologijama i smatraju kako ih treba odstraniti. S jedne strane, promoviraju obiteljski život (žena, muškarac i djeca)

---

[304] U suvremenoj politološkoj i sociološkoj literaturi pojmovi poput klase i klasne borbe sve se rjeđe koriste kao konceptualni alati, što je trend koji je išao paralelno s marginaliziranjem pojma ideologije, o čemu smo ponešto kazali u uvodu. Mnogo je autora sugeriralo da će prelaskom iz industrijskog u postindustrijsko društvo opadati društveni značaj tradicionalnih društvenih identiteta poput klase. U elaboriranju te ideje posebno se istakao Ulrich Beck, koji je izložio teoriju o individualizaciji modernog društva i predstavio klasu kao „zombi kategoriju čija ideja živi, iako je stvarnost kojoj ona odgovara mrtva". Beck smatra kako pojedinci više nisu članovi stabilnih društvenih zajednica čiji članovi sudjeluju u istom prepoznatljivom životnom svijetu, već su osuđeni odabrati svoj vlastiti životni svijet (Heath, Curtice i Elgenius, 2009).

[305] Marx tvrdi da se podjela društva na klase zasniva na vlasničkim odnosima u oblasti proizvodnje (Đurić, 1997: 141). Dakle, razlike među ljudima svode se na razlike u materijalnom bogatstvu. Riječ je o dihotomnoj podjeli prema kojoj, "u svakom društvu postoje dvije osnovne klase koje imaju suprotne interese" (Đurić, 1997: 142).

[306] Prema Weberu, osnovni kriterij po kojemu se određuje klasna pripadnost jest položaj na tržištu rada. Weber smatra kako uslijed razlika na tržištu rada pojedinci imaju različite izglede u životu, i to je ono što najdublje pogađa svakog pojedinca. Na tragu Webera, Đurić konstatira kako se danas smatra da je zanimanje jedan od najvažnijih indikatora društvenog položaja, pa prema tome i klasne pripadnosti (*ibid.*, 145).

[307] Koncept klase s konceptom životnog stila povezao je i Pierre Bourdieu (1984). Bourdieova je pretpostavka da različite klase imaju različite životne stilove koji na neki način reflektiraju njihovu klasnu poziciju u društvu i to zbog različite razine društvenog, ekonomskog i kulturnog kapitala. Dakle, za Bourdieua je identificiranje s određenim životnim stilom povezano s nečijom pozicijom u društvenoj hijerarhiji.

ili, kako kaže Beata Szydlo, "žele obiteljski život vratiti u modu", a s druge strane osuđuju homoseksualnost, pornografiju, konzumiranje droga i alkohola. S jedne strane slave požrtvovnost, hrabrost i posvećenost idealu slobode prokletih vojnika, a s druge strane iz nacionalne zajednice isključuju antisemite i počinitelje zločina nad Židovima nazivajući ih izrodima. Ključni je argument da su prakse prvih izraz duha nacije, tj. u skladu su s osnovnim načelima poljske kulture, dok su prakse drugih tomu duhu strane. Dakle, riječ je o zagovaranju kulturnog esencijalizma ili determinizma koji predstavlja bit poljskoga integralnog nacionalizma. Kao što smo pokazali, i javne politike (posebno obiteljske i kulturne) u službi su promoviranja tog kulturnog esencijalizma.

Liberalne institucije i nacija

Uz kritiku liberalnog svjetonazora, liberalnih vrijednosti i liberalnog stila života, radikalna desnica u Poljskoj kritizira i temeljne institucije liberalno-demokratskog projekta. Kao što tvrdi Zakaria, „za ljude na Zapadu, demokracija znači 'liberalnu demokraciju': politički sustav koji obilježavaju ne samo slobodni i pravedni izbori nego i vladavina prava, dioba vlasti i zaštita osnovnih sloboda govora, okupljanja, vjeroispovijesti i vlasništva" (Zakaria, 2012: 15). Ono što taj politički sustav čini posebnim jest činjenica da on povezuje konstitucionalni liberalizam (svežanj sloboda i sustav njihove zaštite) i demokraciju, koje nisu intrinzično povezane[308]. S jedne strane, demokracija teži akumulaciji i upotrebi vlasti, dok konstitucionalni liberalizam teži ograničavanju vlasti. Dakle, Zakaria tvrdi kako su se upravo na Zapadu protkale sloboda i demokracija kristalizirajući se u političkome režimu koji se naziva liberalna demokracija (Zakaria, 2012).

Prema Kommersu i Thompsonu, liberalna demokracija kao politički sustav izravna je posljedica prosvjetiteljstva i prosvjetiteljske političke misli, koja slavi tri stvari: narodni suverenitet, ljudska prava i autonomiju ljudskog razuma (Kommers i Thompson, 1993: 25). Koncept narodnog suvereniteta izvodi se iz Kantova koncepta individualne autonomije. Prema Kantu, oni na koje se zakon odnosi mogu steći autonomiju samo u mjeri u kojoj sebe smatraju autorima zakona koji ih obvezuju (Habermas, 1994). Prema tomu shvaćanju,

[308] U svojoj knjizi *Liberalizam i demokracija* (1992) Norberto Bobbio prati povijest poimanja slobode, s jedne strane, i poimanje jednakosti, s druge. Prvo je ishodište liberalizma, dok je drugo ishodište ideje demokracije. Bobbio prati genezu preplitanja tih dviju ideja, ukazuje na prijepore i sukobe između njih, ali i tvrdi da je jedino kombinacija tih dviju ideja garancija suvremene demokratske vladavine.

individue stječu slobodu samo kao sudionici zakonodavnog procesa, a politički je poredak legitiman kada osigurava autonomiju svakog građanina u jednakoj mjeri. Posljedično, koncept narodnog suvereniteta zahtijeva osnovna prava za svakog pojedinca jer bez njih niti jedan zakon ne može biti legitiman. Prema Bobbiu, liberalizam je kompatibilan s demokracijom i demokracija je dio razvoja liberalne države samo ako demokraciju promatramo sa stanovišta njezine političke formule, tj. narodnog suvereniteta (1992: 45).

Prema Muelleru, posebni karakter zapadnoeuropskih demokracija nakon 1945. godine može se razumjeti samo u odnosu na fašističku prošlost i tvrdnje komunističkih režima na istoku Europe da su njihovi režimi uistinu demokratski. Dakle, definiranje i konstruiranje tog modela demokracije mora se shvatiti kontekstualno. Mueller objašnjava kako su zbog povijesnih iskustava i geopolitičke stvarnosti Europljani stvorili vrlo ograničenu demokraciju s ustavnim etosom koji je suprotstavljen idealima narodne suverenosti (Mueller, 2013). Dakle, osnovna je ideja da je demokraciji imanentna opasnost da upadne u stanje tiranije od strane demokratski izabrane vlade ili da dođe do tlačenja manjine od demokratski izabrane većine. Iz tog razloga liberalizam puno više insistira na institucijama koje štite različita prava i slobode pojedinca.

Na temelju tih uvida i političkih promišljanja, u Europi i Americi razvio se konstitucionalni liberalizam koji se općenito shvaća negativno, kao „sustav zakonskih ograničenja moći vlade“ (Kommers i Thompson, 1995: 23) i često se smatra kao jedan kraj spektra, dok drugi predstavlja despotska vlada. Dakle, fokus mu je prije svega na sprječavanju zloupotreba političke moći. Kao što navodi Zakaria, konstitucionalni liberalizam predstavlja tradiciju Zapada koja autonomiju i dostojanstvo individue nastoji zaštititi od prinude iz bilo kojeg izvora, bila to država, Crkva ili društvo. Dakle, riječ je o spoju liberalizma koji kao najvišu vrijednost postavlja individualnu slobodu[309] (ekonomsku, političku i religijsku) i konstitucionalizma koji u središte politike stavlja vladavinu prava, iz koje onda, u liberalnom ključu, proizlaze mehanizmi diobe i kontrole vlasti, jednakost pred zakonom koju provode nepristrani sudovi i odvojenost Crkve i države (Zakaria, 2012). Dakle, slobodu shvaćenu kao slobodu individue od samovolje vlasti ili države moguće je osigurati samo unutar i od strane države i njezinih institucija. S druge strane, iz liberalne perspektive, slavljenje osobne slobode ublaženo je spoznajom da individualna prava mogu biti osigurana samo u organiziranoj

[309] Zakaria slobodu shvaća prije svega kao slobodu individue od samovolje vlasti, tj. države.

političkoj zajednici i to od strane učinkovite vlade. Dakle, sloboda ne proizlazi iz kaosa, već iz neke mjere poretka, tj. sustava institucija (Zakaria, 2012). Prema tome, osnovna je ideja liberalnog konstitucionalizma vlada koja je utemeljena na ljudskim pravima, koju ona ograničavaju, i koja je posvećena njihovoj zaštiti (Kommers i Thompson, 1995). Da bi se ona ostvarila, uspostavljeni su ustavni mehanizmi koji onemogućuju arbitrarno i nezakonito vršenje vlasti, posebno tiraniju većine. Najvažniji od tih mehanizama[310] jesu a) podređenost izvršne vlasti zakonodavnoj, b) odgovornost parlamenta ustavnome sudu kojemu je povjerena kontrola ustavnosti zakona, c) relativna autonomija lokalne vlasti i c) neovisno sudstvo (Bobbio, 1992: 16). Dakle, slavljenje ljudske sposobnosti da donosi razumna rješenja za političke probleme ublaženo je prepoznavanjem ograničenog pouzdanja u razumnost ljudskog ponašanja. Ovo je u potpunosti u skladu s misli prosvjetiteljstva koja je čovjeka kao tvorca svojeg zakona prihvatila u cijelosti onakvim kakav on jest, a ne onakvim kakav bi trebao biti (Todorov, 2015: 12). Ideja Ustava jest da se suvereni narod obveže fundamentalnim zakonom koji ograničava ono *što* svaka narodna većina može legitimno činiti ili *način* na koji to legitimno može činiti (Kommers i Thompson, 1995).

Dakle, liberalna demokracija kao politički sustav rezultat je povezivanja konstitucionalnog liberalizma i predstavničke[311] demokracije, dviju tradicija mišljenja koje se u jednom dijalektičnom procesu međusobno ograničavaju, ali i nadopunjuju. Što se tiče liberalnog

---

[310] Taguieff tvrdi kako moderna demokracija ne znači „svesti se na suverenost naroda, što može prerasti u tiraniju većine, već ona podrazumijeva diobu vlasti, priznavanje i jamčenje temeljnih prava pojedinaca, uvođenje ustavnog poretka koji se temelji na ravnoteži vlasti, pluralizam (uvjerenja, vrijednosti, ciljeva), praksu pregovaranja i vijećanja prije donošenja odluke, poštovanje manjina, itd.“ (Taguieff, 2017: 18). Taguieff zaključuje kako „vlast temeljenu na suverenosti mora pratiti kontravlast“, tj. „treba je… ograničiti kako bi pojedinačne slobode bile zajamčene, a da oni koji se ne slažu s većinom ne bi zauvijek ostali isključeni iz naroda“ (Taguieff, 2017: 18).

[311] Prema definiciji Bickertona i Accetia, stranačka je demokracija politički režim koji se temelji na dvjema ključnim karakteristikama, a to su *političko posredovanje* i *proceduralna koncepcija političke legitimnosti*. Prva se temelji na ideji posredovanja društvenog sukoba kroz instituciju političkih stranaka, koje se shvaćaju kao sredstva za artikulaciju posebnih interesa u sveobuhvatne koncepcije zajedničkog dobra. Dakle, stranke služe kao posrednici između države i društva, prevodeći društvene rascjepe u stranačke pozicije (Bickerton i Acceti, 2015: 6). Štoviše, riječ je o svojevrsnoj dijalektici putem koje stranke kristaliziraju zahtjeve koji proizlaze iz društva preko prizme ustavnih i drugih institucionalnih ograničenja svojstvenih političkom sustavu u kojem se ta medijacija odvija. U kontekstu liberalne demokracije, to bi značilo da stranke zahtjeve prevode unutar okvira koji im nameće konstitucionalni liberalizam. Druga se karakteristika stranačke demokracije temelji na ideji da je posebna koncepcija općeg dobra koja bi trebala prevagnuti u društvu i biti prevedena u javne politike ona koja se istovremeno konstruira i identificira kroz demokratske procedure parlamentarne deliberacije i izbornog natjecanja (Bickerton i Acceti, 2015: 6). Dakle, teza je da jedino stranke u demokratskim društvima imaju sposobnost kanaliziranja društvenih tema u politiku i da jedino stranke mogu transformirati konflikt u konsenzualno rješenje, tj. razriješiti ga na svima manje-više zadovoljavajući način.

doprinosa, liberalna demokracija jest pravna država. Pojam *pravna država* odnosi se na granice ovlastima države, a temelji se na učenju da je vladavina zakona nadređena vladavini ljudi. Pravnoj državi "pripadaju svi ustavni elementi koji onemogućuju ili otežavaju arbitrarno i nezakonito vršenje vlasti" (Bobbio, 1992: 16). Liberalna misao također teži ograničiti i funkcije države, a pojam kojim se predočava taj aspekt liberalne misli jest *minimalna država* (*ibid.*). I dok je pravna država postala neizostavni dio europskih liberalnih demokracija, vezano uz funkcije države, u većini europskih država razvijen je model države blagostanja ili skrbničke države, koji je u ime jednakosti šansi i distributivne pravednosti značajno povećao funkcije države. Taj model također je rezultat povijesnog konteksta nastanka liberalnih demokracija u Europi nakon 1945. godine (Mueller, 2013). I dok unutar liberalne misli postoji konsenzus oko pravne države, različite struje, od libertarijanaca (Nozick) do političkih liberala (Rawls), imaju različito viđenje o stupnju minimalne države.

Kao što smo ranije pokazali, PiS je krenuo u proces „popravka države" kao pretpostavku realiziranja projekta Četvrte Republike. Dijelom je tog projekta i obračun s pravnom državom, što se prije svega manifestiralo u obračunu s Ustavnim sudom, za koji PiS tvrdi da je "politički okupirana institucija" (Waszczykowski). Prema Jaroslawu Kaczynskom, Ustavni sud i pravosuđe leglo su elita Treće Republike koje preko Ustavnog suda "koče pozitivne promjene" koje pokušava provesti njegova vlada. Smatra kako taj "sustav sudova" nema nikakve veze s demokracijom i kako on služi interesima oligarhije. Nadalje, Kaczynski tvrdi kako „demokratska vladavina zakona" i „vladavina prava" nisu isto. Smatra kako vrhovnu vlast u Poljskoj ima suveren, tj. nacija koja bira parlament i predsjednika koji imaju mandat (delegirano im je pravo) da stvaraju zakone koji reguliraju društveni život. Iznad tih predstavnika suverena ne smije biti niti jedna druga institucija, pa tako ni Ustavni sud. Sve ostalo prema Kaczynskom nije demokracija, već vladavina sudova. Dakle, Kaczynski priznaje jedino institucije koje imaju demokratski legitimitet, tj. one koje su izraz volje nacije. Intervencije svih ostalih institucija smatra zadiranjem u suverenitet nacije. Za Waszczykowskog, liberalna je demokracija"bolestan sustav" koji je PiS „ozdravio" na način da ga je učinio "demokratskijim". Konačno, u PiS-u tvrde kako liberalno-demokratski politički sustav i uloga koju Ustavni sud u njemu ima nisu jedini modeli uređenja demokratskog sustava, dakle zalažu se za alternativni demokratski sustav. U definiranju tog

sustava tvrde kako žele „jednostavnu demokraciju" bez pridjeva. Dakle, u izgradnji Četvrte Republike PiS se zalaže za politički sustav iz kojeg se odstranjuje liberalna komponenta, tj. odbacuje "elemente koji onemogućuju ili otežavaju arbitrarno i nezakonito vršenje vlasti". Na taj način, model političkog sustava koji zagovara PiS spada u izborne ili neliberalne demokracije, tj. demokracije koje je Zakaria okarakterizirao kao režime koji održavaju demokratske izbore, ali krše manjinska prava ili kombiniraju izbore i autoritarizam[312] (Zakaria, 2012: 117).

Prema Bobbiu, institucije liberalnog konstitucionalizma i demokratska procedura nisu svrha sami sebi, već su ciljevi za postizanje slobode pojedinca (Bobbio, 1992). U liberalno-demokratskom shvaćanju stvarnosti, društvo nije neki organski entitet, već je riječ o skupu individua od kojih je svaki po svojoj prirodi slobodan i neovisan i posjeduje određena prava. Iz prioriteta individualnih sloboda slijedi i limitirana (ograničena) politika. Dakle, to učenje o ograničenju uloge države "temelji se na prvenstvu slobode pojedinca nad suverenom vlasti, te prema tome na podređenosti vladarevih dužnosti pravima ili interesima pojedinaca" (Bobbio, 1992: 21). U tom smislu, liberalna misao državu shvaća kao sredstvo razvoja sposobnosti pojedinaca (*ibid.*).

Kao što smo pokazali, za radikalnu desnicu u Poljskoj suveren je nacija, dok se država također shvaća kao sredstvo, ali ne za razvoj pojedinaca, već nacije. U tom smislu, radikalno desna misao naciju vrednuje više nego pojedinca i njegovu slobodu, tj. nacija prethodi pojedincu, čime se manifestira organicizam u njezinoj ideologiji. Prema Bobbiu, organicističko stajalište smatra da društvo prethodi pojedincu, što je u suprotnosti s učenjem o prirodnim pravima čovjeka i teoriji društvenog ugovora, kojima je zajedničko shvaćanje društva kojemu je na prvome mjestu pojedinac sa svojim potrebama i interesima. Jednako tako, "organicizam smatra državu velikim tijelom sastavljenim od dijelova od kojih svaki ima svoju vlastitu namjenu, ali koji su i međuovisni i svi sudjeluju u životu cjeline" (Bobbio, 1992: 51). Kao što smo demonstrirali, za radikalnu desnicu u Poljskoj osnovna jedinica društva je obitelj, a ne osoba. Nacija je obitelj obitelji, a zadatak države je osiguranjem blagostanja poljskih obitelji osigurati razvoj i trajanje poljske nacije. Iz prethodne zadaće proizlazi i skrbnički model države ili radikalno desna verzija države blagostanja koja

[312] Razlog pojave takvih režima Zakaria vidi u demokratizaciji društava bez prethodne liberalne tradicije.

podrazumijeva povećavanje funkcija države. Konačno, ostaje za raspraviti i koje posljedice po izgradnju novog poretka (Četvrte Republike) proizlaze iz specifičnog načina na koji radikalna desnica u Poljskoj shvaća naciju.

Vjera i nacija

Već smo konstatirali kako je u slučaju radikalne desnice u Poljskoj na djelu razumijevanje nacije prema kojem je katoličanstvo njezin neodvojivi dio, a očuvanje i razvoj poljske nacije cilj njezina političkog djelovanja. Velika većina radikalno desnih stranaka i organizacija u Poljskoj u svojim idejnim deklaracijama i programskim dokumentima poziva se na iste filozofske temelje, a to je katolički socijalni nauk. Katolički socijalni nauk[313] (u nastavku teksta KSN) izraz je kršćanskog poimanja svijeta, a s obzirom da se sadržajno sastoji od općih načela i vrijednosti, nužno je riječ o nekoj vrsti socijalne etike. Svrha KSN-a je da preko određenih načela koja su usmjerena prema praksi pomogne ljudima urediti međusobne odnose (političke, ekonomske, društvene) na način koji bi odgovarao „naravi čovjeka" kako je razumije Katolička crkva. Riječ je o doktrini koja naglašava balans ili međuovisnost između pojedinca i zajednice, a čije glavno načelo glasi da je „čovjek pojedinac nužno temelj, uzrok i cilj svih društvenih ustanova, čovjek ako je po naravi društveno biće uzdignuto u nadnaravni red" (Mater et Magistra, 219). Međutim, cjeloviti razvoj osobe moguć je jedino unutar mreže društvenih odnosa, tj. jedino unutar dviju naravnih zajednica, a to su obitelj i nacija. Konačno, prema KSN-u vrijednost tih dviju zajednica proizlazi iz činjenice što se unutar njih čovjek može cjelovito ili sveobuhvatno razvijati. Dakle, njihova je vrijednost u katoličkom socijalnom nauku instrumentalna, dok je jedino osoba svrha sama sebi.

S druge strane, taj naglašeni personalizam[314] iz katoličkih socijalnih enciklika gubi se u ideologiji radikalne desnice u Poljskoj. U ideologiji radikalne desnice fokus ostaje i prestaje na dvije naravne zajednice, obitelji i naciji, iz čega slijedi da te zajednice imaju prvenstvo nad

---

[313] „Skup pojmova (satkanih od istina, načela i vrednota) što ih živo učiteljstvo crpi iz naravnog prava i objave i prilagođuje i primjenjuje na socijalne probleme našeg vremena sa svrhom da, kako to Crkva običava, narodima i vladama pomogne **urediti** društvo da postane ljudskije i više u skladu s Božanskim **nacrtom** svijeta" (Guerry u Maštruko, 1981: 21; Guerry u Turčinović, 2012: 44). Ne radi se o zatvorenom znanstvenom sustavu s gotovim rješenjima, a jednako tako ne radi se i o nekoj trećoj ideologiji ili trećem putu između liberalizma i socijalizma.

[314] Riječ je o pristupu ili sustavu mišljenja koji osobu smatra krajnjim eksplanatornim, epistemološkim, ontološkim i aksiološkim principom cjelokupne stvarnosti (*Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2020).

osobom. Posljednje je posljedica stapanja nacionalnog i religioznog, gdje nacionalno istiskuje univerzalni karakter katoličanstva i osobu kao krajnju svrhu, središte i cilj svega društvenog života. Kao posljedica tog stapanja, katoličanstvo postaje nacionalna religija (po uzoru na slične pravoslavne Crkve), a nacija krajnjom svrhom te religije. Štoviše, integralni nacionalizam, sa svojim naglaskom na kulturu i duhovni princip, profitira od duhovnosti religije. Kako to dobro elaborira Čolović, „značenje 'duhovnog' preklapa se sa značenjima riječi 'religijsko' i 'kulturno', što je za graditelje nacionalnog identiteta poželjna ambivalentnost jer omogućava da se održi otvorenim pitanje je li temelj nacije u njoj dominantna religija ili njezina laička kultura, odnosno da se ostavi mogućnost da bude kako vam drago" (Čolović, 2008: 54). Na tu ambivalentnost radikalna desnica, a posebno PiS, igra i u slučaju temeljnih načela katoličkoga socijalnog nauka[315]. Naime, isticanjem solidarnosti i brige za opće dobro kao temeljnih vrijednosti stranke, PiS uspješno balansira na tom spoju političkog i duhovnog/religioznog. Zbog tog povezivanja nacionalnog i religioznog u određenim politološkim krugovima, a posebno u medijima, postoji sklonost povezivati ili nazivati vladavinu radikalne desnice u Poljskoj teokracijom (Kaz, 2020; Michels, 2020). Naime, teokracija je vladavina svećenstva (McLean i McMillan, 2003), što u Poljskoj nikako nije slučaj. Ono što je ovdje posrijedi jest da se u ovoj fuziji nacionalnog i religioznog religiozno instrumentalizira i politizira na štetu religije.

U elaboriranju tog argumenta poslužit ćemo se Comte-Sponvilleovom teorijom o razlikovanju redova. Prema Comte Sponvilleu, u modernim visokodiferenciranim društvima potrebno je praviti razliku između relativno autonomnih redova (u smislu područja ili razina). Comte Sponville razlikuje četiri osnovna reda: 1) tehničko-znanstveni red; 2) pravno-politički red; 3) red morala; 4) etički red[316]. Svaki od tih redova autonoman je u smislu da funkcionira prema svojem unutarnjem načelu i strukturiran je u skladu s njime[317]. Niti jedan red ne može ograničiti sam sebe, već on mora biti ograničen izvana (*ibid.*, 42), iz čega slijedi da redovi,

---

[315] Temeljna načela katoličkoga socijalnog nauka jesu dostojanstvo ljudske osobe, ljudska prava, opće dobro, supsidijarnost, solidarnost, sudjelovanje i povlaštena briga za siromašne (*Socijalni nauk crkve*, 2020).

[316] U Comte Sponvilleovoj tipologiji, moral je sve ono što se čini iz dužnosti (na tragu Kanta), a etika je sve ono što se čini iz ljubavi (Comte Sponville, 2006: 53).

[317] Tehničko-znanstveni red strukturiran je opozicijom mogućega i nemogućega, političko-pravni red opozicijom zakonitoga i nezakonitoga, red morala opozicijom dobra i zla, dužnosti i zabrane, a etički red opozicijom radosti i tuge.

unatoč svojoj autonomnosti, djeluju jedni na druge i podnose ili trpe utjecaj drugih redova. U pravilu, niže redove ograničavaju viši redovi, pa je tako pravno-politički red ograničen redom morala[318]. S druge strane, Comte-Sponville upozorava na brkanje redova: barbarstvom naziva tiraniju koja se sastoji u tome da se dani red podčinjava nižem redu, dok anđeostvom naziva tiraniju u kojoj se niži redovi podčinjavaju višim redovima. Primjer barbarstva je kada se moral želi podčiniti politici, dok je primjer anđeostva kada se zahtjevi i pritisci drugoga reda (zahtjevi i pritisci politike i prava) pokušavaju poništiti u ime morala[319].

Comte-Sponville smatra kako su za red morala zaduženi pojedinci, a za pravno-politički red država. S jedne strane, pojedinac ili osoba se pita što je najbolje za njega, iz čega slijedi da je moral za njega viša vrijednost. S druge strane, političko-pravni red postavlja pitanje što je objektivno najvažnije za skupinu. Comte-Sponville smatra da se ono što je najvažnije za pojedince rijetko podudara s onim što je najvažnije za skupine. Primjerice, na tehničko-znanstvenom redu pokazalo se mogućim umjetno potaknuti trudnoću ili umjetno spriječiti trudnoću. Na političko-pravnom redu je da odluči je li primjena tih metoda zakonita ili nezakonita. U većini liberalno-demokratskih društava država kaže da u tome nema ništa nezakonito. Dakle, zakon ne govori je li to dobro ili loše, moralno ili nemoralno. Država samo kaže da je to dopušteno. Što se tiče moralnog aspekta problema, država smatra da to nisu njezini problemi upravo zato što su to moralni problemi. Za vrijeme vladavine PiS-a u Poljskoj taj moralni problem prebačen je iz reda moralnosti u pravno-politički problem. Taj manevar ima najmanje dvije posljedice za društvo: jedna se tiče moralnosti, a druga religioznosti. Dakle, pitanje koje je moralne prirode i koje bi trebalo ostati u nadležnosti pojedinca pretvara se u problem države i rješava se unutar političko-pravnog poretka. Comte-Sponville ispravno zaključuje kako u slučajevima političkog barbarstva, tj. kada prava (u pravnome smislu riječi) zamijene obveze, nema više ni moralnosti, ni savjesti, ni obveza (Comte-Sponville, 2006: 82), dakle ukida se moralnost kao zasebni red. Posljedično, bez obzira na zasićenost javnog diskursa "moralnošću", morala u društvu više nema jer je moralno prosuđivanje pojedincima oduzeto.

---

[318] Primjerice, kada bi čak i Ustav dopustio prijedlog zakona o rasizmu, moralni je imperativ odbiti ga.

[319] Primjer tog brkanja jest kada se problemi bijede pokušavaju riješiti humanitarnim radom. Smatra kako je preoblikovanje političkih problema u moralne probleme najbolji način da se politički problemi nikad ne riješe (Comte Sponville, 2006).

S druge strane, u liberalizmu "individualna je moralna autonomija dobro koje se vrednuje zbog nje same jer je dio sreće samosvjesnoga naprednog bića. Ideal je društvo autonomnih pojedinaca koji teže razvijanju svojih moralnih i intelektualnih sposobnosti" (Ravlić, 1998: 149). Ili, kako bi rekla Hannah Arendt, sintagma "moralna osoba" jest redundancija (Arendt, 2005). Kao što pokazuje Todorov, jedno od glavnih obilježja misli prosvjetiteljstva jest da pretpostavlja osobni izbor i odluku onome što nam nameće neki izvanjski autoritet. Čovjek se treba osloboditi svakog tutorstva izvana i prepustiti se vodstvu zakona koje je sam izabrao. Dakle, raščaravanje svijeta pratilo je odbacivanje svakog autoriteta religijske naravi, a sve u svrhu omogućavanja ljudima da sami odlučuju o svojoj sudbini (Todorov, 2015). U tom smislu, brkanje redova koje je na djelu u slučaju radikalne desnice u Poljskoj primjer je njezina obračuna s prosvjetiteljstvom i modernom.

Drugo, taj specifični odnos između nacionalnog identiteta i katoličanstva ima negative posljedice i po samu religioznost. Ako je katoličanstvo suština poljskosti, tada je i katolička etika (ili moral po Comte-Sponvilleu) jedini legitimni izvor morala za pripadnike nacije. Dužnosti koje imam kao pripadnik nacije identične su dužnostima koje imam kao pripadnik katoličke vjeroispovijesti. Dakle, služenjem Bogu najbolje služim svojoj naciji. Na taj način katolička se vjera politizira i instrumentalizira, a katoličanstvo kao religija pretvara se u političko katoličanstvo. Štoviše, katoličanstvo, inače univerzalna religija, postaje nacionalna katolička Crkva. Osim što gubi univerzalni karakter („ljubi bližnjega svoga" pretvara se u „ljubi Poljaka svoga"), na taj način Katolička crkva u Poljskoj udaljava se i od vjernika koji ne dijele viziju nacije i nacionalnog identiteta kakvu je ponudila radikalna desnica. I dok liberalna demokracija zahtijeva neku vrstu građanske religije[320], tj. sakralizacije laičkih liberalno-demokratskih institucija kao što su suverenost naroda, parlament, ustav, itd., u slučaju poljske radikalne desnice sakralizira se prije svega nacija. Zbog odnosa nacije i katoličanstva, katoličanstvo postaje politička religija *par exellence*. Pod političkim religijama Traverso razumije ideologije koje nastoje zamijeniti religije i uspostaviti antidemokratske režime, poput fašizma i komunizma (Traverso, 2018). U slučaju ideologije radikalne desnice u Poljskoj, ona ne nastoji zamijeniti religiju, već ju je u sebe integrirala. U toj sintezi nastaje

[320] Odnosi se na sakralizaciju politike u spoju s demokratskim ideologijama i režimima (Gentile, 2009: 29).

tip nacionalizma koji preuzima sve značajke religije i u kojem se nacija shvaća kao nešto transcendentno, bezuvjetno i apsolutno.

Konačno, upravo katoličanstvo i katolička etika u toj fuziji daju prijeko potrebni sadržaj poljskom nacionalizmu. Naime, nacionalizam se među modernim ideologijama često tretira kao najjednostavnija, najjasnija i najmanje teorijski sofisticirana ideologija (Adams u Freeden, 1998: 748). Prema Freedenu, da bi nacionalizam bio cjelovita ideologija (*full ideology*), "on treba pružiti razumno širok, ako ne i sveobuhvatan raspon odgovora na politička pitanja koja društva generiraju" (*ibid.*, 750). Integriranjem cjelokupne katoličke etike i posebno katoličkog socijalnog nauka u svoju ideologiju poljski integralni nacionalizam postaje puna ili cjelovita ideologija koja, osim na politička, daje odgovore i na sva moralna pitanja.

Kao što smo već naveli ranije, takvo definiranje nacije ima posljedice po formu novog poretka koji PiS gradi. Naime, forma novoga ustavnog poretka ovisi o karakteru ili identitetu konstitucionalnog subjekta (Preuss, 1994), tj. ovisi o odgovoru na pitanje "Tko čini narod?" ili tko je subjekt koji donosi Ustav. U definiranju nacije radikalne desnice riječ je o isključujućoj interpretaciji kako identiteta konstitucionalnog subjekta tako i identiteta političke zajednice. Država u toj interpretaciji nije zamišljena kao neutralna zajednica, već kao aparat koji je stvoren da bi promovirao partikularno kolektivno dobro partikularne (većinske) skupine (Dimitrijević, 2002). Kao što smo ranije konstatirali, riječ je o skrbničkoj državi koja zadire čak i u moralna pitanja. Müller naglašava kako je riječ o ideji homogenog kolektiva u kojemu nema mjesta za pluralizam, prema kojoj smo "samo mi narod", a svi koji se s nama ne slažu jesu strana tijela (Müller, 2017). Kao što pokazuje Bobbio, u osnovama je liberalne misli shvaćanje da prekomjerna intervencija vlade izvan njezinih područja djelovanja "dovodi do jednoobraznih oblika ponašanja u društvu koji pak guše prirodnu raznolikost karaktera i dispozicija" (Bobbio, 1992: 25). Nastavno na državnu jednoobraznost, Bobbio ističe kako je jedna od istaknutijih tema liberalnog mišljenja plodnost sukoba koji se smatra kao nužan za tehnički i moralni napredak čovječanstva. Pretpostavka je da "napredak proizlazi isključivo iz suprotstavljanja različitih mišljenja i interesa" (Bobbio, 1992: 26), čime se liberalna misao zalaže za antagonističko društvo. S druge strane, "organicističko shvaćanje

društva cijeni harmoniju, čak i prisilnu slogu, reguliranu i kontroliranu podčinjenost dijelova cjelini, te osuđuje sukob kao element društvenog nereda i rasapa" (*ibid.*, 26).

U slučaju radikalne desnice u Poljskoj, ideja je upravo u izgradnji jednoga harmoničnog društva jer je pretpostavka da se nacija može razvijati samo u jednom takvom društvu. U tom smislu, s jedne strane radikalna desnica odbacuje viziju države kao „ideološki neutralne" i nameće konkretan sustav vrijednosti koji će biti u temeljima novoga moralnog poretka. Na taj način, nametanjem jednog sustava vrijednosti i na njemu izgrađenog stila života ili modela ponašanja, koji bi promovirala država, radikalna desnica namjerava ukinuti vrijednosne sukobe u društvu. S druge strane, sukobe oko distribucije materijalnih sredstava također shvaćaju kao prijetnju naciji. Iz tog razloga, grade državu blagostanja koja bi te sukobe ukinula. Upravo iz tog razloga insistira se na jednakosti šansi, pravdi i solidarnosti jer njihov nedostatak rastvara zajednicu po materijalnoj dimenziji. Insistiranjem na jednakosti šansi i solidarnosti PiS manifestira *egalitarizam* kao jedan od konstitutivnih elemenata svoje ideologije, a za koji je karakteristično da razvoj zajednice pretpostavlja slobodi pojedinaca (Bobbio, 1992: 40). Dakle, upravo razrješenjem tih sukoba, koje smo ranije konceptualizirali kao klasne sukobe, radikalna desnica u Poljskoj namjerava izgraditi harmonično društvo koje je prema njezinu sudu pretpostavka razvoja nacije.

Utopija i nacija

Dakle, počevši od tvrdnje o nelegitimnosti Treće Republike i od nespojivosti liberalnog projekta s tradicionalnim poljskim vrijednostima i političkim tradicijama, radikalna desnica u Poljskoj zaziva transformaciju postojećeg i najavljuje izgradnju potpuno novoga moralnog, društvenog i političkog poretka kroz projekt koji su nazvali Četvrtom Republikom. Možemo konstatirati kako je riječ o svojevrsnoj konzervativnoj ili radikalno desnoj utopiji[321]. Utopistička misao postojeći svijet opisuje kao statičan i krut, bez mogućnosti napretka i sretnog ishoda. S druge strane, utopisti žele društvo preurediti u skladu s jednim unaprijed formuliranim i razrađenim planom i osnovna im je pretpostavka da će institucije budućeg društva savršeno funkcionirati, što će voditi društvu bez konflikata i problema (Nozick, 2003). Kao što pojašnjava Berlin, sve poznate utopije temeljile su se na pretpostavci da je

[321] Pojam "*utopia*" skovao je Thomas Moore, a označavao je u isto vrijeme „dobro mjesto" i „nigdje", u smislu da takvo mjesto još nigdje nije ostvareno (McLean i McMillan, 2003: 554).

moguće otkriti harmoniju i objektivnost istinskih ciljeva koji vrijede za sve ljude, u svim vremenima i na svim mjestima. Dakle, ključna je karakteristika svih utopija san o potpunoj harmoniji i vjera u postojanje jednoga potpunog rješenja za sve ljudske nedaće. Prema Berlinu, ta vjera leži u temeljima mnogih vrsta revolucionarnog[322] i reformskog optimizma, od Bacona preko Komunističkog manifesta do današnjih „tragača" za alternativnim društvima (Berlin, 1991: 211–213). Prema Grayu, upravo težnja za stanjem harmonije definira utopijsku misao i otkriva njezinu temeljnu neostvarivost iz jednostavnog razloga što je konflikt/sukob univerzalna karakteristika ljudskog života (Gray, 2011: 38). Na tragu navedenoga, utopizam predstavlja "sklonost prihvaćanju vizije alternativnog društva iz kojeg su iskorijenjena sadašnja društvena zla i u kojem postoji potpuno ljudsko ispunjenje" (McLean i McMillan, 2003: 554). Takvo razumijevanje koncepta utopije ustalilo se u akademskoj literaturi te se on najčešće koristi upravo za one projekte za koje ne postoje odgovarajući uvjeti u kojima bi se oni mogli ostvariti (Gray, 2011: 39).

Ernst Bloch i Karl Mannheim očistili su izraz "utopija" od primjesa *utopizma* i rehabilitirali ga kao medij za projektiranje alternativnih životnih mogućnosti (Habermas, 1987: 27). Mannheim je utopijsku svijest predstavio kao onu "koja se ne podudara s 'bitkom' što je okružuje" (Mannheim, 2007: 213) i onu "koja probija granice nekoga postojećeg poretka" (*ibid.*, 213). Mannheim utopijom naziva svaku ideologiju čije su ideale određene grupe ljudi prihvatile u svoje djelovanje i nastoje ih ostvariti. Riječ je o transformaciji postojeće zbilje bitka protudjelovanjem u smjeru vlastite predodžbe (*ibid.*, 214, 217). Uslijed "čišćenja" primjesa utopizma iz koncepta utopije, u suvremenoj utopističkoj misli ustalio se koncept "realističnih utopija". Prema Olin Wright, "realistične utopije" jesu "utopistički ideali koji su utemeljeni u stvarnim potencijalima čovječanstva, utopistička odredišta koja imaju pristupačne usputne postaje, utopistički dizajni institucija koji mogu biti osnova naših praktičnih zadataka prolaženja kroz svijet nesavršenih uvjeta radi društvene promjene" (Olin Wright, 2010: 21). Dakle, riječ je o vjerovanju u mogućnost radikalnih alternativa postojećim institucijama i društvenim odnosima, postojećem političkom i ekonomskom poretku (*ibid.*). U

[322] S druge strane, John Grey tvrdi kako se ideja utopije koristila kao **instrument društvene reforme**, no nije nužno bila revolucionarna. Mnogim utopistima cilj nije bio ostvariti prevrat u društvu, već stvoriti idealnu zajednicu koja bi društvu služila kao model. U tom smislu, utopizam je bio pokret povlačenja iz svijeta, prije nego pokušaj preinake svijeta silom (Grey, 2011: 34).

slučaju lijevih "realističnih utopija"[323] traži se alternativa postojećim strukturama moći, povlastica i nejednakosti, a koja bi bila utemeljena na moralnoj vizija društvene pravednosti (Olin Wright, 2010; Judt, 2011).

Prema Nozicku, bez utopističke misli ili bez utopističkih elemenata, svakomu modelu države nedostaje iskra koja bi razgalila ljude i nadahnula ih da se bore ili žrtvuju za nju (Nozick, 2003: 385). Upravo ta iskra o kojoj govori Nozick nedostaje liberalno-demokratskom projektu. Naime, još od kraja Drugoga svjetskog rata, a posebno nakon pada Berlinskog zida, liberalna demokracija i kapitalizam čine se dijelom prirodnog poretka stvari[324]. Ono što taj „*alternativlos projekt*" trenutno karakterizira jest samozadovoljstvo postignutim i održavanje *statusa quo*. S druge strane, nakon raspada komunizma na ljevici još uvijek nisu "sposobni osmisliti alternative" (Judt, 2011: 14). Iz perspektive *mainstream* političkih ideologija i njihovih zagovornika, dojam je da su se "utopijske energije potrošile" (Habermas, 1987). Upravo tu kvalitetu liberalnog projekta istaknuo je Michnik kada je zagovarao implementiranje "normalnosti" zapadnjačkog tipa u Poljskoj na početku procesa transformacije. Michnik je izjavio kako je u to vrijeme njegova "opsesija bila… antiutopijska revolucija… jer utopije vode giljotini i gulagu" (Michnik u Krastev i Holmes, 2020: 55).

S druge strane, pojedini autori smatraju kako je upravo ta deideologizacija i potrošenost utopijskih energija liberalnog projekta, posebno u vremenima ekonomskih kriza, otvorila prostor radikalno desnim strankama i pokretima. Kako to pojašnjava Mudde, "institucije i vrijednosti liberalne demokracije potkopane su deideologizacijom i… neoliberalizmom, sve 'pragmatičnijim' (često oportunističkim) političarima, koji su ponosni što nemaju viziju i sebe vide kao pragmatične aktere koji rješavaju probleme… Ali pragmatizam djeluje samo kada

---

[323] Iako se utopistička misao najčešće veže uz lijevu političku misao, ona nije strana ni liberalnim političkim misliocima, od političkog liberalizma do libertarijanizma. U svojoj knjizi *Prava naroda* (1999) John Rawls piše jednu idealnu teoriju s ciljem da stvori „realističnu utopiju", tj. svjetski poredak zasnovan na liberalnim principima i vrijednostima. Prema Rawlsu, realistična utopija referira se na svijet koji je toliko utopijski koliko ne reflektira postojeće društvene aranžmane, dok je realističan iz razloga što predstavlja mogući svijet i što nije kontradiktoran ljudskoj prirodi. Rawls obrazlaže kako je taj svijet „utopijski i poželjan jer ujedinjuje razumnost i pravednost s uvjetima koji građanima omogućuju da realiziraju svoje fundamentalne interese" (Rawls, 1999: 7). U svojoj knjizi *Anarhija, država i utopija* (2003) Robert Nozick razmatra mogućnost realizacije libertarijanske utopije minimalne države te kreira model (mogućeg) svijeta koji je "najbolji od svih svjetova za nas; najbolji zamislivi svijet za svakog od nas" (Nozick, 2003: 387).

[324] S jedne strane imali smo najavu kraja povijesti, s druge postmodernističko odbacivanje velikih narativa, što je sve vodilo ideološkom odbacivanju velikih dizajna, posebno na lijevom i desnom centru.

stvari idu dobro. Kada ljudi moraju platiti cijenu, bilo onu ekonomsku (manje prihoda ili blagostanja) ili kulturnu (tj. nelagodu), žele znati zašto, kako to pridonosi boljem društvu. Za to vam treba ideologija!" (Mudde, 2020).

Za razliku od *mainstream* političkih stranaka u Poljskoj, radikalno desne stranke ponudile su svojem biračkom tijelu "utopistički ideal" koji je neophodan za "motiviranje ljudi da krenu na putovanje iz *statusa quo*" (Olin Wright, 2010: 21). Smatramo da je upravo prisutnost utopističke misli ili prisutnost "utopističkih energija" ono što karakterizira radikalnu desnicu u Poljskoj. Naime, radikalna desnica u Poljskoj smatra kako društveno uređenje uspostavljeno nakon 1989. godine nije nepromjenjiva prirodna činjenica, nego ljudski konstrukt koji se može transformirati. S tog polazišta, radikalna desnica krenula je u realizaciju nacionalističkog projekta moralne i političke obnove koji predstavlja alternativu postojećim institucijama, društvenim odnosima i postojećem političkom i ekonomskom poretku. Dakle, možemo konstatirati kako je u slučaju radikalne desnice u Poljskoj riječ o radikalno desnoj ili konzervativnoj utopiji. Smatramo da je prvi naziv primjereniji jer pojam "konzervativno" upućuje na konzervativnu misao koja je tradicionalno nesklona[325] "grandioznim dizajnima društvene rekonstrukcije" (Olin Wright, 2010: 21). S druge strane, riječ je uistinu o radikalnom (korjenitom) projektu zamjene liberalno-demokratskog sustava jednom inačicom neliberalne demokracije.

Zapad i nacija

Konačno, ostaje još za raspraviti zašto poljska radikalna desnica upravo poljsku naciju smatra posebnom i na neki način superiornom ostatku Europe. Naime, prvi poljski premijer nakon pada komunizma Tadeusz Mazowiecki u svojem obraćanju Vijeću Europe 30. 1. 1990. obznanio je poljski „povratak Europi" (*Powrót do Europy*) nakon što su pola stoljeća bili "iščupani" iz svojeg korijena. Između ostaloga, izjavio je i kako je ideja "bedema kršćanstva", pa posljedično i bedema same Europe, ostala živa u Poljskoj kroz tri stoljeća (Mazowiecki, 1990). Kao što smo već konstatirali, ono što je uslijedilo bila je realizacija projekta imitacije

[325] Često se u literaturi navodi kako je jedan od konstitutivnih elemenata konzervativizma upravo antiutopizam, "neprijateljstvo prema bilo kojem apstraktnom teoretskom pokušaju da se stvori nacrt za buduće društvo, a posebno za savršeno društvo" (Nyirkos, 2019).

zapadnjačkoga političkog i ekonomskog sustava na tlu Poljske kao i proces europeizacije[326], tj. proces približavanja Poljske Europskoj uniji. U prvom desetljeću Treće Republike postojao je široki politički konsenzus svih relevantnih političkih aktera, od AWS-a i UW-a do postkomunističkog SLD-a, oko integracije Poljske u EU i NATO. Dakle, ulazak u Europsku uniju za poljske političke elite 1990-ih predstavljao je prije svega civilizacijski doseg *par exellence* i konačnu (simboličku) potvrdu istinskog „europejstva" Poljske.

Naime, počevši od vremena prosvjetiteljstva[327] i nastavno na blokovsku podjelu nakon Drugoga svjetskog rata, istočna Europa služila je kao „konstitutivni drugi" zapadne Europe i do dana današnjeg je zadržala svoj periferni status *vis-a-vis* zapadne Europe. Oba ta povijesna čimbenika stvorila su zapadnjački stereotip o istočnoj Europi, koji se s druge strane reflektirao i u autostereotipizaciji ili negativnom samodefiniranju istočnih Europljana (Sztompka, 2004: 488). Prvi pokušaj razbijanja te (auto)stereotipizacije predstavljala je rasprava o tzv. srednjoeuropskom identitetu koju su pokrenuli „srednjoeuropski" intelektualci-disidenti sredinom osamdesetih godina 20. stoljeća. Tu široku diskusiju inicirao je esej češkog romanopisca Milana Kundere „Tragedija Srednje Europe" (1991), u kojemu se autor obraća zapadnoj Europi želeći joj pokazati da male zemlje s one strane Željezne zavjese pripadaju istom zapadnoeuropskom nasljeđu, da ne bi smjele biti odbačene i smještene u ruski kulturalni okvir, da one posjeduju svoje posebnosti i vlastiti (srednjoeuropski) identitet, ali i da je taj identitet ipak samo varijacija šireg europskog civilizacijskog okvira[328]. Kunderin

---

[326] Proces funkcionira na način da se unutar EU-a definiraju i konsolidiraju procedure, politike, pravila, norme pa čak i zajednička uvjerenja koja se zatim „inkorporiraju u logiku domaćih diskursa, identiteta, političkih struktura i javnih politika" (Radaelli, 2003: 30).

[327] U svojoj knjizi *Otkriće istočne Europe* (1994) Larry Wolff bavi se kulturalnim reprezentacijama u odnosu između zapadne i istočne Europe. Prema Wolffu, ideju „istočne Europe" smislile su zapadne intelektualne elite u vrijeme prosvjetiteljstva ne bi li poslužila Zapadu kao komplementarno i konstituirajuće „drugo". Wolff tvrdi da ta podjela nije bila „prirodna ili nevina, već je nastala kao proizvod kulturalne kreacije, intelektualne lukavštine i ideološkoga sebičnog interesa i samopromocije" (Wolff, 1994: 4). Ključnu ulogu u tom procesu odigrao je pojam „civilizacije", prosvjetiteljski neologizam koji se shvaćao kao norma ponašanja koja bi trebala biti zajednička svim ljudima. U isto vrijeme, „civilizacija je otkrila svoj komplement, i to unutar istog kontinenta, u sjenovitim zemljama zaostalosti, pa čak i barbarizma" (Wolff, 1994: 4). Dakle, Wolff tvrdi da su se ideja civilizacije (shvaćena kao suprotnost barbarizmu) i ideja „istočne Europe" (nazivana „Sclavonijom" i shvaćena kao suprotnost Zapadnoj Europi) pojavile istovremeno pod okriljem prosvjetiteljstva. Termin „civilizacija" služio je kao mjera koherentnosti zapadne Europe dok, s druge strane, istočna Europa nije zamišljana kao potpuni antipod civilizaciji, već kao područje smješteno između civilizacije i barbarizma.

[328] Naime, u pokušaju da pokaže povijesno europejstvo malih zemalja između zapadne Europe i Rusije, Kundera predstavlja Rusiju kao esencijaliziranog stranca zapadnjačkoj civilizaciji i tvrdi da postoji nepremostivi jaz između Zapada (Europe) i Istoka (Rusije), a u kojemu, naravno, srednjoeuropske zemlje civilizacijski pripadaju prvome.

tekst pokrenuo je raspravu koja je poprimila široke razmjere na spomenutom prostoru i uključila mnoštvo najrelevantnijih srednjoeuropskih intelektualaca kao što su Czeslaw Milosz, Gyorgy Konrad, Josif Brodski, Danilo Kiš, Tymothy Garton Ash[329] i dr.

Jedna od posljedica spomenutih rasprava bila je i svijest o posebnosti srednjoeuropskih zemalja kao i njihovih pojedinačnih nacionalnih identiteta. Jedan od autora koji je raspravu o srednjoeuropskom identitetu poveo u navedenom smjeru bio je poljski nobelovac Czeslaw Milosz. Milosz smatra kako srednjoeuropski imaginarni prostor karakteriziraju

> "načini osjećanja i mišljenja njegovih stanovnika" koji povlače "mentalne linije koje su trajnije nego granice država… Nacije u ovome dijelu Europe, unatoč tome što su neke od njih u pojedinim periodima osjetile prosperitet i slavu, provele su dugo vremena pod stranom dominacijom, s prijetnjom gubljenja nacionalnog identiteta, ugnjetavani od neprijatelja, bili to Turci, Austrijanci, Nijemci ili Rusi… Za vrijeme sovjetske okupacije, te zemlje dijelile su percepciju zajedničke sudbine i posebne karakteristike koje ih razlikuju od njihovih velikih susjeda, Zapada i Istoka" (Milosz, 1986: 102).

Milosz kaže kako glavni kriticizam Srednjoeuropljanina Zapadu ide u smjeru njegove dekadencije, "ako ona znači gubitak razlikovanja između dobra i zla. Potpuna relativizacija dobra i zla, na način da ih se učini ovisnima o društvenim kriterijima danog povijesnog trenutka, glavni je događaj u povijesti europskog uma… Današnje ljude karakterizira odbijanje da se gubitak metafizičkog temelja vidi kao velika tragedija" (Milosz, 1986: 106). Dakle, Milosz je razvio ideju kako zemlje srednje Europe ne pripadaju ni Istoku ni Zapadu, već su razvile svoj specifični identitet, koji, ako je suditi prema njegovoj kritici Zapada, još uvijek karakterizira sposobnost razlikovanja dobra i zla.

Na sličnome je tragu i razmišljanje Ivana Pavla II. u njegovoj knjizi *Sjećanje i identitet*[330] (2005), koju smo već citirali u ovoj disertaciji. U knjizi Ivan Pavao II. kaže kako su se nakon pada komunizma čuli glasovi kako Poljska ponovno mora ući u Europu. Papa se s tezom nužnosti "povratka u Europu" ne slaže. Naime, papa konstatira kako su Poljaci svo vrijeme

---

[329] Iako Britanac, s obzirom na vrijeme provedeno u zemljama srednje Europe i njegov angažman, smatra ga se dijelom intelektualnog kruga tih zemalja.

[330] Knjigu je u Poljskoj objavio Izdavački institut Znak dva tjedna prije njegove smrti, 14. ožujka 2005. godine.

davali svoj doprinos oblikovanju nove Europe, te ističe 1939. godinu i herojsku borbu protiv nacističke agresije te potom 1944. godinu i Varšavski ustanak kao i razvoj pokreta Solidarnosti, koji je doveo do pada totalitarnog sustava na Istoku, ne samo u Poljskoj. Zbog navedenih doprinosa, papa smatra kako ne stoji teza o povratku Europi, već je činjenično stanje da je Poljska već bila u Europi i aktivno sudjelovala u njezinu oblikovanju (2005: 139–140).

Papa se osvrnuo i na doprinos koji je srednjoistočna Europa danas u stanju dati oblikovanju ujedinjene Europe:

> Najznačajniji doprinos koji nacije toga područja mogu ponuditi čini mi se jest obrana vlastita identiteta. Nacije srednjoistočne Europe očuvale su svoj identitet te su ga, štoviše, učvrstile unatoč transformacijama koje im je nametala komunistička diktatura. Za njih je uistinu borba za očuvanje nacionalnog identiteta bila borba za preživljavanje… Čini mi se da je glavna opasnost za istočnu Europu potamnjenje vlastita identiteta. U razdoblju samoobrane protiv marksističkog totalitarizma taj dio Europe izvršio je hod duhovnog sazrijevanja zahvaljujući kojemu bitne vrijednosti za ljudski život nisu podcijenjene kao na Zapadu. Tamo je, primjerice, još živo uvjerenje da je Bog vrhovni Jamac čovjekova dostojanstva i njegovih prava. U čemu se dakle nalazi opasnost? Nalazi se u nekritičku popuštanju utjecaju negativnih kulturnih modela, raširenih na Zapadu. Za srednjoistočnu Europu, kojoj se takve težnje mogu prikazati kao vrsta "kulturne promocije", danas je to jedan od najozbiljnijih izazova. Držim da je, upravo s te točke gledišta, u tijeku velik duhovni sraz o čijem će uspjehu ovisiti lice Europe koja se oblikuje na ovome početku tisućljeća" (*ibid.*, 144).

Dakle, barem što se tiče određenih intelektualnih krugova, teza je da u Poljskoj postoji tradicija intelektualne misli koja na tezu "povratka Europi" gleda na drugačiji način. Dvojica navedenih predstavnika te tradicije istovremeno su i najpoznatiji Poljaci, jedan nobelovac, a

drugi papa[331]. Obojica ističu posebnost (identitet) srednjoeuropskih naroda, njegovu sačuvanu "čistoću" koja se prije svega manifestira u "sposobnosti razlikovanja dobra i zla" i u "živom uvjerenju da je Bog vrhovni Jamac čovjekova dostojanstva i njegovih prava". S druge strane, ovom identitetu suprotstavljaju "dekadentni Zapad" i njegove "negativne kulturne modele". Konačno, Ivan Pavao II. govori o "duhovnom srazu o čijem će uspjehu ovisiti lice Europe"[332].

Na određeni način, Ivan Pavao II. postavio je scenu na kojoj se odvija trenutni sukob u Europi upravo na način kako je vidi radikalna desnica u Poljskoj. Na početku transformacije, političke elite su kroz tezu o „povratku Europi" insistirale na zahtjevu da se Poljacima dodijeli jednakopravan status zapadnoeuropskim zemljama i to na osnovu kulture. Taj zahtjev da nas se poštuje kao i sve druge ljude, na jednakoj osnovi, Fukuyama naziva *isothymia* (Fukuyama, 2018). S druge strane, radikalna desnica u Poljskoj čini „kopernikanski obrat" – konstruira Zapad kao dekadentan i detronizira ga kao ideal, a njegove kulturne modele kao štetne za zajednicu, kako za Poljsku tako i za njihove "zapadne" zajednice. Riječ je o kulturnom modelu koji radikalna desnica najčešće opisuje Sorosevom sintagmom "otvorenog društva", a koji karakterizira otvorenost granica, miješanje rasa i kultura, aksiološki nihilizam, slabljenje nacionalnog identiteta, itd. Najeksplicitnija kritika koju je radikalna desnica uputila tom modelu bila je vezana uz rasprave o prihvatu sirijskih izbjeglica, kada je glavni argument protiv njihova prihvata bio da se zapadnoeuropske države poput Italije i Švedske raspadaju upravo zato što su pristale na taj kulturni model. S druge strane, Kaczynski nacionalni ponos i snažnu nacionalnu identifikaciju smatra važnim resursom u izgradnji snažne poljske države. Suprotno tezi o „povratku Europi", poljska radikalna desnica insistira na superiornosti poljske nacije u odnosu na one zapadnjačke, i to zato što je poljska nacija uspjela sačuvati svoju

---

[331] Prema istraživanjima javnog mnijenja iz 2018. godine, Ivan Pavao II. još uvijek uživa veliko poštovanje u poljskome društvu. Za veliku većinu ispitanika, njih 92 %, bivši papa ostaje važan moralni autoritet. Čak i 71 % građana koji ne prakticiraju (katoličku) vjeru smatraju ga važnim moralnim autoritetom. 69 % ispitanika tvrdi da u životu slijedi upute Ivana Pavla II., što je mali pad u odnosu na 2002. godinu (77 %), ali je još uvijek iznimna brojka i dovoljno govori o njegovoj simboličkoj važnosti u poljskome društvu (CBOS, 2018b). Prema Kuminskom, za vrijeme njegova pontifikata, a posebno nakon 1989. godine, svaki pokušaj da se konfrontira papino mišljenje, pogledi i djelovanje smatrani su u Poljskoj tabuom (Kuminski, 2012). U tom smislu, može se konstatirati kako za dobar dio građana u Poljskoj referiranje na papine izjave i misli ima istu snagu kakvu imaju dogme u kršćanstvu.

[332] Govoreći o izazovima vezanima uz EU, papa u knjizi posebno ističe teške oblike kršenja Božjeg zakona poput "pritisaka Europskog parlamenta kako bi homoseksualne zajednice bile priznate kao alternativni oblik obitelji, kojemu bi pripadalo i pravo na usvajanje djece" (Ivan Pavao II., 2005: 20).

“izvornu čistoću”. Dakle, dijelom je tog „kopernikanskog obrata“ zahtjev za prepoznavanjem superiornosti poljske nacije, zahtjev koji Fukuyama naziva *megalothymia* (*ibid.*).

Na tragu Ivana Pavla II. i Czeslawa Milosza, radikalna desnica tvrdi kako ta superiornost poljske nacije proizlazi iz činjenice da je katoličanstvo još uvijek ključna dimenzija poljskoga nacionalnog identiteta, ne dodatak poljskosti već njegova suština. Teza je da je upravo zahvaljujući katoličanstvu u Poljskoj još uvijek živa jasna hijerarhija vrijednosti, za razliku od Zapada, na kojemu dominira moralni relativizam i aksiološki nihilizam, koji su i uzrokom njegove propasti. Osim katolicizma, kao ključne karakteristike duha nacije ili kao njegovu posebnost ističu i težak “hod duhovnog sazrijevanja zahvaljujući kojemu bitne vrijednosti za ljudski život nisu podcijenjene kao na Zapadu”. Radikalna desnica upravo je na temeljima teške i tragične poljske povijesti izgradila vrline koje je ugradila u poljski nacionalni duh i učinila ih njegovim ključnim karakteristikama. Tako se kao neosporne kvalitete nacionalnog duha ističu tolerantnost i demokratičnost Prve Republike te posvećenost slobodi vašoj i našoj iz perioda podjele i Drugoga svjetskoga rata. Konačno, osim što “nije nikad dala Quislinga”, teza je da je Poljska kroz europsku povijest uvijek bila “bedem kršćanstva” i bedem same Europe, neovisno o tome je li bila riječ o otomanskoj ili nacističkoj ili komunističkoj prijetnji. Na tragu tog osjećaja superiornosti vlastite nacije, radikalna desnica smatra kako je njezin zadatak ponovna obrana kršćanstva i Europe, ovaj put od liberalizma i njegovih kulturnih modela. Posljednje je također manifestacija mesijanizma kao važne karakteristike poljske radikalne desnice.

9. ZAKLJUČAK

Ova disertacija iznosi nekoliko zaključaka koji su strukturirani na način da odgovaraju na istraživačka pitanja postavljena u njezinu uvodu.

Prvo, jedan od ciljeva disertacije bio je analizirati ideologiju glavnih predstavnika radikalne desnice u Poljskoj i rekonstruirati konstitutivne elemente njezine ideologije. Na tragu morfološke analize Michaela Freedena, ova je disertacija pokazala kako je središnji konstitutivni element radikalno desne ideologije u Poljskoj nacija jer radikalno desni akteri naciju predstavljaju kao najviši oblik pripadnosti i krajnji smisao svojeg djelovanja. Naciju radikalna desnica shvaća kao zajednicu koja ima specifičan način bivstvovanja. Taj specifičan način bivstvovanja emanacija je nacionalnog duha koji kroz povijest prolazi različite etape i u konstantnom je razvoju i procesu sazrijevanja. Riječ je o svojevrsnoj personalizaciji nacije kojoj se pripisuje specifičan karakter na kojem se gradi nacionalni identitet. U takvome shvaćanju nacije posebno i privilegirano mjesto ima nacionalna kultura kao izraz nacionalnog duha. Kultura se shvaća kao deterministička, logički konzistentna, homogena i jasno odijeljena. Takvo determinističko poimanje kulture insistira na tome da svi članovi zajednice (nacije) djeluju u skladu s normativnim očekivanjima koja su karakteristična za tu kulturu. Dakle, riječ je o zagovaranju kulturnog esencijalizma koji predstavlja bit poljskoga integralnog nacionalizma.

Kao što je ova disertacija pokazala, iz perspektive radikalne desnice, ključni sastojak koji čini suštinu poljskosti predstavlja katoličanstvo, iz čega slijedi da je riječ o konceptu na temelju kojeg se definira specifičan način na koji radikalna desnica u Poljskoj shvaća naciju u odnosu na sve ostale manifestacije nacionalizma. Tim integriranjem katoličanstva u razumijevanje nacije, već isključujuća definicija nacionalne pripadnosti dodatno se sužava. Možemo konstatirati kako smo analizom utvrdili prisutnost *integralnog nacionalizma* kao konstitutivne karakteristike aktera istraživanih u ovoj disertaciji. Riječ je o ideologiji koja smatra da bi države trebale biti naseljene isključivo članovima urođeničke skupine („nacije“) i da neurođenički elementi (osobe i ideje) u osnovi prijete homogenoj naciji-državi. Kao najveće prijetnje naciji poljska radikalna desnica vidi liberalizam kao ideologiju koja je u osnovi

liberalno-demokratskog političkog sustava i liberalne (tržišne) ekonomije te liberalni svjetonazor kao stil života, iz čega slijedi da *antiliberalizam* predstavlja "središnji" okolni koncept u ideologiji radikalne desnice. Naime, liberalizam je zajednički nazivnik većini pojava kojima se radikalna desnica u Poljskoj suprotstavlja, od tzv. rodne ideologije, homoseksualnosti, feminizma, kozmopolitizma, europeizacije do moralnog permisivizma i relativizma. S druge strane, utvrdili smo i prisutnost *antiislamizma*, međutim, riječ je o perifernom konceptu s obzirom na to da se pojavljuje periodično, u konkretnom slučaju kao reakcija na imigrantsku krizu. Jednako tako, utvrdili smo i prisutnost *antisemitizma*, međutim, zaključak je kako taj koncept nije prisutan kod svih aktera, već se u pravilu javlja kod aktera koji balansiraju između radikalizma i ekstremizma, poput Lige poljskih obitelji, Svepoljske mladeži i Nacionalnog pokreta. Konačno, iz činjenice da radikalno desni akteri kao krajnji smisao svojeg djelovanja shvaćaju naciju i da obitelj shvaćaju kao osnovnu jedinicu društva, možemo konstatirati i prisutnost *organicizma* u njihovoj ideologiji.

Što se tiče *autoritarnosti* kao druge konstitutivne karakteristike radikalne desnice, analizom je utvrđena prisutnost te karakteristike kod velike većine istraživanih aktera. Autoritarnost se prije svega manifestira u zahtjevu za „novim poretkom" s više zakona i reda (Četvrta Republika), s jasnim i neupitnim moralnim standardima utemeljenima u tradicionalnim vrijednostima, a prije svega na katoličkoj etici. Autoritarnost je posebno izražena u ideologiji Zakona i pravde s obzirom na to da je činila središnju karakteristiku stranke na njezinim počecima, što se manifestiralo u izboru imena stranke i u naglašenoj antikoruptivnoj agendi, posebno Lecha Kaczynskog. Autoritarnost dolazi do izražaja u opisu društvenog stanja koje vlada Trećom Republikom, u kojem je radikalno desnim diskursom dominiralo isticanje različitih društvenih patologija i društvenog nereda, iz čega su slijedili zahtjevi za zabranama različitih pojava – od homoseksualnosti, kontracepcije, medicinski potpomognute oplodnje do pobačaja. Autoritarnost se manifestira i u zahtjevu za popravkom države gdje je kao jedan od značajnijih elemenata predviđeno "čišćenje" (*sanacja*) koje je podrazumijevalo lustraciju i dekomunizaciju, s jasnom referencom na autoritarni režim Pilsudskog, kao i inzistiranje na strožim kaznenim i prekršajnim zakonima i većim kaznama. Konačno, autoritarnost "čitamo" i u konstantnom referiranju na Ivana Pavla II. kao na neupitan moralni i nacionalni autoritet.

Konačno, analiza je utvrdila prisutnost i treće konstitutivne karakteristike radikalne desnice, a to je *populizam*. U analizi društvenog stanja od strane radikalne desnice u Poljskoj dominira diskurs krize (ekonomske, političke i moralne) koju su uzrokovale ostrašćene političke i društvene elite Treće Republike. Dakle, populizam se prije svega očituje u teoriji o *ukladu* ili mreži, kao tipičnom primjeru teorije zavjere, u kojoj su glavni akteri razni lobiji koji su svoju moć prenijeli iz bivšeg režima. Kao što smo već ranije naveli, pojmovi "narod" i "nacija" u poljskom su jeziku istoznačnice (*naród*), pa ostaje otvorenim pitanjem je li pojedini iskaz artikulacija nacije ili populističkog naroda. Međutim, taj drugi konstitutivni element populizma utvrdili smo detektiranjem pojmova poput "milijuna Poljaka – ljudi koji ne prihvaćaju sadašnje političko i gospodarsko stanje poljske države" (LPR) ili "milijune koji su se našli na margini života" (PiS). Ono što je ovdje važnije istaknuti jest to da u diskursu radikalne desnice u Poljskoj nacionalistička ili horizontalna komponenta dominira nad populističkom ili vertikalnom komponentom. Štoviše, kroz konceptualizaciju temeljnog društvenog sukoba u Poljskoj kao klasnog sukoba između "novih" i "starih" elita ili klasa, ova je disertacija pokazala kako se taj sukob odvija oko materijalne i simboličke dimenzije, a ono što je posrijedi, barem iz perspektive radikalne desnice, jest zaštita nacionalne zajednice.

Upravo iz perspektive zaštite i jačanja nacionalne zajednice treba sagledati i sljedeće okolne koncepte prisutne u ideologiji radikalne desnice (posebno u slučaju PiS-a): *solidarnost*, *jednakost šansi* i *pravdu*. Iz perspektive PiS-a, ono što prijeti nacionalnoj zajednici jesu sukobi izazvani nejednakom distribucijom materijalnih sredstava, dakle klasni sukobi u marksističkom značenju pojma. Slijedi da su socijalno pitanje kao i socijalne vrijednosti poput solidarnosti i jednakosti šansi ovdje u službi jačanja i očuvanja nacionalne zajednice. Dakle, svi navedeni koncepti zadobivaju svoje značenje na temelju svojeg odnosa prema središnjem konstitutivnom obilježju PiS-ove ideologije, a to je nacija.

Što se tiče drugoga istraživačkog pitanja, a taj je istražiti način na koji se radikalno desna ideologija proizvodi kao i aktere koji u toj proizvodnji sudjeluju, ova je disertacija na njega samo djelomično odgovorila. Naime, problem je predstavljao istraživački dizajn i odabir metode analize. Zaključak je kako bi za potpuniji odgovor na ovo istraživačko pitanje bila potrebna neka vrsta terenskog istraživanja, po mogućnosti korištenje metode intervjua. Međutim, istraživanje provedeno u ovoj disertaciji svejedno je polučilo određene rezultate.

Kao što smo u disertaciji demonstrirali, iako se i tijekom 1990-ih na poljskoj političkoj sceni mogu pronaći elementi radikalno desne ideologije, ona se ozbiljuje tek 2001. godine, i to prije svega nastankom jasno profiliranih radikalno desnih stranaka poput Zakona i pravde i Lige poljskih obitelji. Obje stranke bile su na neki način „obiteljski" projekti već etabliranih političkih aktera u Poljskoj.

Liga poljskih obitelji pojavljuje se kao samodeklarirani nasljednik i nastavljač tradicije predratne Endecje i njezina vođe Romana Dmowskog. S obzirom na to ideološko nasljeđe, LPR je od svojih početaka imala jasno definiranu ideologiju te je, uz neznatne izmjene, ta ideologija do nestanka stranke s političke scene ostala dosljedna i konzistentna. Kao glavni ideolog stranke isprofilirao se Maciej Giertych, koji još od sedamdesetih godina prošlog stoljeća objavljuje tekstove, najčešće u časopisu *Opoka w Kraju,* u kojima je ideologija stranke dobila jasne obrise. Jednako tako izniman utjecaj na stranku imao je i Radio Marija i njezin osnivač otac Tadeusz Rydzyk. Prvo, upravo se u eteru Radija legitimirala tradicija Endecje koja je na taj način postepeno ulazila u poljski politički *mainstream*. Drugo, upravo je Rydzyk bio ne samo idejni začetnik projekta Lige poljskih obitelji, već i glavni organizator koji je pod okrilje stranke doveo dobar dio dotad etabliranih političara. Konačno, preko svojeg medijskog carstva upravo je Rydzyk LPR-u osigurao prijeko potrebne resurse i publicitet. Što se tiče ideologije stranke, središnji pojam predstavlja nacija u kojoj katoličanstvo predstavlja njezin neodvojivi sastojak, a kao prijetnje naciji vide sve moguće manifestacije liberalizma, što je također u skladu s Rydzykovim svjetonazorom. Stranka je jednako kao i PiS od poljskog sociologa Andrzeja Zybertowicza preuzela diskurs o zavjereničkoj mreži bivših i sadašnjih elita (*uklad*) koje parazitiraju na štetu „običnih" Poljaka. Konačno, stranka je zbog izrazite homofobije i antisemitizma cijelo vrijeme balansirala između radikalizma i ekstremizma, što je u velikoj mjeri ovisilo o tome koliki su utjecaj na djelovanje stranke imali pripadnici Svepoljske mladeži. Dakle, osim Rydzyka, Zybertowicza i Svepoljske mladeži, istraživanje nije pronašlo druge aktere koji bi imali značajniji utjecaj na ideologiju stranke.

Zakon i pravda krenula je s mnogo slabije definiranim ideološkim profilom u odnosu na LPR. U počecima djelovanja stranke bilo je neosporno da je riječ o stranci koja pripada desnom spektru poljskoga političkog prostora. Stranka je također u svoj diskurs integrirala

Zybertowiczev narativ o *ukladu*, iz kojeg su se nazirale prve naznake moguće radikalizacije stranke. Naime, narativ o *ukladu* PiS-u je poslužio u analizi društvenog i političkog stanja Poljske tog vremena, iz koje je PiS izašao s programom radikalne transformacije Treće Republike. Taj se program prije svega odnosio na zahtjev za procesima poput lustracije i dekomunizacije, kao i za snažnijom borbom protiv korupcije, strožim zakonima i učinkovitijim sudovima, iz čega čitamo autoritarnost kao karakteristiku stranke. Pomoću teorije o *ukladu* konstruirali su stanje krize, a društvo su dihotomizirali na "one koji su se snašli i milijune koji su se našli na margini života", iz čega iščitavamo populizam kao drugu konstitutivnu karakteristiku stranke. Na ideologiju PiS-a izniman su utjecaj izvršili članovi Centra za političku misao (*Towarzystwo Edukacyjno-Naukowe Ośrodek Myśli Politycznej*, *OMP*), konzervativnog istraživačkog centru u Krakovu. Upravo se unutar Centra razvila i ideja o rehabilitiranju i ponovnom buđenju nacionalne zajednice, i to prije svega preko državne povijesne politike koja bi Poljake izložila herojskim stranama poljske povijesti. Naglasak na povijesne politike pozitivno je korespondirao s političkim kontekstom, tj. s činjenicom da je vlada SLD-a započela proces "pedagogije srama". Općenito je ideologija stranke u prvih pet godina postojanja oblikovana oko povijesnog rascjepa.

Pred izbore 2005. godine stranka je, ponovno kao reakciju na politički kontekst, tj. na činjenicu da je s političke scene nestao lijevi SLD i da je kao glavni politički suparnik isplivao ekonomski i socijalno liberalni PO, uokvirila poljsku političku scenu kao borbu između solidarne i liberalne Poljske. Taj fokus na socijalno pitanje predstavlja novost u ideologiji stranke, te narativu o obnovi i buđenju zajednice dodaje još jednu dimenziju, ovoga puta materijalnu. Uz socijalno pitanje, PiS je nestankom LPR-a s političke scene integrirao u svoju ideologiju dijelove ideologije LPR-a, posebno one dijelove koji se odnose na definiranje nacije preko katoličanstva, kao i fokus na obitelj kao osnovnu jedinicu društva. Tome je doprinio i "savez" s ocem Rydzykom, koji je svoju podršku s LPR-a preusmjerio na PiS. Međutim, do potpunog stapanja nacije i katoličanstva u ideologiji PiS-a dolazi pod utjecajem mobilizacije radikalno desnih organizacija početkom drugog desetljeća 2000-ih. Od tada, ideologija PiS-a poprima formu koju je zadržala do danas. Riječ je o projektu izgradnje autoritarne skrbničke države kao jasno definiranoga moralnog poretka utemeljenog na katoličkim vrijednostima. Zaključno, možemo konstatirati kako je u slučaju ideologije PiS-a riječ o ideologiji koja je izrazito kontekstualizirana u danim okolnostima. Prvo, stranka

nastaje kao dominantno antikoruptivna stranka, tj. nastaje kao reakcija ili odgovor na stanje koje se predstavlja kao nelegitimno. Drugo, ideologiju prilagođava ovisno o tome koga percipira kao glavnoga političkog suparnika. Konačno, u svoju ideologiju inkorporira pojedine elemente ideologija drugih stranaka i izvanparlamentarnih organizacija te uspješno preuzima vlasništvo nad tim elementima.

Treće istraživačko pitanje odnosilo se na to koje kulturne resurse (sjećanja, mitovi, simboli i rituali) radikalno desni akteri koriste u konstruiranju svoje ideologije. Kao što smo već naveli u metodološkome okviru, kulturu smo u ovoj disertaciji konceptualizirali kao „skladište" iz kojega se odabiru elementi koji služe konstruiranju identiteta zajednice. Ova je disertacija pokazala da radikalno desni akteri u Poljskoj u značajnoj mjeri posežu za kulturnim „priborom" koji koriste u različitim konfiguracijama u konstruiranju svoje ideologije. To se konstruiranje prije svega odnosi na konstruiranje nacije i nacionalnog identiteta, a posebno one varijante koja insistira na stapanju nacionalnosti i katoličanstva. Riječ je o svojevrsnom „katoličkom narativu" pripovijedanja nacionalne povijesti u svrhu nametanja javnosti modela „Poljak-katolik". Integralnim dijelom tog narativa jest proces korištenja ili evociranja određenih nacionalnih mitova. Najvažniji mit u ovoj konkretnoj konstrukciji nacionalnog identiteta jest njen utemeljiteljski mit prema kojemu je odlučujući događaj za rađanje poljske nacije bilo krštenje prvoga povijesnog suverena Poljske Mieška I. i prema kojemu je taj datum pokrštenja Poljske označio trenutak kada je Poljska kao nacija izašla iz vlastite pretpovijesti te započela živjeti u povijesti kao nacija. Osim što tim događajem poljska nacija nastaje, taj mit također determinira samu bit te iste nacije. Uz taj, najvažniji je i najčešće korišteni mit onaj o Poljskoj kao „bedemu kršćanstva", gdje se pozivom na obranu kršćanstva istovremeno poziva na obranu nacije, što taj mit čini prigodnim da se koristi ili evocira u različitim situacijama, ovisno o tome je li percipirana prijetnja zapadnjački liberalizam ili islam s istoka. Taj mit također služi i konstruiranju superiornosti poljske nacije jer se obranom kršćanstva ne brani samo Poljska, već i cijela Europa. Upravo se ta karakteristika poljske nacije (činjenica da je Poljska uspjela sačuvati svoj tradicionalni, katolički identitet) ističe kao njezina posebnost u kontekstu ostalih europskih država.

Kao druga posebnost poljske nacije ističe se iznimna posvećenost slobodi. Riječ je o evociranju još jednog mita, u ovome slučaju onog vezanog uz Mickiewiczevu patriotsku

poemu *Dušni dan* (pol. *Dziadi*), u kojoj se Poljsku predstavlja kao "Krista svih nacija" (*Chrystus narodow*), a njezinu borbu za neovisnost tijekom perioda podjele shvaća se kao borbu za slobodu svih nacija. U poemi Mickiewicz nagovještava kako će "Nacija Spasitelj ustati, ujediniti se i ozdraviti cijelu Europu". U tom isticanju slobode kao karakteristike imanentne poljskoj naciji posebno se istakao PiS, koji često ističe kako je "Poljska jedna verzija europejstva, posebna varijanta vezana za slobodu". Međutim, sloboda ovdje nije sloboda liberalizma, već kao i svi ostali okolni i periferni koncepti, svoje značenje zadobiva na temelju svojeg odnosa prema središnjem konstitutivnom obilježju stranačke ideologije, a to je ponovno nacija. Sloboda se u ideologiji PiS-a prvenstveno odnosi na slobodu nacije da upravlja ili vlada sama sobom. Prema tome, sloboda je u ovome slučaju vezana uz koncept suverenosti, tj. odnosi se na neovisnost u odnosu na druge države i međunarodne organizacije. Iako je u hrvatski medijski prostor u posljednje vrijeme ušao pojam *suverenizam*, koji su skovali lokalni desni političari, smatramo kako je takvo shvaćanje slobode samo još jedna karakteristika integralnog nacionalizma. Naime, sloboda u tom kontekstu znači upravo slobodu *od* stranih osoba i ideja, ili slobodu da se brani i očuva čistoća tradicionalne nacionalne kulture čije vrijednosti su u osnovi nacionalnog identiteta. Konačno, riječ je o slobodi od vanjskog utjecaja u provedbi projekta izgradnje homogene nacionalne države. Kao i u Mickiewiczevoj poemi, Europu koja je trenutno "okupirana" kulturnim modelima koji su strani njezinoj civilizaciji spasit će ponovno Poljska koja je sačuvala svoj izvorni nacionalni identitet, koja "štiti najbolje osobine unutar europske tradicije" i koja predstavlja "bit istinske Europe."

Konačno, kao posebnost poljske nacije ističe se i njezina posvećenost demokraciji. Kao dokaz da je demokracija imanentna duhu poljske nacije, često se ističe činjenica da je prva poljska Republika imala politički sustav koji je imao naznake demokratskog sustava (riječ je bila o plemićkoj demokraciji). Dakle, taj se period tretira kao jedna od etapa sazrijevanja duha nacije u kojoj je integralnim dijelom poljskosti postala i ideja demokracije. Riječ je o još jednom mitu koji se, osim u političkom diskursu, evocira primjerice i slavljenjem 550. godišnjice parlamentarizma u Poljskoj. Shvaćanje demokracije radikalne desnice odnosi se isključivo na shvaćanje demokracije kao vladavine većine.

Četvrto istraživačko pitanje odnosi se na korištenje određenih političko-povijesnih nasljeđa od strane radikalno desnih aktera u konstruiranju njihove ideologije. Ova je disertacija pokazala da suvremena radikalna desnica u Poljskoj materijal za svoju ideologiju dobrim dijelom izvlači iz nacionalne političke tradicije, tj. ona ne nastaje *ex nihilo*. Jednako tako, upravo različitost tradicija političkog mišljenja objašnjava raznolikost ideološkog repertoara koji je dostupan radikalno desnim strankama i skupinama u Poljskoj. Kao što smo pokazali u poglavlju koje obrađuje poljsku povijest, poljska misao sadrži dvije glavne tradicije političkog mišljenja koje su utjelovljene u dvjema povijesnim figurama, Pilsudskome i Dmowskome. Riječ je o dvama različitim vrijednosnim sustavima i dvama različitim načinima razmišljanja o državi i poljskoj naciji. Kao što je ova disertacija pokazala, radikalno desni akteri koriste se objema političkim tradicijama. Riječ je o svojevrsnoj restauraciji ranijih identiteta kojom se postiže privid određenog kontinuiteta s određenim političkim tradicijama. S druge strane, nije riječ o pukom preuzimanju tih identiteta, već se oni iznova zamišljaju i to unutar političkog konteksta u kojemu radikalno desne stranke i pokreti djeluju. Dakle, u odnosu na originalne zamisli, društvene se i političke okolnosti razlikuju, što onda diktira i oblikuje korištenje ovih političkih tradicija od strane radikalno desnih aktera.

10. LITERATURA

1. Abizadeh, A. (2004). Liberal nationalist versus postnational social integration: on the nation's ethno-cultural particularity and “concreteness”. *Nations and Nationalism*, 10, 3,

2. Albertazzi, D. and McDonnell, D. (2008). Introduction: The Sceptre and the Spectre u Albertazzi, D. and McDonnell, D (eds.) *Twenty-first Century Populism: The Spectre of Western European Democracy.* Palgrave McMillan

3. Althusser, L. (1994). Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards and Investigation. U Žižek, S. (ur.). *Mapping Ideology.* London - New York: Verso

4. Anderson, B. (1990). *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb: Školska knjiga

5. Arendt, H. (2005). *Responsibility and Judgement*. New York: Schocken Books

6. Ash, Timothy Garton. (1999). *The Uses of Adversity. Essays on the Fate of Central Europe*. London: Penguine Books.

7. Ash, T. G. (2001) *History of the Present. Essays, Sketches, and Dispatches from Europwe in the 1990s*. New York: Vintage Books

8. Bachman, Klaus. (2007). *Reason's cunning. Poland, populism, and involuntary modernization*. Eurozine.

9. Backes, U. (2004). Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present. *Central European Political Studies Review*. Volume IX, Part 4, 242-262

10. Backes, U. (2018). The Radical Right in Germany, Austria, and Switzerland. U Rydgren, J. (ur.) *The Oxford Handbook of the Radical Right*.

11. Baranczak, S. (1992) *Breathing Under Water and Other East European Essays*. Harward University Press.

12. Bell, D. (2004). *Komunitarizam i njegovi kritičari*. Zagreb: Kruzak

13. Berlin, I. (1991). *The Crooked Timber of Humanity.* New York: Alfred A. Knopf,

14. Berlin, I. (2000). *The Power of ideas.* Princeton*:* Princeton University press.

15. Betz, H.-G. (1994). *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. New York: St Martin's Press

16. Betz, H.-G. (1999). Review: Contemporary Right-Wing Radicalism in Europe. *Contemporary European History*, 8(2), 299-316.

17. Betz, H.-G. (2003). The Growing Threat of the Radical Right. U Merkl, Peter and Leonard Weinberg (ur.). *Right-wing Extremism in the Twenty-first Century*. London - Portland: Frank Cass Publishers, 71-92

18. Bickerton, C. i Acceti, C.I. (2017). Populism and technocracy: opposites or complements?' *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Volume 20, Issue 2

19. Boban, D. (2011) *Polupredsjednički sustavi Rusije i Poljske: komparativna analiza polupredsjedničkih sustava vlasti u Rusiji i Poljskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

20. Bobbio, N. (1992). *Liberalizam i demokracija*. Zagreb: Novi liber,

21. Bobbio, N. (1998). *Desnica i ljevica*, Feral Tribune, Split

22. Bosto, S. i Cipek, T. (2009. *1945. godina: nagovještaj nade, posljedice i podijeljena sjećanja*. U Cipek, T., Milosavljević, O., Bosto, S (ur.). *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput.

23. Bourdieu, Piere. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste.* London: Routledge and Kegan Paul,

24. Brier, Robert. (2009). The Roots of the „Fourth Republic". Solidarity's Cultural Legacy to Polish Politics. *East European Politics & Societies*, Volume 23, Issue 1, 63–85.

25. Brubaker, Rogers. (2002). *Citizenship and Nationhood in France and Germany.* Cambridge, Massachusetts: Harward University Press

26. Brunkhorst, H. (2004). *Solidarnost. Od građanskog prijateljstva do globalne pravne zajednice. Zagreb*: Multimedijalni institut

27. Brzezinski, M. et al. (2020). *Growing inequalities and their impacts in Poland. Country report for Poland*. Gini Growing Inequalities' Impacts

28. Cannovan, M. (1999). Trust the People! The Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 47(1): 2-16

29. Cannovan, M. (2002). Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. U Meny, S. and Surel, Y. M (ur.). *Democracies and the Populist Challenge*. Palgrave McMillan: London

30. Caiani, M. and Parenti, L. (2013). *European and American Extreme Right Groups and the Internet*. London: Routledge

31. Carter, E. (2005). *The Extreme Right in Western Europe. Success or failure?* Manchester University Press: Mancester and New York

32. Chapman, R. (ur.) (2010). *Culture Wars. An Encyclopedia of issues, viewpoints, and voices*, M.E. Sharpe, Inc.

33. Chernov, Viktor. (1935). Joseph Pilsudski: From Socialist to Autocrat. *Foreign Affairs*, Vol. 14, No. 1. 146-155

34.Chwalba, Andrzej. (2011). *Poljska nakon komunizma*. Zagreb: Srednja Europa.

35.Cipek, T. (2007a). Kulturološki obrat i politologija. Povratak kulturno-povijesnom kontekstu.“ U Kasapović, M. (ur.) *Izlazak iz množine? Stanje hrvatske političke znanosti.* Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. 271-295.

36.Cipek, T. (2007b). Nacija kao izvor političkog legitimiteta, U Cipek T., i Vrandečić, J. (ur.) *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji.* Zagreb: Alinea

37.Cipek, Tihomir. (2009). Zakon traži pravdu. Populizam u Poljskoj. *Međunarodne studije,* (9) 4: 39-51.

38.Cipek, T. (2012). Funkcija političkog mita. O koristi mitskog za demokraciju. *Anali Hrvatskog politološkog društva*.

39.Clark, C. and Kaiser, W. (2009). *Culture Wars. Secular-Catholic Conflict in 19th Century Europe.* Cambridge University Press

40.Comte Sponville, A. (2006). *Je li kapitalizam moralan?* Zagreb: Masmedia

41.Čolović, I. (2000). *Politika simbola*. Beograd: Biblioteka XX vek

42.Čolović, I. (2008). *Balkan - teror kulture*. Beograd: Biblioteka XX vek

43.Dahrendorf, R. (1996). *Razmatranja o revoluciji u Europi*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus

44.Dahrendorf, R. (2005). *U potrazi za novim poretkom: predavanja o politici slobode u 21. stoljeću.* Zagreb: Deltakont

45.Dakowska, D. (2010). Whither Euroscepticism? The Uses of European Integration by Polish Conservative and Radical Parties. *Perspectives on European Politics and Society*. SSH Titles, 11 (3): 254-272.

46.David, R. (2003). In exchange for truth: The polish lustrations and the South African amnesty process. Politikon*: South African Journal of Political Studies*, Volume 33, Issue 1, 81–99.

47.Davies, N. (1997). Polish National Mythologies. U Hosking, G. i Schöpflin, G. (ur.). *Myths and Nationhood*. New York: Routledge.

48.Davies, N. (2005). *God's Playground. A History of Poland, Vol. 1. The Origins to 1795.* Columbia University Press.

49.De Benoist, A. (2009). Jedna povijest. Predgovor. U Sunić, T. (ur.). *Europska nova desnica*. Zagreb: Zlatko Hasanbegović,

50.De Lange, Sarah. L. and Simona Guerra. (2009). The League of Polish Families between East and West, past and present. *Communist and Post-Communist Studies* 42: 527-549

51. Dimitrijevic, N. (2002). Ethno-Nationalized States of Eastern Europe: Is there a Constitutional Alternative?, *Studies in East European Thought*, No. 54

52. Domanska, E. (2000). (Re)creative Myths and Constructed History: The case of Poland. U Strath, B. (ur). *Myth and Memory in the Construction of Community: Historical Patterns in Europe and Beyond*. P. I. E. – Peter Lang S. A., Éditions Scientifiques Internationales.

53. Dunn, E. C. (2004). *Privatizing Poland. Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*. Ithaca and London: Cornell University Press.

54. Đorić, Marija. R. (2012). Teorijsko određenje ekstremizma. *Kultura polisa*, god. IX , br.17, 45-62

55. Đurašković, S. (2016). *The Politics of History in Croatia and Slovakia*. Zagreb: Srednja Europa

56. Đurić, M. (1997). *Sociologija Maksa Webera - Iz istorije moderne filozofije*. Beograd: Tersit

57. Eagleton, T. (1991). *Ideology. Introduction*. London - New York: Verso

58. Eatwell, Roger. 2003. *Fascism: A History*. Random House.

59. Eatwell, R. i Wright, A. (1993). *Contemporary Political Ideologies.* London: Pinter Publishers

60. Eatwell, R. (2003). Ten Theories of the Extreme Right, U Merkl, P.H. i Weinberg, L. (ur.) *Right Wing Extremism in The Twenty-First Century*. London & Portland: Frank Cass Publishers

61. Eatwell, R. (2004). Introduction. The new extreme right challenge, U Eatwell, R. i Mudde, C. (ur.), *New Democracies and the New Extremen Right Challenge.* London and New York: Routledge,

62. Eco, U. (2013). *Konstruiranje neprijatelja i drugi prigodni tekstovi.* Zagreb: Mozaik knjiga

63. Ehmsen, S. i Scharenberg, A. (2018). Introduction. The Rise of the Radical Right' U Ehmsen, Stefanie and Albert Scharenberg (ur.). *The Far Right in Government. Six Cases From Across Europe*. New York: Rosa Luxemburg Stiftung, New York Office

64. Eisenhardt, K.M. (1989). Building theories from case study research. *Academy of Management Review*, 14(4), 532-550.

65. Eley, G. (2002). *Forging Democracy. The History of the Left in Europe, 1850-2000.* Oxford Uniwersity Press

66. Elster, J., Offe C. and Preuss, U. K. (1998). *Institutional Design in Post-Communist Societies. Rebuilding the Ship at Sea*. New York: Columbia University,

67.Eribon, D. (2019). *Povratak u Reims*. Zagreb: Multimedijalni institut

68.Filozofski leksikon (2012). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža

69.Finkielkraut, A. (1992). *Poraz mišljenja*. Zagreb: Naprijed

70.Fisher, Sharon. (2006). *Political Change in Post-Communist Slovakia and Croatia: From Nationalist to Europeanst*. New York: Palgrave-Macillian

71.Freeden, M. (1994). Political Concepts and Ideological Morphology. *Journal of Political Philosophy,* Volume 2, Number 2. 140-164.

72.Freeden, M. (1998). Is Nationalism a Distinct Ideology. *Political Studies*, Volume 46 Number 4. 748-765

73.Freeden, M. (2003). *Ideology. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford

74.Freeden, M. (2006). *Ideologies and Political Theories. A Conceptual Approach*. Oxford: Clarendon Press

75.Freeden, M. (2013). The Morphological Anallysis of Ideology. U Freeden, M., Sargent, L.T., Stears, M. *The Oxford Handbook of Political Ideologies* (ur.). Oxford University Press, 148-173

76.Fukuyama, F. (2018). *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment.* Farrar, Straus and Giroux

77.Gebert, K. i Maryniak, I. (2009). *Table talk*. Eurozine.

78.Geertz, Clifford. (1977). *The Interpretation of Cultures. Selected Essays by Clifford Geertz*. Basic Books.

79.Gellner, E. (1998). *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura

80.Gentile, E. (2009). *Religije politike*. Beograd: XX Vek

81.Gerring, J. (1998). *Party Ideologies in America, 1828-1996.* Cambridge University Press.

82.Gerring, J. (2006). *Case study research. Principles and practices*. Cambridge University Press.

83.Girardet, R. (2000). *Politički mitovi i mitologije*. Beograd: Biblioteka XX VEK

84.Głuchowski, P. i Hołub, J. (2013). *Imperator*. Warszawa: Biblioteka Gazety Wyborczej

85.Gombrowicz, W. (2004). *Polish memoirs*. New Haven & London: Yale University Press

86.Goodhart, D. (2017). *The Road to Somewhere. The Populist Revolt and the Future of Politics*. London: Hurst & Company

87.Grabowska, M. (2015). Cultural War or Business as Usual? Recent Instances and the Historical Origins of the Backlash Against Womens's Rights and Sexual Rights in Poland. U *Anti-Gender Movements on the Rise?,* Warsaw: Heinrich Böll Stiftung. 54-64.

88.Graff, Agnieszka. (2006). We Are (Not All) Homophobes - a Report from Poland. *Feminist Studies* 32, no. 2: 434-49.

89.Graff, A. (2009). Gender, Sexuality, and Nation—Here and Now: Reflections on the Gendered and Sexualized Aspects of Contemporary Polish Nationalism. U Oleksy, Elzbieta H. (ur.). *Intimate Citizenship. Gender, Sexualities, Politics*. New York – Oxford: Routledge

90.Graff, A. i Korolczuk, E. (2017). Worse than communism and nazism put together. War on Gender in Poland. U Kuhar, R. and Paternotte, D. (ur.) *Anti-gender campaigns in Europe: mobilizing against equality.* London and New York: Rowman & Littlefield International. 175-194.

91.Gray, J. (2011). *Black Mass. Apocalyptic Religion and the Death of Utopia*. Penguin Books.

92.Grbeša, M. i B. Šalaj. (2018). *Dobar, loš ili zao? Populizam u Hrvatskoj*. Zagreb: TIM press

93.Greenhouse, S. (1989). *'Shock Therapy' for Poland: Jolt Might Be Too Damaging*. https://www.nytimes.com/1989/12/26/business/shock-therapy-for-poland-jolt-might-be-too-damaging.html

94.Griffin, R. (2000). Interregnum or Endgame? Radical Right Thought in the Post-fascist Era. *The Journal of Political Ideologies*, vol. 5, no. 2, July, 163-78;

95.Gruszczynska, A. K. (2007). When Homo-Citizens Go Marching, U *Politicization of Sexuality and the Lesbian and Gay Movement in Poland*. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1009982

96.Grzebalska, W. (2015). Poland. U Kovats, E. and Poim, M. (ur.). *Gender as Symbolic Glue. The Position and Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-Gender Mobilizations in Europe*, FEPS – Foundation for European Progressive Studies 83-103.

97.Guerra, S (2011). Resisting, whilst Giving Up: Religion in Contemporary Poland. 6th ECPR General Conference, University of Iceland, 25 - 27 August 2011

98.Guerrra, S. (2013) *Central and Eastern European Atittudes in the Face of Union.* Palgrave Macmillan UK

99.Gwiazda, A. (2016) *Democracy in Poland. Representation, participation, competition and accountability since 1989*. New York: Routledge

100.Habermas, J. (1981). New Social Movements. *Telos*, September 21, 33-37

101.Habermas, J. (1987). Nova nepreglednost u Pavlović, V. (ur.) *Obnova utopijskih energija*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije

102.Habermas, J. (1994). Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State. U Gutman, A. (ur..)*, Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*. Princeton: PUP

103.Habermas, J. (1996). Three Normative Models of Democract, U Benhabib, S. (ur.) *Democracy and Difference*. Contesting Boundaries of the Political.

104.Habermas, J. (2002). *Postnacionalna konstelacija*. Beograd: Otkrovenje.

105.Hall, S. (1986). The problem of ideology. Marxism without guarantees. *Journal of Communication Inquiry*, 10(2), 28-44

106.Hall, S. (1994). Cultural identity and diaspora, U Chrisman, W. P. i L. (ur.) *Colonial discourse and post-colonial theory: a reader.* London: Harvester Wheatsheaf, 227-237

107.Hall, S. (1997). The centrality of culture: Notes on the cultural revolutions of our time, U Thompson, K. (ur.), *Media and Cultural Regulation*, London: Sage Publications

108.Hanley, S. et al. (2008). Sticking together: Explaining comparative centre-right party success in post-communist Central and Eastern Europe. *Party Politics* 14(4).

109.Hayden, R. M. (1992). Constitutional Nationalism in the Formerly Yugoslav Republics, *Slavic Review*, Vol. 51, No. 4., Winter, 654-673

110.Heath, A. Curtice, J. i Elgenius, G. (2009). Individualization and the Decline of Class Identity, U Wetherell (ur.), *Identity in the 21st Century*. Palgrave Macmillan

111.Huntington, S. P. (2004). *Treći Talas*. Podgorica: CID.

112.Ignazi, P. (2003). *Extreme Right Parties in Western Europe.* New York: Oxford University Press,

113.Ilić, D. (2011). *Tranziciona pravda i tumačenje književnosti: Srpski primer.* Beograd: Fabrika knjiga

114.Inglehart, R. i Welzel, C (2007). *Modernizacija, kulturna promjena i demokracija*. Zagreb: Politička kultura

115.Ivan Pavao II (2005). *Sjećanje i identitet.* Split: Verbum

116.Jamin, J. (2013). Two different realities. Notes on populism and the extreme right, U A. Mammone, E. Godin, i B. Jenkins (ur.), *Varieties of Right-Wing Extremism in Europe.* London: Routledge.

117.Jasiewicz, K. (2008). The New Populism in Poland. The Ususal Suspects. *Problems of Post-Communism*, Vol. 55, Issue 3: 7-25.

118.Jay, M. (1974). *Dijalektička imaginacija*. Sarajevo: Svjetlost; Zagreb: Globus

119.Jensen, R. (1995), The Culture Wars, 1965-1995: A Historian's Map, *Journal of Social History*, Vol. 29

120.Judt, T. (2011). *Zlo putuje zemljom. Rasprava o našim sadašnjim nelagodama*. Zagreb: Algoritam

121.Kaczynski, J. (2005a). *O naprawie Rzeczypospolitej*. Fundacja im. Stefana Batorego

122.Kaczynski, L. (2010). *Warto byc Polakiem*. Warszawa: Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej

123.Karl, P. (2017). Hungary's radical right 2.0. *The Journal of Nationalism and Ethnicity*. Volume 45, Issue 3

124.Karolewski, I. P. (2019). Memory games and populism in postcommunist Poland. U De Cesari, C. Kaya, A. (ur). *European Memory in Populism. Representations of Self and Other*. London: Routledge

125.Kasprowicz, D. (2009). *National and Right-Wing Radicalism in the New Democracies: Poland.* Friedrich Ebert Stiftung

126.Katunarić, V. (1990). *Teorija društva u Frankfurtskoj školi.* Zagreb: Naprijed

127.Katunarić, V. (2003). *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu.* Zagreb: Jesenski&Turk

128.Kaz, D. (2020). *Back to the Past: Poland's Experiment in Theocracy; Polish Prelates Turn Back the Clock*. Geneva: World Economic Forum

129.Kis, J. (1995). 'Beyond the Nation State', *Social Research,* Spring

130.Klaić, B. (1988). *Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice*. Zagreb: Nakladni zavod MH

131.Kommers, D. and Thompson, W., (1995). Fundamentals in the Liberal Constitutional Tradition, U J.J. Hesse and N. Johnson (ur.), *Constitutional Policy and Change in Europe,* Oxford: Oxford University Press

132.Koziello, T. (2014). Ewolucja politycznej relewancji Ligi polskich rodzin (2001-2010). *„Polityka i Społeczeństwo"* 3(12). 45-57

133.Koziello, T. (2015). Elita politycna Ligi Polskich Rodzin (2001-2007). *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*

134.Krastev, I. and Holmes, S. (2020). *The Light That Failed: Why the West Is Losing the Fight for Democracy*. Pegasus Books.

135.Krzeminski, I. (2017). Radio Maryja and FR. Rydzyk as Creator of the National-Catholic Ideology, U Ramet, S. P. i Borowik, I. (ur.) *Religion, Politics, and Values in Poland. Continuity and Change since 1989.* New York: Palgrave MacMillan,

136.Kubica, G. (2012) A Rainbow Flag against the Krakow Dragon: Polish Responses to the Gay and Lesbian Movement, U Kürti, L. i Skalnik, P. (ur.) *Postsocialist Europe: Anthropological Perspectives from Home.* New York/Oxford: Berghahn Books,

137.Kubik, Jan. (1994). Who done it: Workers, intellectuals, or someone else? Controversy over Solidarity's origins and social composition. *Theory and Society* 23: 441–466.

138.Kubik, Jan. (2003). Cultural Legacies of State Socialism: History Making and Cultural-Political Entrepreneurship in Postcommunist Poland and Russia, U Grzegorz Ekiert i Stephen E. Hanson, (ur.) *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of Communist Rule.* Cambridge: Cambridge University Press.

*139.*Kulczyk, M. (2016). Family rights and family policy in Poland. *European Centre for Law and Justice.*

140.Kundera, M. (1991). The Tragedy of Central Europe, U Stokes, G. (ur.)., *From Stalinism to Pluralism: a documentary history of Eastern Europe since 1945,* New York: Oxford University Press,

141.Kunicki, M. S. (2012). *Between the Brown and the Red. Nationalism, Catholicism, and Communism in Twentieth-Century Poland The Politics of Boleslaw Piasecki*. Athens, Ohio: Ohio University Press.

142.Kurczewska, J., Horolets, A. i Trojanowska-Strzeboszewska, M. (2005). Discourse Analysis of Politics. LPR' rhetoric. U *The European Dilemma: Institutional Patterns and Politics of 'Racial' Discrimination.* Warsaw: Institute of Public Affairs

143.Kutleša, S. (ur.) (2012). *Filozofski leksikon*. Zagreb: Leksikografski Zavod Miroslav Krleža

144.Laba, R. (1991). *The Roots of Solidarity: A Political Sociology of Poland's Working-Class Democratization*. Princeton: Princeton University Press.

145.Laclau, E. (2005). Populism: What's in a Name, U Panizza, F. (ur.). *Populism and the Mirror of Democracy*. London & New York: Verso,

146.Landman, To. (2008). *Teme i metode komparativne politike: uvod*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

147.Lasch, C. (1996). *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*. New York and London: W. W. Norton & Company

148.Leach, R. (2002). *Political Ideology in Britain*. New York: Palgrave MacMillan

149.Levine, M. (2015). Translators Introduction. U Bialoszewski, M. (ur) *A Memoir of the Warsaw Uprising*. New York Review Books.

150.Lijphart, A. (1971). Comparative Politics and the Comparative Method. *The American Political Science Review*. 65(3): 682-693

151.Los, M. i Zybertowicz, A. (2000). *Privatizing the Police-State: The Case of Poland*. Palgrave Macmillan

152.Łuczewski, M. (2016). Kontrrewolucyjne pojęcie. „Polityka historyczna" w Polsce. *Stan Rzecy*. 1(10). 221-257

153.Mair, P. and Mudde, C. (1998). The party family and its study, *Annual Review of Political science* 1, 211-229

154.Malešević, S. (2004). *Ideologija, legitimnost i nova država. Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*. Zagreb: Jesenski Turk

155.Malešević, S. (2006). *Identity as Ideology. Understanding Ethnicity and Nationalism.* Palgrave Macmillan

156.Mammone, A., Godin, E., i Jenkins, B. (2013). Introduction, U A. Mammone, E. Godin, i B. Jenkins (ur.), *Varieties of Right-Wing Extremism in Europe* . London: Routledge, 1-15

157.Manheim, K. (2007). *Ideologija i utopija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo

158.Mann, M. (1993). *The Sources of Social Power, Volume I: A history of power from the beginning to A.D. 1760*, Cambridge: Cambridge University Press

159.Maritain, J. (1992). *Čovjek i država*. Zagreb: Globus nakladni zavod - Školska knjiga

160.Markowski, R. (2001). Party System Institutionalization in New Democracies: Poland – a Trend-Setter with No Followers'. Paper to be discussed at the conference „Re-thinking Democracy in the New Millennium" organized by the University of Houston, February 16-19, 2000, Houston, Texas.

161.Maryniak, I. (2006). *And now for something completely different?* Eurozine.

162.Marx, K. i Engels, F. (1964). *Njemačka ideologija.* Beograd: Kultura

163.Maszkowski, R. (2006) Inny świat – obraz Żydów w Radiu Maryja, Dokumenty i Materialy

164.Mcknight, D. (2005), *Beyond Right and Left. New politics and the culture wars*, Allen & Uwi

165.McLean, I. i McMillan, A. (ur.) (2003). *Oxford Concise Dictionary of Politics.* Oxford – New York: Oxford University Press.

166.McManus-Czubińska, C., Miller, W. L. i Markowski, R. (2004). Why is corruption in Poland „a serious cause for concern“?. *Crime, Law and Social Change*, Volume 41 issue 2.

167.Menyu, Y. i Surel, Y. (2002). The Constitutive Ambiguity of Populism. U Meny, S. i Surel, Y. M (ur.). *Democracies and the Populist Challenge.* London: Palgrave McMillan:

168.Merkel, W. (2011). *Transformacija političkih sustava. Uvod u teoriju i empirijsko istraživanje transformacija*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

169.Merkl, P, (2003). Introduction. U Merkl, P. i Weinberg, L. (ur.). *Right-wing Extremism in the Twenty-first Century*. London - Portland: Frank Cass Publishers, 1-20.

170.Michlic, J. (2002). *Coming to Terms with the "Dark Past": The Polish Debate about the Jedwabne Massacre.* Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, The Hebrew University of Jerusalem

171.Michlic, J. B. (2017). 'At the Crossroads': Jedwabne and Polish Historiography of the Holocaust, Dapim: *Studies on the Holocaust*, 31:3, 296-306.

172.Michnik, A. (1987). *Letters from Prison and other Essays*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press.

173.Michnik, A. (1993). *The Church and the Left.* Chicago: The University of Chicago Press.

174.Michnik, A. (1998). *Letters From Freedom. Post-Cold War Realities and Perspectives*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press

175.Millard, F. (1995). Nationalism in Poland. U P. Latawski (ur.) *Contemporary Nationalism in East Central Europe*. Palgrave MacMillan

176.Millard, F. (2010). *Democratic Elections in Poland, 1991-2007*. New York: Routledge

177.Milosz, Cz. (1982). *Zemlja Ulro*. Gornji Milanova: Dečje novine

178.Milosz, Cz. (1986a). Rodbinska Europa. Gornji Milanovac: Dečje novine

179.Milosz, Cz. (1986b). Central European Attitudes. *Cross Currents*, Volume 5. pp. 101-108.

180.Milosz, Cz. (2005). *Legends of Modernity. Essays and letters from occupied Poland, 1942-1943*. New York: Farrar Straus Giroux

181.Mink, G. (2018). Postoji li novi, institucionalni odgovor na zločine komunizma? Institucije zadužene za pitanja nacionalne memorije u postkomunističkim zemljama: slučaj Poljske (1998. – 2010.), U Najbar-Agičić, M. (ur.) *Zla Prošlost. Suočavanje s prošlošću koja opterećuje*. Zagreb: Srednja Europa.

182.Minkenberg, M. (2002). The Radical Right in Postsocialist Centeal and Eastern Europe: Comparative Observations and Interpretations. *East European Politics and Societies*, Vol. 16, No. 2, 335–362.

183.Minkenberg, M. and Schain, M. (2003). The Front National in Context. French and European Dimnesions. U. Merkl, P.H. & Weinberg, L. (ur). *Right Wing Extremism in The Twenty-First Century*. Frank Cass Publishers: London & Portland

184.Minkenberg, M. (2013). The European Radical Right and Xenophobia in West and East: Trends, Patterns and Challenges", U R. Melzer & S. Serafin (ur.), *Right-Wing Extremism in Europe - Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies* Berlin: Friedrich Ebert Foundation. 9-34

185.Molnár, V. (2016). Civil society, radicalism and the rediscovery of mythic nationalism, *Nations and Nationalism* (1), 165–185.

186.Moroska, A. i Zuba, K. (2010). Two Faces of Polish Populism. The Causes of the Success and Fall of Self Defence and the League of Polish Families. *Totalitarismus und Demokratie*, Vol 7, 123-147.

187.Mouffe, C. (2005). *The return of the political.* London - New York: Verso

188.Mouffe, Cl. (2008). Which world order: Cosmopolitan or multipolar, *Ethical Perspectives*, Vol. 15, Number 4, December, 453-467

189.Mudde, C. (2000). *The ideology of the extreme right.* Manchester & New York: Manchester University Press,

190.Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government & Opposition,* Vol 39 Iss 3

191.Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe.* Cambridge University Press, Cambridge

192.Mudde, C. (2016). The Study of Populist Radical Right Parties: Towards a Fourth Wave. C-Rex Working Paper Series, No. 1. Center for Research on Extremism, The Extreme Right, Hate Crime and Political Violence, University of Oslo

193.Mudde, C. i Kaltwasser, C.R. (2017). *Populism. A Short Introduction.* Oxford: Oxford University,

194.Mudde, C. (2019). *The far right today.* Cambridge: Polity Press

195.Muis, J. and Immerzeel, T. (2016). Radical Right Populism. *Sociopedia.isa*. http://www.sagepub.net/isa/resources/pdf/RadicalRightPopulism.pdf

196.Müller, J.-W. (2013). *Osporavanje demokratije. Političke ideje u Europi dvadesetog veka*. Beograd: Fabrika knjiga,

197.Müller, J.-W. (2017). *Što je populizam?*. Zagreb: TIM Press,

198.Najbar-Agičić, Magdalena. 2018. *Druga Republika. Poljska u međuraću (1918. – 1939.)*. Zagreb: Srednja Europa.

199.Nalepa, M. (2010). *Skeletons in the Closet: Transitional Justice in Post-Communist Europe*. Cambridge University Press

200.Napierala, P. (2014). Polish and American Religious Right Movements in the Perspective of Secularisation, Privatization and Deprivatization of Religion Theories. *International Journal of Arts & Sciences*, 07(04). 535–552.

201.Napieralski, B. (2017). *Political Catholicism and Euroscepticism. The Deviant Case of Poland in Comparative Perspective*. London: Routledge.

202.Neumann, P. (2010) Prisons and Terrorism Radicalisation and De-radicalisation in 15 Countries. London: International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence.

203.Nozick, R. (2003). *Anarhija, država i utopija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk

204.Nuzzi, G. (2013) Ratzinger was afraid: The secret documents, the money and the scandals that overwhelmed the Pope., Adagio

205.Olin Wright, E. (2011). *Vizije realističnih utopija*. Zagreb:Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrabu

206.Osa, M. (1998). Contention and Democracy: Labor Protest in Poland, 1989–1993. *Communist and Post-Communist Studies*, Volume 31 Issue 1, pp. 29–42.

207.Osa, Maryjane. 2003. *Solidarity and Contention: Networks of Polish Opposition*. University of Minessota Press.

208.Oseka, P. (2016) The Bolek Affair: Or, Kiszczak's Cupboard and the Meaning of History, u Cultures of History Forum, DOI: 10.25626/0051

209.Ost, D. (1990). *Solidarity and the Politics of Anti-Politics. Opposition and Reform in Poland since 1968*. Philadelphia: Temple University Press.

210.Ost, D. (1993). Introduction, U Michnik, A. *The Church and the Left.* Chicago: The University of Chicago Press.

211.Ost, D. (1995) Labor, class, and democracy: Shaping political antagonisms in post-communist society. U *Markets, States and Democracy: The Political Economy of Post-Communist Transformation*, B. Crawford (ur.), Westview Press, Boulder, Colo. 177–203

212.Ost, D. (2005). *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Ithaca: Cornell University Press.

213.Paić, Ž. (2005). *Politika identiteta - kultura kao nova ideologija*. Zagreb: Antibarbarus d.o.o.

214.Pankowski, R. (2011). *The Populist Radical Right in Poland. The Patriots*. London: Routledge.

215.Peters, B. G. (2013). Pristupi u komparativnoj politici. U Caramani, D. (ur.). *Komparativna politika.* Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

216.Platek, D. i Plucienniczak, P. P. (2017). Mobilizing on the Extreme Right in Poland: Marginalization, Institutionalization, and Radicalization. U Jacobsson, K. i Korolczuk, E. (ur.) *Civil Society Revisited. Lessons from Poland,* New York-Oxford: Berghahn. 286-313.

217.Płoski, M. (2016). *Liga Polskich Rodzin jako aktor społeczny*. Wrocław: Wydawnictwo Instytutu Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Dostupno na: www.repozytorium.uni.wroc.pl/publication/80114

218.Pluta, A. M. (2004). „Evangelizing accession: Solidarity Electoral Action and Poland's EU membership." *Slovo.* 16(2). 153–169.

219.Porter, B. (2001). The Catholic Nation: Religion, Identity, and the Narratives of Polish History, *Slavic and East European Journal*, Vol. 45, No. 2: 289-299

220.Porter-Szucs, B. (2011). *Faith and Fatherland. Catholicism, Modernity, and Poland.* Oxford University Press.

221.Prawo i Sprawiedliwość (2001). *Program Prawa i Sprawiedliwośći.* Warszawa, Sierpień

222.Prawo i Sprawiedliwość (2005a). *Program 2005. „IV Rzeczpospolita – Sprawiedliwość dla Wszystkich".* Warszawa.

223.Prawo i Sprawiedliwość (2005b). *Polska Katolicka w Chrzescijanskiej Europie*. Warszawa.

224.Prawo i Sprawiedliwość (2009). *Nowoczesna, Solidarna, Bezpieczna Polska. Program Prawa i Sprawiedliwośći 2009.* Krakow

225.Prawo i Sprawiedliwość (2014). *Zdrowie, Praca, Rodzina. Program Prawa i Sprawiedliwośći 2014.*

226.Prawo i Sprawiedliwość (2019). *Polski Model Panstwa Dobrobytu. Program Prawa i Sprawiedliwośći 2014*

227.Preuss, U. (1994). Constitutional Powermaking for the New Polity: Some Deliberations on the Relations Between Constituent Power and the Constitution, Rosenfeld, M. (ur.), *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy.* Durham and London: Duke University Press,

228.Prpić, I. et al (ur.) (1990). *Leksikon temeljnih pojmova politike*. Abeceda demokracija. Zagreb: Školska knjiga

229.Putnam, R. D. (2008). *Kuglati sam. Slom i obnova američke zajednice*. Novi Sad: Mediterran Publishing

230.Radaelli, C. M. (2003) „The Europeanization of Public Policy“, U Featherstone, K. i Radaelli, C. M. (ur..), *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, Oxford. 27-56.

231.Ramet, S. P. (2017) *The Catholic Church in Polish History: From 966 to the Present.* London: Palgrave Macmillan

232.Ravlić, S. (1998). Millova teorija liberalne demokracije. Politička misao: časopis za politologiju, Vol. 35 No. 4, 145-162

233.Ravlić, S. (2001) Politička ideologija: preispitivanje pojma. *Politička misao*, Vol XXXVIII, br. 4, str. 146 –160

234.Ravlić, S. (2013). *Svjetovi ideologije. Uvod u političke ideologije*. Zagreb: Politička kultura

235.Rawls, J. (1998). *Politički liberalizam*. Beograd: Filip Višnjić

236.Rawls, J. (1999). *The Law of Peoples with "The Idea of Public Reason Revisited.* Cambridge & London: Harvard University Press

237.Rawls, J. (2005). *A Theory of Justice*. Cambidge – London: The Belknap Press.

238.Reszczyński, Ł. (2011). Piłsudczyzm a Prawo i Sprawiedliwość. W poszukiwaniu podstaw do analogii. Historia i Polytika. Nr 5 (12)

239.Rihtman-Auguštin, D. (2000). *Ulice moga grada.* Beograd: XX vek

240.Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.

241.Rotschild, J. (1989). *Return to Diversity. A Political History of Central Europe since Word War II*. New York – Oxford: Oxford University Press.

242.Rupnik, J. (2007) Populism in Eastern Central Europe. Eurozine. https://www.eurozine.com/populism-in-eastern-central-europe/

243.Rydgren, J. (2007). The Sociology of the Radical Right. Annual Review of Sociology, Vol. 33, 241-262

244.Rydliński, B. M. (2018). Nationalism and Neo-Fascism Under Jarosław Kaczyński', U Ehmsen, S. i Scharenberg, A. (ur.). *The Far Right in Government. Six Cases from Across Europe*. New York: Rosa Luxemburg Stiftung. 19-28.

245.Salecl, R. (1994). *The Spoils of Freedom.* London and New York: Routledge.

246.Sandel, M. J. (1998a). *Democrary's discontent. America in search of a public philosophy.* Cambridge: Harward University Press.

247.Sandel, M. J. (1998b). *Liberalism and the limits of justice.* Cambridge: Cambridge University Press

248.Sandel, M. J. (2013). *Pravednost. Kako ispravno postupiti?* Zagreb: Algoritam.

249.Sanford, G. (2005). *Katyn and the Soviet Massacre of 1940. Truth, Justice and Memory*. New York: Routledge.

250.Scheuch, E. und Klingemann, H.-D. (1967). Theorie des Rechtsradikalismus in westlichen Industriegesellschaften, in: *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts und Gesellschaftspolitik*, Jg. 12., str. 11-29.

251.Schmid, U. (2006). Eine gluckliche Familie. Die Giertychs und Ihre Ideologije.*Osteuropa*, 56. Jg. 11-12

252.Schöpflin, G. (1997). 'The Functions of Myth and Taxonomy of Myths'. In Myths and Nationhood, eds. Geoffrey Hosking and George Schöpflin. New York: Routledge

253.Schumacher, G. i van Kersbergen, K. (2014). Do Mainstream Parties Adapt to the Welfare Chauvinism of Populist Parties? *Party Politics* 22(3)

254.Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum

255.Sen, A.(2007). *Identitet i nasilje*. Iluzija sudbine. Zagreb: Masmedia

256.Sewell, W. H. (1999). The Concept(s) of Culture. U Bonnell, V. H. i Hunt, L. (ur.) *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*. 35-61

257.Shibata, Y. (2013). *Discrimination for the Sake of the Nation. The Discourse of the League of Polish Families against "Others" 2001-2007.* Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH

258.Sidorenko, E. (2008). *Which way to Poland? Re-emerging from Romantic unity.* U Myant, M. and Fox, T. (ur.) *Reinventing Poland: Economic and Political Transformation and Evolving National Identity*. Oxford, UK/New York: Routledge, 100-116.

259.Smolar, A. (1998). Poland's emerging party system. *Journal of Democracy* 9(2). 122–133.

260.Smolar, A. (2018). Portrait of Jaroslaw Kaczynski - Former Polish Prime Minister of Poland, Chairman of the political party Law and Justice. https://www.institutmontaigne.org/en/blog/portrait-jaroslaw-kaczynski-former-polish-prime-minister-poland-chairman-political-party-law-and

261.Snyder, T. (2003). *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569. – 1999*. Yale University Press.

262.Sodaro, M. J. (2007). *Comparative Politics. A Global Introduction*. McGraw Hill Higher Education.

263.Soros, G. (2019). *In Defense of Open Society*. New York: Public Affairs

264.Stach, S. (2016). An Ordinary Man, a National Hero, a Polish Palach? Some Thoughts on the Memorialization of Ryszard Siwiec in the Czech-Polish Context. *Acta Poloniae*, July 113: 295.

265.Stanley, B. (2020). The Dog That Already Barked: Post-Populism Crisis in Poland. https://www.academia.edu/8250149/The_Dog_That_Already_Barked_Post-Populism_Crisis_in_Poland

266.Stavrakakis, Y. (2005). Religion and Populism in Contemporary Greece. U Panizza, F. (ur..). *Populism and the Mirror of Democracy.* London & New York: Verso

267.Stern, F. (1974). *The Politics of Cultural Despair. A Study in the Rise of Germanic Ideology. Berkeley.* Los Angeles, London: University of California Press.

268.Stråth, Bo (2006). Ideology and History. Journal of Political Ideologies, 11(1), 23-42

269.Strath, B. (2013). Ideology and Conceptual History. U Freeden, M., Sargent, L.T., Stears, M. (ur.). *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford University Press, 17-37

270.Swidler, A. (1986). Culture in Action: Symbols and Strategies. *American Sociologica Review*, Vol. 16

271.Szczerbiak, A. (2004) 'The Polish Centre-Right's (Last?) Best Hope: The Rise and Fall of Solidarity Electoral Action', Journal of Communist Studies and Transition Politics, 20: 55-79.

272.Szczerbiak, A. (2006). 'Social Poland' Defeats 'Liberal Poland'. Working Paper No 86. Sussex European Institute.

273.Szczerbiak, A. (2007). The Polish centre-right's (last?) best hope: the rise and fall of Solidarity Electoral Action. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 20(3), 55–79.

274.Szczerbiak, A. (2008). The Birth of a Bipolar Party System or a Referendum on a Polarizing Government? The October 2007 Polish Parliamentary Election Sussex European Institute. SEI Working Paper No 100

275.Szczerbiak, A. (2012). *Poland Within the European Union: New Awkward Partner Or New Heart of Europe?*, New York: Routledge:

276.Szczerbiak, A. (2018). *Politicising the Communist Past. The Politics of Truth Revelation in Post-Communist Poland, 1st Edition.* New York: Routledge

277.Sztompka, P. (2004). 'From East Europeans to Europeans: shifting collective identities and symbolic boundaries in the New Europe', *European Review*, Vol 12, No. 4, 481-496

278.Szwed, A. (2013). “Opoka w Kraju”. The magazine’s monograph. *Politologia*, Vol 20, No 1

279.Szwed, A. i Zielinska, K. (2017). A War on Gender? The Roman Catholic Church's Discourse on Gender in Poland, U Ramet, S.P. and Borowik, I. (ur.) *Religion, Politics, and Values in Poland. Continuity and Chnage Since 1989*. Palgrave Studies in Religion, Politics, and Polity

280.Taggart, P. (1995). New populist parties in Western Europe. *West European Politics*, 18:1, 34-51

281.Taggart, P. (2002). Populism and the Pathology of Representative Politics. U Meny, S. i Surel, Y. M. (ur.). *Democracies and the Populist Challenge*. London: Palgrave McMillan:

282.Taguieff, P.-A. (2017). *Osveta nacionalizma. Neopopulisti i ksenofobi u napadu na Europu.* Zagreb: TIM Press,

283.Tamir, Y. (1993). *Liberal Nationalism*. Princeton University Press

284.Tarchi, M. (2002). Populism Italian Style. U Meny, S. i Surel, Y. M. (ur.). *Democracies and the Populist Challenge.* London: Palgrave McMillan:

285.Taylor, C. (1995). *Philosophical arguments*. London: Harward University Press

286.Taylor, C. (2002). *Bolest modernog doba*. Beograd: Beogradski krug & Čigoja štampa

287.Taylor, C. (2007). *Secular Age.* Cambridge, Massachusetts, and London: The Belknap Press of Harvard University.

288.The Responsive Communitarian Platform. (2020). https://communitariannetwork.org/platform

289.Thompson, J. B. (1984). *Studies in the Theory of Ideology*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press

290.Tiles, D. (2015). Left Wing (Yes, Left Wing) Party Wins Poland's Elections. https://notesfrompoland.com/2015/10/26/left-wing-yes-left-wing-party-wins-polands-election/ (pristupano: 3.10.2018)

291.Todorov, T. (2015). *Duh prosvjetiteljstva*. Zagreb: TIM press

292.Tokarska−Bakir, J. (2003). Poland as the sick man of Europe? Jedwabne, "post−memory" and historians’. Eurozine.

293.Tomala-Kazmierczak, I. (2015) Radiomaryjny wzorzec demokracji. Analiza treści „Rozmów niedokończonych“, Adam Marszalek, Torun.

294.Traverso, E. (2018). *Nova lica fašizma.* TIM press: Zagreb

295.Tymowski, M. (1999). *Kratka povijest poljske*. Zagreb: Matica hrvatska

296.Van Dijk, T. A. (2006). *Ideologija – Multidisciplinaran pristup*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga

297.Van Dijk, T. A. (2013). Ideology and Discourse. U Freeden, M., Sargent, L.T., Stears, M. (ur). *The Oxford Handbook of Political Ideologies.* Oxford University Press, pp. 216-241

298.Verdery, K. (1991). *National Ideology Under Socialism: identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*. University of California Press

299.Walicki, A. (2000). The Troubling Legacy of Roman Dmowski. *East European Politics and Societies,* Volume 14, No.1: 12-46

300.Walzer, M. (1996). What's Going On. Notes on the right turn, *American Questions*, Winter

301.Walesa, Lech. (1989). *Droga Nadziei.* Krakow: Znak.

302.Wodak, R., de Cilia, R., Reisigl, M. i Liebhart, K. (2009). The Discursive Construction of National Identity. Second Edition. Edinburgh University Press

303.Wodak, R. (2015). *The Politics of Fear. What Right-Wing Populist Discourses Mean.* London: Sage Publications Ltd

304.Wolak, A. J. (2004) *Forced Out. The Fate of Polish Jewry in Communist Poland.* Tucson: Fenestra Books

305.Wolff, Larry. (1994). *Inventing Eastern Europe.* Stanford University Press

306.Wysocka, O. (2009). Populism in Poland: In/visible Exclusion. U Freeman, L. (ur.) In/visibility: Perspectives on Inclusion and Exclusion,, Vienna: IWM Junior Visiting Fellows' Conferences, Vol. 26.

307.Wysocka, O. (2013). Polish populism: Time for settlement. U *Exposing the Demagogues: Right-wing and National Populist Parties in Europe. Brussels: Konrad Adenauer Stiftung.* 293–322

308.Yin, R. K. (2007). *Studija slučaja – dizajn i metode*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

309.Zakaria, F. (2012). *Budućnost slobode - liberalna demokracija u zemlji i u inozemstvu*. Zagreb: Fraktura

310.Zarycki, T. (2009). The power of the intelligentsia: The Rywin Affair and the challenge of applying the concept of cultural capital to analyze Poland's elites. *Theor Soc* (2009) 38:613–648

311.Zięba, P. (2015). "Opoka w kraju" wobec referendum przedakcesyjnego oraz wyborow do Parlamenty Europeiskego w latach 2003-2004. „Polityka i Społeczeństwo" 1(13)

312. Zielonka, J. (2018). *Counter-Revolution. Liberal Europe in Retreat*. Oxford: Oxford University press

313. Zubrzycki, G. (2006). *The Crosses of Auschwitz. Nationalism and Religion in Post-Communist Poland*. Chicago: The University of Chicago Press.

314. Żuk, P. (2018). Nation, national remembrance, and education – Polish schools as factories of nationalism and prejudice. Nationalities Papers. *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Volume 46, Issue 6.

INTERNETSKI IZVORI

1. Bankier.pl. 2003. PiS poprze członkostwo Polski w UE w referendum akcesyjnym. https://www.bankier.pl/wiadomosc/PiS-poprze-czlonkostwo-Polski-w-UE-w-referendum-akcesyjnym-604888.html
2. Bault, O. (2016) Orbán and Kaczyński Want a Cultural Counter-Revolution in Europe. https://visegradpost.com/en/2016/09/09/orban-and-kaczynski-are-for-counter-cultural-revolution-in-europe/ (pristupljeno 17.12.2020.)
3. Beata Szydło życiorys. 2020. https://zyciorysy.pl/biografia/beata-szydlo/
4. Bloomberg (2007). Europe Applauds Polish Election Results. https://www.bloomberg.com/news/articles/2007-10-22/europe-applauds-polish-election-resultsbusinessweek-business-news-stock-market-and-financial-advice
5. Bogdan, Wojciech et al. (2015). *Poland 2025: Europe's new growth engine*. https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/business%20functions/economic%20studies%20temp/our%20insights/how%20poland%20can%20become%20a%20european%20growth%20engine/poland%202025_full_report.ashx
6. Bosak, K. (2017). https://www.theguardian.com/world/2017/nov/18/more-girls-fewer-skinheads-polands-far-right-wrestles-with-changing-image
7. CBOS. 2018a. Subjective security and threat of crime.
8. CBOS, 2018b. Perception of the situation on the labour market.
9. CBOS. 2017a. Perception of corruption in Poland.
10. CBOS. 2017b. Subjective vs. objcetive indicators of the state economy and material living conditions.

11. CBOS. 2019. Attitude towards homosexuality.

12. CBOS (2019c). Thirtieth anniversary of the Round Table negotiations. https://www.cbos.pl/EN/publications/reports/2019/016_19.pdf

13. Centrum Życia i Rodziny, (2020). O nas. http://czir.org/o-nas/

14. Chmielewski, Adam J (2018). The guilt, dignity and pedagogy of shamelessness. Open Democracy. https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/guilt-dignity-and-pedagogy-of-shamelessness/

15. Cienek, Jan. (2019). Poland's transformation is a story worth telling. https://www.politico.eu/article/poland-transformation-economic-success/

16. CitizenGo (2020). Czym jest CitizenGo? https://www.citizengo.org/pl/node/1

17. Debata (2015). https://www.pb.pl/duda-i-komorowski-w-ii-debacie-podsumowanie-793786

18. Deklaracja wiary (2014). http://www.deklaracja-wiary.pl/img/dw-tresc.pdf

19. Dizard, R., Korte, H. i Zamejc, A. (2007). Right-Wing Nationalism in Poland: A threat to human rights? http://www.humanityinaction.org/knowledgebase/160-right-wing-nationalism-in-poland-a-threat-to-human-rights

20. Duclos, Michel. 2018. Portrait of Jarosław Kaczyński - Former Polish Prime Minister of Poland, Chairman of the political party Law and Justice. https://www.institutmontaigne.org/en/blog/portrait-jaroslaw-kaczynski-former-polish-prime-minister-poland-chairman-political-party-law-and

21. Duda, A. (2015). Address by the President of the Republic of Poland Mr Andrzej Duda before the National Assembly. http://www.currenteventspoland.com/news/address-by-the-president-of-the-republic-of-poland-andrzej-duda-before-the-national-assembly.html (pristupljeno 17.12.2020.)

22. Duda, A. (2018a). Duda kpi z Konstytucji: przeszkadzanie PiS to „łamanie podstaw demokracji". https://oko.press/duda-kpi-z-konstytucji-przeszkadzanie-pis-to-lamanie-podstaw-demokracji/

23. Duda, A. (2018b). Monument to late President Lech Kaczyński unveiled. http://archiwum.thenews.pl/1/9/Artykul/391570

24. Dziennik Polski. 2004. Salwą w opozycję. https://dziennikpolski24.pl/salwa-w-opozycje/ar/1957254

25. European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation. (2008). Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism. http://www.rikcoolsaet.be/files/art_ip_wz/Expert%20Group%20Report%20Violent%20Radicalisation%20FINAL.pdf
26. Feder, J. Lester i Krasnowolski, Marcin (2018). This Is Why Israel And Poland Are Fighting About The Holocaust. https://www.buzzfeednews.com/article/lesterfeder/israel-and-poland-are-fighting-about-the-holocaust
27. Foy, H. i Buckley, N. (2016). Orban and Kaczynski vow 'cultural counter-revolution' to reform EU. Financial Times. https://www.ft.com/content/e825f7f4-74a3-11e6-bf48-b372cdb1043a
28. Fundacja Życie i Rodzina (2020). https://zatrzymajaborcje.pl/organizatorzy/
29. Fundacjy Mamy i Taty (2019). *Przeciw wolności i demokracji – Strategia polityczna lobby LGTB w Polsce i na świecie: cele, narzędzia, konsekwencje* http://www.mamaitata.org.pl/raporty/przeciw-wolnosci-i-demokracji
30. Gazeta.pl, (2005a). "Panie prezesie, zadanie wykonane!". https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,2981865.html
31. Gazeta.pl, (2005b). "Panie prezesie, zadanie wykonane!". https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,2981865.html
32. Gazeta.pl (2006). Jakie będą założenia projektu "Zero tolerancji dla przemocy w szkołach"? http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,3716915.html
33. Gebert, Konstanty (2017). *The Polish Republic of Untruth*. Moment: https://momentmag.com/polish-republic-untruth/
34. Giertych, M. (2005). *Z nadzieja w przysloszc!*, http://opoka.giertych.pl
35. Giertych, M. (2007). European civilizations. http://opoka.giertych.pl
36. Giertych, R.(2004a). Zbadać sprawę Orlenu. http://www.lpr.pl/pl/2004/04/08/zbadac-sprawe-orlenu/
37. Giertych, R. 2004c. *W obronie komisji śledczej*. http://www.lpr.pl/pl/2004/11/26/w-obronie-komisji-sledczej/
38. Giertych, R. (2006a).. https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/sienkiewicz-wraca-do-szkol/

39. Giertych, R. (2006b). List Romana Giertycha do członków Młodzieży Wszechpolskiej. http://www.lpr.pl/pl/2006/12/13/list-romana-giertycha-do-czlonkow-mlodziezy-wszechpolskiej/
40. Giertych, 2007a. Minister Giertych o kanonie lektur szkolnych: Sienkiewicz na pewno, reszta do dyskusji. http://www.lpr.pl/pl/2007/06/01/minister-giertych-o-kanonie-lektur-szkolnych-sienkiewicz-na-pewn/
41. Giertych, Roman. 2007b. MEPs keen to investigate Polish anti-gay law. https://euobserver.com/social/23746
42. Giertych, 2007c. Wicepremier Giertych: Europa potrzebuje wartości. http://www.lpr.pl/pl/2007/03/02/wicepremier-giertych-europa-potrzebuje-wartosci/
43. Gruszczynska, Anna K. 2007. *When Homo-Citizens Go Marching in: Politicization of Sexuality and the Lesbian and Gay Movement in Poland*. Dostupno na: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1009982
44. Grzebalska, V. (2016) Why the war on "gender ideology" matters – and not just to feminists. Anti-genderism and the crisis of neoliberal democracy. http://visegradinsight.eu/why-the-gtwar-on-gender-ideology-matters-and-not-just-to-feminists/
45. Index mundi. 2020. Poland - GINI index (World Bank estimate). https://www.indexmundi.com/facts/poland/indicator/SI.POV.GINI
46. Inicjatywie Stop Seksualizacji Naszych Dzieci (2020). O nas. https://stop-seksualizacji.pl/index.php/o-nas
47. IPN. 2018. https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/62728,Prezentacja-wydawnictw-Instytutu-Pamieci-Narodowej-poswieconych-szesciu-Ojcom-Ni.html
48. IPN. 2020. https://ipn.gov.pl/pl/o-ipn/24154,O-IPN.html
49. Izvještaj parlamentarnog istražnog odbora. 2005. (Sprawozdanie Sejmowej Komisji Śledczej 19 września 2005.). http://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/0/89FAB921707BB4C3C125708C003CAEE4/$file/4430.pdf
50. Kaczynski, J. (2003). Wiadomosci.wp.pl. 2003. PiS chce nowej konstytucji. https://wiadomosci.wp.pl/pis-chce-nowej-konstytucji-6036846531752577a
51. Kaczynski, J. (2004). Dziennik Polski. 2004. Salwą w opozycję. https://dziennikpolski24.pl/salwa-w-opozycje/ar/1957254

52. Kaczynski, Jaroslav. 2005 siječanj. Trzeba rozbić stary układ.https://www.wnp.pl/wiadomosci/jaroslaw-kaczynski-trzeba-rozbic-stary-uklad,-2241.html
53. Jarosław Kaczyński. 2005 veljaća. „O naprawie Rzeczypospolitej". Wykład wygłoszony w Fundacji im. Stefana Batorego w dniu 14.02.2005. http://www.batory.org.pl/upload/jkaczynski.pdf
54. Kaczynski, J. 2005 rujan. J.Kaczyński: jeśli mój brat zostanie prezydentem nie będę premierem. https://www.pb.pl/j-kaczynski-jesli-moj-brat-zostanie-prezydentem-nie-bede-premierem-278928
55. Kaczynski, J. (2006a). Wystąpienie Jarosława Kaczyńskiego na kongresie PiS. stenogram wystąpienia. 4 czerwca 2006. https://wyborcza.pl/1,76842,3394006.html
56. Kaczyński, J. (2006b). Wiadomosci. https://wiadomosci.wp.pl/jaroslaw-kaczynski-czlowiekiem-roku-2005-wprost-6036222744392833a
57. Kaczynski, J. (2012). Jarosław Kaczyński o Dniu Niepodległości. "To powinno być święto autentycznych polskich patriotów". https://www.money.pl/archiwum/wiadomosci_agencyjne/pap/artykul/jaroslaw;kaczynski;o;dniu;niepodleglosci;to;powinno;byc;swieto;autentycznych;polskich;patriotow,158,0,1194910.html
58. Kaczynski, J. (2013). Kaczyński zapowiada aktywną politykę historyczną. https://dzieje.pl/aktualnosci/kaczynski-zapowiada-aktywna-polityke-historyczna
59. Kaczysnki, J. (2014). Pełne przemówienie Jarosława Kaczyńskiego na kongresie PiS. http://wpolityce.pl/polityka/185711-tylko-u-nas-pelne-przemowienie-jaroslawa-kaczynskiego-na-kongresie-pis-polacy-maja-dosc-systemu-tuska-trzeba-zadac-pytanie-czy-po-szesciu-latach-rzadow-po-zyje-sie-wam-lepiej (pristupljeno 17.12.2020.)
60. Kaczynski, J. (2015a). http://www.currenteventspoland.com/news/Jaroslaw-Kaczynski-speech-on-2015-parliamentary-elections.html
61. Kaczynski, J. (2015b). Migrants carry 'parasites and protozoa,' warns Polish opposition leaderhttps://www.politico.eu/article/migrants-asylum-poland-kaczynski-election/
62. Kaczynski, J. (2015c). Mamy prawo bronić naszej suwerenności. http://pis.org.pl/aktualnosci/mamy-prawo-bronic-naszej-suwerennosci

63. Kaczynski, J. (2016a). Jarosław Kaczyński talks about the political struggle in Poland. http://www.currenteventspoland.com/news/interview-with-jaroslaw-kaczynski-about-political-situation-in-poland.html
64. Kaczynski, J. (2016b). Kaczyński: Państwo prawa nie musi być państwem demokratycznym. https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/949242,kaczynski-panstwo-prawa-nie-musi-byc-panstwem-demokratycznym.html
65. Kaczynski, J. (2016c). Kaczyński u ojca Rydzyka o "manipulacji mediów". Niemal godzinny wykład na żywo w TVP. W całości. https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,19523497,kaczynski-u-ojca-rydzyka-o-manipulacji-mediow-niemal-godzinny.html
66. Kaczynski, J. (2016d). Jarosław Kaczyński: Historia żołnierzy wyklętych musi być mocniej uświadomiona społeczeństwu. https://telewizjarepublika.pl/jaroslaw-kaczynski-historia-zolnierzy-wykletych-musi-byc-mocniej-uswiadomiona-spoleczenstwu,37219.html
67. Kaczynski, J. (2017a). Jarosław Kaczyński. Idziemy we właściwym kierunku, realizujemy prawa Polaków. Realizujemy wśród sprzeciwów. https://www.krakowniezalezny.pl/jaroslaw-kaczynski-idziemy-we-wlasciwym-kierunku-realizujemy-prawa-polakow-realizujemy-wsrod-sprzeciwow/
68. Kaczynski, J. (2017b). W Polsce następuje "Dobra Zmiana". http://pis.org.pl/aktualnosci/w-polsce-nastepuje-dobra-zmiana
69. Kaczynski, J. (2017c). Prezes PiS: Myśmy nie otwierali Europy dla uchodźców. To zrobiła Angela Merkel. https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/550252,jaroslaw-kaczynski-pis-uchodzcy-imigranci-polska-angela-merkel-relokacja-uchodzcow.html
70. Kaczynski, J. (2017d). Kaczyński o Piłsudskim: ja i mój brat uważaliśmy się za kontynuatorów jego myśli. https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/564039,kaczynski-uwaza-sie-za-kontynuatora-mysli-pilsudskiego.html
71. Kacynski, J. (2017e). https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-12-10/forget-brexit-poland-risks-being-the-eu-s-real-rogue-state
72. Kaczynski, J. (2018a). „W Polsce jest najwięcej demokracji i wolności". https://oko.press/w-polsce-jest-najwiecej-demokracji-i-wolnosci-tak-mowi-prezes/

73. Kaczynski, J. (2019a). Kaczyński: Jeden naród, jeden Kościół. „Demokracja skonstruowana prosto". https://oko.press/kaczynski-jeden-narod-jeden-kosciol-demokracja-skonstruowana-prosto-kazdy-dobry-polak-musi/
74. Kaczynski, J. (2019b). PiS: program wyborczy i polityczny partii. https://www.radiozet.pl/Co-gdzie-kiedy-jak/pis-prawo-i-sprawiedliwosc-program-wyborczy-polityczny-partii
75. Kaczynski, J. (2019c). https://www.portalwloclawek.pl/wiadomosci/986,prezes-pis-jaroslaw-kaczynski-i-czolowy-dziennikarz-tvp-pojawili-sie-dzis-we-wloclawku?fbclid=IwAR0GB5gfkbP38aiAKCPIU4CwSZCDjol5GqkuAS0AvCJLC7SfA3DS1cGOjJg
76. Kaczynski, J. (2019d). Kaczyński: Polska musi wypełnić historyczną misję. Tą misją jest podtrzymanie chrześcijańskiej cywilizacji. https://www.wprost.pl/polityka/10268848/kaczynski-polska-musi-wypelnic-historyczna-misje-ta-misja-jest-podtrzymanie-chrzescijanskiej-cywilizacji.html
77. Kaczynski, J. (2019e). Kaczyński: Polska musi wypełnić historyczną misję. Tą misją jest podtrzymanie chrześcijańskiej cywilizacji. https://www.wprost.pl/polityka/10268848/kaczynski-polska-musi-wypelnic-historyczna-misje-ta-misja-jest-podtrzymanie-chrzescijanskiej-cywilizacji.html
78. Kaczynski, J. (2019f). Prezes PiS sądził, że cytuje Dmowskiego – okazuje się, że powołał się na… Gomułkę. https://koduj24.pl/prezes-pis-sadzil-ze-cytuje-dmowskiego-okazuje-sie-ze-powolal-sie-na-gomulke/
79. Kaczynsky, L. (2005). Annual report 2005. Stefan Batory Foundation. https://www.batory.org.pl/doc/ar2005.pdf
80. Kasprowicz, Dominika. National and Right-Wing Radicalism in the New Democracies: Poland Friedrich Ebert Stiftung. http://www.fesbp.hu/common/pdf/Polen.pdf Pristupano 20.10.2019.
81. Leszczyński, Adam. 2016. The Past as a Source of Evil: The Controversy Over History and Historical Policy in Poland, 2016. http://www.cultures-of-history.uni-jena.de/politics/poland/the-past-as-a-source-of-evil-the-controversy-over-history-and-historical-policy-in-poland-2016/

82. Liga Polskich Rodzin (2003). *Program Gospodarczy Ligi Polskich Rodzin*. http://lpr.pabianice.w.interiowo.pl/dokument/program.htm
83. Liga Polskich Rodzin (2004). *Program dla posłów LPR do Parlamentu Europejskiego*. http://opoka.giertych.pl/49.pdf
84. Liga Polskich Rodzin (2004c). *NIE dla homoseksualizmu*. http://www.lpr.pl/pl/2004/03/11/nie-dla-homoseksualizmu/
85. Liga Polskich Rodzin. (2005). *„Na gruzach Okrągłego Stołu zbudujemy IV RP”*. http://www.lpr.pl/pl/2005/01/15/8222na-gruzach-okraglego-stolu-zbudujemy-iv-rp8221/
86. Liga Polskich Rodzin (2006a). Orzechowski: Od września obowiązkowe mundurki w szkołach. http://www.lpr.pl/pl/2006/12/07/orzechowski-od-wrzesnia-obowiazkowe-mundurki-w-szkolach/
87. Liga Polskich Rodzin (2006b). Giertych: w środę nowelizacja rozporządzenia ws. kanonu lektur. http://www.lpr.pl/pl/2006/11/29/giertych-w-srode-nowelizacja-rozporzadzenia-ws-kanonu-lektur/
88. Liga Polskich Rodzin (2006c). LPR chce zakazu rozpowszechniania pornografii. http://www.lpr.pl/pl/2006/10/31/lpr-chce-zakazu-rozpowszechniania-pornografii/
89. Liga Polskich Rodzin (2006d). Senioralne dla najbiedniejszych emerytów. http://www.lpr.pl/pl/2006/12/12/senioralne-dla-najbiedniejszych-emerytow/
90. Liga Polskich Rodzin (2007a). Zakaz propagandy homoseksualnej w szkołach. http://www.lpr.pl/pl/2007/03/13/zakaz-propagandy-homoseksualnej-w-szkolach/
91. Liga Polskich Rodzin (2007b). LPR: Zaostrzyć przepisy antynarkotykowe. http://www.lpr.pl/pl/2007/02/22/lpr-zaostrzyc-przepisy-antynarkotykowe/
92. Liga Polskich Rodzin (2007c). LPR proponuje prorodzinny system podatkowy. http://www.lpr.pl/pl/2007/03/07/lpr-proponuje-prorodzinny-system-podatkowy/
93. Madera, A. J. (2003). *Fenomen społeczno-polityczny Radia Maryja*, https://pressto.amu.edu.pl/index.php/ssp/article/viewFile/8856/8660.
94. MamWplyw.pl, (2018). http://www.mamwplyw.pl
95. Marsz dla Życia i Rodziny (2020). http://marsz.org/o-nas/
96. Mazowiecki, Tadeusz (1990). 'Belonging to Europe'. Speech made to the assembly of Council of Europe on 30.01.1990. http://www.assembly.coe.int/nw/xml/Speeches/Speech-XML2HTML-EN.asp?SpeechID=142

97.McQuaid, David i Nathaniel Espino (2010). Kaczynski's Funeral Offers Brother Historic Backdrop. https://www.bloomberg.com/news/articles/2010-04-15/kaczynski-funeral-offers-brother-world-stage-for-decision-on-campaign-run

98.Merriam-Webster Dictionary (2020a). *Alt-right*. https://www.merriam-webster.com/dictionary/alt-right

99.Merriam-Webster Dictionary (2020b). Nativism. https://www.merriam-webster.com/dictionary/nativism)

100.Merriam-Webster Dictionary. (2020c). *Messianism*. https://www.merriam-webster.com/dictionary/messianism

101.Michels, Josue. 2020. People fear that a religious revival could open 'the gates to something darker.' https://www.thetrumpet.com/22643-is-poland-a-catholic-theocracy

102.Michnik, A. (2007). The Polish Witch-Hunt. The New York Review of Books. https://www.nybooks.com/articles/2007/06/28/the-polish-witch-hunt/.

103.Michnik, Adam (2008). On the side of Geremek. The New York Review of Books. https://www.nybooks.com/articles/2008/09/25/on-the-side-of-geremek/

104.Michnik, Adam (2008). A man with clean hands. The Guardian. https://www.theguardian.com/commentisfree/2008/aug/03/poland

105.Migration and health. 2016. https://www.thelancet.com/pdfs/journals/laninf/PIIS1473-3099(16)30218-3.pdf (pristupljeno 17.12.2020.)

106.Młodziez Wszechpolska (2020a). Deklaracja Ideowa. http://mw.org.pl/about/deklaracja-ideowa/

107.Młodziez Wszechpolska (2020). Nasza Idea http://mw.org.pl/about/deklaracja-ideowa/

108.money.pl. 2012. Jarosław Kaczyński o Dniu Niepodległości. "To powinno być święto autentycznych polskich patriotów". https://www.money.pl/archiwum/wiadomosci_agencyjne/pap/artykul/jaroslaw;kaczynski;o;dniu;niepodleglosci;to;powinno;byc;swieto;autentycznych;polskich;patriotow,158,0,1194910.html

109.Morawiecki, M. (2018). https://www.bbc.com/news/world-europe-44695235

110.Moskwa, Wojciech, Krukowska Ewa, i Strzelecki Marek (2017). Poland Risks Being the EU's Rogue State. https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-12-10/forget-brexit-poland-risks-being-the-eu-s-real-rogue-state

111.Mudde, Cas. 2020. 'We are now in a fourth wave of postwar far-right politics'. https://voxeurop.eu/en/cas-mudde-we-are-now-in-a-fourth-wave-of-postwar-far-right-politics/

112.Nałęcz, T. (2019). 'To był żywy człowiek, z wadami. Cztery kobiety odcisnęły piętno na jego życiu, najbardziej kochał córki'. https://polskatimes.pl/film-pilsudski-w-kinach-nalecz-to-byl-zywy-czlowiek-z-wadami-cztery-kobiety-odcisnely-pietno-na-jego-zyciu-najbardziej-kochal/ar/c15-14419725/2

113.NSSZ Solidarnosc. (2020). *History in dates*. http://www.solidarnosc.org.pl/en/about/history-in-dates. Pristupano 21. 1. 2020.

114.Nyirkos, Tamas. 2019. Conservative utopias. In book: Conservative Critics of Political UtopiaPublisher: l'Harmattan. https://www.researchgate.net/publication/338380720_Conservative_utopias

115.OECD Observer. (2000). 'Poland's successful transition'. https://www.oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/212/Polands_successful_transition.html

116.Opačić, Tamara (2018). Poljak, a ne zločinac. Novosti12. veljače 2018. https://www.portalnovosti.com/poljak-a-ne-zlocinac

117.Opoka w kraju (2003a). 44 (65). http://opoka.giertych.pl/44.pdf

118.Opoka w kraju (2003b). 45 (66). http://opoka.giertych.pl/45.pdf

119.Opoka w kraju (2003d). 47(68). http://opoka.giertych.pl/47.pdf

120.Opoka w kraju (2005a). 52(73). http://opoka.giertych.pl/52.pdf

121.Opoka w kraju (2007). 61(82) http://opoka.giertych.pl/61.pdf

122.Ordo Iuris (2020a). Who we are? http://en.ordoiuris.pl/who-we-are

123.Orliński, Wojciech (2008). Popkultura żywi się Układem. http://wyborcza.pl/1,75410,5322697,Popkultura_zywi_sie_Ukladem.html

124.Osęka, Piotr. 2016. The Bolek Affair: Or, Kiszczak's Cupboard and the Meaning of History. http://www.cultures-of-history.uni-jena.de/politics/poland/the-bolek-affair-or-kiszczaks-cupboard-and-the-meaning-of-history/

125.Pankowski, Rafal. 2016. ‘Poland’. in *Antisemitism Worldwide 2016*. Kantor Center. http://humanities1.tau.ac.il/roth/images/general-analysis_2016.pdf

126.Panstwowa Komisija Wyborna 2010 (2010). Wybory Prezydenta Rzeczupospolitej Polskiej. https://prezydent2010.pkw.gov.pl/PZT/PL/WYN/W/index.htm

127.*Panstwowa Komisija Wyborna*, 2011 (2011). Wybory 2011 do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej. https://wybory2011.pkw.gov.pl/wsw/pl/000000.html

128.Polytika (2016). KOR: nowa strategia oporu. https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/1675964,1,kor-nowa-strategia-oporu.read

129.Prawo i Sprawiedliwość (2006). Blizej ludzi. http://www.blizejludzi.pl

130.Prezident.pl. 2020a. Życiorys Lecha Kaczyńskiego.https://www.prezydent.pl/archiwum-lecha-kaczynskiego/prezydent/biografia/

131.Prezydent.pl (2020b). Biografia Andrzeja Dudu. https://www.prezydent.pl/prezydent/biografia-andrzeja-dudy/

132.Pro - prawo do życia (2018). https://stopaborcji.pl/nasze-akcje/

133.Protestuj.pl (2020). O nas. https://www.protestuj.pl/o-nas,62,c.html

134.Ruch Narodowy. 2013. Statut RN. https://ruchnarodowy.net/o-nas/

135.Ruch Narodowy. 2014. Deklaracja ideowa i postulaty. https://ruchnarodowy.net/deklaracja/

136.Rydzyk, Tadeusz. 1998. Wypowiedzi ojca Rydzyka i innych osob na antenie jego radia http://rm.radiomaryja.pl.eu.org/wypow.htm

137.Rydzyk, Tadeusz. 2018. “To nowy Związek Radziecki. Jakbyście słuchali Radia Maryja, to byście wiedzieli”. Więcej: https://www.planeta.pl/Wiadomosci/Polityka/rydzyk-o-eu-to-nowy-zwiazek-radziecki

138.Sachs, J. (2015a). Interview. https://www.pbs.org/wgbh/commandingheights/shared/minitextlo/ufd_shocktherapy_full.html

315.Sachs, J. (2015b). Jeffrey Sachs Disdains Neoliberalism, Embraces Poland. https://fpif.org/jeffrey-sachs-disdains-neoliberalism-embraces-poland/.

139.Statista. 2020. Divorce rate in Poland from 1995 to 2019. https://www.statista.com/statistics/957237/poland-divorce-rate/

140.Stanley, Ben (2019). The Dog That Already Barked: Post-Populism Crisis in Poland. https://www.academia.edu/8250149/The_Dog_That_Already_Barked_Post-Populism_Crisis_in_Poland

141.StopGender.pl (2020). Dlaczego konieczny jest sprzeciw wobec ideologii Gender? http://www.stopgender.pl/

142.Strzelecki, Marek (2019). Jewish Museum Becomes Latest Flashpoint for Polish Government. https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-07-25/jewish-museum-becomes-latest-flashpoint-for-polish-government

143.Strzelecki, Marek i Jefferson, Rodney (2019). The Plane Crash That Helped One Man Take Over a Nation. https://www.bloomberg.com/news/features/2019-10-08/poland-election-jaroslaw-kaczynski-s-rise-to-power-after-tragedy

144.Szydło, B. (2016a). Pro-family policy in Poland and around the world. https://www.obserwatorfinansowy.pl/in-english/macroeconomics/pro-family-policy-in-poland-and-around-the-world/

145.Szydło, B. (2016b). https://www.premier.gov.pl/en/news/news/prime-minister-beata-szydlo-in-grodzisk-mazowiecki-over-25m-family-500-applications-filed.html

146.Szydło, B. (2016c). https://www.premier.gov.pl/en/news/news/prime-minister-beata-szydlo-on-mieszkanie-plus-programme-first-comprehensive-programme-to.html

147.Szydło, B. (2017). https://www.premier.gov.pl/en/news/news/prime-minister-beata-szydlo-in-zurawica-we-will-consistently-change-and-amend-poland.html

148.Tusk, Donald (2005). Annual report 2005. Stefan Batory Foundation. https://www.batory.org.pl/doc/ar2005.pdf

149.Tusk, D. (2007). „Druga Irlandia", czyli wpadka Donalda Tuska. https://wiadomosci.wp.pl/druga-irlandia-czyli-wpadka-donalda-tuska-6037410533958785a

150.Twoja sprava (2020). https://twojasprawa.org.pl

151.Ustav RP (2016). The Constitution of the Republic of Poland of 2nd April, 1997. https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm

152.Ustav Republike Poljske (2020) Članak 18. Ustava. http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm

153.Vladisavljević, Ana (2018). Zakonom zaštićen historijski revizionizam. Bilten. https://www.bilten.org/?p=22078

154.Waszczykowski, W. (2016). Haben die Polen einen Vogel? https://www.bild.de/politik/ausland/polen/hat-die-regierung-einen-vogel-44003034.bild.html

155.Waszczykowski, W. (2017). PiS chce „normalnej demokracji". Liberalna mu nie pasuje. Szczera do bólu wypowiedź Waszczykowskiego. https://oko.press/pis-chce-normalnej-demokracji-czyli-jakiej/

156.Walesa, L. (2011). Lech Walesa: the man who 'never made a mistake' sees errors all around. https://www.theguardian.com/world/2011/apr/04/lech-walesa-sees-errors-all-around-poland

157.Weibel, Peter. 2020. Koronavirus, Levijatan društva blizine. https://www.vijesti.me/kultura/428674/koronavirus-levijatan-drustva-blizine (pristupljeno 17.12.2020.)

158.Wiadomosci.wp.pl. 2003. PiS chce nowej konstytucji. https://wiadomosci.wp.pl/pis-chce-nowej-konstytucji-6036846531752577a

159.Wiadomosci, 2005. Jarosław Kaczyński - Człowiekiem Roku 2005 "Wprost". https://wiadomosci.wp.pl/jaroslaw-kaczynski-czlowiekiem-roku-2005-wprost-6036222744392833a

160.Wierzejski, W. (2006). Wierzejski, Wojciech. 2006. Wierzejski: to Volksdeutsche!. http://www.lpr.pl/pl/2006/12/02/wierzejski-to-volksdeutsche/

161.Wilson, W. 2020. President Woodrow Wilson's Fourteen Points. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp

162.Wyborcza.pl (2001). Strzembosz we mnie. https://wyborcza.pl/1,76842,299317.html

11. ŽIVOTOPIS

Stjepan Lacković rođen je 11. prosinca 1978 godine u Zagrebu. Diplomirao je filozofiju i informacijske znanosti na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, magistrirao je političke znanosti na Central European University u Budimpešti i europske studije na Jagiellonskom Sveučilištu u Krakovu, a trenutno pohađa doktorski studij na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Radio je pet godina u nevladinom sektoru (GONG, LET) kao voditelj treninga i radionica. Od 2011 godine zaposlen je na Veleučilištu Baltazar Zaprešić gdje u veljaći 2018 godine stječe zvanje višeg predavača, znanstveno područje društvenih znanosti, znanstveno polje informacijske i komunikacijske znanosti. Održava nastavu iz sljedećih kolegija: 'Teorija komunikacija', 'Medijska komunikologija', 'Uvod u političku komunikaciju', 'Odnosi s javnošću' i 'E-organizacija uredskog poslovanja'. Od studenoga 2020. godine obnaša funkciju voditelja specijalističkog diplomskog stručnog studija 'Komunikacijski menadžment'.

POPIS RADOVA

1. Cipek, Tihomir, Lacković, Stjepan. 2019. Civil Society and the Rise of the Radical Right in Poland. Politička misao: časopis za politologiju, Vol. 56 No. 3-4. pp. 153-176. https://doi.org/10.20901/pm.56.3-4.07
2. Lacković Stjepan (2016) Ideological Views, Social Media Habits, and Information Literacy. In: Kurbanoğlu S. et al. (eds) Information Literacy: Key to an Inclusive Society. ECIL 2016. Communications in Computer and Information Science, vol 676. Springer, Cham
3. Lacković, Stjepan, Oremović, Arsen. Uloga audiovizualnih djela u legitimiranju političkih režima bivše Jugoslavije i Hrvatske. Hrvatski filmski ljetopis, broj 84, 2015.
4. Ogrizek Biškupić, Ivana, Lacković, Stjepan, Jurina Krešimir. Successful and proactive e-learning environment fostered by teachers' motivation in technology use. INTE 2014 International Conference on New Horizons in Education PARIS, France ISSN: 2146-7358, 1877-0428, Published by Elsevier Ltd. and PROCEDIA ScienceDirect Social and Behavioral Sciences, Vol. 174 (2014) pp. 3656-3662 http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815011453

5. Ogrizek Biškupić, Ivana, Lacković, Stjepan, Jurina, Krešimir. Enhancing proactivity of students in higher education e-learning environments. EDULEARN 2014: 6th International Conference on Education and New Learning Technology, Barcelona 7th – 9th of July, Spain, pp. 2110 – 2119. ISBN: 978-84-617-0557-3., 2014. (Web of science, Thomson Reuters)
6. Lacković, Stjepan, Šiklić, Mirjana. Posebnost odnosa s javnošću u javnom sektoru – slučaj Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa Menadžment, Visoka škola za poslovanje i upravljanje Baltazar Adam Krčelić, 2014. ISBN 978-953-7670-93-1.
7. Lacković, Stjepan, Oremović, Arsen, Maloča, Ivan. Proizvodi koji pričaju priče: Moć naracije u persuaziji, Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa Menadžment, Visoka škola za poslovanje i upravljanje Baltazar Adam Krčelić, 2014. ISBN 978-953-7670-93-1.
8. Maloča, Ivan, Lacković, Stjepan, Oremović, Arsen. Vukovar Film Festival – capacity for economic and tourism development of the region. Zbornik radova 3. međunarodnog znanstvenog simpozija „Gospodarstvo istočne Hrvatske – vizija i razvoj“ / ur. A. Tomašek, Ekonomski fakultet u Osijeku, 2014. 75-83. (ISSN: 1848-9599).
9. Lacković, Stjepan. Uloga kulturalnih reprezentacija u procesu europskih integracija: slučaj Hrvatske, Zbornik radova prve međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Fedor Rocco“, Hrvatske perspektive u Europskoj uniji / ur. T. Grmuša, Zagreb 2014. 555-567. (ISBN: 978-953-57657-3-8). Prethodno priopćenje.
10. Lacković, Stjepan, Oremović, Arsen. Comparative analysis of Yugoslav and Croatian film regarding the character and role in legitimazing the political regime // Book of Manuscripts, International Conference Society and Technology 2013 - Dr. Juraj Plenković, Lovran, Croatia, 2013. / ur. M. Plenković, Zagreb: Croatian Communication Association International Federation of Communication Associations, 2013., 511-522. (ISBN: 978-953-6226-25-2)